

„W TYM STRESZCZAŁO SIĘ
NIEJAKO MOJE ŻYCIE”

Irena Gruchała

„W TYM STRESZCZAŁO SIĘ
NIEJAKO MOJE ŻYCIE”

LWOWSKI KSIĘGOZBIÓR
HELENY DĄBCZAŃSKIEJ (1863–1956)
JAKO WYRAZ
KULTURY KSIĄŻKI EPOKI

Recenzent
dr hab. Anna Gruca

Projekt okładki
Jadwiga Burek

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej oraz Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

© Copyright by Irena Gruchała & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2016
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy

ISBN 978-83-233-4137-6
ISBN 978-83-233-9476-1 (e-book)

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-80, 12-663-23-82, tel./fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Tacie

Bohaterka niniejszej książki, Helena Dąbcańska, należała do grona kolekcjonerów książek, dzieł sztuki i innych starożytności tak charakterystycznych dla drugiej połowy XIX i początków XX wieku. Wyróżniła się wśród nich wielką pasją i energią w powiększaniu swoich różnorodnych kolekcji. Poświęciła temu zadaniu wiele czasu i energii, dlatego w *Pamiętniku* zapisała myśl, która dała tytuł tej książce: „W tym streszczało się niejako moje życie”. Swoją dom we Lwowie zamieniła w muzeum, którego częścią była wspaniała biblioteka. Nie gromadziła tych skarbów tylko dla siebie: oprowadzała gości po pokojach przypominających sale muzealne, udostępniała książki przyjaciołom i uczonym, pokazywała najpiękniejsze eksponaty na wystawach organizowanych we Lwowie. Pod koniec życia zaczęła przekazywać swoje zbiory różnym instytucjom we Lwowie, w innych miastach, a przede wszystkim w Krakowie. Za życia była otoczona dużą grupą przyjaciół i znajomych, cieszyła się szacunkiem społeczeństwa. Ulicę, przy której mieszkała we Lwowie do 1939 roku, nazwano jej imieniem, jednak swoje długie życie zakończyła jako osoba biedna w Domu Ubogich im. Helclów. Książka ta jest próbą przywrócenia pamięci o osobie dzisiaj zapomnianej, a tak zasłużonej dla polskiej kultury, szczególnie Krakowa.

Spis treści

Wstęp.	11
Rozdział 1	
Problematyka badań księgozbiorów historycznych	21
1.1. Terminologia	21
1.2. Początki badań nad księgozbiarami	23
1.3. Badania w XX wieku.	26
1.3.1. Metody badań	42
1.3.2. Modele badań	48
1.3.3. Źródła	51
1.3.3.1. Dostępne zarówno księgozbiór, jak i jego spis	53
1.3.3.2. Dostępny tylko księgozbiór	65
1.3.3.3. Dostępny tylko spis książek	69
1.3.3.4. Brak księgozbioru i spisu książek	75
Rozdział 2	
Helena Dąbczańska i jej czasy.	79
2.1. Lwów – rodzinne miasto kolekcjonerki	79
2.2. Rodzina Dąbczańskiej.	93
2.3. Rozwój pasji kolekcjonerskiej.	98
2.4. Przekazywanie zbiorów.	111
2.5. Kontakty towarzyskie Dąbczańskiej	120
2.6. Pobyty w Krakowie	145
2.7. Powrót do Lwowa	151
2.8. Ostatnie lata	158

Rozdział 3

Biblioteka Heleny Dąbczańskiej	163
3.1. Historia księgozbioru	163
3.2. Powstawanie księgozbioru	174
3.2.1. Zakupy książek	175
3.2.2. Książki odziedziczone	206
3.2.3. Książki darowane Helenie Dąbczańskiej	211
3.2.4. Książki z wymiany	221
3.3. Wcześniejsi właściciele książek.	222
3.3.1. Właściciele bibliotek rodowych	224
3.3.2. Właściciele związani z Lwowem.	231
3.3.3. Właściciele bibliotek spoza Lwowa	235
3.3.4. Instytucje i organizacje.	241
3.4. Wygląd biblioteki i jej opracowanie	247
3.5. Oprawy książek	255
3.6. Użytkowanie biblioteki	272

Rozdział 4

Analiza cech formalnych księgozbioru.	281
4.1. Druki z XVI wieku.	282
4.2. Druki z XVII wieku	284
4.3. Druki z XVIII wieku.	287
4.4. Druki z XIX wieku.	291
4.5. Druki z XX wieku	297
4.6. Formalne cechy księgozbioru.	301

Rozdział 5

Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej jako wyraz jej zainteresowań kolekcjonerskich i wpływu idei epoki	307
5.1. Dział ogólny	309
5.1.1. Encyklopedie	309
5.1.2. Bibliologia. Bibliotekarstwo	314
5.1.3. Muzea. Wystawy	318
5.1.4. Organizacje. Stowarzyszenia	323
5.1.5. Inne.	328
5.2. Filozofia. Psychologia	331
5.2.1. Filozofia	331

5.2.2. Psychologia	343
5.3. Religia.	345
5.3.1. Organizacja Kościoła	345
5.3.2. Historia Kościoła	348
5.3.3. Pismo Święte i inne teksty religijne	350
5.3.4. Teologia i inne zagadnienia	352
5.3.5. Religie niechrześcijańskie	354
5.4. Nauki społeczne	356
5.4.1. Prawo	356
5.4.2. Polityka	360
5.4.3. Etnografia	362
5.4.4. Inne	365
5.5. Nauki matematyczno-przyrodnicze	369
5.5.1. Geografia.	369
5.5.2. Inne	373
5.6. Nauki stosowane i wiadomości praktyczne	376
5.6.1. Medycyna	376
5.6.2. Inne	378
5.7. Sztuka. Rozrywka	379
5.7.1. Malarstwo	379
5.7.2. Architektura	383
5.7.3. Inne.	385
5.7.4. Rozrywka i sport	389
5.8. Literatura. Językoznawstwo	391
5.8.1. Literatura polska	391
5.8.2. Literatura francuska	405
5.8.3. Inne literatury	418
5.8.4. Językoznawstwo	422
5.9. Historia. Archeologia	431
5.9.1. Historia Polski.	432
5.9.2. Historia poszczególnych krajów	439
5.9.3. Historia powszechna	446
5.9.4. Historia starożytna	447
5.9.5. Archeologia	449
5.10. Czasopisma	451

Zakończenie	469
Summary „Things at the heart of my life”. Helena Dąbczańska’s (1863–1956) Lviv collection of books as a manifestation of the bibliophile culture of the period.	481
Bibliografia	483
Spis tabel	505
Spis wykresów.	507
Spis ilustracji	509
Aneks nr 1 Wykaz polskich wydawców druków z XVIII wieku	511
Aneks nr 2 Wykaz wydawców druków z XIX wieku opublikowanych na ziemiach polskich	513
Aneks nr 3 Wykaz polskich wydawców druków z XX wieku	517
Aneks nr 4 Schemat klasyfikacyjny utworzony dla księżek Dąbczańskiej. . .	519
Indeks osób	521

Wstęp

W okresie zaborów książkę postrzegano jako podstawowy element kultury, a w drugiej połowie XIX wieku również jako narzędzie mogące przekształcać społeczeństwo i zjednoczyć wokół idei odzyskania niepodległości. Brak opieki państwa nad instytucjami udostępniającymi książki wyzwolił inicjatywy prywatne, które miały służyć ogółowi. Tworzeniem bibliotek zajęli się początkowo ludzie zamożni. Szczególne znaczenie miały księżnice rodowe i fundacyjne. We Lwowie otworzyła swoje podwoje Biblioteka Ossolineum. W Poznaniu Edward Raczyński darował księgozbiór miastu, a Tytus Działyński i jego następcy udostępniali swoje zbiory w Kórniku. W Puławach gromadzili bibliotekę Czartoryscy, by następnie przewieźć ją w inne bezpieczne miejsce. W Poturzycy koło Sokala posiadali bibliotekę Dzieduszyccy, w Przeworsku – Lubomirscy, księgozbiór Tarnowskich powstawał w Dzikowie. W Warszawie działały Biblioteka Ordynacji Krasieńskich oraz Biblioteka Ordynacji Zamojskiej. We Lwowie umieścił swoją księżnicę Wiktor Baworowski. W drugiej połowie XIX wieku uaktywniły się również średniozamożne warstwy społeczeństwa, szczególnie inteligencji miejskiej (prawnicy, literaci, lekarze, uczeni itd.), duchowieństwa i drobnego ziemiaństwa. Kolekcje tworzone z różnych powodów. Księgozbiory, zwłaszcza te większe, powstawały często z pobudek patriotycznych, z przekonania ich właścicieli o konieczności zebrania i zachowania dla następnych pokoleń spuścizny kulturowej. Gromadzono książki ze względów praktycznych, aby mieć je w pobliżu i korzystać z nich w pracy zawodowej, edukacji lub czytać

dla przyjemności. Nie brakowało też osób, które zbierały książki ze względów snobistycznych¹.

Badania nad księgozbiorami historycznymi, czyli mającymi wartość artystyczną lub historyczną, najpierw objęły najbardziej zasłużone dla społeczeństwa biblioteki prywatne, a także księgozbiory wybitnych postaci życia społecznego. Powstały prace na temat księgozbiorów, na przykład Macieja z Miechowa, Zygmunta II Augusta, Łukasza Opalińskiego, Jana III Sobieskiego, Ignacego Potockiego, Stanisława Staszica, Bolesława Prusa i Stanisława Wyspiańskiego. Od kilku dekad obserwuje się wzrost zainteresowania badaczy księgozbiorami dziewiętnastowiecznymi, należącymi do mniej znanych osób. Postulat takich badań zgłosiła wiele lat temu Barbara Bieńkowska:

Warto też podkreślić, że każdy historyczny zbiór książek, choćby składał się z banalnych wydawnictw i nie stanowił wybitnej całości z jakiegokolwiek punktu widzenia (np. przez wzgląd na właściciela, losy, miejsce czy czas powstania), może być mimo swej przeciętności – a czasem właśnie dzięki niej – ważnym składnikiem ogólnego pejzażu kulturalnego, brakującym fragmentem źródeł zbiorowych. Jako ślad potrzeb i możliwości swych właścicieli zawsze zasługuje na wnikliwą uwagę².

Za księgozbiorem prywatnym zawsze stoi osoba właściciela, twórca biblioteki. Karol Głombiowski w artykule o wiele mówiącym tytule *Nauka o książce nauką o człowieku* zwrócił uwagę na wyjątkowe miejsce zbieraczy książek i twórców bibliotek w historii kultury. Szczególnie zasłużyli się ci, którzy księgi z niemałym trudem i wielkim zapałem zebrane ofiarowali społeczeństwu na użytek publiczny. Wrocławski uczony stwierdził: „W polskiej rzeczywistości XVIII i XIX w. bracia Załuscy, Józef Maksymilian Ossoliński, Tytus Działyński, Edward Raczyński i inni oddawali gromadzone skarby piśmiennicze swemu narodowi. Związani z nim w dobrej i złej doli działali dalekowzrocznie dla jego przyszłości”³.

¹ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 196–197.

² B. Bieńkowska, *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 4–5.

³ K. Głombiowski, *Nauka o książce nauką o człowieku*, „Studia o Książce” 1973, t. 4, s. 35.

Tematem niniejszego studium jest jeden z takich domowych księgozbiorów zgromadzony w okresie niewoli narodowej we Lwowie. Należał on do Heleny Dąbczańskiej (1863–1956), córki Natalii z Laskiewiczów i Antoniego Dąbczańskiego, patrioty, działacza z roku 1848, a także kuzynki Artura Grottgera i krewnej generała Józefa Bema. Jej bracia walczyli w powstaniu styczniowym. Mieszkała w willi położonej na stoku cytadeli przy ulicy nazwanej później jej imieniem. Swoją dom zamieniła w muzeum, w którym zgromadziła dzieła sztuki, przedmioty użytkowe i bibliofilski zbiór książek. Zbieractwo było pasją jej życia. Nie posiadała zbyt wielu środków finansowych, ale dzięki zapobiegliwości, wytrwałości i zamiłowaniu zdołała nagromadzić ponad 20 tys. książek, 1600 sztychów, 1200 tkanin, 800 obrazów, 400 sztuk porcelany, 70 wachlarzy francuskich, hiszpańskich, weneckich i chińskich, 80 kasetek i parę tysięcy przedmiotów artystycznych codziennego użytku. Kolekcja Dąbczańskiej była często oglądana przez znakomitości ze świata nauki, kultury i polityki. W obawie, by jej zbiory nie uległy rozproszeniu, Helena Dąbczańska przekazała je jeszcze za życia do kilku polskich muzeów. Szczególnie hojnie obdarzyła Kraków. Od 1906 roku przysyłała książki i inne przedmioty na Wawel. Władze miasta obiecały kolekcjonerce utworzenie nowego oddziału Muzeum Narodowego na pomieszczenie jej daru pod nazwą „Fundacja im. Dąbczańskich”. Plany te jednak nie zostały zrealizowane. Dąbczańska po przyjeździe do Krakowa w 1920 roku stwierdziła, że część jej zbiorów, także biblioteka, niszczyją na Wawelu w salach po austriackim szpitalu garnizonowym. Chcąc uratować zbiory, rozdała je innym instytucjom lub osobom prywatnym. Część księgozbioru trafiła do Biblioteki Muzeum Przemysłowego im. dra Adama Baranieckiego, która stała się podstawą Biblioteki Głównej Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki. Dąbczańska powracała często do Lwowa; okupacja zaskoczyła ją w tym mieście. W 1946 roku przyjechała do Krakowa, aby zamieszkać w zakładzie Helclów. Zmarła 7 stycznia 1956 roku i została pochowana na koszt miasta na cmentarzu Rakowickim.

Księgozbiór Dąbczańskiej uległ rozproszeniu i dziś książki z jej kolekcji znajdują się w kilku krakowskich instytucjach. Większość z nich pozostaje nadal w Bibliotece Głównej Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, gdzie stanowi wydzielony zbiór, ale znaczna część trafiła także do Biblioteki Jagiellońskiej i oba te fragmenty będą omawiane w niniejszej rozprawie. Helena Dąbczańska jest dzisiaj postacią mało znaną,

w Krakowie pamięta się o niej jedynie w instytucjach, które obdarowała. Wymienia się jej nazwisko w gronie ofiarodawców lub przy okazji organizowania wystaw przedstawiających jej zbiory. Do tej pory nie opracowano szczegółowej biografii tej niezwyklej postaci, zasłużonej dla kultury Polski i Krakowa, nie powstała też praca przedstawiająca dokładnie jej bibliotekę.

Księgozbiór Dąbczańskiej jest znany w środowisku historyków książki. Wymienia go Kazimiera Maleczyńska w monografii *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów* jako jeden z nielicznych pozytywnych przykładów biblioteki należącej do kobiety⁴. Józef Szocki w publikacji *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)* wielokrotnie podaje krótkie informacje o Dąbczańskiej i jej bibliotece⁵. W *Słowniku pracowników książki polskiej* pod hasłem poświęconym kolekcjonerce znajduje się krótka charakterystyka jej biblioteki⁶. Powstała też praca magisterska *Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej*; jej autorka, Maria Hołon, na podstawie katalogu alfabetycznego Biblioteki Głównej ASP w Krakowie i księgi inwentarzowej tej biblioteki zebrała informacje o książkach kolekcjonerki⁷. Ponadto przebadła 20% księgozbioru metodą próby losowej. W rozdziałach poświęconych działalności Dąbczańskiej i historii jej księgozbioru wykorzystała przede wszystkim informacje z *Pamiętnika* kolekcjonerki. Charakterystykę książek przeprowadziła według kryterium językowego. Omówiła wybrane dzieła w języku francuskim, polskim, łacińskim oraz innych językach. W pracy tej dość powierzchownie przedstawiono kilka wybranych zagadnień, a sama autorka w podsumowaniu stwierdziła, że księgozbiór Dąbczańskiej wymaga rzetelniejszego opracowania. Jednakże takie opracowanie nie powstało i wspomniana praca magisterska była ostatnią próbą bliższej prezentacji zbioru Dąbczańskiej. Niniejsza rozprawa ponownie podejmuje ten temat, opiera się jednak na dokładniejszych badaniach, których podstawą jest zachowany księgozbiór Dąbczańskiej.

⁴ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 221.

⁵ J. Szocki, *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)*, Kraków 2001.

⁶ J. Fijałek, *Dąbczańska Helena*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 161.

⁷ M. Hołon, *Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej*, Wrocław 1980, maszynopis, Uniwersytet Wrocławski.

Główna teza tej pracy opiera się na założeniu, że księgozbiorowi Dąbczańskiej z okresu niewoli narodowej nadały kształt zainteresowania właścicielki oraz kultura epoki. W obrębie przyjętego zakresu pracy skupiono się na kilku problemach badawczych. Pierwszy z nich dotyczy księgozbioru jako przejawu lwowskiej kultury książki. Pojęcie „kultura książki” pozwala zintegrować wokół biblioteki zagadnienia takie jak na przykład źródła nabywania książek w czasach Dąbczańskiej, oprawy introligatorów tego okresu, publikacje lwowskich autorów w księgozbiorze, lwowskie proveniencje. Następny obszar badań koncentruje się wokół poznania zainteresowań kolekcjonerki i kultury epoki oraz wpływu tych czynników na zawartość księgozbioru. Interesującym zagadnieniem jest również prześledzenie, jak pewne idee społeczne i kulturowe wpłynęły na rozwój pasji bibliofilskiej Dąbczańskiej, a także sprawdzenie, czy procesy biblioteczne takie jak gromadzenie, opracowanie, przechowywanie, udostępnianie i wykorzystywanie księgozbioru były typowe dla czasów, w których powstał.

W pracy wykorzystałam – oprócz znanych metod historycznych (biograficzna) i zaczerpniętych z innych dziedzin (między innymi ilościowe) – metody powszechnie stosowane w nauce o książce, głównie bibliograficzną i proveniencyjną⁸. Spis książek Heleny Dąbczańskiej utworzyłam zgodnie z regułami metody bibliograficznej⁹, by następnie poddać analizie dane odnoszące się do cech formalnych książek oraz ich treści. Podjęte czynności umożliwiły określenie zasięgu chronologicznego, językowego i terytorialnego księgozbioru. Analiza treści książek według przyjętego schematu klasyfikacyjnego (zob. Aneks nr 4) pokazała tematykę najliczniej reprezentowaną w księgozbiorze oraz działy mniej liczne. Z kolei badanie proveniencji¹⁰ dało podstawę do

⁸ K. Migoń, *Nauka o książce*, Wrocław 1984, s. 119–120.

⁹ K. Bednarska-Ruszałowa, *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, red. M. Kocójowa, Kraków 1990, s. 37–53.

¹⁰ K. Piekarski, *O zadania i metody badań proveniencyjnych*, Kraków 1929; B. Kocowski, *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*, „Przegląd Biblioteczny” 1951, R. 19, z. 1–2, s. 72–84; M. Sipayłto, *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 9–30; M. Kocójowa, *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą*, red. M. Mlekicka, Warszawa 1993, s. 329–336.

wskazania miejsc nabywania przez nią książek, określenia wielkości dawnych bibliotek rodowych, obecnie już niekompletnych, i poznania innych wcześniejszych właścicieli książek wchodzących w skład kolekcji. Metoda biograficzna posłużyła do odtworzenia życia Dąbczańskiej. Tworząc biografię, starałam się stosować ogólne zasady metodyki badań historycznych, których autorami byli między innymi Joachim Lelewel oraz Marceli Handelsman. Reguły te przypomniał Józef Wojakowski, pisząc, że również dzisiaj „każdego historyka i bibliologa obowiązuje, gwarantujący najpełniejsze wnioskowanie, trójdzielny punkt widzenia przy interpretacji faktów – a mianowicie: społeczny, gospodarczy i polityczny”¹¹. Biorąc to pod uwagę, losy kolekcjonerki pokazałam na tle wydarzeń politycznych ważnych dla narodu polskiego, a przede wszystkim mieszkańców Lwowa, w którym spędziła ona większą część życia. Starałam się zaprezentować pewne charakterystyczne tendencje w kulturze i życiu społecznym epoki oraz ich wpływ na życie zbieraczki. Biografię konstruowałam, zachowując układ chronologiczny wydarzeń ogólnonarodowych i faktów z życia Dąbczańskiej. Jest to jeden ze sposobów tworzenia biografii przedstawiony w wypowiedziach teoretycznych historyków¹².

Podstawą źródłową biografii Dąbczańskiej jest jej *Pamiętnik*, którego ostateczna wersja powstała ok. 1935 roku. Wiele mówi on o rodzinie zbieraczki, tworzeniu księgozbioru i innych zbiorów, działalności oraz zainteresowaniach Dąbczańskiej. Oparłam się na wersji opublikowanej w „Roczniku Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” w opracowaniu Józefa Fijałka¹³, ale zapoznałam się również z maszynopisem przechowywanym we wrocławskim Ossolineum¹⁴ oraz jego pierwszą wersją, spisaną przez przyjaciół Dąbczańskiej, znajdującą się obecnie we

¹¹ J. Wojakowski, *Kolekcja jako źródło historyczne*, [w:] *Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie, Cieszyn 20–22 września 1995*, red. B. Bieńkowska, A. Nowicka, Cieszyn 1995, s. 23.

¹² A. Gruca, *Metoda biograficzna w badaniach nad dziejami książki okresu zaborów*, [w:] *Bibliologia*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 71–72.

¹³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, oprac. J. Fijałek, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1963, R. 9, s. 307–360.

¹⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik zbieraczki*, maszynopis z własnoręcznymi uzupełnieniami autorki, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12184/II.

Lwowie¹⁵. W kilku wypadkach pozwoliło to uzyskać informacje, które w wersji drukowanej nie występowały lub były podane w innej formie. W pisaniu biografii bardzo pomocne były materiały przekazane przez Dąbcańską w latach 50. XX wieku do Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Oprócz wymienionego już *Pamiętnika* obejmują one między innymi korespondencję Dąbcańską, bilety wizytowe osób odwiedzających muzeum, wycinki prasowe artykułów dotyczących kolekcjonerki i jej zbiorów. Ciekawe szczegóły z życia Dąbcańskiej ukazywały wspomnienia osób, które dobrze ją znały lub z nią się zetknęły. Wykorzystałam również opracowania i przewodniki, żeby naszkicować obraz Lwowa z okresu życia kolekcjonerki.

W wypadku księgozbioru Dąbcańskiej przechowywanego w Bibliotece Głównej ASP w Krakowie mamy do dyspozycji kilka źródeł informacji o księgozborze: książki Dąbcańskiej zgromadzone w magazynie; księgi inwentarzowe powstałe we Lwowie na początku XX wieku oraz nowy inwentarz rejestrujący książki kolekcjonerki w Bibliotece Głównej ASP¹⁶. Ten ostatni spis zatytułowany *Inwentarz Biblioteki Publicznej Akademii Sztuk Plastycznych. Księgozbiór z daru Heleny Dąbcańskiej* składa się z dwóch tomów. Występują w nim 6224 pozycje rejestrujące 9969 woluminów. Z zapisu w księdze dowiadujemy się o darowaniu ok. 1000 pozycji Bibliotece Jagiellońskiej. Mając do dyspozycji inwentarze i księgozbiór, zdecydowałam, że podstawą źródłową pracy będą egzemplarze tworzące w magazynie Biblioteki ASP „kolekcję Dąbcańskiej” oraz te, które włączono do ogólnych zbiorów biblioteki, a także książki darowane Bibliotece Jagiellońskiej. Badanie z autopsji tych książek umożliwiło określenie zarówno cech formalno-wydawniczych poszczególnych pozycji, charakterystykę ich treści, jak i odnalezienie proveniencji, dedykacji, opraw. Zwracałam też uwagę na nierozcięte karty książek, ślady usuwania niektórych proveniencji, sygnatury i nalepki wskazujące na sposób opracowania i przechowywania księgozbioru. Zebrałam w ten sposób podstawowy materiał do analizy obejmujący

¹⁵ H. Dąbcańska, *Pamiętnik zbieraczki*, maszynopis, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, sygn. O/H-10.

¹⁶ Inwentarze zostały dokładnie opisane w artykule: I. Gruchała, *Inwentarze księgozbioru Heleny Dąbcańskiej w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 339–343.

5957 pozycji zapisanych w bazie utworzonej w programie Access. Formularz wprowadzania danych został zaprojektowany dość szczegółowo, aby otrzymać jak najwięcej materiału do analizy. Obejmuje on oprócz pól, których zawartość tradycyjnie występuje w opisie bibliograficznym, także dodatkowe, odnoszące się przede wszystkim do indywidualnych cech charakteryzowanych egzemplarzy. W odrębnych polach zapisywałam autorów (od jednego do trzech), nazwę ilustratora i tłumacza, następnie tytuł publikacji, oznaczenie tomu, w przypadku czasopism rejestrowano roczniki występujące w bibliotece. Wprowadzałam dane tworzące adres wydawniczy, czyli miejsce wydania, nazwę wydawcy, rok wydania, miejsce druku, drukarza i rok druku. Notowałam również oznaczenie języka oryginału i języka/języków tekstu. W wypadku uszkodzonych egzemplarzy zapisywałam liczbę stron i format, aby dodatkowe elementy opisu bibliograficznego umożliwiły identyfikację książki. W formularzu najwięcej miejsca zajmuje pole *Uwagi*. Wpisywałam w nim numer inwentarza H. Dąbczańskiej wklejony do książki, o ile taki się zachował. Na tej podstawie stwierdziłam, że w księgozbiornie występują książki spoza inwentarza kolekcjonerki. Z zachowanych częściowo nalepek spisywałam informacje o numerze szafy bibliotecznej, półki i rzędzie na niej. Umożliwiło to poznanie układu książek w bibliotece Dąbczańskiej. Zapisywałam również w tym polu treść: dedykacji, napisów na pieczętkach występujących w książkach, a także dłuższych zapisów proveniencyjnych Heleny Dąbczańskiej oraz wcześniejszych właścicieli. Notowałam informacje o autorze bezpośrednio z książki lub innych źródeł, opisywałam ciekawe oprawy. Rejestrowałam też, zwłaszcza w przypadku książek obcojęzycznych, wszystkie informacje, które mogły być pomocne przy ich zaklasyfikowaniu do działów rzeczowych. W polu *Nazwa działu* umieszczałam symbol klasyfikacji według przyjętego schematu. W kolejnym polu określałam rodzaj materiału, z którego została wykonana oprawa, a także zaznaczałam obecność inicjałów Dąbczańskiej lub wcześniejszych właścicieli, wytłoczonych na grzbiecie książki. Kilka pól przeznaczyłam na notowanie proveniencji, a ich pogrupowanie bardzo ułatwiło analizę materiału. W pierwszym z nich zapisywałam w skrócie informacje o pieczętkach kolekcjonerki oraz Biblioteki Muzeum Przemysłowego w Krakowie, gdzie przewieziono księgozbiór z Wawelu. Następne pole przeznaczyłam na nazwiska wcześniejszych właścicieli oraz podpisy wykonane ręką Heleny Dąbczańskiej. Trzecie

pole informowało o nazwie intrologatora, który wykonał oprawę. Dało to podstawę do charakterystyki opraw lwowskich intrologatorów z drugiej połowy XIX wieku. Czwarte pole służyło do zapisywania nazw księgarni i antykwariatów występujących na pieczętkach odbitych w książkach. Dane te pozwoliły poznać firmy, w których kolekcjonerka dokonywała zakupów. W kolejnym polu występują nazwy bibliotek, czytelní, innych instytucji, do których należała wcześniej książka, oraz sygnatura Biblioteki Jagiellońskiej, jeśli egzemplarz został przekazany do tej biblioteki.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich ma charakter teoretyczny, omawiam w nim terminologię stosowaną w odniesieniu do księgozbiorów (bibliofilski, historyczny, domowy, prywatny). Spróbowałam też ukazać początki badań nad księgozbiórami prywatnymi oraz scharakteryzować sposób ich opisywania. Następnie na podstawie kwerendy w „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” oraz głównym katalogu Biblioteki Narodowej dostępnym on-line wykazuję, że badania nad księgozbiórami są nadal atrakcyjne dla wielu badaczy. W tej części pracy przedstawiam również metody i modele badań księgozbiorów oraz źródła wykorzystywane przy ich badaniu, a także przykłady użycia materiału źródłowego i zastosowanych metod oraz wynikające z nich końcowe wnioski. W rozdziale drugim, poświęconym biografii Dąbczańskiej, omawiam takie tematy jak: rodzina kolekcjonerki, lata młodości i zdobywanie wykształcenia, rozwój pasji zbierackiej, prowadzenie salonu i kontakty towarzyskie, organizowanie wystaw, oprowadzanie gości po muzeum, przekazywanie zbiorów na Wawel, przyjazd do Krakowa, powrót do Lwowa i ostatnie lata kolekcjonerki. Rozdział trzeci dotyczy dziejów księgozbioru Dąbczańskiej i obejmuje takie zagadnienia, jak: historia biblioteki od jej powstania do chwili obecnej; znaki własnościowe kolekcjonerki, źródła nabywania książek, opisy proveniencji wcześniejszych właścicieli; wygląd biblioteki, sposób opracowania księgozbioru, oprawy książek wykonane przez lwowskich intrologatorów oraz użytkowanie biblioteki. W rozdziale czwartym przedstawiam wyniki analizy cech formalnych publikacji tworzących księgozbiór. Charakteryzuję zasięg chronologiczny, terytorialny i językowy biblioteki. Ostatni rozdział omawia zawartość treściową księgozbioru. Książki przydzieliłam do dziesięciu klas naczelných schematu klasyfikacyjnego utworzonego na potrzeby pracy. Przedstawiając publikacje należące do poszczególných działów, zwracałam uwagę przede wszystkim na wyróżniające

się wielkością grupy tematyczne, a także na starodruki i wydawnictwa polskie, które w danych działach stanowiły niewielki procent. Staralam się pokazać wpływ zainteresowań kolekcjonerki na zawartość treściową jej księgozbioru oraz wpływ repertuaru wydawniczego czasu zaborów na ich wybór. Porównałam też asortyment lwowskich antykwariatów, ulubionych miejsc zakupów kolekcjonerki, z zawartością jej biblioteki. Sprawdziłam również, czy opisy biblioteki i dzieł w niej występujących oraz jej profilu powstałe w czasach Dąbczańskiej odpowiadają jej obecnemu stanowi. Porównałam także humanistyczny charakter księgozbioru Dąbczańskiej z ogólnym profilem księgozbiorów okresu niewoli narodowej.

Pracę uzupełniają cztery aneksy. Trzy pierwsze ukazują nazwy polskich wydawców dla stuleci: XVIII, XIX i XX. Aneks nr 4 zawiera *Schemat klasyfikacyjny utworzony dla ksiązek H. Dąbczańskiej*.

Niniejsza książka jest zmienioną wersją pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej w październiku 2015 roku. Pragnę wyrazić podziękowania promotorce pracy, dr hab. Annie Grucy, za życzliwą opiekę i cenne uwagi oraz recenzentom: profesor Danucie Hombek i profesorowi Zdzisławowi Pietrzykowi. Jestem także niezmiernie wdzięczna dr Małgorzacie Janiak za pomoc w użytkowaniu programu Access. Słowa podziękowania kieruję również do dyrektorki Biblioteki Głównej ASP w Krakowie, mgr Jadwigi Wielgut-Walczak, oraz do bibliotekarzy, którzy umożliwili mi zapoznanie się z książkami Dąbczańskiej i dbali o dobre warunki pracy w magazynie.

Problematyka badań księgozbiorów historycznych

Z badaniami nad księgozbiorami historycznymi wiąże się wiele zagadnień teoretycznych, które zostaną omówione w tej części pracy. Dotyczą one między innymi określeń stosowanych przez badaczy w odniesieniu do księgozbiorów, początków badań, metod i modeli badań. Przedstawione będą również źródła używane przy badaniu księgozbiorów, a także przykłady wykorzystania materiału źródłowego i zastosowanych metod oraz wynikające z nich końcowe wnioski.

1.1. Terminologia

Historia księgozbiorów prywatnych należy do zagadnień szczegółowych bibliologii historycznej i może się łączyć z: historią bibliotek, biografią miłośnika książek, historią drukarstwa, historią bibliografii, sztuką książkową i innymi problemami bibliologii¹. Badanie może dotyczyć zamkniętego zbioru składającego się z kilkunastu książek lub nawet wielotysięcznej kolekcji. W pracach naukowych przedstawiających wyniki badań nad księgozbiorami, których właścicielami są osoby prywatne, stosuje się różne określenia. Oprócz terminu

¹ K. Migoń, *Nauka o książce*, Wrocław 1984, s. 148–149.

„księgozbiór bibliofilski” oznaczającego bibliotekę miłośnika, znawcy i zbieracza książek używa się nazw: „księgozbiór historyczny”, „księgozbiór domowy” lub „prywatny”. Określenia „księgozbiór historyczny” oraz „księgozbiór prywatny” mogą oznaczać także biblioteki należące do instytucji. Barbara Bieńkowska „księgozbiorem historycznym” nazywa zbiór mający wartość artystyczną lub historyczną jako całość, niezależnie od rodzajów i wartości poszczególnych składników². W Bibliotece Narodowej Pracownia Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych w Dziale Zbiorów Specjalnych zbiera informacje o dawnych księgozbiorach pochodzące również spoza biblioteki. Ustalono w tym celu kryteria liczbowe dla takiego księgozbioru, na przykład powinien zawierać przynajmniej: 5 książek do XVI wieku, 20 książek z XVII wieku itd.³ Terminy „księgozbiór domowy” i „księgozbiór prywatny” objaśnił Józef Szocki w swojej pracy zatytułowanej *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)*. Określenie „księgozbiór domowy” oznacza zorganizowaną różnymi metodami kolekcję książek w obrębie budynku stanowiącego miejsce zamieszkania, na przykład: zamek, dwór szlachecki, mieszkanie komunalne, chałupa wiejska itp. Odnosi się ono do ukształtowanego już zbioru książek, który spełnia cele określone przez posiadacza⁴. Termin „księgozbiór prywatny” nie jest jednoznaczny, może oznaczać zarówno osobistą bibliotekę, jak i zorganizowaną przez właściciela księżnicę dostępną ogółowi, ale będącą nadal jego własnością.

W publikacjach stosuje się również ogólne określenia przyjęte dla zbioru książek: biblioteka, kolekcja lub księgozbiór, ponieważ często jeden księgozbiór można nazwać bibliofilskim, historycznym i prywatnym lub domowym. W zasadzie autorzy sami wybierają najbardziej im odpowiadające określenie dla danego księgozbioru.

² B. Bieńkowska, *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 3–4.

³ H. Łaskarzewska, *Pracownia Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 14.

⁴ J. Szocki, *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)*, Kraków 2001, s. 5–6.

1.2. Początki badań nad księgozbiorami

Ustalenie początku badań nad księgozbiorami prywatnymi w Polsce nie jest łatwe, jak zawsze, kiedy chodzi o pokazanie narodzin nowego kierunku. Krystyna Bednarska-Ruszajowa stwierdziła, że już w XIX wieku można odnotować przykłady zastosowania metody bibliograficznej do badań nad dawnymi księgozbiorami. Pierwsza publikacja, którą autorka wymieniła, to krótka wzmianka zatytułowana *Biblioteka Brodzkiana* mówiąca o darze ziemianina Eugeniusza Brodzkiego dla Ossolineum⁵. Napisał o tym dyrektor tej instytucji Adam Kłodziński w czasopiśmie „Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich”⁶. Znacznie więcej publikacji, które obszerniej opisywały księgozbiory prywatne, pojawiło się w drugiej połowie XIX wieku. Przedstawimy kilka przykładów tego typu prac.

W 1857 roku, w dwa lata po śmierci bibliofila Konstantego Świdzińskiego, ukazał się artykuł Juliana Bartoszewicza *Konstanty Świdziński i jego wieczysta fundacja*⁷. Autor był jednym z wielu opiekunów zbiorów Konstantego Świdzińskiego i tematyka, którą poruszył, okazała się bardzo aktualna. Intencją Bartoszewicza było oddanie hołdu wybitnemu Polakowi i jego dziełu, ale także poinformowanie społeczeństwa o zawartości zbiorów kolekcjonera. Opis biblioteki Świdzińskiego stanowi fragment obszernego tekstu rozpoczynającego się od wymienienia szlachetnych poprzedników Świdzińskiego, którzy swe zbiory przeznaczyci na użytek publiczny. Następnie autor przedstawił szczegółowo dzieje rodu Świdzińskich, biografię kolekcjonera, jego poglądy na temat biblioteki, organizację fundacji i plany wydawnicze. Opis biblioteki zajmuje 12 stron, na których Bartoszewicz omówił najcenniejsze pozycje z księgozbioru: inkunabuły oraz książki polskie z XVI i XVII wieku. W księgozbiorze Świdzińskiego przeważały dzieła

⁵ K. Bednarska-Ruszajowa, *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, red. M. Kocójowa, Kraków 1990, s. 47, 52–53.

⁶ A. Kłodziński, *Biblioteka Brodzkiana*, „Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich” 1842, t. 2, s. 165–166.

⁷ J. Bartoszewicz, *Konstanty Świdziński i jego wieczysta fundacja*, „Biblioteka Warszawska” 1857, t. 1–2, s. 487–519, 719–747, 457–470.

o tematyce historycznej; nawet te nieliczne z XIX wieku dotyczyły zagadnień z przeszłości. Kolekcjoner zgromadził bibliotekę, liczącą 30 tys. woluminów, która miała służyć badaniom historycznym. Najcenniejszy był zbiór rękopisów Świdzińskiego; zawierał on między innymi archiwa rodzin i zbiory uczonych oraz listy władców i papieży. Księgozbiór nie posiadał katalogu naukowego; autor dokonał wyboru omawianych pozycji według własnego uznania.

O bibliotece Konstantego Świdzińskiego pisano jeszcze znacznie później. Franciszek Pułaski przedstawił bardzo dokładnie jej dzieje w artykule z 1909 roku *Spory o bibliotekę i zapis Konstantego Świdzińskiego*⁸.

W 1872 roku historyk Władysław Górski napisał *O zbiorach naukowych pozostałych po ś.p. Konstantym Podwysockim*, zmarłym w 1868 roku⁹. Kolekcje, które zgromadził ziemianin we wsi Rychty pod Kamieńcem Podolskim, wkrótce po jego śmierci rozproszyły się. Górski uważał, że podejmując taki temat, utrwali pamięć o zbieraczu i jego księgozbiórze wykorzystywanym przez właściciela do pisania artykułów i powieści o tematyce historycznej. Autor publikacji scharakteryzował bibliotekę Konstantego Podwysockiego, a także określił jej wielkość na 3–4 tys. tomów. Większą jej część stanowiły bardzo cenne dzieła polskie o tematyce historycznej. Ponadto Górski wyróżnił działy: teologiczny i literaturę francuską. Rękopisy były najcenniejszą częścią biblioteki Podwysockiego; zakupił je hrabia Jan Działyński do biblioteki w Kórniku. Na podstawie notatek Podwysockiego historyk opisał 89 rękopisów, które mogły interesować innych badaczy przeszłości Polski.

Na temat księgozbiorów prywatnych pisał Wojciech Kętrzyński, historyk, znawca polskich archiwaliów i bibliotecznych zbiorów rękopisów, długoletni dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. W 1892 roku zamieścił artykuł *Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie* w roczniku Koła C.K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej¹⁰. W tamtym czasie Wiktor Baworowski udostępnił swoje

⁸ F. Pułaski, *Spory o bibliotekę i zapis Konstantego Świdzińskiego*, „Przegląd Historyczny” 1909, t. 8, s. 333–360.

⁹ W. Górski, *O zbiorach naukowych pozostałych po ś.p. Konstantym Podwysockim*, „Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich” 1871, [druk] 1874, s. 33–44.

¹⁰ W. Kętrzyński, *Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, „Teki Konserwatorska” 1892, R. 1, s. 40–48.

książki za pośrednictwem dyrekcji Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Jego biblioteka liczyła około 1000 rękopisów i ustępowała pod tym względem tylko Ossolineum; zbiór ten był nieuporządkowany, nie posiadał inwentarza ani katalogu. Intencją Kętrzyńskiego było poinformowanie środowiska naukowego o cennych rękopisach znajdujących się w posiadaniu hr. Baworowskiego. Opisał on rękopisy według notatek swoich lub innych badaczy, porządkując je według działów: rękopisy historyczne XII–XIX wieku, prawnicze, klasyczne i muzyczne.

Wojciech Kętrzyński każdego lata wyruszał na objazd wybranych bibliotek i archiwów¹¹. Jego artykuł *Biblioteka hr. Raczyńskich w Rogalinie* jest relacją z podróży odbytej w 1904 roku¹². Uczony miał okazję zapoznać się z cennymi rękopisami, a ponieważ mało kto wiedział o ich istnieniu, postanowił poinformować o tym innych badaczy. Kętrzyński scharakteryzował bardzo dokładnie tylko najcenniejsze rękopisy z inwentarza zawierającego 268 pozycji oraz ze zbioru kilkudziesięciu nieopisanych lub złożonych w tekach.

W omówionych powyżej publikacjach dają się zauważyć pewne cechy występujące już w osiemnastowiecznym piarstwie na temat księgozbiorów¹³. Trudno je nazwać historycznymi, autorzy podejmują ten temat, żeby przedstawić aktualne sprawy dotyczące księgozbioru. Ich publikacje mają dostarczyć informacji o zawartości biblioteki. Czekają na to cały naród, jak pisał Bartoszewicz, lub określone środowisko, jak w wypadku tekstów Górskiego i Kętrzyńskiego. Temat księgozbioru podjęto również ze względu na postacie właścicieli, aby utrwalić pamięć o nich. W obszernym artykule Bartoszewicza opis biblioteki stanowi nieduży fragment, autor napisał o tym przy okazji przedstawiania innych zagadnień. Relacja Wojciecha Kętrzyńskiego z podróży do Rogalina jest przykładem kontynuacji pewnego nurtu piarstwa, który pojawił się już w XVII wieku w związku z podrózkami naukowymi uczonych.

Autorzy, opisując księgozbiory, skupiali się na zagadnieniach, które często występowały w piśmiennictwie osiemnastowiecznym. Należą do nich

¹¹ K. Korzon, *Wojciech Kętrzyński*, [w:] *Portrety ossolińskie*, wybór E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 127.

¹² W. Kętrzyński, *Biblioteka hr. Raczyńskich w Rogalinie*, „Sprawozdanie z Czynności Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich za rok 1905”, s. 33–55.

¹³ A. Żbikowska-Migoń, *Historia książki w XVIII wieku*, Warszawa 1989, s. 192–207.

dzieje księgozbioru z drobiazgowym nagromadzeniem faktów oraz fragmentaryczny opis zawartości biblioteki uwzględniający przede wszystkim wybrane przez autora pozycje, według niego najcenniejsze. Poruszają oni również tematy, które rzadko występowały w piśmiennictwie osiemnastowiecznym: profil zbiorów, wielkość i wykorzystywanie księgozbioru, oraz porządkują opisywane pozycje według ich cech formalnych lub treściowych.

1.3. Badania w XX wieku

W XX wieku, a szczególnie w drugiej jego połowie, badania nad księgozbiorem historycznymi bardzo się rozwinęły. Tematyka ta jest obecna również w publikacjach z początku XXI wieku. Kwerenda w „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej”¹⁴ oraz katalogu ogólnym Biblioteki Narodowej¹⁵ dostępnym on-line wyłoniła książki i artykuły poświęcone tej tematyce. Dodatkowo pozwoliło to wskazać tytuły czasopism zamieszczających prace z tego zakresu.

Wśród wydawnictw ciągłych, które mają szeroki zasięg oddziaływania, są „Roczniki Biblioteczne” oraz „Rocznik Biblioteki Narodowej”. W „Rocznikach Bibliotecznych” ukazujących się od 1957 roku wiele miejsca zajmują prace o tematyce historycznej. Księgozbiorem domowym poświęcono około 25 artykułów. Ich autorami są: Adolf Andrejew¹⁶, Olena Błażejewicz¹⁷, Maria Brykalska¹⁸, Maria Cubrzyńska-Leonarczyk¹⁹, Marianna

¹⁴ „Polska Bibliografia Bibliologiczna”, Warszawa 1988–2009 oraz w postaci bazy ukazującej piśmiennictwo od 1995 r., <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=12> [odczyt: 1–30. 11. 2012].

¹⁵ Katalog ten obejmuje częściowo pozycje z katalogów kartkowych oraz „Przewodnika Bibliograficznego”.

¹⁶ A. Andrejew, *Kaspar Schwenckfeldt i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1992, R. 36, z. 1/2, s. 115–138 oraz tenże, *Einsiedlowie i ich księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1996, R. 40, z. 1/2, s. 23–40.

¹⁷ O. Błażejewicz, *Księgozbiór szlachecki Kazimierza Chromińskiego z okresu Oświecenia*, „Roczniki Biblioteczne” 1971, R. 15, z. 3/4, s. 1–18.

¹⁸ M. Brykalska, *Księgozbiór Arkadego Tołoczanowa w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego*, „Roczniki Biblioteczne” 1959, R. 3, z. 1/4, s. 97–167.

¹⁹ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Kanonik warszawski Jan Chociszewski (1572–1617) i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 2002, R. 46, s. 177–195.

Czapnik²⁰, Halina Dusińska²¹, Stanisław J. Gruczyński²², Josef Hejnic²³, Barbara Kamińska²⁴, Halina Keferstein²⁵, Halina Kostanecka²⁶, Józef Mayer²⁷, Krzysztof Migoń²⁸, Adam Nowak²⁹, Zbigniew Nowak³⁰, Maria Pawłowiczowa³¹, Elżbieta Piotrowska³², Marian Ptaszyk³³, Krzysztof Szelong³⁴, Józef Szocki³⁵, Wincenty Urban³⁶, Anna Żbikowska-Migoń³⁷.

-
- ²⁰ M. Czapnik, *Księgozbiór ks. Jana Bogusławskiego świadectwem zainteresowań cysterskiego kaznodziei i tłumacza*, „Roczniki Biblioteczne” 2009, R. 53, s. 147–172.
- ²¹ H. Dusińska, *Księgozbiór Stanisława Konopki*, „Roczniki Biblioteczne” 1995, R. 39, z. 1/2, s. 107–129.
- ²² S.J. Gruczyński, *O księgozbiorach i znakach bibliotecznych ksiąg Lubomirskich w XVIII w.*, „Roczniki Biblioteczne” 1965, R. 9, z. 1/2, s. 3–34.
- ²³ J. Hejnic, *Książki Wacława z Równego w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne” 1969, R. 13, z. 1/2, s. 97–104.
- ²⁴ B. Kamińska, *Z dziejów krakowskiego księgozbioru Piotra Moszyńskiego*, „Roczniki Biblioteczne” 1987, [druk] 1988, R. 31, z. 1/2, s. 155–174.
- ²⁵ H. Keferstein, *Biblioteka Dohnów w Słobitach*, „Roczniki Biblioteczne” 1985, R. 29, z. 1/2, s. 331–348.
- ²⁶ H. Kostanecka, *Biblioteka Gustawa Zielińskiego w Skępem*, „Roczniki Biblioteczne” 1962, R. 6, z. 1/2, s. 81–100.
- ²⁷ J. Mayer, *Dzieła z księgozbioru Jakuba Teodora Trembeckiego i rodziny w Bibliotece Śląskiej w Katowicach*, „Roczniki Biblioteczne” 1972, R. 16, z. 1/2, s. 79–112.
- ²⁸ K. Migoń, *Pastor G.B. Scharff, jego księgozbiór i czasopismo*, „Roczniki Biblioteczne” 1988, [druk] 1989, R. 32, z. 1/2, s. 207–226.
- ²⁹ A. Nowak, *Książki z biblioteki Szymona Starowolskiego w Tarnowie*, „Roczniki Biblioteczne” 1969, R. 13, z. 1/2, s. 105–116.
- ³⁰ Z. Nowak, *Biblioteka Zappio-Johannitana w Gdańsku*, „Roczniki Biblioteczne” 1985, R. 29, z. 1/2, s. 209–230.
- ³¹ M. Pawłowiczowa, *Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*, „Roczniki Biblioteczne” 1988, [druk] 1989, R. 32, z. 1/2, s. 207–226.
- ³² E. Piotrowska, *Jan Uphagen – historyk gdański XVIII w. i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, [druk] 1985, R. 27, z. 1/2, s. 193–208.
- ³³ M. Ptaszyk, *Z badań nad prywatnym księgozbiorem Samuela Bogumiła Lindego*, „Roczniki Biblioteczne” 2008, R. 52, s. 79–94.
- ³⁴ K. Szelong, *Proces ewidencji i opracowania bibliotecznych zbiorów ks. Leopolda Jana Szersznika*, „Roczniki Biblioteczne” 2000, R. 44, s. 87–134.
- ³⁵ J. Szocki, *Książka historyczna w księgozbiorze domowym Józefa Szujskiego (1835–1883)*, „Roczniki Biblioteczne” 1990, [druk] 1991, R. 34, z. 1/2, s. 101–114 oraz tenże, *Charakterystyka księgozbioru domowego Józefa Przyborowskiego ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów księgoznawczych i literackich*, „Roczniki Biblioteczne” 1994, R. 38, z. 1/2, s. 123–136.
- ³⁶ W. Urban, *Jan Chryzostom Printz a Buchaw i jego biblioteka z XVII wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 1977, R. 21, z. 1/2, s. 191–218.
- ³⁷ A. Żbikowska-Migoń, *W kręgu bibliologii XVIII w.: Johann Carl Conrad Oelrichs (1722–1798), jego prace bibliologiczne i księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, R. 27, z. 1/2,

„Rocznik Biblioteki Narodowej” jest wydawany od 1965 roku. Tematyka artykułów publikowanych na łamach tego czasopisma jest bardzo zróżnicowana. Dotyczy ona między innymi historii polskiej książki i bibliotek, bibliotekoznawstwa (automatyzacji, zarządzania), zbiorów Biblioteki Narodowej i prac w niej podejmowanych. Tylko niewielka część publikacji traktuje o księgozbiorach historycznych. Pisali o tym: Beata Gryzio³⁸, Kazimierz Piekarski³⁹, Edward Różycki⁴⁰, Bartłomiej Szyn- dler⁴¹, Janusz Tazbir⁴².

Także międzyuczelniane czasopismo „Studia o Książce” wychodzą- ce w latach 1970–1993 miało szeroki krąg odbiorców, jednak artykuły o księgozbiorach prywatnych należały w nim do rzadkości. Jako przykład można podać artykuł Tadeusza Bieńkowskiego, w którym odtwarza on w sposób hipotetyczny księgozbiór Jana Kochanowskiego⁴³.

Od 1995 roku ukazuje się seria „Polskie Dziedzictwo Kulturalne. Seria B, Wspólne Dziedzictwo”, nad którą nadzór merytoryczny początkowo sprawowało Ministerstwo Kultury i Sztuki, a następnie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W tej serii wydano książki Józefa Wojakowskiego *Księgozbiory Eustachego Kajetana Sapiehy (1797–1860) i Wacława Seweryna Rzewuskiego (1785–1831)* (Warszawa 1996) oraz materiały z międzynarodowej sesji w Olsztynie *Badania księgozbiorów Radziwiłłów* (Warszawa 1995).

O księgozbiorach prywatnych pisze się również na łamach wydawnictw ciągłych, które są organami różnego typu bibliotek. Autorzy

s. 159–191 oraz też, *Wrocławski księgozbiór Johanna Ephraima Scheibla w kręgu zainteresowań Uniwersytetu Wileńskiego na początku XIX wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 2005, R. 49, s. 389–396.

³⁸ B. Gryzio, *Księgozbiór Bartłomieja Keckermanna*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, R. 39/40, s. 225–244.

³⁹ K. Piekarski, *Zbiór Hieronima Wildera*, do druku przygotowała A. Kawecka-Gryczowa, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1978, R. 14, s. 181–196.

⁴⁰ E. Różycki, *O księgozbiorze Sobieskich (na podstawie inwentarzy króla Jana III oraz królowicza Konstantego Władysława)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, R. 39/40, s. 289–314.

⁴¹ B. Szyn- dler, *Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej w Chrobrzu*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1975, R. 11, s. 161–180.

⁴² J. Tazbir, *Księgozbiór Stanisława Lubienieckiego*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1968, R. 4, s. 197–223.

⁴³ T. Bieńkowski, *Świat książek Jana Kochanowskiego*, „Studia o Książce” 1977, t. 7, s. 33–50.

artykułów najczęściej omawiali księgozbiory lub ich fragmenty zachowane w zbiorach biblioteki. Nie jest to jednak obowiązującą regułą.

W grupie pism wydawanych przez biblioteki naukowe najstarszy jest „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, który ukazuje się nieregularnie od 1929 roku. O księgozbiorach prywatnych pisali w nim: Ryszard Marciniak⁴⁴ oraz Stefan Młodecki⁴⁵.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego od 1949 roku wydaje swoje pismo; od 1957 roku nosi ono tytuł „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”. Na jego stronach zamieszczono wiele artykułów omawiających biblioteki prywatne. Ich autorami byli: Agnieszka Górska⁴⁶, Zofia Kowalska-Urbankowa⁴⁷, Anna Lewicka-Kamińska⁴⁸, Karol Lewicki⁴⁹, Stanisław Mossakowski⁵⁰, Andrzej Obrębski⁵¹, Małgorzata Stolzman⁵², Józef Szocki⁵³ oraz Maria Wilczyńska⁵⁴.

⁴⁴ R. Marciniak, *Księgozbiór Augustyna Działyńskiego (1715–1759) wojewody kaliskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, z. 12, s. 192–235; tenże, *Biblioteka Kórnicka Tytusa Działyńskiego w r. 1926*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, z. 12, s. 8–12; tenże, *Pomorski bibliofil Walenty Wolski z Niestępowa (1750–1829) i losy jego zbiorów w Wielkopolsce*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2009, z. 29, s. 173–197.

⁴⁵ S. Młodecki, *Z badań nad zbiorem Mikołaja Malinowskiego w Bibliotece Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1959, z. 7, s. 219–240.

⁴⁶ A. Górska, *Księgozbiór Antoniego Ojrzyńskiego w zbiorach Centralnej Biblioteki Górskiej PTTK w Krakowie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2009, R. 59, s. 115–130.

⁴⁷ Z. Kowalska-Urbankowa, *Biblioteka Stanisława Ciołka biskupa poznańskiego (zm. 1437)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1987, R. 37, s. 73–83.

⁴⁸ A. Lewicka-Kamińska, *Biblioteka Mikołaja Czepla*, „Biuletyn Miesięczny Biblioteki Jagiellońskiej” 1953, R. 5, z. 7, s. 15–20.

⁴⁹ K. Lewicki, *Biblioteka prywatna Jerzego Samuela Bandtkiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1968, R. 20, z. 1/2, s. 73–85.

⁵⁰ S. Mossakowski, *Księgozbiór Architekta Tylmana z Gameren*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1961, R. 13, z. 2, s. 25–32.

⁵¹ A. Obrębski, *Oprawy książek należących do przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej Volsciany*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1991, [druk] 1992, R. 41, nr 1/2, s. 133–145.

⁵² M. Stolzman, *Księgozbiory wileńskie w okresie międzypowstaniowym (1831–1863)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1986, R. 36, s. 133–145.

⁵³ J. Szocki, *Księgozbiór domowy Józefa Szujskiego (w świetle sporządzonych jego ręką katalogów)*. Cz. 1–2, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1989, R. 39, s. 101–119 oraz 1990, R. 40, s. 33–124.

⁵⁴ M. Wilczyńska, *Zbiór Jana Nepomucena Janowskiego (1803–1888) w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1986, R. 36, s. 117–138.

„Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie” ukazują się nieregularnie od 1959 roku. Przez wiele lat pozycje objęte tym tytułem dotyczyły przede wszystkim historii Biblioteki Uniwersyteckiej i katalogów jej różnorodnych zbiorów, na przykład rękopisów, druków z XV i XVI wieku. Na początku XXI wieku pojawiła się tematyka bardziej szczegółowa; numery 30 i 32 zawierają dwutomową publikację *Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku* (Warszawa 2004–2009).

Zakład Narodowy im. Ossolińskich wydawał w latach 1951–1991 półrocznik „Ze Skarbcza Kultury”. W tym okresie artykuły na temat księgozbiorów prywatnych napisali: Józef Długosz⁵⁵, Józef Adam Kosiński⁵⁶, Kamila Schuster⁵⁷, Jan Szostak i Renata Muster⁵⁸. Wymienione wyżej czasopismo zastąpiono od 1992 roku nieregularnie się ukazującym „Czasopismem Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich”. Na jego łamach o bibliotekach prywatnych pisali: Agnieszka Chamera-Nowak⁵⁹, Alicja Choroś⁶⁰, Antoni Doleczek⁶¹, Małgorzata Góralska⁶², Grażyna Rolak⁶³ i Wiesław Tyszkowski⁶⁴.

-
- ⁵⁵ J. Długosz, *Księgozbiór Aleksandra Michała Lubomirskiego w świetle inwentarza z 1678 r.*, „Ze Skarbcza Kultury” 1972, z. 23, s. 7–52.
- ⁵⁶ J.A. Kosiński, *Fragment księgozbioru Piotra Kmity w Bibliotece Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1964, z. 16, s. 116–131.
- ⁵⁷ K. Schuster, *Fragment biblioteki Łukasza Opalińskiego w Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1955, z. 7, s. 219–244.
- ⁵⁸ J. Szostak, R. Muster, *Księgozbiory aptekarzy polskich w epoce Renesansu*, „Ze Skarbcza Kultury” 1981, z. 35, s. 7–65.
- ⁵⁹ A. Chamera-Nowak, *Biblioteka Andrzeja Edwarda Koźmiana w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2004, z. 15, s. 183–252.
- ⁶⁰ A. Choroś, *Dedykacje rękopiśmienne w księgozbiorze Tadeusza Mikulskiego w Bibliotece Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2000, z. 11, s. 203–216.
- ⁶¹ A. Doleczek, *Dzieje siedziby Biblioteki Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 1993, z. 3, s. 25–31 oraz tenże, *Zapomniany zbiór Zygmunta hr. Czarneckiego*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 1995, z. 6, s. 55–63.
- ⁶² M. Góralska, *Fragment księgozbioru Michała Hieronima Juszczyńskiego w Bibliotece Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 1994, z. 5, s. 161–180.
- ⁶³ G. Rolak, *Fragment księgozbioru Józefiny z Mniszchów Potockiej w zbiorach Działu Starych Druków ZNiO*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2002, z. 13, s. 137–176 oraz też, *W kręgu Potockich z Tulczyna*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2004, z. 15, s. 157–181.
- ⁶⁴ W. Tyszkowski, *Z problematyki badań proveniencyjnych. Fragment biblioteki ks. Lubomirskich w Przeworsku w zbiorach Starych Druków Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2001, z. 12, s. 185–187.

W latach 1955–1999 wychodził „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie”; od 2000 roku kontynuowany pod zmienionym tytułem „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”. Wiele artykułów opublikowanych na łamach tych periodyków dotyczyło bibliotek prywatnych. Ich autorami byli: Małgorzata Kremer⁶⁵, Krystyna Leżańska⁶⁶, Dorota Otwinowska⁶⁷, Bogumiła Schnaydrowa⁶⁸, Bogumiła Schnaydrowa i Anna Treiderowa⁶⁹ oraz Renata Żurkowa⁷⁰.

Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wznowiła w 1997 roku rocznik „Biblioteka”. Tematyka czasopisma jest bardzo różnorodna: współczesne bibliotekarstwo, bibliologia, informacja naukowa, dokumentacja, prasoznawstwo, ale również dzieje książki, historia bibliotek i ich zbiorów. Na temat bibliotek prywatnych ukazało się wiele artykułów następującego autorstwa: Jana Aleksiańskiego⁷¹,

-
- ⁶⁵ M. Kremer, *Ze studiów nad księgozbiorem Jana Nepomucena Waltera*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1989, R. 34, s. 61–69.
- ⁶⁶ K. Leżańska, *Z dziejów księgozbioru Hilarego Meciewskiego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1973, R. 19, s. 217–227.
- ⁶⁷ D. Otwinowska, *Księgozbiór Mariana Kukiela – warsztat pracy uczonego*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2006, R. 51, s. 465–477.
- ⁶⁸ B. Schnaydrowa, *Fragment zbiorów Tulczyńskich w rękopisach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1969, R. 15, s. 89–102.
- ⁶⁹ B. Schnaydrowa, A. Treiderowa, *Księgozbiór i kolekcja graficzna Macieja Wodzińskiego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1966, R. 12, s. 101–125.
- ⁷⁰ R. Żurkowa, *Księgozbiory mieszczan krakowskich w XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk”, 1967, R. 13, s. 21–51; *taż*, *Z dziejów biblioteki Jana Innocentego Petrycego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1968, R. 14, s. 43–63; *taż*, *Księgozbiór Józefa Antoniego Czeżkiewicza*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1971, R. 17, s. 17–43; *taż*, *Miejsce literatury historyczno-politycznej w księgozbiorach mieszczan krakowskich XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1974, R. 20, s. 73–83; *taż*, *Z dziejów biblioteki Teodora Konstantego Orzechowskiego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1978/1979, R. 24, s. 161–179; *taż*, *Losy biblioteki humanisty krakowskiego Anzelm Ephoryna*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1992, R. 37, s. 5–10; *taż*, *Stare druki z księgozbioru Cypriana Walewskiego w Bibliotece PAN w Krakowie. Cz. 1*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1999, R. 44, s. 45–59; *taż*, *Stare druki z księgozbioru Cypriana Walewskiego w Bibliotece PAN w Krakowie z XVII i XVIII w. Cz. 2*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2000, R. 45, s. 417–447; *taż*, *Stare druki z księgozbioru Cypriana Walewskiego w zbiorach Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie. Cz. 3*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2001, R. 46, s. 105–129.
- ⁷¹ J. Aleksiański, *Fragment reymontowskiego księgozbioru z Kołaczkowa (?) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 2000, nr 4, s. 26–33.

Teresy Dachtery⁷², Ewy Kołodzińskiej⁷³, Ryszarda Nowickiego⁷⁴ oraz Aleksandry Ochmańskiej⁷⁵.

Biblioteki publiczne także mają swoje wydawnictwa, w których znajdują się publikacje na temat księgozbiorów prywatnych. Jednym z najstarszych są ukazujące się od 1949 roku „Prace Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, zastąpione w 2007 roku tytułem „Prace Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy – Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego”. Jako nr 6 serii opublikowano Haliny Ilmurzyńskiej i Agnieszki Stepnowskiej *Księgozbiór Bolesława Prusa* (Warszawa 1965) i wiele lat później jako nr 24 *Spuściznę Stanisława Leszczyńskiego w zbiorach Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy* (Warszawa 2007) opracowaną przez zespół pracowników biblioteki.

W Kaliszu od 1984 roku zaczęła ukazywać się seria „Katalogi i Bibliografie Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Adama Asnyka w Kaliszu”, która zmieniła tytuł na „Katalogi i Bibliografie Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Adama Asnyka w Kaliszu”. W ramach tej serii opublikowano katalogi księgozbiorów prywatnych lub ich części poprzedzone wstępami, w których przedstawiono właściciela książek, dzieje jego biblioteki oraz charakterystykę skatalogowanego zbioru. Ich autorami byli – Ewa Andrysiak⁷⁶, Krzysztof Walczak⁷⁷ oraz Danuta Wańka⁷⁸.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Katowicach wydaje od 1994 roku „Serię Bibliofilską Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Katowicach”. Jako pozycja 23. tej serii ukazała się książka Wacławy Szelińskiej *Ślązacy w Uniwersytecie Krakowskim w XV i XVI w. w świetle ich książek i księgozbiorów* (Katowice 1997).

⁷² T. Dachtera, *Konstanty Świdziński i jego zbiory*, „Biblioteka” 1997, nr 1, s. 17–24.

⁷³ E. Kołodzińska, *Zarys dziejów księgozbioru Augusta Cieszkowskiego*, „Biblioteka” 2001, nr 5, s. 17–43.

⁷⁴ R. Nowicki, *Fragment biblioteki rodowej i ordynackiej Skórzewskich w Bibliotece Raczyńskich*, „Biblioteka” 2004, nr 8, s. 49–62 oraz tenże, *Fragment księgozbioru Ponińskich z Kościelca w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, „Biblioteka” 2007, nr 11, s. 29–44.

⁷⁵ A. Ochmańska, *Prywatne księgozbiory wielkopolskie XVI w.*, „Biblioteka” 1998, nr 2, s. 15–34 oraz też, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego*, „Biblioteka” 2001, nr 5, s. 7–16.

⁷⁶ E. Andrysiak, *Księgozbiór Leopoldów z Rzepiszewa*, Kalisz 1989.

⁷⁷ K. Walczak, *Druki łożyskie w księgozbiorze Alfonsa Parczewskiego*, Kalisz 1985.

⁷⁸ D. Wańka, *Czasopisma w księgozbiorze Alfonsa Parczewskiego*, Kalisz 1985.

Kolejną grupę wydawnictw ciągłych, w których pisze się na temat księgozbiorów historycznych, tworzą te związane z instytucjami naukowymi. Na ich łamach przedstawia się rezultaty badań naukowych oraz określa się nowe kierunki.

Jednym z najstarszych tego typu wydawnictw jest zainicjowana pod koniec lat 40. ubiegłego wieku seria „Książka w Dawnej Kulturze Polskiej”, której patronowało na początku Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, a następnie Instytut Badań Literackich. W tej serii ukazały się książki Janiny Rudnickiej *Biblioteka Ignacego Potockiego* (Wrocław 1953) oraz Anny Lewickiej-Kamińskiej *Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepla w Bibliotece Jagiellońskiej* (Wrocław 1956).

Kilka lat później, w roku 1957, Komitet Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk rozpoczął wydawanie serii „Monografie z Dziejów Nauki i Oświaty”. Ukazały się w niej prace Leszka Hajdukiewicza: *Biblioteka Macieja z Miechowa* (Wrocław 1960) oraz *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej* (Wrocław 1961), a także Waławy Szelińskiej *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i w początkach XVI wieku* (Wrocław 1966) oraz Jana Kozłowskiego *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich* (Wrocław 1986).

Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1975–2003 opublikował 21 zeszytów pod tytułem „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”. Od 1997 roku na zeszytach występowała zmieniona nazwa jednostki: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych. W roku 2004 ukazał się jeszcze tom specjalny poświęcony profesorowi Józefowi Wojakowskiemu. Barbara Bieńkowska we wstępie do pierwszego zeszytu napisała:

Aktualny stan wiedzy w zakresie historii książki wymaga więc przede wszystkim możliwie szerokich i wszechstronnych, ale ukierunkowanych, zorganizowanych i zdyscyplinowanych metodologicznie badań źródłowych, prowadzących do wykrycia i zinterpretowania jak największej liczby śladów obecności książki w dawnej Polsce⁷⁹.

⁷⁹ B. Bieńkowska, *Wstęp*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 5.

W kolejnych opublikowanych tomach postulat ten był realizowany. Ukazały się liczne artykuły oparte na badaniach źródłowych, które mogą stanowić podstawę do syntezy dziejów książki w Polsce. Przedstawiano w nich między innymi wyniki badań nad bibliotekami domowymi wyodrębnionymi na podstawie badań proveniencyjnych, ustalenia prac doktorskich oraz opracowania oparte na różnorodnych źródłach. Na temat księgozbiorów domowych pisali: Jolanta Bachańska⁸⁰, Olena Błażejewicz⁸¹, Maria Brzdękiewicz⁸², Halina Chober⁸³, Marianna Czapnik⁸⁴, Hanna Domańska⁸⁵, Zoja Jaroszewicz⁸⁶, Bogdan Jastrzębski⁸⁷, Wanda Karkucińska⁸⁸, Irena Komasa⁸⁹, Marian J. Lech⁹⁰, Anna Ługowska⁹¹, Ilona Łukijaniuk⁹², Agnieszka Moczulska⁹³,

-
- ⁸⁰ J. Bachańska, *Stosunek Jarosława Iwaszkiewicza do książki w świetle księgozbioru pisarza w Stawisku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 175–192.
- ⁸¹ O. Błażejewicz, *W kręgu Biblioteki Żałuskich. Bibliofilstwo Kazimierza Chrońskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1976, z. 2, s. 77–110.
- ⁸² M. Brzdękiewicz, *Księgozbiór Aleksandra Benedykta Batowskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 127–146.
- ⁸³ H. Chober, *Księgozbiór Wacława Aleksandra Maciejowskiego – warsztat pracy uczonego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 147–194.
- ⁸⁴ M. Czapnik, *Bożogrobca Stanisław z Łowicza i jego księgozbiór*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1996, z. 17, s. 17–50.
- ⁸⁵ H. Domańska, *Z dziejów biblioteki kodeńskiej Sapiechów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 97–126.
- ⁸⁶ Z. Jaroszewicz, *Księgozbiory prywatne starowierców w Polsce*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 95–122.
- ⁸⁷ B. Jastrzębski, *Biblioteka hrabiów Ostrowskich z Ujazdu*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 159–174.
- ⁸⁸ W. Karkucińska, *Biblioteka i archiwum Radziwiłłów w Białej Podlaskiej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1994, z. 16, s. 49–74.
- ⁸⁹ I. Komasa, *Stan badań nad księgozbiorami Wazów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 123–136.
- ⁹⁰ M.J. Lech, *Księgozbiór generalostwa Działyńskich*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 5, s. 139–148.
- ⁹¹ A. Ługowska, *Świat ksiązek Michała Federowskiego (1853–1923)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 101–146.
- ⁹² I. Łukijaniuk, *Biblioteka Marcina i Wawrzyńca Goślickich*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, s. 167–198.
- ⁹³ A. Moczulska, *Księgozbiór rodziny Maurycego Koniara*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, s. 157–166.

Andrzej Obrębski⁹⁴, Urszula Paszkiewicz⁹⁵, Elżbieta Piotrowska⁹⁶, Jacek Puchalski⁹⁷, Jan Rogala⁹⁸, Elżbieta Rose⁹⁹, Edward Różycki¹⁰⁰, Stanisław Rybandt¹⁰¹, Andrzej Skrzypczak¹⁰², Elżbieta Słodkowska¹⁰³, Elżbieta Stec¹⁰⁴, Elżbieta Stelmaszczyk¹⁰⁵, Maria Strutyńska¹⁰⁶, Józef

-
- ⁹⁴ A. Obrębski, *Wokół księgozbioru biskupa Płockiego Piotra Dunin-Wolskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1991, z. 13, s. 81–116.
- ⁹⁵ U. Paszkiewicz, *Księgozbiór Zygmunta Mocarskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, s. 109–156 oraz też, *Księgozbiór Stanisława Staszica w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1986, z. 9, s. 79–125.
- ⁹⁶ E. Piotrowska, *Biblioteka Jana Uphagena patrycjusza i historyka gdańskiego XVIII w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 87–114 oraz też, *Rola biblioteki w pracy naukowej Jana Uphagena w świetle analizy literatury źródłowej jego dzieła „Parerga historica”*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 63–100.
- ⁹⁷ J. Puchalski, *Literatura polityczna w siedemnastowiecznych księgozbiorach szlachty koronnej w świetle produkcji wydawniczej krajowych oficyn drukarskich z lat 1501–1732*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 43–84.
- ⁹⁸ J. Rogala, *Zbiory Korotyńskich i ich znaczenie dla badań varsavianistycznych*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1977, z. 3, s. 43–84.
- ⁹⁹ E. Rose, *Księgozbiór Józefa Kalasantego Szaniawskiego zachowany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 33–62.
- ¹⁰⁰ E. Różycki, *Księgozbiory szlachty na południowo-wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 2004, z. 21, s. 53–62.
- ¹⁰¹ S. Rybandt, *Księgozbiór prymasa Stanisława Karnkowskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1991, z. 13, s. 117–130.
- ¹⁰² A. Skrzypczak, *Księgozbiory lekarzy warszawskich XIX wieku jako podstawa do oceny kultury naukowej środowiska*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 115–152 oraz tenże, *Księgozbiór Aleksandra Antoniego le Bruna lekarza warszawskiego z XIX wieku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 137–174.
- ¹⁰³ E. Słodkowska, *Księgozbiory domowe w pierwszej połowie XIX w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 5, s. 5–18.
- ¹⁰⁴ E. Stec, *Mariana Jerzego Toporowskiego (1901–1971) „Księgozbiór Świętokrzyski”*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1994, z. 16, s. 141–146.
- ¹⁰⁵ E. Stelmaszczyk, *Księgozbiór Jana Koźmiana (1814–1877)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1994, z. 16, s. 125–132.
- ¹⁰⁶ M. Strutyńska, *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 14, s. 161–218.

Szocki¹⁰⁷, Ewa Truskolaska¹⁰⁸, Józef Wojakowski¹⁰⁹, Hanna Wolska¹¹⁰ oraz Ewa Zalewska¹¹¹.

Od 2006 roku omówione wyżej wydawnictwo zbiorowe kontynuuje inny tytuł: „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”. Zachowało ono charakter materiałowo-warsztatowy, publikując prace źródłowe, które uzupełniają wiedzę na temat dziejów książki. Jednocześnie jego łamy otwały się na prace syntetyczne i metodologiczne oraz tematykę historyczną poszerzoną o dzieje książki i księgozbiorów znajdujących się za granicą¹¹². Przykładem nowych tendencji w piśmie jest artykuł Oksany Rabczun z Kijowa *Rodowa biblioteka Urbanowskich i Starzyńskich*¹¹³. Książki szlachciców z Podola znajdują się w zbiorach Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego w Kijowie.

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie wydaje od 1999 roku serię „Prace Monograficzne”. Jest to kontynuacja tytułu „Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, którego pierwszy numer pojawił się w 1963 roku. W ramach tej serii ukazało się kilka publikacji na temat księgozbiorów domowych: Andrzeja Drózdza *Książki i rewolucja* (Kraków 2004); Lili Kowkiel *Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku* (Kraków 2005); Józefa Szockiego *Domowy świat książek* (Kraków 2000) oraz *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)* (Kraków 2001). Drobniejsze prace zamieszczono w podserii „Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” (seria główna: „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”).

¹⁰⁷ J. Szocki, *Księgozbiór domowy Józefa Przyborowskiego (1823–1896)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1994, z. 16, s. 75–112 oraz tenże, *Księgozbiory domowe inteligencji i ziemian w Galicji (1795–1914)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1996, z. 17, s. 51–126.

¹⁰⁸ E. Truskolaska, *Burmistrz siedemnastowiecznej Warszawy Karol Zabrzecki i jego księgozbiór*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 121–154.

¹⁰⁹ J. Wojakowski, *Biblioteka kozienicka Stanisława Augusta*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 5, s. 99–138.

¹¹⁰ H. Wolska, *Księgozbiór Konstancji Sapieżyny w świetle inwentarza z 1757 roku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1976, z. 2, s. 133–154.

¹¹¹ E. Zalewska, *Polonika w księgozbiorze Jakuba Henryka Fleminga*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 147–170.

¹¹² J. Soszyński, *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi – kontynuacja i zmiany*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2006, t. 1, s. 5–8.

¹¹³ O. Rabczun, *Rodowa biblioteka Urbanowskich i Starzyńskich*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2009, t. 3, s. 197–209.

Od 1969 roku ukazują się „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”; w obrębie tego tytułu wydano Edwarda Różyckiego *Alembekowie i ich księgozbiory* (Katowice 2001) i Hanny Langer *Polskie historyczne księgozbiory domowe na Śląsku Cieszyńskim (XX wiek)* (Katowice 2006). W ramach tej serii głównej zainicjowano w 1983 roku podserię „Studia Bibliologiczne”. Ukazują się w niej artykuły poświęcone zagadnieniom współczesnym i historycznym, w dużym stopniu dotyczą one Śląska i bibliotek tam występujących. O księgozbiorach prywatnych pisali tam: Tadeusz Aleksandrowicz¹¹⁴, Renata Dec¹¹⁵ i Edward Różycki¹¹⁶.

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach wydaje od 2001 roku serię „Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”. Weronika Pawłowicz opublikowała w tej serii pracę *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)* (Katowice 2009).

Tematyka księgozbiorów historycznych jest omawiana również na łamach wydawnictw, które są organami różnego rodzaju towarzystw. Do najstarszych pism tego rodzaju należały „Ex Libris” i „Silva Rerum” wydawane przez Towarzystwo Miłośników Książki założone w Krakowie w 1922 roku. Były to czasopisma bibliofilskie, na łamach których bibliofile relacjonowali swoje osiągnięcia naukowe. Pierwszy zeszyt „Ex Librisu” ukazał się w 1917 roku we Lwowie; od 1924 roku miejscem wydania był Kraków. W czasopiśmie tym na temat księgozbiorów historycznych pisali: Roman Grodecki¹¹⁷, Franciszek Biesiadecki i Kazimierz Piekarski¹¹⁸ oraz Stefan Rygiel¹¹⁹. W miesięczniku „Silva Rerum” ukazującym się z przerwami od 1925 roku do 1939 roku kwestię bibliotek prywatnych

¹¹⁴ T. Aleksandrowicz, *Biblioteki prywatne rzymskiej nobilitas w schyłkowym okresie Republiki*, „Studia Bibliologiczne” 1988, t. 2, s. 9–23.

¹¹⁵ R. Dec, *Folklorystyczne i literackie zbiory Stanisława Wallisa w Bibliotece Głównej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach*, „Studia Bibliologiczne” 2000, t. 12, s. 86–95 oraz też, *Z rozważań nad biblioteką prywatną Łukasza Wallisa*, „Studia Bibliologiczne” 2001, t. 13, s. 99–105.

¹¹⁶ E. Różycki, *Biblioteki na Podolu w XVI i XX w.*, „Studia Bibliologiczne” 2000, t. 12, s. 45–67.

¹¹⁷ R. Grodecki, *Biblioteka Kiełcza kustosa kolegiaty łęczyckiej*, „Ex Libris” 1924, z. 5, s. 18–22.

¹¹⁸ F. Biesiadecki, K. Piekarski, *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta. Seria I*, „Ex Libris” 1924, z. 5, s. 38–52.

¹¹⁹ S. Rygiel, *Losy księgozbioru Ignacego Krasickiego*, „Ex Libris” 1922, z. 4, s. 1–43.

poruszali: Henryk Barycz¹²⁰, Henryk Barycz i Kazimierz Piekarski¹²¹, Aleksander Birkenmajer¹²², Karol Buczek¹²³, Włodzimierz Budka¹²⁴, Paweł Ettinger¹²⁵, Kazimierz Piekarski¹²⁶, Tadeusz Seweryn¹²⁷ oraz Kazimierz Tyszkowski¹²⁸.

Czasopisma bibliofilskie wychodziły w drugiej połowie XX wieku i ukazują się nadal. Przykładem takiego periodyku jest „Akapit”, rocznik Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie wydawany od 2006 roku. Kontynuuje on czasopismo „Komunikat Towarzystwa Przyjaciół Książki”, wychodzące w latach 1964–1998 i 2002. Renarda Ociecek opublikowała w „Akapicie” tekst *O książkach Aleksandra i Heleny Lubomirskich*¹²⁹.

Artykuły na temat bibliotek prywatnych zamieszczają także czasopisma towarzystw o charakterze naukowym. Jako przykład mogą posłużyć „Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału 4 Nauk Biologicznych” Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, w których ogłoszono artykuł Bolesława Hryniewieckiego *Biblioteka botaniczna dr Franciszka Błońskiego* (R. 42, 1949); w „Sprawozdaniach Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A” Janina Berger-Mayerowa napisała *O bibliotece Szembeków* (R. 11, 1956).

Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk rozpoczęła w 2011 roku wydawanie serii „Księgozbiory Staropolskie”. Pierwszy tom studiów nosi tytuł *Księgozbiór wielkopolskiego magnata – Andrzej Opałiński (1540–1593)*.

¹²⁰ H. Barycz, *Z dziejów książki polskiej za granicą. Polonica w Bibliotece Ulissesa Aldrovania*, „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4/5, s. 65–71.

¹²¹ H. Barycz, K. Piekarski, *Hiszpańskie nabytki Wolskiego z 1582 roku*, „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 11/12, s. 157–162.

¹²² A. Birkenmajer, *Fragmenty Belwederskiej Biblioteki W. ks. Konstantego Pawłowicza w moim księgozbiorze*, „Silva Rerum” 1930, t. 5, nr 10/12, s. 194–216.

¹²³ K. Buczek, *Biblioteka Puławska w czasie walk powstania listopadowego*, „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10/12, s. 155–170.

¹²⁴ W. Budka, *Biblioteka Decjusów*, „Silva Rerum” 1928, t. 4, nr 6/9, s. 110–126.

¹²⁵ P. Ettinger, *Księgozbiory Wielkiego Księcia Konstantego*, „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1/3, s. 22–24.

¹²⁶ K. Piekarski, *Odkrycie „Volskian” w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6/9, s. 127–141.

¹²⁷ T. Seweryn, *Księgozbiór rodzinny Ostrowskich w Ujeździe*, „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 29–32.

¹²⁸ K. Tyszkowski, *Biblioteka Chrzanowskich w Morocznie*, „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 4–8.

¹²⁹ R. Ociecek, *O książkach Aleksandra i Heleny Lubomirskich*, „Akapit” 2010, t. 5, s. 45–67.

Prace na temat księgozbiorów prywatnych zamieszczają wydawnictwa związane z różnymi dziedzinami wiedzy, na przykład w „Archiwum Historii Medycyny” (1957, nr 4) znalazł się tekst Tadeusza Bilikiewicza *Księgozbiór lekarski Miechowity*; w „Pamiętniku Literackim” (1951, z. 3/4) Feliks Araszekiewicz opublikował pracę *Prus w świetle własnej biblioteki*; w „Meandrze” (1993, z. 11/12) Józef Szocki przedstawił artykuł zatytułowany *Literatura i opracowania o tematyce antycznej w księgozbiorze domowym Jana Kantego Podoleckiego*.

Wiele księgozbiorów prywatnych trafiło do muzeów. Wśród publikacji poświęconych tym zbiorom znajdują się zarówno monografie naukowe, na przykład praca Anny Grucy *Księgozbiór Stanisława Wyspiańskiego* (Kraków 1989), która jest przechowywana w Bibliotece Muzeum Narodowego w Krakowie, jak i broszury o charakterze informacyjnym, na przykład Zygmunta Zaleskiego *Biblioteka Jana Kasprowicza w Muzeum Miejskim w Poznaniu* (Poznań 1930) lub katalogi wystaw organizowanych w muzeach, na przykład *Księgozbiór Bartoszewiczów* (Łódź 1982) – katalog wystawy, która odbyła się w Muzeum Historii Miasta Łodzi.

W tak krótkim przeglądzie publikacji na temat bibliotek prywatnych nie sposób wymienić wszystkich tytułów i ich autorów, ale zebrany materiał pozwala sformułować pewne wnioski. Jest rzeczą ogólnie wiadomą, że tematyka historyczna w latach 70. i 80. ubiegłego wieku została usunięta w cień na rzecz prac z zakresu informacji naukowej. Analiza dat wydań publikacji na temat księgozbiorów domowych wskazuje na wzrost zainteresowania tą tematyką w latach 90. i pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku. Można to wyjaśnić kilkoma czynnikami. Historia bibliotek, także domowych, pozostaje nadal w kręgu zainteresowania pracowników nauki, a niektórzy wręcz specjalizują się w tym zagadnieniu. Biblioteki o bogatych zbiorach, przede wszystkim naukowe, ale również inne, w dużym stopniu uporały się z opracowaniem katalogów rękopisów, inkunabułów i starych druków, a zatem mogły przejść do pracy nad zagadnieniami bardziej szczegółowymi, jakimi są księgozbiory prywatne wyodrębnione na podstawie proveniencji. Księgozbiory historyczne traktuje się jako dziedzictwo narodowe, którym należy się chlubić, a także badać, opracowywać i popularyzować wiedzę o nim, organizując na przykład wystawy w bibliotekach i muzeach. Współpraca z zagranicznymi ośrodkami nauki umożliwia zbadanie i poznanie

księgozbiorów polskich, które z wielu powodów znalazły się za granicami kraju¹³⁰.

Przedmiotem publikacji dotyczących księgozbiorów prywatnych są przede wszystkim biblioteki wybitnych osobistości świata nauki, kultury lub dostojników świeckich oraz kościelnych. Pisano o księgozbiorach między innymi: Macieja z Miechowa (1457–1523), profesora i rektora Akademii Krakowskiej¹³¹; Jana Uphagena (1731–1802), patrycjusza i historyka gdańskiego¹³²; Stanisława Staszica (1755–1826), uczonego, filozofa, przyrodnika, działacza i pisarza politycznego¹³³; Stanisława Wyspiańskiego (1869–1907), dramaturga, poety i malarza¹³⁴; Bolesława Prusa (1847–1912), pisarza i publicysty¹³⁵; Jarosława Iwaszkiewicza (1894–1980), pisarza i poety¹³⁶; Zygmunta II Augusta (1520–1572), króla Polski¹³⁷; Jana III Sobieskiego (1629–1696), króla Polski¹³⁸; Aleksandra Benedykta Batowskiego (1760–1841), szambelana ostatniego króla Polski¹³⁹; Łukasza Opalińskiego (1581–1654), marszałka wielkiego koronnego¹⁴⁰; Stanisława z Łowicza (XVI wiek), z zakonu miechowitów¹⁴¹ oraz Piotra Tomickiego (1464–1535), biskupa przemyskiego, poznańskiego i krakowskiego, podkanclerzego koronnego, doradcy i sekretarza Zygmunta I Starego¹⁴².

¹³⁰ M. Kocójowa, *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proweniencyjnych*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą*, red. M. Mlekicka, Warszawa 1993, s. 333; O. Rabczun, dz. cyt., s. 197; M. Piłtyczak-Majerowicz, *Badania proweniencyjne w zbiorach starych druków bibliotek naukowych w Polsce i na Białorusi*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, Katowice 2004, s. 457–462.

¹³¹ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960.

¹³² E. Piotrowska, *Biblioteka Jana Uphagena...*, s. 87–114.

¹³³ U. Paszkiewicz, *Księgozbiór Stanisława Staszica...*, s. 79–124.

¹³⁴ A. Gruca, *Księgozbiór Stanisława Wyspiańskiego*, Kraków 1989.

¹³⁵ H. Ilmurzyńska, A. Stepnowska, *Księgozbiór Bolesława Prusa*, Warszawa 1965.

¹³⁶ J. Bachańska, dz. cyt., s. 175–192.

¹³⁷ A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, Wrocław 1988.

¹³⁸ I. Komasa, *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław 1982.

¹³⁹ M. Brzdękiewicz, dz. cyt., s. 127–146.

¹⁴⁰ K. Schuster, *Biblioteka Łukasza Opalińskiego Marszałka Nadwornego Koronnego*, Wrocław 1971.

¹⁴¹ M. Czapnik, *Bożogrobca Stanisław z Łowicza...*, s. 17–50.

¹⁴² L. Hajdukiewicz, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław 1961.

Mniejszym zainteresowaniem badaczy cieszyły się księgozbiory powstałe w XIX i XX wieku. Przyczynami tego mogą być duża liczba prywatnych bibliotek tworzonych od drugiej połowy XIX wieku w różnych kręgach społecznych, a także uznanie za „mało historyczne” księgozbiorów zgromadzonych w niezbyt odległych czasach. Badacze zajmujący się bibliologią historyczną zawsze podkreślali, że warto zajmować się też księgozbiorami przeciętnymi, należącymi do osób mało znanych, ponieważ są one „ważnym składnikiem ogólnego pejzażu kulturalnego, brakującym fragmentem źródeł zbiorowych”¹⁴³. Od lat 80. sytuacja ta zaczyna się zmieniać; ukazują się prace, których tematem są biblioteki osób mniej znanych lub zapomnianych, żyjących w XIX wieku i następnych. Przykładem takich publikacji są artykuły dotyczące ksiązek: Zygmunta Mocarskiego (1894–1941), historyka książki, bibliotekarza, bibliofila¹⁴⁴; Michała Federowskiego (1853–1923), etnografa, badacza białoruskiej kultury ludowej¹⁴⁵; Mariana Jerzego Toporowskiego (1901–1971), krytyka literackiego, tłumacza, bibliografa¹⁴⁶ oraz studia na temat bibliotek: Władysława Tarczyńskiego (1845–1918), działacza oświatowego, popularyzatora dziejów Łowicza¹⁴⁷; Jana Sobczyńskiego (1861–1942), księdza, działacza społecznego, bibliofila¹⁴⁸; Kazimierza Smogorzewskiego (1896–1992), dziennikarza, publicysty¹⁴⁹; Henryka Markiewicza (1922–2013), historyka literatury polskiej i teorii literatury¹⁵⁰.

W publikacjach na temat księgozbiorów prywatnych dominują prace poświęcone jednostkowym bibliotekom. Znacznie rzadziej pisze się o kolekcjach zbiorowości wyodrębnionych według krzyżujących się wyróżników: przynależności pokoleniowej, narodowościowej, regionalnej,

¹⁴³ B. Bienkowska, *Kilka uwag i propozycji...*, s. 4; podobny pogląd wyraził J. Wojakowski, *Kolekcja jako źródło historyczne*, [w:] *Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie, Cieszyn 20–22 września 1995*, red. B. Bienkowska, A. Nowicka, Cieszyn 1995, s. 26.

¹⁴⁴ U. Paszkiewicz, *Księgozbiór Zygmunta Mocarskiego...*, s. 109–156.

¹⁴⁵ A. Ługowska, *Świat ksiązek...*, s. 101–146.

¹⁴⁶ E. Stec, *Mariano Jerzego Toporowskiego...*, s. 141–146.

¹⁴⁷ M. Wojtylak, *Zbiory biblioteczne Władysława Tarczyńskiego w Łowiczu*, Łowicz 1993.

¹⁴⁸ A. Walczak-Niewiadomska, *Ksiądz Jan Sobczyński i jego księgozbiór*, Kalisz, 2007.

¹⁴⁹ B. Zgrzyzek, J. Pracka, *Księgozbiór Kazimierza Smogorzewskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej*, t. 1–2, Katowice 2002.

¹⁵⁰ *Zbiory Henryka Markiewicza w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie*, red. C. Judek, Szczecin 2009.

profesjonalnej, według typu twórczości i innych¹⁵¹. Tematem prac były księgozbiory: lekarzy warszawskich¹⁵², inteligencji i ziemian w Galicji¹⁵³, starowierców w Polsce¹⁵⁴, szlachty na południowo-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej¹⁵⁵, mieszczan krakowskich¹⁵⁶, osób mieszkających na Śląsku Cieszyńskim¹⁵⁷ i inne. Omawia się w nich zazwyczaj od kilku do kilkunastu księgozbiorów umożliwiających wyrobienie sobie ogólnego poglądu; dopiero dalsze badania mogą doprowadzić do powstania syntezy historycznej. Przykładem prac o szerszej perspektywie są książki Józefa Szockiego *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)* (Kraków 2001) oraz Kazimierzy Maleczyńskiej *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów* (Wrocław 1987), zwłaszcza rozdział zatytułowany *Księgozbiory prywatne*.

1.3.1. Metody badań

Książki analizuje się wieloma metodami. Anna Żbikowska-Migoń stwierdziła, że już w XVIII wieku w badaniach nad książką stosowano prawie wszystkie metody używane obecnie, chociaż niektóre z nich pojawiły się w stanie załążkowym. Były to: analiza piśmiennictwa (analiza literatury przedmiotu); krytyka źródeł oraz metody: porównawcza; pragmatyczna (śledzenie podłoża zjawisk, ich przyczyn i skutków); filologiczna (leksykalna, czyli odczytywanie i interpretacja języka źródeł oraz pośrednie ustalanie faktów na podstawie danych językowych); geograficzna (topograficzna); statystyczna; bibliograficzna; typograficzna; proveniencyjna oraz badanie papieru i znaków wodnych¹⁵⁸. W XX wieku do tego zestawu dołączyły inne metody: funkcjonalna (za pomocą której bada się książkę z uwzględnieniem wszystkich jej elementów oraz procesy bibliologiczne w związku z czytelnikiem rzeczywistym lub hipotetycznym); struk-

¹⁵¹ A. Żbikowska-Migoń, *Historia książki...*, s. 51.

¹⁵² A. Skrzypczak, *Księgozbiory lekarzy warszawskich...*, s. 115–152.

¹⁵³ J. Szocki, *Księgozbiory domowe inteligencji...*, s. 51–126.

¹⁵⁴ Z. Jaroszewicz, *Księgozbiory prywatne starowierców...*, s. 95–122.

¹⁵⁵ E. Różycki, *Księgozbiory szlachty...*, s. 53–61.

¹⁵⁶ R. Żurkova, *Księgozbiory mieszczan...*, s. 21–51.

¹⁵⁷ M. Pawłowiczowa, *Księgozbiory prywatne...*, s. 207–226.

¹⁵⁸ A. Żbikowska-Migoń, *Historia książki...*, s. 241–245.

turalno-typologiczna (przedstawia się typ książki i jej przeznaczenie czytelnicze)¹⁵⁹; socjologiczna (wpływ środowiska społecznego na kształt książki, jej obieg i recepcję oraz wpływ książki na środowisko społeczne); analiza tekstu literackiego (tekst literacki jako źródło historyczne przejawu świadomości społecznej i obrazu świata rzeczywistego); analiza systemowa (książka jako samodzielny system komunikacyjny, który funkcjonuje w obrębie systemu danej społeczności)¹⁶⁰ oraz analiza semiotyczna (biblioteka jako tekst kultury; zależność między strukturą i funkcjonowaniem biblioteki a kulturą)¹⁶¹.

Za metody wyłącznie bibliologiczne uznaje się: bibliograficzną, typograficzną, badanie papieru i znaków wodnych, opraw oraz proveniencyjną. W pracach na temat księgozbiorów domowych korzysta się przede wszystkim z metody bibliograficznej, proveniencyjnej i badania opraw.

Wynikiem stosowania metody bibliograficznej początkowo były jedynie spisy bibliograficzne dokumentów; później wyodrębniły się z niej metody szczegółowe polegające na analizie książek według ich cech formalnych i treściowych oraz typów piśmienniczych lub wydawniczych¹⁶².

Badanie opraw wykonanych w tej samej epoce co książka może dostarczyć wielu informacji. Kazimierz Piekarski zwrócił uwagę na problem odróżniania opraw polskich od zagranicznych. Księgarz polski sprowadzał książki w arkuszach i dopiero w kraju oprawiał pojedyncze egzemplarze. Oprawa obca oznacza, że książka została kupiona za granicą z pominięciem polskiego księgarza. Może to świadczyć o kontaktach zagranicznych, podróżach, darach przyjaciół właściciela książki¹⁶³.

Właściciele prywatni, a także niektóre instytucje oprawiały książki w charakterystyczny sposób. Książki z biblioteki Zygmunta Augusta miały jednolitą oprawę wykonaną przez introligatorów krakowskich, klasztor cysterskie stosowały typy opraw łatwych do rozróżnienia.

¹⁵⁹ K. Migoń, *Nauka...*, s. 117–120.

¹⁶⁰ K. Bednarska-Ruszajowa, *Nowe metody w badaniach nad dawną książką w Polsce*, „Historiografia” 1996, t. 26, s. 63–69.

¹⁶¹ B. Kamińska-Czubała, *Analiza semiotyczna w badaniach nad księgozbiorami historycznymi*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie” 1989, z. 4, s. 109–122.

¹⁶² K. Bednarska-Ruszajowa, *Metoda bibliograficzna...*, s. 37–53.

¹⁶³ K. Piekarski, *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, [w:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 372–373.

Piekarski na podstawie analizy opraw wyodrębnił ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej książki należące do Piotra Wolskiego. Oprawa może zatem wskazać właściciela, nawet jeśli brak jego podpisu lub innego znaku własnościowego¹⁶⁴.

O przynależności książki mogą świadczyć nalepki na grzbiecie oraz sygnatury zapisane na wewnętrznej stronie okładki. Jeżeli takim znakom towarzyszy również podpis lub pieczętka zawierające nazwę osoby czy instytucji, to bardzo szybko kojarzy się charakterystyczne znaki z daną biblioteką. Można na tej podstawie zaliczyć egzemplarz do księgozbioru, nawet jeśli nie wystąpią inne znaki własnościowe¹⁶⁵.

Pojawiający się na okładce supereklibris także świadczy o właścicielu, w pewnych wypadkach jednak jego rozszyfrowanie jest utrudnione, a nawet niemożliwe. Supereklibris zawierający tylko inicjały lub herb, bez dodatkowych zapisków w postaci imienia i nazwiska, trudno zidentyfikować za pomocą tablic herbowych. Polski system heraldyczny zakładał używanie identycznego herbu przez wiele rodzin noszących zupełnie różne nazwiska, często jednak zaczynające się od tej samej litery. Pomocne w takim wypadku mogą być jakies zapiski w książce, na przykład określenia piastowanych godności oraz orientacja w historii. Kazimierz Piekarski zwrócił uwagę na dwa typy supereklibrisów: supereklibris właściwy, czyli zindywidualizowany znak odbity z jednego tłoku, który sporządzano dla określonego właściciela, oraz supereklibris introligatorski skomponowany na życzenie klienta przez introligatora z pojedynczych elementów, na przykład herb, otok, inicjały¹⁶⁶.

Eklibrisy umieszcza się zazwyczaj na wewnętrznej stronie okładki, czasem na przedniej wyklejce. Na ogół zawierają one imię i nazwisko właściciela; w wypadku wystąpienia tylko inicjału lub graficznej kompozycji może się okazać niemożliwe zidentyfikowanie właściciela, jeśli nie pomoże jakiś zbieg okoliczności¹⁶⁷.

Badanie opraw książek polega na ich analizie, opisie i systematyzacji. W opisie oprawy podaje się nazwę materiału, z którego została wykonana

¹⁶⁴ M. Sipayłło, *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 11.

¹⁶⁵ Tamże.

¹⁶⁶ K. Piekarski, *Książka w Polsce...*, s. 380.

¹⁶⁷ M. Sipayłło, dz. cyt., s. 12.

(rodzaj skóry, tektura, kolor), technikę jej wykonania (na przykład materiał usztywniający: deska, makulatura), rodzaj zdobnictwa ze wskazaniem narzędzi użytych do wykonania dekoracji (tłok, radełko, plakiet), sposób wykonania (wycisk ślepy lub złożony) oraz kształt motywów dekoracyjnych. Ogólna charakterystyka oprawy porównana z wcześniej już rozpoznanymi pozwala z większym lub mniejszym przybliżeniem określić czas powstania i pochodzenie oprawy, a niekiedy udaje się zidentyfikować warsztat lub samego introligatora¹⁶⁸. W Polsce na temat zabytkowych opraw książek jako pierwszy wypowiedział się Joachim Lelewel. Systematyczne jednak badania nad zabytkową oprawą zainicjował dopiero na początku XX wieku Adam Chmiel. W następnych latach temat ten podejmowali między innymi: Stanisław Komornicki, Aleksander Birkenmajer, Maria Świeżawska-Wojciechowska, Anna Jędrzejowska, Kazimierz Dobrowolski, Kazimierz Piekarski, Maria Jarosławiecka-Gąsiorowska, Anna Lewicka-Kamińska, Marek Gębarowicz, Edward Różycki, Arkadiusz Wagner. Pomimo że analizy opraw są prowadzone w Polsce od ponad stu lat, jeszcze wiele pozostaje do zrobienia w tej dziedzinie¹⁶⁹.

W księgozbiorach prywatnych bada się nie tylko znaki własnościowe występujące na oprawie książki, ale także materiał proveniencyjny w postaci pieczętek, nalepek oraz różnorodnych zapisków. Maria Kocójowa wyróżniła trzy rodzaje prac opartych na badaniach proveniencji. Są to prace: 1) dokumentacyjno-informacyjne, 2) odtwarzające warsztat pracy właściciela, 3) przedstawiające opinie czytelników¹⁷⁰. Prace pierwszego typu powstają w wyniku porządkowania i opracowywania zbiorów w bibliotekach, archiwach i muzeach lub zbiorach prywatnych. Mają one zarówno postać tradycyjnych kartotek, katalogów, jak i publikacji obejmujących najczęściej zbiory specjalne, najbardziej cenne lub dotyczące zagadnień szczegółowych, na przykład jednego ekslibrisu lub supereklibrisu. Kartoteki proveniencji tworzone w bibliotekach (na przykład w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Za-

¹⁶⁸ H. Bułhak, *Metoda typograficzna w badaniach nad dawną książką*, „Biuletyn Poligraficzny” 1977, nr 2, s. 39.

¹⁶⁹ M. Paczyńska, *Przegląd polskich badań oprawoznawczych*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 1997, z. 7, s. 51–60.

¹⁷⁰ M. Kocójowa, *Potrzeby i oczekiwania...*, s. 329–331.

kładzie Narodowym im. Ossolińskich, Bibliotece Jagiellońskiej) oraz indeksy wyszczególniające właścicieli dołączane do drukowanych katalogów umożliwiają wyodrębnienie księgozbiorów prywatnych, nawet tych rozproszonych.

Badania proveniencyjne wymagają wielu kwalifikacji i wszechstronnej erudycji, stąd początkowo zajmowali się nimi wybitni teoretycy i praktycy, tacy jak J. Lelewel, A. Birkenmajer, A. Kawecka-Gryczowa, B. Kocowski, R. Kotula, K. Piekarski, A. Lewicka-Kamińska i inni. Tworzenie prac dokumentacyjno-informacyjnych jest bardzo czasochłonne. Zdarzało się, że temat podjęty przez jednego badacza kontynuował ktoś inny i ogłaszał wyniki¹⁷¹. Po drugiej wojnie światowej trud opracowania proveniencji podejmuje się raczej w zespołach bibliotekarzy zajmujących się zbiorami specjalnymi.

Najwięcej wiadomo o proveniencjach inkunabułów, poloników, druków z XVI wieku; częściowo rozpoznano wiek XVII; znacznie słabiej jest opracowany wiek XVIII i następne. Postęp w tej dziedzinie może nastąpić już wkrótce. W Departamencie do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pracuje zespół zajmujący się problematyką książki i bibliotek. Grupa ta dokumentuje znaki własnościowe traktowane jako źródła wiedzy o dziedzictwie historycznym i przygotowuje się do ich opublikowania¹⁷². Bibliotekarze katalogujący stare druki w polskich bibliotekach naukowych deklarują gotowość współpracy przy tworzeniu wspólnej bazy proveniencji; w opracowaniu komputerowym niemal wszystkie biblioteki wykorzystują pola danych do wpisywania proveniencji, stosują jednak różne sposoby indeksowania i wyszukiwania¹⁷³.

¹⁷¹ A. Kawecka-Gryczowa we wstępie do *Biblioteki ostatniego Jagiellona*, Wrocław 1988, wymieniła poprzedników, którzy podejmowali ten temat, czasami tylko w sposób przyczynkowski: K. Hartleb, E. Chwalewik, K. Piekarski, F. Biesiadecki, A. Obrębski, wydając *Volsciana*, Kraków–Warszawa 1999, dokończył poszukiwania książek Piotra Dunin-Wolskiego, biskupa płockiego, rozpoczęte przez K. Piekarskiego.

¹⁷² U. Paszkiewicz, *Książkowe znaki własnościowe bibliotek we Lwowie w XIX i XX wieku*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 9, cz. 1, red. H. Kosełka, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 251–264.

¹⁷³ R. Wilgosiewicz-Skutecka, *Warsztaty opracowania starych druków*, Poznań 2010, „EBIB” 2010, nr 9 [dok. elektr.], <http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/> [odczyt: 12.12.2011].

Niezależnie od współpracy dużych ośrodków naukowych w instytucjach mających księgozbiory prywatne opracowuje się je i wydaje się prace, które dokumentują stan posiadania biblioteki. Ich tematem są nie tylko księgozbiory dawne, ale także powstałe w XIX i XX wieku. W publikacjach tych oprócz wyników badań nad dziejami księgozbioru, jego zawartością i użytkowaniem zamieszcza się katalog biblioteki lub tylko jej części. Przykładem takich prac wydanych na początku XXI wieku są: książka Barbary Maresz i Teresy Roszkowskiej *Kolekcja Romana Chrzęstowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach* (Katowice 2002) zawierająca 129 opisów najcenniejszych pozycji z biblioteki bibliofila; artykuł Grażyny Rolak *Fragment księgozbioru Józefiny z Mniszchów Potockiej w zbiorach Działu Starych Druków ZNiO*¹⁷⁴, zawierający spis zachowanych książek; broszura Andrzeja Jopkiewicza *Księgozbiór prof. Kazimierza Romaniuka 1908–1996* (Warszawa 1998) z katalogiem książek, które otrzymała w darze Centralna Biblioteka Statystyczna im. Stefana Szulca.

Ustalanie właściciela książki lub użytkownika na podstawie pozostawionych znaków proveniencyjnych czy innych notatek nie jest łatwym zadaniem. Najważniejsze reguły postępowania praktycznego sformułowali: K. Piekarski w recenzji pracy Rudolfa Kotuli *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich Z. Czarneckiego mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*¹⁷⁵; Maria Sipayłło¹⁷⁶ oraz Józef Adam Kłosiński, pracownik Oddziału Starych Druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁷⁷.

Materiał proveniencyjny wykorzystuje się również jako źródło umożliwiające odtworzenie warsztatu pracy właściciela, uzyskuje się informacje niedostępne inną drogą. Jako przykład można przywołać wymieniane już prace: A. Lewickiej-Kamińskiej o bibliotece Mikołaja Czepla, L. Hajdukiewicza o księgozbiorach Macieja z Miechowa i Piotra Tomickiego oraz K. Schuster o zbiorze Łukasza Opalińskiego. Temat ten podejmowany

¹⁷⁴ G. Rolak, *Fragment księgozbioru...*, s. 137–176.

¹⁷⁵ K. Piekarski, *O zadania i metody badań proveniencyjnych*, Kraków 1929, s. 388–415.

¹⁷⁶ M. Sipayłło, dz. cyt., s. 9–30.

¹⁷⁷ J.A. Kosiński, *Propozycje do instrukcji kartoteki proveniencyjnej starych druków, maszynopis*, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocławiu 1965. Informację o tej instrukcji podaje M. Piłtyczak-Majerowicz, dz. cyt., s. 459.

jest także w artykułach, na przykład Haliny Chober na temat księgozbioru historyka i prawnika Wacława Aleksandra Maciejowskiego¹⁷⁸; Doroty Otwinowskiej o bibliotece Mariana Kukiela, historyka, działacza społecznego i politycznego¹⁷⁹; Małgorzaty Czerniakowskiej o książkach gdańskiego astronoma Jana Heweliusza¹⁸⁰.

Informacje zawarte w różnorodnych zapiskach właścicieli wykorzystuje się w badaniach nad czytelnictwem. Przykładem kompleksowego wykorzystania rękopiśmiennych notatek zostawionych w książkach jest praca Karola Głombiowskiego *Problemy historii czytelnictwa*¹⁸¹. Uczony wskazał różne treści występujące w notatkach proveniencyjnych, które pozwalają wyciągnąć rozmaite wnioski. Z zapisków na marginaliach i między wierszami można poznać stosunek uczuciowy właściciela do książki oraz przebieg procesu lektury. Notatki pozwalają wnioskować także o przynależności społecznej i terytorialnej czytelnika, o stosunku do autora i idei zawartych w dziele oraz o preferencjach językowych. Opisy transakcji handlowych, informacje o przekazywaniu książek w rodzinie lub otrzymanych w darze od przyjaciół świadczą o inicjatywie prywatnej w pozyskiwaniu książki. Notatki na marginesie, podkreślenia i znaki w samych książkach wykorzystwała również Krystyna Bednarska-Ruszajowa w pracy na temat lektur profesorów krakowskich okresu oświecenia¹⁸².

1.3.2. Modele badań

W pracach dotyczących księgozbiorów daje się wyróżnić wiele zagadnień zazwyczaj poruszanych. Anna Żbikowska-Migoń stwierdziła, że już w XVII wieku istniał model opracowania na temat wybranej biblioteki. Nakazywał on, w ujęciu najszerszym, przedstawienie jej przeszłości i stanu aktualnego z uwzględnieniem spraw zbiorów (szczególnie tych

¹⁷⁸ H. Chober, *Księgozbiór Wacława Aleksandra Maciejowskiego...*, s. 147–194.

¹⁷⁹ D. Otwinowska *Księgozbiór Mariana Kukiela...* s. 465–477.

¹⁸⁰ M. Czerniakowska, *Sprawy książki w działalności naukowej Jana Heweliusza*, Gdańsk 2002.

¹⁸¹ K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966.

¹⁸² K. Bednarska-Ruszajowa, *Od Homera do Jana Jakuba Rousseau*, Kraków 1991.

najrzadszych i najcenniejszych), pomieszczeń i ich wyposażenia, osób właścicieli, mecenasów, dobroczyńców i bibliotekarzy¹⁸³.

Piśmiennictwo osiemnastowieczne z zakresu historii bibliotek także charakteryzował schematyzm zarówno w warstwie formalnej, jak i doborze spraw przedstawianych przez autorów oraz w sposobach ich ujęcia. W nielicznych tekstach pojawiły się jednak nowe zagadnienia, takie jak na przykład losy opisywanej biblioteki umieszczone na szerszym tle kultury książki w danym kraju lub mieście; wpływ wydarzeń historycznych na losy zbiorów bibliotecznych; prawne podstawy działalności biblioteki; profil zbiorów, jego specjalności tematyczne i formalne; ustalenie zbiorów i katalogi biblioteczne¹⁸⁴.

W XIX wieku ukształtował się typowy schemat naukowego opisu biblioteki, który powielany był również w wieku następnym. Hans Lülfiing nazywał go „humanistyczno-antykwarem”¹⁸⁵. Stanisław Jerzy Gruczyński krytykował go za brak interpretacji, statyczne i ahistoryczne traktowanie zbieractwa książek oraz za występowanie powtarzających się części: „Zwięzły życiorys bibliofila + ogólna charakterystyka jego książek (ilościowa, rzadziej jakościowa) + świadectwa bibliofilstwa (oprawy, znaki własnościowe) + obowiązkowe omówienie obiektów kuriozalnych (białe kruki i inne rarytasy) oraz wszelkie dziwactwa samego właściciela, a na końcu kilka potocznych zwrotów na temat jego znaczenia aż w kulturze narodowej”¹⁸⁶.

Zagadnienia przedstawiane w pracach dotyczących księgozbiorów rzadko występują w pełnym repertuarze. Współcześnie dzieli się je na „wewnętrzne” i „zewnętrzne”. Barbara Bieńkowska w artykule poświęconym badaniom księgozbiorów historycznych do problematyki „wewnętrznej” zaliczyła badania nad strukturą księgozbioru, wewnętrznymi powiązaniem i uwarunkowaniami, zależnościami i prawidłowościami oraz dynamiką przemian. Są to zagadnienia związane z gromadzeniem, opracowaniem, udostępnianiem i wykorzystywaniem księgozbioru oraz opisem i analizą pojedynczych obiektów. Tematyką wewnętrzną

¹⁸³ A. Żbikowska-Migoń, *Historia książki...*, s. 188–189.

¹⁸⁴ Tamże, s. 192–196.

¹⁸⁵ K. Migoń, *Nauka...*, s. 150.

¹⁸⁶ S.J. Gruczyński, *Stan i perspektywy badań nad dziejami bibliofilstwa polskiego*, „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 94–95.

powinien się zajmować księgoznawca posługujący się metodami stosowanymi przede wszystkim w bibliologii: bibliograficzną, proveniencyjną, typograficzną.

Do problematyki zewnętrznej należą tematy dotyczące życia i działalności właściciela kolekcji; uwarunkowań politycznych, społecznych, ekonomicznych, ideowych i innych towarzyszących powstawaniu i funkcjonowaniu księgozbioru oraz ich wpływu na jego zawartość. Zagadnieniami zewnętrznymi mogą się zajmować fachowcy z zakresu innych dyscyplin naukowych, na przykład historii literatury, sztuki, nauki¹⁸⁷.

Opracowaniom na temat księgozbiorów, zarówno tym dawnym, jak i niekiedy współczesnym, zarzuca się nie tylko schematyzm w doborze poruszanych zagadnień, ale także ich faktograficzny charakter. W takim wypadku badacz skupia się na zestawieniu faktów bez ich wyjaśniania oraz szczegółowym wyliczaniu zawartości biblioteki, z uwzględnieniem książek najcenniejszych lub uzyskanych w sensacyjnych okolicznościach, pięknie oprawionych itp. Barbara Kamińska-Czubała słusznie zauważyła:

Ponadto skoncentrowanie uwagi na księgozbiorach osób wybitnych i niezwykłych przykładach miłośnictwa książek, traktowanie zbieractwa książek w kategoriach jednostkowych jako formy ekspresji osobowości powoduje niedocenianie determinującej roli obiektywnych przymusów historycznych i kulturowych. Utrudnia także osiągnięcie, kto wie, czy nie istotniejszych cech typowych oraz zależności między kształtem i funkcjonowaniem biblioteki a kulturą danego czasu, czyli określenie społecznej funkcji i znaczenia tych bibliotek¹⁸⁸.

Krytyka tego typu prac przyczyniła się do ugruntowania innej postawy badawczej polegającej na wpisywaniu wyników szczegółowych w szeroki kontekst kulturalny, społeczny, ekonomiczny badanej epoki. Przypominali o tym Krystyna Bednarska-Ruszajowa w odniesieniu do

¹⁸⁷ B. Bieńkowska, *Kilka uwag...*, s. 3–15.

¹⁸⁸ B. Kamińska-Czubała, dz. cyt., s. 111.

danych bibliograficznych¹⁸⁹ oraz Józef Wojakowski piszący o kolekcjach historycznych¹⁹⁰.

W ostatnich czasach zwrócono uwagę na wartość perspektywy kulturowej dla badań bibliologicznych. Od co najmniej stu lat w literaturze humanistycznej wielu krajów łączono książkę ze słowem „kultura”. Obecnie to połączenie w postaci „kultura książki” stało się centralnym pojęciem badań bibliologicznych, może ono pomieścić wszystkie materialne i duchowe aspekty książki i świata książek, „[...] daje szansę pełnego i pogłębionego opisu fenomenu książki jako wytworu i narzędzia kultury, objęcia całego światowego dziedzictwa książkowego w jego różnych przejawach i funkcjach”¹⁹¹. Na pewnym poziomie uogólnienia jest to dość jednolita koncepcja teoretyczna, która była różnorodnie realizowana. Pojęcie „kultura książki” może być pojęciem centralnym także dla ujęć historycznych, na przykład w badaniach historii kultury książki różnych epok.

Nie oznacza to jednak, że prace opisujące pojedynczy księgozbiór historyczny, skupiające się na jego dziejach i zawartości, nie przedstawiają żadnej wartości naukowej. Stanowią one podstawę do syntezy historii prywatnych bibliotek w naszym kraju, a jak stwierdziła Barbara Bienkowska, nadal więcej wiemy o księgozbiorach, które zostały zniszczone lub uległy rozproszeniu, niż o tych zachowanych. „Nie wszystkie bowiem zbiory rękopisów i starych druków objęte są jeszcze rejestracją podstawową, znikoma liczba została przebadana pod względem proveniencji, nieliczne kolekcje doczekały się opracowania monograficznego. Szczególnie ważne są tedy prace z zakresu specjalistycznej informacji i dokumentacji zbiorów”¹⁹².

1.3.3. Źródła

W badaniach nad bibliotekami i księgozbiorami historycznymi wykorzystuje się liczne i różnorodne źródła. Ich kanon ustalił się w zasadzie

¹⁸⁹ K. Bednarska-Ruszajowa, *Metoda bibliograficzna...*, s. 43.

¹⁹⁰ J. Wojakowski, *Kolekcja jako źródło...*, s. 22–23.

¹⁹¹ K. Migoń, *O współczesnej sytuacji badawczej w naukach o książce, bibliotece i informacji*, „Przegląd Biblioteczny” 2008, z. 1, s. 16–17; K. Migoń, *Bibliologia – nauka o kulturze książki*, „Nauka” 2005, nr 2, s. 49–50.

¹⁹² B. Bienkowska, *Wstęp...*, s. 5.

już XVIII wieku¹⁹³. Wśród nich na pierwszym miejscu znajdują się zachowane książki oraz ich spisy. Badanie z autopsji egzemplarzy pochodzących z księgozbioru pozwala jednoznacznie zidentyfikować dzieła, a także stanowi podstawę bardzo szczegółowych ustaleń opartych na badaniach typograficznych i proveniencyjnych oraz papieru i opraw.

Pośród spisów książek najczęściej występują katalogi biblioteczne i aukcyjne, inwentarze biblioteczne i archiwalne oraz wykazy książek sporządzane przy okazjach na przykład zakupów, darów, przeprowadzek, aktów prawnych itp. Wykorzystuje się również informacje o księgozbiorach, które zachowały się w archiwach rodzinnych i spuściznach¹⁹⁴.

W badaniach nad historią dawnej książki i biblioteki zaznaczyły się zasadniczo dwie szkoły. Ich odmienność wynika ze sposobu traktowania źródeł stanowiących podstawę badania. Joachim Lelewel, Jerzy Samuel Bandtkie, Ludwik Bernacki oraz Kazimierz Piekarski posługiwali się metodą typograficzną, w której na pierwszym miejscu stawia się samą książkę, natomiast Jan Ptaśnik, Józef Seruga, Zygmunt Mocarski i inni stosowali metodę archiwalną, w której za najważniejsze uważa się wszelkie źródła pisane. Współcześnie podkreśla się, że obowiązkiem badacza jest wykorzystanie i wyczerpanie, jeśli to możliwe, wszystkich źródeł. Edward Różycki napisał, że spór o metodę, która jest lepsza lub ważniejsza, jest bezprzedmiotowy, zwłaszcza że metody te zazębiają się w pewnym stopniu. „Sprawa polega na czym innym. Otóż uczone staję przed problemem analizy dużej ilości jedynych i niepowtarzalnych niekiedy źródeł, które ze względu na ich ogrom oraz możliwości badawcze nie dają szans wyzyskania w pełni w pojedynkę rozproszonych materiałów”¹⁹⁵.

W pracach, których tematem jest księgozbiór prywatny, spotykamy zazwyczaj jeden z czterech wariantów: 1) dostępny jest zarówno księgozbiór, jak i jego spis, 2) dostępny jest tylko księgozbiór, 3) dostępny jest tylko spis książek, 4) nie ma ani księgozbioru, ani spisu książek – zachowały się inne przekazy (korespondencja, pamiętniki itp.).

Dobór źródeł jest ważną czynnością wstępną postępowania badawczego, decyduje on o zadawanych pytaniach i metodach wykorzystywanych

¹⁹³ A. Żbikowska-Migoń, *Historia książki...*, s. 197.

¹⁹⁴ B. Bieńkowska, *Kilka uwag...*, s. 3–15.

¹⁹⁵ E. Różycki, *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*, Wrocław 1994, s. 7.

do analizy księgozbioru. Badacze historii bibliotek rzadko mają do dyspozycji całą kolekcję i na przykład jej inwentarz lub katalog. Znacznie częściej wykorzystują jedynie spisy książek lub starają się wszelkimi sposobami zrekonstruować księgozbiór, który w ciągu dziejów uległ zniszczeniu lub rozproszeniu. W wypadku badania kolekcji bibliofilskiej korzysta się także z ogólnej bazy źródłowej historii literatury, nauki i kultury¹⁹⁶.

W dalszej części tego rozdziału omawia się publikacje należące do wymienionych wcześniej sytuacji badawczych. Pokazuje się też wykorzystanie materiału źródłowego i zastosowane metody oraz wynikające z nich wnioski.

1.3.3.1. Dostępne zarówno księgozbiór, jak i jego spis

Do tej grupy można zaliczyć artykuł Elżbiety Piotrowskiej oparty na ustaleniach jej pracy doktorskiej¹⁹⁷. Publikacja dotyczy biblioteki Jana Uphagena, patrycjusza i historyka gdańskiego żyjącego w XVIII wieku. Kolekcja licząca ponad piętnaście tysięcy woluminów przetrwała do dzisiaj niemal w całości. Zachował się też inwentarz tej biblioteki, czyli badaczka miała możliwość korzystania z dwóch ważnych źródeł. Piotrowska wybrała inwentarz jako przedmiot badań, uzasadniając, że odzwierciedla on strukturę zbiorów bibliotecznych, a struktura ta jest wyrazem pewnego modelu myślenia w danej epoce historycznej. Inwentarz reprezentuje całość biblioteki i jest bardziej poręczny. Pozwala on wniknąć w zawartość księgozbioru, ocenić jego wielkość oraz określić kierunki zainteresowań właściciela.

Badania Piotrowskiej zmierzały do ustalenia: wielkości księgozbioru, zasad jego porządkowania, liczebności poszczególnych działów, struktury tematycznej, językowej, chronologicznej, geografii wydawniczej.

W artykule przedstawiono sposób porządkowania zbiorów według kryterium formalnego i rzeczowego. Format książek wykorzystano do podziału zbiorów na cztery grupy: dzieła w formie *folio*, *quarto*, *octavo* i *duodecimo*. W tabeli podano liczbę dzieł i woluminów należących do każdego z formatów. Dane liczbowe wykazały, że ponad połowę

¹⁹⁶ K. Migoń, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 3–18.

¹⁹⁷ E. Piotrowska, *Biblioteka Jana Uphagena...*, s. 87–114.

księgozbioru stanowiły książki w małym poręcznym formacie typowym dla książki oświeceniowej.

W obrębie formatów obowiązywał układ rzeczowy, który autorka artykułu przedstawiła w tabeli. Wymieniła w niej nazwy trzydziestu pięciu działów i ich oznaczenia literowe oraz liczbę dzieł i woluminów w obrębie działów. Piotrowska stwierdziła, że schemat klasyfikacyjny nie pozwala na jednoznaczne określenie założeń logicznych leżących u jego podstawy. Oprócz działów łączących duże obszary wiedzy występują działy o szczegółowej tematyce, a zakresy niektórych klas krzyżują się. Wnikliwa analiza zawartości poszczególnych działów pozwoliła wyodrębnić powtarzające się prawie w każdym dziale grupy tematyczne. W artykule przedstawiono zawartość najliczniejszych działów biblioteki; służyły one Uphagenowi do pracy nad historią świata.

Analiza bibliologiczna księgozbioru pozwoliła Piotrowskiej sformułować ogólne wnioski określające charakter kolekcji. Badaczka stwierdziła, że zbiór Uphagena jest jednolity, humanistyczny, historyczno-prawniczy, o dużej liczbie publikacji źródłowych. Zaobserwowała w strukturze biblioteki cztery warstwy literatury, które umożliwiły jej określenie funkcji księgozbioru i zainteresowań czytelniczych właściciela.

Pierwsza wyodrębniona grupa książek spełniała funkcję dydaktyczną i jej występowanie autorka artykułu wiązała z edukacją Uphagena. Drugą warstwę księgozbioru tworzyła literatura piękna służąca zaspokajaniu potrzeb estetycznych czytelnika. Czytanie takich książek było młodzieńczą pasją Uphagena i przyczyniło się do rozbudzenia zainteresowań historycznych. Trzecią grupę stanowiła literatura naukowa dająca obraz warsztatu badawczego historyka gdańskiego. Duża liczba wydawnictw źródłowych w tej warstwie księgozbioru sprawia, że ma on nieprzemijające walory poznawcze. Ostatnia grupa książek reprezentuje typową literaturę oświeceniową. Tym samym Uphagen poświadczył przynależność do wspólnoty intelektualnej epoki, w której żył.

Artykuł ten jest bardzo dobrym przykładem zastosowania metody funkcjonalnej do badań nad księgozbiorem historycznym. Autorka najpierw wnikliwie analizowała zawartość księgozbioru według różnych kryteriów formalnych i treściowych, aby następnie uzyskane dane zinterpretować w odniesieniu do kultury umysłowej epoki, faktów historycznych i biografii Uphagena. Praca jej stanowi ważne ogniwo w tworzeniu obrazu kultury książki w Polsce epoki oświecenia.

Kolejna omawiana publikacja jest przykładem postępowania badawczego, kiedy można wykorzystać katalogi księgozbioru, część zachowanych książek oraz dokumenty archiwalne. Jadwiga Rudnicka, mając takie źródła, podjęła się, jak napisała we wstępie, „opisać bibliotekę Ignacego Potockiego, a tym samym wskazać na zainteresowania literackie i naukowe jej właściciela i na wartość do dzisiaj zachowanego zasobu”¹⁹⁸. Badaczka ustaliła zawartość księgozbioru na podstawie zachowanych dziewięciu katalogów tworzonych w latach 1773–1809. Stwierdziła, że biblioteka Potockiego zawierała ponad 2645 dzieł oraz 2000 broszur; 75% z nich poznała z autopsji. Wiadomości dotyczące biblioteki wydo była z dokumentów archiwalnych i to pozwoliło jej poznać ludzi związanych z biblioteką, docenić znaczenie niektórych egzemplarzy oraz zrozumieć stosunki społeczno-kulturalne sprzed półtora wieku.

Najwięcej jednak uwagi poświęciła Rudnicka zachowanym w Bibliotece Narodowej książkom Potockiego, które porównała z zawartością katalogów. Badania potwierdziły brak książek z XV i XVI wieku, które zniszczyli Niemcy po powstaniu warszawskim w 1944 roku. Egzemplarze wilanowskie dostarczyły 856 notatek proveniencyjnych, pewną liczbę zapisków marginalnych, uwag i dedykacji od ofiarodawców książek. Zebrane informacje pozwoliły autorce przedstawić powstawanie księgozbioru, jego przechowywanie i wygląd zewnętrzny.

Notatki proveniencyjne ukazały wcześniejszych właścicieli książek. Najliczniejsze są proveniencje rodzinne: książki po dziadku referendarzu koronnym Antonim Stanisławie Szczuce, po babce Wiktorii Szczuczance, po Kąckich, po Lubomirskich itd. Rudnicka opisała osoby wymienione w proveniencjach, a także ich biblioteki i stosunek do książek. Badaczka wyciągnęła wniosek, że zamiłowanie Potockiego do książek wynikało z pielęgnowanych tradycji rodzinnych, a nie tylko z atmosfery epoki.

Potocki systematycznie powiększał swój księgozbiór. Proveniencje pozwoliły Rudnickiej wydzielić książki nabyte z Kolegium Lubelskiego Towarzystwa Jezusowego oraz kupowane w czasach szkolnych. Listy i inne dokumenty świadczą o różnych sposobach zdobywania książek. Potocki, podobnie jak inni mu współcześni, wykorzystywał podróże

¹⁹⁸ J. Rudnicka, *Biblioteka Ignacego Potockiego*, Wrocław 1953, s. 8.

zagraniczne krewnych i znajomych do zaopatrywania się w książki. Miał ludzi, którzy dla niego wykonywali specjalne transakcje, a także sam utrzymywał kontakty z dostawcami książek zagranicznych.

Dedykacje w książkach świadczą, że kolejnym źródłem pozyskiwania książek były dary. Autorzy niedawno wydanych książek przekazywali Potockiemu poszczególne egzemplarze. Otrzymywał on również książki dawne od ludzi, którzy chcieli je w ten sposób zabezpieczyć przed zniszczeniem lub zapomnieniem.

Rudnicka poświęciła w swojej pracy dużo miejsca na przedstawienie miejsc, w których książki były przechowywane. Wyjaśniła, dlaczego Potocki gromadził książki w dwóch miejscach: w rokokowym pałacu na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie i w Kurowie na Lubelszczyźnie. Na podstawie listów bibliotekarza Jana Smogorzewskiego scharakteryzowała jego pracę w obydwu bibliotekach. Smogorzewski zajmował się porządkowaniem zbiorów, sporządził katalog dubletów, nadzorował prace nad stworzeniem reprezentacyjnego wnętrza biblioteki oraz prowadził katalogi, które zachowały się do dziś.

Książki z biblioteki Potockiego umożliwiły Rudnickiej przedstawienie cech zewnętrznych księgozbioru. Książki nabyte bezpośrednio przez Potockiego opatrzone są superekslibrisem. Dbałość o bibliotekę przejawiała się w oprawach, które są typowe dla XVIII wieku. Autorka wyróżniła oprawy krajowe i zagraniczne, zwróciła uwagę zarówno na typowe dla XVIII wieku cechy opraw, jak i przypadki indywidualne, artystyczne. Biblioteka nie ma jednolitych opraw, zbiory z innych źródeł spowodowały zatracenie rodzimego charakteru biblioteki.

Jadwiga Rudnicka nie zamierzała się zajmować dokładną analizą zawartości księgozbioru, tak często spotykaną w późniejszych pracach nad księgozbiorami historycznymi. Zakres tematyczny kolekcji Potockiego przedstawiła według katalogów w ogólny sposób. Wyróżniła dzieła współczesnej literatury pięknej, wydawnictwa z zakresu organizacji szkolnictwa oraz podręczniki dla szkół narodowych. Rudnicka nie podaje, jak wiele było książek w działach, na przykład użyła sformułowania „znaczne ilości” w stosunku do dzieł należących do współczesnej literatury pięknej¹⁹⁹. Badaczkę interesowała przede wszystkim odpowiedź

¹⁹⁹ Tamże, s. 38.

na pytanie o użytkowanie biblioteki. Przebadane materiały wskazały na Ignacego Potockiego jako głównego czytelnika książek. Ślady korzystania z książek znalazła Rudnicka na egzemplarzach w postaci podkreśleń, wypisywania słów na marginesie oraz własnoręcznych podpisów Ignacego Potockiego na kartach tytułowych. Zachowana korespondencja ze współczesnymi Potockiemu wskazuje też na tytuły publikacji, które on aktualnie czytał lub poszukiwał. Dopełnieniem obrazu użytkowania biblioteki jest wymienienie książek, z których musiał korzystać Potocki, pracując nad własnymi utworami. Rudnicka omówiła niektóre z jego publikacji i przywołała wykorzystane lektury.

Pomimo braku zestawień liczbowych badaczka była dobrze zorientowana w zawartości księgozbioru. Stwierdziła, że kolekcja Potockiego była nastawiona na dokumentację współczesności; pragnął zebrać wszystko, co się odnosiło do życia polskiego w epoce jemu współczesnej. Gromadząc zbiory, tworzył dla siebie jednocześnie warsztat pracy. Biblioteka stanowiła zaplecze, z którego korzystał, będąc politykiem i pisarzem.

Kolejnym przykładem jest książka Leszka Hajdukiewicza *Biblioteka Macieja z Miechowa*²⁰⁰. Celem autora było napisanie monografii biblioteki uczonego związanego z Akademią Krakowską, historyka, lekarza, astrologa i geografa. Hajdukiewicz podjął próbę odtworzenia warsztatu pracy badawczej Miechowity oraz ukazania funkcji książki i innych pomocy naukowych w powiązaniu z twórczością, biografią i zainteresowaniami intelektualnymi właściciela. Ustalenia dotyczące biblioteki Macieja z Miechowa ukazał na tle ogólniejszych zjawisk życia umysłowego u schyłku XV i początków XVI wieku.

Najważniejszym źródłem dostarczającym informacji o zawartości księgozbioru jest inwentarz, który Hajdukiewicz wraz z testamentem opublikował w swojej książce. Z biblioteki Miechowity zachowało się tylko 12 egzemplarzy, które także stanowiły przedmiot badania.

Badacz stawia szczegółowe pytania, na które stara się odpowiedzieć jak najdokładniej na podstawie inwentarza i innych źródeł. Daje się zauważyć duża wiedza autora i sumienność w doborze literatury i analizie źródeł. Ta postawa jest widoczna w całej pracy. Przykładem mogą być trzy pierwsze zagadnienia przedstawione w książce Hajdukiewicza.

²⁰⁰ L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja...*

Badacz, ustalając wielkość biblioteki Macieja z Miechowa, mógł przyjąć za inwentarzem, że liczyła ona około 560 dzieł w 250 tomach. W trakcie identyfikacji dzieł Hajdukiewicz doliczył się jednak prawie 800 różnych tytułów, a dalsza analiza opisów inwentarzowych pozwoliła stwierdzić, że liczbę tę można powiększyć przypuszczalnie do około 1000. Hajdukiewicz porównał wielkość badanej biblioteki z zachowanymi do dziś bibliotekami z tego okresu i stwierdził, że zbiory Miechowity nie stanowiły odosobnionego wyjątku na tle współczesnych księgozbiorów naukowych. Górowały one jedynie nad większością przeciętnych bibliotek profesorów krakowskich pierwszej połowy XVI wieku.

Hajdukiewicz wiele miejsca poświęcił oprowom książek wielkiego historyka. Informacje o nich znajdują się w inwentarzu przy opisach 90 pozycji i można je bezpośrednio oglądać na zachowanych egzemplarzach. Stwierdził, że biblioteka Miechowity ustępowała wielu współczesnym zbiorom pod względem formy i szaty zewnętrznej. Nie był to księgozbiór bibliofilski, przeważały proste oprawy w deski, a około 100 dzieł pozostało bez oprawy. Hajdukiewicz, omawiając oprawy, wskazał na ich cechy, charakterystyczne dla warsztatów krakowskich końca XV wieku.

Analiza inwentarza umożliwiła badaczowi wgląd w procedurę kompletowania księgozbioru. Widać z niego, że Miechowita zgodnie z praktyką współczesnego handlu księgarskiego nabywał książki od sortymencistów w postaci broszurowanych, luźnych składek, które czasami oddawał do introligatora.

Na podstawie zapisów w inwentarzu Hajdukiewicz stwierdził, że Miechowita nie przywiązywał wagi do rozróżniania typów książki, nie dzielił ich na rękopisy i druki. Ważne były dla niego materiał (na przykład pergamin), z którego sporządzono rękopis, oraz jego wiek. Świadczą o tym odpowiednie notatki i wyrażenia.

Miechowita żył w czasach, kiedy książka rękopiśmienna ustępowała drukowanej, dlatego kolejne pytanie badacza dotyczyło stosunku liczby kodeksów do druków w omawianym zbiorze. Hajdukiewicz porównał uzyskane dane z innymi księgozbioremami i wywnioskował, że na tle innych współczesnych bibliotek był to księgozbiór konserwatywny.

Biblioteka Miechowity stanowiła warsztat naukowy właściciela. Hajdukiewicz, podobnie jak inni badacze w takim wypadku, starał się określić aktualność tego księgozbioru. Przyjął rok 1400 jako granicę w inwentarzu dla „starej” i „nowej nauki”. Badacz zauważył, że w tym wypadku

mało przydatne staje się kryterium daty wydania jako wskaźnik „nowoczesności” księgozbioru. Statystyczne zestawienia skłaniały do wniosku o programowym konserwatyźmie właściciela biblioteki. Miechowita był indywidualnością ukształtowaną przez poprzednią epokę. Jednakże biorąc pod uwagę sytuację w rozwoju ówczesnych nauk oraz to, że uczonej torował nowe drogi w dziedzinie geografii, mamy tu raczej przykład biblioteki kształtowanej według przemyślanej koncepcji mającej zaspokoić potrzeby naukowe i intelektualne właściciela.

Hajdukiewicz zajmuje się również zagadnieniem rozwoju księgozbioru. Określa źródła nabytków. Załączek biblioteki stanowią książki nabyte lub przepisane w czasach szkolnych. Proweniencje włoskie występują w książkach zakupionych podczas studiów i podróży do Bolonii, Florencji i Rzymu. Kolejnym źródłem zaopatrywania w książki był współczesny rynek księgarski pośredniczący w imporcie książek z zagranicy, głównie z Norymbergi, Lipska i Wrocławia. Książek dostarczali także przyjaciele Miechowity podróżujący za granicę na studia lub w interesach kościelnych.

Od rozważań nad rozwojem biblioteki Miechowity, jej wielkością i formą zewnętrzną przeszedł Hajdukiewicz do analizy „wewnętrznej treści księgozbioru”. Pozwoliła ona autorowi określić poglądy i zainteresowania właściciela oraz zobrazować recepcję określonych kierunków badawczych i prądów literackich w danym środowisku. Badacz zaznaczył, że analizę treści musi rozpocząć od przeprowadzenia bardzo ogólnej klasyfikacji tematycznej, co jest szczególnie trudnym zadaniem w odniesieniu do literatury i nauki średniowiecznej. Księgozbiór Miechowity ma wszelkie cechy encyklopedyzmu, dlatego zawodne stają się wszelkiego rodzaju kryteria. Pomimo tych zastrzeżeń Hajdukiewicz wyróżnił 18 podstawowych działów, które wymienił w porządku alfabetycznym. Świadomie rezygnował z podawania dokładnych danych liczbowych, co nie zobowiązywało go do dłuższego uzasadniania wyboru kryteriów i wyodrębniania wydań zbiorowych itp. Nie umniejsza to wagi jego wniosków. Ustalił, że podstawowy zasób księgozbioru tworzyły cztery dyscypliny mniej więcej tej samej objętości: medycyna – około 400 tytułów, filozofia – prawie 140, teologia – ponad 100 i astronomia z astrologią – około 100. Hajdukiewicz omówił zawartość wyodrębnionych działów, stosując własne rozwiązania. Zazwyczaj autorzy, analizując zawartość działu, podają jego nazwę jako tytuł rozdziału. Tytuły te znajdują odbicie w utworzonym schemacie

klasyfikacyjnym. W przypadku tej pracy badacz omówił tematykę działów, ale ukazał zagadnienia w szerokim kontekście, co znalazło odzwierciedlenie w tytułach rozdziałów, na przykład: *Miechowita jako lekarz i medyczny dział jego biblioteki*, *Zainteresowania astrologiczne Miechowity w świetle jego biblioteki*, *Autor „Kroniki” i jego historyczna lektura* itd. W pierwszym z wymienionych rozdziałów Hajdukiewicz przedstawił fakty z życia Miechowity i świadectwa jemu współczesnych, które pozwalają zrozumieć legendę otaczającą tę postać. Poddał analizie jego twórczość medyczną, wskazując cele, którym to piśmiennictwo służyło, i jego wartość na tle historii medycyny. Badacz wymienił tematy medyczne w innych dziełach Miechowity. Porównał on tematykę prac lekarza z Krakowa z zawartością całego działu *Medycyna* i postawił pytanie o aktualność księgozbioru medycznego oraz zainteresowania jego właściciela. Na końcu tego rozdziału Hajdukiewicz określił różnorodne funkcje działu medycznego. W praktyce zawodowej służył on jako zbiór opisów chorób i rejestr leków, w działalności dydaktycznej był podstawą wykładów na Wydziale Lekarskim, a w twórczości naukowej spełniał funkcję pomocniczego aparatu źródeł i materiałów wykorzystanych przy pisaniu dzieł medycznych.

Książka Leszka Hajdukiewicza jest przykładem pracy, w której badany księgozbiór uzupełniony o inne źródła i materiały pozwala badaczowi postawić wiele pytań i odpowiedzieć na nie rzetelnie, choć nie zawsze tak dokładnie, jak by tego pragnął. Daje się zauważyć, że dla Hajdukiewicza ważne są cechy zewnętrzne księgozbioru, jego wielkość i rozwój, ale najwięcej uwagi poświęca samej postaci kolekcjonera, jego różnorodnej działalności, zainteresowaniom oraz pracy naukowej. Analiza tematyczna księgozbioru umożliwiła określone wyżej zagadnienia przedstawić w związku z tytułami dzieł występujących w bibliotece Miechowity. Hajdukiewicz nie posłużył się dokładnymi zestawieniami statystycznymi, nie przeszkodziło mu to jednak w pokazaniu różnorodności funkcji biblioteki. Wszystkie omawiane zagadnienia ukazał badacz w odniesieniu do epoki, w której żył Miechowita.

Innym przykładem wykorzystania katalogu biblioteki i części odzyskanych egzemplarzy do badań nad księgozbiorem jest artykuł Urszuli Paszkiewicz dotyczący biblioteki Stanisława Staszica²⁰¹. Autorka

²⁰¹ U. Paszkiewicz, *Księgozbiór Stanisława Staszica...*, s. 79–101.

przedstawiła wnioski z początkowego etapu poszukiwań egzemplarzy należących do Staszica i dane o tym księgozbiorze ustalone na podstawie różnych źródeł.

Samej postaci Staszica autorka poświęciła niewiele miejsca. Odwołała się ona do publikacji przedstawiających wyczerpująco jego życie i działalność. W artykule uzupełniła je o fakty mniej znane, szczególnie te dotyczące związków uczonego z książkami i bibliotekami. Takie rozwiązanie daje się zauważyć także w innych pracach poświęconych znanym właścicielom księgozbiorów, których biografie są już dokładnie opracowane.

Wielki uczonego okresu oświecenia zapisał swoją kolekcję Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk. Obecnie część biblioteki TPN znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (BUW), gdzie prowadzi się badania proveniencyjne, w wyniku których wyłaniają się podkolekcje wielu znanych ofiarodawców, między innymi Staszica. Autorka wykorzystała kartoteki proveniencyjne tworzone w BUW i swoją własną kartotekę, co umożliwiło jej wyodrębnienie 106 dzieł w 132 woluminach z prywatnej biblioteki Staszica. Są to dane fragmentaryczne, które zmieniają się po zakończeniu badań proveniencyjnych prowadzonych w różnych oddziałach BUW.

Oprócz odnalezionych książek drugim ważnym źródłem informacji o bibliotece Staszica był katalog książek spisany po jego śmierci. *Katalog książek po śp. JWm Xdzu Staszycu Ministrze Stanu pozostałych po roku 1826m – spisany* rejestruje 842 pozycje w 2156 woluminach. Pod pozycją 843 ujęto 1491 egzemplarzy dzieł samego Staszica, które autorka w badaniach pominęła. Paszkiewicz stwierdziła, że *Katalog* nie wykazuje wszystkich książek z księgozbioru, który na mocy testamentu trafił do Biblioteki TPN. Badaczka znalazła w różnych publikacjach informacje o książkach Staszica pozwalające wnioskować, że nie wszystkie książki uczonego zostały ujęte w pośmiertnym katalogu.

Urszula Paszkiewicz omówiła oddzielnie księgozbiór Staszica opisany w pośmiertnym *Katalogu...* oraz książki wyodrębnione ze zbiorów BUW. W zestawieniach liczbowych nie uwzględniła informacji o pojedynczych egzemplarzach opisanych w literaturze przedmiotu.

Badaczka utworzyła dla spisu książek ujętych w *Katalogu...* „charakterystykę formalną księgozbioru”²⁰², dzieląc dokumenty według różnych kryteriów. Nie wzięła pod uwagę wszystkich możliwych cech formalnych księgozbioru. Wybrała te, które umożliwiły jej odpowiedź na pytania ważne na tym etapie badań biblioteki uczonego. Wykorzystując metody stosowane w statystyce, podała w tabeli dane liczbowe mające scharakteryzować cechy księgozbioru. W pierwszej kolumnie tabeli wymieniła typy dokumentów występujące w *Katalogu...*: Druki wydane w Polsce, Polonica zagraniczne, Druki wydane za granicą, Mapy i atlasy, Rękopisy polskie, Rękopisy obce i Pozycje bez danych bibliograficznych. Dokonując podziału dokumentów, Paszkiewicz brała także pod uwagę w niektórych wypadkach ich zasięg terytorialny. Dokumenty podzielono również według zasięgu chronologicznego: Druki XVI–XVIII wieku, Druki XIX wieku (1801–1825) oraz Druki nie do zidentyfikowania. Już poza tabelą autorka przedstawiła zasięg językowy księgozbioru. Nie podała liczby książek w danym języku, tylko udział procentowy w stosunku do całego zbioru, na przykład 50% druków w języku francuskim, 25% w języku polskim itd. Zakres treściowy książek ujętych w *Katalogu...* Paszkiewicz omówiła bardzo ogólnie, nie przytaczając danych liczbowych. Wymieniła jedynie osiemnaście dziedzin wiedzy, które określają zakres księgozbioru i pozwalają wnioskować o jego wybitnie świeckim charakterze. Służył on właścicielowi jako warsztat działalności publicznej i pracy naukowej.

Odrębny fragment artykułu poświęcono omówieniu 106 dzieł w 132 woluminach wyodrębnionych z zasobów BUW. Podobnie jak w badaniu *Katalogu...* książek po Staszicu, Paszkiewicz utworzyła formalną charakterystykę książek, którą przedstawiła w tabeli. Nazwy rubryk w tabeli wskazują, jakie kryteria podziału zastosowała autorka wobec odnalezionych egzemplarzy. Przede wszystkim podzieliła je na: Druki XVII–XVIII wieku, Druki XIX wieku (1801–1825) oraz Rękopisy polskie. Zastosowała też kryterium zasięgu terytorialnego: Druki wydane w Polsce oraz Druki wydane za granicą. W obrębie druków zagranicznych zaznaczyła obecność jednego polonicum. Autorka policzyła też książki notowane i nienotowane w *Katalogu...* Nie omówiła zasięgu językowego książek. Charakterystykę treści odnalezionego fragmentu księgozbioru

²⁰² Tamże, s. 86.

Staszica przedstawiła autorka w formie tabeli, w której występuje piętnaście działów. Z artykułu nie dowiadujemy się, czy badaczka wykorzystała znany jej układ rzeczowy księgozbioru Staszica, więc można wnioskować, że sama opracowała schemat klasyfikacyjny. Książki przydzieliła do poszczególnych klas, rozdzielając je dodatkowo na druki wydane w Polsce i za granicą. Pomimo tabeli z danymi liczbowymi, jak stwierdziła autorka, jest to charakterystyka pobieżna ze względu na małą liczbę odnalezionych książek z biblioteki Staszica.

Na podstawie porównania charakterystyk formalnych obydwu zbiorów książek Paszkiewicz wysnuła kilka wniosków, które powinny być zweryfikowane przez dalsze badania nad biblioteką Staszica. Zauważyła, że wśród książek zachowanych w BUW przeważają druki wydane w Polsce; stanowią one 90,3% zbioru. Tymczasem w całości księgozbioru Staszica druki wydane w Polsce stanowiły 41%, druki wydane za granicą natomiast 38,7% (pozostałych 19,7% nie można określić z powodu braku jakichkolwiek danych bibliograficznych). Ta ogromna dysproporcja między drukami polskimi i zagranicznymi zachowanymi w BUW potwierdziła znany fakt, że do Petersburga wywieziono głównie piśmiennictwo zagraniczne i tam należałoby szukać wielu książek Staszica.

Porównanie zasięgu chronologicznego-wydawniczego obydwu badanych zbiorów pozwoliło zauważyć następne dysproporcje. Staszic zgromadził 380 dzieł wydanych od XVI wieku do XVIII, które stanowiły 37,7% całej biblioteki. W BUW nie przetrwał żaden druk z XVI wieku, a z XVII i XVIII wieku zachowało się 19 dzieł. Najkorzystniej wyglądał stan zachowania druków z pierwszej połowy XIX wieku. Z 344 dzieł opisanych w *Katalogu...* w BUW odnotowano 86 dzieł; są to książki przeważnie wydane na ziemiach polskich.

Autorka artykułu nie porównywała charakterystyk treściowych książek spisanych po śmierci Staszica i odnalezionych w BUW. Stwierdziła, że są one zbyt ogólne. Pozwalały jednak wnioskować o szerokich zainteresowaniach właściciela biblioteki i świeckim charakterze księgozbioru. Staszic traktował książki jako warsztat pracy naukowej i podstawę dla prowadzonej działalności publicznej. Egzemplarze odnalezione w BUW świadczą, że uczone nie przywiązywał wagi do cech zewnętrznych egzemplarzy, dla niego liczyła się przede wszystkim treść książek. Nie tworzył on kolekcji bibliofilskiej; wyodrębnione książki mają na ogół miękką papierową okładkę i nie posiadają ekslibrisu właściciela.

Przykładem innego postępowania badawczego jest książka Alodii Kaweckiej-Gryczowej *Biblioteka ostatniego Jagiellona*²⁰³. Księgozbiór Zygmunta Augusta rozproszył się po całej Europie. Badaczka starała się dać jak najpełniejszy obraz kolekcji królewskiej, chociaż, jak stwierdziła we wstępie, dzisiaj odtworzenie pełnej zawartości biblioteki jest niemożliwe. Kawecka-Gryczowa wykorzystała wiele źródeł informujących o królewskich ksiązkach. Na pierwszym miejscu wymieniła ona katalog dzieł prawnych sporządzony przez nadwornego bibliotekarza, Stanisława Koszutskiego, następnie publikacje polskie i zagraniczne należące do literatury przedmiotu. Książki z biblioteki królewskiej znalazła badaczka w bibliotekach, muzeach i archiwach polskich oraz za granicą, głównie w Szwecji i Związku Radzieckim.

Kawecka-Gryczowa, posługując się przede wszystkim metodami bibliograficzną i proweniencyjną, sporządziła spis książek należących do Zygmunta Augusta. Katalog biblioteki królewskiej stanowi zasadniczą część jej pracy. Zawiera on dokładne opisy 960 dzieł drukowanych i 12 rękopisów. Badaczka starała się scharakteryzować z autopsji poszczególne egzemplarze, chociaż nie zawsze było to możliwe. Opisy pozycji katalogowych mają zazwyczaj hasło osobowe lub tytułowe. Do danych bibliograficznych dołączono informacje o proweniencjach, dedykacjach, oprawach oraz oznaczenia ważniejszych bibliografii i katalogów drukowanych, które rejestrowały dzieło.

Opisy katalogowe uporządkowano według układu rzeczowego. Badaczka wymieniła trzy argumenty przemawiające za takim rozwiązaniem. Po pierwsze, zachowuje się istniejącą już tradycję opracowania rzeczowego tej biblioteki; bibliotekarz królewski sporządził kilka katalogów różnych działów, na przykład prawa. Po drugie, w pierwszej połowie XVI wieku w bibliotekach stosowano układ systematyczny. Po trzecie, tak ułożony katalog będzie służył badaczom historii różnych dyscyplin wiedzy. Kawecka-Gryczowa, kierując się wyżej wymienionymi względami, utworzyła własny schemat klasyfikacyjny. Składa się on z dziesięciu działów: I. Prawo; II. Teologia etc.; III. Filozofia; IV. Medycyna etc.; V. Nauki przyrodniczo-matematyczne; VI. Historia, geografia; VII. Starożytnictwo etc.; VIII. Gramatyka etc.; IX. Literatura piękna; X. Varia. Zastosowanie układu

²⁰³ A. Kawecka-Gryczowa, dz. cyt.

rzeczowego, zwłaszcza w odniesieniu do dawnych książek, nie było sprawą prostą i wymagało wiele trudu. W katalogu niektóre działy zachodzą na siebie zakresem, gdyż dokładne rozgraniczenie dyscyplin w tym czasie, kiedy poszczególne nauki nie miały ściśle wyznaczonych pól badawczych, często było niemożliwe. W nielicznych wypadkach trudności z klasyfikacją rozwiązano za pomocą odsyłaczy.

Kawecka-Gryczowa omówiła zawartość danych działów w sposób ogólny; w tym wypadku trudno mówić o szerokim zastosowaniu metody analizy treści czy strukturalno-typologicznej. Niemniej jednak znajomość zawartości biblioteki królewskiej i literatury przedmiotu pozwoliła badaczce wyciągnąć liczne wnioski co do charakteru i funkcji biblioteki.

Praca Alodii Kaweckiej-Gryczowej często jest wymieniana jako przykład kierunku metodologicznego nazwanego księgoznawczą szkołą archiwalną. Przedstawiciele tego kierunku wykorzystywali przede wszystkim materiały historyczne zachowane w archiwach, bibliotekach i innych miejscach. Taki sposób postępowania badawczego sprawdza się szczególnie w wypadku, kiedy książki lub biblioteka uległy rozproszeniu lub całkowicie zaginęły. Kawecka-Gryczowa umieściła w katalogu ksiąg królewskich zarówno egzemplarze zachowane, jak i niezachowane, jeżeli ich istnienie potwierdziły źródła, na przykład wzmianki w listach króla, rachunki dworu królewskiego, katalogi biblioteczne drukowane i rękopiśmienne, które zawierały książki o proveniencji królewskiej, oraz inne świadectwa.

1.3.3.2. Dostępny tylko księgozbiór

Do tej grupy publikacji należy artykuł Kazimierza Piekarskiego poświęcony odkrywaniu książek biskupa płockiego Piotra Dunina-Wolskiego (1531–1590) w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej²⁰⁴. Dla uczonego punktem wyjścia była wzmianka Wawrzyńca z Wszerecza (1538–1614), który charakteryzując współczesnego sobie biskupa, wspomina o jego darze książkowym dla Akademii Krakowskiej. Zapiski w księdze wypożyczeń i darów biblioteki Kolegium Większego oraz prace Władysława Wisłockiego dotyczące rękopisów i inkunabułów Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) doprowadziły badacza do kilku egzemplarzy przypuszczalnie

²⁰⁴ K. Piekarski, *Odkrycie „Volsiany”...*

należących do „bibliotheca Volsciana”. Następnie Piekarski przebadał zasoby starych druków, aby dotrzeć do kilkudziesięciu tomów, które stanowiły zaledwie ślad dużego księgozbioru. Pozwoliło to jednak ustalić cechy charakterystyczne ksiązek biskupa płockiego: oprawa z super-eksklibrisem w kształcie mandorli na okładce, duża owalna pieczęć na kartach tytułowych ksiązek, notatka akcesyjna, którą Wolski umieścił na książkach nabytych w latach 1578–1590, oraz zapiski Daniela Sigoniusa z Lelowa, bibliotekarza Kolegium Większego. Po ustawieniu tych ksiązek grzbietami badacz zauważył, że prawie wszystkie są oprawione w pergamin, co było powszechne w Hiszpanii i Włoszech, ale nie w Polsce w XVI wieku. Drugą cechą charakterystyczną był napis kaligraficzny wzdłuż grzbietu według zwyczaju hiszpańskiego. Uczony, biorąc pod uwagę różne fakty z biografii biskupa, uznał oprawę na sposób włosko-hiszpański za kolejną pewną cechę księgozbioru Wolskiego. Mając już wyobrażenie księgozbioru Piotra Wolskiego, Piekarski przeszukał druki z XVI wieku znajdujące się w trzech działach rzeczowych ustalonych za czasów Karola Estreichera: literatura włoska, literatura hiszpańska i „Ius”²⁰⁵. Ostatecznie stwierdził on, że w BJ znajdują się 782 tomy z biblioteki Wolskiego. Badacz nie opisał dokładnie odnalezionej biblioteki, jego praca wymagała kontynuacji.

Kazimierz Piekarski rozpoczął swoje poszukiwania od wykorzystania źródeł historycznych i publikacji wzmiankujących o egzemplarzach z księgozbioru biskupa. Jego przedsięwzięcie zakończyło się sukcesem dzięki określeniu znaków proveniencyjnych i cech zewnętrznych egzemplarzy należących do Wolskiego. Rekonstruowanie księgozbioru wymagało od badacza dużego wysiłku i erudycji. Tę samą pasję badawczą odnajdujemy w innych pracach Piekarskiego, na przykład przy sporządzaniu bibliografii podmiotowej dzieł Jana Kochanowskiego²⁰⁶.

Prace Piekarskiego nad rekonstrukcją księgozbioru Piotra Dunin-Wolskiego kontynuował Andrzej Obrębski²⁰⁷. Ustalił on, że książki należące kiedyś do Volsciany obecnie znajdują się w 25 działach rzeczowych ukła-

²⁰⁵ L. Stachnik, *Zarys dziejów katalogu alfabetycznego Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1975, R. 25, s. 98–99.

²⁰⁶ H. Tadeusiewicz, *Kazimierz Piekarski jako bibliograf dzieł Jana Kochanowskiego*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 209–219.

²⁰⁷ A. Obrębski, *Wokół księgozbioru...*, s. 81–116.

du K. Estreichera, a także występują w grupach oznaczonych numerem bieżącym oraz sygnaturą Cimelium. Badaczowi udało się wyodrębnić 637 książek, które można jednoznacznie zaliczyć do księgozbioru Piotra Wolskiego na podstawie znaków opisanych już przez Piekarskiego oraz: innego supereklibrisu wyciśniętego na okładkach 5 woluminów, zapisek proveniencyjnych świadczących o przynależności do biblioteki Wolskiego i zapisek na marginaliach uczynionych ręką biskupa płockiego. Ponowne zbadanie woluminów w oprawie „włosko-hiszpańskiej” i innych pozwoliło ustalić zrekonstruowany zasób Wolscyany na około 1300 woluminów. Wynikiem pracy Obrębskiego było opublikowanie katalogu książek biskupa Wolskiego wyodrębnionych z zasobu Biblioteki Jagiellońskiej²⁰⁸. Katalog ten rejestruje 1331 pozycji zawierających dokładny opis bibliograficzny i wyszczególnienie cech charakterystycznych danego obiektu.

Przykładem nowszej pracy, której przedmiotem jest osoba kolekcjonera i rekonstrukcja jego biblioteki, jest książka Agaty Walczak-Niewiadomskiej *Książdz Jan Sobczyński i jego księgozbiór*²⁰⁹. Autorka podjęła się napisania monografii dotyczącej zasłużonego dla Kalisza księdza Sobczyńskiego, ze szczególnym uwzględnieniem jego bibliofilstwa i księgozbioru. Nie było to zadanie łatwe, ponieważ księgozbiór księdza uległ rozproszению i nie zachował się żaden jego spis.

Zbierając materiały do pracy, autorka wykorzystwała różnorodne źródła. Informacje o życiu i działalności ks. Sobczyńskiego, a także losach jego księgozbioru znalazła w zasobach Archiwum Akt Nowych, Archiwum Diecezjalnego we Włocławku oraz Archiwów Państwowych w Kaliszu i Poznaniu. Wiele wiadomości odnalazła w aktach dekanatu kaliskiego, parafii św. Mikołaja i Kolegiaty Kaliskiej, a przede wszystkim w teczce akt personalnych ks. Sobczyńskiego i prowadzonej przez niego *Kronice kościelnej Kalisza*. Do przedstawienia pełnej biografii księdza przyczyniły się listy jego i ks. Stanisława Chodyńskiego do Hieronima Łopacińskiego z końca XIX wieku. Korespondencja księży Zenona i Stanisława Chodyńskich przechowywana w Archiwum Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku rzuciła światło na powojenne losy księgozbioru. Ważne okazało się dotarcie do sprawozdania Tadeusza Ziółkowskiego, pracownika Biblioteki Uniwersytetu im. A. Mickiewicza

²⁰⁸ A. Obrębski, *Volscyana...*

²⁰⁹ A. Walczak-Niewiadomska, dz. cyt.

w Poznaniu, opisującego stan pozostałości po księgozbiorze w pierwszych miesiącach po zakończeniu drugiej wojny światowej. Ponadto autorka analizowała zawartość czasopism, zarówno kościelnych, jak i lokalnych ogólnoinformacyjnych, szukając wiadomości z zakresu opracowywanego tematu. Przy ustalaniu danych biograficznych i losów księgozbioru skorzystała również z relacji osób mających niegdyś kontakt z ks. Sobczyńskim i jego spuścizną.

Rekonstrukcja księgozbioru była możliwa dzięki zachowanym fragmentom księgozbioru w Bibliotece Narodowej w Warszawie, Miejskiej Bibliotece Publicznej im. A. Asnyka i Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Kaliszu, Muzeum Okręgowym Ziemi Kaliskiej, w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, a także dzięki kilku egzemplarzom odnalezionym w zbiorach prywatnych. Zebrane książki w postaci katalogu stanowiącego część publikacji Walczak-Niewiadomskiej oraz informacje znalezione w źródłach pozwoliły na poruszenie takich problemów, jak: gromadzenie zbiorów, zawartość księgozbioru, jego wielkość i wartość oraz losy biblioteki.

Badaczka stwierdziła, że zbieranie książek rozpoczął Jan Sobczyński od podręczników szkolnych jeszcze przed wyświęceniem na księdza. Pomnażał ten zbiór o dublety księżnicy seminaryjnej, do których miał dostęp jako bibliotekarz. Zachowane listy, naklejki i pieczęcie na egzemplarzach świadczą o zakupach książek na terenie trzech zaborów. Ksiądz nabywał książki podczas podróży i kuracji zagranicznych. Liczne sprawozdania instytucji kaliskich otrzymywał Jan Sobczyński za darmo z racji przynależności do wielu towarzystw. Stare druki pozyskał z opuszczonych księgozbiorów poklasztornych z rejonu Kalisza i okolic. Znaczną część księgozbioru stanowiły podarunki od przyjaciół i znajomych poświadczane przez dedykacje. We wnioskach Walczak-Niewiadomska stwierdziła, że trudno określić w sposób przejrzysty politykę gromadzenia zbiorów; wiele tytułów powtarza się, spotkała też egzemplarze z nierozciętymi kartami. Odniosła wrażenie, że wiele pozycji w sposób przypadkowy trafiło do biblioteki.

Agata Walczak-Niewiadomska podjęła się również odpowiedzi na pytanie o wartość kolekcji, ponieważ spotkała się z określeniami: „bezcenna”, „cenna” i „bogata”. Księgozbiór został wyceniony po drugiej wojnie światowej na 200 tys. złotych, ale badaczka znajduje potwierdzenie jego wartości w faktach świadczących o wykorzystywaniu księgozbioru

w kaliskim środowisku. Był często udostępniany i pokazywany przy różnych okazjach, istniał w świadomości mieszkańców jako szczególnie cenny. Bibliotekę duchownego odwiedzano i zwiedzano, a kilka osób ze świata nauki i kultury mogło z niej korzystać bezpośrednio.

Badaczka przedstawiła zawartość biblioteki na podstawie materiałów archiwalnych, notatek prasowych z lokalnych gazet, ustnych relacji oraz innych publikacji. W taki stopniu, w jakim było to możliwe, autorka odpowiedziała na pytania o wielkość księgozbioru, zasięg językowy i zakres tematyczny. Profil tematyczny określiła jako różnorodny, z przewagą książek teologicznych i historycznych. Ten obraz uzupełniła przykładami książek, które zachowały się w innych zbiorach. Wymieniła tytuły serii polskich i zagranicznych oraz czasopism.

Księgozbiór Jana Sobczyńskiego przed drugą wojną światową liczył kilkanaście tysięcy woluminów, badaczce udało się udokumentować 527 tytułów. Na podstawie zachowanych egzemplarzy Walczak-Niewiadomska przedstawiła znaki własnościowe księdza Sobczyńskiego i oprawy książek. Wydzieliła 14 grup tematycznych, do których zaklasyfikowała zachowane książki. Na pierwszym miejscu pod względem ilości znalazły się pozycje na temat religii i historii; potwierdziło to wcześniejsze ustalenia autorki.

Praca Agaty Walczak-Niewiadomskiej przypominała postać zasłużonego dla Kalisza księdza Jana Sobczyńskiego. Był on przekonany o dużej wartości książki w życiu człowieka i społeczeństwa i dlatego aktywnie uczestniczył w powstawaniu instytucji służących książce. Jego księgozbiór miał wielką wartość kulturalną dla Kalisza i jego mieszkańców.

1.3.3.3. Dostępny tylko spis książek

Przykładem takich badań jest artykuł Hanny Wolskiej, która dzięki zachowanemu inwentarzowi mogła scharakteryzować księgozbiór Konstancji z Radziwiłłów Sapieżyny (1697–1756)²¹⁰. Spis rzeczy należących do kanclerzyny, złożonych na zamku w Ołyce, powstał w 1757 roku i zawiera także wykaz jej książek. Inwentarz odnotowuje 805 egzemplarzy należących do Konstancji Sapieżyny. Wykaz został podzielony na dwa działy zatytułowane Księgi polskie różne oraz Księgi francuskie. Wprowadzony

²¹⁰ H. Wolska, dz. cyt., s. 133–154.

podział nie jest ścisły i konsekwentny, na przykład wśród książek w języku polskim występują dzieła łacińskie. Pozycje inwentarzowe zawierają opisy jednostkowe i zbiorcze, te ostatnie rejestrują nawet kilkadziesiąt egzemplarzy. Poszczególne zapisy są niedokładne i niejednolite, ich ogólnikowość w wielu wypadkach uniemożliwiła autorce identyfikację. W inwentarzu na ogół nie podawano tak ważnego elementu, jakim jest nazwa autora, również zapisy tytułów dzieł są niedokładne. Dość często opisy zawierają określenia rozmiarów książki, jej oprawy. Z dzisiejszego punktu widzenia opisy w inwentarzu są niefachowe, ale bardzo charakterystyczne dla okresu, w którym powstał. Pomimo trudności z identyfikacją poszczególnych pozycji autorce udało się stwierdzić, że księgozbiór Konstancji Sapieżyny to typowy księgozbiór dewocyjny. Kanclerzyna zgromadziła piśmiennictwo popularne, przeznaczone dla czytelnika o nierozległych horyzontach. Znamienny jest brak w jej księgozbiorze piśmiennictwa naukowego czy poważnych prac teologicznych.

W innej publikacji znacznie dokładniej scharakteryzowano księgozbiór prywatny, chociaż podobnie jak w poprzedniej pracy najważniejszym źródłem informacji okazał się spis inwentarza po zmarłym właścicielu. Artykuł Andrzeja Skrzypczaka poświęcono bibliotece wybitnego lekarza warszawskiego Aleksandra Antoniego le Bruna (1803–1868)²¹¹. Źródłem informacji o książkach jest spis rzeczy po tym lekarzu sporządzony w 1868 roku w kancelarii notariusza warszawskiego. Wśród pozostawionych pozycji wymienia się bibliotekę domową liczącą 202 dzieła nielekarskie, nieliczne czasopisma, plany miast i mapy oraz bibliotekę lekarską zawierającą 177 pozycji, czasopisma, rękopisy i sprawozdania. Daje się zauważyć, że już na poziomie inwentarza dokonano podziału spuścizny według treści dokumentów.

Skrzypczak zbadał zasięgi księgozbioru: językowy, chronologiczny wydawniczy oraz terytorialny.

Najwięcej pozycji w bibliotece Le Bruna było w języku polskim, stanowiły one 45% całości zbioru. Świadczy to, według autora artykułu, że nie tylko lekarz, ale także jego rodzina o cudzoziemskich korzeniach posługiwali się tym językiem jako ojczystym. Dzieła w języku francuskim

²¹¹ A. Skrzypczak, *Księgozbiór Aleksandra...*, s. 137–169.

stanowiły 35,8% całości księgozbioru; znacznie mniej było ich w języku niemieckim, łacińskim i włoskim.

Daty wydania książek były przedmiotem dokładnej analizy autora. W tabeli podał on liczby starych druków oraz książek z XIX wieku, ale podzielonych na dziesięciolecia: od 1801–1810 do 1861–1868. Analiza danych z tabeli doprowadziła do wniosku, że księgozbiór lekarza był bardzo aktualny; 94% książek pochodziło z XIX stulecia, w tym 24% z ostatnich lat życia właściciela. Biblioteka lekarska była znacznie bardziej aktualna niż domowa. Skrzypczak stwierdził, że księgozbiór lekarski, z małymi wyjątkami, był współczesny Le Brunowi.

Kolejnym analizowanym przez Skrzypczaka elementem były miejsca wydania. W tabeli przedstawił on oddzielnie polskie i obce ośrodki wydawnicze, wymieniając je z nazwy, oraz liczbę tam opublikowanych pozycji. W sumie książki pochodziły z 40 ośrodków wydawniczych; tabela ukazała dokładny rozrzut terytorialny. Najwięcej książek pochodziło z Paryża i Warszawy. Jednym ze źródeł gromadzenia księgozbioru były zakupy zagraniczne.

Skrzypczak nie poprzestał na analizie cech formalnych księgozbioru, ale przedstawił go też od strony tematycznej. Badacz stworzył układ dwudziestu działów, który zapisał w tabeli, podając jednocześnie liczbę pozycji w danej klasie. Nazwy działów na ogół wskazują na treść lub formę pozycji inwentarzowych, na przykład: Dzieła treści religijnej, Filozofia, Historia, Medycyna oraz Literatura klasyczna, Literatura piękna polska, Czasopisma, Sprawozdania lekarskie. Schemat zawiera też działy: Dzieła treści ogólnej. Encyklopedie. Słowniki oraz Varia. Omówienie tematyczne podzielono na dwie części: w pierwszej przedstawiono treść książek nielekarskich, w drugiej medycznych.

Skrzypczak, charakteryzując zawartość działów, stosował różne rozwiązania. W dziale Literatura starożytna, czyli literatura starogrecka i rzymska, wymienił on dzieła, które należą do literatury pięknej, na przykład *Bajki* Fedrusa oraz dzieła historyczne, na przykład *Historia* Herodota. W klasie Literatura piękna obca dokonał podziału na literaturę angielską, francuską, niemiecką, rosyjską i włoską, aby następnie omówić zawartość tych poddziałów oraz wymienić tytuły dzieł i ich autorów. W dziale Literatura piękna polska przedstawił on: poezję, powieści i utwory dramatyczne oraz publikacje zawierające różne gatunki literackie, na przykład *Pisma rozmaite* Franciszka Ksawerego Dmochowskiego. Pisząc o zawartości

podklas, autor stosował kolejność chronologiczną, na przykład w wypadku poezji używał nazw epok literackich: odrodzenie, oświecenie, klasycyzm itd. Publikacje z zakresu historii podzielił na trzy zespoły: dzieła dotyczące historii powszechnej, historii Polski, historii innych państw. Dział Historia liczy 26 tytułów. Badacz omówił 20 z nich, krótko przedstawiając treść oraz sylwetkę autora. Podobnie postępował, charakteryzując inne działy, czyli dość dokładnie przedstawił ich zawartość; takie rozwiązanie jest możliwe, jeżeli opisywana kolekcja nie jest zbyt liczna.

Zbiór Le Bruna zawierał 176 tytułów z zakresu medycyny, co stanowi 46,5% wszystkich wydawnictw obecnych w księgozbiorze. Andrzej Skrzypczak, omawiając ten dział, na pierwszym miejscu przedstawił dzieła klasyków medycyny od starożytności po wiek XVI, a następnie publikacje dotyczące różnych dziedzin medycyny lub zagadnień medycznych. Największa część księgozbioru medycznego poświęcona była zagadnieniom chirurgicznym, które szczególnie interesowały Le Bruna.

Analiza działów rzeczowych biblioteki domowej lekarza pozwoliła autorowi artykułu wyciągnąć wiele wniosków dotyczących jego preferencji czytelniczych, upodobań pozazawodowych i kolekcjonerskich oraz funkcji księgozbioru. Różnorodność działów świadczy o szerokości zainteresowań lekarza. Księgozbiór pozamedyczny Le Bruna miał zdecydowanie humanistyczny charakter; przeważała w nim literatura piękna polska i obca oraz historia. Na podstawie analizy księgozbioru Skrzypczak wywnioskował, że Le Brun pilnie śledził życie literackie kraju. Znał zarówno dawne zabytki piśmiennictwa polskiego, jak i wydawnictwa jemu współczesne. Szczególnie cenił polskie utwory poetyckie. Występowanie w księgozbiorze obszernego działu Literatura dla dzieci i młodzieży tłumaczy się sytuacją rodzinną lekarza, który miał ośmioro dzieci. Lektury tam zgromadzone miały służyć ich nauce i rozrywce. W dziale Historia duża liczba publikacji dotyczyła dziejów Polski. Fakt ten dobrze świadczy o Le Brunie, który urodził się w rodzinie pochodzenia francuskiego, a mimo to w czasach niewoli zachował przywiązanie do tradycji narodowych. Zgromadzone encyklopedie, słowniki, mapy, plany i atlasy tworzyły załóżek warsztatu informacyjnego.

Zawartość księgozbioru medycznego świadczy o jego różnorodności. Obejmował on prawie wszystkie dyscypliny szczegółowe znane ówczesnej nauce lekarskiej oraz dzieła powiązane ze specyficznymi potrzebami życia społecznego. Przeważały w nim książki dotyczące chirurgii,

ponieważ właściciel biblioteki w tej dziedzinie się specjalizował. W podsumowaniu Andrzej Skrzypczak stwierdził, że dział medyczny odzwierciedla główne osiągnięcia nauki lekarskiej XIX wieku, brak mu jednak wiedzy, czy Le Brun wybierał najlepsze publikacje z danej tematyki.

Andrzej Skrzypczak dużo miejsca poświęcił w swojej pracy postaci warszawskiego chirurga. Wykorzystał on metodę biograficzną, żeby przybliżyć słabo znaną sylwetkę lekarza. Z obszernego biogramu poznajemy rodzinę Aleksandra Antoniego Le Bruna, przebieg jego edukacji uzupełniony podróżami po Europie, a następnie rozwój jego działalności zawodowej i naukowej uwieńczony otrzymaniem wielu godności i szczytów państwowych. Znajomość biografii właściciela księgozbioru pozwoliła Skrzypczakowi uzasadnić wyniki badań zawartości księgozbioru oraz określić jego funkcję w życiu właściciela.

Kolejnym przykładem wykorzystania inwentarza do badania prywatnej biblioteki jest artykuł Józefa Szockiego dotyczący księgozbioru Józefa Przyborowskiego, który był profesorem w Szkole Głównej w Warszawie i prowadził tam kurs gramatyki języka polskiego²¹². Pracował również jako bibliotekarz w Bibliotece Głównej, następnie w Bibliotece Ordynacji Zamojskiej. Był autorem licznych prac naukowych z zakresu bibliotekarstwa i bibliografii.

Po śmierci Przyborowskiego jego córka sporządziła rękopiśmienny katalog, na podstawie istniejącego już katalogu kartkowego, obejmujący 2572 pozycje w układzie alfabetycznym. Katalog ten znajduje się w dziale rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i został wykorzystany przez Szockiego do analizy formalnej księgozbioru oraz jego charakterystyki treściowej. Tak są też zatytułowane dwa podstawowe rozdziały artykułu.

Analizę formalną księgozbioru badacz oparł na książkach, które stanowiły 95% całości biblioteki Przyborowskiego. Brał w niej pod uwagę: język tekstu, miasto i kraj opublikowania, rok wydania oraz nazwę wydawcy.

Zasięg językowy przedstawił autor artykułu w postaci liczby pozycji w danym języku i określeniu procentowego udziału w całej kolekcji. Podał dokładne dane dotyczące sześciu najczęściej występujących języków

²¹² J. Szocki, *Księgozbiór domowy Józefa Przyborowskiego...*, s. 75–109.

oraz wymienił języki, które pojawiły się tylko w pojedynczych egzemplarzach. Stwierdził, że księgozbiór jest różnorodny pod względem językowym.

Następnie Szocki przedstawił „strukturę topograficzną księgozbioru”²¹³, czyli kolejno wymienił dziewięć miejsc wydania uporządkowanych według liczby opublikowanych w nich książek oraz nazwy miast występujące sporadycznie w katalogu. Autor artykułu nie używał tabeli do przedstawiania danych liczbowych i może dlatego nie zauważył braku danych dla siódmego i ósmego miejsca, a informacje o miejscach wydania według przynależności państwowej podał w innym miejscu.

Szocki oparł ten fragment badań na 2150 pozycjach katalogowych, wyjaśniając, że tylko te opisy zawierały informacje o miejscu i roku wydania. Podobnie w analizie typograficznej wykorzystał jedynie 294 pozycje, gdyż pozostałe opisy katalogowe nie miały nazwy drukarni lub wydawcy. W takich wypadkach badacze księgozbiorów zazwyczaj uzupełniają brakujące dane na podstawie bibliografii lub katalogów według postulatu Bednarskiej-Ruszajowej zawartego w artykule poświęconym metodzie bibliograficznej²¹⁴. Nazwy drukarzy i wydawców autor artykułu pogrupował według stuleci, wymieniając następnie miasta i firmy, które w nich działały. Kolejność wyznaczona jest przez liczbę publikacji danego wydawcy.

Całość badanego zbioru podzielił Szocki według kryterium chronologicznego: stare druki i XIX wiek. Badacz nie podaje dokładnych danych, stosuje określenia ogólne: na przykład jedną czwartą kolekcji stanowiły stare druki, przeważają druki z XVIII wieku, pozycje z XIX wieku obejmowały prawie 75%.

Na przykładzie tego artykułu daje się zauważyć, że badając cechy formalne księgozbioru, dobrze jest tworzyć zestawienia liczbowe ujęte w tabeli. Można w ten sposób wyraźniej ukazać zależności między danymi, a na etapie ich interpretacji łatwiej zachować kolejność omawianych zjawisk i uniknąć powtórzeń.

Szocki posłużył się tabelą dla oddania struktury rzeczowej księgozbioru. Książki opisane w katalogu przydzielił do piętnastu działów. Dział ostatni stanowią czasopisma, które nie były brane pod uwagę przy

²¹³ Tamże, s. 77.

²¹⁴ K. Bednarska-Ruszajowa, *Metoda bibliograficzna...*, s. 42.

analizie cech formalnych księgozbioru. Działy ułożone są według liczby pozycji, podano także procentowy udział danej klasy w całości zbioru.

W artykule przedstawiono zawartość każdego z działów rzeczowych. Na przykładzie dwóch pierwszych i najbardziej licznych działów pokażemy sposób porządkowania zebranego materiału. Pierwszy dział w schemacie klasyfikacyjnym nosi nazwę Literatura piękna, źródła i opracowania. Informacje w nim zawarte omawiane są według następującej kolejności: 1) polska literatura piękna i obca należąca do określonej epoki; 2) opracowania odnoszące się do tej epoki; 3) źródła, na przykład listy, mowy pogrzebowe.

Dział Historia i nauki pomocnicze zawiera publikacje historiograficzne oraz dotyczące nauk pomocniczych (archeologia, numizmatyka, heraldyka i sfragistyka). Szocki omówił na początku prace o charakterze ogólnym, następnie źródła historyczne, publikacje dotyczące Polski i historii powszechnej oraz dzieła z zakresu nauk pomocniczych.

Przedstawiając zawartość poszczególnych klas, badacz grupuje omawiane piśmiennictwo w podklasach wyodrębnionych według różnych kryteriów, na przykład formalnego i chronologicznego. Wymienia również, włączone do poddziałów, tytuły ważniejszych prac i ich autorów.

Zakończenie artykułu zawiera wnioski z przeprowadzonego badania księgozbioru. Analiza jego cech formalnych pozwoliła badaczowi stwierdzić, że jest on zróżnicowany. Przyborowski gromadził książki wydane w różnych krajach i językach, starał się posiadać jak najwcześniejsze wersje wydawnicze.

Przekrój treściowy księgozbioru ukazał, które zagadnienia są w nim najliczniej reprezentowane. Okazały się one zbieżne z zainteresowaniami właściciela i jego pracą, co pozwala sądzić, że głównym motywem gromadzenia książek było tworzenie warsztatu pracy naukowej i bibliotecznej. Posiadanie innych publikacji z wielu dziedzin w różnych językach stanowiło dla Przyborowskiego pomost do nauki i kultury europejskiej.

1.3.3.4. Brak księgozbioru i spisu książek

Niewiele można podać przykładów publikacji, które zaliczają się do czwartego wariantu badań. Kiedy nie zachowały się książki ani ich spisy, można jedynie drogą pośrednią, hipotetycznie odtwarzać „świat książek” jakiegoś człowieka. Takiego zadania podjął się Tadeusz Bieńkowski

w odniesieniu do Jana Kochanowskiego²¹⁵. „Świat książek” Jana z Czarnolasu autor rozumiał jako przypuszczalną zawartość księgozbioru, a także jako wiedzę i wrażliwość intelektualną ukształtowaną przez lektury oraz świadomość roli książek dla ich twórców i czytelników.

Bieńkowski bierze pod uwagę: lektury Kochanowskiego i ich oddziaływanie na twórczość poety (erudycję, funkcję artystyczną cytatu), posługiwanie się motywem książki i czytania; bezpośrednie wypowiedzi Kochanowskiego na temat książki jako czynnika kulturotwórczego; własne dzieła mistrza z Czarnolasu i ich rolę w jego koncepcji wartości życia ludzkiego i sławy za życia i po śmierci.

Autor artykułu stwierdził, że Kochanowski szczególnie intensywnie obcował z książkami w okresie studiów w kraju i za granicą (1544–1559) oraz w okresie czarnoleskim (1569–1584). Poeta studiował w Akademii Krakowskiej na Wydziale Artium, na którym wykładano w tym czasie dzieła filozoficzne Arystotelesa oraz utwory autorów antycznych: Wergiliusza, Owidiusza, Horacego. W kręgu zainteresowań młodego studenta musiały się znaleźć książki będące wydarzeniami wydawniczymi: dzieła Erazma z Rotterdamu, mowy Frycza Modrzewskiego, elegie łacińskie Klemensa Janicjusza oraz w języku polskim *Krótką rozprawę...* Reja.

Zaznajomienie się z programem studiów we Włoszech i tematyką twórczości samego poety pozwoliło Bieńkowskiemu wnioskować, że Kochanowski doskonale poznał literaturę antyczną, wglębił się w najwybitniejsze dzieła włoskiej poezji renesansowej; ugruntował znajomość języków klasycznych oraz włoskiego; szczególnie interesowała go poezja, a także problemy filozoficzne o wyraźnym odcieniu światopoglądowym.

Następnie badacz podjął się ustalenia zespołu książek, z którymi Kochanowski obcował najczęściej i najbliżej. O książkach należących do Kochanowskiego niewiele wiadomo, dlatego autor wysnuł wnioski na podstawie wypowiedzi poety, jego aluzji do lektur i ulubionych autorów, cytatów i motywów wziętych z dzieł innych pisarzy.

Było rzeczą ogólnie znaną, że Kochanowski swoją formację intelektualną, wiedzę historyczną i technikę poetycką zawdzięczał lekturze dzieł autorów antycznych. Bieńkowski stwierdził, że szczególnie duży wpływ na poetę miała twórczość: Tibullusa, Propercjusza, Owidiusza,

²¹⁵ T. Bieńkowski, dz. cyt., s. 33–50.

Lukrecjusza, Witruwiusza, Homera, Cycerona, Horacego. Autora artykułu interesowały nie tyle fragmenty, jakie mógł poeta przejąć do swoich utworów, ile „[...] wpływ lektur na świadomość Kochanowskiego w szerokim znaczeniu, na jego poglądy filozoficzne, historyczne, stosunek do znaczenia tradycji i dawnych autorytetów, wrażliwość na zjawiska przyrodnicze i społeczne, a także na dążność do oddziaływania słowem pisany na zbiorowość”²¹⁶.

* * *

Badania księgozbioru Heleny Dąbczańskiej mieszczą się w wariacie pierwszym. Większość książek kolekcjonerki zachowała się w jednym miejscu. Są też spisy dzieł i to w kilku wersjach: inwentarz oryginalny i jego kopie utworzone we Lwowie oraz inwentarz spisany na początku lat 50. ubiegłego wieku w Bibliotece ASP w Krakowie²¹⁷. Można powiedzieć, że w tym wypadku było zbyt wiele materiału do przebadania. O takiej sytuacji pisał cytowany wcześniej Edward Różycki. Inwentarze zarówno dawne, jak i ten nowy nie zawierały w opisie pozycji wszystkich elementów, które stają się przedmiotem analizy bibliologicznej. Nie uzupełniano na podstawie na przykład bibliografii brakujących dat wydań, nazw wydawców, autorów itp. W wielu miejscach nieczytelny charakter pisma utrudniał odczytanie opisu książki, więc zdecydowałam się na oglądnięcie każdego egzemplarza. Umożliwiło to identyfikację dzieł, poznanie znaków własnościowych Heleny Dąbczańskiej oraz innych osób i instytucji²¹⁸, opraw robionych na zlecenie kolekcjonerki i wcześniejszych właścicieli, dedykacji w książkach, które zbieraczka otrzymała od autorów.

²¹⁶ Tamże, s. 38.

²¹⁷ I. Gruchała, *Inwentarze księgozbioru Heleny Dąbczańskiej w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 339–343.

²¹⁸ I. Gruchała, *Lwowskie proveniencje w księgozbiórze Heleny Dąbczańskiej*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 10, red. H. Kosętko, Kraków 2011, s. 411–423.

Helena Dąbczańska i jej czasy

Data i miejsce urodzenia Heleny Dąbczańskiej wpisują jej biografię w pewien nurt dziejów, na którego tle trzeba widzieć jej kolekcjonerską działalność. Urodziła się bowiem 3 stycznia 1863 roku we Lwowie, w miesiącu zakończonym wybuchem w Królestwie Polskim powstania narodowego, które choć poniosło porażkę, zjednoczyło na krótki moment społeczeństwo trzech zaborów i skierowało uwagę państw europejskich na dążenia niepodległościowe Polaków. Dla następnych pokoleń stało się wydarzeniem inspirującym do podejmowania działań wyzwoleniczych. Na tle tej klęski Dąbczańska dojrzywała i dokonywała życiowych wyborów.

2.1. Lwów – rodzinne miasto kolekcjonerki

Trudno przecenić także wpływ rodzinnego miasta, którego kolekcjonerka nie opuszczała na dłużej aż do 1920 roku. Tam upłynęły jej młodość i lata dojrzałe; tam zgromadziła swoje kolekcje i nawiązała przyjaźnie na całe życie. Warto więc przypomnieć w ogólnym zarysie, jakim miastem był Lwów w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku.

Miasto rodzinne Dąbczańskiej po pierwszym rozbiore Polski w 1772 roku było siedzibą prowincjonalnych władz austriackich. Po wprowadzeniu w latach 1867–1873 w Galicji autonomii oprócz mianowanych przez rząd austriacki władz państwowych powstały tu instytucje autonomiczne. Najwyższym organem był jednoizbowy Sejm Krajowy o kompetencjach ustawodawczych. Organem wykonawczym Sejmu

był Wydział Krajowy, któremu podlegały samorządy powiatowe i gminne. Rada Szkolna Krajowa nadzorująca szkolnictwo powszechne i średnie podlegała jednocześnie władzom autonomicznym i administracji centralnej. Język polski wprowadzono najpierw do szkół, a następnie w 1872 roku na Uniwersytet Lwowski oraz do Szkoły Technicznej zamienionej w 1877 roku na Politechnikę Lwowską. Spolszczono również administrację i sądownictwo; w sądownictwie zezwolono dodatkowo na używanie języka ukraińskiego.

Prowincję austriacką zamieszkiwało wiele narodów. Według spisu ludności z 1910 roku w Galicji mieszkało ponad 8 mln ludzi. Polacy stanowili 45,9%, Ukraińcy 43% i Żydzi 11,5%; nieliczną grupę tworzyli Niemcy, głównie urzędnicy państwowi¹. Także Lwów był miastem wielu narodów i kultur. Struktura narodowościowa ludności przedstawiała się jednak inaczej. Dane z 1897 roku pokazują, że największą grupę stanowili Polacy – 72,8%, Rusini [Ukraińcy] – 13,4%, Niemcy – 11, 5%, Czesi – 0,9%, Żydzi – 0,4%, Rosjanie – 0,4%, inne narodowości, na przykład: Rumuni, Węgrzy, Włosi, Francuzi, Anglicy – 0,6%². W 1910 roku Lwów liczył ponad 230 tys. mieszkańców. Utrzymywali się oni głównie z zawodów inteligenckich (administracja, oświata, kultura); następnie z górnictwa, przemysłu, rzemiosła, handlu, transportu i komunikacji; najmniej osób pracowało w rolnictwie³.

W drugiej połowie XIX wieku Lwów zaczął się przeobrażać w nowoczesne miasto. Wprowadzono wiele innowacji cywilizacyjnych⁴. Już w 1858 roku zapaliły się na ulicach latarnie gazowe; elektryfikację przeprowadzono prawie czterdzieści lat później. W 1878 roku pojawiły się wodociągi i kanalizacja, co spowodowało spadek śmiertelności wśród ludności. Zasklepiono płynącą przez miasto rzekę Pełtew, której wody były źródłem przykrego zapachu. W 1885 roku pierwsza linia telefoniczna połączyła Lwów z Krakowem i Wiedniem. Poprawiła się jakość i szybkość podróżowania. We Lwowie około 40% ulic uzyskało trwałą bruk.

¹ T. Kulak, *Autonomia galicyjska*, [w:] *Pod zaborami 1795–1914*, red. M. Derwich, Warszawa–Wrocław 2003, s. 170.

² J. Szocki, *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)*, Kraków 2001, s. 52.

³ L. Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993, s. 127–128.

⁴ A. Strojny, *Lwów. Miasto Wschodu i Zachodu*, Kraków 2003; J. Tokarski, *Lwów*, Bielsko-Biała 2007.

Podczas Powszechnej Wystawy Krajowej w 1894 roku na ulice miasta wyjechał pierwszy na ziemiach polskich tramwaj elektryczny, a nieco później obok lwowskich fiaków zaczęły jeździć automobile. Stefan Żeromski, który zwiedzał Lwów po raz pierwszy w 1892 roku, był tym miastem olśniony. Uderzyła go europejskość stolicy Galicji, a miał w pamięci Monachium, Pragę i Wiedeń. Takiego rozmachu, wspaniałych gmachów i olbrzymich ulic nie zauważył ani w Warszawie, ani w Krakowie⁵.

Miasto zawdzięczało szybki rozwój stołecznemu charakterowi, szerokim swobodom samorządowym, rozbudowie sieci kolejowej i drogowej; wszystko to sprawiło, że Lwów był ważnym węzłem komunikacyjnym i handlowym. Uruchomienie w 1861 roku połączenia kolejowego z Krakowem spowodowało szybki wzrost obrotów handlowych i powstanie nowych instytucji finansowych, między innymi w 1883 roku Banku Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii. We Lwowie działały liczne przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe; w 1910 roku było ich ponad 9 tys. Dominowały wśród nich małe i drobne zakłady; tylko dziesięć przedsiębiorstw przemysłowych zatrudniało ponad 100 osób⁶.

Największy postęp był jednak widoczny w dziedzinie oświaty i kultury. Ciągle rosła liczba szkół różnego typu, co dobrze obrazują liczby: w 1870 roku nauczanie początkowe odbywało się w 11 szkołach ludowych i 15 prywatnych. Pod koniec okresu autonomii, w 1913 roku, we Lwowie działały 43 publiczne szkoły ludowe i 20 szkół prywatnych. Podobnie rzecz wyglądała w szkolnictwie średnim. W 1870 roku miasto miało 4 szkoły średnie, a przed pierwszą wojną światową już 15 publicznych szkół średnich oraz 18 szkół prywatnych. We Lwowie w tamtym czasie działało 7 wyższych uczelni. Najważniejsze z nich to Uniwersytet Lwowski i Politechnika Lwowska.

Na uniwersytecie od 1871 roku wykłady prowadzono, według wyboru, w języku polskim lub ukraińskim. Pracowało na nim wielu znakomych profesorów. Katedrę polonistyki w latach 1856–1874 doprowadził do rozkwitu Antoni Małecki, późniejszy rektor tej uczelni. Po Małeckim katedrę objął Roman Pilat; wychował on grono wybitnych historyków literatury zaliczanych do tak zwanej szkoły lwowskiej. Należeli do nich

⁵ A. Hutnikiewicz, *Życie artystyczne Lwowa w latach międzywojennych* [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/semper/hutnikiewicz.html> [odczyt: 12.02.2011].

⁶ L. Podhorodecki, dz. cyt., s. 128–129.

między innymi: Ludwik Bernacki, Wilhelm Bruchnalski, Bronisław Gubrynowicz, Tadeusz Pini, Konstanty Wojciechowski. Z lwowską polonistyką związani byli też historyk literatury, oświaty i kultury Stanisław Łempicki oraz poeta Jan Kasprówic.

Wokół profesora filozofii Kazimierza Twardowskiego rozwinęła się szkoła lwowsko-warszawska. Grupowała ona logików i filozofów, do których należeli: Jan Łukasiewicz, Tadeusz Kotarbiński, Kazimierz Ajdukiewicz, Alfred Tarski, Tadeusz Czeżowski i Zygmunt Zawirski.

Na Uniwersytecie Lwowskim pracowali znani historycy. Szymon Askenazy stworzył własną szkołę badań nad przeszłością. Przedmiotem jego prac była historia stosunków międzynarodowych i dyplomacji oraz dzieje Polski w XVIII i XIX wieku. Historyk prawa Oswald Balzer zajmował się dziejami ustroju Polski, początkiem państw słowiańskich i sądownictwa polskiego; wydawał źródła historyczne. Publikacją źródeł zajmował się także Ksawery Liske. Razem z Fryderykiem Papée był on współzałożycielem Towarzystwa Historycznego we Lwowie oraz redaktorem „Kwartalnika Historycznego”.

Inni wybitni uczeni związani z Uniwersytetem Lwowskim to: Jan Bołoz-Antoniewicz – historyk sztuki, znawca sztuki polskiej od XVI do XIX wieku oraz renesansu włoskiego; Benedykt Dybowski – zoolog, zbadał i opisał faunę jeziora Bajkał oraz przyrodę Syberii Wschodniej; Józef Nusbaum-Hilarowicz – zoolog, popularyzator ewolucjonizmu; Rudolf Zuber – geolog, badacz złóż ropy naftowej między innymi w Karpatach i na Kaukazie, odkrywca wód mineralnych w Krynicy; Eugeniusz Romer – geograf, twórca nowoczesnej kartografii polskiej; Ludwik Rydygier – chirurg, autor wielu nowych technik operacyjnych, specjalista znany w Europie.

Drugą bardzo zasłużoną uczelnią była Politechnika Lwowska utworzona w 1877 roku na bazie dawnej Akademii Technicznej. Jej organizatorem był Aleksander Reisinger, wielokrotny rektor tej uczelni. Na politechnice otwierano stopniowo nowe wydziały i w roku akademickim 1913/1914 było ich już pięć: inżynierii, architektury, hydrotechniki, budowy maszyn i chemii. Wśród wykładowców politechniki było wielu znanych uczonych, na wzmiankę szczególnie zasługują: Julian Niedźwiecki – geolog, badacz złóż soli w Wieliczce i Bochni oraz złóż mineralnych Karpat; Teodor Talowski – architekt, twórca secesyjnych, neogotyckich i neorenesansowych kościołów, kamienic i dworów; Emil Godlewski – botanik, twórca polskiej szkoły fizjologii roślin; Maksymilian Thulie – inżynier,

autor prac z dziedziny mechaniki budowli, budowy mostów, konstrukcji żelbetowych; Stefan Niementowski – chemik, badacz związków heterocyklicznych; Ignacy Mościcki – chemik, rektor Politechniki Lwowskiej w latach 1925–1926, prezydent Rzeczypospolitej Polskiej; Kazimierz Bartel – profesor geometrii wykreślnej, trzykrotny premier Rzeczypospolitej; Maksymilian Huber – matematyk, wybitny teoretyk wytrzymałości materiałów; Bronisław Radziszewski – chemik, badacz syntezy związków organicznych. Do wybitnych absolwentów Politechniki Lwowskiej zaliczają się na przykład: Władysław Sikorski, przewodniczący Bratniej Pomocy studentów politechniki, późniejszy polityk i generał; Eugeniusz Kwiatkowski, przyszły wicepremier, współtwórca Gdyni i Centralnego Okręgu Przemysłowego.

Rozwojowi środowisk akademickich towarzyszyła rozbudowa lwowskich bibliotek; wśród nich należy wyróżnić biblioteki naukowe nastawione na zaspokajanie potrzeb uczonych i studentów. Takie zadanie spełniała utworzona w 1785 roku Biblioteka Uniwersytetu Lwowskiego. Początkowo nie rozwijała się ona dynamicznie, w drugiej połowie XIX wieku jednak znacznie powiększyła swoje zbiory pod energicznym kierownictwem Wojciecha Urbańskiego, a następnie Aleksandra Semkowicza. W przededniu pierwszej wojny światowej biblioteka liczyła 232 tys. tomów. Biblioteka Politechniki Lwowskiej w 1874 roku otrzymała nowe pomieszczenia, w których znalazło się miejsce także na czytelnię dla profesorów i studentów. Biblioteka i czytelnia były otwarte codziennie przez siedem godzin. Zbiorów ciągle przybywało; w 1894 roku instytucja ta posiadała 6236 dzieł w 14 tys. woluminów, prenumerowano również 120 czasopism o treści technicznej⁷.

Doskonałym warsztatem pracy dla uczonych była Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. W okresie autonomii galicyjskiej placówka ta, pomimo licznych trudności, dobrze się rozwijała. W dużej mierze było to zasługą jej dyrektora – Wojciecha Kętrzyńskiego, który rządził tą instytucją ponad czterdzieści lat. W tym czasie biblioteka podwoiła swoje zbiory (w 1917 roku liczyła 140 tys. tomów), a zakład unowocześniono, oprócz czytelni naukowej i młodzieżowej otwarto czytelnię dla inteligencji pracującej; wydawnictwo uzyskało pozwolenie na publikowanie

⁷ W. Zajączkowski, *C.K. Szkoła Politechniczna we Lwowie*, Lwów 1894, s. 81, 160.

podręczników szkolnych. Wielu pracowników łączyło swoje obowiązki z pracą naukową lub literacką. Należeli do nich między innymi: profesor Antoni Małecki, który po zakończeniu kariery uniwersyteckiej związał się z Ossolineum; Władysław Łoziński – powieściopisarz, publicysta i historyk; Aleksander Hirschberg – historyk, profesor UL; Bronisław Czarnik – historyk literatury; Ludwik Bernacki – bibliograf, edytor, historyk literatury i teatru. Na przełomie wieków do ossolińskich stypendystów należało wiele wybitnych później postaci: Emil Kipa – historyk i dyplomata; wspomniany już Stanisław Łempicki; Mieczysław Treter – historyk sztuki, muzealnik i edytor; Stefan Vrtel-Wierczyński – historyk literatury, bibliograf i edytor; Stanisław Wasylewski – prozaik, eseista, krytyk literacki, tłumacz; Władysław Tadeusz Wisłocki – publicysta, bibliograf i bibliofil.

Ze Lwowem związane były biblioteki fundacyjne i rodowe, które zasługiwały na miano bibliotek naukowych. Największe z nich to biblioteki: Lubomirskich, Dzieduszyckich, Pawlikowskich i Baworowskich. Profesor Łempicki, wspominając swoje pobyty w Ossolineum, tak przedstawił możliwości pracy naukowej w zakładzie i innych bibliotekach lwowskich:

Pracownia (zwana też „czytelnią”, bo o „Czytelni dla młodzieży” w ogóle się nie mówiło) była w początkach XX stulecia zawsze pełna. A otwarta była tylko w godzinach porannych od 8-mej do 2-giej. Przepelnienie jej da się łatwo wytłumaczyć. Istniała poza Ossolineum tylko jedna jedyna, świeżo wybudowana i wszystkimi luksusami lśniąca Biblioteka Uniwersytecka. Śliczna biblioteczka Baworowskich była otwierana tylko w pewne dni po południu, a Biblioteka Poturzycka (Dzieduszyckich) w pięknym ogrodzie na Kurkowej wtedy, kiedy zacna Pani Zajązkowska miała czas. Nie istniały żadne biblioteki publiczne. Co zaś najważniejsze, nie było w uniwersytecie bibliotek zakładowych i seminaryjnych, które dopiero krok za krokiem zaczynały się tworzyć. Zarówno profesorowie i docenci, jak i młodzież pracująca naukowo skupiali się w Ossolineum i w Uniwersyteckiej⁸.

⁸ S. Łempicki, *Wspomnienia ossolińskie*, Wrocław 2006, s. 103.

We Lwowie istniały również biblioteki innego typu. Książki gromadziły poważne stowarzyszenia fachowe, na przykład Biblioteka Towarzystwa Gospodarskiego Galicyjskiego, Towarzystwo Lekarzy Galicyjskich, Biblioteka Kolejarska. Wśród bibliotek kościelnych wielkością wyróżniał się księgozbiór bazylianów. Niewielkie zbiory zgromadziły organizacje chrześcijańskie: Katolickie Stowarzyszenie Czeladzi Rzemieślniczej „Skąła” oraz stowarzyszenie „Gwiazda” zrzeszające klasę przemysłową⁹. Władze autonomiczne otaczały szczególną opieką zbiory gimnazjów; biblioteka Szkoły Realnej na przełomie XIX i XX wieku liczyła ponad 4 tys. tomów. Książki były dostępne nie tylko w bibliotekach, ale także w czytelnich, wypożyczalniach, kasy-nach i resursach¹⁰.

Własne kolekcje tworzyli ludzie różnego pochodzenia i profesji¹¹. Do nielicznych ziemian, którzy w omawianym okresie gromadzili książki we Lwowie, należał Jerzy Sewer Dunin Borkowski; posiadał on 20 tys. tomów. Swoje biblioteki mieli profesorowie wyższych uczelni, na przykład Henryk Arctowski, Oswald Balzer, Roman Barącz, Ludwik Finkel, Antoni Małecki, Jan Ptaśnik, Józef Puzyna. Wielu dziennikarzy i literatów zbierało książki; najbardziej znani wśród nich to: Władysław Bełza, Franciszek Jaworski, Jan Kasprowicz, Witold Lewicki, Władysław Łoziński. Własne księgozbiory mieli duchowni, na przykład arcybiskup Józef Bilczewski, rabin Jecheskiel Caro. Biblioteki posiadali urzędnicy, nauczyciele, księgarze-wydawcy, bibliotekarze, prawnicy, wojskowi, lekarze i inni, których nie sposób tutaj wymienić.

W drugiej połowie XIX wieku mieszkańcy Galicji, a szczególnie Lwowa, zaczęli myśleć o ratowaniu polskich zabytków. Wcześniej zarząd miasta i jego mieszkańcy nie rozumieli konieczności opieki oraz ochrony pamiątek narodowych, czego doskonałym przykładem jest zezwolenie na wywóz portretów królów i hetmanów polskich z ratusza lwowskiego¹². Wiele zabytków nabyli handlarze, którzy sprzedawali je na zachodzie

⁹ M. Konopka, *Literatura historyczna w bibliotece lwowskiej „Gwiazdy” a wybory czytelnicze rzemieślników*, [w:] *Bibliologia, literatura, kultura*, red. M. Konopka, M. Zięba, Kraków 1999, s. 165–174.

¹⁰ K. Małczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987.

¹¹ J. Szocki, dz. cyt., s. 100–120.

¹² I. Zima, *Aleksander Czołowski 1865–1944*, Gdynia 2011, s. 75.

Europy, wykorzystując panującą tam modę na sztukę polską. Grabiono kościoły, klasztory i cerkwie. Ubolewano czasami nad stratami polskiej kultury, niewiele jednak robiono dla jej ratowania. Lwów długo pozostawał w kręgu oddziaływania politycznego i kulturalnego Wiednia. Dopiero po uzyskaniu autonomii nastąpił zwrot w kierunku zainteresowania własną kulturą i historią. Wyrazem tego było tworzenie wspaniałych prywatnych kolekcji i organizowanie muzeów.

Najstarsze muzea powstały na podstawie zbiorów zamożnych kolekcjonerów. Książę Henryk Lubomirski przekształcił swoją prywatną kolekcję w Muzeum XX. Lubomirskich, które było uzupełnieniem biblioteki Ossolineum i można w nim było podziwiać galerię obrazów, zbrojownię z zestawem szabel polskich oraz inne pamiątki narodowe. Hrabia Włodzimierz Dzieduszycki udostępnił swoje zbiory przyrodnicze, etnograficzne i antropologiczne w Muzeum im. Dzieduszyckich otwartym dziesięć lat później, w 1880 roku. Posiadało ono również bibliotekę zgromadzoną w Poturzycy przez ojca kolekcjonera – Józefa Dzieduszyckiego. Hrabia Wiktor Baworowski utworzył w 1857 roku bibliotekę i muzeum, które przekształcił w fundację swojego imienia i ofiarował społeczeństwu.

Wszystkie inicjatywy obywateli były bardzo cenne, ale dopiero włączenie się Zarządu Miasta w tworzenie placówek muzealnych poprawiło sytuację w dziedzinie ochrony zabytków i dzieł sztuki. Pierwszym muzeum powołanym i utrzymywanym przez władze miasta było Muzeum Przemysłu Artystycznego. Zostało ono założone w latach 1872–1874 dzięki staraniom profesora Politechniki Lwowskiej Juliana Zachariewicza i dużej pomocy finansowej Włodzimierza Dzieduszyckiego. Muzeum gromadziło zbiory z dziedziny kultury, sztuki, nauki i techniki¹³. Instytucją, która przyczyniła się do powstania kolejnych placówek muzealnych, było Archiwum Miejskie. Umieszczono w nim nie tylko archiwalia, ale także inne zabytki polskie. Z inicjatywy dyrektora archiwum Aleksandra Czołowskiego powstało w 1891 roku Muzeum Historyczne Miasta Lwowa¹⁴. Zabytki w nim zgromadzone obrazowały etapy rozwoju miasta, dorobek jego mieszkańców, poziom ich kultury

¹³ B. Kołodziejowa, *Dzieje Miejskiego Muzeum Przemysłowego im. dra Adriana Baranieckiego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1976, t. 11, s. 193.

¹⁴ I. Zima, dz. cyt., s. 75–82.

materialnej i artystycznej. Stopniowo w Muzeum Historycznym zaczęły się też pojawiać pamiątki o charakterze ogólnonarodowym, dotyczące ziem południowo-wschodnich i króla Jana III Sobieskiego bardzo związanego ze Lwowem. Dyrektor archiwum zabiegał o wyodrębnienie ich w osobnej jednostce muzealnej. Przy poparciu wiceprezydenta Tadeusza Rutowskiego Rada Miejska zdecydowała w 1908 roku o zakupieniu Kamienicy Królewskiej, dawnej rezydencji Sobieskich, i utworzeniu w niej Muzeum Narodowego im. Króla Jana III. W 1897 roku magistrat lwowski podjął decyzję o utworzeniu Lwowskiej Galerii Obrazów (Galeria Miejska)¹⁵. Galeria powiększała się przez zakup obrazów artystów polskich oraz całych kolekcji, na przykład w 1907 roku nabyto dużą kolekcję Jana Jakowicza, w której znajdowały się między innymi obrazy Rafaela Santi, Rembrandta Harmenszooona van Rijn, Petera Paula Rubensa, Anthony'ego Van Dyke'a, Diega Velázquezza, Jusepe de Ribery, Jeana Antoine'a Watteau i innych. Uzupełnieniem zbiorów miejskich Lwowa był dar dla miasta od Bolesława Orzechowicza, ziemianina z Kalinkowa. Zgodnie z życzeniem darczyńcy eksponaty stanowiły całość i otrzymały nazwę Zbiory Bolesława Orzechowicza. Obejmowały one: zbrojownię, numizmaty, galerię obrazów polskich i obcych, miniatury, rzeźby, tkaniny, porcelanę, ceramikę i inne rzeczy. W 1912 roku metropolita Andrzej Szeptycki założył muzeum nazwane jego imieniem. Gromadzono w nim zabytki sztuki cerkiewnej, ikonostasy, ornaty oraz kielichy. Z okazji Powszechnej Wystawy Krajowej i jednocześnie z okazji stulecia bitwy pod Raclawicami 5 czerwca 1894 roku powstało malowidło Panorama Raclawicka. Wystawiono ją w specjalnie dla niej zbudowanej rotundzie na terenie parku Stryjskiego.

We Lwowie działały polskie stowarzyszenia kulturalne, oświatowe i naukowe. Jednym z ważniejszych było wspomniane już Towarzystwo Historyczne. W 1886 roku powstało Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, które wydawało „Pamiętnik Literacki”. Kwartalnik ten poświęcony historii literatury i zagadnieniom z zakresu krytyki i teorii literatury ukazywał się we Lwowie w latach 1902–1939. Studencki ruch naukowy skupiał się wokół stowarzyszenia Czytelnia Akademicka. Od

¹⁵ H. Kramarz, *Mecenat artystyczno-kulturalny samorządu miejskiego we Lwowie u schyłku czasów autonomicznych*, [w:] *Lwów – miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 1, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1996, s. 90–98.

1901 roku działało Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej z inicjatywy O. Balzera. Założone w 1880 roku Koło Literacko-Artystyczne skupiało literatów, artystów i inteligencję; prowadziło różnorodną działalność jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym. Powołane w 1867 roku Towarzystwo Oświaty Ludowej jako główne zadanie stawiało sobie pracę dla ludu na wsi, zakładanie bezpłatnych wypożyczalni książek i pism oraz popieranie wydawnictw ludowych. Z inicjatywy Józefa Ignacego Kraszewskiego, Władysława Bełzy i Antoniego Małeckiego powstała w 1882 roku Macierz Polska. Stowarzyszenie to popularyzowało wśród ludu historię i literaturę polską.

W okresie autonomii galicyjskiej podjęto liczne nowe inicjatywy wydawnicze. Księgarnia Władysława Gubrynowicza wydawała od 1886 roku serię „Biblioteka Polska”. Utworzona w 1872 roku Księgarnia Polska Adama Dominika Bartoszewicza zainicjowała popularną „Bibliotekę Mrówki”; od 1889 przejął ją Bernard Połoniecki, który publikował wiele wartościowych i starannie opracowanych książek z rozmaitych dziedzin. Założona w 1880 roku firma księgarsko-wydawnicza Altenbergów zainicjowała serie: „Biblioteka Klasyków Polskich” i „Biblioteka Teatrów Amatorskich”. Utworzone w 1878 roku Wydawnictwo Ossolineum publikowało podręczniki, dzieła naukowe i literackie.

We Lwowie rozwijało się życie muzyczne i teatralne¹⁶. Już w pierwszej połowie XIX wieku działała scena polska zorganizowana przez Jana Nepomucena Kamińskiego uznawanego za twórcę lwowskiego teatru¹⁷. Od 1842 roku przedstawienia odbywały się w gmachu ufundowanym przez hrabiego Stanisława Skarbkę. W teatrze Skarbkowskim rozwijała się również opera, która rozkwitła zwłaszcza w latach 1873–1900 za sprawą kompozytora i dyrygenta Henryka Jareckiego. Ostatnie przedstawienie w tym gmachu odbyło się w 1900 roku. Od 1902 roku przeznaczono go dla Filharmonii Lwowskiej.

W 1900 roku w nowym gmachu otwarto Teatr Miejski (Teatr Wielki), którego pierwszym dyrektorem został Tadeusz Pawlikowski. Położył on duże zasługi dla rozwoju tej sceny; dążył do utworzenia „żelaznego” repertuaru składającego się z wybitnych pozycji polskiej dramaturgii oraz

¹⁶ A. Serednicki, *Lwów*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1984, s. 605–606.

¹⁷ Sz. Gąssowski, *Kamiński Jan Nepomucen*, [w:] *Literatura polska*, t. 1, s. 415–416.

dział obcych klasyków. Pawlikowski umożliwił debiuty wielu młodym polskim autorom: Janowi Kasprowiczowi, Zygmuntowi Kaweckiemu, Włodzimierzowi Perzyńskiemu, Tadeuszowi Rittnerowi, Leopoldowi Staffowi. Za jego dyrekcji w latach 1900–1906 największą liczbę przedstawień osiągnęły utwory Stanisława Przybyszewskiego, Lucjana Rydla, Stanisława Wyspiańskiego, Gabrieli Zapolskiej oraz Jerzego Żuławskiego¹⁸.

Po roku 1860 ożywiła się prasa, sprzyjały temu warunki autonomii galicyjskiej dające względną swobodę wypowiedzi politycznej¹⁹. W 1862 roku wznowiono „Gazetę Narodową”, którą na własność przejął Jan Dobrzański. Jego kierownictwo przy współpracy wielu uzdolnionych osób, między innymi Jana Lama piszącego felietony zatytułowane *Kroniki lwowskie*, zapewniło pismu dużą popularność. Do ważniejszych pism tego okresu można zaliczyć: radykalny „Kurier Lwowski” (1883–1926) z dodatkiem literackim „Tydzień”; reprezentujący mieszczaństwo „Dziennik Polski” (1869–1905); narodowo-demokratyczne „Słowo Polskie” (1896–1934); pisma Bolesława Wystoucha „Przegląd Społeczny” (1886–1887) oraz organ ruchu ludowego „Przyjaciel Ludu” (1889–1933); pismo socjalistów „Praca” (1878–1892); tygodnik ilustrowany „Nasz Kraj” (1906–1911); kwartalnik literacko-artystyczny „Lamus” (1908–1913). Ukazywały się też pisma humorystyczne: „Chochlik” (1866–1868), „Szczutek” (1869–1896) i „Zagłoba” (1894–1895). Publikowali w nich przedstawiciele „lwowskiej szkoły satyrycznej”: Mikołaj Biernacki – pseud. Rodoć, Jan Lam, Liberat Zajączkowski, Włodzimierz Stebelski, Władysław Zagórski – pseud. Chochlik.

We Lwowie działało wielu twórców²⁰. W drugiej połowie XIX wieku publikowała tu swoje wiersze, bardzo ceniona przez współczesnych, Maria Bartusówna. Na życie zarabiała jako nauczycielka w szkołach ludowych, praca ta nie przynosiła wystarczających dochodów i kiedy zmarła na gruźlicę, jej śmierć bardzo poruszyła opinię publiczną. Innym znanym poetą tego okresu był Władysław Bełza, także publicysta i pracownik Ossolineum. Zapamiętały go następne pokolenia jako

¹⁸ F. Pajączkowski, *Teatr lwowski pod dyrekcją Tadeusza Pawlikowskiego 1900–1906*, Kraków 1961.

¹⁹ J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w dobie powstaniowej*, [w:] Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w., t. 3, red. J. Jarowiecki, Kraków 1996, s. 98–116.

²⁰ A. Serednicki, dz. cyt., s. 605–608.

autora wiersza *Wyznanie wiary dziecięcia polskiego* zaczynającego się od pytania: „Kto ty jesteś? Polak mały”. Uznaniem cieszyła się liryka Wacława Szancera, szczególnie ta o tematyce osobistej, patriotycznej i społecznej. Popularni byli powieściopisarze Wacław Koszyc i Franciszek Rawita Gawroński. Koszyc pisał powieści historyczne i o tematyce współczesnej; dziś jego twórczość uległa prawie całkowitemu zapomnieniu. Franciszek Rawita Gawroński był również historykiem i działaczem politycznym. Ceniono go za powieści historyczne dotyczące dziejów pogranicza polsko-ukraińskiego; opisywał w nich konflikty zbrojne i próby porozumienia. Krótce przebywał we Lwowie Zygmunt Kaczkowski, autor gawęd i powieści historycznych, które do dziś są wznawiane. Ze środowiskiem literackim i teatralnym związany był Aureli Urbański. Tłumaczył on libretta, pisał dramaty, komedie i farsy. W swojej twórczości naśladował romantyków.

Na początku XX wieku istniało we Lwowie środowisko związane z Młodą Polską, którego najwybitniejszym przedstawicielem był poeta Jan Kasprowicz. Przeniósł się on do Lwowa na przełomie 1888 i 1889 roku i podjął pracę w redakcji „Kuriera Lwowskiego”. Publikował w nim artykuły literackie, recenzje teatralne, artykuły polityczne, sprawozdania sądowe i inne. W 1909 roku objął na Uniwersytecie Lwowskim specjalnie dla niego utworzoną katedrę komparatystyki. Uznaniem cieszyły się również wiersze ociemniałego poety Stanisława Barączka oraz braci Stanisława i Wincentego Korab-Brzozowskich. W domu Maryli i Wacława Wolskich w latach 1900–1905 zbierała się grupa towarzyska pod nazwą *Płanetnicy*. Do tego kręgu należeli poeci: Leopold Staff oraz Józef Ruffer; Antoni Stanisław Mueller – autor powieści o artyście młodopolskim; Ostap Ortwin – krytyk literacki, znany organizator lwowskiego życia literackiego. Na spotkaniach czytali i omawiali własne utwory, dyskutowali o literaturze. Popularna była twórczość Juliusza Germana, autora dramatów poetyckich, nastrojowych nowel i ckliwych romanów pisanych pod koniec życia. Chętnie czytano opowiadania, szkice i gawędy Michała Rollego, w których pisarz, wykorzystując źródła historyczne, kreślił plastyczne obrazy z przeszłości Polski. Różnorodne utwory publikował Henryk Zbierzchowski; były wśród nich tomiki wierszy, powieści z życia artystów, romanse obyczajowe, nowele oraz satyry. Pierwsze sukcesy literackie odnieśli we Lwowie Karol Irzykowski, Leopold Staff i Bronisława Ostrowska. Przejściowo byli związani

z tym miastem: Wilhelm Feldman – krytyk i historyk literatury, publicysta, który spędził tu pierwsze dwadzieścia lat swojego życia; Zygmunt Kisielewski – pisarz i publicysta, studiował ekonomię polityczną na UL; Jerzy Żuławski – poeta, dramaturg, powieściopisarz i eseista, współpracował z lwowskim czasopiśmem „Słowo Polskie”; Gabriela Zapolska od 1904 roku mieszkała i tworzyła we Lwowie.

Wieloletnia stabilizacja polityczna tworzyła dobre warunki do rozwoju życia naukowego i kulturalnego we Lwowie. Względne swobody polityczne sprzyjały powstawaniu partii i organizacji konspiracyjnych. W 1866 roku Franciszek Smolka i Florian Ziemiałkowski założyli Towarzystwo Narodowo-Demokratyczne reprezentujące mieszczański nurt demokratyczny; działalność partii przejawiała się między innymi w organizowaniu manifestacji patriotycznych i obchodów rocznic. Ignacy Daszyński, działacz socjalistyczny, w 1892 roku powołał Polską Partię Socjalno-Demokratyczną Galicji i Śląska Cieszyńskiego. Ludowy ruch polityczny rozwijał ksiądz Stanisław Stojalowski przez wydawanie pismek „Wieniec” i „Pszczółka”. Bolesław i Maria Wyslouchowic domagali się likwidacji przeżytków feudalnych na wsi. Skupili oni wokół wydawanego przez siebie pisma „Przyjaciel Ludu” demokratyczną inteligencję i przywódców chłopskich: Jana Stapińskiego i Jakuba Bojkę. Kazimierz Sosnkowski, współpracownik Józefa Piłsudskiego, założył w 1908 roku Związek Walki Czynnej (ZWC). Organizacja ta działała w konspiracji, przygotowując wojskowe kadry kierownicze dla przyszłego powstania. Dwa lata później działacze ZWC powołali, za zgodą władz austriackich, legalny Związek Strzelecki (ZS), co pozwoliło na jawne realizowanie programu szkolenia wojskowego. W chwili wybuchu pierwszej wojny światowej Związek Strzelecki liczył 8 tys. członków zrzeszonych w 200 kołach strzeleckich. Członkowie ZS i Polskich Drużyn Strzeleckich stanowili podstawę Legionów Polskich, walczących u boku państw centralnych, oraz konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej. We Lwowie znajdowali schronienie działacze polityczni z różnych ziem polskich; byli to przede wszystkim uciekający przed prześladowaniami caratu emigranci z Królestwa Polskiego.

Jak już wspomniano, Lwów – podobnie jak inne miasta Galicji Wschodniej – był ośrodkiem wielonarodowym. Zamieszkiwały go nacje występujące w całym regionie, ale na jego tle miał charakter zdecydowanego centrum życia polskiego, promieniował polskością na całą Galicję

Wschodnią. Ukraińcy, którzy dominowali w tym regionie i rywalizowali z Polakami o władzę polityczną, we Lwowie byli zdecydowaną mniejszością²¹. Ukraiński działacz Eugeniusz Oleśnicki (Євhenij Olesnyc'kyj) tak opisał swoje wrażenia:

W jesieni 1878 roku Lwów przedstawiał mi się czysto polskim miastem. Wszystkie urzędy – polskie, szkoły i uniwersytet – polskie, teatr – polski, napisy wszędzie polskie. Handel w rękach Polaków i Żydów, którzy manifestowali także pod względem narodowym jako Polacy. Mowa wszędzie polska, w sklepach, restauracjach i kawiarniach mówili po polsku także Rusini. Ta nieliczna ludność ukraińska, która była w mieście, kryła się gdzieś po zakątkach, a na zewnątrz nie było jej widać. Ilościowo najwięcej było ukraińskiego elementu w najniższych robotniczych warstwach, między służbą domową i kamienicznymi stróżami²².

Sprzeczności narodowe ujawniały się na różnych płaszczyznach życia społecznego; wykorzystywał je często zaborca do realizacji własnych interesów. Forum, na którym w sposób jawny zderzały się ukraińskie i polskie interesy narodowe, były sesje Galicyjskiego Sejmu Krajowego. Podejmowano też zakulisowe próby porozumienia dwóch narodów. Sprzeczności narodowe będące istotnym czynnikiem życia miasta uwidoczniły się szczególnie w 1869 roku, w 300. rocznicę unii lubelskiej.

Lwów z tego okresu został opisany w wielu książkach wspomnieniowych. Do poezji *genius loci* miasta wprowadziła Maryla Wolska, poetka, która mieszkała obok Heleny Dąbcańskiej. Jerzy S. Ossowski, przedstawiając obraz Lwowa w twórczości Maryli Wolskiej, tak opisał miasto:

Był bowiem, na przełomie wieków, prężnym ośrodkiem kultury literackiej, życia naukowego, artystycznego, teatralnego, wydawniczego. Skupiał środowiska tworzące polski ruch narodowowyzwoleńczy

²¹ G. Siudut, *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 roku*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 275.

²² J. Gieryński, *Lwów nieznan*, Lwów 1938, s. 15.

(Kazimierz Sosnkowski, Józef i Stanisław Hallerowie) oraz przedstawiciele wielu profesji inteligentnych: nauczycieli, profesorów, dziennikarzy, urzędników, księży, lekarzy, prawników. Innymi słowy stanowił cywilizacyjną kolebkę inteligencji polskiej XIX i XX wieku. A także miejsce narodzin elity intelektualnej, owego „kwiatu społeczeństwa” reprezentującego polskie życie społeczno-kulturalne, oświatowe, polityczne. Ze Lwowem związanych było wielu ludzi pióra, pisarzy, poetów [...]”²³.

2.2. Rodzina Dąbczańskiej

W tym niezwykłym mieście spędziła Dąbczańska młodość i lata dojrzałe. Jej ojcem był znany we Lwowie adwokat i wielki patriota – Antoni Dąbczański (1806–1887). Po ukończeniu Wydziału Prawniczego na Uniwersytecie Lwowskim pracował on w sądownictwie na różnych stanowiskach. Zawsze starał się ratować przestępców politycznych od więzień, wydalenia z kraju i kar pieniężnych. W 1834 roku powołano go na tłumacza sądowego przy karnym tak zwanym czarnym senacie, wyrokującym w sprawach żołnierzy z rozbitych oddziałów armii polskiej zapędzających lwowskie więzienia²⁴. Zadaniem Dąbczańskiego było tłumaczenie korespondencji z władzami zagranicznymi. Uczestnicząc w procesach, oddał nieocenione usługi oskarżonym spiskowcom; wielu z nich jemu zawdzięczało wolność. Nielojalność Dąbczańskiego znana była władzom austriackim, toteż pomijano go przy awansach, ale nie zwalniano z powodu braku następcy. Dopiero w 1848 roku utracił stanowisko po opublikowaniu broszury w języku polskim i niemieckim zatytułowanej *Wyjaśnienie sprawy ruskiej przez A.D. radcę sądu szlacheckiego lwowskiego*. Przyczyną wystąpienia Dąbczańskiego była polityka władz austriackich, które wykorzystując antagonizmy narodowościowe, postanowiły osłabić nasilający się ruch polski. Gubernator Galicji

²³ J.S. Ossowski, *Maryli Wolskiej poetycki obraz Lwowa*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo...*, t. 2, s. 506.

²⁴ A. Czołowski, *Dąbczański Antoni*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, (dalej: PSB), t. 4 Kraków 1937, s. 466–467.

Franz Stadion posłużył się wyższym klerem greckokatolickim, który zwrócił się w imieniu ludności ukraińskiej do cesarza o ochronę przed uciskiem polskim. Dąbcański, będący wyznania greckokatolickiego i jednocześnie czujący się Polakiem, wyłożył swoje poglądy na kwestię ruską zwaną wówczas „świętojurską”, od nazwy katedry św. Jura, której duchowni byli przywódcami wystąpienia. Zabierając głos w tej sprawie, dowiódł on swojej odwagi, patriotyzmu i wiedzy historycznej. Wyraził poglądy większości społeczeństwa polskiego, które nie uznawało odrębności narodowości ruskiej i jej języka. Współcześnie historycy wskazują rok 1848 jako początek kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej²⁵. Demokratyczne poglądy Dąbcańskiego oraz krytyka rządów metternichowskich zawarte w broszurze przyczyniły się do zwolnienia go z urzędu. Zmiana ta przyniosła korzyści Dąbcańskiemu. Mianowicie otworzył on we Lwowie kancelarię adwokacką i został członkiem Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego. Szlachta bardzo go ceniła i licznie szukała u niego porady prawnej. Kancelaria rozwinęła się znakomicie. Dąbcański pomnożył majątek przez kupno dóbr ziemskich. Wszystko to sprawiło, że zajmował on wybitne stanowisko wśród obywateli Galicji. Jego willa położona na wzgórzu poniżej cytadeli lwowskiej stała się ogniskiem ruchu narodowego:

Tutaj zbierało się co czwartku, w gościnnym domu, grono poważnych osobistości, tutaj wypowiadali swe zdania i poglądy Józef Supiński, August Bielowski, Stanisław Pilat, Franciszek Smolka i inni, tutaj, w zacisznym kącie, między ulicami Cytadelną a Kalecza, znachodzili schronienie emisariusze, przygotowujący wypadki styczniowe²⁶.

W czasie działań wojennych w domu Dąbcańskich znajdowali schronienie dowódcy oddziałów powstańczych. Nie żałowano też pieniędzy na zakup broni dla partyzantów. W powstaniu styczniowym wzięło udział dwóch synów Dąbcańskiego – Leszek i Józef, których matką była jego pierwsza żona – Domicela Donimirska²⁷. Józef Dąbcański zginął

²⁵ J.A. Gierowski, *Historia Polski 1764–1864*, Warszawa 1984, s. 253–254.

²⁶ J. Białyńia Chołodecki, *Dąb-Dąbcańscy i Jan Zalpłachta-Zapałowicz*, Lwów 1913, s. 12.

²⁷ J. Sokulski, *Dąbcański Leszek*, [w:] PSB, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 467–468.

w bitwie pod Hutą Krzeszowską. Starszy jego brat, major Leszek Dąbczański, przyczynił się do zwycięstwa pod Kobylanką. W bitwie został ranny w nogę i do końca życia pozostał kaleką. Osiadł w wydzielonych mu przez ojca wioskach. Tragiczne te wydarzenia nie załamały Antoniego Dąbczańskiego, który nadal pomagał spiskowcom. Dożył sędziwego wieku, zachowując żywość umysłu i zainteresowanie sprawami politycznymi. Zmarł otoczony powszechnym szacunkiem.

Ryc. 1. Dom, w którym urodziła się Helena Dąbczańska, odsprzedany rodzinie Wolskich (stan z 2011 roku)

Źródło: ze zbiorów autorki.

Matką Heleny Dąbczańskiej była Natalia z Laskiewiczów (1823–1914), druga żona Antoniego Dąbczańskiego. Z tego małżeństwa pochodziła także siostra Heleny – Maria, która później została żoną Feliksa Gryzieckiego, profesora Uniwersytetu Lwowskiego. Natalia Dąbczańska pozostawała w cieniu swojego męża, prowadziła dom i wspierała jego działalność. Po jego śmierci mieszkała razem z córką Heleną.

W swoim pamiętniku Helena Dąbczańska niewiele pisze o rodzicach. O matce dowiadujemy się jedynie, że pochodziła ze starej rodziny osiadłej w Krakowie, a pomimo to „wżyła się doskonale w towarzyską i intelektualną atmosferę naszego miasta”²⁸. Dużo więcej miejsca poświęciła rodzinie matki, znakomitym babkom i prababkom, dzięki którym była kuzynką Artura Grottgera i krewną generała Józefa Bema. Swój dom rodzinny opisała tak:

Moi śp. rodzice posiadali obszerną posiadłość na zboczach Cytadeli i pomiędzy dzisiejszymi ulicami Kaleczą i Dąbczańskiej. Pośród obszernego ogrodu stał domek moich rodziców, tym charakterystyczny, że posiadał dość wysoką, trzypiętrową wieżę z drewnianą nasadą, z której rozlegał się wspaniały widok na całe miasto i otaczające je wzgórza. W tym dworku urodziłam się i spędziłam moje dzieciństwo i najszcześniejsze, beztroskie lata mej młodości. Mój śp. ojciec, Antoni (zmarł w 1887), prowadził kancelarię adwokacką, której klientelą była, prawie bez wyjątku, arystokracja, ziemianie i szlachta. Z tej racji przez dom nasz przewijała się cała elita intelektualna i rodowa lwowskiej społeczności. [...] Nic więc dziwnego, że w domu naszym życie nie było wcale monotonne. Ponadto dom nasz, oddalony wówczas od miasta i zupełnie odosobniony, był jakby stworzony do zebrania politycznych, prawie z reguły w tych czasach konspiracyjnych²⁹.

Do Dąbczańskich należał cały grzbiet wzgórz, na którego szczycie stały zabudowania cytadeli, twierdzy mającej chronić austriacki Lwów od strony granicy rosyjskiej, ale i przed polskimi mieszkańcami. Rozległa

²⁸ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1963, R. 9, s. 314.

²⁹ Tamże, s. 313–314.

2.2. Rodzina Dąbczańskiej

Ryc. 2. Ulica Cytadelna we Lwowie; w głębi willa Dąbczańskiej (stan z 2011 roku)

Źródło: ze zbiorów autorki.

posiadłość mieściła się w między dwiema bardzo stromymi ulicami: Kalecza i Cytadelną. Ta część Lwowa w tamtych czasach należała do przedmieścia Halickiego. Jego zabudowę tworzyły na ogół parterowe domki rozdzielone parkanami obrosłymi dzikim winem; po podwórkach spacerowały kury i psy trzymane dla ochrony, ponieważ kradzieże i włamania zdarzały się tu często. Taki obraz wyłania się ze wspomnień Beaty Obertyńskiej, której rodzice – Maryla i Wacław Wolscy – kupili od Dąbczańskich około 1900 roku dom, o którym pisze kolekcjonerka. Był on położony najwyżej, wchodziło się do niego przez wejście główne od ulicy Kalecza 20. Maryla Wolska uwieczniła to miejsce w swojej twórczości, nazywając je „Zaświeciem”. Ogród, który łączył obydwie posiadłości, rozdzielono gęstym drewnianym parkanem wysokim na trzy metry. Dąbczańscy zachowali teren niżej położony, na który wchodziło się od ulicy Cytadelnej 3. Znajdował się tam piętrowy dom oraz zabudowania gospodarcze z dużym kurnikiem. Okna na parterze były zabezpieczone kratami. W tym domu Helena Dąbczańska przechowywała swoje kolekcje³⁰. Po drugiej stronie ulicy wznosił się gmach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Dzisiaj miejsca te znajdują się w centrum miasta³¹.

2.3. Rozwój pasji kolekcjonerskiej

Młodość kolekcjonerki przypadła na okres autonomii galicyjskiej, kiedy nie było państwowego szkolnictwa żeńskiego³². Pierwszą na ziemiach polskich szkołę żeńską z programem gimnazjum męskiego zorganizowano w Krakowie dopiero w 1896 roku³³. Kilka lat później Kamilla

³⁰ M. Wolska, B. Obertyńska, *Wspomnienia*, Warszawa 1974, s. 377.

³¹ Dom, w którym spędziła dzieciństwo Dąbczańska, nazwany później „Zaświeciem”, znajduje się obecnie przy ul. Kalicza Hora 24; willa, w której powstało muzeum kolekcjonerki, leży przy ulicy Czajkowskoj 35 (dawniejsza Cytadelna i Dąbczańskiej do 1939 r.), mieści się w niej bank (lipiec 2011 r.).

³² G. Siudut, *Warunki kształcenia inteligencji w lwowskich gimnazjach państwowych w dobie autonomii 1867–1914*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 1, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1995, s. 88.

³³ S. Walasek, *Szkolnictwo i oświata*, [w:] *Pod zaborami 1795–1914*, red. nauk. M. Derwich, Warszawa–Wrocław 2003, s. 121; M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne*

Chołoniewska, działaczka społeczna i oświatowa, razem z wybitnym biologiem, prof. Józefem Nusbaum-Hilarowiczem i jego żoną założyli pierwsze we Lwowie Żeńskie Gimnazjum im. Słowackiego. Kobiety na Uniwersytecie Lwowskim pojawiły się dopiero w 1897 roku po ukończeniu kursów dla kobiet zorganizowanych przy uczelni³⁴. Dziewczęta zdobywały wykształcenie w domu lub w szkołach prywatnych; maturę mogły uzyskać przed komisjami państwowymi powoływanymi przez Radę Szkolną Krajową. Dąbczańska uczyła się pod kierunkiem domowych nauczycieli, zdobytą wiedzę uzupełniła lekcjami malarstwa i gry na fortepianie. Jako malarka odniosła pewien sukces w 1894 roku na Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie. Otrzymała odznaczenie za malowidła na porcelanie. Dopełnieniem jej edukacji były podróże. Już jako mała dziewczynka wiele czasu spędzała we Wiedniu u siostry swojej babki, Eleonory z Milieskich Elkanowej. Najpierw z matką, później sama Helena Dąbczańska zwiedzała muzea, biblioteki i pałace arystokracji wiedeńskiej. Do tradycji należały również coroczne podróże do Paryża i Włoch, które trwały zwykle dwa lub trzy miesiące³⁵. Niewątpliwie obcowanie od wczesnej młodości ze sztuką i książkami rozwinęło w niej wrażliwość na piękno i przekonanie, że wytwory kultury są ważne w życiu człowieka i narodu.

Na ukształtowanie się kolekcjonerstwa Dąbczańskiej miały wpływ jeszcze inne czynniki³⁶. Jednym z nich był jej dom rodzinny. Spotykała w nim interesujących ludzi należących do elity intelektualnej miasta. Jej ojciec przyjaźnił się z pisarzem Walerym Łozińskim, prof. Antonim Małeckim i innymi osobistościami Lwowa. Dom rodziców był pełen pięknych przedmiotów; na ścianach wisiały między innymi portrety rodzinne odziedziczone przez matkę po Laskiewiczach. Ojciec i matka posiadali własne księgozbiory.

Helena Dąbczańska dorastała w domu, w którym tradycje narodowe i idea odzyskania niepodległości były bardzo żywe. Współcześni widzieli w niej kontynuatorkę działalności Antoniego Dąbczańskiego i jego

w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej, Kraków 2004, s. 22.

³⁴ J. Nusbaum-Hilarowicz, *Pamiętnik przyrodnika*, Kraków 1992, s. 159–160.

³⁵ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 316.

³⁶ I. Gruchała, *Pasja bibliofilska Heleny Dąbczańskiej*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 9, cz. 1, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 265–276.

synów. Lwowski literat i publicysta Józef Białynia Chołodecki znający Dąbczańską i jej rodzinę tak pisał o niej: „[...] przejęła po ojcu w spuściznie głębokie poczucie i zamiłowanie w spełnianiu szlacheckiego obowiązku wobec społeczeństwa i narodu. Antoni Dąbczański i tegoż córka Helena są niejako uosobieniem przejściowej epoki społeczeństwa naszego, które wysiłki orężne przemieniło w pracę organiczną”³⁷. Hasło to – praca organiczna – w pozytywizmie polskim oznaczało kierunek działalności publicznej mający na celu obronę polskiego bytu narodowego w warunkach niewoli porozbiorowej przez solidarne dążenie wszystkich warstw społecznych do postępu cywilizacyjnego, gospodarczo-społecznego i kulturalnego. W tej koncepcji mieściła się też wizja człowieka jako jednostki użytecznej, obdarzonej poczuciem odpowiedzialności za dobro ogółu, realizującej swoje potrzeby i dążenia w zgodzie z innymi, w istniejących warunkach politycznych i ustrojowych³⁸. Kobiety realizowały powyższe postulaty na wiele sposobów; czasami dokonywały świadomego wyboru, ale najczęściej podejmowały obowiązki wyznaczone im przez miejsce, które zajmowały w strukturze społecznej. Większość kobiet w XIX wieku widziała siebie w roli pani domu, gospodyni i matki. Taki ideał życia kobiecego popularyzowała literatura i prasa. Panie należące do wyższych sfer towarzyskich miały więcej możliwości działania: tworzyły dla biednych szpitale, sierocińce, organizowały naukę pisania i czytania oraz akcje dobroczynne na różne cele³⁹. Sytuacja kobiet w społeczeństwie zaczęła się zmieniać po powstaniach narodowych; następująca po nich emigracja oraz represje zaborców pozabawiały rodziny mężczyzn. Wiele kobiet musiało się zająć samodzielnym utrzymaniem majątku i wychowaniem dzieci. Wykształcił się wtedy model matki Polki: kobiety mądrej, cnotliwej, strażniczki wartości rodzinnych i narodowych, czyli tradycji i języka oraz wiary katolickiej zagrożonych z powodu rusyfikacji i germanizacji. Ten idealny model obowiązywał najpierw w środowisku szlacheckim, następnie zakorzenił się wśród inteligencji i mieszczaństwa, a wraz ze wzrostem uświadomienia narodowego przenikał do warstw robotniczych i chłopskich. Przemiany

³⁷ J. Białynia Chołodecki, dz. cyt., s. 67.

³⁸ A. Nofer-Ładyka, *Praca organiczna*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1985, s. 232–233.

³⁹ A. Lisak, *Miłość, kobieta i małżeństwo w XIX wieku*, Warszawa 2009.

społeczne i polityczne zmuszały kobiety do zdobywania wykształcenia, podejmowania pracy w męskich zawodach. Przełom wieków XIX i XX to okres walki kobiet z władzami o dostęp do różnych szkół i uniwersytetów, a także o przyznanie im praw wyborczych⁴⁰.

Procesy ogólne, o których piszą historycy, nie zawsze daje się pokazać na przykładzie konkretnych osób, chociaż rzecz jasna w życiu Dąbczańskiej odnajdziemy tendencje charakterystyczne dla epoki. Kolekcjonerka jako młoda osoba podjęła próbę stworzenia rodziny, poślubiając doktora prawa, Włodzimierza Budzynowskiego (1859–1899). Jego ojciec – Leon Budzynowski (1831–1914), był znaną postacią, piastował stanowisko c.k. prezydenta senatu Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości w Wiedniu. O Włodzimierzu Budzynowskim wiadomo jedynie, że dzięki wielkim zaletom towarzyskim cieszył się w szerokich kołach dużą sympatią. Pracował on w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim jako kierownik działu rachunkowego⁴¹. Małżeństwo okazało się nieudane i małżonkowie szybko się rozstali. „Było to jakieś nieporozumienie”, stwierdził we wstępie do *Pamiętnika Dąbczańskiej* Józef Fijałek⁴². Musiało to być prawdą, gdyż kolekcjonerka usuwała nazwisko męża z książek, a także z innych papierów, które przechowuje się w Ossolineum. Dąbczańskiej nie udało się stworzyć typowego domu, w którym mogłaby pełnić funkcję żony i matki. Odnalazła się w innym powołaniu; przygotowało ją do tego wychowanie i przekonania wyniesione z domu rodzinnego. Będąc już starszą osobą, na początku swojego *Pamiętnika* wyznała:

Proszę się nie dziwić, że całe opowiadanie grupuje się koło moich zbiorów, ale ich gromadzenie dawało mi tyle przyjemności, stając się nieodporną pasją, że w tym streszczało się niejako moje życie. Zdołałam bowiem zgromadzić z górą 20 tysięcy książek, przeszło 16 tysięcy sztychów, tkanin 1200, obrazów 800, porcelany około 400 sztuk, wachlarzy 70, kasetek 80 kilka i parę tysięcy innych najrozmaitszych przedmiotów artystycznych.

⁴⁰ T. Kulak, *Polki w XIX w.*, [w:] *Pod zaborami*, red. M. Derwich, Warszawa–Wrocław 2003, s. 66–67.

⁴¹ *Kronika*, „Gazeta Lwowska” 1899, R. 89, nr 29, s. 3.

⁴² H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 307.

Ryc. 3. Grobowiec Dąbcańskich na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie (obecnie grób rodziny Miedynskich)

Źródło: ze zbiorów autorki.

Takie zbiory nie mogły powstać od razu. Nie otrzymałam ich również w spuściźnie, jeno gromadziłam mozolnie i cierpliwie, pracą lat pięćdziesięciu, od skromnej biblioteki zaczynając. Pomnażały się z dnia na dzień, a nadarzające się sposobności w nabywaniu artystycznych przedmiotów rozszerzały krąg moich zainteresowań i zamiłowań. Gromadziłam więc wszystko, co uważałam za ciekawe lub charakterystyczne dla danej epoki, lub odpowiedniego działu sztuki, czy artystycznego przemysłu. Nieraz wypadło ciekawszy okaz sztuki spieniężyć, by nabyć przedmiot sztuki rodzimej lub z nią bezpośrednio związany.

Tak powstawały moje zbiory, które nie stanowiły nigdy jakiegoś muzeum, mniej lub więcej wyspecjalizowanego, lecz raczej szereg najróżnorodniejszych przedmiotów, mogących wypełnić i upiększyć mieszkanie⁴³.

Zbieranie przedmiotów sztuki, książek, pamiątek historycznych oraz różnego rodzaju osobliwości było cechą charakterystyczną czasów, w których żyła Dąbczańska. Jednakże pasja kolekcjonowania pojawiła się w Polsce już wcześniej w okresie oświecenia w kręgach arystokracji. Zbieractwo oświeceniowe miało nastawienie kosmopolityczne. W romantyzmie zapanowała moda na zbieranie pamiątek narodowych wynikająca z historyzmu tej epoki i specyficznej sytuacji politycznej po utracie niepodległości. O wartości kolekcji romantycznej decydowała przede wszystkim przynależność przedmiotów do kultury polskiej. W mniejszym stopniu ceniono unikatowość i piękno zbiorów. W drugiej połowie XIX wieku kontynuowano modę, zapoczątkowaną przez Izabelę Czartoryską, na gromadzenie przedmiotów należących niegdyś do wybitnych lub drogich sercu osób. W kolekcjonerstwie pojawiły się też nowe nurty. Popularne stało się gromadzenie tak zwanych starożytności, czyli przedmiotów pochodzących z amatorsko prowadzonych wykopalisk. Zaczęto gromadzić archiwalia: akta, księgi sądowe i cechowe, pergaminowe dyplomy, listy; powstawały też zbiory sfragistyczne. Grono kolekcjonerów bardzo się powiększyło, zróżnicowane były ich możliwości finansowe, stąd dająca się zauważyć tendencja do

⁴³ Tamże, s. 310–311.

specjalizacji zbiorów. Tylko najbardziej zamożni mogli sobie pozwolić na zbieranie różnorodnych przedmiotów⁴⁴.

Wśród kolekcjonerów największą grupę stanowili miłośnicy książek. Zainteresowanie starą książką jako przedmiotem, który można zbierać po wygaśnięciu zainteresowania jego treścią, pojawiło się w drugiej połowie XVIII wieku. Powstają wtedy i w następnym stuleciu wielkie biblioteki gromadzące stare druki. „Dawna książka nabiera nowego znaczenia społecznego – staje się zabytkiem, niejako obiektem muzealnym, tym cenniejszym, im rzadszym i starszym”⁴⁵.

W czasach Dąbcańskiej kolekcjonerzy nadal bardzo interesują się starymi książkami, ale upowszechniają się jeszcze inne motywy gromadzenia książek wynikające ze zmiany stosunku do książki i czytania. Złożyło się na to kilka czynników: wzrosła produkcja wydawnicza, rozwinęło się szkolnictwo – a co za tym idzie – podniósł się poziom wykształcenia ludności. Biblioteki nadal stanowiły ważne wyposażenie mieszkania, jego ozdobę; zaspokajały potrzeby estetyczne właścicieli oraz podnosiły ich prestiż, ale coraz częściej powstawały, żeby służyć jako warsztat pracy lub źródło wiedzy. Zbierano także książki z poczucia patriotycznego obowiązku, traktowano je jako cenny element kultury polskiej, który należy przechować dla następnych pokoleń. Nie brakowało też kolekcji powstałych ze względów ambicjonalnych i snobistycznych⁴⁶.

Helena Dąbcańska postanowiła gromadzić książki jako dwunastoletnia dziewczynka; niewątpliwie naśladowała swoich rodziców, którzy posiadali własne księgozbiory. Wychowanie, jakie otrzymała, pozwoliło jej najpierw dostrzec w książkach ich piękne oprawy i ilustracje. W miarę dorastania pojawiły się inne motywy zbierania. Na kolekcjonerkę oddziaływał również przykład licznych zbieraczy ze Lwowa i jego okolic. Panowała moda na kolekcjonowanie różnych przedmiotów. Nie bez znaczenia było także sąsiedztwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Kolekcjonerka знаła wielu pracowników Ossolineum i utrzymywała z nimi

⁴⁴ B. Kamińska, *Piotr Moszyński wśród kolekcjonerów krakowskich*, [w:] *Z historycznych i metodologicznych problemów badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych*, red. Z. Jałłoński, Kraków 1985, s. 89–90.

⁴⁵ M. Sipayłło, *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 26.

⁴⁶ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 197–198.

kontakty towarzyskie. Niektórzy z nich prywatnie tworzyli zbiory różnorodnych przedmiotów.

Józef Szocki w swojej publikacji na temat księgozbiorów domowych w Galicji Wschodniej przedstawił sylwetki 317 kolekcjonerów⁴⁷. Wielu z nich swoje biblioteki tworzyło we Lwowie lub jego okolicy. Autor wymienia Helenę Dąbczańską i tylko dwanaście innych kobiet zbierających książki na tym obszarze w okresie niewoli narodowej. Zbiór Dąbczańskiej górował wielkością nad pozostałymi bibliotekami pań. Kazimiera Maleczyńska również wymieniła lwowską miłośniczkę książek, oprócz Izabeli z Flemingów Czartoryskiej, jako rzadki przykład zbieractwa kobiet w okresie zaborów⁴⁸. Wydaje się, że bibliofilami byli głównie mężczyźni. W tym męskim świecie zbieraczy Helena Dąbczańska radziła sobie bardzo dobrze. Stanisław Wasylewski tak scharakteryzował właścicielkę willi obok Ossolineum:

Królowała w niej pani Helena Dąbczańska, młoda, apetyczna wdówka, owładnięta w całości zawziętą pasją zbieractwa. Gromadziła, ratując od zatury wszystko, co się tylko uratować dało. Obrazy, sztychy, rysunki, stare meble, kantorki, szpinety, starą porcelanę, wszelkiego rodzaju leopolitana w pierwszym rządzie. Znała się doskonale. Nie jedyna zresztą amatorka antyków. Nareszcie Lwów zaczął myśleć o puściźnie wieków. [...] Pani Dąbczańska górowała nad wszystkimi obrotnością. Wędrowała po domach, po rodzinach, to wyrzuconą na bruk miejski szlachtę odwiedzając, to spolonizowaną już w drugim pokoleniu beamterię, pepiczki jakieś czy Niemcy. Tu wyszperała w starej komodzie płachtę starą, która okazała się staropolskim kobiercem, indziej pas słucki dwustronny lub ciekawy okaz porcelany z Korca, Baranówki z orłem jedno-, a nie dwugłowym, talerz z Tomaszowa Lubelskiego, zegar starolwowski z przedwieku rokoka, *multum* dobrych mebli to empirowych, to rokokowych. Jeśli nie udało się psim śwędem, sięgała do kalendarzy i płaciła, by mebelek nie powędrował w ręce handlarzy, którzy tyle bezcennych zabytków, dzieł sztuki i przemysłu artystycznego

⁴⁷ J. Szocki, dz. cyt., s. 187–303.

⁴⁸ K. Maleczyńska, dz. cyt., s. 221.

wywozili corocznie za granicę. Unikała styku z tym światem, który jej się obawiał, bo nigdy nabrać się nie dała⁴⁹.

Lwowska kolekcjonerka podobnie opisuje w *Pamiętniku* zdobywanie kolejnych eksponatów oraz swoje relacje z handlarzami i antykwariuszami. Dąbczańska odziedziczyła po ojcu znaczny majątek, ale nie starczyłoby go na zgromadzenie tak różnorodnych zbiorów. Jako kobieta samotna wykazała się dużą zaradnością życiową. Była osobą zapobiegliwą i przebiegłą w prowadzeniu interesów. Codziennie odbywała wędrowkę po lwowskich antykwariatach – robiła to również na wyjazdach zagranicznych; nawiązywała kontakty z innymi zbieraczami, a także rodzinami artystów lub ich spadkobiercami. Brała udział w aukcjach i wyprzedażach majątków. Anegdota zapisana przez przyjaciółkę Dąbczańskiej doskonale ilustruje jej pasję kolekcjonerską:

Pewnego razu (a było to przed I wojną) wiedeński antykwariusz zawiadomił panią Dąbczańską, że ma półmisek do gromadzonego przez nią serwisu z polskiej manufaktury (nie pamiętam już której). We Wiedniu okazało się, że parę filiżanek można kupić w Wenecji, a kilka talerzy znajduje się w Brukseli. Helena Dąbczańska wyjechała z Lwowa z małym neseserkiem – podróż do „Widnia” przy ówczesnych pociągach była rodzajem weekendu. Zaopatrzona w nocną koszulę i przybory toaletowe objechała pół Europy i wróciła do domu z upragnioną porcelaną⁵⁰.

Helena Dąbczańska początkowo zamierzała gromadzić tylko książki, ale urzeczona pięknem innych przedmiotów stopniowo powiększała swą kolekcję. W *Pamiętniku* opisała tworzenie zbiorów rycin, szkiców, obrazów oraz tkanin, co krótko przedstawię.

Kolekcjonerka polubiła ryciny we Włoszech. W czasie corocznych pobytów w Wenecji, Padwie lub Mediolanie oglądała je w tamtejszych antykwariatach. Przeważały ryciny o tematyce religijnej i portrety, szczególnie lubiane przez Dąbczańską. Nawiązała ona kontakty z włoskimi

⁴⁹ S. Wasylewski, *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum*, Wrocław 1958, s. 160–161.

⁵⁰ A. Pankowicz, [*Wspomnienia o Dąbczańskiej*], maszynopis, Biblioteka Główna Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

antykwariuszami, którzy stali się jej dostawcami. W ten sposób zgromadziła portrety znanych osób spoza Polski; nie brała pod uwagę małych uszkodzeń sztychów, gdyż z tego powodu mogłyby nie znaleźć się w polskich zbiorach. Kupowała ryciny również w lwowskich antykwariatach: Izaaka Grabscheida, Marka Hölzela i Józefa Tomasika. Najważniejsze było dla niej pochodzenie ryciny, mniejszą uwagę zwracała na jej wartość artystyczną i temat.

Nabywała też ryciny po zmarłych właścicielach. Od spadkobierców krakowskiego malarza Michała Stachowicza zakupiła zbiór przeważnie francuskich rycin, na odwrocie których czasami były jego rysunki. Od wdowy po Józefie Weiglu, uczonym i lekarzu lwowskim, nabyła dwieście rycin i kilkanaście obrazów. Wśród nich znajdowały się dwie ryciny Rembrandta, dwa krajobrazy Salvatora Rosy i dwa obrazy Rosy de Tivoli.

Helena Dąbcańska interesowała się bardzo również rysunkami. Uważała, że szczególną troską powinna otoczyć rysunki artystów polskich, by uratować je od rozproszenia i zniszczenia. Malarze oddawali je za darmo lub za niewielką kwotę, wiedząc o planowanym przez kolekcjonerkę przekazaniu ich do muzeów. Dąbcańska zgromadziła najwięcej rysunków artystów lwowskich, którzy rozstawali się z nimi bez żalu, ponadto przynosili własne prace i szkice malarzy starszej generacji. Za pośrednictwem Leonarda Winterowskiego – malarza batalistycznego – dowiedziała się o wartościowym zbiorze rysunków Wojciecha Grabowskiego, który zmarł na gruźlicę w wieku trzydziestu dwóch lat. Kolekcjonerka kupiła wszystko, co ocalało ze spuścizny malarskiej pozostawionej na strychu wynajmowanego przez artystę mieszkania: akwarele, rysunki, osiemnaście szkicowników oraz dwadzieścia większych obrazów. Szkice były szczególnie cenne ze względu na tematykę utrwalającą zmieniający się obraz kraju. Wśród szkiców Grabowskiego znalazły się rysunki Chełmońskiego podarowane w dowód przyjaźni z czasów ich pobytu w Monachium. Dąbcańska nabyła także szkicowniki starszego z braci Grabowskich – Andrzeja, znanego portrecisty i malarza rodzajowego, oraz rysunki Tadeusza Rybkowskiego i Kornela Szlegla.

Helena Dąbcańska, widząc, że we Lwowie zapomina się o miejscowych malarzach starszego pokolenia, nawiązała kontakt z ich rodzinami lub spadkobiercami. W ten sposób nabyła od Tekli z Błotnickich Tepowej to, co zostało ze spuścizny jej szwagra Franciszka Tepy. Były tam prace zupełnie nieznanne, plik korespondencji oraz szkice z podróży na

Wschód, którą malarz odbył z hrabią Adamem Potockim w latach 1852–1853. Od pani Tepowej kupiła kolekcjonerka prace jej syna Brunona. We Lwowie znano go jako autora humorystycznych ilustracji dla „Śmigusa”. Mało kto wiedział, że swój zmysł spostrzegawczy wykorzystywał do utrwalania małych motywów i krajobrazów. Dąbczańska zakupiła przeszło 1800 jego prac.

Anna Dzbańska, kiedyś ucząca Dąbczańską gry na fortepianie, sprzedała jej sześć obrazów olejnych i rysunki ojca – Konstantego Dzbańskiego.

Wiele rysunków dawnych malarzy nabyła zbieraczka za pośrednictwem Eugeniusza Jordana, znawcy sztuki wschodniej. Dokonywała ona również zakupów w pasażu Mikolascha, gdzie na pierwszym piętrze mieściła się sala aukcyjna, której właściciel Marian Kemper w latach 1906–1909 wystawiał ciągle nowe nabytki. Kilka lat później można było kupić obrazy i rysunki w salonie malarzy Ludwika Iwbula. Wspólnik właściciela mieszkał w Krakowie i przysyłał stamtąd obrazy i rysunki miejscowych malarzy. Dąbczańska kupiła zbiór fotografii obrazów Matejki z własnoręcznymi objaśnieniami artysty. Podarowała go później do Domu Matejki w Krakowie.

Kolekcjonerka знаła prawie wszystkich malarzy lwowskich, dzięki temu mogła nabyć ich szkicowniki i rysunki. Należeli do nich: Tadeusz Rybkowski, Stanisław Janowski, Stanisław Batowski, Stanisław Rejchan, Mieczysław Reyzner, Marceli Harasimowicz, Włodzimierz Błocki, Kornel Szlegel oraz Odo Dobrowolski. Ten ostatni artysta przebywał we Lwowie w latach 1909–1915⁵¹. Dąbczańska zamówiła u niego album widoków dawnego Lwowa, który nosił tytuł *Stary Lwów*. Obrazy zaginęły, kiedy kolekcjonerka pożyczyła je, za pośrednictwem Zygmunta Morwita, na wystawę starych miast do Warszawy⁵². Nastąpiło to pod koniec lat 20. XX wieku⁵³.

Helena Dąbczańska kupowała również obrazy, niektóre z nich zatrzymywała, pozostałe sprzedawała z zyskiem. Zainteresowana była pracami lwowskiej rodziny malarzy Rejchanów. Ostatniego z rodu – Stanisława – znała osobiście. Odkupiła od niego szkice jego ojca Alojzego i dziadka

⁵¹ J. Poratyński, *Dobrowolski Odo (Otton)*, [w:] *PSB*, t. 5, Kraków 1939, s. 256–257.

⁵² H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 326.

⁵³ Zygmunt Morwitz powrócił do Lwowa w 1926 r. i wtedy zajął się popularyzacją sztuki. Zob. J. Ross, *Morwitz Zygmunt*, [w:] *PSB*, t. 22, Wrocław 1977, s. 17–18.

Józefa. Obrazy Alojzego Rejchana posiadało bardzo wiele zamożniejszych rodzin w Galicji. Pomimo ich wartości artystycznej nie zawsze były doceniane przez spadkobierców i można je było nabyć za małą kwotę u handlarzy starożytności. Kolekcjonerka zakupiła w ten sposób kilka portretów. Portret Moszyńskiej naturalnej wielkości pędzla Józefa Rejchana zobaczyła w ciemnej izbie lwowskiego szynku i odkupiła go od właścicieli.

Czasem zdarzały się nieoczekiwane okazje kupna obrazów, na przykład od antykwariuszy węgierskich, którzy przyjechali do Hotelu Europejskiego i chcieli szybko sprzedać to, co przywieźli. Dąbczańska nabyła od nich 30 obrazów z XVIII wieku. Wśród nich był *Wąż miedziany* malarza węgierskiego Antona Franza Maulpertscha, *Madonna* malarza włoskiego Marco Benefialego oraz obraz z XVII wieku przedstawiający *Sąd Parysa*. Od handlarzy udało się jej kupić portret olejny matki Juliusza Słowackiego – Salomei Bécu, namalowany przez Józefa Pitschmanna, mały portrecik Słowackiego oraz portret Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego, polskiego historyka kultury, który był spokrewniony z rodziną poety. Kolekcjonerka ubolewała na kartach *Pamiętnika*, że przebywała w Paryżu, kiedy sprzedawano pamiątki po Słowackim, a jego listy leżały na ziemi i każdy mógł je wziąć.

Początkowo Dąbczańska chciała zbierać tylko książki i ryciny, ale jak już wspomniano, nie mogła się oprzeć pięknu niektórych przedmiotów. Nie zawsze musiała ich szukać:

Wdowy, sieroty i różne dewotki, które z lepszej przeszłości zachowały bardziej wartościowe przedmioty urządzenia domowego, ponadto różnorodne *object d'art* z czasów biedermajeru, jak robótki, hafty, sakiewki, wachlarze, zwracały się do mnie z chęcią odsprzedania mi tych przedmiotów. Wiedziano bowiem powszechnie, iż tego rodzaju rzeczy chętnie nabywam⁵⁴.

W ten sposób Dąbczańska zebrała duże ilości sakiewek, torebek, korenek, kuferków, portfelików, wachlarzy, biżuterii i innych drobiazgów.

Kolekcjonerka postanowiła gromadzić również tkaniny. Zwróciła na nie uwagę około 1892 roku po śmierci baronowej Pauliny Heydel, która

⁵⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 328.

je zbierała w czasach, kiedy jeszcze o tym nie myślano. Po jej śmierci spadkobierca – hrabia Adam Starzeński – wystawił zbiory do sprzedaży w pałacyku hrabiego Leona Pinińskiego. Były tam tkaniny pochodzące z kościołów i cerkwi, a także brokaty francuskie i włoskie, perskie i inne. Dąbczańska nabyła z tego zbioru sześć portier z czarnego atłasu z naszytymi fragmentami pasów słuckich.

Później kolekcjonerka odkupywała tkaniny na ogół od handlarzy żydowskich, którzy jeździli po kraju i skupywali je od księży. W ten sposób Dąbczańska nabyła tkaniny z XVI, XVII i XVIII wieku; piętnaście orantów ozdobionych srebrem i złotem; różnego rodzaju stuły, welony na kielichy. Czasami pomagał jej szczęśliwy przypadek. Wychodząc od lichwiarki, zauważyła piękny motyw kwiatowy na szmacie służącej do wycierania obuwia. Kupiła ją i po starannym odczyszczeniu stwierdziła, że to staroperski dywanik mający dużą wartość. Dąbczańska sprzedała go w Wiedniu i mogła za to kupić wytwory polskiej sztuki.

W drugiej połowie XIX wieku w Galicji Wschodniej odnawiano stare drewniane cerkwie. Robiono to jednak w sposób niemający nic wspólnego z fachową konserwacją i ochroną zabytków. Wymieniano bardzo stare urządzenia lub po prostu burzono drewniane zabytki. Helena Dąbczańska postanowiła ocalić przynajmniej część zabytków od zniszczenia; zatrudniła agenta, który jeździł po okolicznych miejscowościach.

Co kilka miesięcy zajeżdżały na dziedziniec mojej willi drabiniaste wozy, wypełnione zakupionymi przedmiotami. Były tam [...] ruskie rzeźby, wozduchy [zasłony do przykrycia hostii – I.G.], krzyże, świeczniki, lichtarze rzeźbione drewniane i majolikowe, figury z drzewa, carskie wrota, a nawet całe ikonostasy, ażurowe rzeźbione słupy, złożone lampy, chorągwie i wreszcie olbrzymie, malowane świece woskowe. Niezapomniane, jedno z najmilszych chwil w moim życiu, kiedy badałam zawartość tych wozów⁵⁵.

Całe miesiące zajmowało kolekcjonerce porządkowanie nowych przedmiotów. Oddzielała rzeczy cenniejsze od mniej wartościowych, czyściła tkaniny, wypruwała części lepiej zachowane.

⁵⁵ Tamże, s. 331.

2.4. Przekazywanie zbiorów

W czasach Dąbczańskiej idea gromadzenia książek dla siebie i udostępniania ich innym, zapoczątkowana przez braci Załuskich, była ciągle żywa. Na obszarze Galicji znajdziemy wiele przykładów realizacji tej myśli. Najważniejszą inicjatywą było utworzenie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Następnie rodzina Lubomirskich wzbogaciła Ossolineum najpierw o zbiory muzealne, a później także o bibliotekę. Włodzimierz Dzieduszycki przeniósł z Poturzycy do Lwowa bibliotekę odziedziczoną po ojcu i udostępnił ją w swoim pałacu przy ul. Kurkowej 17. Książki Wiktora Baworowskiego po śmierci właściciela zostały udostępnione publiczności. Kilku znajomych Dąbczańskiej podjęło podobne decyzje. Władysław Łoziński ogłosił, że po jego śmierci zabytki i dzieła sztuki wiążące się z Polską trafią do polskich muzeów i zbiorów publicznych. Śmierć zabrała go niespodziewanie i jego żona musiała zadysponować zbiorami. Przekazała je instytucjom lwowskim: Muzeum Narodowemu im. Króla Jana III, Muzeum Przemysłu Artystycznego oraz Galerii Narodowej⁵⁶. Inny kolekcjoner związany z Lwowem – Franciszek Biesiadecki, zasłużony numizmatyk, bibliofil – obdarował wiele muzeów i instytucji, między innymi Muzeum Narodowemu w Krakowie przekazał cenne zbiory numizmatyczne, stare druki, malarstwo i militaria. Znajomy Dąbczańskiej – Leon Piniński, znawca dawnej i współczesnej sztuki europejskiej – podarował za życia Wawelowi kolekcję obrazów; cenny zbiór rycin, a bibliotekę zapisał w teście Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich⁵⁷. Wielu kolekcjonerów lwowskich zapisywało swoje biblioteki tej znakomitej instytucji, na przykład Antoni Małeck, Oswald Balzer, Władysław Bełza, Franciszek Biesiadecki, Ksawery Branicki, Włodzimierz Kozłowski i inni⁵⁸.

Kiedy z biegiem lat zaczęło brakować miejsca w willi Dąbczańskiej na pomieszczenie wszystkich zbiorów, kolekcjonerka jako osoba samotna zaczęła myśleć o ich przyszłości. Obserwowała wiele razy, jak po śmierci właściciela jego kolekcja ulegała rozproszeniu lub niszczała.

⁵⁶ R. Mękicki, *Katalog zbiorów Władysława Łozińskiego*, Lwów 1929, s. 6.

⁵⁷ J. Zdrada, *Piniński Leon Jan (1857–1938)*, [w:] *PSB*, t. 26, Wrocław 1981, s. 332–337.

⁵⁸ J. Szocki, dz. cyt., s. 187–303.

Chciała uniknąć takiego losu i postanowiła jeszcze za życia rozporządzić swoimi zbiorami. Zdecydowała podarować największą ich część Muzeum Narodowemu w Krakowie⁵⁹. Instytucja ta została powołana w 1879 roku, chociaż idea placówki gromadzącej zbiory kultury polskiej istniała w społeczeństwie od bardzo dawna⁶⁰. Powstanie narodowej instytucji muzealnej Polaków pozbawionych własnego państwa było możliwe dzięki sprzyjającym okolicznościom. Liberalne warunki polityczne pozwoliły rozkwitnąć w Krakowie polskiemu życiu artystycznemu i intelektualnemu oraz instytucjom, które je organizowały. Na Uniwersytecie Jagiellońskim powrócono do nauczania w języku polskim; pracowało tu wielu wybitnych profesorów. W 1882 roku powstała na nim, pierwsza na ziemiach polskich, katedra historii sztuki. Akademia Umiejętności już w 1873 roku utworzyła Komisję do Badania Historii Sztuki w Polsce. W tym samym roku kierownictwo Szkoły Sztuk Pięknych objął Jan Matejko, skupiając wokół siebie utalentowanych malarzy i rzeźbiarzy. Towarzystwo Sztuk Pięknych organizowało od 1854 roku wystawy i kupowało obrazy z intencją przekazania ich muzeum narodowemu.

Samo miasto, w którym muzeum powołano, było dla Polaków trzech zaborów symbolem dawnej świetności i potęgi Ojczyzny. Świadczyły o tym: Zamek Królewski na Wawelu, piękna dawna architektura, liczne kościoły i pałace.

Helena Dąbczańska, wybierając Muzeum Narodowe w Krakowie na miejsce złożenia kolekcji, niewątpliwie kierowała się wyżej wymienionymi czynnikami. Oddziaływał na nią także przykład kolekcjonerów z ziem polskich przekazujących dary dla muzeum. Na jej decyzji mogły zaważyć rady znajomych; Adam Łada-Cybulski, krytyk literacki i historyk sztuki związany z Krakowem, w liście z późniejszego okresu wspomina, że namawiał kolekcjonerkę do przekazania zbiorów na Wawel⁶¹.

⁵⁹ Kraków w świadomości społecznej uchodził za miasto bardziej bezpieczne niż Lwów. Już po odzyskaniu niepodległości kolekcjonerzy, którzy obdarowali lwowskie instytucje, zastrzegali sobie w umowach, że gdyby miasto na skutek wypadków politycznych przestało mieć charakter polski, to zbiory należy przewieźć do Krakowa, na przykład kolekcja dzieł sztuki Bolesława Orzechowicza miała trafić do Muzeum Narodowego na Wawelu, a księgozbiór Witolda Czartoryskiego do Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zob. T. Stańczyk, *Zabrane i pozostawione*, „Uważam Rze. Historia” 2012, R. 1, nr 3, s. 81.

⁶⁰ *Muzeum Narodowe w Krakowie*, Kraków 1987, s. 5.

⁶¹ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12234/II, s. 160.

Postanowienie Dąbczańskiej o oddaniu zbiorów na Wawel spotkało się z gorącym poparciem społeczeństwa. Dostawała listy, w których wyrażano podziw i uznanie dla niej. Stanisława Tarnawiecka ze wsi Bykowiec tak napisała 25 lutego 1905 roku:

Nie uwierzy Pani, z jaką szczerą radością dowiedziałam się o wspa-
niałym darze sercem Pani zebranych a ręką dokonanych dla uświet-
nienia iście po królewsku naszego ukochanego Wawelu i ku wzbo-
gaceniu dorobku kultury polskiej. [...] Jest to jeden z tych rzadkich
aktów, do miłowych kamieni cywilizacji podobny, do których zry-
wają się ręce, a usta do okrzyku: Jeszcze nie zginęła [...]⁶².

Feliks Jasieński napisał z Krakowa w styczniu 1906 roku: „Zechce Pani przyjąć wyrazy rzetelnego uznania dla Jej obywatelskiej ofiarności. Dzi-
siejsze pokolenie mało się sztuką interesuje i nie bardzo rozumie, jaka
jest doniosłość gromadzenia dzieł sztuki, zwłaszcza, gdy się je groma-
dzi dla użytku społeczeństwa”⁶³.

W prasie lwowskiej pojawiły się życzliwe artykuły przedstawiające
postać kolekcjonerki i jej domowe muzeum. Franciszek Jaworski w do-
datku kulturalnym do „Kurierza Lwowskiego” opisał zbiory Dąbczańskiej,
a fragment, w którym zastanawiał się nad ich wartością pieniężną, za-
kończył następującą refleksją:

[...] zbiory p. Budzynowskiej mają ponadto wartość trzydziestu lat
życia, młodego, energicznego, samodzielnego, które wszystkie swe
dary przyrodzone i nabytą wiedzę i subtelność rzuciło na tę ko-
lekcję, szukając, jak raz już powiedziano, w ofierze z niej horacju-
szowskiego „non omnis moriar” – nie umrę wszystkim⁶⁴.

W tym samym czasie ukazała się publikacja Kazimierza Baranowskie-
go, w której autor opisał poszczególne kolekcje i najcenniejsze w nich

⁶² Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12237/II, s. 177–178.

⁶³ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1901–1950, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12235/II, s. 113.

⁶⁴ F. Jaworski, *W drodze na Wawel*, „Tydzień” 1906, R. 34, nr 7, s. 53.

przedmioty. W zakończeniu stwierdził: „Po przejściu przez wszelkie działy zbiorów p. Dąbczańskiej, trudno wynieść inne uczucie, jak tylko wrażenie podziwu dla olbrzymiej, kulturalnej pracy, zdolności i energii ich właścicielki. I one cechują muzeum, wspaniałomyślnie ofiarowane na Wawel”⁶⁵. W publikacjach tych nie tylko opisano wnętrza domu Heleny Dąbczańskiej, ale na fotografiach można zobaczyć pokoje mieszkalne, które wyglądają jak sale muzealne wypełnione szafami z książkami i porcelaną, obrazami, tkaninami, zegarami i innymi przedmiotami artystycznymi.

Muzeum Narodowe w Krakowie rozwijało się dynamicznie pod bardzo dobrym kierownictwem. Pierwszym dyrektorem muzeum został Władysław Łuszczkiewicz, malarz i znakomity pedagog, historyk sztuki i konserwator. Zarządzał on instytucją pod nadzorem Komitetu Muzeum Narodowego powołanego przez władze miejskie. W imieniu Komitetu bieżące sprawy muzeum załatwiał kilkusobowy Wydział Muzealny. Łuszczkiewicz skutecznie zabiegał o powiększanie zbiorów drogą darów, kupna, a także depozytów, które w większości wypadków pozostały ostatecznie w muzeum. Zbiory muzealne zajmowały jedną część Sukiennic, drugą połowę gmachu oddano już trzy lata wcześniej Towarzystwu Przyjaciół Sztuk Pięknych.

Kiedy Helena Dąbczańska zdecydowała się przekazać zbiory do Krakowa, dyrektorem Muzeum Narodowego był następcą Władysława Łuszczkiewicza – Feliks Kopera⁶⁶. Objął on to stanowisko w 1901 roku i zajmował je przez kolejne pięćdziesiąt lat. Kopera był doskonale przygotowany do pełnienia tej funkcji. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim u Mariana Sokołowskiego, ale również w Bazylei, Berlinie, Florencji i Petersburgu. Do pomocy miał znakomitych historyków sztuki – Juliana Pagaczewskiego i Tadeusza Szydłowskiego. Jego talent organizacyjny doprowadził muzeum do prawdziwego rozkwitu.

Kopera objął stanowisko w sprzyjających okolicznościach: muzeum otrzymało nowe piętro w Sukiennicach, uchwalono też drugi statut umożliwiający przeprowadzenie reform. Nowa dyrekcja działała bardzo energicznie, umiejętnie budziła inicjatywy społeczne, zjednywała

⁶⁵ K. Baranowski, *Na Wawel. Zbiory Heleny Dąbczańskiej*, Lwów 1906, s. 28.

⁶⁶ F. Ziejka, *Hipolit w Krakowie (O dyrektorach Muzeum Narodowego w Krakowie)* [dok. elektr.], <http://www.muzeum.krakow.pl/Historia.9.o.html> [odczyt: 5.04.2011].

muzeum nowych opiekunów, co doprowadziło do znacznego wzrostu jego popularności. Wyrazem tego było zawiązanie się w 1902 roku Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Narodowego.

W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku Muzeum Narodowe otrzymało wyjątkowo bogate dary. Niektóre z ofiarowanych wielkich i ważnych kolekcji pozostawały w zajmowanych przez nie budynkach, stając się oddziałami muzeum. W tym właśnie okresie wielkiej popularności muzeum i wzrostu ofiarności społecznej Helena Dąbczańska w 1905 roku zwróciła się do dyrektora Kopery. W liście poinformowała go o zamiarze przekazania swoich kolekcji do Krakowa. W odpowiedzi Kopera napisał między innymi: „W sprawie zbiorów Łaskawej Pani donieść mogę tylko tyle, że myśl umieszczenia ich na Wawelu powitano tu z entuzjazmem i na warunek, aby rozmieścić je razem w kilku salach zamku jako kolekcję im. Dąbczańskich, zgodzono się jednomyślnie”⁶⁷.

Wawel od 1903 roku podlegał Sejmowi i Wydziałowi Krajowemu. Władze miasta i dyrekcja muzeum ubiegały się o pozyskanie dodatkowego obszernego budynku na pomieszczenie szybko rozrastających się zbiorów. Wybrano opuszczony przez armię austriacką jeden z gmachów pozspitalnych na wzgórzu wawelskim. W 1909 roku Muzeum Narodowe otrzymało zgodę Wydziału Krajowego na dzierżawienie tego budynku na pięćdziesiąt lat. Wybuch pierwszej wojny światowej przerwał rozpoczęte prace adaptacyjno-remontowe, ale już w maju 1915 roku Komitet Muzeum Narodowego zdecydował o przeznaczeniu pięciu sal na magazyny zbiorów muzeum⁶⁸.

Przekazanie daru Heleny Dąbczańskiej do Krakowa poprzedziło wiele urzędowych czynności. Obejrzał je dokładnie Leon Piniński, który mieszkał we Lwowie, ale bardzo był zaangażowany w sprawy Muzeum Narodowego jako członek Komitetu Odnowienia Wawelu, a także autor projektów odnowy i urządzenia zamku⁶⁹. W Krakowie przygotowywano prawny akt darowizny. Kopera donosił kolekcjonerce, że jej dar

⁶⁷ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1905–1923, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11996/I, s. 3.

⁶⁸ J. Skorupska-Szarlej, *Jubileusz gmachu głównego Muzeum Narodowego w Krakowie*, [w:] *Siedemdziesiąt lat gmachu głównego Muzeum Narodowego w Krakowie*, red. E. Ryżewska-Kulawik, Kraków 2004.

⁶⁹ J. Zdrada, *Piniński Leon Jan...*, s. 335.

pod nazwą Fundacja im. Dąbcańskich będzie tworzył nowy Oddział Muzeum Narodowego, którego ona będzie dożywotnią „kierowniczką i dyrektorką”⁷⁰. Akt prawny wymagał rejestru przedmiotów w księgach inwentarzowych. Kolekcjonerka zobowiązała się je dostarczyć i na początku 1907 roku wszystkie inwentarze były już w Krakowie. Z późniejszych listów Koperę poznajemy tytuły inwentarzy i ich ostatnie numery: A. Książki (jedna seria: tom 1–6, kończy się numerem 7552 *Le XIXème siècle*, 1901 Hachett-Cie, oraz druga seria: tom 1–6, kończy się numerem 8010 Gerson Wojciech, *Rozprawa o malarstwie Leonarda da Vinci*); B. Ryciny i rysunki i reprodukcje mechaniczne; C. Zbiory Dąbcańskiej. Ostatni inwentarz wymieniał: starożytne przedmioty (270), porcelana (102), obrazy, portrety (350), szale, tkaniny, hafty (684), dywany (15), wachlarze (53), szkło (36), koronki prawdziwe (38)⁷¹.

Po ostatecznym ustaleniu warunków aktu darowizny i zakończeniu innych prac przygotowawczych 30 listopada 1907 roku podpisano we Lwowie odpowiednie dokumenty. Informacje o tym wydarzeniu zamieszczono w *Sprawozdaniu Dyrekcji Muzeum Narodowego w Krakowie za rok 1907*. Delegacja, która przybyła do Heleny Dąbcańskiej, składała się z czterech osób. Gminę miasta Krakowa reprezentowali pierwszy wiceprezydent miasta dr Henryk Szarski oraz radcy Edmund Klemensiewicz i Michał Koy, a ze strony Muzeum Narodowego przybył Feliks Kopera⁷². W akcie darowizny zapisano, że Dąbcańska pozostaje dożywotnio właścicielką daru, którym może dowolnie dysponować.

Kolekcjonerka rozpoczęła przekazywanie zbiorów na Wawel już w 1906 roku, na długo przed dopełnieniem formalności. W sprawozdaniu starano się przynajmniej część ofiarowanych przedmiotów odnotować, przytoczymy początek tej listy, dający wyobrażenie o charakterze przekazywanych obiektów:

Dąbcańska nadesłała już do Krakowa część obrazów, rzeźb, materii, ornaty z XVII i XVIII wieku, fraki haftowane z XVIII wieku,

⁷⁰ Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1905–1923, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11996/I, s. 278.

⁷¹ Tamże, s. 279.

⁷² *Sprawozdanie Dyrekcji Muzeum Narodowego w Krakowie za rok 1907*, Kraków 1908, s. 9 [dok. elektr.], <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/> [odczyt: 9.04.2011].

makaty i koronki, kilkaset tomów książek, wyroby przemysłu artystycznego, jako to misternie rzeźbione w kości słoniowej figurki japońskie, krucyfiksy ze srebra i kości, miniaturowe, w kości rzeźbione urządzenie pokoju, zbiór różnych pieczęci, tryptyków ruskich miniaturowych, duży rzeźbiony w drzewie ruski ikonostas z XVIII wieku, zbiór porcelany starej saskiej, wiedeńskiej, berlińskiej [...]”⁷³.

Przesyłanie zbiorów do Krakowa zajęło kolekcjonerce wiele lat; nie zaprzestała tego robić, nawet kiedy trwała wojna. Porozumiewała się listownie z dyrektorem Koperą, który namawiał ją do przyjazdu do Krakowa i urządzenia wystawy. Informował ją o stanie kolekcji; opiekę nad nią powierzył Józefowi Kwiatkowskiemu, bardzo zdolnemu kustoszowi Muzeum Narodowego. Do jego obowiązków należało rozpakowywanie skrzyń, rozmieszczenie przedmiotów w sali i ich skatalogowanie⁷⁴. Czasami Feliks Kopera prosił o przysłanie określonych rzeczy, na przykład „O łacińskie książki bardzo proszę i [nieczytelne – I.G.]. Potrzeba mi zwłaszcza łacińskich druków XV w., a także XVI, nie mniej XVII w., nie odrzucę XVIII w.”⁷⁵.

Kolekcjonerka nadal pozostawała we Lwowie, gromadząc książki i inne dzieła sztuki, realizowała także zamówienia dyrektora Koperę na określone eksponaty potrzebne na Wawelu. Z Krakowa, za pośrednictwem znajomych i prasy, docierały do Lwowa niepokojące wieści o niszczących zbiorach na Wawelu i o tym, że książki z pieczętą „Wawel”, zaprojektowaną przez Dąbczańską, pojawiają się w antykwariatach krakowskich. Feliks Kopera prosił kolekcjonerkę, aby nie dawała wiary tym kłamliwym wiadomościom, i zapewniał o przygotowywaniu dla niej mieszkania na Wawelu.

W tym samym czasie Helena Dąbczańska obdarowała jeszcze inne muzea; niektóre z nich wymieniła w *Pamiętniku*. Więcej szczegółów poznamy z papierów przekazanych Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich. Są tam pisma od instytucji z podziękowaniami za otrzymane przedmioty i wycinki z prasy dotyczące jej kolekcji. Kolekcjonerka bardzo dbała

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1905–1923, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11996/I, s. 315.

⁷⁵ Tamże, s. 226.

o lwowskie muzea. Franciszek Jaworski pisał, co odnotowała zbieraczka we wspomnieniach, że nie ma prawie dnia, w którym Muzeum Narodowe Króla Jana III nie otrzymałoby od niej jakiegoś подарunku. W muzeum założono specjalną księgę, w której zapisywano dary od Dąbczańskiej. Opróżniono jedną salę w kamienicy Sobieskich na ich wyeksponowanie⁷⁶. Wśród podarowanych przedmiotów znajdowały się obrazy przedstawiające Jana III na koniu i Bohdana Chmielnickiego⁷⁷.

Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich podarowała w 1895 roku osiem dzieł w 20 tomach; w 1906 roku przekazała dalmatykę z XVI wieku, kulec staropolski i starą tabakierę⁷⁸. Muzeum Lubomirskich związane z Ossolineum otrzymało w 1912 roku podobne dary: dalmatykę z XVI wieku, kulec staropolski, starą tabliczkę mosiężną, cygarniczkę z korala i pianki; w 1919 roku podarowała książkę na temat muzeum w Berlinie *Das chorgestühl des Pantaleone de Marchis in den Königlichen Museen zu Berlin*⁷⁹.

Pisma od Muzeum Przemysłowego Miejskiego we Lwowie z lat 1903, 1908, 1911 zawierają podziękowania za: okazy dawnego przemysłu artystycznego; godła cechowe rzeźników lwowskich z 1810 roku, dwa ornaty, trzydzieści fragmentów wyrobów tekstylnych, biurko oraz robótki⁸⁰.

Muzeum Etnograficznemu w Krakowie przesłała w 1911 roku dary w czterech pakach⁸¹. W tym samym roku podarowała bliżej nieokreślone rzeczy Towarzystwu Szkoły Ludowej w Tarnopolu⁸². Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu otrzymało w 1914 roku rysunek Kossaka oraz jedną książkę dla Muzeum i Biblioteki TPN⁸³.

Władysławowi Mickiewiczowi przekazała w 1912 roku bliżej nieznaną dar dla Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu⁸⁴.

⁷⁶ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 336.

⁷⁷ *Muzeum Narodowe im. Króla Jana III*, Lwów 1908, s. 12, 29.

⁷⁸ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 171.

⁷⁹ Tamże, s. 40, 44.

⁸⁰ Tamże, s. 141.

⁸¹ Tamże, s. 25.

⁸² Tamże, s. 167.

⁸³ Tamże, s. 95.

⁸⁴ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1904–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12236/II, s. 27.

Dąbczańska w *Pamiętniku* tylko nadmieniła, że czasami musiała coś spieniężyć, żeby kupić coś innego. W świetle zachowanych materiałów wydaje się, że handel różnymi przedmiotami był jej żywiołem i źródłem dodatkowych dochodów w ciągu całego jej życia.

W okresie przesyłania zbiorów na Wawel Dąbczańska wymieniła wiele listów z Feliksem Koperą. Dotyczą one przede wszystkim przekazywania daru kolekcjonerki, ale dość często znajdujemy wtrącenia Koperę typu: „Należy się Kochanej Pani za biurko k. 200 i te posyłam czekiem”, a następnie wymienia rzeczy, których jeszcze potrzebuje: ładnej biblioteki na książki, świeczników, kanapy, stolików, autoportretu Tepy itd.⁸⁵ Świadczy to o tym, że kupowała na zlecenie Koperę różne przedmioty.

Helena Dąbczańska w *Pamiętniku* wielokrotnie podawała ceny niektórych przedmiotów oraz opisywała przebieg targowania się z antykwariuszem lub innym handlarzem, na przykład jako młoda osoba kupiła 17 skrzyń z książkami razem z 20 szafami bibliotecznymi za 1000 koron, jedno z dzieł należących do tego zakupu sprzedała potem w Paryżu za 800 franków⁸⁶. Z innego miejsca dowiadujemy się, że nabyła portret u lichwiarki za 700 koron, a następnie 30 obrazów od antykwariuszy węgierskich w cenie od 3 do 50 koron⁸⁷. Od kupca jeżdżącego po kraju kupiła 15 ornatów kapiących od złota i srebra, z dodatkami. „Żądał za wszystko 300 koron, po targach oddał za 180 koron”⁸⁸. Od lichwiarki Steinheilowej kupiła zabrudzoną tkaninę, która po wypraniu okazała się staroperskim dywanikiem, kolekcjonerka sprzedała go agentowi z Wiednia za 9 000 koron. W opisach transakcji wyczuwa się satysfakcję Dąbczańskiej z korzystnego zakupu.

Wanda Niemczycka-Babel napisała we wspomnieniach, że w jej rodzinnym domu we Lwowie były przedmioty, które rodzice kupili od Heleny Dąbczańskiej. Były to małe wschodnie kobierce, piękne komody i lustra oraz stare bibeloty. „Często się zdarzało, iż Dąbczańska ofiarowywała lub odsprzedawała swoim przyjaciółom czy znajomym jakiś

⁸⁵ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1905–1923, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11996/I, s. 3.

⁸⁶ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 318–319.

⁸⁷ Tamże, s. 327.

⁸⁸ Tamże, s. 330.

przedmiot, mebel, książkę czy bibelot z rodzaju tych, których miała podobnych już zbyt wiele, lub z jakiegokolwiek innej przyczyny”⁸⁹.

Kolekcjonerka stała się osobą znaną i nie tylko prasa lwowska poświęcała jej uwagę, ale pisano o niej również w „Tygodniku Ilustrowanym” wydawanym w Warszawie. W 1912 roku ukazał się artykuł zatytułowany *Na Wawel*, w którym publicysta nie tylko przedstawił kolekcje Heleny Dąbczańskiej, ale dużo miejsca poświęcił także samej osobie zbieraczki i przytoczył fragment jej wypowiedzi:

Wawel, szanowny panie – mówiła do mnie, kiedy się zjawiłem u niej z ramienia *Tygodnika* – powinien być sprawą nas wszystkich. Muzeum, które tam stanie, powinno się stać skarbcem, gdzie każdy obowiązany coś dorzucić, wzbogacić go, uświetnić. A tyle jest w Polsce rzeczy arcywspaniałych, o których, niestety, więcej, niż my, wiedzą... za-graniczni handlarze sztuki. Tam jest dla nich miejsce najgodniejsze⁹⁰.

2.5. Kontakty towarzyskie Dąbczańskiej

Jak widać, działania Heleny Dąbczańskiej w tamtym czasie koncentrowały się wokół gromadzenia kolekcji, spotkań z innymi zbieraczami, antykwariuszami, kupowania i sprzedawania rozmaitych przedmiotów, a później przesyłania ich do muzeów. To jednak niepełny obraz aktywności kolekcjonerki, która jednocześnie znajdowała czas na bywanie w teatrze, organizowanie wystaw i prowadzenie domu otwartego dla przyjaciół i osób pragnących zobaczyć jej zbiory.

W drugiej połowie XIX wieku, a szczególnie po upadku powstania styczniowego, do czasu odzyskania niepodległości przez Polskę spotkania towarzyskie odbywały się głównie w domach. Gości przyjmowano w pokoju najbardziej reprezentacyjnym, odznaczającym się bogatym wystrojem; nazywano go pokojem gościnnym, bawialnią lub salonem. Z czasem samo spotkanie zaczęto nazywać „salonem”, jeśli odbywało

⁸⁹ W. Niemczycka-Babel, *Wspomnienia* [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/wanda/bio.html> [odczyt: 15.04.2011].

⁹⁰ A.S., *Na Wawel*, „Tygodnik Ilustrowany” 1912, R. 53, nr 40, s. 830–831.

się ono regularnie w tym samym domu i gromadziło ludzi o wysokim poziomie intelektualnym. Urządzali je gospodarze posiadający odpowiednie mieszkanie, zazwyczaj związani ze światem literatury, sztuki, nauki lub polityki. Główną rolę w organizowaniu salonu odgrywała kobieta; dobry obyczaj nakazywał, aby była w wieku zapewniającym szacunek. Salon uznawano za piękny, jeśli wyposażono go w antyki (biedermajery, empiry, Ludwik XVI), a jego ściany pokrywały obrazy, kilimy lub makatki buczackie. Do dobrego tonu należało posiadanie fortepianu stojącego na widocznym miejscu i tacy z wizytówkami. O gościnności gospodarza nie trzeba nawet wspominać, gdyż w tamtych czasach była czymś zwyczajnym i obowiązywała wszystkich⁹¹.

Bywająca u Dąbczańskiej Zofia Mańkowska-Wygodzina, żona Benedykta Wygody, zasłużonego działacza społecznego, pierwszego powiatowego instruktora rolnictwa pod zaborem austriackim, pisząc o życiu męża, podkreśliła, jak wielki wpływ na jego rozwój miały lwowskie domy, które odwiedzał jako student:

We Lwowie przez rodzinę Mariańskich (gdzie mieszkał wraz z Kornelem Makuszyńskim) zaznajomił się z kilkoma domami o bardzo wysokim poziomie umysłowym, a korzystanie z ognisk kultury, jakimi one były, znacznie zmieniły jakościowy skład wrażliwej jego duszy. Były to domy: Waławów Wolskich (inżyniera, towarzysza prac Stanisława Szczepanowskiego i K. Odrzywolskiego, oraz żony Waławowa, Marii z Młodnickich, malarki i poetki), dalej domy dwóch siostr S. Szczepanowskiego, to jest Benigny Wolskiej i Marii Jareckiej, żony znanego muzyka Henryka, a matki dwóch wirtuozów Zygmunta i Tadeusza. Wreszcie dom wdowy po S. Szczepanowskim (ekonomiście i tragicznym twórcy przemysłu naftowego w Galicji, autorze *Nędzy Galicji* i innych dzieł) Heleny Szczepanowskiej, w końcu dom jej siostry, Zofii Odrzywolskiej, wdowy po Kazimierzu (wiernym towarzyszu Szczepanowskiego i apostoła jego „idei polskiej”)⁹².

⁹¹ A. Gabryś, *Salony krakowskie*, Kraków 2006.

⁹² Z. Mańkowska-Wygodzina, *Instruktor Benedykt Wygoda*, [w:] *Wiejscy działacze społeczni*, t. 2, Warszawa 1938, s. 5–6.

We Lwowie było wiele znanych domów i salonów. Trudno tu wszystkie wymieniać; najdłużej przetrwała pamięć o salonach literackich skupiających ludzi pióra. W czasach Dąbczańskiej znaczącą rolę w życiu kulturalnym Lwowa odgrywał salon literacki prowadzony od 1890 roku przez Jana Gnatowskiego, pisarza i publicystę znanego pod pseudonimem Jan Łada. Nieco później otworzyli swój dom dla literatów Maryla i Waław Wolscy. Spotykała się w nim, omawiana już wcześniej, grupa *Płanetnicy*.

Helena Dąbczańska i jej dom otwarty dla wszystkich oraz regularne spotkania różnych grup towarzyskich były czymś zwyczajnym w tamtym czasie. Ze wspomnień kolekcjonerki można wnioskować, że szczególnie aktywne życie towarzyskie prowadziła po śmierci męża w 1899 roku⁹³. Jako wdowa mogła przyjmować wielu gości, nie narażając się opinii publicznej; u boku miała staruszkę matkę bardzo przejętą pasją córki. Dysponowała też odpowiednim domem, który był jednopiętrową willą z wysokim poddaszem. Miejscem spotkań były trzy pokoje na parterze, położone w amfiladzie. Pełniły one funkcje salonu i biblioteki. Zdjęcia tych miejsc ukazują wnętrze o charakterze muzealnym, których przestrzeń jest dokładnie wypełniona. W salonie znajdowały się pięknie malowane szafy biblioteczne i stylowe meble, w których pomieszczono porcelanę. Na ścianach wisiały obrazy i miniatury, tkaniny, zegary, a także gitara i wypchana głowa wilka. W salonie Dąbczańskiej grano na fortepianie, podobnie jak w innych salonach, ale używano również mniej popularnych instrumentów, takich jak gitara i szpinet. Wielkie stoły biblioteczne służyły do oglądania książek i innych przedmiotów z kolekcji, przy nich też spożywano posiłki przygotowane dla gości. Franciszek Jaworski tak napisał o mieszkaniu Dąbczańskiej:

Nie dziwiłoby to wszystko w muzeach i zbiorach publicznych – ale przy ulicy Cytadelnej nie ma muzeum, a jest tylko prywatne mieszkanie. I to właśnie popędza fantazję w krainy bajecznych iluzji, że muzeum, biblioteka, galeria obrazów zamienione zostały

⁹³ Mąż kolekcjonerki, Włodzimierz Budzynowski, został pochowany na cmentarzu Łyczakowskim w grobowcu swojej rodziny (kwatery 8, nr grobu 18). Pomimo rozejścia się małżonków pogrzeb wyruszył z domu kolekcjonerki przy ulicy Cytadelnej.

w prywatne mieszkanie i w tym mieszkalnym charakterze w całości przeniesione zostaną na Wawel⁹⁴.

Dom Heleny Dąbczańskiej prawie codziennie ktoś odwiedzał. Przychodziły osoby mieszkające we Lwowie lub bawiące przejazdem w tym mieście, żeby zobaczyć słynne muzeum. Oprócz przypadkowych gości zaglądali do niej życzliwi znajomi i długoletni przyjaciele. O tym, jak bujne życie kulturalne toczyło się w domu Dąbczańskiej, świadczy fakt, że w pewnych okresach było ono dość dokładnie zorganizowane. Raz w tygodniu, we czwartek, odwiedzali kolekcjonerkę numizmatycy. Na zebraniu przedstawiano referat, który był potem przedmiotem rzeczowej dyskusji, czasami bardzo gorącej. W spotkaniach uczestniczyli: Zygmunt Luba Radziwiński – prezes Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie; Kazimierz Tyszkowski – historyk i bibliotekarz Ossolineum, właściciel sporego księgozbioru domowego; Adam Skałkowski – historyk; Łukasz Solecki – duchowny katolicki, profesor Uniwersytetu Lwowskiego; Włodzimierz Łoś – wiceprezydent namiestnictwa we Lwowie; Kazimierz Sochaniewicz – historyk i archiwista oraz Jan Rutkowski⁹⁵.

Monety zbierano we Lwowie już na przełomie XVI i XVII wieku; były to zbiory prywatne o dużej wartości historycznej i kulturalnej. W czasach Dąbczańskiej słynne były zbiory monet i medali Uniwersytetu Lwowskiego wzbogacone przez dar cesarza Józefa II. Zbiory numizmatyczne posiadały Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Muzeum Miasta Lwowa oraz Muzeum Króla Jana III⁹⁶. Helena Dąbczańska także miała zbiór monet, ale na tle innych jej kolekcji nie był on znaczący.

W latach 1905–1910 w każdą sobotę zbierali się przedstawiciele świata muzycznego. Spotkania te stanowiły dla kolekcjonerki chwile wytchnienia po ciężkiej pracy nad kompletowaniem zbiorów. Stałymi gośćmi byli:

⁹⁴ F. Jaworski, dz. cyt., s. 52–53.

⁹⁵ Dąbczańska wymieniała w *Pamiętniku* bardzo często tylko nazwiska osób, które ją odwiedzały. W pracy uzupełnia się imiona, jeżeli zachodzi pewność co do identyfikacji postaci; w przypadkach wątpliwych stosuje się nawias kwadratowy lub pozostawia samo nazwisko. Nazwisko Rutkowski może się odnosić do historyka Jana Rutkowskiego, ucznia prof. Ludwika Finkla.

⁹⁶ R. Szust, *Zainteresowania numizmatyczne we Lwowie (koniec XVIII–początek XX w.)*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 4. red. K. Karolczak, Kraków 2002, s. 207–208.

August Diani – śpiewający „aksamitnym tenorem”⁹⁷, Jan Majerski, Dezyderyusz Danczowski – wiolonczelista i pedagog muzyczny związany ze Lwowem w różnych okresach swojego życia, R. Robertson Butler i Henryk Ślawiczek. Pewnego razu odwiedził Dąbczańską najślynniejszy uczeń Paderewskiego, pianista amerykański – Ernest Schelling. Przyjechał on ze swoim mistrzem do Lwowa w 1910 roku na festiwal chopinowski. Na następny dzień po koncercie we lwowskiej Filharmonii zagrał w bibliotece kolekcjonerki wspomniały koncert Chopina. Słuchaczami, oprócz Dąbczańskiej, byli jej matka i Anglik R. Robertson Butler.

Kiedy zespół muzyczny rozproszył się, na sobotnie zebrania przychodzili profesorowie, a także przedstawiciele innych profesji. Był wśród nich Józef Markowski, lekarz i profesor anatomii Uniwersytetu Lwowskiego, oraz Stanisław Niemczycki, profesor chemii, rektor Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie w latach 1923–1925. Niemczycki nawet mieszkał u Heleny Dąbczańskiej do roku 1920 przed ślubem z Marią Lang. Przyjaźnił się on z wcześniej wzmiankowanym Anglikiem Butlerem. Córka prof. Niemczyckiego pisze w pamiętniku, że znajomy ojca – R. Roberston Butler też mieszkał u kolekcjonerki i był prawdopodobnie angielskim szpiegiem przysłanym do Lwowa w 1914 roku⁹⁸. W sobotnich spotkaniach uczestniczył również Tadeusz Mańkowski, prawnik, historyk sztuki, muzealnik, pracownik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. W tym gronie znajdowali się także historycy sztuki: Józef Piotrowski i prof. Zygmunt Batowski. Sobotni goście gromadzili się w bibliotece w godzinach wieczornych i często nawet po północy oglądali nowe nabytki Dąbczańskiej. Prowadzili ciekawe rozmowy nad książkami, tkaninami i sztychami.

Częstym gościem i długoletnim przyjacielem Dąbczańskiej był mieszkający na tej samej ulicy profesor Władysław Witwicki. Kolekcjonerka nazywała go polskim Leonardem⁹⁹. Witwicki był człowiekiem wszechstronnym. Wykładał filozofię na Uniwersytecie Lwowskim, a od 1919 roku psychologię na Uniwersytecie Warszawskim. Był również teoretykiem sztuki. Nie tylko pisał dzieła naukowe, tłumaczył Platona, ale także

⁹⁷ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 344.

⁹⁸ W. Niemczycka-Babel, dz. cyt.

⁹⁹ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 353.

malował, rzeźbił i tłoczył akwaforty¹⁰⁰. Po wyjeździe do Warszawy wymieniali listy z kolekcjonerką¹⁰¹.

U Dąbczańskiej bywał też bardzo znany historyk sztuki, wykładowca na Lwowskim Uniwersytecie – Jan Bołoz Antoniewicz. Uchodził on za wyrocznię w sprawach sztuki; był znawcą twórczości Artura Grottgera. Dąbczańska kiedyś spletała mu figła, posyłając do oceny dwa rysunki Grottgera. Jeden był rzucającym się w oczy falsyfikatem, drugi rysunkiem Witwickiego. Profesor Bołoz Antoniewicz falsyfiikat odrzucił od razu, rysunek Witwickiego natomiast uznał za oryginalny. Wydarzenie to było małym rewanżem Dąbczańskiej, którą spotkała przykreść ze strony profesora. Okazał się nielojalny w sprawie restauracji starych obrazów.

Dąbczańska zgromadziła wokół siebie duże grono osób, które określiła w *Pamiętniku* jako swoich życzliwych znajomych. Bardzo bliski był jej Franciszek Jaworski, z wykształcenia prawnik, z zamiłowania historyk. Napisał wiele prac na temat przeszłości Lwowa; zamieszczał również artykuły w czasopismach lwowskich. Kilka z nich było poświęconych wystawie Dąbczańskiej oraz jej bibliotece. Pracował w Archiwum Miejskim we Lwowie. Zgromadził cenną bibliotekę, a także ryciny, litografie, rysunki, sztychy, monety, medale. Dąbczańska razem ze znajomymi wspierała materialnie publikowanie jego prac. Zmarł w młodym wieku na gruźlicę, jego śmierć bardzo poruszyła Dąbczańską. Po latach pisała o nim:

Jak tylko udało mi się zdobyć coś ciekawego, śpieszyłam do Archiwum w Ratuszu. Siedział tam za biurkiem wśród stosu ksiąg i dawnych dokumentów zatopiony w pracy Franciszek Jaworski. Jeszcze dziś widzę żywo tę postać kochaną, pochyloną, o chorym wyglądzie, zmęczonych oczach, młody jeszcze, lecz o zbielałych już włosach. Gdy tylko ujrzał nowy nabytek, telefonował do wiceprezydenta Rutowskiego, a gdy ten przybył, przybiegał również Kowaliszyn, pomocnik archiwalny, i tak wspólnie ocenialiśmy przyniesione starożytności¹⁰².

¹⁰⁰ A. Nowicki, *Witwicki*, Warszawa 1982.

¹⁰¹ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1945, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II; A. Nowicki, *Religia i ateizm w listach Władysława Witwickiego do Heleny Dąbczańskiej*, „Euhemer” 1980, R. 24, nr 4, s. 23–33.

¹⁰² H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 347.

Wymieniony wyżej wiceprezydent Tadeusz Rutowski też należał do kręgu bliskich znajomych Dąbczańskiej. Przyjechał do tego miasta w 1884 roku; miał już za sobą lata poświęcone pisarstwu publicystycznemu na temat potrzeby pracy organicznej. We Lwowie objął urzędniczą posadę w Biurze Statystycznym Wydziału Krajowego. Kontynuował działalność organicznikowską; jeździł po regionie i osobiście obserwował wyposażenie zakładów produkcyjnych, czuwał nad adaptacją i przejmowaniem budynków. Gromadził materiały do redagowanego przez siebie *Rocznika statystyki i handlu krajowego*. Znajomość gospodarki galicyjskiej przydała mu się, gdy wszedł do Rady Państwa, następnie Sejmu Krajowego. Od 1905 roku aż do śmierci w 1918 roku piastował urząd wiceprezydenta Lwowa. Pragnął uczynić z tego miasta centrum kultury polskiej promieniujące na całe Kresy. Z jego inicjatywy powstały Towarzystwo Naukowe im. Adama Mickiewicza oraz Miejska Galeria Obrazów, dla której wytyczył program rozwoju. Brał udział w założeniu: Muzeum Króla Jana III, Muzeum Przemysłowego oraz Muzeum Historycznego. Wydawał własnym kosztem miesięcznik „Sztuka” poświęcony głównie malarstwu i rzeźbie. „Współcześni uważali, że miał duszę artysty, subtelny intuicję, poczucie smaku, wiedzę oraz beztroską pogodę poety mierzącego siły na zamiary”¹⁰³.

Helena Dąbczańska знаła prawie wszystkich malarzy lwowskich, ale tylko z niektórymi łączyła ją bliska znajomość. Często gościła w swojej willi Marcellego Harasimowicza oraz Tadeusza Rybkowskiego. Harasimowicz wykształcenie malarskie zdobył głównie za granicą; do Lwowa powrócił w 1885 roku. Początkowo malował on portrety i sceny rodzajowe, a po 1890 roku zajął się niemal wyłącznie pejzażem. Popularność zdobył dzięki nastrojowym przedstawieniom mokradeł i rozlewisk, zachodów słońca oraz krajobrazów Podhala, Pienin, Huculszczyzny, a później Kaszub i Pomorza. Wiele lat zajmował stanowisko kustosa Galerii Miejskiej Lwowa; działał w lwowskich organizacjach i stowarzyszeniach, między innymi w Kole Literacko-Artystycznym i Związku Artystów Polskich. Założył w 1888 roku szkołę malarstwa dla kobiet, którą później przekształcił w ogólną szkołę malarstwa i rzeźby; wykładał też w Państwowej Szkole Przemysłowej.

¹⁰³ H. Kramarz, *Od pozytywizmu do Młodej Polski w Galicji (rzecz o Tadeuszu Rutowskim)*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo...*, t. 2, s. 195–203.

Tadeusz Rybkowski osiadł we Lwowie w 1893 roku. Wykształcenie zdobył w akademiach krakowskiej i wiedeńskiej oraz w zakładach dekoracji teatralnych. Wiele podróżował po Włoszech i Niemczech. We Lwowie został profesorem Państwowej Szkoły Przemysłowej, prowadził również prywatną szkołę malarstwa dla kobiet. Malował olejno i akwarelą, uprawiał dekoracyjne malarstwo ścienne. Tematem jego obrazów były sceny rodzajowe, szczególnie interesował go folklor huculski. Robił ilustracje do czasopism polskich i obcych. Dąbczańska wymieniała go często w *Pamiętniku*, przy różnych okazjach nazywając „kochanym Rybkowskim”¹⁰⁴.

Bliskimi znajomymi Dąbczańskie byli także: Kazimierz Baranowski – współredaktor „Gazety Narodowej”; Artur Schroeder – pisarz, poeta, publicysta i krytyk literacki, artystyczny i teatralny; Leon Piniński, o którym już była mowa; Julian Brunicki – ontolog oraz inni.

Helena Dąbczańska poświęciła w *Pamiętniku* osobny rozdział teatrowi. Jej wspomnienia obejmują czasy dyrektury Tadeusza Pawlikowskiego i jego następców. Zapiskom Anny Pankowiczowej zawdzięczamy informację, że kolekcjonerka fascynowała się teatrem znacznie wcześniej.

Jako młoda dziewczyna Helena Dąbczańska interesowała się ogromnie teatrem i podczas występów Heleny Modrzejewskiej we Lwowie ubłagała swego ojca, aby umożliwił jej poznanie wielkiej aktorki i zjawiskowo pięknej kobiety. Jakiż szok przeżyła, zobaczywszy starą kobietę, z szyją podtrzymaną bardzo szeroką akksamitką, o wystudiowanie prostym sposobie bycia. Do ostatnich lat życia mówiła o tym wielkim rozczarowaniu¹⁰⁵.

Lwowska kolekcjonerka już jako kobieta dojrzała wiele czasu spędzała w Teatrze Miejskim; znała osobiście dyrektora Pawlikowskiego i jego następcę, którym był od 1906 roku Ludwik Heller, a także kolejnych dyrektorów: Romana Żelazowskiego, Michała Tarasiewicza, Ludwika Czarnowskiego i Henryka Barwińskiego. Dąbczańska wypożyczała na scenę meble ze swojego salonu oraz portrety, które „grały” czasami cały rok. Po latach napisała:

¹⁰⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 342.

¹⁰⁵ A. Pankowicz, dz. cyt.

Osobliwą przyjemnością były wieczory przeżywane w teatrze za dyrekcji Pawlikowskiego. Na każdą premierę zakupywałam 12 miejsc na III galerii, i cała, przemiła dobrana kompania rozkoszowała się grą artystów, pogryzając cukierki. Kto wówczas nie był na przedstawieniach, nie może mieć wyobrażenia, patrząc na grę terazniejszych aktorów, jakie kreacje stwarzali: Kazimierz Kamiński, Władysław Roman, Józef Chmieliński, Gustaw Fiszer, Ferdynand Feldman, Jan Nowacki i Michał Tarasiewicz¹⁰⁶.

Helena Dąbczańska знаła osobiście prawie wszystkich aktorów. Szczególnie bliskie więzi łączyły ją z Kazimierzem Kamińskim, jednym z najwybitniejszych aktorów polskich. Swoje role przygotowywał szczególnie starannie; jako pierwszy zastosował realizm gry aktorskiej, co przynosiło doskonałe efekty szczególnie w dramatach psychologicznych. Dąbczańska z wielkim uznaniem wypowiadała się na temat pracy Tadeusza Pawlikowskiego i Ludwika Hellera nad nowymi przedstawieniami. Uważała, że dyrektor Pawlikowski został niedoceniony we Lwowie. Kolekcjonerka nie kryła swoich emocji, wspominając wspaniałe spektakle, grę aktorów oraz ich role. Co roku kilka miesięcy spędzała za granicą, porównywała wtedy teatr lwowski z obcymi. Uważała, że jedynie wiedeński Burgtheater lub zespoły włoskiego aktora Ermete Zacconiego oraz angielskiego artysty Ivora Novellego dorównywały teatrowi we Lwowie.

Helena Dąbczańska nie tylko uczestniczyła w życiu kulturalnym Lwowa, ale także sama je współtworzyła, organizując dwie wystawy oparte na swoich zbiorach. Pierwsza z nich odbyła się we wrześniu 1911 roku w Muzeum Przemysłowym. Franciszek Jaworski w „Kurierze Lwowskim”, poetyzując nieco, tak opisał wystawione przedmioty:

Grube warstwy złota spoczęły na brokatakach i adamaszkach, na czepcach i szatach liturgicznych, blask jego przechodzi na żydowskie bindy [opaski – I.G.] i rosyjskie kołnierze, na pasy i makaty polskie, a tyle wszędzie onego złota starego, zmatowanego, a tak bardzo dostojnego, że aż w powietrzu zdają się przelatywać ogniste arabskie, zwoje festonów, stylizowane kwiaty i desenie¹⁰⁷.

¹⁰⁶ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 350.

¹⁰⁷ Tamże, s. 334.

Na tej wystawie kolekcjonerka pokazała: stare tkaniny i hafty ozdobione motywami renesansowymi, perskimi i mauretańskimi; zbiór ornatów, kap, dalmatyk od XVI do XVIII wieku oraz kolekcje kasetek, neseserów i wachlarzy.

Kolejna wystawa odbyła się we wrześniu 1913 roku w Salonie Towarzystwa Sztuk Pięknych. Helena Dąbczańska przygotowywała ją razem ze swoim bibliotekarzem sześć tygodni. Wybrała ze swoich zbiorów przedmioty w stylach empire i biedermeier. We wspomnieniach napisała:

Była to długa i wytężona praca, bo chciałam wypełnić 6 sal wystawowych. Przedmioty zgrupowane były w jednolite pod względem stylu całości. W pierwszej sali rozwiesiłam szale tureckie i tyftyki [tkaniny bawełniane – I.G.], druga zawierała meble empirowe, tkaniny i obrazy, w trzeciej były miniatury, w czwartej koronki i portrety, w piątej rozmaite tkaniny i fraki na manekinach. Szósta sala przedstawiała wnętrze biedermajerowskie, przy stole, na stylowej kanapie, siedziała w stroju z epoki babcia (manekin), czytająca niemiecki teatralny afisz z 1794 roku. W gablotkach ułożyłam chusty, szale, wachlarze i najrozmaitsze drobiazgi biedermajerowskie¹⁰⁸.

Wystawom przyświecał cel charytatywny, uzyskany z nich dochód miał pomóc polskiemu rzeźbiarzowi Janowi Raszce przebywającemu w Paryżu i jego rodzinie. Kolekcjonerkę spotkało jednak duże rozczarowanie. W dwóch pierwszych tygodniach drugą wystawę odwiedziło wiele osób, wśród nich przyjaciele Dąbczańskiej, na których życzliwość zawsze mogła liczyć, oraz inni kolekcjonerzy oglądający z zazdrością jej zbiory. Kolejne cztery tygodnie nie przyniosły już dochodu i po rozliczeniu kosztów została mała suma, którą zaskoczona była sama Dąbczańska i rzeźbiarz nią obdarowany. Kolekcjonerka wspierała tego artystę również w inny sposób: przez wiele lat posyłała mu 100 franków miesięcznie.

Nie był to jedyny twórca, któremu pomagała Dąbczańska. W listach do kolekcjonerki często występują podziękowania za pomoc finansową, na przykład muzyk Dezyderiusz Danczowski podziękował z Lipska „za przesłaną sumkę”, malarz Odo Dobrowolski napisał z Paryża wdzięczny

¹⁰⁸ Tamże, s. 333.

za okazaną pomoc¹⁰⁹. Dąbczańska pomagała też Włodzimierzowi Tomankowi, który po utracie majątku ziemskiego przeniósł się do Lwowa i zajął się handlem książkami. Książki wyszukiwał w składach makulatury i antykwariatach; czasami znajdował coś cennego i oferował kolekcjonerom, między innymi Dąbczańskiej¹¹⁰. Trudno było mu utrzymać rodzinę z tego zajęcia i w liście z 1910 roku tak jej podziękował: „Już od pół roku otrzymuję od Ciebie Przeznaczona Pani zaliczki comiesięczne, które mi zabezpieczają dach nad głową, tę najważniejszą rzecz w życiu człowieka”¹¹¹.

Kolekcjonerka znalazła też czas na przygotowanie do druku publikacji *Pseudonimy pisarzy polskich*¹¹². Książka zawiera ponad 2100 pseudonimów i odpowiadających im nazw rzeczywistych twórców. W egzemplarzu przechowywanym w Bibliotece Jagiellońskiej widnieje wiele uzupełnień naniesionych ręcznie przez różnych użytkowników. Daty tam występujące, na przykład 1918, 1922, 1926, świadczą o wykorzystywaniu książki przypuszczalnie podczas opracowywania zbiorów. Adam Bar, który opublikował wiele lat później kilkutomowy słownik o podobnej zawartości, we wstępie do niego zauważył, że praca Dąbczańskiej jest przykładem pewnego rozwoju i postępu w dziedzinie publikacji tego rodzaju. Autorka rzadko wyjaśnia, gdzie pseudonim był użyty, lub umieszcza datę wskazującą, w jakim czasie autor posługiwał się pseudonimem. Wartość tego opracowania pomniejszają błędy wynikające z niesumiennej przeprowadzonej korekty¹¹³.

Ten miły okres w życiu Dąbczańskiej wypełniony kompletowaniem zbiorów, spotkaniami handlowymi i towarzyskimi zakłóciły przykre wydarzenia w 1914 roku. Zamach w Sarajewie dał początek pierwszej wojnie światowej, a nieco później, 13 sierpnia zmarła matka kolekcjonerki. Do wojny przystąpiły państwa zaborcze: Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji 31 lipca, a 3 sierpnia Francji; Austro-Węgry przystąpiły do wojny z Rosją 6 sierpnia. We Lwowie zapanowała radość,

¹⁰⁹ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12234/II, s. 193, 239.

¹¹⁰ M. Opalek, *Ze wspomnień lwowskiego bibliofila*, Rzeszów 2001, s. 136.

¹¹¹ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12237/II, s. 205.

¹¹² H. Dąbczańska, *Pseudonimy pisarzy polskich*, Lwów 1910.

¹¹³ A. Bar, *Słownik pseudonimów i kryptonimów*, t. 1, Kraków 1936, s. 11.

demonstrowano poparcie dla Austrii; odżyły nadzieje na odzyskanie niepodległości. Już w lipcu odjechali pierwsi strzelcy lwowscy do Krakowa, do Legionów Polskich.

W mieście panowało ożywienie; powracali masowo z wakacji zamożniejsi mieszkańcy miasta, inni pakowali się i wyjeżdżali do miejscowości oddalonych od linii frontu. Znaczna część ludności pracowała przy umacnianiu fortyfikacji wokół Lwowa. Przez miasto maszerowały na front doskonale wyszkolone pułki tyrolskie, pełne wiary w zwycięstwo. W okresie od 25 sierpnia do 11 września wojska austro-węgierskie stoczyły kilka bitew z wojskami rosyjskimi. Wszystkie zakończyły się klęską Austriaków. Przez miasto powracały z frontu resztki pułków austriackich; widok rannych żołnierzy w potarganych mundurach wywołał popłoch wśród ludności.

Na Dworcu Głównym działy się dantejskie sceny. Ludzie walczyli o miejsca w wagonach, w ścisku i tłoku tracili bagaże, tratowali się nawzajem. Korzystali z tego złodzieje, masowo okupujący perony i pomieszczenia dworca. Kupcy zamykali sklepy przed grabieżą. Miasto wyludniało się i pustoszało¹¹⁴.

Wyjechali wtedy między innymi: prezydent miasta Józef Neuman, rektor uniwersytetu Stanisław Starzyński, urzędnicy administracji państwowej oraz wielu przedstawicieli wyższych sfer. Wśród opuszczających miasto byli znajomi Dąbczańskiej. Zostawili u niej na przechowanie różne cenne przedmioty. Dziwiło to kolekcjonerkę, uważała bowiem, że jej dom u podnóża cytadeli jest szczególnie narażony w czasie wojny. Od profesora medycyny Władysława Szymonowicza przyjęła zbiór sztychów, obrazów i cennych książyk, a od Jana Markowskiego, profesora Uniwersytetu Lwowskiego, cenne meble oraz rękopisy jego prac naukowych. Przechowała też znajomym między innymi: cenne obrazy Grottgera, kolekcje obrazów, dywany perskie itp.

Władzę w zagrożonym mieście przejęli trzej wiceprezydenci: Tadeusz Rutowski, Leonard Stahl i Filip Schleicher. Zorganizowali oni straż miejską, zapobiegli ekscesom i grabieży w czasie wycofywania się wojsk

¹¹⁴ L. Podhorodecki, dz. cyt., s. 155.

austro-węgierskich, zaprowadzili porządek w mieście. Wojska rosyjskie wkroczyły do Lwowa trzeciego września:

Od rogatek Łyczakowskiej, Stryjskiej i Góreckiej poczęły płynąć fale wojska – pisał naoczny świadek – okazałe, rosłe, zdrowe, barczyste typy, roześmiane twarze, błyskające spod wąsów zęby. Szli ósemkami, przez całą szerokość ulicy, chłopcy pleczaste, nieobjuczone, o krwistych twarzach, odziani w zielone mundury, z pieśnią na ustach, która odtąd długo miała się rozlegać w murach Lwowa. Nie było u nich buty zwycięzców, ni urągliwego gestu. Oficerowie skromni, bez śladów zarozumiałstwa. Zdawało się, że morze wystąpiło z brzegów i wlewa falę po fali w ulice¹¹⁵.

Zaraz po wkroczeniu wojsk rosyjskich „generał von Rode wydał na zasadzie prawa wojennego rozkaz, ażeby ludność miasta pod grozą sądu wojennego złożyła w ratuszu do godziny 6 rano 4 września wszelką, będącą w jej posiadaniu broń sieczną i palną, broń narodową zaś, karabele, szpady urzędnicze i obiekty muzealne w Muzeum im. Sobieskiego”¹¹⁶. Do Heleny Dąbczańskiej przyszedł żandarm połowy z tym rozkazem; wspomina to wydarzenie w *Pamiętniku*. Kolekcjonerka z wielkim żalem zaniósła do ratusza swój zbiór broni: stare hiszpańskie rapiery, szpady, pistolety oraz sztylety. Nigdy już nie odzyskała tych przedmiotów, podobnie jak inni kolekcjonerzy.

Inwazja rosyjska trwała dziesięć miesięcy. Za armią do Lwowa przyjechało wielu Rosjan. Profesor Józef Nusbaum-Hilarowicz w autobiografii opisał, jak wyglądało miasto w tym czasie:

Przede wszystkim zdawało się, że przynajmniej połowa Rosji zjechała do Lwowa, by nacieszyć się widokiem świeżo zdobytej stolicy „Czerwonej Rusi”. Nieprzeliczone mnóstwo żołnierzy, Kozaków, Czerkiesów snuło się po ulicy, nieskończenie długie łańcuchy trenów ciągnęło przez miasto, liczni bardzo oficerowie zapełniali kawiarnie i cukiernie, przed hotelami roilo się od samochodów, wciąż

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ J. Białynia Chołodecki, *Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914–22 czerwca 1915)*, Lwów 1930, s. 45.

zwożących lub odwożących wytwornych gości, wspaniale udekorowanych, pomiędzy którymi widać było wiele pięknych istotnie typów męskich, zwłaszcza wśród oficerów czerkieskich, wysokich, barczystych, smagłych brunetów. Prócz tego roito się dosłownie po ulicach od „czynowników” wszelkiego rodzaju, poubieranych w urzędowe czapki, o twarzach po największej części prostackich i wyzywających; mnóstwo też było policjantów dobrze uzbrojonych¹¹⁷.

Wśród Rosjan przebywających we Lwowie znalazły się osoby interesujące się historią sztuki. Należeli do nich między innymi Wasilij Andrejewicz Wereszczagin, historyk sztuki i książki, bibliograf, bibliofil, który w latach 1907–1917 był ochmistrem dworu Mikołaja II, oraz baron Nikołaj Nikołajewicz Wrangel, także historyk sztuki oraz autor pracy o Ermitażu. Kolekcjonerka początkowo nie chciała ich przyjmować, wymawiała się silną migreną, ale kiedy niezrażeni przyszli ponownie, zaprosiła ich do biblioteki, pokazała zbiór artystycznych wyklejek, który bardzo się podobał, ponieważ w Rosji nigdy nie widzieli tak wielkiego. Goście z Rosji okazali się miłymi i kulturalnymi ludźmi, prawdziwymi znawcami sztuki, których Dąbczańska jeszcze wielokrotnie przyjmowała. Wymieniła w *Pamiętniku* jeszcze jednego życzliwego Rosjanina – pułkownika G., który przybył do niej z adiutantem, aby obejrzeć jej zbiór sztychów. Pomógł później Dąbczańskiej uniknąć przymusowego wysiedlenia ze względu na bliskość cytadeli.

Rosjanie odwiedzali również inne miejsca we Lwowie. Profesor Nusbaum-Hilarowicz wspomina ich wizyty w Instytucie Zoologicznym jako prawdziwe utrapienie:

Oficerowie rosyjscy, zwłaszcza zaś lekarze, przychodzili często na Uniwersytet, by go obejrzeć. Między innymi oglądali muzeum zoologiczne i zdumieni byli jego bogactwem. Następne jednak wizyty podobne stały się zbyt częste, po prostu wyglądały na zabijanie czasu i gdy zbyt zaczęły mi przeszkadzać w pracy, rozkazałem służbie, ażeby oświadczyła, iż pracownie oraz muzea są zamknięte i że zwiedzać ich nie można¹¹⁸.

¹¹⁷ J. Nusbaum-Hilarowicz, dz. cyt., s. 196.

¹¹⁸ Tamże, s. 192.

Wojskowi i uczeni rosyjscy odwiedzali także Archiwum Ziemskie zwane Bernardyńskim. Jednych kierowała tam jedynie ciekawość, inni zasięgaliby informacji genealogicznych o swoich przodkach lub korzystali ze zbiorów archiwum¹¹⁹.

Nachodzenie różnych instytucji przez Rosjan to jedna z mniejszych uciążliwości wojny. Bardziej dotkliwie odczuło społeczeństwo zamknięcie na początku inwazji wszystkich uczelni, wyższych zakładów naukowych, gimnazjów i szkół ludowych oraz wprowadzenie surowej cenzury. W mieście obowiązywała godzina policyjna, zakazano sprzedaży alkoholu w sklepach i lokalach gastronomicznych oraz grabieży i podpaleń. Pomimo tego ostatniego zakazu „[...] rzuciły się bandy rzezimieszków i apaszów do rabowania prywatnych lokalów, sklepów, koszar i magazynów kolejowych. Tu i ówdzie poczęły wybuchać ognie i pożary”¹²⁰. Rozprzestrzeniały się groźne epidemie: dyfterytu, tyfusu i cholery, rozmnożyła się wścieklizna psów. Wiele osób pozostało bez pracy i popadło w nędzę. Byli to przede wszystkim urzędnicy poprzedniej administracji austriackiej, rzemieślnicy, których warsztaty straciły zbyt, inteligencja lwowska oraz żony powołanych do wojska, samotnie zajmujące się domem i dziećmi. Prezydent miasta Tadeusz Rutowski z wielkim talentem i poświęceniem organizował pomoc społeczną dla biednych i potrzebujących. Pod koniec 1914 roku działało we Lwowie 78 kuchni dla ubogich, w tym 15 dla inteligencji. Jedną z kuchni mieściła się przy ulicy Ossolińskich 11, w pobliżu domu Dąbcańskiej. Nie tylko głód doskwierał mieszkańcom Lwowa, brakowało również paliwa i opału. Przebywanie w zimnych i nieoświetlonych mieszkaniach potęgowało wśród ludności nastrój ogólnego przygnębienia. Bano się niespodziewanych rewizji i aresztowań. Białynia Chołodecki w swojej kronice napisał:

Niemożliwą rzeczą jest wyliczać i opisywać te ustawiczne rewizje i aresztowania, jakie przeprowadzały władze rosyjskie, bądź to w prywatnych mieszkaniach, bądź to w publicznych lokalach. Pracowały władze te, rzec można, bez przerwy, w dzień i w nocy,

¹¹⁹ J. Białynia Chołodecki, *Lwów w czasie okupacji...*, s. 100–101.

¹²⁰ Tamże, s. 45–46.

poszukiwały skwapliwie politycznych przestępców, a także pospolitych zbrodniarzy¹²¹.

Aresztowania nasiliły się w czerwcu 1915 roku, kiedy wojska rosyjskie zaczęły wycofywać się ze Lwowa. Helena Dąbczańska udzieliła wtedy schronienia kilku osobom zagrożonym uwięzieniem. Przyjęła pod swój dach między innymi redaktora Bolesława Wysłoucha, który naraził się cenzurze rosyjskiej „niedozwolonymi tendencjami” „Kuriera Lwowskiego”, ukazującego się w czasie inwazji rosyjskiej¹²². Schronili się u niej Cecylia Śniegocka, działaczka oświatowa i społeczna, oraz Julian Dobrzański, śpiewak i aktor lwowski¹²³. Wycofujące się dowództwo rosyjskie zabierało z sobą zakładników. Kolekcjonerce udało się zapobiec wywiezieniu do Rosji kilku znajomych osób dzięki życzliwości poznanych, przy okazji zwiedzania jej muzeum, dygnitarzy rosyjskich.

Helena Dąbczańska nie opisuje w *Pamiętniku* wszystkich okropności wojny, która toczyła się w latach 1914–1918. Najwięcej miejsca poświęciła sprawom jej bliskim, czyli dotyczącym dzieł sztuki i innych przedmiotów artystycznych. Dowiadujemy się z jej wspomnień, że do Lwowa przyjeżdżali mieszkańcy dworów, przywożąc różne przedmioty do sprzedania. Kupowali je oficerowie rosyjscy, wśród których było wielu kolekcjonerów. Zakupione za wysokie ceny dzieła sztuki wysyłali do swoich domów w Rosji. Dobre interesy robił antykwariusz Józef Tomasik oraz handlarze żydowscy, którzy nie opuścili miasta. Malarze i rzeźbiarze lwowscy założyli salon sztuki, w którym sprzedawali Rosjanom swoje prace. Uznaniem cieszyły się obrazy, zdaniem Dąbczańskiej, nie najlepszych malarzy, na przykład Henryka Mikolascha, amatora malującego z fotografii studia zwierząt. Wśród nabywców był sam carski namiestnik Galicji Michaił Bobrinskij, w którego ślady poszli inni dygnitarze rosyjscy.

W czasie inwazji rosyjskiej zrabowano wiele dworów w Galicji Wschodniej. Niewiele z tych przedmiotów trafiło jednak na lwowski rynek. Wysyłano je do innych miast, gdzie wykupywali je Żydzi i przesyłali do antykwariatów kijowskich.

¹²¹ Tamże, s. 131.

¹²² Tamże, s. 161.

¹²³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 338.

Helena Dąbczańska bardzo pochlebnie wyraziła się o profesorze Eugeniuszu Szmurle, którego Petersburska Akademia Nauk delegowała do ochrony zabytków i innych pamiątek na terenie zajęтым przez Rosję. Do tego „człowieka o wielkiej kulturze naukowej i osobistej, typowego przedstawiciela nauki europejskiej”¹²⁴ zwracał się znajomy kolekcjonerki Aleksander Czołowski, dyrektor archiwum i muzeów miasta Lwowa, w sprawach wymagających interwencji. Czołowski był również od 1896 roku c.k. konserwatorem i sprawował opiekę nad zabytkami na przydzielonym mu obszarze. W czasie inwazji rosyjskiej starał się nadal wykonywać swoje obowiązki. Dzięki życzliwej współpracy udało się między innymi ocalić książki księcia Aleksandra Ponińskiego z majątku w Horyńcu, palone przez żołnierzy rosyjskich. Zbiory Bolesława Orzechowicza przewieziono z Kalnikowa i zabezpieczono w Muzeum Miejskim we Lwowie. Z Krasieczyna, leżącego w obrębie twierdzy przemyskiej, wywieziono dużą część archiwum i klejnotów należących do Sapiechów. Rzeczy spisano i opieczetowane złożono w depozycie Ossolineum¹²⁵.

22 czerwca 1915 roku do Lwowa wkroczyły wojska austriackie. Mieszkańcy miasta życzliwie obserwowali powrót monarchii. Wkrótce przeżyli jednak wielkie rozczarowanie. Władzę w mieście przejęła administracja wojskowa, która przystąpiła do represjonowania ludności za współpracę z Rosjanami. Rekwirovano również wszystko, co mogło się przydać wojsku: sprzęty metalowe, żywność i mieszkania prywatne. Władze wojskowe zlikwidowały samorząd, nałożyły cenzurę na prasę i korespondencję, utworzono sądy wojenne. Sytuacja poprawiła się, kiedy na urząd komendanta wojskowego miasta powołano generała Franciszka Rimla. Przyznał on znaczne swobody ludności, zorganizował kuchnie dla biednych i głodujących, zasiłki dla rodzin żołnierzy, chronił lokatorów przed rekwizycjami.

Wojska austriackie i niemieckie, podobnie jak poprzedni okupant, grabiły dwory wiejskie z cennych przedmiotów. Pojawiały się one czasami we lwowskich antykwariatach, ale zdaniem Dąbczańskiej przede wszystkim trafiały do Wiednia. „Zniszczone względnie zrabowane zostały cenne zabytki pałacu Potockich w Raju pod Brzeżanami, Dziedziłów Czerkawskiego, Borynicze Mycielskiego, Chodorów de la Vaux, zamek

¹²⁴ B. Janusz, *293 dni rządów rosyjskich we Lwowie (3 XI 1914–22 VI 1915)*, Lwów 1915, s. 187.

¹²⁵ J. Białynia Chołodecki, *Lwów w czasie okupacji...*, s. 134–135.

hr. Lamezana w Świerzu, Lubień Wielki Branickiego [właśc. Brunickiego – I.G.] i mnóstwo innych dworów, których wyliczyć niepodobna”¹²⁶. Dąbczańską oburzało, że nawet wyżsi rangą wojskowi i ich rodziny nie szanują obcej własności i kradzież nazywają „zdobyczą wojenną”. Kolekcjonerka była świadkiem, jak żona generała kwatermistrza III armii Bardolfa pochwaliła się w towarzystwie pań, że otrzymała od męża starą ikonę pięknie wykonaną. Na pytanie, ile kosztowała, odpowiedziała niezakłopotana, że to zdobycz wojenna zabrana z cerkwi.

Po wyzwoleniu do Lwowa zaczęli masowo powracać mieszkańcy, którzy uciekli przed Rosjanami; powrócili między innymi prezydent Józef Neuman i przemysłowiec Jan Jerzy Rucker. Do Lwowa przyjeżdżali mieszkańcy zniszczonych miejscowości z Galicji Wschodniej, napływali ranni żołnierze i inwalidzi. W mieście spędzali swoje urlopy żołnierze frontowi. W marcu 1916 roku przybył na krótki odpoczynek Józef Piłsudski wraz ze swoim adiutantem. Zamieszkał on w słynnym lwowskim hotelu „George”, w którym przyjął generała Rimla. Następnie udał się do Krakowa i na front wołyński.

We Lwowie stopniowo narastała opozycja przeciw państwu centralnym przegrywającym już wojnę. Obojętnie przyjęto akt cesarza Niemiec i Austro-Węgier zapowiadający utworzenie niepodległego Królestwa Polskiego. Rosło niezadowolenie ludności z powodu trudności ekonomicznych, bezrobocia i nędzy. Wprowadzenie kartek na żywność, naftę, węgiel i drewno tylko częściowo rozwiązało problemy z zaopatrzeniem. Drastycznie pogorszyła się jakość pieczywa i innych produktów.

W lipcu 1917 roku Piłsudski odmówił złożenia przysięgi na wierność cesarzom Niemiec i Austro-Węgier, a później za jego przykładem poszła większość żołnierzy I i III Brygady Legionów Polskich. Spowodowało to uwięzienie Piłsudskiego w Magdeburgu oraz internowanie dużej części legionistów w obozach w Beniaminowie i Szczypiornie. Wydarzenia te oznaczały ostateczne zerwanie orientacji niepodległościowej z Niemcami i Austro-Węgrami. Wiosną 1918 roku powstało we Lwowie kilka formacji wojskowych pod różnymi dowódcami: Polska Organizacja Wojskowa, Polskie Kadry Wojskowe oraz Polski Korpus Posiłkowy.

¹²⁶ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 339.

Formacje te, pomimo skłócenia z sobą, później dostarczyły kadry wojskowej odrodzonej Polsce.

W mieście odbywały się demonstracje. Pierwszą z nich zorganizowano na początku lutego 1918 roku, kiedy w starciu z policją zginął uczeń Marian Czerkas. 18 lutego urządzono demonstrację na znak protestu przeciw układowi z 9 lutego w Brześciu. Porozumienie to przyznawało ziemię chełmską niepodległej Ukrainie utworzonej przy wsparciu Niemiec i Austro-Węgier. Manifestacje narodowe i społeczne nasiliły się w październiku 1918 roku, kiedy rozkład monarchii Habsburgów był przesądzony.

W czasie inwazji rosyjskiej i później w czasie wojny aż do walk polsko-ukraińskich w każdy niedzielny poranek zbierali się znajomi Dąbczańskiej, żeby na chwilę zapomnieć o panującym powszechnie przygnębieniu. Stale przychodziły panie: Sokulska; Karolina Dzeduszycka, żona Włodzimierza, polityka i fundatora muzeum we Lwowie; Maria Wodzicka, lwowska malarka¹²⁷; Zofia Wygodzina, żona Benedykta, autorka książki o kobietach wiejskich; Zofia Drexlerowa, tłumaczka; Opolska; Błocka; Luna Drexlerówna, rzeźbiarka i malarka.

Gośćmi Heleny Dąbczańskiej byli malarze, wśród nich przedstawieni już: Tadeusz Rybkowski, Marcei Harasimowicz i Stanisław Rejchan. Z innych artystów kolekcjonerka wymieniła: Włodzimierza Błockiego malującego akty, portrety i pejzaże; Stanisława Batowskiego specjalizującego się w scenach batalistycznych; Kajetana Stefanowicza, malarza i wybitnego ilustratora; Józefa Wodyńskiego, malarza i dekoratora teatralnego; Tadeusza Rychtera, malarza i grafika; Feliksa Wygrzywalskiego, który rozpoczął karierę od malowania znakomitych kopii dawnych mistrzów, by następnie we własnej twórczości przedstawiać pracę ludzką, wydarzenia dramatyczne, a w okresie dojrzałości twórczej realistyczne pejzaże włoskie i ukraińskie; Stanisława Janowskiego, portrecistę i ilustratora, męża Gabrieli Zapolskiej.

Mniejszą grupę artystów przychodzących do Dąbczańskiej tworzyli rzeźbiarze: Zygmunt Kurczyński, który ozdobił Lwów rzeźbami, płaskorzeźbami, reliefami, pomnikami i sztukaterią, oraz uczeń Konstantego Laszczki Engelbert Blaschke, który rzeźbił głównie studia portretowe, projektował również fajansowe medale i medaliony.

¹²⁷ Wystawiała prace w salach Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie. Zob. A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1818–1939*, Kraków 2012.

Ozdobą salonu Dąbczańskiej byli artyści dramatyczni: Roman Żelazowski, aktor i reżyser, który stworzył wielkie kreacje w sztukach Szekspira; Józef Chmieliński, aktor scen lwowskich i warszawskich; Julian Dobrzański, śpiewak i aktor lwowski; Michał Tarasiewicz, aktor i przez krótki okres dyrektor teatru we Lwowie; Adam Didur, słynny śpiewak, przez wiele lat związany z operą nowojorską; Ewa Bandrowska-Turska, wybitna sopranistka. Ze świata muzycznego przychodzili: Henryk Ślawiczek¹²⁸, nauczyciel śpiewu i gry na skrzypcach, oraz Czesław Krzyżanowski.

Stałymi bywalcami salonu byli literaci i uczeni: Józef Jedlicz, poeta i publicysta; Ludwik Eminowicz, poeta, we Lwowie pracował jako nauczyciel; Bronisław Gubrynowicz, historyk literatury, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, redaktor „Pamiętnika Literackiego”; Ignacy Drexler, profesor Politechniki Lwowskiej, członek Komisji do spraw Artystycznych i Teatralnych we Lwowie; Jerzy Koller, pisarz, krytyk teatralny i literacki; Franciszek Bossowski, prawnik; Karol Hadaczek, archeolog, badacz kultury antyku oraz przedstawieni wcześniej: Benedykt Wygoda, Józef Markowski, Władysław Szymonowicz, Tadeusz Rutowski, Tadeusz Mańkowski i Władysław Witwicki.

Miejszem spotkań była biblioteka, która zajmowała trzy pokoje na parterze i z niej wychodziło się wprost do ogrodu. Goście poruszali się swobodnie po pokojach; na dole gawędzili, oglądając książki, na piętrze podziwiali meble, tkaniny, obrazy i sztychy. Niektórzy wychodzili do ogrodu poprobować doskonałych owoców. Zawsze zawiązywała się ciekawa dyskusja, w której rej wodzili profesor Witwicki i malarz Marceli Harasimowicz.

Punktualnie o dwunastej ustawiała służba na wielkim stole bibliotecznym (na żądanie gości) potrawy proste, niewyszukane, ale rzetelnie przyrządzone. Raz zjawily się kluski z serem, innym razem kasza hreczana, wypiekana z parmezanem, to znowu bigos, flaczki lub kiełbasa z kapustą. Mili goście zasiadali do stołu w najlepszych humorach, pałaszowali, co wlażło, zakrapiając staropolskie specjały godnym kseresem, wonnym renem lub słodkim haute sauterne¹²⁹.

¹²⁸ M. Opalek wspomina, że w Seminarium Nauczycielskim przy ul. Kalcza nr 5, w pobliżu domu Dąbczańskiej, ok. 1890 r. Henryk Ślawiczek uczył śpiewu i gry na skrzypcach. Por. M. Opalek, *O Lwowie mojej młodości*, Wrocław 1987, s. 164.

¹²⁹ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 341.

Spotkanie kończyło się częścią artystyczną. Zazwyczaj rozpoczynał je bibliotekarz Dąbcańskiej Antoni Pakosz. Grał na gitarze i śpiewał miłym głosem piosenki rosyjskie i francuskie. Następnie gitarę przejmował Roman Żelazowski, który z wprawą aktora śpiewał lub raczej recytował piosenki sentymentalne i dramatyczne. Dąbcańska opisała jego występ w sposób świadczący o dużej zręczności w posługiwaniu się piórem, a może i talencie literackim:

Trudno powiedzieć śpiew to był czy mowa, rytmiczna, wyrazista, o zmiennym tempie i zmiennej barwie. Słowa miały akcent wiarygodny, jakby mówił z duszy i z serca, gitara wtórowała tylko i dzwoniła tam, gdzie słowa milkły. Jakiś kobiecy i nad wyraz wyrazisty jęk strun, kiedy przy końcu wiersza cichy, niski, ujmujący męski głos przechodził w westchnienie lub przycichał. Wszyscy goście na dźwięk jego głosu, po pierwszych taktach gitary, gromadzili się w jednym pokoju i z zapartym oddechem wsłuchiwali się w cudnie mówione piosenki. To, co było myślą, brało na siebie słowo, które Żelazowski mówił, to, co było patosem, jękiem, krzykiem wypowiadała gitara¹³⁰.

Czasami do występujących dołączał malarz Tadeusz Rybkowski. Przy wtórze empirowego szpinetu nucił staropolskie piosenki, a z okazji imienin kolekcjonerki recytował pisane przez siebie wiersze.

Przez dom Heleny Dąbcańskiej przewinęło się wiele osób, szczególnie w czasie wojny. Kolekcjonerka wymieniła w *Pamiętniku* tych najznakomitszych; bilety wizytowe, które przekazała Ossolineum wraz z innymi papierami, świadczą o jej niezwykle szerokich kontaktach. Wśród odwiedzających kolekcjonerkę byli: Władysław Mickiewicz, wydawca, najstarszy syn Adama; historycy Ludwik Kubala, Szymon Askenazy i Tadeusz Korzon; ksiądz Jan Fijałek, historyk Kościoła; Aleksander Brückner, historyk kultury i literatury, sławista, badacz dziejów języka; Maks Dworak, historyk sztuki; Abraham Bredius, dyrektor Muzeum Królewskiego w Hadze; Jerzy Mycielski, historyk sztuki; Eligiusz Niewiadomski, malarz i historyk sztuki związany z endecją, zabójca prezydenta Gabriela Narutowicza.

¹³⁰ Tamże, s. 342.

Zbiory Dąbczańskiej interesowały również polityków. Z wizytą u niej byli: Agenor Gołuchowski – syn dawnego namiestnika Galicji, arystokrata polski pracujący w austriackiej dyplomacji; Roman Potocki, tajny radca, członek galicyjskiej Izby Panów we Lwowie, a także pułkownik Władysław Sikorski, późniejszy generał.

Odwiedzili Dąbczańską znani literaci i artyści: Jan Kasprowicz; Maria Wielopolska, powieściopisarka i publicystka; Wojciech Kossak, malarz scen historycznych i batalistycznych; Kornel Makuszyński, powieściopisarz, felietonista, autor popularnych książek dla dzieci i młodzieży; Zygmunt Nowakowski, powieściopisarz i felietonista, w latach pierwszej wojny światowej był w Legionach Polskich, aktor, a następnie dyrektor Teatru im. J. Słowackiego w Krakowie, oraz wiele innych osób.

Przychodzili też goście z zagranicy, którzy z różnych powodów zawitali do Lwowa. Dąbczańska wymieniła we wspomnieniach: Bel Sorel, śpiewaczkę, która w latach 1901–1905 występowała we Lwowie w *Fauście*, *Traviacie*, *Cyryliku Sewilskim*; Mattia Battistiniego, barytona włoskiego; Jerzego Franciszka Habsburga (1880–1943), wnuka cesarza Franciszka Józefa I; Aleksandra Trubnikowa, dyrektora cesarskiej galerii Ermitażu, znawcę sztuki; Karla Hasenauera, znakomitego architekta wiedeńskiego, oraz Karla von Blassa, wybitnego malarza, profesora Akademii Wiedeńskiej.

Helena Dąbczańska była osobą charakterystyczną, swoją indywidualność podkreślała strojem noszonym w domu. Dokładny opis jej wyglądu zawdzięczamy Beacie Obertyńskiej, poetce i pisarce, której rodzice byli sąsiadami kolekcjonerki. Autorka w ostatnim rozdziale swojej powieści *Gitara i tamci* nakreśliła portret Heleny Dąbczańskiej:

W dziwnym tym domu mieszka dziwniejsza jeszcze od wnętrza, jakie sobie stworzyła, bogata, samotna pani. Próżnoby się kto silił ją opisać. Drugiej takiej nie ma i nie będzie.

Nosi szerokie jak dzwon i pstrokate suknie, szyte własnym jedynym krojem, podobnym dziwnie do abażuru. Rękawy o długich, plisowanych epoletach spadających aż do łokcia, są ku dłoni wąskie, jak tutka. Krótką „gieszka” zbiera pod siebie sute marszczenia powłóczystej „roby”. Włosy nosi pani ucięte, z męska. Nad czołem tylko i nad uszami gęsta przypudrowana czupryna. Po obu stronach wąskiej, bardzo jeszcze świeżej twarzy chwieją się jej długie soпле

szmaragdowych kolczyków. Kilka sznurów żółtawych nieco pereł leży ciężko na marszczonej, pstrokatej krezie, związanej w dużą, sterczącą kokardę na karku.

Twarz, jakże powiem? Wąska, poważna twarz anglikańskiego biskupa o mądrych, spadzistych trochę ku skroniom oczach, tak ciemnobrązowych, jak esencja mocnej herbaty. Jest niska, rusza się szybko i drobnymi kroczkami stuka w śliskie podłogi pokoi. Bardzo charakterystyczny chód. Nogi ma małe jak breloki. Gdy idzie, na długim złotym łańcuszku tańczy przed jej kolanami podbijany niemi ciągle, kosztowny lorgnon na długiej, perłowej rączce¹³¹.

Profesor Witwicki w liście do kolekcjonerki nazwał ten opis miniaturą na kości słoniowej z pewnym ciepłem nakreśloną¹³². Charakterystyczne elementy jej stroju, wygodną szeroką suknię do chodzenia w domu i długie kolczyki, wymieniają we wspomnieniach i listach osoby znające Dąbczańską.

Częste spotkania towarzyskie, oprowadzanie gości po zbiorach i towarzysząca im kulturalna rozmowa sprawiały niewątpliwie Dąbczańskiej przyjemność. Odpoczywała w ten sposób po trudach porządkowania zbiorów. Kres spotkaniom towarzyskim położyły ważne wydarzenia polityczne. 19 października 1918 roku Ukraińskie Zgromadzenie Narodowe proklamowało we Lwowie powstanie państwa ukraińskiego. Miało ono obejmować Galicję Wschodnią, Łemkowszczyznę (po Nowy Sącz), Bukowinę i Ruś Zakarpacką. W tym samym czasie władze austriackie zapowiedziały podział Galicji na zachodnią (polską) i wschodnią (ukraińską), dokonując jednocześnie korzystnego dla Ukraińców przegrupowania wojsk. Dowódcy ukraińscy podjęli decyzję o wystąpieniu zbrojnym we Lwowie i Galicji Wschodniej. W wyniku ataku przeprowadzonego w nocy z 31 października na 1 listopada 1918 roku w rękach Ukraińców znalazły się koszary austriackie, ratusz, poczta, Dworzec Główny, gmach namiestnictwa i banki. Dowódcy polscy nie byli zaskoczeni zamachem ukraińskim. Duża dysproporcja sił, brak

¹³¹ B. Obertyńska, *Gitara i tamci*, Lwów 1926, s. 464–465.

¹³² Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1949. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 322.

broni i porozumienia między dowódcami różnych ugrupowań spowodowały jednak, że Ukraińcy zdobyli dużą część Lwowa i prawie całą Galicję Wschodnią. Pomimo takiej różnicy sił z listopada Polacy przeszli do ataku. Zacięte walki toczyły się w pobliżu domu Dąbczańskiej. Polacy atakowali cytadelę położoną powyżej muzeum kolekcjonerki:

Z góry cytadelnej dniem i nocą waliły armaty, a rankiem i wieczorami świeciły smugi kul świetlnych. Terkotały po dachach karabiny maszynowe, a po brukach dzwoniły kule. [...] Ruski granat wpadł przez dach i do mojego domu i z klatki schodowej zrobiła się w momencie ruina. W gruzach i tumanie kurzu waliły się potrzaskane ramy i podarte płótna obrazów. Groziła w każdej chwili ruina i reszcie zbiorów – pracy całego życia¹³³.

Wojsko ukraińskie usytuowało się również po drugiej stronie ulicy Cytadelnej, przy której mieszkała Dąbczańska, w budynku Ossolineum. Żołnierze, chroniąc się za grubymi rocznikami dawnych czasopism, ostrzeliwali oddziały polskie broniące, położonego naprzeciwko, gmachu poczty¹³⁴.

Lwów został wyzwolony 22 listopada 1918 roku. Było to możliwe dzięki męstwu żołnierzy, pomocy płynącej z całego kraju, ale przede wszystkim postawie ludności cywilnej, w tym kobiet, dzieci i młodzieży nazywanej później „orlętami lwowskimi”. Wojska ukraińskie wycofały się z miasta, ale nadal je oblegały. Walki pod Lwowem trwały do 29 kwietnia 1919 roku, ostatecznie zakończyły się zawarciem sojuszu w kwietniu 1920 roku. Polska uznała niepodległość Ukrainy na obszarze należącym do Rosji przed rewolucją 1917 roku.

Na początku 1920 roku Helena Dąbczańska, mając prawie sześćdziesiąt lat, zawarła umowę o przysposobieniu ze Stefanem Aleksandrem Czołowskim, dwudziestoletnim mężczyzną, który miał się nazywać Dąbczański-Czołowski i mógł dziedziczyć po kolekcjonerce¹³⁵. Nie udało się ustalić, jaki związek łączył przybranego syna Dąbczańskiej z rodziną

¹³³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 343.

¹³⁴ A. Fischer, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich*, Lwów 1927, s. 73.

¹³⁵ Papiery dotyczące rodziny Aleksandra Czołowskiego z lat 1801–1941, Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. 5564, s. 15–16.

dyrektora archiwum Aleksandra Czołowskiego. We Lwowie plotkowano, że młody człowiek jest wielką miłością kolekcjonerki i na chwilę pasja zbieracka znalazła się na dalszym miejscu¹³⁶.

Mieszkańcy Lwowa niedługo cieszyli się pokojem; nie zdążono jeszcze usunąć zniszczeń wojennych, a latem 1920 roku do miasta zbliżyli się bolszewicy, którzy wyparli wcześniej Polaków i oddziały Petlury z Ukrainy. Na początku lipca powstał Galicyjski Komitet Rewolucyjny, który miał być rządem tymczasowym Galicyjskiej Socjalistycznej Republiki Rad. Lwów znów gorączkowo przygotowywał się do obrony. Pierwsza Armia Konna Budionnego dotarła na przedpola Lwowa 12 sierpnia 1920 roku. Ostateczne rozstrzygnięcie tej wojny nastąpiło 15 sierpnia w bitwie pod Warszawą. W wyniku odniesionego zwycięstwa armia polska przeszła do kontrnatarcia. 20 sierpnia oddziały Budionnego odstały od Lwowa. Traktat ryski zawarty w 1921 roku między rządem polskim a Rosją sowiecką uregulował sprawę granicy wschodniej.

W tym okresie niebezpiecznym dla zasobów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych wiele instytucji oraz właściciele prywatnych kolekcji najcenniejsze części swoich zbiorów wysyłały do Krakowa. Miasto opuszczali także mieszkańcy; nastąpiła kolejna fala wyjazdów zapoczątkowana w 1914 roku; w sumie do 1920 roku opuściło Lwów 40 tys. osób¹³⁷. Helena Dąbczańska też zdecydowała się uciec przed najazdem bolszewików. Korespondowała w tej sprawie z Feliksem Koperą, który przysłał dwóch pracowników Muzeum Narodowego: Józefa Pałasińskiego, pracownika administracji, i woźnego Szkaradka. Pomogli oni kolekcjonerce spakować pozostałą część kolekcji, również nieobjętą aktem darowizny¹³⁸. Helena Dąbczańska wyjechała z miasta w ostatnich dniach lipca. Przedmioty przewożone ze Lwowa zajęły pięć wagonów kolejowych. Ostatni transport dotarł na krakowski dworzec 31 lipca 1920 roku¹³⁹.

¹³⁶ S. Wasylewski, dz. cyt., s. 162–163.

¹³⁷ L. Podhorodecki, dz. cyt., s. 173.

¹³⁸ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 181.

¹³⁹ Tamże, s. 59, 75.

2.6. Pobyt w Krakowie

Dąbcańska po przyjeździe do Krakowa zamieszkała na Wawelu w dawnym gmachu poszpitalnym. Na listach adresowanych w tamtym czasie do kolekcjonerki widnieje adres – Wawel 9. Zajmowała ona obszerne pięciopokojowe mieszkanie, odnajęte od zarządu miasta. Obok mieszkania miała duży magazyn, w którym przechowywała część swoich zbiorów. Będąc na miejscu, mogła naocznie się przekonać, jak opiekowano się wcześniej przesłanymi zbiorami. Po latach opisze zastałą sytuację. Pod zarządem Muzeum Narodowego zbiory Fundacji im. Dąbcańskich stały się:

nieledwo kupą śmieci. Bo jakże np. konserwowano książki nadesłane ze Lwowa w latach 1911–1915? Oto zwalono na kupę w murówce – będącej niegdyś trupiarnią szpitala garnizonowego, a obecnie zburzonej – gdzie albo zawilgły, wskutek braku podłogi, albo niszczały pod ciężarem kafli petersburskich, dziś w zamku królewskim wstawionych¹⁴⁰.

Szafy, w których przechowywano książki we Lwowie, wysłane zaraz po transporcie książek, przeznaczono na inne eksponaty lub oddano personelowi na cele zupełnie niemuzealne. Dąbcańskiej trudno było ocenić poniesione straty, zauważyła przede wszystkim brak kilkudziesięciu roczników *Kłósów* i *Bluszczu* oraz książek o tematyce erotycznej. Zabytkowe meble używane były przez personel, tkaniny i pasy słuckie zapleśniały, jedną czwartą porcelany wytłuczono, dział obrazów był we względnie dobrym stanie, ale wiele z nich zaginęło.

Dąbcańska posiadała publikację z 1919 roku Franciszka Kleina *O stanie Muzeum Narodowego w Krakowie*, z której dowiadujemy się, że taki los spotkał dary również innych kolekcjonerów¹⁴¹. Jej autor, krakowski historyk sztuki, złożył ornaty burgundzkie z XV wieku w depozycie Muzeum Narodowego i nie mogąc uzyskać od zarządu muzeum informacji o ich losie, zaczął badać, czy wiadomości pojawiające się

¹⁴⁰ Tamże, s. 183.

¹⁴¹ Tamże, s. 221–245.

w prasie o niszczeniu i znikaniu zbiorów są prawdziwe. Miejska Komisja Muzealna zbierająca się pod przewodnictwem wiceprezydenta miasta odpowiedziała na te zarzuty, informując, że stan muzeum jest jak najlepszy, a w budynkach i składach panuje wzorowy porządek. Klein nie uwierzył w te zapewnienia i poświęcił półtora roku na zbadanie sprawy; przejrzał przede wszystkim sprawozdania muzeum na Wawelu i obejrzał obiekty muzealne. Główne zarzuty dotyczyły dyrekcji muzeum, która ograniczyła kupno i apelowała o ofiarność społeczeństwa. Prośby o dary odniosły skutek, muzeum w ciągu trzynastu lat otrzymało wiele kolekcji, ale nie było miejsca na wyeksponowanie wszystkich. Dyrekcja nie była zainteresowana pojedynczymi darami, zależało jej na ilości, a nie jakości. Klein twierdził, że gmach szpitalny nie był odpowiedni na muzeum. Budynek wymagał kosztownego remontu, który przeprowadzano etapami. W remontowanych salach leżały zbiory, a właściwie niszczały położone bezładnie, pokryte grubą warstwą kurzu, nie były zabezpieczone przed kradzieżą, każdy mógł wejść do składów muzealnych.

Ewidencję napływających darów prowadzono bardzo niestarannie, używając ogólnych określeń; na przykład w sprawozdaniu z 1909 roku w rubryce *Dary* napisano: „Obok tego napływały liczne dary p. H. Dąbczańskiej z Lwowa i powiększały znacznie jej kolekcję przeznaczoną na Wawel”; w sprawozdaniu z 1911 roku czytamy: „Dąbczańska Helena: Kilkanaście skrzyń książek [...]”¹⁴².

Ostatni zarzut stawiany ówczesnej dyrekcji muzeum dotyczył sprzedaży przedmiotów będących własnością tej instytucji. Muzeum Narodowe ogłaszało w prasie, że są do sprzedania na przykład portrety i można je oglądać. Autor publikacji zapytuje, czy dyrekcja w tak jawny sposób sprzedaje przedmioty będące własnością muzeum, czy występuje jako pośrednik przy sprzedaży dzieł sztuki prywatnych właścicieli, nadużywając w tym celu powagi instytucji.

Helena Dąbczańska na marginesie tej broszury dopisała ołówkiem w kilku miejscach parę słów komentarza. Przy opisie zbiorów niszczących w muzealnych składach napisała: „Wszystko to prawda, ale za mało jeszcze”; „Mnie w ten sposób wykradziono 70 obrazów i całe darowane

¹⁴² Tamże, s. 235–236.

srebra”; w miejscu omawiającym ewidencję darów widnieje na marginesie tylko jedno słowo: „Prawda”¹⁴³.

Dyrektor Kopera, pod adresem którego przede wszystkim były te zarzuty kierowane, nie mógł zaradzić wszystkim problemom. Na posiedzeniu Komitetu Muzeum Narodowego w 1919 roku przedstawił trudną sytuację lokalową instytucji. Z powodu braku miejsca na pomieszczenie zbiorów muzeum ominęło wiele cennych darów pomimo wcześniejszych deklaracji właścicieli; społeczeństwo nie mogło korzystać ze zbiorów; zabytki prowizorycznie zmagazynowane niszczały, były również narażone na kradzieże. Swoje wystąpienie zakończył apelem do władz miasta:

Komitet Muzeum Narodowego zwraca się do Rady miasta z przedstawieniem, że zbiory Muzeum Narodowego wymagają jak najrychlejszego pomieszczenia i oddania ich użyteczności publicznej i że należy w tym celu rozpocząć przebudowę gmachu poszpitalnego doprowadzić jak najprędzej do skutku, w przeciwnym razie zmagazynowanym zbiorom grozi zniszczenie¹⁴⁴.

Sytuację dodatkowo komplikował brak jednomyślności w sprawie odnowy Wawelu i jego przeznaczenia. Adolf Szyszko-Bohusz kierujący pracami renowacyjnymi na Wawelu uważał, że miejsce to nie nadaje się na Muzeum Narodowe. Chciał wybrać najpiękniejsze przedmioty i udekorować nimi zamek. Natomiast Feliks Kopera sądził, że można zachować Wawel jako rezydencję królewską, a pewne budynki przeznaczyć na zbiory Muzeum Narodowego. Koperze chodziło głównie o gmach po szpitalu garnizonowym Austriaków. Obliczył nawet, że potrzebuje 147 „przestrzeni”, czyli sal na pomieszczenie eksponatów muzealnych. Dziesięć sal miały zajmować zbiory im. Dąbcańskich¹⁴⁵. Po dokończeniu remontu budynku poszpitalnego muzeum szybko zyskałoby 90 sal wystawowych.

Wydarzenia potoczyły się jednak inaczej. Po odzyskaniu niepodległości gmach poszpitalny stał się własnością rządu Rzeczypospolitej i 23 września 1920 roku wydano nakaz opuszczenia go, ponieważ

¹⁴³ Tamże, s. 221, 230, 235.

¹⁴⁴ F. Kopera, *Muzeum Narodowe na Wawelu*, Kraków 1919, s. 1–2.

¹⁴⁵ Tamże, s. 4.

przeznaczono go do rozbiórki. Jedynym rozwiązaniem takiego stanu rzeczy była budowa nowego gmachu dla Muzeum Narodowego. W 1921 roku powołano Komitet Budowy MN, a jego projekt powierzono Szyszko-Bohuszowi. Z braku funduszy projekt upadł. Kamień węgielny pod nowy gmach położono dopiero 1 czerwca 1934 roku¹⁴⁶.

W Krakowie pojawiły się pogłoski o zamiarze wycofania części darowizny Dąbczańskiej. Przybrany syn kolekcjonerki w liście z grudnia 1920 roku skierowanym do nieznanego bliżej członka zarządu Muzeum Narodowego zdementował te fałszywe wieści¹⁴⁷.

Kolekcjonerka niewątpliwie przeżyła trudne chwile, kiedy patrzyła na niszczący dorobek swojego życia. Nie osłabiło to jednak jej ofiarności i chęci aktywnego uczestniczenia w wydarzeniach kulturalnych. Włączyła się w społeczność krakowską, zapisując się do towarzystw oraz wspierając pieniężnie różne instytucje kultury. W 1920 roku po uiszczeniu jednorazowej składki w wysokości 200 marek została Członkiem Założycielem Towarzystwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie¹⁴⁸. Na początku następnego roku kolekcjonerka wsparła akcję cegiełkową zorganizowaną przez profesora Adolfa Szyszko-Bohusza. Miała ona pomóc sfinansować prace na Wawelu w trudnym okresie odbudowywania państwa po zniszczeniach wojennych. Na początku wartość tabliczki, czyli „cegiełki wawelskiej”, określono na 30 tys. marek, na tyle szacowano jeden dzień pracy na Wawelu. Do 1936 roku wykupiono 6330 cegiełek; tabliczka Dąbczańskiej jest jedną z pierwszych, nosi numer 21, umieszczono ją w murze obronnym od ul. Kanoniczej, w rzędzie 188, warstwa 50¹⁴⁹. W 1923 roku złożyła dar 2 milionów marek na cele Biblioteki Muzeum Przemysłowego¹⁵⁰.

We Lwowie wiedzano o losie daru Dąbczańskiej. W prasie nazywano ją „sybillą lwowską”, kontynuatorką szlachetnej pasji zapoczątkowanej

¹⁴⁶ *Siedemdziesiąt lat gmachu głównego Muzeum Narodowego w Krakowie*, red. E. Ryżewska-Kulawik, Kraków 2004.

¹⁴⁷ S. Czołowski-Dąbczański, Memorial w sprawie darowizny na rok 1920, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 5024.

¹⁴⁸ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 27.

¹⁴⁹ P. Stępień, „Cegiełki wawelskie” po konserwacji, „*Studia Waweliana*” 1999, t. 8, s. 195–232.

¹⁵⁰ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 269.

przez księżną Izabelę Czartoryską. Jeden z dziennikarzy apelował do kolekcjonerki, żeby sprowadziła zbiory do Lwowa i oddała je Krakowowi dopiero po swojej śmierci. Rada miasta Lwowa uczciła Dąbczańską, uchwalając w 1921 roku, że popiersie kolekcjonerki stanie w sali Muzeum im. Jana III Sobieskiego, a ulica Cytadelna zmieni nazwę na Heleny Dąbczańskiej¹⁵¹.

Dom kolekcjonerki we Lwowie został zajęty przez wojsko polskie. W czerwcu 1921 roku przekazano jej zawiadomienie od ppłk Jerzego Trojanowskiego, że zgodnie z otrzymanym rozkazem zakwaterował się w jej domu¹⁵².

Kolekcjonerka, chcąc zapobiec dalszemu niszczeniu zbiorów, uzyskała zgodę władz Krakowa na przekazanie części z nich innym instytucjom. W 1922 roku oddała 10 634 tomów ze swojej kolekcji Bibliotece Muzeum Przemysłowego im. dra A. Baranieckiego w Krakowie. Uzpełniła ten dar osobnym przekazaniem 13 maja 1922 roku dwudziestu ośmiu tomów *Encyklopedii Diderota* w pięknych oprawkach¹⁵³.

Pamiętała też o Muzeum Etnograficznym, w *Pamiętniku* napisała tak:

Najzacniejszemu i kochanemu Sewerynowi Udzieli, dyrektorowi i twórcy Muzeum Etnograficznego na Wawelu, ofiarowałam około 100 lichtarzy majolikowych i rzeźbionych w drzewie, kilkadziesiąt krzyży, kilkadziesiąt gard huculskich, haftów, figur, obrazów, słupów. Przedmioty te umieszczono w osobnej sali jako zbiór Heleny Dąbczańskiej¹⁵⁴.

W następnych latach także przekazywała temu muzeum różne ekspozycje. W listach z 1925 roku Seweryn Udziela dziękuje za 26 drukowanych w Pradze i Wiedniu kolorowych obrazów świętych dla ludu oraz za bardzo dużą rzeźbę św. Onufrego¹⁵⁵. W 1930 roku zarząd zamku przekazał

¹⁵¹ Tamże, s. 265, 345, 387; A. Biedrzycka, dz. cyt., s. 143.

¹⁵² Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1906–1949, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12013/II, s. 165.

¹⁵³ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 23–24.

¹⁵⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 332.

¹⁵⁵ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 32–33.

temu muzeum z darów Heleny Dąbczańskiej: jedną szafę, cztery książki niemieckie, pudełko z wycinkami i inne drobiazgi¹⁵⁶.

Kolekcjonerka wysłała dary również do muzeów w innych miastach. Muzeum Króla Jana III we Lwowie otrzymało: kilka całych ikonostasów, sporą liczbę obrazów na złotym tle, trzy świeczniki, dwa carskie wrota, 80 lichtarzy majolikowych i rzeźbionych w drzewie. Helena Dąbczańska obdarowywała to muzeum też w późniejszym czasie. W papierach przekazanych Ossolineum znajduje się odręcznie spisana lista rzeczy podarowanych temu muzeum w latach 1912–1945. Obejmuje ona różnorodne przedmioty zabytkowe, które nie są ponumerowane, a także książki bez podawania ich tytułów: album z litografiami włoskimi, oprawa skórzana; trzy tomy broszur 1838 i 1848; pudło z broszurami 1837 i 1838 oraz lista depozytów umieszczonych w muzeum, między innymi „album z litografiami, dwie książki z modami”¹⁵⁷.

Muzeum Lubomirskich we Lwowie otrzymało w 1921 roku: jeden obraz szkoły ruskiej, malowany na drzewie, przedstawiający postać św. Jana; wizerunek cudownego obrazu Matki Boskiej z monasteru Poczajowskiego oraz drewnianą rzeźbę lwa. W 1927 roku kolekcjonerka podarowała temu muzeum katalog *Chodowiecki's Werke oder Verzeichnis sämtlicher Kupferstiche [...] von 1758 bis zu seinem Tode 1800* wydany w Berlinie w 1814 roku¹⁵⁸. Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu dostało 10 obrazów z ikonostasów, czepki, wachlarze, kaftany, obraz Matki Boskiej, lichtarz i inne przedmioty¹⁵⁹. Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej otrzymało cenne dary składające się przede wszystkim z obrazów. Pisma z podziękowaniami dla kolekcjonerki z lat 1924–1937 wymieniają między innymi portret hr. Dunin Borkowskiej pędzla Józefa Reychmana oraz medale polskie¹⁶⁰. Muzeum Podolskiemu T.S.L. w Tarnopolu ofiarowała w 1926 roku tkaniny i hafty: stułę z włoskiego brokatu, fragment pasa słuckiego, gobeliny, brokat francuski, tkaninę chińską, czepiec¹⁶¹.

¹⁵⁶ Tamże, s. 37.

¹⁵⁷ Tamże, s. 311.

¹⁵⁸ Tamże, s. 49, 52, 56.

¹⁵⁹ Tamże, s. 159.

¹⁶⁰ Tamże, s. 95.

¹⁶¹ Tamże, s. 113.

Helena Dąbczańska musiała opróżnić magazyn na Wawelu, dlatego zabytki ruskie, których zostało bardzo dużo, podarowała znajomym malarzom krakowskim i lwowskim. Wiedziała, że cenili oni piękne tkaniny, ich wzory i barwy. Do obdarowanych należeli: Wojciech Weiss, Wojciech Kossak, Stanisław Janowski i Leon Wyczółkowski. Pozostałe rzeczy sprzedała kolekcjonerka „[...] wiedeńskiemu antykwarzowi. Zakupił on wszystko to, co krakowski kustosz uznał za »mało wartościowe« i zapłacił za to wszystko dwa miliony marek polskich (w roku 1921)”¹⁶². Dąbczańska miała na myśli Józefa Kwiatkowskiego wyznaczonego przez dyrektora muzeum do skatalogowania jej kolekcji.

Helena Dąbczańska chciała w prasie nagłośnić sprawę niszczenia zbiorów na Wawelu. Pomagał jej w tej sprawie przyjaciel ze Lwowa, mieszkający już wtedy w Warszawie – profesor Władysław Witwicki. Przekazywał dane dotyczące strat poniesionych na Wawelu dziennikarce Irenie Pannenkowej, która także związana była ze Lwowem. Ukończyła w tym mieście studia filozoficzne w stopniu doktora na Uniwersytecie Lwowskim. Napisała ona na ten temat kilka felietonów w „Warszawiance” w latach 1926–1927. Nie odniosły one większego skutku, tak jak przewidywał profesor Witwicki¹⁶³.

2.7. Powrót do Lwowa

Pod koniec lat 20. XX wieku Dąbczańska miała poważne kłopoty finansowe, groziło jej zlicytowanie części kolekcji. Prosiła o pomoc Szyszko-Bohusza, który miał zaświadczyć, że przedmioty podlegające licytacji należą do Wawelu. Profesor nie mógł tego uczynić, ponieważ nie posiadał formalnego aktu darowizny. Fundusze kolekcjonerki nadwerżyły hojne datki dla instytucji kulturalnych, ale przede wszystkim ekscentryczny zakup samochodu. Przypuszcza się, że Dąbczańska z tego powodu sprzedała swoją willę we Lwowie. Kiedy powróciła do tego miasta w 1927 roku, nie mogła się już wprowadzić do swojego dawnego mieszkania przy

¹⁶² H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 332.

¹⁶³ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1945, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 47, 52.

ulicy Dąbczańskiej 3, ponieważ zajmował je inny lokator. Z listów profesora Witwickiego dowiadujemy się, że kolekcjonerka dość długo szukała odpowiedniego lokum, zmieniała kilkakrotnie adresy; najczęściej występują w papierach nazwy ulic Zybkiewicza 5, Łżyńska 2 i Stryjska. Witwicki chciał pomóc przyjaciółce, interweniując u władz miasta, ale nie przyniosło to pożądanego skutku. Dopiero w czerwcu 1930 roku Dąbczańska napisała, że przeprowadziła się do mieszkania, które jej odpowiada¹⁶⁴. Pomimo tych kłopotów H. Dąbczańska z właściwą sobie energią wystąpiła z inicjatywą utworzenia obiektu sportowego dla lwowian, wsparła również ten projekt finansowo, o czym donosiła prasa z dnia 19 lipca 1927 roku¹⁶⁵.

W tym okresie, kiedy kolekcjonerka szukała dla siebie miejsca we Lwowie, prezydent miasta Krakowa Karol Rolle napisał do niej w sprawie opróżnienia pomieszczeń potrzebnych Muzeum Narodowemu. Na Wawelu pozostały trzy puste kufry i parę mało wartościowych rzeczy. Kolekcjonerka nie zajęła się tą sprawą i w następnym piśmie zawiadomiono ją o przeniesieniu tych przedmiotów do składów Ekonomatu Miejskiego¹⁶⁶.

W latach 30. XX wieku Dąbczańska mieszkała we Lwowie, ale powracała również do Krakowa. Można powiedzieć, że dzieliła życie między te dwa miasta. Z listów profesora Witwickiego poznajemy niektóre fakty z jej życia w tym okresie. Dąbczańska nadal była w ciężkiej sytuacji materialnej; Witwicki starał się przez swoje znajomości załatwić jej rentę lub pensję dla ubogich¹⁶⁷. W 1931 roku Magistrat miasta Lwowa przyznał kolekcjonerce dożywotni „dar honorowy” w wysokości 250 zł miesięcznie¹⁶⁸.

Dąbczańska zarabiała dodatkowe pieniądze na życie, handlując różnymi przedmiotami i pośrednicząc w transakcjach. Zwracała się do osób, które dobrze знаła. W materiałach przekazanych Ossolineum zachowało

¹⁶⁴ Tamże, s. 47, 52, 81.

¹⁶⁵ A. Biedrzycka, dz. cyt., s. 365.

¹⁶⁶ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 161–166.

¹⁶⁷ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1945, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II.

¹⁶⁸ J. Fijałek, *Helena Dąbczańska*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 161.

się wiele bilecików i karteczek z krótkimi ofertami handlowymi skierowanymi do pracowników Ossolineum. Mieczysławowi Treterowi, historykowi sztuki, muzealnikowi, przesała taką wiadomość: „Mam coś ciekawego dla Pana, proszę wstąpić kiedy czas pozwoli, ukłony łączę”¹⁶⁹. W grudniu 1937 roku napisała do Mieczysława Gębarowicza, kustosa Muzeum im. Lubomirskich: „Dostałam kilka mądrych książek, śliczna Hiszpania, smakowity Fredro z ill., może Pan znajdzie czas przed niedzielą to proszę na pół godziny, po 5tej jestem w domu” oraz „Opuszczam 10 zł z albumu Sichulskiego, to jest okazja [...]”¹⁷⁰.

Listy kolekcjonerki do Ludwika Bernackiego, dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, świadczą, że nie tylko sprzedawała tej instytucji własne książki, ale także pośredniczyła w transakcjach handlowych z Ossolineum. Z Bernackim łączyła Dąbczańską bliska znajomość, przez kilka lat mieszkał on u kolekcjonerki. Atmosfera jej domu miała wpływ na rozwój zainteresowań bibliofilskich Bernackiego¹⁷¹. Kolekcjonerka zwracała się do niego otwarcie: „Może Pan zechce przyjść kiedy do mnie, mam kilka książek dobrych, a żal zostawić ludziom obojętnym na te rzeczy, wolę, żeby były w Ossolineum”. W innym miejscu pisała: „Nie mogę doczekać się obiecanej wizyty, posyłam książki i spis nie moich dzieł, osoba ta nie może czekać i prosi o przeglądnięcie spisu i zaznaczenie, które rzeczy kupiłby Pan zaraz i za jaką cenę. Na moje książki czekać będą cierpliwie, kiedy raczy Pan znaleźć czas”¹⁷².

Nadal obdarowywała różne instytucje, na przykład w 1936 roku podarowała Katedrze Budowy Miast Politechniki Lwowskiej portret profesora Ignacego Drexlera. Podziękowania dla Dąbczańskiej przesłano na ul. Zybkiewicza 5 we Lwowie, adres ten został przekreślony, a list doręczono kolekcjonerce w Krakowie; mieszkała w tym czasie przy ul. Sławkowskiej 11¹⁷³. Przypuszcza się, że zatrzymywała się u Marii Sakowskiej,

¹⁶⁹ Korespondencja Mieczysława Tretera 1905–1920, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 16371/II, s. 223–224.

¹⁷⁰ Papiery Mieczysława Gębarowicza, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 16392/II, s. 377–390.

¹⁷¹ S. Wasylewski, dz. cyt., s. 162.

¹⁷² Papiery Ludwika Bernackiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 7033/II, s. 161–163.

¹⁷³ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1904–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12236/II, s. 147.

która tam mieszkała i reprezentowała Dąbcańską podczas opróżniania jej mieszkania na Wawelu w 1930 roku¹⁷⁴.

Kolekcjonerka w tym czasie dokończyła pracę nad wspomnieniami i przesłała je profesorowi Witwickiemu do przeczytania w kwietniu 1939 roku. Uznał je za bardzo zajmujące i niewymagające zmian¹⁷⁵.

Dąbcańska nadal bolała nad częściowym zniszczeniem i rozproszaniem jej daru dla Muzeum Narodowego w Krakowie. Chciała nawet wysłać list anonimowy, za pośrednictwem Witwickiego, do „Kuriera Poznańskiego”, w którym odsłaniała kulisy kradzieży jej zbiorów; obwiniała między innymi woźnych wawelskich o kradzież symbolicznego już wtedy wozu Drzymały. List był podpisany „Stary Miłośnik Zamku Wawelskiego”. Witwicki przekonał Dąbcańską, żeby jednak tego listu nie wysyłała; autorstwo anonimu było zbyt oczywiste¹⁷⁶.

Wybuch drugiej wojny światowej zaskoczył Helenę Dąbcańską we Lwowie. 1 września na miasto spadły pierwsze bomby niemieckie, a już 12 września wojska nieprzyjaciela dotarły na południowo-zachodnie rogatki Lwowa. Obronę Lwowa kierował dowódca Frontu Południowego gen. Kazimierz Sosnkowski. Działania wojska wspierali bardzo aktywnie mieszkańcy Lwowa. Bombardowania zniszczyły wodociągi, zaczęło brakować wody, żywności i prądu. Dziennie ginęło około 300 mieszkańców od bomb i pocisków, szpitale były przepełnione rannymi. Jeszcze tylko od wschodu miasto miało łączność z resztą kraju. Sytuacja stała się tragiczna, gdy wojska rosyjskie przekroczyły granicę i późnym wieczorem 19 września dotarły do miasta. Pierścień wojsk niemieckich i rosyjskich zacieśnił się wokół Lwowa. W tej sytuacji 21 września generał Władysław Langner powiedział się za kapitulacją, którą podpisano w następnym dniu. Niemcy i ZSRR 28 września 1939 roku zawarły traktat o przyjaźni i dokonały podziału terytorium Rzeczypospolitej. Lwów znalazł się w obszarze podlegającym ZSRR.

Po wkroczeniu 22 września wojsk rosyjskich do Lwowa życie w mieście bardzo się zmieniło. Żołnierze sowieccy ogołocili z towarów sklepy,

¹⁷⁴ Protokół z komisji odbytej w mieszkaniu zajmowanym niegdyś przez p. Helenę Dąbcańską na Wawelu, Archiwum Naukowe Zamku Królewskiego na Wawelu, sygn. PZS-I-94; I-95.

¹⁷⁵ Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1915–1945, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 253.

¹⁷⁶ Tamże, s. 191–192.

płacąc swoją walutą; kawiarnie i restauracje opustoszały, większość lokali gastronomicznych zamknięto. NKWD rozpoczęło akcje przeciwko prywatnym właścicielom: zamykano zakłady przemysłowe, przedsiębiorstwa handlowe, banki, lokale rozrywkowe. Mieszkańcy miasta ustawiali się w kilometrowych kolejkach po chleb i mąkę. Wkrótce upaństwowiono prywatne majątki ziemskie, fabryki, cukrownie, gorzelnie, tartaki, banki, kamienice, kasy. Upaństwowione przedsiębiorstwa rabowano i wywożono ich mienie do Rosji. Wiele zakładów unieruchomiono, co spowodowało zwiększenie się bezrobocia. Zablokowano wszystkie konta bankowe i oszczędnościowe. Bezwzględnie rekwirowano żywność i paszę dla Armii Czerwonej. Wszystko to pogłębiało powstałe trudności i powodowało pograżanie się społeczeństwa w nędzę.

W mieście przeprowadzano masowe aresztowania, najpierw wśród rdzennych lwowian, w tym Ukraińców i Żydów, a następnie osób, które przybyły tu z ziem zachodnich zajętych przez Niemców.

Wszystko to odbywało się zgodnie z opracowanym wcześniej przez NKWD planem likwidowania „wrogów ludu”, do których zaliczeni zostali urzędnicy państwowi i samorządowi, sędziowie i prokuratorzy, funkcjonariusze policji, żołnierze zawodowi, właściciele ziemscy, przedsiębiorcy przemysłowi i handlowi, kupcy, bankierzy, działacze społeczni, kulturalni, oświatowi, religijni, słowem – wszystkie aktywne jednostki. Więzienia zapełniły się tysiącami ludzi, masowo zapadały wyroki śmierci¹⁷⁷.

Przeprowadzono cztery deportacje w głąb Rosji; w ich wyniku z Małopolski Wschodniej wywieziono w sumie około 400 tys. Polaków, Ukraińców i Żydów. Szacuje się, że ze Lwowa deportowano około 100 tys. osób¹⁷⁸. Struktura narodowościowa ludności miasta zaczęła się radykalnie zmieniać. Miejsce wywiezionych zajęli przybyli z Rosji pracownicy stalinowskiego aparatu terroru, wojskowi wraz rodzinami, działacze polityczni, agitatorzy oraz inni.

Nastały ciężkie czasy dla szkolnictwa. Początkowo nieczynne były szkoły podstawowe i średnie. Wznowiły działalność dzięki zabiegom

¹⁷⁷ L. Podhorodecki, dz. cyt., s. 212.

¹⁷⁸ Tamże, s. 218.

dotychczasowego kuratora Piotra Tadeusza Kupczyńskiego. W grudniu wypłacono nawet nauczycielom pensje w złotychkach. Jednak po wymianie w tym samym miesiącu złotego na ruble, ale tylko 250 zł na osobę, zarobki nauczycieli i innych środowisk zawodowych bardzo straciły na wartości. W październiku uniwersytet i politechnika wznowiły pracę. Uniwersytet na początku 1940 roku otrzymał imię Iwana Franki, ukraińskiego pisarza i działacza społecznego. Władze sowieckie wprowadziły różne zmiany w strukturze organizacyjnej uczelni, na przykład z Wydziału Medycyny utworzono odrębny Instytut Medycyny, a Akademię Handlu Zagranicznego przekształcono w Instytut Handlu Sowieckiego. Powstały też nowe uczelnie – Instytuty Nauczycielski i Pedagogiczny. Wielu profesorów Polaków utraciło pracę. Zastąpili ich Ukraińcy i Rosjanie. Wyższe uczelnie stały się ukraińskie. W tej sytuacji wielu studentów polskich zrezygnowało ze studiów, wielu też zostało aresztowanych. Ukrainizacja i rusyfikacja objęły również szkoły podstawowe i średnie, chociaż w niektórych zachowano język polski. Młodzież poddawano indoktrynacji. Na lekcje w szkołach przychodzili komsomolcy, którzy zrywali polskie godła i symbole, wieszali czerwone gwiazdy, szydzili z religii, wojska polskiego i rządu. W pracy agitacyjnej wyróżniła się aktywnością Wanda Wasilewska, czym bardzo naraziła się polskim patriotom.

Władze sowieckie po zlikwidowaniu polskiej administracji, sądownictwa i samorządu przeprowadziły 29 października wybory do Ukraińskiego Zgromadzenia Ludowego. Zastraszeni ludzie wybrali wskazanych kandydatów. Parę dni po wyborach Zgromadzenie Ludowe poprosiło Radę Najwyższą ZSRR o przyłączenie Małopolski Wschodniej do ZSRR. 1 listopada 1939 roku Lwów z całą Małopolską Wschodnią stał się częścią ZSRR, a mieszkańcy miasta zostali przymusowo obywatelami tego państwa.

Porządek wprowadzony przez Sowietów nie trwał długo; 22 czerwca 1941 roku na Lwów znów spadły niemieckie bomby, zaskoczeni tym byli lwowiaczy i władza radziecka. Dopiero w następnym dniu radio moskiewskie podało wiadomość o stanie wojny z Niemcami. Rosjanie ewakuowali się szybko, 28 czerwca nie było już żadnej władzy. 5 czerwca wkroczyły do miasta wojska niemieckie entuzjastycznie powitane przez nacjonalistów ukraińskich. Wkrótce z inicjatywy Stepana Bandery powstał rząd ukraiński, który ogłosił powstanie niepodległej Ukrainy, sojusznika

III Rzeszy. Niemcy nie liczyli się z aspiracjami narodowców ukraińskich i na początku lipca 1941 roku aresztowali cały ich rząd oraz wielu działaczy, w tym Banderę. Z Galicji Wschodniej utworzono 5 dystrykt Generalnego Gubernatorstwa. Mieszkający we Lwowie Żydzi i Polacy tracili życie w więzieniach i obozach koncentracyjnych, podczas akcji terrorystycznych, egzekucji publicznych, łapanek. Brakowało żywności, podstawowe produkty racjonowano za pomocą kartek.

Polacy nie byli bierni podczas okupacji sowieckiej, a później niemieckiej. Już w październiku 1939 roku zorganizowano konspirację wojskową. Powstałe grupy pod różnymi dowódcami miały połączyć gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski, którego gen. Sikorski mianował komendantem Obszaru nr 3 – Lwów Związku Walki Zbrojnej (ZWZ). Na początku 1940 roku powstała we Lwowie tajna Rada Narodowa podporządkowana rządowi emigracyjnemu. ZWZ w 1942 roku przekształcono w Armię Krajową. Prowadziła ona we Lwowie i okolicach szeroką działalność: wydawała prasę podziemną, szkoliła kadre podchorążych, zdobywała i zbierała broń, zajmowała się wywiadem, odbierała zrzuty, odbijała więźniów, likwidowała zdrajców, broniła ludności przed terrorem oddziałów UPA.

W styczniu 1944 roku Niemcy zakończyli oblężenie Leningradu i zaczęli wycofywać się na zachód. Za nimi postępowała Armia Czerwona (AK), która w marcu wkroczyła na dawne ziemie polskie. 18 lipca Lwów opuściły władze niemieckie, za nimi wyjechali urzędnicy, policjanci, gestapowcy i nacjonałiści ukraińscy. Walki o Lwów trwały do 27 lipca, kiedy to ostatecznie wojska rosyjskie wspomagane przez AK wyparły Niemców. Na ziemiach wyzwolonych nie zapanował pokój. Aresztowano wielu żołnierzy AK, którzy nie chcieli wstąpić do armii Berlinga lub wojska sowieckiego. Prześladowania objęły również inteligencję polską i ukraińską, działaczy politycznych i społecznych, narodowców ukraińskich. Losy Lwowa zostały przesądzone na konferencji przywódców Wielkiej Koalicji w Jałcie. Polska utraciła Kresy Wschodnie na rzecz ZSRR; w latach 1944–1946 z rejonu repatriacyjnego obejmującego Lwów i okolice wyjechało do kraju około 125 tys. ludności.

Niewiele wiadomo o życiu Dąbcańskiej w tym okresie; na pewno borykała się z trudnościami życia codziennego jak wszyscy mieszkańcy; można przypuszczać, że uniknęła deportacji i aresztowania ze względu na sędziwy wiek, ale brak materiałów źródłowych potwierdzających to. Jedynie z listów od znajomych kolekcjonerki dowiadujemy się o pewnych

sprawach. Dąbcańska podobnie jak inni mieszkańcy Lwowa wyprzedawała cenne przedmioty, żeby zdobyć pieniądze na utrzymanie. W czasie okupacji sowieckiej i niemieckiej życie gospodarcze rozwinęło się na targowiskach. Największy ruch panował na placu Krakowskim i w pasażu Mikolascha. Można tam było wszystko sprzedać i kupić. Wśród sprzedających przeważali inteligenci, ponieważ instytucje oświatowe i kulturalne z czasów polskich zostały zlikwidowane; banki, sądy, wydawnictwa pozamykano. Nabywcami byli przeważnie oficerowie i żołnierze.

Kolekcjonerka w listach do profesora Witwickiego musiała opisywać swoją codzienność, ponieważ stary przyjaciel w odpowiedzi napisał:

Bardzo się cieszę, że Pani sprzedaje obrazy. Aby tylko ludzie kupowali. A niech Pani nie mówi: żyję, nie wiem po co, bo Pani w następnym wierszu daje sama odpowiedź na to pytanie pisząc: cieszę się, jak mogę pomóc innym. I Pani pomaga innym. Wie tylko ten, co komu w kieszeń wściubi, ale tym że Pani jest. Taka właśnie: dobra, uśmiechnięta, niezłomna i niezgaszona, zawsze z humorem i co mi zrobisz i zawsze ciekawa druków i obrazów, i filmów, i ludzi i ruchliwa, i niezależna, i prosta, i nieudająca niczego¹⁷⁹.

2.8. Ostatnie lata

Kolekcjonerka miała osiemdziesiąt dwa lata, kiedy zakończyła się wojna. Chciała wrócić do Krakowa, chociaż nie miała w tym mieście własnego mieszkania ani rodziny¹⁸⁰. Nie była już osobą zamożną. W tej sytuacji najlepszym rozwiązaniem okazało się zamieszkanie w Domu Ubogich im. Helclów. Z Krakowa otrzymywała wiadomości w tej sprawie od Bronisławy Rychter-Janowskiej, znanej malarki i publicystki. Rychter-Janowska była żoną lwowskiego malarza Tadeusza Rychtera, wiele podróżowała po świecie w poszukiwaniu tematów dla swoich obrazów,

¹⁷⁹ Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1915–1945, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 261.

¹⁸⁰ Adoptowany syn kolekcjonerki przed wybuchem wojny był porucznikiem rezerwy 13 Dywizjonu Artylerii Konnej; prawdopodobnie zginął na wojnie.

w 1917 roku osiadła w Krakowie, a jej mieszkanie stało się jednym z najbardziej znanych salonów artystycznych. W listopadzie 1945 roku poinformowała Dąbczańską o zajęciu Zakładu Helclów przez wojsko rosyjskie oraz dodała: „[...] myślę jednak, że po zakończeniu tych wszystkich gnębiących rzeczy wszystko powróci do stanu naturalnego i że Droga Pani będzie mieć do tej instytucji drogę otwartą”¹⁸¹. Zdevastowany budynek wyremontowano i pod koniec 1946 roku dom wznowił działalność. W tym też roku zamieszkała w nim Dąbczańska. Nie było jej łatwo w nowych warunkach. Skarżyła się profesorowi Witwickiemu na towarzystwo ludzi chorych psychicznie i inne niedogodności¹⁸². Stary przyjaciel pocieszał ją, pisząc: „Masz tyle humoru w spojrzeniu na rzeczy i ludzi, że jakoś to zniesiesz”¹⁸³. Źródłem przyjemności dla obojga były wspomnienia dawnych lat: ulicy, przy której mieszkali, książek czytanych przy lampie w bibliotece. Dąbczańska korespondowała również z innymi dawnymi przyjaciółmi ze Lwowa. Otrzymywała od nich kartki z życzeniami świątecznymi. Łączyły ich wspomnienia wspólnie spędzanego czasu w jej salonie. Jej bibliotekarz Antoni Pakosz, patrząc na znane mu pismo swojej chlebodawczyni, napisał w 1947 roku z Bejrutu: „[...] przypomniałem sobie żywo dawne moje lata sielskie i anielskie, tę ulicę Cytadelną 3, tę żelazną damę, za którą tyle miłości się kryło”¹⁸⁴. Lekarz profesor Józef Markowski w odpowiedzi na list kolekcjonerki, który go bardzo ucieszył, wyznał otwarcie, że odpisywanie na wskazany adres sprawi mu ogromną przykrość: „[...] musiałbym zaadresować »przytułek starców«, a tego adresu demokratycznego nie ośmieliłbym się użyć do Hrabiny, którą uwielbialiśmy w klubie Piękna i Sztuki z ul. Cytadelnej”¹⁸⁵. Wspominanie starych dobrych czasów, miłe słowa przyjaciół stanowiły dla Dąbczańkiej pewną pociechę w tym trudnym okresie życia.

¹⁸¹ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1904–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12236/II, s. 327.

¹⁸² Dąbczańska była osobą niewierzącą, a zmuszana była do udziału w obrzędach religijnych. Zob. A. Nowicki, *Religia i ateizm...*, s. 34–36.

¹⁸³ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1945, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 297.

¹⁸⁴ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1906–1949, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12013/II, s. 107.

¹⁸⁵ Tamże, s. 91.

Helena Dąbczańska pomimo podeszłego wieku żywo interesowała się sprawami książki. W 1947 roku została członkiem Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie¹⁸⁶. Była to druga organizacja bibliofilska w kraju działająca od 1922 roku. Towarzystwo skupiało miłośników książek, dla których były one czymś więcej niż towarem. Wśród członków tej organizacji znajdowały się wybitne postacie związane zawodowo z Uniwersytetem Jagiellońskim, Biblioteką Jagiellońską oraz Polską Akademią Umiejętności. W późniejszych latach do tego grona dołączyli uczeni z innych miast. Nakładem towarzystwa ukazywały się rozprawy naukowe, druki bibliofilskie, katalogi antykwariatu „Bibliofil Polski”, literatura sowizdrzalska, dyplomy Kapituły Orderu Białego Kruka itd. Towarzystwo w ciągu czterdziestu lat istnienia zarejestrowało 462 członków. Część z nich aktywnie uczestniczyła w pracach organizacji, część zadawała się przynależnością do ekskluzywnego związku¹⁸⁷. Helena Dąbczańska z racji swojego wieku należała do tej ostatniej grupy.

Kolekcjonerka była w bardzo złej sytuacji finansowej. Dostawała wprawdzie od miasta dożywotnią pensję, ale nie starczała ona na opłaty i żywność, a czasami zdarzało się, że tych pieniędzy nie otrzymywała. Dąbczańska musiała być bardzo zdesperowana, skoro napisała do Prezydium Rady Ministrów w Warszawie, przypominając w liście historię powstawania kolekcji i przekazywania ich muzeom, a zakończyła tak:

Dzisiaj nie posiadam już nic, a będąc w podeszłym wieku 85 lat zostałam bez środków do utrzymania i znalazłam przytułek w Zakładzie dla ubogich fundacji im. Helclów w Krakowie. Czy moja ofiarność i bezinteresowny tak cenny dar nie zasługują na większe uznanie jak ten skromny zasilek, jaki otrzymuję w kwocie 3.000 zł¹⁸⁸.

Pomagała sobie, sprzedając rzeczy, które jeszcze posiadała. Zwracała się do dawnych znajomych ze Lwowa. Swoje wspomnienia, zbiory listów

¹⁸⁶ Tamże, s. 163.

¹⁸⁷ B. Szornel-Dąbrowska, *Bibliografia wydawnictw Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie 1922–1952*, Kielce 2000.

¹⁸⁸ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12237/II, s. 362.

i inne materiały zaferowała Franciszkowi Pajączkowskiemu, który przez 43 lata pracował w Ossolineum, a od 1951 roku aż do śmierci pozostawał na stanowisku dyrektora Biblioteki Ossolineum we Wrocławiu. Ta niegdyś wielka pani tak pisała do niego na kilka lat przed śmiercią: „Ginę i nie mam nawet na chleb i mleko [...]. Ratuj mnie Panie”¹⁸⁹. Zwróciła się do władz miasta z prośbą o sprawdzenie, czy na Wawelu nie zostały w pakach jakieś jej rzeczy. W styczniu 1954 roku otrzymała odpowiedź od krakowskiego historyka Władysława Bogatyńskiego: „Z przykrością muszę donieść, po pakach Pani na Wawelu ani śladu”¹⁹⁰.

Anna Pankowicz, pracownica Biblioteki ASP w Krakowie, do końca odwiedzała kolekcjonerkę w zakładzie Helclów i tak opisała jedno z ostatnich spotkań:

[...] była jak zawsze w obszernej robie, ale zamiast sławnych szmaragdów miała w uszach długie kolczyki z czarnego dżetu. Umarła mając lat 93, ale do końca zajmowała się konserwacją obrazów; zmywała stare płótna płatkami białego batystu maczanego w tajemniczym płynie. Obiecała zdradzenie sekretu na łożu śmierci – ale już nie zdążyła¹⁹¹.

Helena Dąbczańska zmarła 7 stycznia 1956 roku, pochowano ją na koszt miasta na cmentarzu Rakowickim.

¹⁸⁹ Korespondencja Franciszka Pajączkowskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 17144/II, s. 1–20.

¹⁹⁰ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 1.

¹⁹¹ A. Pankowicz, dz. cyt., s. 1–3.

Biblioteka Heleny Dąbczańskiej

3.1. Historia księgozbioru

Helena Dąbczańska zaczęła zbierać książki około 1875 roku; miała wtedy 12 lat i dokładnie opisała ten moment w *Pamiętniku*¹. Józef Białynia Chołodecki w książce o rodzinie Dąbczańskich podobnie przedstawił początki powstawania tej biblioteki. Na fotografii dołączonej do jego publikacji widzimy młodą kolekcjonerkę z warkoczykami, w której znamionami jej rodziców dostrzegali kontynuatorkę szlacheckiej pracy na rzecz społeczeństwa².

Biblioteka powiększała się szybko przez dary otrzymywane od rodziców i ich znajomych oraz kupno. W wieku siedemnastu lat Dąbczańska była już właścicielką 2000 książek³. O wielkości biblioteki na początku XX wieku pisali publicyści odwiedzający jej dom przy ul. Cytadelnej 3, a było ich szczególnie wielu tuż po ogłoszeniu decyzji o przekazaniu zbiorów na Wawel. Jeden z opisów zawdzięczamy Kazimierzowi Baranowskiemu pracującemu dla tygodnika „Nasz Kraj”:

¹ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1963, R. 9, s. 317–321.

² J. Białynia Chołodecki, *Dąb-Dąbczańscy i Jan Zalpłachta-Zapałowicz*, Lwów 1913, s. 68–70.

³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 318.

Na dole w trzech prześlicznie urządzonych salach jest biblioteka. Dwadzieścia dwie szaf, z tych jedna zapełniona tomami zawierającymi inwentarz i katalogi zbiorów, mieszczą książki oprawne w pyszne materie. Księgozbiór składa się z dzieł w językach: angielskim, francuskim (do 6.000 tomów), greckim, łacińskim, niemieckim, włoskim, holenderskim i polskim (3.000 tomów). Złożyły się na nią w części dzieła, zakupione z bibliotek hr. Bąkowskich z Zielonego Ujścia, Krosnowskich z Zagrobelli, hr. Mniszchów, ks. Radziwiłłów, generała artylerii Wittego, częścią zebranych skrzętnym, zapobiegliwym znanstwem i pracą samej właścicielki. W książkach przeważają dzieła ilustrowane i z dziedziny historii sztuki⁴.

Opis ten uzupełnimy dokładniejszą informacją, według której w 1906 roku księgozbiór liczył 12 tys. tomów (w tym 3 tys. poloników, 6 tys. książek francuskich)⁵.

Następne informacje o wielkości biblioteki pochodzą z 1914 roku; Dąbczańska napisała w *Pamiętniku*, że w tym czasie jej biblioteka liczyła 18 tys. dzieł w 22 tys. tomów⁶. Ostatnią wiadomość o liczbie woluminów zawierał list do Prezydium Rady Ministrów w Warszawie, który napisała kolekcjonerka w 1949 roku, prosząc o zwiększenie otrzymywanego zasiłku. W piśmie tym przypominała, jak wielkie zbiory ofiarowała na cele społeczne. O książkach napisała tak: „Wysłałam więc [do Krakowa] 23 tysiące książek od XV w. począwszy, w tym wielką ilość pochodzenia z bibliotek Radziwiłłów, Baworowskich i Mniszchów [...]”⁷. Na tej podstawie przyjmuje się, że Dąbczańska w ciągu całego życia zgromadziła 23 tys. książek. Jej biblioteka była jedną z większych w Galicji Wschodniej⁸, a także stanowiła rzadki przykład zbieractwa kobiet okresu zaborów⁹.

⁴ K. Baranowski, *Na Wawel. Zbiory Heleny Dąbczańskiej*, Lwów 1906, s. 4–6.

⁵ J. Fijałek, *Dąbczańska Helena*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, (dalej: *SPKP*), red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 161.

⁶ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 350; J. Fijałek podaje, że było to w 1918 r., zob. hasło *Dąbczańska Helena*, [w:] *SPKP*, s. 161.

⁷ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12237/II, s. 362.

⁸ J. Szocki, *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)*, Kraków 2001, s. 96–97.

⁹ K. Małczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 220–221.

Ryc. 4. Fotografia dwunastoletniej kolekcjonerki

Źródło: za J. Białynią Chotodecki, *Dąb-Dąbczańscy...*, Lwów 1913, s. 69.

Jak już wspomniano, lwowska kolekcjonerka przeznaczyła swoje zbiory, także bibliotekę, dla Muzeum Narodowego w Krakowie. Przesyłanie książek i innych przedmiotów trwało kilka lat. Najcenniejsze pozycje z biblioteki: inkunabuły, druki Gröllowskie i poczajowskie posłała Dąbczańska do Krakowa w latach 1911–1915; do książek dołączyła szafy, w których były dotychczas przechowywane. O tym, jak wyglądało rozpakowywanie skrzyń z książkami, dowiadujemy się z listu pracownika muzeum, który przy tym wydarzeniu asystował. Skrzynie rozpakowywano w obecności dyrektora Kopery, który dokonywał selekcji książek. Pozostawiał u siebie w gabinecie część potrzebną „do studiów”, pozostałe książki przenoszono do szaf, a gdy tych zabrakło, skrzynie z książkami wędrowały do składu w gmachu szpitalnym na Wawelu¹⁰.

¹⁰ Tamże, s. 382.

Uciekając w 1920 roku przed najazdem bolszewików do Krakowa, kolekcjonerka zabrała z sobą książki, a także inne zbiory. Po przyjeździe mogła się naocznie przekonać, jak przechowuje się jej dary, w tym także bibliotekę. Przedstawiono to szczegółowo w rozdziale zawierającym biografię kolekcjonerki. By ratować niszczone książki, zdecydowała się ich część podarować, za zgodą władz Gminy Miasta Krakowa, Miejskiemu Muzeum Przemysłowemu im. Adriana Baranieckiego. Było to jedno z ulubionych muzeów Dąbczańskiej. Muzeum zwane w skrócie Przemysłowym założył w 1868 roku Adrian Baraniecki, pochodzący z Podola, wszechstronnie wykształcony lekarz z ogromnym zamiłowaniem do działalności patriotyczno-społecznej. Inspiracją do utworzenia muzeum o takim profilu były znane A. Baranieckiemu koncepcje muzealnictwa angielskiego. Razem z muzeum powstała biblioteka, której początek stanowił pięcioletni zbiór książek Baranieckiego. W 1902 roku księgozbiór liczył już 9 tys. egzemplarzy, a dar Dąbczańskiej jeszcze bardziej go powiększył¹¹. Zbiory muzealne i bibliotekę przeniesiono w latach 1909–1913 z wynajętych pomieszczeń u oo. franciszkanów przy ul. Franciszkańskiej 4 do gmachu przy ulicy Smoleńsk 9. Nowy budynek, nowoczesnie zaprojektowany, był dobrym miejscem na złożenie książek Heleny Dąbczańskiej. Bibliotekę kolekcjonerki przewieziono do niego na początku 1925 roku. Zachował się ręcznie spisany *Protokół z przejęcia książek*, w którym dyrekcja muzeum stwierdziła, że przy przejmowaniu księgozbioru porównano liczbę dzieł i tomów z inwentarzem Dąbczańskiej rejestrującym 8010 dzieł w 13 537 tomach; brakowało 2285 dzieł w 2900 tomach¹². Ostatecznie stwierdzono, że biblioteka przejęła 5725 dzieł w 10 634 tomach, w tym dzieła niekompletne i bardzo zniszczone. Na zestawieniu widnieje data: Kraków 6 lutego 1925 roku¹³. Również Kazimierz Witkiewicz, malarz, grafik książkowy, bibliofil i bibliotekarz, który na różnych stanowiskach służył muzeum przez pięćdziesiąt lat, zaświadczył w piśmie z 5 listopada 1953 roku, że

¹¹ B. Kołodziejowa, *Dzieje Miejskiego Muzeum Przemysłowego im. dra Adriana Baranieckiego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1976, t. 11, s. 194–230.

¹² I. Gruchała, *Inwentarze księgozbioru Heleny Dąbczańskiej w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 339–343.

¹³ [*Protokół z przejęcia książek Dąbczańskiej*], rękopis z 6 lutego 1925 r. przechowywany w BG ASP w Krakowie bez oznaczenia sygnatury.

księgozbiór lwowskiej zbieraczki przewieziono do Biblioteki Muzeum Przemysłowego w 1925 roku¹⁴. Od razu zadbano o odrębne przechowywanie kolekcji i utworzono dla niej osobny katalog¹⁵.

Książki z biblioteki H. Dąbczańskiej wyróżniają znaki proveniencyjne oraz numery z jej inwentarza zachowane w pewnej części egzemplarzy. Są one odbite za pomocą pieczęci na małych kartonikach, przyklejonych wewnątrz okładki w ten sposób, że numer wystaje i można go odczytać bez otwierania książki. Nie jest to oryginalny sposób podawania sygnałów, podobnie postępował Kajetan Wincenty Kielisiński przy porządkowaniu biblioteki Tytusa Działyńskiego w Kórniku¹⁶.

W 1950 roku muzeum przeszło pod zarząd państwowy, a następnie zostało zlikwidowane. Gmach wraz z warsztatami i biblioteką przekazano Akademii Sztuk Plastycznych w Krakowie, od 1979 roku noszącej nazwę Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki, gdzie obecnie przechowuje się księgozbiór Dąbczańskiej. Na początku lat 50. ubiegłego stulecia dokonano kolejnego spisu książek lwowskiej zbieraczki. Powstał wtedy nowy dwutomowy inwentarz rejestrujący 9945 woluminów (6182 – druki zwarte nowe, 3109 – stare druki, 654 – czasopisma). Zakładając pewne uproszczenie, można stwierdzić, że zawiera on około 78% tomów ujętych w dawnym inwentarzu Dąbczańskiej (pozycje od 1 do 8010), natomiast na pozostałe 22% składają się książki, których numery inwentarzowe wklejone wewnątrz okładki przekraczają liczbę 8010 oraz książki подарowane Bibliotece ASP w ostatnich latach życia kolekcjonerki. Dąbczańska gromadziła przecież książki również po podpisaniu w 1907 roku aktu darowizny. Nieliczne zachowane numery inwentarzowe na wklejonych kartonikach, na przykład 10745 w książce Teodora Dureta *Les Napoleons* (Paryż 1909), mogą świadczyć o kontynuacji ksiąg inwentarzowych lub jedynie o oznaczaniu książek w celu ich porządkowania i liczenia. Nie udało się potwierdzić istnienia innych inwentarzy Dąbczańskiej niż te przechowywane w Bibliotece ASP. Helena Dąbczańska, przebywając już w zakładzie Helclów, przekazywała książki, aby uzupełnić swoją bibliotekę. Były to przeważnie publikacje

¹⁴ K. Witkiewicz, *Zaświadczenie*, Kraków, dnia 5 listopada 1953, maszynopis, Biblioteka Główna Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

¹⁵ B. Kołodziejowa, dz. cyt., s. 223.

¹⁶ B. Kosman, M. Kosman, *Tytus Działyński i jego dzieło*, Wrocław 1978, s. 78.

otrzymane w darze od znajomych. Do takich ostatnich darowanych pozycji należy Jadwigi Dianni *Jan Brożek (Joannes Broscius)* (Warszawa 1949). Autorka podarowała ją Dąbczańskiej 16 lutego 1950 roku.

Bibliotekę Dąbczańskiej starano się zawsze przechowywać jako osobną kolekcję¹⁷; nie udało się jednak zapobiec jej rozproszeniu. Bibliotece Jagiellońskiej podarowano 1454 pozycje, głównie wydane w XIX wieku; wypożyczono także książki do domów studenckich Akademii Sztuk Pięknych – 181 woluminów, na Harendę w Zakopanem – 81 woluminów; udostępnione książki zaginęły¹⁸. W Bibliotece Głównej ASP uzupełniono luki w zasobie czasopism rocznikami ze zbioru Dąbczańskiej oraz włączono do ogólnego magazynu wiele książek poświęconych sztuce.

Książki Dąbczańskiej znajdują się zatem w Krakowie w kilku miejscach: w Bibliotece Głównej ASP im. Jana Matejki, Bibliotece Jagiellońskiej oraz w Muzeum Narodowym. W Bibliotece Muzeum Narodowego w Krakowie przy ul. 3 Maja, która gromadzi i udostępnia literaturę polską i zagraniczną, wydaną po roku 1800, przechowuje się 9 woluminów książek i 6 woluminów czasopism z XIX wieku z proveniencjami Dąbczańskiej¹⁹. W Dziale Starych Druków i Rękopisów Muzeum Narodowego mieszczącym się w kamienicy Łozińskich przy ul. Piłsudskiego 14

¹⁷ W magazynie księgozbiór H. Dąbczańskiej był umieszczony w sąsiedztwie książek darowanych Miejskiej Bibliotece Publicznej w Krakowie im. dra Ernesta Bandrowskiego niemającej własnego lokalu. Jedna z takich książek została zaliczona do kolekcji Dąbczańskiej. Są to *Gawędy i opowiadania z życia obozowego naszych wiarusów* (Warszawa 1906). Na stronie tytułowej widnieje pieczęć: *Fundacja Pamiątkowa Ś.p. Olimpij Augusty Kownackiej i Jej dwojga dzieci Ś.p. Doktora praw Józefa i Ś.p. Olimpij Eugenji*. W ten sposób oznaczano książki z daru Józefa Kownackiego, lekarza z Wieliczki, dla MBP. W egzemplarzu tym brak znaków własności H. Dąbczańskiej. O przynależności do tej kolekcji zdecydowano później; świadczy o tym okrągła pieczęć na stronie redakcyjnej: *Biblioteka Główna Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*; w środku zielonym atramentem dopisano: *Dqbcz. 6224*. Por.: A. Słomczyńska, *Analiza księgozbioru im. Ernesta Bandrowskiego zachowanego w zbiorach MBP w Krakowie*, „Biuletyn Informacyjno-Instrukcyjny Miejskiej Biblioteki Publicznej w Krakowie” 1980, nr 124, s. 21–22 [dok. elektr.], <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/plain-content?id=18127> [odczyt: 6.02.2013].

¹⁸ Taka informacja występuje w *Inwentarzu Biblioteki Publicznej Akademii Sztuk Plastycznych. Księgozbiór z daru Heleny Dąbczańskiej*, raport z dnia 4 października 1963 r.

¹⁹ Informacja na podstawie kwerendy przeprowadzonej w Bibliotece Muzeum Narodowego w Krakowie.

zachowało się 19 dzieł w 29 woluminach²⁰. Czternaście pozycji wydrukowano w XVIII wieku; pięć pochodzi z pierwszej połowy XIX wieku. Są one w kilku językach: polskim, ruskim, niemieckim, francuskim i łacińskim. Znaczną część stanowią wydawnictwa oficyn kościelnych w Poczajowie, Uniowie i Lwowie.

Według informacji występujących w papierach Dąbczańskiej również Biblioteka Muzeum Etnograficznego powinna posiadać kilka egzemplarzy z jej zbioru. W 1930 roku zarząd zamku z darów Dąbczańskiej przekazał Towarzystwu Muzeum Etnograficznego jedną szafę biblioteczną oraz dwa dzieła niemieckie²¹. Obecnie w Bibliotece Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie nie ma jednak żadnych ksiązek kolekcjonerki²².

Ryc. 5. Ekslibris

Źródło: ze zbiorów autorki.

²⁰ Informacja na podstawie kwerendy przeprowadzonej w Dziale Starych Druków i Rękopisów Muzeum Narodowego w Krakowie.

²¹ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 37.

²² Informacja na podstawie kwerendy w Muzeum Etnograficznym w Krakowie.

Ryc. 6. Pieczętki proveniencyjne

Źródło: ze zbiorów autorki.

Ryc. 7. Proweniencje rękopiśmienne w formie inicjału

Źródło: ze zbiorów autorki.

Helena Dąbczańska darowała niewielkie zbiory książek także lwowskim instytucjom, na przykład Muzeum Króla Jana III oraz Muzeum Lubomirskich. Dołączała je do przekazywanych przedmiotów artystycznych. Obecnie we Lwowie w katalogu Oddziału Rękopisów Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka, mieszczącej się w dawnym budynku Ossolineum, pod hasłem „Dąbczańska, Helena” znajduje się pierwsza wersja wspomnień spisywana od 1914 roku, pod dyktando samej kolekcjonerki, przez historyków sztuki Zygmunta Batowskiego i Tadeusza Mańkowskiego²³ oraz teczka zawierająca około 23 rękopiśmienne dokumenty od XVI do XIX wieku, w językach: polskim, łacińskim, niemieckim i rosyjskim. Są tam między innymi inwentarze wsi: Krępnia, Olszowiec,

²³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik zbieraczki*, maszynopis, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, sygn. O/H-10.

Ryc. 8. Proweniencje rękopiśmienne

Źródło: ze zbiorów autorki.

Siedliska; testament Hieronima Sadowskiego; odpis z księgi chrztów; papiery heraldyczne Witkowskich; notatki z ksiąg rachunkowych itp.

Książki z biblioteki lwowskiej kolekcjonerki trafiły przede wszystkim do Krakowa. W kilku miejscach przechowuje się obecnie około połowy kolekcji liczącej niegdyś 23 tys. woluminów. Zbiór przechowywany w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych stanowi najbardziej reprezentatywną część biblioteki Dąbczańskiej. Pomimo przeznaczenia książek dla jednej instytucji, sporządzenia aktu darowizny i inwentarzy biblioteka uległa rozproszeniu. Złożyło się na to wiele przyczyn. Przesyłanie książek do Krakowa trwało wiele lat. Kolekcjonerka nie wybierała ich według zapisu w inwentarzu; świadczą o tym numery z inwentarza Dąbczańskiej występujące w książkach przywiezionych do Krakowa dopiero w 1920 roku; kolekcjonerka podpisywała je ręcznie: *Z daru Heleny Dąbczańskiej, Lwów 1920*. Taki napis widnieje na przykład w pracy historycznej Antoniego

Ryc. 9. Wyklejka książki ze znakami własnościowymi H. Dąbczańskiej

Źródło: ze zbiorów autorki.

Lewickiego *Powstanie Świdrygiełły* (Kraków 1892) z kartonikiem zawierającym numer pozycji inwentarzowej 1385. Czasami Dąbczańska wysyłała książki według zamówień Feliksa Koperę, na przykład na książki łacińskie lub z określonego stulecia²⁴. To już wprowadzało pewien zamęt. Książki i inne dary były w Krakowie dość ogólnie ewidencjonowane. Muzeum

²⁴ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1905–1923, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11996/1, s. 226.

Narodowe borykało się z trudnościami lokalowymi i nie mogło zapewnić książkom należytego przechowywania. Pewna ich część uległa zniszczeniu w gmachu poszpitalnym na Wawelu. W magazynie Biblioteki Akademii Sztuk Pięknych przechowuje się jeszcze kilkanaście egzemplarzy bardzo zniszczonych, z plamami pleśni, pogryzionych przez robactwo, niewpisanych, ze względu na ich stan, do nowego inwentarza zbiorów Dąbczańskiej. Pewne książki zaginęły. Dąbczańska po przyjeździe do Krakowa zauważyła jedynie brak wydawnictw erotycznych oraz kilkudziesięciu roczników „Kłósów” i „Bluszczu”²⁵. Nie potrafiła w pierwszej chwili ocenić poniesionych strat. Do rozproszenia książek przyczyniła się również sama kolekcjonerka. Zgodnie z aktem darowizny pozostawała do końca życia właścicielką biblioteki i innych zbiorów. Korzystała z tego, wycofując przedmioty oddane już muzeum. Robiła to szczególnie często w latach 20. i 30. ubiegłego stulecia, kiedy pogorszyła się jej sytuacja materialna²⁶.

W książkach Heleny Dąbczańskiej występują jej różnorodne znaki własnościowe. Na ogół w jednym woluminie spotyka się ich kilka. Do znaków wykonanych ręką zbieraczki należą podpisy składające się z inicjałów jej imienia i nazwiska lub pełnej formy nazwy (często zapisywała swoje imię po francusku). W książkach, które przywiozła do Krakowa, uciekając przed bolszewikami, występuje napis ołówkiem lub piórem: „Z daru Heleny Dąbczańskiej, Lwów 1920”, a także „Helena Dąbczańska, Lwów 1920”. Kolekcjonerka używała jednak najczęściej pieczętek do oznaczania swojej własności. Jedna z nich miała postać ozdobnego inicjału HD, druga formę prostokąta z ornamentem roślinnym, wewnątrz napis: „Z księgozbioru Heleny Dąbczańskiej”, a trzecia składała się jedynie ze słów: „Kolekcya Imienia Dąbczańskich” zapisanych pionowo jedno pod drugim, ostatnie słowo na dole obejmowało łukiem pozostałe. W czasopismach spotyka się pieczętkę z napisem: „Dar Heleny Dąbczańskiej”. W księgach inwentarzowych i kilku egzemplarzach występuje zaprojektowana przez zbieraczkę pieczęć ze słowem: WAWEL²⁷. Tylko jeden raz, w książce Arthura

²⁵ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 186.

²⁶ Informacje uzyskane od pracowników Działu Starych Druków i Rękopisów Muzeum Narodowego w Krakowie.

²⁷ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1905–1923, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. 11996/I, s. 323.

Gobineau, francuskiego pisarza, filozofa i dziennikarza, zatytułowanej *Die Renaissance*, wystąpiła nalepka z napisem: „Helena Dąbczańska, Lwów, Ulica H. Dąbczańskiej L. 3, telefon Nr 41-55”.

Oprócz tych znaków w egzemplarzach подарowanych Bibliotece Muzeum Przemysłowego w Krakowie wklejono wewnątrz pierwszej okładki ekslibris wykonany specjalnie z tej okazji przez Franciszka Seiferta, grafika książkowego, projektanta opraw i twórcę około 20 ekslibrisów²⁸. Ekslibris ma formę prostokąta, którego brzegi przypominają ramę obrazu. W jego części centralnej występuje medalion zawierający napis: „Ex Libris Heleny Dąbczańskiej”. Z trzech stron otacza go girlanda z liści lauowych. Symbolika wawrzynu w tym wypadku nawiązuje do utrzymującego się przez stulecia zwyczaju obdarzania zwycięzców i zasłużonych w dziedzinie wiedzy i sztuki wieńcem wawrzynowym²⁹. Helena Dąbczańska w świadomości ówczesnego społeczeństwa za taką osobę była uważana.

3.2. Powstawanie księgozbioru

Helena Dąbczańska dokładnie opisała w *Pamiętniku* pierwsze kupione książki. Było to niemieckie wydanie Szekspira; przyszłą kolekcjonerkę zachęciły piękne ilustracje, szafirowa oprawa ze złoceniami i niska cena pojedynczych egzemplarzy. Następnie kupiła podobnie wydane dzieła Gottholda Ephraima Lessinga, Friedricha Schillera, Heinricha Heinego i innych. Na książki przeznacziała swoją dwuflorenową miesięczną pensję otrzymywaną od rodziców³⁰.

²⁸ H. Lipska, *Seifert Franciszek*, [w:] *SPKP. Suplement*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1986, s. 195–196.

²⁹ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, s. 177–178.

³⁰ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 317. Floren, inaczej gulden lub złoty reński, to waluta używana w latach 1858–1892 w Austro-Węgrzech. Jeden gulden liczył 100 krajcarów (centymów) – zob. I. Ichnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t. 1, Warszawa 1967, s. 92. Cena jednego tomiku literatury pięknej w najtańszej serii „Biblioteka Mrówki” ukazującej się od 1869 r. nie przekraczała 30 centymów, czyli młoda kolekcjonerka mogła kupić 6–8 pozycji z tej serii – zob. M. Konopka, *Adam Dominik Bartoszewicz*, Kraków 1995, s. 60–61. W księgarni Gubrynowicza i Schmidta powieść M. Bałuckiego *Biały murzyn* wydana w 1876 r. kosztowała 2,60 złr, w tym przypadku kieszonkowe H. Dąbczańskiej nie

Pierwsza książka, którą Dąbczańska wymieniła, to wydane w Stuttgarcie czterotomowe *Shakespeare's Sämmtliche Werke* z ilustracjami Johna Gilberta, angielskiego malarza, rysownika i ilustratora. Płócienna okładka zachowała piękny szafirowy kolor, na jej awersie widnieje medalion ze złotym popiersiem Szekspira na czarnym tle, jest on otoczony bordiurą, którą tworzą wzory wytłoczone złotym i czarnym kolorem. Podobnie wyglądają dzieła niemieckich autorów wymienionych przez Dąbczańską. W dziełach Szekspira zachował się wklejony numer z inwentarza kolekcjonerki – 204; dzieła Schillera mają numer 206, a Heinego 208. Nasuwa się dość oczywisty wniosek, że rejestrację książek w inwentarzu zaczęto prowadzić znacznie później.

Tak zapoczątkowana biblioteka szybko powiększała się przede wszystkim dzięki ciągłym zakupom dokonywanym przez kolekcjonerkę. Do jej rozwoju przyczyniły się również dary od znajomych osób oraz książki odziedziczone po członkach rodziny zbieraczki.

3.2.1. Zakupy książek

Helena Dąbczańska opowiedziała w *Pamiętniku*, w jaki sposób kupowała książki i inne przedmioty do swoich kolekcji. O miejscach zakupów świadczą też występujące w jej bibliotece pieczętki i nalepki z nazwami antykwariatów i księgarni. Dodatkowych informacji na ten temat dostarczają wspomnienia lwowskiego bibliofila Mieczysława Opałka³¹, a także opisy działalności księgarzy i zbieraczy książek oraz ich bibliotek zawarte w *Słowniku pracowników książki polskiej*.

Kolekcjonerka wędrowała codziennie po lwowskich antykwariatach w poszukiwaniu interesujących ją przedmiotów. W *Pamiętniku* Dąbczańska wymieniła nazwiska niektórych sprzedawców: stary Izaak Grabscheid z ulicy Boimów³², współnik i spadkobierca Schönowej, Marek Hölzel, Leib Igel, Józef Tomasik, Józef Tuleja, Marian Kemper, właściciel sali

wystarczyłyby na kupno jednej powieści – zob. *Katalog nakładowy i komisowy księgarni i składu nut Gubrynowicza i Schmidta we Lwowie 1868–1891*, Lwów 1891, s. 5.

³¹ M. Opałek, *Ze wspomnień lwowskiego bibliofila*, Rzeszów 2001.

³² Zmarł 7 lutego 1900 r., datę śmierci podała kolekcjonerka tylko w pierwszej wersji wspomnień – zob. H. Dąbczańska, *Pamiętnik zbieraczki*, s. 24.

aukcyjnej w pasażu Mikolascha, Piotr Łańcucki, emerytowany konduktor kolejowy, z zamiłowania antykwariusz. We Włoszech Dąbczańska również odwiedzała księgarnie i antykwariaty.

Najczęściej jednak kolekcjonerka pisała bardzo ogólnie, że kupiła coś u antykwarza lub antykwarza żydowskiego; u wdowy; od szynkarza i rzeźnika z Lipska; od handlarzy; kupno nastręczył jej adwokat. Na koniec stwierdziła:

Trudno wyszczególnić nabytki książek niewiadomego pochodzenia, przynoszonych mi przez zbywającą je rodzinę, wyszukanych na ławeczkach, składach antykwarskich. W dwu workach makulatury znalazłam resztki papierów listów rodzinnych rodziny Mierów i dwie miniatury. Za pośrednictwem antykwarza Hölzla uratowałam od spalenia plik papierów wyrzuconych z kamienicy królewskiej J. Sobieskiego, po śmierci właściciela tej kamienicy, ks. Kaliksta Ponińskiego³³.

Dąbczańska korzystała też z nadzwyczajnych okazji kupna książek. O bibliotece Jana Wincentego hr. Bąkowskiego w Ujściu Zielonym koło Jezupola dowiedziała się przypadkiem, przebywając na wakacjach w sąsiedniej wsi Łuka, należącej do jej matki. Przejeżdżając przez okolicę, zobaczyła, jak dzieci bawiły się na drodze ilustracjami wydartymi ze starych ksiąg. Leżały one porzucone w kącie spichlerza, a ich cenne oprawy ze skóry cielęcej, poszczególne egzemplarze oraz podpisy właścicieli, na przykład comte Wielhorski, Załuski i in. świadczyły, że to pozostałość po wspaniałej kiedyś bibliotece. Helena Dąbczańska nabyła je za niewielką sumę. „Kilkadziesiąt lat marnowały się owe książki na wsi, dekompletowały się tomy, a nie znalazł się żaden nabywca, nawet za tak skromną cenę” – kolekcjonerka dziwiła się jeszcze po latach w *Pamiętniku*³⁴.

Czasami sprzedawca zgłaszał się sam z propozycją kupna. Kolekcjonerka opisała dwa ciekawe przypadki, kiedy zdecydowała się na zakup nieznanego księgozbioru. W ten sposób nabyła bibliotekę Ludwika i Antoniny Radziwiłłów z Zagrobeli koło Tarnopola. Bibliotekę tę księżna odziedziczyła po hr. Krosnowskich. Sprzedawca oferował 17 pak

³³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 349–350.

³⁴ Tamże, s. 318.

z książkami, które stały w magazynie o przeciekającym dachu. Nie zgadzał się na wcześniejsze oglądanie zawartości zbioru, Dąbczańska uprosiła go, żeby mogła zajrzeć choć do jednej ze skrzyń. Na samym wierzchu zobaczyła ceniony herbarz *Koronę polską* Kaspra Niesieckiego i to zadecydowało o kupnie całego księgozbioru wraz z dwudziestoma bibliotecznymi szafami jesionowymi. Wśród książek znalazła liczne egzemplarze z podpisem Jana Witte, generała majora wojsk koronnych, komendanta fortecy Kamień, książki oznaczone ekslibrisem lub podpisem Korduli Potockiej oraz Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej i Marii Anny ks. Lubomirskiej. Wiele książek uległo zniszczeniu, ale wśród zachowanych wymieniła Dąbczańska dzieła „pierwszorzędnej wartości”³⁵: La Fontaine’a *Fables* z 1772 roku, 20 tomów Szekspira po francusku z 1776 roku. Niektóre cenne pozycje obcych autorów sprzedała, aby kupić dzieła polskie.

Okazją do powiększenia biblioteki H. Dąbczańskiej były sprzedaże książek organizowane po śmierci innych zbieraczy. W ten sposób nabyła książki po Julianie Kołaczkowskim, lwowskim bibliofilu, autorze prac z historii sztuki; Władysławie Wszelaczyńskim, kompozytorze, profesorze lwowskiego konserwatorium; księdzu Eustachym Skrochowskim, profesorze historii kościelnej na Uniwersytecie Lwowskim.

Ze wspomnień kolekcjonerki dowiadujemy się o różnych formach sprzedaży książek we Lwowie. Najczęściej pisała o zakupach u antykwariusza lub w antykwariacie, natomiast nie wymieniła żadnej księgarni asortymentowej. Przedstawianie firm, w których Dąbczańska kupowała książki, rozpoczniemy od tych wymienionych w *Pamiętniku*. Kontakty kolekcjonerki z ich właścicielami nie budzą wątpliwości, a ponadto niektóre nazwy firm wystąpiły również na pieczętkach odbitych w książkach.

Lwowska zbieraczka знаła osobiście Leiba Igła; powołała się na jego opinię, pisząc o Józefie Tulei³⁶. Leib Igel należał do wielopokoleniowej rodziny antykwariuszy i księgarzy. Po śmierci ojca Zelmiana Igła w 1870 roku odziedziczył wraz z braćmi: Herszem, Józefem oraz Muniszem, księgarnię i antykwariat przy ul. Sykstuskiej 131. Po zgonie dwóch braci prowadził firmę z Herszem do jego śmierci w 1895 roku. Z tego okresu pochodzi pieczętka z nazwą: „Księgarnia i Antykwarnia Synów Z. Igła we

³⁵ Tamże, s. 319.

³⁶ Tamże, s. 348.

Lwowie” występująca tylko jeden raz w bibliotece Dąbczańskiej w czasopiśmie „Teki Wileńska”. Leib Igel był najbardziej cenionym antykwariuszem lwowskim tego okresu. Utrzymywał licznych agentów w całym kraju i wiele podróżował z bratem. Często z tych wypraw przywozili cenne i rzadkie pozycje. Leib w wolnych chwilach czytał *Bibliografię* Estreichera, stając się z czasem wielkim znawcą piśmiennictwa; opublikował pięć katalogów firmy, a także przywiózł z Rapperswilu dublety starych druków i rzadkiej literatury emigracyjnej. W 1898 roku otworzył filię w Krakowie przy ul. Floriańskiej 33 pod kierownictwem syna Dawida³⁷. Lwowską firmę przeniósł w 1901 roku do mieszczącego się przy ul. Kopernika i pasażu Mikolascha, który kolekcjonerka również odwiedzała. Była to galeria w stylu secesyjnym przykryta szklanym dachem. Prowadziły do niej dwa wejścia, pierwsze od ulicy Kopernika, przy którym stała fontanna z marmurową figurą nagiej nimfy, drugie od ul. Sienkiewicza. Na długości 120 m mieściły się modne sklepy, cukiernie, zakłady fryzjerskie i fotograficzne, biura, kawiarnia i kina. Pasaż w dzień był oświetlony światłem słonecznym, wieczorem włączano sztuczne oświetlenie. Wnętrze zdobiły rzeźby, płaskorzeźby, witraże i inne dekoracje. Wszystko to sprawiało na zwiedzających niezapomniane wrażenie³⁸. Lwowska kolekcjonerka wspominała, że na pierwszym piętrze mieściła się sala aukcyjna Mariana Kempnera (Kemperera), wielkiego znawcy sztuki. W latach 1906–1909 w porze popołudniowej zbierała się tam elita kulturalna Lwowa w oczekiwaniu na niespodzianki przygotowane przez właściciela. Dąbczańska kupowała na aukcji głównie obrazy; w księgarni L. Igła nabyła w 1905 roku książki z biblioteki Konopków z Mogilan³⁹.

Zbieraczka pisała w *Pamiętniku* dwukrotnie o kontaktach z antykwariuszem Markiem Hölzlem⁴⁰. Był on najwybitniejszym przedstawicielem rodziny antykwariuszy lwowskich, której członkowie zajmowali się handlem książką i prowadzili antykwariaty od drugiej połowy XIX wieku. Firma Hölzla od 1870 roku mieściła się przy ul. Trybunalskiej 14. Z jej usług korzystała elita intelektualna Lwowa, między innymi: Ludwik

³⁷ M. Opalek, *Sto trzydzieści lat wśród księzek*, Lwów 1928, s. 24–32.

³⁸ W. Wujcyk, *Pasaże Lwowa* [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/brama/pasaze/pasaze.html> [odczyt: 12.07. 2012].

³⁹ B. Karkowski, *Konopka Stanisław*, [w:] *SPKP*, s. 435.

⁴⁰ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 321, 350.

Bernacki, Karol Badecki, Piotr Chmielowski, Jan Kasprowicz, Stanisław Wasylewski, Antoni Małecki, Tadeusz Rutowski, Kazimierz Hartleb, Franciszek Jaworski, Michał Rolle, Iwan Franko⁴¹. Antykwariusz specjalizował się w drukach polskich i obcych odnoszących się do dziejów Polski, wydawał również drukowane katalogi. W bibliotece Dąbczańskiej tylko w jednym egzemplarzu występuje owalna pieczętka z napisem: „M. Hölzel Antykwarnia i Księgarnia we Lwowie”⁴².

Helena Dąbczańska odwiedzała też antykwariaty Józefa Tulei oraz Józefa Tomasika. W książkach nie znaleziono jednak znaków należących do tych firm. J. Tuleja uchodził za wielkiego oryginała wśród antykwariuszy lwowskich i może z tej przyczyny Dąbczańska poświęciła mu w *Pamiętniku* szczególnie dużo miejsca. Z wykształcenia był on chemikiem, z zamiłowania antykwariuszem i bibliofilem-społecznikiem. Od 1905 roku prowadził samodzielnie Antykwariat Naukowy przy ul. Sykstuskiej 43 (biuro i składy) oraz sklep przy ul. Akademickiej 26; zgromadził w nim bardzo różnorodne książki opisane w inwentarzu i katalogach ułatwiających wyszukiwanie. Oddany całkowicie swojej pasji żył samotnie wśród książek w ciemnym i zakurczonym magazynie⁴³. Ofiarował swój księgozbiór miastu, ale władze nie zadbały odpowiednio o jego przechowywanie. Helena Dąbczańska napisała o J. Tulei: „Jego pośrednictwu zawdzięcza moja biblioteka wszystkie książki po Mniszchach i kilka książek z biblioteki Leszka Borkowskiego”⁴⁴.

Józef Tomasik, podobnie jak J. Tuleja, zanim otworzył antykwariat w 1899 roku, zajmował się inną działalnością. Był nauczycielem, współpracownikiem pism humorystycznych oraz rzeczoznawcą sądowym dzieł sztuki i antyków. Nie posiadał szerszych zainteresowań bibliofilskich, wartość książek oceniał na podstawie katalogów innych antykwariatów lub zasłyszanych opinii. Jego firma w pasażu Hausmana, a od 1914 roku przy ul. Bielowskiego 3, nie przynosiła dużych dochodów; klientów zrażało nieuprzejme zachowanie właściciela⁴⁵.

⁴¹ I. Hölzel, *Ze wspomnień o bibliofilach 1870–1936*, Lwów–Warszawa 1937.

⁴² M. Opalek, *Hölzel Marek*, [w:] SPKP, s. 338.

⁴³ E. Wójcik, *Józef Tuleja – księgarz, antykwariusz i bibliofil lwowski*, [w:] *Wspólnota pamięci*, red. J. Gwóźdźnik, J. Malicki, Katowice 2006, s. 175–185.

⁴⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 348.

⁴⁵ M. Opalek, *Ze wspomnień lwowskiego...*, s. 137–139.

Helena Dąbczańska kupowała książki u Piotra Łańcuckiego, który z zamiłowania był antykwariuszem. W pięciu książkach polskich autorów występuje pieczęta z nazwiskiem: Piotr Łańcucki. Dąbczańska nie przedstawiła w *Pamiętniku*, w jaki sposób kupowała u niego książki. Można przypuszczać, że nie posiadał on stałego antykwariatu; książki sprzedawał na straganie lub przynosił do domu zainteresowanej osoby.

Kolekcjonerka nie wspominała o antykwariuszu Włodzimierzu Tomanu; nie ma też w książkach Dąbczańskiej jego znaków własnościowych. O tym, że był dostawcą Dąbczańskiej, dowiadujemy się z książki M. Opałka:

Sporo obiektów przewędrowało ze skromnych teczek Tomanka do szuflad i skrytek w biedermajerowskich komodach i kantorkach Heleny Dąbczańskiej, niejednym pamiętnikiem, czasem sztambuchem uradował Stanisława Wasylewskiego, niejedną ciekawostką obyczajową okraślił kolekcję autora wspomnień niniejszych⁴⁶.

W. Tomanek po studiach osiadł na roli jako dziedzic Smarzowa. Zamiłowanie do urządzania hucznych dożynek, polowań, kuligów, a także prowadzenie domu otwartego dla wszystkich przyczyniło się do zubożenia majątku. Zawsze kochał książki, dlatego po przeprowadzce do Lwowa zajął się sprzedażą antykwaryczną. Robił to pokątnie, nie posiadając sklepu ani koncesji; władze skarbowe nie robiły mu trudności. Kolekcjonerka pomagała mu, wypłacając zaliczki na poczet przyszłych książek⁴⁷.

Dalszych informacji o miejscach, w których kolekcjonerka dokonywała zakupów, dostarczają odbite w książkach pieczętki z nazwami firm. Na wstępie trzeba zaznaczyć, że tylko nieliczne pieczęcie powtórzyły się w wielu egzemplarzach; najczęściej są to pojedyncze przypadki. Nie można jednak takich śladów lekceważyć, pozwolą one bliżej określić miejsca odwiedzane przez Dąbczańską. W analizie znaków własnościowych bardzo przydatne były nadal aktualne wskazówki Kazimierza Piekarskiego i Marii Sipayłło⁴⁸. Nie ulega wątpliwości, że Dąbczańska

⁴⁶ Tamże, s. 136.

⁴⁷ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12237/II, s. 205.

⁴⁸ K. Piekarski, *O zadania i metody badań proweniencyjnych*, Kraków 1929, s. 388–415; M. Sipayłło, *O metodzie badań proweniencyjnych starych druków*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 9–30.

korzystała z usług firm, których właściciele wymieniła w *Pamiętniku*, a ponadto ich nazwiska występują na pieczęciach. Nie budzą też większych wątpliwości nazwy placówek działających we Lwowie w okresie największej aktywności kolekcjonerki, ponieważ odbywała codzienną wędrowkę po antykwariatach. Nie brano pod uwagę takich wypadków, gdy dodatkowo występowały znaki proveniencyjne innych osób, trudnych do zidentyfikowania. W takich sytuacjach nie można dokładnie odtworzyć drogi książki; nawet doświadczeni badacze stwierdzają, że tylko przypadek może wtedy pomóc⁴⁹. Wyjątkiem jest nazwisko Władysława Wszelaczyńskiego, lwowskiego kompozytora; książki z jego biblioteki kupiła Dąbczańska zaraz po jego śmierci w 1896 roku. Pieczętki z nazwami firm świadczą o zakupach dokonywanych przez muzyka, a nie Dąbczańską.

Przedstawianie firm, których nazwy wystąpiły tylko w książkach Dąbczańskiej, rozpoczniemy od działających we Lwowie w okresie jej młodości i bardzo aktywnego powiększania księgozbioru. Do tej grupy należy księgarnia asortymentowo-nakładowa Damiana Czajkowskiego i Gustawa Seyfartha, którą prowadzili wspólnie od 1868 roku przy Rynku 26, później 24. W latach 1892–1910 firmą kierował tylko Seyfarth, nie zmienił jednak jej nazwy. Księgarnia wydawała liczne i zróżnicowane publikacje, najwięcej podręczników muzycznych oraz nut. Z czasem uruchomiono wypożyczalnię książek, nut oraz instrumentów muzycznych⁵⁰. Nazwa tej placówki występuje w 64 egzemplarzach, pieczęcie przedstawiają ją w różnych wariantach, na przykład: „Księgarnia i skład nut, G. Seyfarth & D. Czajkowski”; „Z księgarni Seyfartha i Czajkowskiego we Lwowie”; „Seyfarth & Czajkowski, księgarnia, Lwów”; „Seyfarth & Czajkowski we Lwowie”; „Seyfarth & Czajkowski, Librairie, Lemberg”. W 42 książkach występują tylko proveniencje H. Dąbczańskiej, w pozostałych przeważają znaki własnościowe W. Wszelaczyńskiego.

W czasach H. Dąbczańskiej bardzo prężnie działała przy ul. św. Ducha 10 księgarnia wydawnicza, asortymentowa i komisowa oraz skład

⁴⁹ Tamże, s. 11–12.

⁵⁰ J. Bujak, *Seyfarth Gustaw (1840?–1923), księgarz i nakładca lwowski*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: *PSB*), t. 36, Warszawa 1995, s. 373–374; W. Wyrzykowska-Malczewska, *Czajkowski Damian*, [w:] *SPKP*, s. 137.

nut, założona w połowie 1868 roku przez Władysława Gubrynowicza i Władysława Schmidta. Księgarze dzielili się pracą, Gubrynowicz zajmował się głównie sprawami wydawniczymi, natomiast Schmidt dobierał asortyment, przyjmował książki w komis i na skład główny. Placówka wydawała utwory literackie i historię literatury oraz dzieła historyczne i inne⁵¹. Nazwa tej księgarni, w wielu odmianach, występuje na pieczętkach w 57 pozycjach, na przykład: „Gubrynowicz i Schmidt, Księgarnia i skład nut we Lwowie”; „Główny skład w księgarni Gubrynowicza i Schmidta we Lwowie”; „Gubrynowicz & Schmidt à Leopold Librairie & magasin de musique”, a także liliowa nalepka z napisem: „Księgarnia i Czytelnia, skład nut i wypożyczalnia Gubrynowicza i Schmidta we Lwowie, Plac Katedralny”. Tylko w 15 książkach oprócz znaków kolekcjonerki występują proveniencje innych osób, głównie W. Wszelaczyńskiego.

W 45 książkach Heleny Dąbczańskiej widnieją pieczęcie z nazwiskiem właściciela firmy Karola Wilda. Napisy są w języku polskim i francuskim, na przykład: „Z księgarni Karola Wilda we Lwowie”; „Księgarnia i skład nut Karola Wilda we Lwowie”; „Librairie et magasin de musique de Charles Wild à Léopol” oraz żółta nalepka: „Se vend chez Charles Wild libraire à Léopol gr. Place 17”. Lwowska rodzina Wildów, księgarzy i nakładców, związana była z tym miastem od końca XVIII wieku. Pierwszą księgarnię pod tym nazwiskiem założył 1796 roku przybyły z Hesji Karol Wild. Po jego śmierci firmę przez krótki czas prowadzili synowie, a po śmierci starszego z nich odsprzedano ją Edwardowi Winiarzowi, który kierował nią pod własnym nazwiskiem. W 1849 roku syn Karola Wilda, także Karol Wild, odkupił od E. Winiarza ojcowską księgarnię. Wkrótce przeobraził ją w jedną z przodujących w Galicji. Rozwinął również działalność wydawniczą, stając się jednym z najwybitniejszych wydawców tamtych czasów. Pomimo wielu osiągnięć i uznania społecznego w 1881 roku K. Wild syn ogłosił upadłość firmy. Przyczyną były duże straty materialne, które księgarz poniósł parokrotnie, oraz konkurencja ze strony młodszych firm. To właśnie jego nazwisko występuje na pieczętkach. Wskazują na to daty wydania książek; poza jednym wyjątkiem pochodzą one z drugiej połowy XIX wieku, głównie z lat 60. i 70. W 35 książkach widnieją tylko znaki własnościowe Dąbczańskiej; w pozostałych dziesięciu występują

⁵¹ A. Skotnicka, *Gubrynowicz*, [w:] *SPKP*, s. 304; K. Podlaszewska, *Schmidt Władysław*, [w:] *SPKP*, s. 798.

dotatkowo proveniencji innych osób (w tym egzemplarze po W. Wszelaczyńskim) i instytucji (dublet z Biblioteki Ossolineum). Trudno dzisiaj dokładnie określić drogę tych książek. Nie zmienia to jednak przekonania, że kolekcjonerka odwiedzała firmę K. Wilda syna, szczególnie, że prowadził on dział „antykwariów”, tak ulubionych przez H. Dąbczańską⁵².

Helena Dąbczańska kupowała też książki w Księgarni Polskiej, która istniała we Lwowie od 1872 roku. Założył ją po powrocie z emigracji Adam Dominik Bartoszewicz. Zaczynał działalność w Galicji jako wydawca i redaktor czasopisma literackiego „Mrówka” oraz serii „Biblioteka Mrówki”. Nabytą następnie księgarnię wydawniczo-asortymentową rozwinął w przedsiębiorstwo doskonale konkurujące z istniejącymi już firmami. Po jego śmierci wdowa Lea Klotylda Bartoszewiczowa w 1889 roku sprzedała zakład Bernardowi Połonieckiemu⁵³. Zadał on o dalszy rozwój księgarni. Kontynuował wydawanie serii „Biblioteka Mrówki”; od 1893 roku wydawał elegancką serię literacką „Biblioteka Księgarni Polskiej”, poszczególne tomiki przynosiły krytyczne edycje dzieł autorów polskich i obcych. W realizacji ambitnego programu pomagał B. Połonieckiemu Ostap Ortwin, ceniony krytyk i znawca literatury, zatrudniony na stanowisku kierownika literackiego⁵⁴. Nazwa Księgarni Polskiej występuje w 10 egzemplarzach z biblioteki H. Dąbczańskiej. Kolekcjonerka nabywała książki w czasie, kiedy księgarnia należała jeszcze do A.D. Bartoszewicza; świadczą o tym adresy na pieczętce: „Księgarnia Polska we Lwowie 12. Ul. Kopernika 12”; oraz zielona nalepka z napisem: „Księgarnia Polska we Lwowie, 14 pl. Halicki”. Kupowała również u następnego właściciela, którego nazwisko jest wymienione na pieczęci: „Księgarnia Polska (Bernarda Połonieckiego we Lwowie)”. Czarna nalepka z napisem wykonanym różowymi literami ukazuje jeszcze inny adres: „Księgarnia Polska we Lwowie, Plac Mariacki L. 11”. Firma Połonieckiego działała pod tym adresem w latach 1897–1902⁵⁵. W 1902 roku Połoniecki przeniósł firmę na ulicę Akademicką 2a do lokalu w stylu zakopiańskim;

⁵² I. Treichel, *Wild*, [w:] *SPKP*, s. 955–958; *Walka z życiem. Korespondencja lwowskiej rodziny Wildów*, oprac. Z. Sudolski, Warszawa 2001.

⁵³ M. Konopka, *Adam Dominik Bartoszewicz...*

⁵⁴ M. Konopka, *Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego we Lwowie*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 8, red. H. Kosętko, Kraków 2006, s. 30–41.

⁵⁵ I. Kotłobałatowa, *Topografia lwowskich księgarń w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2005, s. 114.

dziesięć lat później z okazji jubileuszu księgarnię przeniesiono do nowego gmachu przy ul. Chorążczyzny 27⁵⁶.

Przy placu Mariackim 4 w Hotelu Langa w latach 1866–1880 miała siedzibę księgarnia i czytelnia Franciszka Henryka Richtera, także nakładcy i właściciela drukarni⁵⁷. F.H. Richter prowadził ożywioną działalność wydawniczą. Wydawał głównie utwory współczesnych autorów w seriach „Biblioteka Narodowa” oraz „Biblioteka Teatrów Amatorskich”⁵⁸. W zbiorze Dąbczańskiej występują jednorazowo pieczętki z napisem: „Główny Skład Księgarni F.H. Richtera we Lwowie” oraz niebieska nalepka z napisem: „F. H. Richter, Księgarnia i Czytelnia we Lwowie”.

W firmie F.H. Richtera rozpoczął praktykę zawodową Herman Altenberg. Następnie udał się do Warszawy, by odbyć krótki staż w księgarni Ferdynanda Wilhelma Hoesicka, z którym założył księgarnię asortymentową i skład obrazów. Po rozejściu się wspólników Altenberg wrócił do Lwowa i kupił w 1880 roku księgarnię F.H. Richtera. Zainteresowanie Altenberga sztuką i literaturą znalazło odzwierciedlenie w jego działalności zawodowej. Rozpoczął ją od wydawania arcydzieł literatury polskiej w formie albumowej, in folio, z ilustracjami wybitnych malarzy i w luksusowych oprawach. Pomimo wysokich cen książek znajdował na nie nabywców. W latach 1880–1883 firma występowała pod nazwą F.H. Richter (H. Altenberg)⁵⁹. Dopiero na początku 1884 roku przeszła sędownie na własność H. Altenberga i mogła używać nazwy „Księgarnia H. Altenberg (dawniej Richtera we Lwowie)”. Taka nazwa firmy występuje w jednym egzemplarzu Heleny Dąbczańskiej; w czterech pozycjach pojawiają się pieczętce z innymi napisami: „Skład Główny w Księgarni H. Altenberga” oraz „H. Altenberg, Księgarnia we Lwowie”.

W trzech egzemplarzach odbito pieczętkę z napisem *W. Hoschek i Spółka, Lwów*. Nazwa ta odnosi się do księgarni połączonej ze składem nut, którą w 1891 roku założył Wilhelm Hoschek wspólnie z Kaźmierzem Stanisławem Jakubowskim i Władysławem Zadurowiczem przy placu Mariackim 10. Firma wydawała książki naukowe, podręczniki, powieści

⁵⁶ M. Konopka, *Księgarnia Polska...*, s. 30–41.

⁵⁷ M. Konopka, *Czytelnia połączona z księgarnią Franciszka Henryka Richtera we Lwowie w świetle odnalezionych katalogów*, „Roczniki Biblioteczne” 1995, R. 39, z. 1–2, s. 63–75.

⁵⁸ E. Gągola, *Richter Franciszek Henryk*, [w:] SPKP, s. 756.

⁵⁹ B. Grzymska, *Księgarnia Wydawnicza Hermana Altenberga*, „Editor” 1988, t. 1, s. 158–179.

i poezje⁶⁰. W 1892 roku W. Hoschek odszedł ze spółki, a pozostali wspólnicy zmienili nazwę firmy na Jakubowski i Zadurowicz, przenieśli księgarnię do lokalu przy ul. Karola Ludwika 1, otworzyli wypożyczalnię nut i rozpoczęli działalność wydawniczą w zakresie wydawnictw nutowych i książek prawniczych, rolniczych i literatury pięknej. W dwóch książkach Dąbczańskiej zostały odbite pieczętki z nazwą księgarni: „Jakubowski i Zadurowicz, Lwów” oraz „Skład główny w Księgarni Jakubowskiego i Zadurowicza we Lwowie”; placówka ta działała do 1898 roku⁶¹.

Także w trzech książkach wystąpiła nazwa firmy Klemensa Łukasze-wicza. Prowadził on od 1876 roku księgarnię nakładowo-asortymentową wraz z antykwariatem, składem nut, „starożytności” i materiałów piśmienniczych, mieszczącą się początkowo przy ulicy Halickiej 50, a później w Hotelu George’a przy placu Mariackim⁶². W dwóch książkach pieczętki ukazują pierwszy adres księgarni: „K. Łukaszewicz, Halicka 50 we Lwowie”. Ponadto zachowały się w nich, trudne do identyfikacji, proveniencje poprzedniego właściciela. Jedną z książek oprawił Mikołaj Górski, który pracował dla kolekcjonerki, co może świadczyć, że jednak H. Dąbczańska kupiła te egzemplarze u K. Łukasiewicza. W trzeciej książce – Antoniego Edwarda Odyńca *Wspomnienia z przeszłości* wydanej w Warszawie 1884 roku zachowała się pieczętka z późniejszym adresem firmy: „K. Łukaszewicz, Księgarnia we Lwowie, Hotel Żorża”. Brak innych proveniencji świadczy, że Dąbczańska nabyła ją w tym ostatnim miejscu.

W dwóch książkach występują pieczętki z napisem: „Antykwarnia i Księgarnia A. Menkesa we Lwowie”. W historii tej firmy jest wiele niejasności. Według informacji podanych w *SPKP* firma ta należała wcześniej do Edwarda Menkesa, księgarza i nakładcy, który działał najpierw w Tarnowie, a od 1889 roku we Lwowie. W tym mieście otworzył księgarnię antykwaryczną wraz ze składem nut pod nazwą „Księgarnia Centralna”. W następnym roku sprzedał ją i firma występowała pod nazwą „A. Menkes”⁶³. Chodzi tutaj prawdopodobnie o Arona Menkesa, który prowadził księgarnię przy ul. Krakowskiej 9 w latach 1880–1908⁶⁴.

⁶⁰ F. Kotowski, *Hoschek Wilhelm J.Fr.*, [w:] *SPKP*, s. 341.

⁶¹ F. Pieczętkowski, *Jakubowski Kaźmirz Stanisław*, [w:] *SPKP*, s. 358.

⁶² W. Tukanowicz, *Łukaszewicz Klemens*, [w:] *SPKP*, s. 544.

⁶³ A. Krysińska, *Menkes Edward*, [w:] *SPKP*, s. 576.

⁶⁴ I. Kotłobulato-wa, dz. cyt., s. 111.

Także tylko w dwóch książkach wydanych w pierwszej połowie XIX wieku występują pieczętki z nazwiskiem Bodek, należącym do wielopokoleniowej rodziny księgarskiej. Na jednej z pieczęci widnieje napis: „Zu Beziehen von H. Bodek, Lenberg”. Oznacza on księgarnię i antykwariat Hersza Bodka założone przez niego w 1850 roku przy ul. Ormiańskiej 3. Egzemplarz, na którym odbito pieczętkę, należał wcześniej do Władysława Wszelaczyńskiego. Po śmierci księgarza w 1866 roku firmę prowadziła do 1885 roku jego żona Rebeka. Napis na drugiej pieczęci jest zamazany, ale jego początek można przeczytać: „R. Bodek”, co skłania do wniosku, że tę książkę kupiła kolekcjonerka w antykwariacie Rebeki Bodek⁶⁵.

Jeden raz wystąpiła pieczętka z napisem: „Na składzie w Księgarni Powszechnej Pl. Halicki 14, Lwów”. Odbito ją w egzemplarzu zawierającym utwór Alojzego Felińskiego *Barbara Radziwiłłówna* wydany w Brodach w 1906 roku nakładem i drukiem księgarni Feliksa Westa. Nazwa księgarni widoczna na pieczęci należała do spółki tworzonej w latach 1905–1910 przez dwóch księgarzy i wydawców – Longina Chmielewskiego i Wilhelma Zukerkandla⁶⁶.

Pośród pieczętek znajdują się również takie, o których właścicielach niewiele wiadomo. W dwóch woluminach *Gesamtwerte* Ferdinanda Lassalle, niemieckiego myśliciela i działacza socjalistycznego, zachowały się dwie pieczętki: „J. Stand, Buchhandlung, Lemberg Batorygasse 22” oraz: „Na głównym składzie w księg. i ant. J. Standa, Lwów, Batorego 22”. Pod tym adresem działa w latach 1912–1922 księgarnia Izydora Standa⁶⁷. Niewiele jednak wiadomo o tej firmie, nie wyróżniała się ona niczym szczególnym⁶⁸.

W czasopiśmie „Znicz” z lat 1834, 1835 odbito pieczętkę należącą do księgarni prowadzonej przez kobietę, co było rzadkością w tamtych czasach: „Beyle Karol, Antykwarnia i Księgarnia, Lwów, Halicka nr 44”. Firma Beile Karol zaczęła działać w 1866 roku w kamienicy przy ul. Halickiej, a następnie przy słynnej „ulicy Księgarzy” Batorego 24. Wiele wskazuje

⁶⁵ Tamże, s. 105–107.

⁶⁶ I. Treichel, *Chmielewski Longin*, [w:] *SPKP. Supplement*, s. 36–37; S. Wojciechowski, *Zukerkandel*, [w:] *SPKP*, s. 1027–1028.

⁶⁷ I. Kotłobałatowa, dz. cyt., s. 111.

⁶⁸ A. Skrzypczak, *Ulica Batorego. Z dziejów księgarstwa lwowskiego*, s. 7 [dok. elektr.], <http://www.lwow.home.pl/rocznik/92/batorego.html> [odczyt: 25.07.2012].

na to, że była to pierwsza księgarnia w tym miejscu. Po śmierci właścicielki w 1892 roku księgarnię prowadziła jej córka Klara⁶⁹.

W książce zatytułowanej *Mikołaja Machiavella Księżę oraz Fryderyka II króla pruskiego Anti-Machiavel*, wydanej we Lwowie w 1920 roku, wystąpiła pieczęć odnosząca się do mało znanej „Księgarni „Oświata” we Lwowie, Akademicka l. 8”. Otworzył ją w tym miejscu w 1914 roku Norbert Blaustein, który wcześniej prowadził Księgarnię Akademicką z Hermanem Stachlem przy ul. Akademickiej 22. Około 1925 roku N. Blaustein przekształcił swą firmę w spółkę p.n. Spółka Księgarsko-Antykwarska „Oświata”; działała ona do 1932 roku⁷⁰.

W pięciu tomach *Historii literatury polskiej* Stanisława Tarnowskiego wydanej w 1900 roku w Krakowie występuje pieczątką z napisem: „Feliks West, Księgarnia, Brody”. Jedynie w czwartym tomie jest dodatkowa proweniencja w postaci ręcznego podpisu „J. Gawlikowski 1900”. Feliks West był księgarzem, wydawcą i właścicielem drukarni. W Brodach przebywał na stałe od 1879 roku. W 1882 roku przejął od teścia Jana Rosenheima księgarnię i wypożyczalnię, które kilka lat później prowadził już pod własnym nazwiskiem. W 1912 roku otworzył we Lwowie przy ul. Koralnickiej 6 centralę sprzedaży nakładów własnych, przekształconą następnie w księgarnię. Lwowska filia księgarni w Brodach została zamknięta po pierwszej wojnie światowej. Kolekcjonerka mogła kupić egzemplarze we Lwowie lub zamówić je w Brodach. Księgarnia F. Westa prowadziła sprzedaż nakładów własnych, książek złożonych w komisie, nawet starych, antykwarycznych. Zamówienia zamiejscowych klientów księgarnia realizowała odwrotną pocztą, nic nie licząc za opakowanie i przesyłkę⁷¹.

W *Powieści naddunajskiej* Michała Czajkowskiego wydanej w Lipsku w 1863 roku odbito pieczątkę z napisem: „Skład książek Juliusza Spytkowskiego”. Bliższych informacji o tej firmie nie udało się jednak ustalić.

W książkach z biblioteki Dąbczańskiej występują również pieczęcie firm polskich działających poza Lwowem, przede wszystkim w Krakowie i Warszawie. W zachowanych papierach po kolekcjonerce oraz w jej wspomnieniach nie ma świadectw podróży po kraju. Lwów opuściła niechętnie w 1920 roku, zmuszona dramatycznymi wydarzeniami

⁶⁹ I. Kotłobułatowa, dz. cyt., s. 108.

⁷⁰ I. Treichel, *Blaustein Norbert*, [w:] *SPKP. Suplement 1*, s. 22–23.

⁷¹ D.A. Kuś, *Feliks West. Księgarz, wydawca 1846–1946*, Wrocław 1988.

historycznymi. Na wcześniejszy przyjazd do Krakowa nie zdołał jej namówić nawet Feliks Kopera, dyrektor Muzeum Narodowego.

Znaki własnościowe tych księgarń występują w jednej książce lub najwyżej dwóch egzemplarzach. Księgarnie krakowskie reprezentują cztery firmy. Pieczętka owalna z napisem: „D.E. Friedlein, Libraire a Cracovie nr 237” pojawiła się w tomie pierwszym powieści Honoriusza Balzaka *Scènes de la vie parisienne* (Bruksela 1834). Oznacza ona firmę założoną przez Daniela Edwarda Friedleina, księgarza, nakładcę oraz kolekcjonera i zbieracza książek. Od 1828 roku kierował odziedziczoną po ojcu księgarnią, którą doprowadził do rozkwitu. Można było w niej kupić książki nowe i dawniej wydane, nakłady własne i innych księgarzy, a także ryciny, nuty, monety, medale i dzieła sztuki. D.E. Friedlein pomimo cenzury sprowadzał z zagranicy zakazane książki i czasopisma. Po jego śmierci następcy prowadzili firmę pod tą samą nazwą aż do 1956 roku⁷².

W dwóch książkach są widoczne pieczętki z napisem: „Z księgarń i składu nut Leona Frommera w Krakowie, Szewska 7”. Ten księgarz i nakładca nabył w 1879 roku antykwariat książek i nut przy ulicy Szewskiej 7. Miał koncesję tylko na prowadzenie antykwariatu; wbrew przepisom sprzedawał również nowe książki i nuty, za co został ukarany⁷³. Pozycje z biblioteki Dąbczańskiej dokładnie ilustrują działalność Frommera. Pierwsza książka wydana w Kolonii w 1668 roku była przedmiotem sprzedaży antykwarycznej, natomiast drugą można zaliczyć do „nowych”. Są to dwa tomy *Nowych ludzi* Wilhelma Feldmana wydane we Lwowie w 1894 roku.

W tomie wierszy Zofii Wolskiej zatytułowanym *Płomienie*, opublikowanym w Warszawie w 1905 roku, zachowała się na okładce pieczętka: „Skład Główny G. Gebethnera i Spółki w Krakowie”. Była to krakowska filia firmy Gebethner i Wolff założonej w Warszawie w 1874 roku. Organizatorem księgarni w Krakowie był Władysław Ludwik Anczyc, pisarz, działacz polityczny, a także współwłaściciel księgarni i założyciel drukarni⁷⁴.

Ostatni przykład dotyczy pieczętki: „Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej w Krakowie”, która również wystąpiła tylko raz w książce *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882* (Wiedeń 1883). Spółka Wydawnicza

⁷² Z. Żebrowska, *Friedlein Daniel Edward*, [w:] *SPKP*, s. 233–234.

⁷³ F. Pieczętkowski, *Frommer Leon*, [w:] *SPKP*, s. 236.

⁷⁴ K. Konarska, *Gebethner*, [w:] *SPKP*, s. 249–251.

Polska zawiązała się 15 grudnia 1890 roku w Krakowie, jej celem było wydawanie dzieł i broszur o treści naukowej i beletrystycznej oraz czasopism. W 1891 roku spółka ta nabyła księgarnię po Stefanie Żupańskim i Konstantym J. Heumannie⁷⁵. Pełnomocnikiem księgarni i pierwszym kierownikiem został Maurycy Stankiewicz, księgarz i bibliograf⁷⁶. W księgarni skład główny miały wydawnictwa Akademii Umiejętności. Ostatnim właścicielem księgarni był Jan Czernecki, księgarz, nakładca i drukarz, który odkupił ją od spółki w 1916 roku⁷⁷.

Do biblioteki Dąbcańskiej trafiły dwie książki francuskiego dziennikarza i pisarza Josepha Méry. Pierwsza z nich to dwutomowe *Scènes de la vie italienne* (Bruksela 1837); znajduje się tu pieczętka: „w Warszawie, J. Bernstein, Ulica Miodowa”. O firmie J. Bernsteina wiadomo jedynie, że prowadziła działalność nakładową do około 1850 roku. Rok później w tym samym miejscu otworzył księgarnię Karol Bernstein. Nazwa jego firmy: „*Księgarnia, Bernstein, Warszawa*” została odbita w książce *Les Nuits espagnoles* (Paryż 1859). Data wydania dzieła wskazuje na księgarnię Karola Bernsteina⁷⁸.

Książki te mogły trafić do Lwowa za pośrednictwem księgarzy, którzy niezależnie od podziału na zabory ściśle z sobą współpracowali w sprawach handlowych, w walce z cenzurą, a także we wzajemnej wymianie praktykantów⁷⁹. Księgarze lwowscy przyjmowali wydawnictwa innych firm w komis, na skład główny lub wymieniali je w zamian za swoje nakłady. Przykładem może być działalność A.D. Bartoszewicza. Księgarnia Polska oferowała klientom książki około 67 nakładców krajowych⁸⁰. Do Lwowa docierały książki jeszcze innymi drogami, na przykład antykwariusz warszawski Jakub Przeworski specjalizował się w nabywaniu od wydawców resztek nakładów. Następnie jeździł do Lwowa, Krakowa i Wielkopolski, przewożąc tam wydawnictwa warszawskie w zamian za tamtejsze, często nieosiągalne w Warszawie⁸¹. Działający w Krakowie

⁷⁵ A. Gruca, *Spółka Wydawnicza Polska (1890-1916)*, Kraków 1993.

⁷⁶ J. Jaworska, *Stankiewicz Maurycy Michał*, [w:] *SPKP*, s. 849-850.

⁷⁷ E. Stoffel-Ożogowa, *Czernecki Jan*, [w:] *SPKP*, s. 147-148.

⁷⁸ B. Zaorska, *Bernstein Karol*, [w:] *SPKP*, s. 60-61.

⁷⁹ S. Dippel, *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976, s. 46-50.

⁸⁰ M. Konopka, *Adam Dominik Bartoszewicz...*, s. 121-125.

⁸¹ F. Pieczętkowski, *Przeworski Jakub*, [w:] *SPKP*, s. 722-723; J. Okopień, *Jakub i Marek Przeworscy*, „Wydawca” 1999, nr 4, s. 26-27.

M. Stankiewicz, przed objęciem funkcji kierownika Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, zajmował się wyszukiwaniem i dostarczaniem książek odbiorcom z terenu Galicji i zaboru rosyjskiego. Wiele lwowskich firm na zamówienie klienta sprowadzało książki z księgarni krajowych i zagranicznych. Takie usługi świadczyli między innymi: A.D. Bartoszewicz i B. Połoniecki. W czasach Heleny Dąbczańskiej we Lwowie bez trudu można było nabyć poszukiwaną książkę.

W książkach Dąbczańskiej spotyka się nazwy firm lwowskich, które w okresie tworzenia przez nią biblioteki już nie istniały lub zmieniły właściciela. Biała nalepka z napisem: „à Léopol chez Charles Boguslas Pfaff, Libraire”, występująca w książce *Encyclopédie élémentaire, ou Introduction à l'étude des lettres, des sciences et des arts* wydanej w Paryżu w 1767 roku, należała do firmy Karola Bogusława Pfaffa. O tym księgarzu niewiele wiadomo, również lata jego życia pozostają nieznanne. Do Lwowa przybył z Warszawy i jako pierwszy handlowiec lwowski w 1785 roku otrzymał cesarską nominację na księgarza uniwersyteckiego. Jego zadaniem było sprowadzanie odpowiedniego asortymentu dla środowiska uniwersyteckiego i drukowanie katalogów. Ze swoich obowiązków wywiązywał się doskonale. Ogłosił 34 katalogi, które informowały o drukach sprowadzanych z Warszawy, nowościach z Wilna, Krakowa i Wrocławia, o posiadanych na półkach wydawnictwach francuskich, włoskich, angielskich i hiszpańskich. Tworzył też katalogi specjalne rejestrujące piśmiennictwo z zakresu medycyny, chirurgii i prawa, opracowywał zestawienia specjalistyczne. Własnym nakładem wydał między innymi *Zabobon czyli Krakowiaków i górali* (Lwów 1821) Jana Nepomucena Kamińskiego oraz *Historię [...] miasta Lwowa* (Lwów 1829) księdza Ignacego Chodynickiego⁸².

W jedenastu książkach kolekcjonerki znajduje się pieczętka z napisem: „Księgarnia i Antykwarnia Zelman Igle we Lwowie”. Zelman Igel był synem Dawida, który zapoczątkował w tej rodzinie handel książkami. Początkowo Zelman był antykwariuszem wędrownym. Dostarczał książki znanym zbieraczom: Konstantemu Świdzińskiemu, księciu Romanowi Sanguszce, Mniszchom z Wiśniowca, Konstantemu Podwysockiemu i innym. Na stałe osiedlił się we Lwowie w 1855 roku, a osiem lat później otrzymał koncesję na prowadzenie księgarni antykwarycznej przy

⁸² M. Opalek, *Stare księgi, stare wina*, Kraków 1928, s. 46–52.

ul. Sykstuskiej 131. Przeprowadzał najrozmaitsze transakcje handlowe z Ossolineum. Dawny antykwariusz wędrowny, przy pomocy ludzi znających go od lat, przeobraził się w księgarza-wydawcę, pełnego ambicji i chęci służenia społeczeństwu⁸³. Książki z tą pieczętką trafiły do biblioteki Dąbczańskiej przede wszystkim z księgozbioru Wszelaczyńskiego.

W bibliotece lwowskiej kolekcjonerki występują pieczętki z nazwami firm zagranicznych, których charakterystyka nie jest tu konieczna. Proweniencji tych jest niewiele, jednak potwierdzają one wiarygodność wspomnień Dąbczańskiej. Zbieraczka co roku, od wczesnej młodości, spędzała dwa do trzech miesięcy w Wenecji, Padwie lub Mediolanie. Odwiedzała wtedy wszystkich antykwariuszy, oglądała ich zbiory i nawiązywała kontakty. Jej dostawcami byli: Toso, Favai, Tofolli, Poccoli⁸⁴. Trzy ostatnie nazwiska odnoszą się do firm, które działały w Wenecji. Tylko w dwóch egzemplarzach znajdują się znaki własności Luigi Favaia. W książce z 1717 roku na temat św. Teresy napisano piórem: „libro rariss” oraz wklejono nalepkę z napisem: „Antica Ditta S. Occhi, Luigi fu Gennaro Favai Libraio-Editore, Venezia, Merceria Orologio 218”. W drugiej książce przedstawiającej sztukę Rzymu i wydanej w tym mieście w 1729 roku odbito pieczętkę: „Luigi Favai, Antiquario, Venezia, san Moise, Via 22”.

W księgozbiorze znaleziono pojedyncze przypadki znaków innych księgarzy i antykwariuszy włoskich: w książce wydanej w Bolonii w 1932 roku pieczętka: „Libreria e Cartoleria Vincenzo Garramone, Roma Via Farini”; żółta nalepka w książce wydanej we Florencji w 1844 roku: „Vendesi in Firenze, Nella Libreria, Cartoleria e Gabinetto di Lettura Usigli in Piazza di S. Gaetano”; biała nalepka w książce wydanej w Mediolanie w 1829 roku: „Si vende in Modena ed in Reggio da Geminiano Vincenzi e Campagno Stampatori-Libraii”.

W bibliotece H. Dąbczańskiej wystąpiły pojedyncze egzemplarze z nazwami firm działających w innych państwach, o czym świadczą miasta wymienione na pieczętkach: Berlin, Kijów, Odessa, Strasburg oraz Wiedeń. Jedna z nich należała do księgarni polskiej Bolesława Koreywo: „Księgarnia i skład nut B. Koreywo w Kijowie i Odessie”. Prowadził on w Kijowie od 1873 roku księgarnię oraz od 1885 roku jej filię w Odessie⁸⁵.

⁸³ M. Opalek, *Sto trzydzieści lat...*, s. 16–24.

⁸⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 321.

⁸⁵ J. Długosz, *Koreywo Bolesław Bernard*, [w:] *SPKP*, s. 441–442.

Książki te mogła nabyć kolekcjonerka we Lwowie; wielu bowiem polskich księgarzy i antykwariuszy sprowadzało książki wydane za granicą. Jedynie książkę Karoliny Giżyckiej *Arthur Grottger* opublikowaną w Wiedniu w 1878 roku mogła kolekcjonerka kupić osobiście; często odwiedzała to miasto w młodości, a ponadto interesowała się osobą malarza, z którym była spokrewniona.

Występujące w *Pamiętniku* H. Dąbczańskiej opisy zakupów, transakcji handlowych oraz znaki proveniencyjne antykwariatów i księgarni tworzą pewien obraz handlu książką we Lwowie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Czytając wspomnienia kolekcjonerki, odnosi się wrażenie, że książki można było nabyć dosłownie wszędzie: na straganie, od handlarzy żydowskich i polskich, w hotelu, pasażu, podczas aukcji, od właścicieli sprzedających swoje biblioteki, po śmierci kolekcjonerów oraz w antykwariacie i księgarni. O kupnie decydowały często przypadek, okazja, szczęśliwy zbieg okoliczności, wiadomość od znajomych. Interesującą książkę można było wyszukać w składzie makulatury.

Powstaje pytanie, czy tak indywidualny obraz nabywania książek zbiega się z naukowymi opisami handlu książkami w czasach Dąbczańskiej. Informacje na ten temat przynoszą opracowania i artykuły poświęcone lwowskim księgarzom i antykwariuszom oraz ich biografie i opisy działalności zamieszczone w *Słowniku pracowników książki polskiej* oraz *Polskim słowniku biograficznym*. Pomocne były również pamiętniki i wspomnienia ludzi książki⁸⁶.

W drugiej połowie XIX wieku, kiedy kolekcjonerka zaczynała tworzyć swoją bibliotekę, na ziemiach polskich bardzo dobrze rozwijało się księgarstwo. Pomimo represji władz zaborczych proces ten trwał przez cały wiek XIX i początek XX. Sprzyjały temu wielkie zmiany techniczne w sposobie wytwarzania oraz rozpowszechniania książki. W latach zaborów działalnością księgarsko-wydawniczą zajmowali się nie tylko księgarze i drukarze, lecz także osoby uprawiające inne zawody, na przykład: literaci, dziennikarze, bibliotekarze, drukarze, duchowni, nauczyciele, działacze oświaty i inni⁸⁷.

⁸⁶ M. Opalek, *Ze wspomnień lwowskiego...*; tenże, *Bibliopole lwowscy*, Lwów 1928; I. Hörlzel, *Ze wspomnień o bibliofilach...*; L. Fiszer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959; R. Löw, *Pod znakiem starych foliantów*, Kraków 1993.

⁸⁷ S. Dippel, *O księgarzach...*, s. 7–8.

Podobnie było we Lwowie; w tym okresie wiele firm rodzinnych kontynuowało swoją działalność, ale powstawały też nowe księgarnie i antykwariaty. Procesy zachodzące w okresie autonomii galicyjskiej były korzystne również dla księgarstwa. Dynamiczny rozwój miasta, wzrost liczby ludności królewskiego stołecznego miasta Lwowa, znaczne zwiększenie się liczby szkół różnych szczebli oraz prywatnych zakładów naukowo-wychowawczych powodowały zapotrzebowanie na podręczniki oraz literaturę naukową⁸⁸.

W Galicji prowadzenie księgarni, antykwariatu, drukarni, warsztatu litograficznego, wypożyczalni książek, nut oraz sprzedaż gazet było uzależnione od uzyskania koncesji. Ustawa przemysłowa z 1859 roku wraz ze zmianami z 1883 roku dopuszczała otwieranie tych placówek wyłącznie w miejscowościach będących siedzibami powiatowych władz politycznych lub policyjnych, a wyjątkowo w innych ośrodkach za specjalnym pozwoleniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Od kandydata wymagano ogólnego wykształcenia, znajomości dwóch języków obcych oraz przygotowania fachowego do wykonywania zgłaszanego zawodu. Zgodnie z przepisami o pozwolenie mogli się starać jedynie obywatele Austrii. Konieczne było uzyskanie pozytywnej opinii policji wydawanej przez V Departament Magistratu. Pod uwagę brano obyczajność kandydata, jego niekaralność, zaufanie władz oraz bezpieczeństwo lokalu wskazanego na siedzibę. Podanie kandydata i dołączone dokumenty opiniowały miejscowe władze polityczne, które mogły poprzeć lub zanegować zasadność wydania pozwolenia na placówkę danego typu. Czasami dodatkowo brano pod uwagę wypowiedź przewodniczącego zrzeszenia drukarzy i księgarzy, który oceniał poziom przygotowania kandydata, celowość otwierania w mieście kolejnej księgarni czy drukarni. Na podstawie wniosku i opinii magistratu polecenie wystawienia koncesji wydawało namiestnictwo. W wypadku negatywnej odpowiedzi kandydat miał prawo odwołać się do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Wiedniu w terminie do sześciu tygodni⁸⁹.

Uzyskanie koncesji nie było sprawą łatwą, zarówno władze miasta, jak i środowisko księgarzy dbało, aby placówek określonego typu nie było

⁸⁸ I. Kotłobułatowa, dz. cyt., s. 107–108.

⁸⁹ M. Konopka, *Dokumenty koncesyjne jako źródło do dziejów instytucji książki*, [w:] *Książka zawsze obecna*, red. B. Bieńkowska, Wrocław 2010, s. 267–268.

w mieście zbyt wiele. Na przykład w 1884 roku starającemu się o koncesję na prowadzenie antykwariatu Leonowi Bodekowi odmówiono wydania jej, pisząc w adnotacji wyjaśniającej, że we Lwowie jest już 11 antykwariatów, a ponadto dwie księgarnie prowadzą również sprzedaż antykwaryczną. Przeszkodą w otrzymaniu zezwolenia na prowadzenie firmy był brak obywatelstwa austriackiego. Rozwiązaniem w tej sytuacji było wejście w spółkę z osobą, która mogła koncesję otrzymać. Skorzystał z tej możliwości A.D. Bartoszewicz, uczestnik powstania 1863 roku, emigrant z Francji. Koncesję jego firmy Księgarni Polskiej wystawiono na miejscowego literata Bronisława Komorowskiego. W lepszej sytuacji byli księgarze kupujący firmę z koncesją. W takim wypadku pilnowano, by poprzedni właściciel ją złożył. Bernard Połoniecki po kupieniu Księgarni Polskiej uzyskał pozwolenie na jej prowadzenie dopiero po zwrocie koncesji należącej do poprzedniej właścicielki, Lei Klotyldy Bartoszewiczowej⁹⁰.

Ulubionym miejscem zakupów bibliofilów lwowskich były księgarnie antykwaryczne, czyli antykwariaty, najczęściej wymieniane przez Dąbczańską w *Pamiętniku* jako punkty nabywania książek. O zaopatrywaniu się w antykwariatach pisali też inni miłośnicy książek; wiele stron poświęcił im M. Opałek. Z jego wspomnień poznajemy jeszcze inne miejsca odwiedzane przez bibliofilów: stragany uliczne i składy makulatury, o których pisała również Dąbczańska.

Handel antykwaryczny nie przynosił dużych dochodów, stąd zajęciu temu często oddawała się biedota bez wykształcenia i przygotowania merytorycznego. Zdarzało się jednak, że z upływem czasu brak wiedzy szkolnej zastępowano wiedzą praktyczną zdobytą podczas obcowania z książką, znajdowaniem informacji o niej, o literaturze i piśmiennictwie⁹¹. Z rzeszy zapominanych antykwariuszy ulicznych, domokrażnych, pracujących często bez koncesji, wyłaniają się postacie przywołane we wspomnieniach ludzi kochających książki. Próżno szukać ich biogramów w specjalistycznych słownikach, encyklopediach. Helena Dąbczańska

⁹⁰ M. Konopka, *Funkcjonowanie lwowskich instytucji książki w świetle przepisów prawnych obowiązujących w czasach autonomii*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 7, red. K. Karolczak, Kraków 2010, s. 389–391.

⁹¹ E. Wójcik, *Wkład antykwariuszy lwowskich w upowszechnianie książki w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2005, s. 118.

z rzeszy bezimiennych handlarzy wymieniła jedynie Piotra Łańcuckiego. Kolekcjonerka nie wspomniała natomiast o najbardziej znanym handlarzu ulicznym Włodzimierzu Tomanku, u którego zaopatrywała się, a także wspomagała go finansowo. Temu „cyganowi domokrażnemu” wiele miejsca poświęcił we wspomnieniach M. Opałek⁹². Lwowski bibliofil wymienił również miejsca ulicznego handlu książkami. Antykwariaty pod gołym niebem mieściły się na Przedmieściu Żółkiewskim, w uliczkach otaczających Stary Rynek, pośrodku którego wznosiła się do 1941 roku synagoga Tempel. Handlem książkami i starzyzną zajmowali się w tych okolicach Żydzi. Malowniczą osobliwością dawnego Lwowa była ulica Bóżnicza. Przy niej, w sąsiedztwie starego domu modlitwy, ulokowało się kilku handlarzy starzyzną. Był wśród nich S.L. Bruck, który, choć posiadał lokal sklepowy, wszelkie transakcje przeprowadzał na ulicy. Codziennie rano rozstawiał stragany, a jeden z nich wypełniony był wyłącznie książkami. W tym ulicznym antykwariacie można było znaleźć interesujące rzeczy. M. Opałek wymienił jeszcze placówkę przy ulicy Starotandetnej uwiecznioną na fotografii z 1910 roku⁹³.

Przy ulicy Bóżniczej mieścił się również skład makulatury odwiedzany przez bibliofilów, chociaż, jak pisze Opałek, handlarze makulatury pozostawali na marginesie zainteresowań bibliofilskich. Oprócz nieużytków czasami można było jednak tam znaleźć rzeczy wartościowe, na przykład książki wyrzucane ze strychów podczas porządków lub zajęte przez komornika, niepotrzebne roczniki czasopism, kalendarze, listy i osobiste papiery, dawne akta urzędowe itp. Składy makulatury przeszukiwali najgorliwsi z miłośników książek. W niepotrzebnych zasobach interesujące rzeczy znalazł Opałek, a także Helena Dąbczańska. Antykwariusz Dawid Grund wyszukał nierozcięte „Rozmaitości Lwowskie” z lat 1817–1859; wspominany już W. Tomanek nawet opracowywał wygrzebane materiały, by następnie odsprzedać je zbieraczom⁹⁴.

Ulice wymienione przez M. Opałka należały do dzielnicy handlowej rozpoczynającej się za gmachem Teatru Wielkiego od placu Krakowskiego. Na placu tym mieściło się kilka

⁹² M. Opałek, *Ze wspomnień lwowskiego...*, s. 139.

⁹³ Tamże, s. 57, 162–163.

⁹⁴ Tamże, s. 165–167.

[...] czarodziejskich czworoboków, w których budy zawalone były stosami starych książek. I nie tylko starych. Ale przede wszystkim tu właśnie w morzu przeróżnej makulatury pochodzącej ze zbankrutowanych czytelni i bibliotek pływały rzadkie rarytasy. Ileż razy szczypty zarobek asyntencki tonął tu niemal bez reszty. Ileż wspańiałych znalezisk dokonywało się w budzie Nachuma Rudego czy na straganie Miśka Brodacza⁹⁵.

Lwowska kolekcjonerka zaopatrywała się również w księgarniach antykwarycznych, działających legalnie na podstawie koncesji. Były to firmy należące do znanych rodów antykwariuszy, trudniących się handlem starą książką z pokolenia na pokolenie. Wymienić tu można: Leiba Iglą, Marka Hölzla, Rebekę Bodek oraz Arona Menkesa. Znanymi postaciami w świecie antykwariuszy lwowskich byli: Józef Tomasik i Józef Tuleja, którzy porzucili inne zawody, aby poświęcić się sprzedaży książek. Do mniej znanych antykwariatów należały firmy Beile Karol, Izaaka Grabscheida oraz Izydora Standa. Ponadto niektóre z odwiedzanych przez kolekcjonerkę księgarni asortymentowo-nakładowych posiadały działy antykwaryczne. Tak było na przykład w firmie K. Wilda syna oraz K. Łukaszewicza.

Zbieraczka mogła nabywać książki w firmach, o których nie napisała w *Pamiętniku*, a także ich proveniencje nie wystąpiły w bibliotece. W czasach Dąbczańskiej wielu znanych bibliofilów zaopatrywało się w antykwariacie Dawida Grunda, między innymi: Włodzimierz Dzieduszycki, Jan Kasprowicz, Tadeusz Rutowski i Mieczysław Opalek. Grund prowadził firmę przy ul. Teatralnej 16 w latach 1878–1929 i wydaje się bardzo prawdopodobne, że kolekcjonerka tam zaglądała.

Lwowskie antykwariaty były miejscem spotkań bibliofilów, którzy tworzyli zżyłą społeczność. Syn Marka Hölzla Izydor we wspomnieniach plastycznie opisał atmosferę księgarni ojca i ludzi tam przychodzących oraz odnoszenie się do książek w drugiej połowie XIX wieku:

Nie sposób ogarnąć pamięcią zdarzeń i ludzi, którzy przewinęli się przez nasz ciasny lokal przy ul. Trybunalskiej 14 unosząc z sobą jakiś

⁹⁵ W. Szolginia, *Tamten Lwów*, t. 2, Wrocław 1993, s. 147.

skarbu, jakiś unikat – wielka była ongiś rodzina bibliofilów. Niemal wszyscy znali się ze sobą, wiedzieli o kierunkach swych zainteresowań, odczuwali silnie nie wspólnotę, która wiązała ich wszystkich wokół książki, więc jeśli wymieniałem zapamiętane nazwiska przyjaciół książki, którzy byli naszymi gośćmi – nie będą one dla bibliofila li tylko suchym katalogiem, lecz odświeżą w nim wiele zdarzeń, przypomną wielu ludzi, co uzasadnić powinna w grubszych zarysach nakreślona historia księgarstwa i antykwarstwa. Lata 1870 do 1900 były jak mi mój ojciec podał „złotem” dla tychże zawodów. Stara książka chadzała wówczas w blasku, ale i nowszą interesowały się szerokie koła publiczności, a zwłaszcza młodzież⁹⁶.

Antykwariusze lwowscy, z którymi kontaktowała się Helena Dąbczańska, byli na ogół Żydami. Profesja ta w czasach autonomii była zdominowana przez tę narodowość⁹⁷. Niektórzy z nich wrosli na zawsze w polski obraz Lwowa przez aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym i aktywne upowszechnianie książek. Dzięki szerokim kontaktom nawiązywanym przez lata potrafili odnaleźć każdą poszukiwaną książkę. Przyczynili się do uratowania z makulatury wielu cennych druków, czasopism i grafik (Dawid Grund, Włodzimierz Tomanek). Współtworzyli wiele księgozbiorów, dostarczając druki do licznych bibliotek lwowskich i na terenie całego kraju (Marek Hölzel). Zajmowali się nie tylko skupem i sprzedażą dzieł, ale także wymianą dubletów (Leib Igel), dzięki czemu mimo braku funduszy biblioteki mogły powiększać swoje zbiory. Organizowali aukcje całych księgozbiorów (Leib Igel). Wydawali katalogi antykwaryczne i aukcyjne, które dziś świadczą o ich fachowości i wkładzie w kulturę polską (Leib Igel, Marek Hölzel, Józef Tuleja, Hersz Bodek). Podejmowali się wydawania fachowych czasopism (Józef Tuleja).

Helena Dąbczańska powiększała swoją bibliotekę, kupując książki w księgarniach asortymentowo-nakładowych. Ich nazwy są odbite w jej książkach. Tak jak w wypadku antykwariatów są to jedynie pewne tropy wskazujące na miejsca zakupów. Kolekcjonerka nie pisała

⁹⁶ I. Hölzel, *Ze wspomnień...*, s. 8.

⁹⁷ M. Konopka, *Zbiorowy portret księgarzy Lwowa czasów autonomii*, [w:] *Krakiv-L'viv. Knigi, časopisi, biblioteki XIX-XX st.*, t. 10, red. G. Vrona, O. Kołosovska, G. Kosentka, L'viv 2011, s. 42.

o tym w *Pamiętniku*, skupiła się raczej na przedstawieniu niezwyklej okoliczności nabycia określonych części swojej kolekcji. Może zakupy w księgarni wydawały się jej zbyt zwyczajne i mało zajmujące. Lwowska zbieraczka mogła tam kupić znacznie więcej egzemplarzy nieoznaczonych znakami własności. Przypuszcza się, że nie na wszystkich egzemplarzach stanowiących asortyment księgarni odbijano jej pieczęć. Niektóre książki były zbyt cenne, żeby je znaczyć, albo szybko znajdowały nabywcę i nie było to konieczne. Jedyny w tamtych czasach *Podręcznik księgarski* w rozdziale poświęconym księgarni sortymentowej wymienia wiele czynności związanych z przechowywaniem i porządkowaniem książek, ale nie wspomina się w nim o konieczności opieczetowania egzemplarzy znakami własności⁹⁸.

Zachowany w książce list do H. Dąbczańskiej na firmowym formularzu księgarni Starzyk & Hillenbrad (przedtem J. Milikowski) z dnia 23 października 1891 roku świadczy, że jej kontakty z księgarniami były szersze, niż wskazują na to informacje o firmach występujące w książkach. Księgarnia Pawła Starzyka i Waleriana Hillenbranda istniała we Lwowie przez krótki okres, w latach 1891–1892⁹⁹. W piśmie skierowanym do kolekcjonerki księgarze informują, że przesyłają „do uprzejmego przeglądu” dwie książki, których autorów i tytuły znacznie skrócone oraz ceny wymieniają. Helena Dąbczańska książki te kupiła i nadal należą do jej biblioteki. Są to *Styl-Lehre der architektonischen Formen der Renaissance* (Wiedeń 1891) Aloisa Hausera, profesora architektury (tutaj została włożona wiadomość z księgarni) oraz Friedricha Jaenickego *Handbuch der Porzellan-, Steingut- und Fayence-Malerei, über und unter Glasur [...]* (Stuttgart 1891).

W książkach Dąbczańskiej występują nazwy firm prowadzonych przez zasłużonych księgarzy lwowskich: Karola Wilda syna, Franciszka Henryka Richtera, Władysława Gubrynowicza i Władysława Schmidta, Gustawa Seyfartha i Damiana Czajkowskiego, Klemensa Łukaszewicza, Adama Dominika Bartoszewicza, Hermana Altenberga, Bernarda Połonieckiego, Wilhelma Hoscheka, Kaźmirza Stanisława Jakubowskiego i Władysława Zadurowicza oraz Wilhelma Zukerkandla i Longina Chmielewskiego

⁹⁸ *Podręcznik księgarski. Poradnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pracowników i praktykantów księgarskich*, red. T. Paprocki, Warszawa 1896, s. 133–219.

⁹⁹ E. Gągola, *Starzyk Paweł*, [w:] SPKP, s. 851.

(razem tworzyli filię złoczowskiej firmy)¹⁰⁰. Do tej grupy można dołączyć przejściowo związanego z Lwowem Feliksa Westa, księgarza szczególnie zasłużonego dla kultury polskiej. Firma należąca do Norberta Blausteina reprezentuje mniej znane firmy okresu autonomii galicyjskiej.

W opisach działalności firm księgarskich, których znaki własności występują w bibliotece Dąbczańskiej, zauważa się wielką przedsiębiorczość ich właścicieli wyrażającą się między innymi dbałością o różnorodny asortyment firmy i zakres oferowanych usług. Asortyment księgarski tworzyły zarówno książki wydane we Lwowie i na ziemiach polskich, jak i za granicą. Wiele placówek oferowało nuty będące na składzie firmy lub przez nią wydawane. Nuty wydawali między innymi K.S. Jakubowski i W. Zadurówicz, Seyfarth & Czajkowski oraz W. Gubrynowicz i W. Schmidt. Księgarnia K. Wilda syna sprzedawała ponadto mapy, atlasy, obrazy i dawne książki. Księgarz ten prowadził prenumeratę czasopism miejscowych i zakordonowych oraz żurnali „wiedeńsko-paryskich”. K. Łukaszewicz w swojej księgarni prowadził dział antykwaryczny, handlował także „starożytnościami” i materiałami piśmienniczymi. Firma B. Połonieckiego oferowała, oprócz bardzo szerokiego już asortymentu, sprzedaż fortepianów i pianin.

Zapewnienie klientom zróżnicowanego asortymentu wymagało od księgarzy utrzymywania kontaktów handlowych z licznymi ośrodkami. K. Wild syn po przejęciu ojcowskiej firmy nawiązał rozległe kontakty z przedsiębiorstwami w kraju i za granicą. Nowości wydawnicze otrzymywał między innymi z Poznania, Warszawy, Wilna oraz Kijowa, Paryża i Petersburga. Także A.D. Bartoszewicz pozostawał w stałych kontaktach z wieloma firmami wydawniczymi i księgarskimi zarówno w monarchii austro-węgierskiej, jak i za kordonem. Kupował lub przyjmował do sprzedaży książki wszystkich najważniejszych placówek na ziemiach polskich. Własne nakłady rozprowadzał za pośrednictwem firm księgarskich we wszystkich większych miastach. Bartoszewicz sprowadzał książki z księgarni polskich i zagranicznych. We własnych katalogach oferował klientom pośrednictwo w sprzedaży dowolnych tytułów polskich. W Księgarni Polskiej można było nabyć książki wydane w Brukseli, Odessie, Petersburgu, Wiedniu i Pradze. Przyjmował na skład między innymi nakłady

¹⁰⁰ S. Dippel, dz. cyt., s. 29–38.

Księgarni B. Behra z Berlina, Firmy F.A. Brockhauza z Lipska, Karola Królikowskiego z Paryża oraz Józefa A. Schultessa z Zurychu¹⁰¹.

Księgarze lwowscy na ogół nie poprzestawali tylko na sprzedaży i wydawaniu książek. Wielu z nich przy księgarni utworzyło czytelnię lub wypożyczalnię książek, nut, a także pianin, fortepianów i fisharmonii. K. Wild syn prowadził wypożyczalnię i czytelnię założoną jeszcze przez jego ojca w 1811 roku; w 1882 roku odkupił je W. Gubrynowicz. Od lat 60. XIX wieku miał wypożyczalnię F.H. Richter, odstąpił ją w 1880 roku H. Altenbergowi. Przy Księgarni Polskiej funkcjonowała wypożyczalnia za A.D. Bartoszewicza, a następnie B. Połonieckiego, który przekształcił ją w największą w Polsce wypożyczalnię książek beletrystycznych i naukowych.

Środowisko księgarzy lwowskich było wielonarodowościowe, zasadniczą grupę tworzyli Polacy i Żydzi, ale zdarzali się wśród nich przedstawiciele Niemców (K. Wild, F.H. Richter, G. Seyfarth) oraz jedna Francuzka – L.K. Bartoszewiczowa¹⁰². Niezależnie jednak od pochodzenia asymilowali się ze środowiskiem lwowskim, stając się postaciami na zawsze związanymi z tym miastem. Szczególną wymowę ma działalność F.H. Richtera, który nie znając dobrze języka polskiego, wydawał głównie powieści współczesnych autorów, a w przygotowaniach do opublikowania kolejnego zeszytu czasopisma „Strzecha” pomagał mu jego współpracownik H. Altenberg¹⁰³.

Dla księgarzy lwowskich prowadzenie firmy było na ogół podstawowym źródłem dochodów. Toteż dbali o jej rozwój, tworząc kolejne działy asortymentu, proponując różnorodne usługi, otwierając filie w innych miastach. Po wzbogaceniu się przenieśli swoje placówki do nowych, ładniejszych pomieszczeń. Jednocześnie ta grupa zawodowa miała poczucie misji do spełnienia wobec narodu pozostającego w niewoli. Włączyła się ona w nurt pracy podejmowanej przez wiele środowisk na rzecz podniesienia poziomu oświaty w społeczeństwie oraz utrzymania świadomości narodowej Polaków¹⁰⁴.

¹⁰¹ M. Konopka, *Adam Dominik Bartoszewicz...*, s. 121–125.

¹⁰² M. Konopka, *Zbiorowy portret...*, s. 39–51.

¹⁰³ B. Grzymska, dz. cyt., s. 158.

¹⁰⁴ D. Adamczyk, *Polskie społeczne placówki wydawnicze we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej*, Kielce 1996, s. 5–70.

Utrzymaniu więzi Polaków służyły publikacje zawierające utwory autorów polskich, zarówno dawnych, jak i żyjących współcześnie. Dzieła takie wydawał K. Wild syn, ukazywały się one również w seriach wydawniczych: „Biblioteka Narodowa” oraz „Biblioteka Teatrów Amatorskich” F.H. Richtera, „Biblioteka Polska” W. Gubrynowicza, „Biblioteka Wyborowych Powieści” A.D. Bartoszewicza, „Biblioteka Klasyków Polskich” oraz „Biblioteka Teatrów Amatorskich” H. Altenberga, „Arcydzieła Poetów Polskich z objaśnieniami” W. Hoscheka. Szczególne zasługi w tej dziedzinie miał B. Połoniecki. Księgarnia Polska na przełomie XIX i XX wieku wprowadziła do obiegu czytelniczego najwięcej dzieł polskich modernistów: Jana Kasprówicza, Leopolda Staffa, Stanisława Brzozowskiego, Władysława Orkana, Stanisława Przybyszewskiego i wielu innych. B. Połoniecki podejmował się też wydawania tekstów polskich romantyków¹⁰⁵. Niektóre serie obejmowały utwory autorów polskich i obcych. W. Gubrynowicz wydawał „Bibliotekę Najciekawszych Powieści i Romansów”, D.A. Bartoszewicz „Bibliotekę Mrówki” kontynuowaną przez B. Połonieckiego, K. Łukaszewicz „Bibliotekę Powieści” obejmującą literaturę polską i francuską. W ten sposób społeczeństwo polskie miało dostęp do literatury, głównie europejskiej.

Rozwijające się dynamicznie szkolnictwo lwowskie wspierali księgarze, wydając podręczniki szkolne, prace naukowe i popularnonaukowe z różnych dziedzin. K. Wild syn prowadził wielki skład książek szkolnych, a po wprowadzeniu języka polskiego jako wykładowego w szkolnictwie galicyjskim był pierwszym wydawcą publikującym podręczniki w języku ojczystym. Firma Seyfarth & Czajkowski specjalizowała się w podręcznikach szkolnych i książkach muzycznych. K.S. Jakubowski wydał do 1914 roku ok. 60 podręczników, stały one na wysokim poziomie pod względem merytorycznym i typograficznym.

Księgarze lwowscy inicjowali publikację nowych periodyków i innych wydawnictw ciągłych. A.D. Bartoszewicz założył i redagował czasopismo literackie „Mrówka”; ukazywało się ono co 10 dni w latach 1869–1870. W. Gubrynowicz wydawał przez cztery lata tygodnik „Ruch Literacki”. Znacznie dłużej utrzymał się na rynku bezpłatny miesięcznik propagujący nowości wydawnicze – „Nowiny Literackie”. Wydawała go

¹⁰⁵ M. Konopka, *Księgarnia Polska...*, s. 30–41.

w latach 1891–1913 wdowa po Hermanie Altenbergu Zuzanna. Często jednak nowe pisma szybko ulegały likwidacji, jak na przykład K. Wilda syna „Tygodnik Lwowski” oraz „Mieszczanin Polski. Pismo dla Zabawy i Nauki”. Firmy przygotowywały także różnego rodzaju katalogi: nakładowe, asortymentowe, antykwaryczne, komisowe oraz wypożyczalni. Zawierały one informacje ważne dla nabywców książek, ale stanowiły również o prestiżu księgarni.

Działalność lwowskich księgarzy utrudniała cenzura obowiązująca też w innych zaborach. We Lwowie cenzurę wprowadzono już w styczniu 1776 roku¹⁰⁶. Była to cenzura prewencyjna polegająca na kontroli tekstu przed opublikowaniem. W zaborze austriackim i pruskim utrzymała się ona do 1848 roku, a w zaborze rosyjskim obowiązywała najdłużej – do 1905 roku. Cenzurę prewencyjną zastąpiono liberalniejszą cenzurą represyjną; wydawca czy drukarz nie potrzebował uprzedniego zezwolenia na opublikowanie tekstu, ale ponosił odpowiedzialność karną za publikacje uznane za szkodliwe. Nakład wydanego dzieła konfiskowano. W okresie autonomii galicyjskiej piśmiennictwo polskie otrzymało znaczne swobody. Jednak

represje następowały, jeśli w tekście znajdowały się treści obrażające moralność, podburzające przeciw monarsze, jednolitemu związkowi państw, formom rządu, konstytucji, władzy, innym narodowościom, stanom społecznym, ośmieszające religię, narażające trwałość rodziny, własność, uwłaczające monarchom zaprzyjaźnionych państw, urzędnikom państwowym, armii itp.¹⁰⁷

Centralna komisja cenzuralna działała w Wiedniu dla wszystkich krajów monarchii, natomiast w miastach prowincjonalnych organizowano ekspozytury cenzuralne prowadzone przez jednego z radców gubernialnych. Odrębny urząd cenzury powołano we Lwowie w 1810 roku; od jego decyzji można było się odwołać do komórki wiedeńskiej¹⁰⁸. Na uznanie zasługuje odwaga i energia ówczesnych księgarzy-wydawców i druka-

¹⁰⁶ D.A. Kuś, dz. cyt., s. 15.

¹⁰⁷ D. Adamczyk, dz. cyt., s. 72.

¹⁰⁸ A. Aleksiewicz, *Z badań nad cenzurą we Lwowie w XIX w.*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętka, Kraków 2005, s. 65–78.

rzy, którzy stawiali do nierównej walki z często bezmyślnymi i upartymi cenzorami¹⁰⁹. Przykłady takich zmagania znajdziemy na przykład w listach Karola Wilda syna do żony – Leonii z Maciejowskich. Na początku lat 60. XIX wieku księgarz pisał: „Dziś »Dziennik Literacki« dostał drugie ostrzeżenie, wisi więc na włosku. Przebąkiwuje nawet Kosa, że mi mój przedruk *Listów* nie wyda. Trzeba będzie się poburykać z nimi”¹¹⁰. W cytowanym fragmencie jest mowa o cenzorze i radcy sądowym Kossie, który sprzeciwiał się drukowaniu *Listów spod Lwowa* Kornela Ujejskiego w czasopiśmie wydawanym przez K. Wilda syna. Czasami wydawca, chcąc uprzeczyć działaniu cenzora, prosił autora o usunięcie fragmentów tekstu mogących budzić zastrzeżenia. Autorzy buntowali się przeciwko takiej procedurze. Andrzej Niemojewski, poeta, pisarz i publicysta, wytoczył proces Bernardowi Połonieckiemu, kiedy ten usunął mu z tekstu utwór¹¹¹.

W Galicji ukazywały się liczne pozycje o tematyce patriotycznej, narodowej i politycznej, które ze względu na treść nie miały szans na legalne pojawienie się w Królestwie Polskim. Księgarze wypracowali jednak sposoby pozwalające przekraczać wydawnictwom „galicyjskim” granice. Jednym z nich był przemysł druków, zajęcie niebezpieczne, a także nieekonomiczne, dlatego wydawcy ograniczali się do druków, których niecenzuralność była oczywista. Znacznie częściej tą drogą działacze polityczni przerzucali druki polityczne publikowane na cieniotkim papierze – „bibułce”. Posługiwano się też legalną drogą dostarczania wydawnictw. Za pośrednictwem wydawców z zaboru rosyjskiego wydawcy galicyjscy poddawali wydawane teksty cenzurze prewencyjnej zamiast represyjnej. Arkusze korektorskie przedstawiano cenzorowi, który dokonywał skreśleń. Wersję pełną drukowano dla Galicji, natomiast ocenzone dla Królestwa¹¹². Firmy ze Lwowa, których proveniencje wystąpiły w bibliotece Dąbcańskiej, należały do największych eksporterów publikacji w języku polskim dopuszczonych do obiegu w Cesarstwie Rosyjskim: W. Gubrynowicz i W. Schmidt (349), H. Altenberg (226), A.D. Bartoszewicz (222), G. Seyfarth i D. Czajkowski (75), K.S. Jaku-

¹⁰⁹ Tamże, s. 67.

¹¹⁰ *Walka z życiem...*, s. 285.

¹¹¹ D. Adamczyk, dz. cyt., s. 98.

¹¹² Tamże, s. 94–95.

bowski i W. Zadurowicz (61), B. Połoniecki (50), K. Łukaszewicz (49), F.H. Richter (45), K. Wild (35)¹¹³.

Księgarze szukali nowych rozwiązań mających zbliżyć ich do klienta. F.H. Richter po raz pierwszy posłużył się kolporterami, którzy docierali bezpośrednio do odbiorcy. Ten sposób sprzedaży znalazł licznych naśladowców. H. Altenberg prowadził sprzedaż swych wydawnictw przy pomocy podróżujących po kraju agentów, oferował też kupno na raty skompletowanych już tomów, umożliwiając ich nabywanie – wobec stosunkowo wysokich cen książek – szerokim warstwom. Księgarze doceniali wartość reklamy i informacji o nowościach. F.H. Richter utrzymywał w większych miastach Polski agentów przyjmujących ogłoszenia do pism i gazet. B. Połoniecki zamieszczał ogłoszenia w gazetach i czasopismach, a na zasadzie specjalnych umów dostarczał lokalnym gazetom tygodniowe i miesięczne zestawienia nowości. Oprócz wymienionych nowych form informowania klienta o zasobach firmy księgarze wydawali systematycznie katalogi, które w różnych układach przedstawiały oferowane publikacje; katalogi także reklamowały księgarnię i podnosiły jej znaczenie.

Niektórzy księgarze lwowscy hojnie obdarzali biblioteki, przyczyniając się do ich rozwoju. K. Wild syn ofiarował wiele książek między innymi Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Polskiej w Mihalenach w Rumunii oraz Bukowińskiej Bibliotece Krajowej w Czerniowcach. Książki dla Biblioteki Polskiej w Rumunii przekazał również Klemens Łukaszewicz. Firma W. Gubrynowicza ofiarowała książki bibliotekom lwowskim: Bibliotece Towarzystwa Postępowego, a także ponad 6 tys. egzemplarzy na założenie bibliotek więziennych i szpitalnych.

Wśród lwowskich księgarzy znajdziemy przykłady dużego zaangażowania w sprawy narodowe oraz aktywnego udziału w życiu społecznym na płaszczyźnie kulturalnej i oświatowej. W powstaniu styczniowym wziął udział A.D. Bartoszewicz, W. Gubrynowicz był zaangażowany w prace Rządu Narodowego, Herman Altenberg jako piętnastoletni chłopiec usiłował uciec do powstania. Karol Wild syn był członkiem lwowskiej Rady Miejskiej i zajmował się tam sprawami szkolnymi. Od 1870 roku księgarz reprezentował Lwów jako poseł do Rady Państwa

¹¹³ J. Kostecki, *Trudny proces przenikania*, Warszawa 2011, s. 265–266.

w Wiedniu, a także aktywnie uczestniczył w pracach wielu towarzystw działających w tym mieście. W. Gubrynowicz pełnił funkcję radnego miasta Lwowa oraz prezesa Galicji i Bukowiny w Austro-Węgierskim Związku Księgarskim. Władysław Schmidt był czynny w wielu towarzystwach oświatowo-kulturalnych, między innymi na stanowisku skarbnika w Towarzystwie Oświaty Ludowej. Bernard Połoniecki przez wiele lat brał udział w pracach Związku Księgarzy Polskich. Z jego inicjatywy został zwołany I Zjazd Księgarzy Polskich z trzech zaborów w sierpniu 1918 roku w Lublinie.

Księgarnie i antykwariaty, w których zaopatrywała się Dąbczańska, skoncentrowane były w śródmieściu, dzisiejszym historycznym centrum Lwowa. Umieszczenie ich adresów na dawnej mapie miasta pozwoliło zauważyć, że firmy działające w drugiej połowie XIX i początkach XX wieku skupiały się przede wszystkim wokół placu Mariackiego, przy ulicach Batorego i Akademickiej oraz placu Halickim¹¹⁴. Lokale księgarskie występowały również przy Rynku i pobliskich ulicach: Ormiańskiej i Szewskiej oraz placu św. Ducha. Miejsca te nie były zbyt oddalone od domu kolekcjonerki. Ich liczba oraz różnorodność potwierdzają natomiast opinię o Dąbczańskiej jako osobie całkowicie oddanej swojej pasji zbierackiej. Z niezwykłą energią przechodziła codziennie ulicami Lwowa, odwiedzając antykwariaty i księgarnie. Była damą, przez przyjaciół nazywana „hrabiną z ulicy Cytadelnej”¹¹⁵, a jednak przeszukiwała składy makulatury, co czynili tylko najgorliwsi bibliofile.

Występujące w bibliotece Dąbczańskiej proveniencje księgarni i antykwariatów oraz nazwiska antykwariuszy wymienionych w jej wspomnieniach odnoszą się przede wszystkim do najbardziej zasłużonych firm i osób zajmujących się handlem książką we Lwowie w okresie niewoli narodowej. Poznajemy też mało znanych księgarzy, antykwariuszy, handlarzy ulicznych, którzy rozpowszechniali książki, kierując się bardziej miłością do nich niż chęcią zysku. W książkach kolekcjonerki spotyka się bardzo nieliczne pieczęcie placówek, które w okresie jej działalności już nie istniały lub ich prowadzeniem zajmował się ktoś inny. Sporadycznie występują pieczęcie firm krajowych spoza Lwowa i zagranicznych.

¹¹⁴ Por. I. Kotłobułatowa, dz. cyt., s. 108.

¹¹⁵ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej od różnych osób z lat 1906–1949, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12013/II, s. 91.

Na podstawie zebranych danych nie można stwierdzić, jakie ilości wydawnictw nabyła Dąbczańska w poszczególnych firmach; mogło ich być znacznie więcej, niż wskazują pieczętki. Mamy też świadomość, że bada się tylko zachowaną część księgozbioru. Niemniej jednak daje się zauważyć różnorodność znaków własności oraz to, że należą one w większości do dobrze prosperujących w tamtym czasie firm lwowskich. Helena Dąbczańska nie musiała opuszczać Lwowa, żeby powiększać swój księgozbiór. W tym mieście miała wystarczająco dużo antykwariatów i księgarni oferujących własne nakłady oraz książki sprowadzone z kraju i zagranicy. Ludwik Fiszer w swoich wspomnieniach napisał:

Przed pierwszą wojną światową księgarstwo należało do tych nielicznych dziedzin życia narodowego, które – poza warunkami cenzuralnymi i ekonomicznymi – mogło się nie liczyć z faktem podziału kraju. Granice nakreślone przez rządy zaborcze nie istniały dla wydawców polskich¹¹⁶.

Obraz handlu książką we Lwowie, jaki powstaje po lekturze *Pamiętnika* Heleny Dąbczańskiej oraz analizie znaków proveniencyjnych lwowskich księgarni i antykwariatów, potwierdza opinię o tym mieście jako jednym z najważniejszych ośrodków produkcji książek oraz ich sprzedaży na ziemiach polskich. W latach 1795–1918 wydano ogółem 153 tys. tytułów książek. Lwów zajął trzecie miejsce po Warszawie i Krakowie pod względem liczby wydanych druków, wyprzedzając Poznań i Wilno¹¹⁷.

3.2.2. Książki odziedziczone

Biblioteka Dąbczańskiej powiększyła się o książki, które należały do członków jej rodziny. Rodzice kolekcjonerki posiadali własne księgozbiory, jednakże ich wielkość pozostaje nieznaną. Matka Dąbczańskiej, z domu Natalia Laskiewicz, podarowała jej cały swój księgozbiór zaraz

¹¹⁶ L. Fiszer, dz. cyt., s. 69.

¹¹⁷ M. Mlekicka, *Wydawcy warszawscy w XIX w. jako grupa społeczna i ich związki z inteligencją*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku*, t. 4, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 12.

na początku powstawania biblioteki¹¹⁸. Musiało to nastąpić w latach 70. XIX wieku. W zbiorze Heleny Dąbczańskiej występują pojedyncze egzemplarze podpisane zarówno nazwiskiem panięńskim matki, jak i po mężu. Nazwisko „Natalia Laskiewicz” w formie podpisu ręcznego piórem, w wersji polskiej i francuskiej, pojawia się w trzech pozycjach. Pierwsza z nich autorstwa A.L. Delaroche’a *Trésors de l’histoire et de la morale* wydana w Paryżu w 1811 roku zawiera wklejoną karteczkę z napisem: „Pensionnat de F[nieczytelnie], Nathalie Laskiewicz élève de la IVème classes, a remporté ce prix par son assiduité dans ses études”. Matka Dąbczańskiej otrzymała ją jako nagrodę za pilność i osiągnięcia w nauce. Wyjątki z dzieł autorów starożytnych i francuskich na temat odwagi, Boga, przyjaźni, religii, roztropności itd. miały pomagać młodym dziewczętom w kształtowaniu właściwych postaw i prawych charakterów. Podobne zadanie spełniała druga książka *Iconologie tirée de divers auteres* napisana w drugiej połowie XVIII wieku przez Jeana-Baptiste’a Boudarda. Ten często wydawany podręcznik zawiera ilustracje pochodzące z dzieł sztuki, postacie na nich występujące personifikują pojęcia moralne i abstrakcyjne, na przykład zgodę, pochlebstwo, cudzołóstwo. Ostatnia książka podpisana nazwiskiem panięńskim matki Dąbczańskiej to dzieło Friedricha Overbecka poświęcone pasji Jezusa Chrystusa wydane w Paryżu w 1843 roku. Jak wskazuje zapiska Natalii Laskiewicz, nabyła ją w Wiedniu rok później.

Późniejszą formą nazwy – „Natalia Dąbczańska” – podpisała się matka kolekcjonerki na pracy Adama Mickiewicza *Literatura słowiańska wykładana w Kolegium Francuskim* wydanej w Poznaniu w 1865 roku nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego. Skrócona forma podpisu – „N. Dąbczańska” – widnieje na czteroczęściowym dziele księżniczki de Craon *Le Siége d’Orléans en 1429*, dotyczącym wojny stuletniej, a wydany w 1843 roku w Brukseli.

W opowieści dydaktycznej *Le Petit mouton* (Tours 1837) Christopha von Schmida, niemieckiego księdza katolickiego i pedagoga, na stronie redakcyjnej występuje zapiska proweniencyjna, z której odczytano tylko nazwisko: „Antonina Laskiewicz”, pozostałe dwa słowa są nieczytelne. Nie udało się jednak ustalić, kim była Antonina Laskiewicz, podobnie

¹¹⁸ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 317.

jak w wypadku kilkunastu książek zawierających zapiski z nazwiskiem „Laskiewicz” lub „Laśkiewicz”. W wielu przypadkach imię lub inicjały są tak niewyraźne, że trudno jednoznacznie określić właściciela¹¹⁹.

Nie ma wątpliwości co do podpisów dziadka kolekcjonerki – Ignacego Laskiewicza. Był on krakowskim kupcem, podobnie jak jego ojciec Franciszek. Pod koniec XVIII wieku jego fortuna znacznie wzrosła; zasłużył się jako mecenas, fundując w 1791 roku posrebrzoną ladę Krakowskiej Kongregacji Kupieckiej¹²⁰. Jego podpis występuje w dwóch pozycjach: francuskiej powieści *Nouveaux contes moraux* (Paryż 1800) Jeana François Marmontela, popularnego w Polsce pisarza, oraz książce o kanarkach *Unterricht für die liebhaber der Canarienvögel* (Grätz 1798).

Nazwisko ciotki Heleny Dąbczańskiej – Eleonory Laskiewicz „(Eleonore Laśkiewicz)” można odczytać na kartce wklejonej do popularnego dzieła *Historia książąt i królów polskich krótko zebrana* (Warszawa 1818), napisanego przez Teodora Wagę, historyka ze zgromadzenia pijarów.

W dwóch modlitewnikach Helena Dąbczańska ręcznie zanotowała „Książka mojej babci”. Są to: oprawiony w skórę i futerał *La Journée du chrétien* (Paryż 181.)¹²¹ oraz *Nona na uroczystość i całą Oktawę Bożego Ciała z dodatkiem Czterech Ewangelii, Litanii i modlitwy do Przenajświętszego Serca Jezusowego i niektórych pieśni* (Kraków 1827) w oprawie z czerwonej skóry, na dole grzbietu złoty inicjał „TL”. Inicjał oznacza Teklę z Milieskich Laskiewiczową, matkę Natalii Laskiewicz.

Ojciec kolekcjonerki – Antoni Dąbczański – podarował córce 200 książek, żeby powiększyć załóżek jej biblioteki. Egzemplarze te musiały być nieoznaczone, ponieważ proveniencji lwowskiego adwokata nie spotkano w księgozbiornie Dąbczańskiej. Biblioteka A. Dąbczańskiego mogła być znaczna. Był on człowiekiem wykształconym, znał biegle języki włoski, francuski i niemiecki, przyjaźnił się z ludźmi należącymi do elity kulturalnej Lwowa. Zręcznie posługiwał się piórem w sprawach politycznych, używając celnych argumentów. Za książki z jego biblioteki

¹¹⁹ Poszukiwania w Archiwum Narodowym w Krakowie m.in. w spisach ludności nie pozwoliły na jednoznaczne zidentyfikowanie osób.

¹²⁰ *Finis Poloniae 1764–1796* [dok. elektr.], <http://www.wk.pl/glowny/kalenpl/ro7.htm> [odczyt: 19.09.2012].

¹²¹ W dacie wydania wstawia się kropki w miejsce nieznannej cyfry, takie rozwiązanie stosuje się w bibliografiach i katalogach bibliotecznych.

można uznać broszurę, której był autorem: *Die ruthenische Frage in Galizien* (Lwów 1848), oraz jej odpowiednik w języku polskim: *Wyjaśnienie sprawy ruskiej* z tego samego roku. Wersja polska tej słynnej pracy publicystycznej została w 1885 roku przedrukowana i Dąbczańska zachowała jej dwa egzemplarze. Stanowisko Dąbczańskiego wywołało poruszenie w społeczeństwie, stąd zapewne do niego należała publikacja Eustachego Prokopczyca polemizująca z jego poglądami *Die ruthenische Frage in Galizien von Anton Dąbczański* (Lwów 1850). Antoni Dąbczański był autorem artykułu *O małżeństwie*, który ukazał się w „Wiankach” w 1849 roku i został oprawiony razem z jego polityczną broszurą.

Ojciec Dąbczańskiej otrzymywał egzemplarze od zaprzyjaźnionych autorów. Przykładem takiego daru jest książka Franciszka Ksawerego d'Abancourta *Era konstytucyjna Austro-Węgierskiej Monarchii od 1848 do 1881 r.* (Kraków 1881). Jej autor był podobnie jak A. Dąbczański działaczem narodowo-politycznym i publicystą. W ofiarowanym egzemplarzu wpisał dedykację dla ojca kolekcjonerki. Miłe słowa dedykacji zawiera również pierwsze wydanie *Gramatyki historyczno-porównawczej* (Lwów 1879) profesora Antoniego Małeckiego, zaprzyjaźnionego z A. Dąbczańskim, który tą pracą torował drogę nowoczesnemu językoznawstwu¹²². Ojciec kolekcjonerki otrzymał też wiersze młodego autora – Józefa Orłowskiego *Poezye* (Lwów 1887). J. Orłowski urodził się we Lwowie, studia prawnicze ukończył w latach 80. XIX wieku na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jako młody człowiek zajmował się literaturą i dziennikarstwem. Pod koniec XIX wieku wyjechał do Wiednia, potem do Stanów Zjednoczonych; przez wiele lat był plenipotentem Ignacego Jana Paderewskiego¹²³.

Helena Dąbczańska miała starszą siostrę Marię, która poślubiła profesora Uniwersytetu Lwowskiego Feliksa Gryzieckiego. W bibliotece kolekcjonerki jest jedna książka z podpisem siostry. „Maria Dąbczańska” widnieje na stronie przedtytułowej opowiadań Władysława Ludwika Anczyca *Dzieje Polski w dwudziestu czterech obrazkach* (Warszawa 1863).

W 29 książkach kolekcjonerki odbito owalną pieczęć z nazwiskiem: „Włodzimierz Budzynowski”; w zwężeniach pieczęci występuje gwiazdka.

¹²² W. Jankowerny, J. Okopień, *Antoni Małecki*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 97–102.

¹²³ A. Piber, *Orłowski Józef Kazimierz*, [w:] *PSB*, t. 24, Wrocław 1979, s. 230–232.

To znak własności męża Dąbczańskiej, z którym rozstała się dość szybko po ślubie, chociaż podwójnego nazwiska „Dąbczańska-Budzynowska” używała dość długo. Można przypuszczać, że książek Budzynowskiego było znacznie więcej, ale wzięto pod uwagę tylko znaki własności dobrze zachowane. Kolekcjonerka dokładnie usuwała pieczętkę męża z książek, a także jego nazwisko z różnych materiałów, które są w posiadaniu Ossolineum. Takie postępowanie mogło być spowodowane niechęcią do byłego małżonka, ale chyba bardziej chodziło o powiązanie nazwiska rodziny z darem ofiarowanym społeczeństwu. W jej książkach spotyka się również przypadki zamazywania znaków innych właścicieli, na przykład Władysława Wszelaczyńskiego.

Ten niewielki zbiór książek po mężu składa się przede wszystkim z literatury pięknej. Należą do niego powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego, licznie reprezentowane przez tanie wydanie Michała Glücksberga z lat 1883–1886, oraz powieści zapomnianych dzisiaj Józefa Dzierzkowskiego i Władysława Kornela Zielińskiego. Z autorów obcych miał Budzynowski dwie powieści, jedną napisał modny pisarz węgierski Jókai Mór, a drugą Szwed Fredrik Bremer. Utwory przeznaczone do wystawiania na scenie mają autorów związanych ze Lwowem: *Komedie Jana Alexandra hr. Fredry* w czterech tomach, syna Aleksandra Fredry; komedia *Kochany braciszek* Juliana Aleksandra Kamińskiego, pisarza i archiwisty Ossolineum, oraz dramat w pięciu aktach Leopolda Starzeńskiego *Syn Bohdana* wystawiony we Lwowie w 1868 roku. Zachowane dwa tomiki wierszy zostały również napisane przez autorów tworzących w XIX wieku. Pierwszym z nich jest Antoni Gorecki, uczestnik walk u boku Napoleona, a także poeta i autor artykułów, drugi to Włodzimierz Zagórski, współczesny Budzynowskiemu, piszący wiersze satyryczne. Z innych książek na uwagę zasługują prace Józefa Kremera mianowanego w 1850 roku profesorem filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim oraz profesora estetyki i historii sztuki w Szkole Sztuk Pięknych. Jego sześciotomowa *Podróż do Włoch* prezentuje dzieje sztuki na przykładzie włoskich zabytków, ujęte na szerokim tle historycznym. *Pisma pomniejszych* są zbiorem szkiców filozoficznych. W *Listach z Krakowa* Kremer przedstawił swoje poglądy na estetykę i sztukę¹²⁴. Z tymi

¹²⁴ S. Morawski, *Józef Kremer 1806–1875*, Kraków 1975.

książkami łączy się studium Henryka Struvego *Życie i prace Józefa Kremera* będące wstępem do dzieł filozofa.

Książki, w których zachowała się pieczętka męża Dąbczańskiej, zostały w większości wydane w drugiej połowie XIX wieku, również ich autorzy byli aktywni w tym czasie. Na podstawie tych nielicznych egzemplarzy bardzo ostrożnie można wnioskować, że Budzynowski interesował się współczesną literaturą piękną, głównie powieściami, utworami granymi w lwowskich teatrach oraz historią sztuki. Ta tematyka bardzo pasuje do obrazu młodego człowieka prowadzącego życie towarzyskie.

Książki należące do członków rodziny Dąbczańskiej zasiliły jej księgozbiór w niewielkim stopniu. Stały się jego częścią w sposób naturalny; osoby, których nazwy występują w proveniencjach, mieszkały przez pewien czas w tym samym domu i każda z nich posiadała własne książki. Niektóre dzieła zachowano jako pamiątki po najbliższych krewnych.

3.2.3. Książki darowane Helenie Dąbczańskiej

Biblioteka kolekcjonerki powiększała się przez dary. Wspomniano już o książkach ofiarowanych jej przez rodziców, dostawała je też z okazji imienin. W *Pamiętniku* napisała, że były to dla niej najmiłsze prezenty¹²⁵. Młodą zbieraczkę obdarzył 150 książkami profesor Antoni Małeczki, przyjaciel jej ojca¹²⁶. Jakże to były książki? – na to pytanie nie można odpowiedzieć, ponieważ nie odnotowano znaków proveniencyjnych należących do tego wybitnego historyka i filologa, pracownika Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Lwowska kolekcjonerka nie wymieniła w *Pamiętniku* więcej osób, które ofiarowały jej książki. Natomiast z jej korespondencji oraz dedykacji występujących w jej bibliotece poznajemy innych ofiarodawców. Otrzymywała utwory napisane przez zaprzyjaźnionych z nią lwowskich autorów, ale także przez inne osoby. Są to na ogół publikacje z początku XX wieku.

¹²⁵ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 317.

¹²⁶ Tamże, s. 317.

Z listu Bronisława Czarnika dowiadujemy się o trzech broszurach ofiarowanych Dąbczańskiej¹²⁷. Ich autor po zakończeniu studiów uniwersyteckich i uzyskaniu stopnia doktora filozofii wybrał zawód bibliotekarza w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. Pracował przez czterdzieści lat w tej placówce mieszczącej się obok domu kolekcjonerki. Swoje prace poświęcał wielkim pisarzom, osobistościom literatury galicyjskiej; poruszał też zagadnienia szczegółowe dotyczące kultury galicyjskiej, krytyki, literatury porównawczej, bibliografii, sztuki itd.¹²⁸ W bibliotece Dąbczańskiej zachowała się tylko jedna broszura jego autorstwa, która reprezentuje ten drugi typ pisarstwa B. Czarnika. Wydał ją własnym nakładem w 1906 roku. Tytuł *A cóż dla Lwowa? Kilka uwag na czasie* wyraża niepokój autora o pozbawianie miasta historycznych kolekcji darowanych przez właścicieli do Krakowa. B. Czarnik apeluje o ofiarność na rzecz lwowskich instytucji kultury. Obawia się, że miasto, nie rozwijając swoich zbiorów bibliotecznych i muzealnych, utraci status jednego z centrów kultury polskiej. W swoim wystąpieniu Czarnik nie wspomina o zbiorach Heleny Dąbczańskiej przeznaczonych dla Krakowa.

Julian Pagaczewski, historyk sztuki, bliski współpracownik Feliksa Koperę, poznał Dąbczańską przy okazji przekazywania jej zbiorów na Wawel. Z jego listu dowiadujemy się o darze Leona Krzemienieckiego ze Stanisławowa, który w 1907 roku przekazał Dąbczańskiej ze swojej biblioteki pół tysiąca tomów z lat 1750–1850, przeważnie w języku francuskim. Krzemieniecki chciał za pośrednictwem Dąbczańskiej wzbogacić zbiory na Wawelu. Pragnął również poinformować społeczeństwo o swoim darze. Pagaczewski pytał listownie kolekcjonerkę o zgodę na podanie tej informacji w dziennikach krakowskich¹²⁹. W zachowanej części jej biblioteki nie wystąpiły proveniencje L. Krzemienieckiego umożliwiające bliższe poznanie podarowanych książek. Niewiele także wiadomo o zbieraczu ze Stanisławowa. Działał w Towarzystwie Uczest-

¹²⁷ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 1224/II, s. 191.

¹²⁸ W. Bruchnański, *Bronisław Czarnik*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 131–136.

¹²⁹ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1905–1923, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11996/1, s. 140.

ników Powstania Polskiego z roku 1863–1864¹³⁰; reprezentuje on szeroką rzeszę bezimiennych zbieraczy, działaczy społecznych, którym sprawy narodowe nie były obojętne, a przekazanie ksiązek na rzecz społeczeństwa traktował zapewne jako swój patriotyczny obowiązek, podobnie jak Helena Dąbczańska.

Dąbczańska otrzymywała publikacje od autorów, którzy często odwiedzali jej dom. Do tego grona należeli Władysław Witwicki, Ludwik Bernacki, Tadeusz Mańkowski, Kazimierz Sochaniewicz, Józef Białynia Chołodecki, Zofia Mańkowska-Wygodzina i Ignacy Drexler.

Helenę Dąbczańską łączyła długoletnia przyjaźń z profesorem Władysławem Witwickim, psychologiem i filozofem, teoretykiem sztuki, tłumaczem i komentatorem dzieł Platona oraz ilustratorem własnych przekładów Platona¹³¹. Mieszkał on we Lwowie przy tej samej ulicy co kolekcjonerka i długo nie mógł się zdecydować na pierwszą wizytę. Kiedy już zobaczył jej zbiory, stał się częstym gościem. Po przeniesieniu się na Uniwersytet Warszawski w 1919 roku wymieniali z sobą listy aż do śmierci profesora. W bibliotece Dąbczańskiej jest pięć egzemplarzy z dedykacjami od W. Witwickiego. Są to tłumaczenia dzieł greckiego filozofa Platona: *Fajdros* (Lwów 1918); *Eutyfron*; *Obrona Sokratesa*; *Kriton* (Lwów–Warszawa 1920); *Hippiasz mniejszy*; *Hippiasz większy*; *Ion* (Lwów–Warszawa 1921); *Protagoras* (Lwów–Warszawa 1923) oraz praca Witwickiego *Rozmowa o jedności prawdy i dobra* (Lwów 1936). Szczególnie serdeczną dedykację napisał W. Witwicki na pracach współwydanych *Hippiasz mniejszy*; *Hippiasz większy*; *Ion* (Lwów–Warszawa 1921). Nawiązuje w niej do spotkań w salonie kolekcjonerki: „Pani Helenie Dąbczańskiej z wyrazami głębokiej czci i wdzięczności za niezapomniane niedziele przesyła z Warszawy 28.V.1921 Wł. Witwicki”.

Do kręgu bliskich znajomych kolekcjonerki należał Ludwik Bernacki, historyk literatury i teatru, bibliograf oraz dyrektor Ossolineum w latach 1918–1939. Do swojego ślubu w 1912 roku mieszkał u Heleny Dąbczańskiej. Atmosfera jej domu rozwinęła w nim zainteresowania bibliofilskie, zgromadził bibliotekę liczącą 4 tys. ksiązek. Podarował kolekcjonerce swoje wczesne prace: Piotra Baryki *Z chłopca król* (Kraków 1904), zapomnianą

¹³⁰ *Spocznq i wstanq. Mogiły uczestników walk o niepodległość narodową na cmentarzu stanisławowskim*, zebrał J. Sokulski, L. Krzemieniecki, Stanisławów 1906.

¹³¹ A. Nowicki, *Witwicki*, Warszawa 1982.

komedię z XVI wieku, którą przygotował do wydania; Romana Pilata czwarty tom *Historii literatury polskiej* (Lwów–Warszawa 1908), który opracował; własnego autorstwa *Przyczynki do dziejów najdawniejszej powieści polskiej* (Lwów 1904) oraz *Źródła niektórych komedii Franciszka Zabłockiego* (Lwów 1908). Dedykacje napisane przez Ludwika Bernackiego są lakoniczne, na przykład na stronie tytułowej drugiej z wymienionych książek napisał: „Pani Helenie Dąbczańskiej L Bernacki Lw 1/3 08”¹³².

Tadeusz Mańkowski, z wykształcenia prawnik, z zamiłowania historyk sztuki i kolekcjoner, któremu Dąbczańska dyktowała swój pamiętnik w 1914 roku, a także odsprzedawała obrazy, podarował jej dwie prace: *Hoczew i Balowie* (Lwów 1910) oraz *Dom Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Szkic do dziejów budynku* (Lwów 1916). W tej ostatniej książce autor napisał: „Najczcigodniejszej Pani Helenie, niegodny autor”. Publikacje T. Mańkowskiego pochodzą z wczesnego okresu jego działalności, kiedy pracę zawodową łączył z rozwijaniem swoich zainteresowań naukowych historią sztuki. Duży wpływ na wybór jego drogi życiowej miały spotkania z kolekcjonerami i miłośnikami sztuki, szczególnie znajomość z Zygmuntem Batowskim¹³³, a także z Heleną Dąbczańską i jej pięknym muzeum.

Cztery swoje wczesne prace podarował kolekcjonerce Kazimierz Sochaniewicz, zmarły przedwcześnie, dobrze się zapowiadający historyk i archiwista. We Lwowie w latach 1910–1914 studiował na uniwersytecie historię i geografę oraz filozofię, pedagogikę, prawo publiczne i prywatne. Nie przerywając studiów, pracował przez kilka lat w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. Brał udział w pracach akademickiego koła historycznego. Odwiedzał również dom kolekcjonerki. Wymieniła go w *Pamiętniku* jako jedną z osób przychodzących na czwartkowe spotkania numizmatyków¹³⁴. Z tego okresu pochodzi publikacja podarowana H. Dąbczańskiej: *Ś.P. Grzegorz Smólski (1844–1911)* (Lwów 1912). K. Sochaniewicz był dwukrotnie powoływany do wojska. W czasie służby prowadził badania historyczne w Zamościu i jego okolicach, a ich wyniki przedstawił w pracach poświęconych temu miastu i regionowi. Helena Dąbczańska otrzymała od autora: *Zamość jako twierdza kresowa* (Za-

¹³² K. Korzon, *Ludwik Bernacki*, [w:] *Portrety ossolińskie*, s. 163–170.

¹³³ M. Gębarowicz, *Mańkowski Tadeusz (1878–1956)*, [w:] *PSB*, t. 19, Wrocław 1974, s. 522–524.

¹³⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 354.

mość 1918) oraz *Święty Tomasz Apostoł patron Zamościa* (Zamość 1919). Teksty dedykacji są krótkie, stereotypowe, jedynie w pierwszej książce dotyczącej Zamościa napisał troszkę więcej: „J Wnej Pani Helenie Dąbczańskiej z wyrazami szacunku ofiaruje ten drobiazg autor, Lwów w sierpniu 1918”. Z tego okresu pochodzi też praca *Stosunki narodowościowo-wyznaniowe w diecezji podlaskiej w r. 1863* (Lwów 1918). K. Sochaniewicz napisał ponad 120 prac; działał w wielu towarzystwach naukowych i społecznych, był człowiekiem bardzo pracowitym i wytrwałym. Lwów opuścił w październiku 1929 roku, na rok przed śmiercią, by objąć kierownictwo Archiwum Miejskiego w Toruniu¹³⁵.

W kilku książkach darowanych H. Dąbczańskiej występują dedykacje od pań, które odwiedzały jej dom. Zofia Mańkowska-Wygodzina podarowała kolekcjonerce pracę o swoim mężu: *Instruktor Benedykt Wygoda* (Warszawa 1936), który również odwiedzał dom przy ul. Cytadelnej 3. Maria Wielopolska, pisarka i publicystka mieszkająca we Lwowie do pierwszej wojny światowej, podarowała kolekcjonerce kilka swoich prac zebranych w teczce; są tam artykuły na tematy Kościoła, religii, ogłoszone w „Myśli Niepodległej” (Warszawa 1908); na ostatnim z nich autorka napisała, że dedykuje go „Heluni D.” Podobnie przyjacielski napis występuje na tekście odczytu *Sprawa Beilisa, jej konsekwencje i konkluzje* (Stanisławów 1913) – „Żydożerczej, mimo to najmilszej Helence, jak Ją nawrócić, JMW [1]913”. W bibliotece kolekcjonerki znajduje się publikacja, wprawdzie bez dedykacji, ale także należąca kiedyś do jej znajomej. W książce *Traktaty między mocarstwami europejskimi od roku 1648 zasze do roku 1763...* (Warszawa 1774) odbito pieczęć: „Biblioteka Maryi Colonna Walewskiej”. Napis zawiera panięskie nazwisko M. Wielopolskiej¹³⁶.

Autor książki o rodzie Dąbczańskich Józef Białynia Chołodecki, działacz społeczny i publicysta, dedykował zbieraczce pracę o swoich przodkach *Białynia Chołodeccy. Uczestnicy spisków, więźniowie stanu, wychodźcy z ziemi ojczyściej...* (Lwów 1911). J. Białynia Chołodecki całe swoje życie związany był ze Lwowem, działał w organizacjach zawodowych

¹³⁵ S.K. Kuczyński, *Sochaniewicz Kazimierz Roman (1892–1930)*, [w:] *PSB*, t. 39, Warszawa–Kraków, 1999–2000, s. 623–625.

¹³⁶ J. Kądziela, *Wielopolska Maria Jehanne, z Collona-Walewskich*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, t. 1, Warszawa 1985, s. 585.

i towarzystwach naukowych. Popularyzował historię, pisząc między innymi o różnych momentach walk o niepodległość. Książka podarowana kolekcjonerce, wydana własnym nakładem autora, stanowi typowy przykład pisarstwa J. Białyni Chołodeckiego¹³⁷.

Ignacy Drexler, urbanista, profesor Politechniki Lwowskiej, a także brat znanej rzeźbiarki Luni Drexler, która również bywała u kolekcjonerki, podarował H. Dąbczańskiej swoją pracę *Wielki Lwów* (Lwów 1920). Z krótkiej dedykacji dowiadujemy się, że nastąpiło to 4 lutego 1921 roku, Drexler w tym czasie prowadził wykłady zlecone w Politechnice Lwowskiej z zakresu budowy miast oraz przedmiotów pokrewnych. Jego dużą zasługą było opracowanie licznych dokumentów regulacyjnych dla Krakowa, Przemyśla, Lublina, Radomia i Wielkiego Lwowa¹³⁸.

Helenie Dąbczańskiej podarowały swoje prace osoby, które w pewnym okresie swojego życia były związane ze Lwowem, nie ma jednak podstaw do zaliczenia ich do grona bliskich znajomych kolekcjonerki. W pewnych wypadkach o wzajemnych kontaktach świadczą listy lub bilety wizytowe zachowane przez Dąbczańską.

Jeden z takich darowanych egzemplarzy pochodzi od Józefa Orłowskiego, o którym pisano przy okazji książek przekazanych ojcu kolekcjonerki. W tym samym czasie, kiedy podarował swoje wiersze Antoniemu Dąbczańskiemu, córce ofiarował opowiadania *Obrazki z życia ludu* (Lwów 1885). W dedykacji napisał: „Wielmożnej Pani Helenie Dąbczańskiej na pamiątkę 6 lipca 1887, Autor”.

Doktor Paweł Dąbrowski, adwokat¹³⁹ zaprzyjaźniony z Adamem Krechowickim, znanym powieściopisarzem, dramaturgiem, krytykiem literackim i teatralnym, otrzymał z dedykacjami dwie jego powieści *Rdza* (Warszawa 1898) i *O tron* (Petersburg 1898). Dąbrowski podarował te książki kolekcjonerce, dopisując własną dedykację pod wcześniejszym zapisem autora: „Kochanemu Dr Pawłowi Dąbrowskiemu z uściskiem starej, wypróbowanej przyjaźni, Adam Krech”; poniżej – „Dla bibliote-

¹³⁷ K. Lewicki, *Chołodecki Białynia Józef Dominik (1852–1935)*, [w:] *PSB*, t. 3, Kraków 1937, s. 403–404.

¹³⁸ A. Mściwujewski, *Drexler Ignacy Tadeusz Marian (1878–1930)*, [w:] *PSB*, t. 5, Kraków 1939, s. 375–376.

¹³⁹ *Sprawozdania Wydziału Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej za rok 1902*, Lwów 1903, s. 23 oraz „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1900, R. 4, s. 30.

ki H.D. w dowód takiej samej szczerzej, starej przyjaźni dla jej właścicielki, Paweł Dąbrowski 29/[1]898”.

Od Aleksandra Wybranowskiego kolekcjonerka otrzymała w 1908 roku pracę o życiu ziemiaństwa – *Ongi w dworach i dworkach szlacheckich* (Warszawa 1901). A. Wybranowski urodził się około 1826 roku we wsi Kossowa nad Wisłą, studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim¹⁴⁰. Na jego twórczość składają się utwory wspomnieniowe i opowiadania historyczne wydawane we Lwowie, a także w Krakowie i Warszawie. Dąbcańska zachowała dwa listy od Wybranowskiego z lat 1905 i 1909, które jednak nie dostarczają więcej informacji o ich autorze¹⁴¹.

Józef Pitulko, lwowski wydawca, podarował kolekcjonerce publikację *Księga pamiątkowa ze zlotu Sokolstwa Polskiego z trzech zaborów i Obchodów Grunwaldzkich w Krakowie 1910 r.* (Lwów 1913) z następującą dedykacją: „Jaśnie wielmożnej Pani Helenie z Dąbcańskich Budzynowskiej, Lwów, 20 marca 1913”.

Od Józefa Jedlicza otrzymała Dąbcańska w 1916 roku tomik wierszy *Nieznanemu Bogu* (Warszawa 1912) opatrzony krótką dedykacją. Pod tym pseudonimem ogłaszał swoje utwory Józef Kapuściński, poeta, literat, krytyk, teatrolog i dziennikarz. Po ukończeniu polonistyki i filologii klasycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim podjął pracę jako nauczyciel w Jaśle, a od 1906 roku we Lwowie. Szybko porzucił pracę w gimnazjum na rzecz dziennikarstwa i publicystyki. Kontynuował twórczość literacką zapoczątkowaną jeszcze w czasie studiów. Wiersze podarowane kolekcjonerce były jego drugim zbiorem poezji, po wydanym w Krakowie tomie *Słoneczna pieśń*¹⁴². J. Jedlicz pisał również do kolekcjonerki w latach 1916–1918, a w jednym z listów zamieścił swój wiersz¹⁴³.

Stanisław Rachwał, historyk, bibliotekarz, muzeolog przekazał do zbiorów Dąbcańskiej dwie swoje prace: *Bruno Tępa* (Lwów 1921) z dedykacją – „Pani Helenie Dąbcańskiej o łaskawe przyjęcie niniejszej pracy, z wyrazami prawdziwego poważania i czci od autora,

¹⁴⁰ A. Wybranowski, *Dawne dzieje*, Kraków 1893, s. 129.

¹⁴¹ Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1897–1951, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12237/II, s. 291–296.

¹⁴² M. Grekowicz-Hausnerowa, *Kapuściński Józef, pseud. Józef Jedlicz (1878–1955)*, [w:] *PSB*, t. 12, Wrocław 1966–1967, s. 7–8.

¹⁴³ Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1897–1951, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12235/II, s. 131–138.

Lwów 19/XI 1921” oraz *Mieczysław Darowski. Czyny i słowa* (Lwów 1923). S. Rachwał pochodził ze Lwowa, studiował polonistykę na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. W 1928 roku uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie pracy pisanej u Wilhelma Bruchnalskiego. Do 1944 roku nie opuszczał na dłużej Lwowa. Pracował między innymi w Archiwum Miejskim i Bibliotece Muzeum Przemysłu Artystycznego, był kierownikiem Biblioteki Miejskiej. Jego twórczość naukowa obejmuje prace na ogół niewielkie rozmiarami, oparte na badaniach źródłowych. Interesowały go leopolitana, literatura, heraldyka, biografie ludzi zasłużonych w polskim życiu społeczno-narodowym. Pierwsza książka podarowana Dąbczańskiej mówiła o lwowskim malarzu Brunonie Tepie, natomiast druga dotyczyła Mieczysława Darowskiego, powstańca listopadowego i spiskowca galicyjskiego. Po wojnie S. Rachwał pracował na stanowisku dyrektora Muzeum Ziemi Sądeckiej w Nowym Sączu¹⁴⁴.

Wśród ksiązek darowanych Dąbczańskiej jest publikacja Władysława Sołowija *Z podróży po Skandynawii* (Lwów 1901). Dzieło to trudno znaleźć w katalogach bibliotecznych. Jego autorem jest brat Tadeusza Sołowija, znanego adwokata ze Lwowa. Władysław Sołowij pracował także jako adwokat, prowadził głównie sprawy ziemiaństwa galicyjskiego. Posiadał majątki Budy pod Rzeszowem i Stężnica w Sanockiem. Był między innymi współzałożycielem Związku Adwokatów Polskich oraz dyrektorem lwowskiej filii austriackiego Zakładu Kredytowego dla Handlu i Przemysłu¹⁴⁵. Z bardzo krótkiej dedykacji nie dowiadujemy się, kiedy autor ofiarował książkę kolekcjonerce. Zmarł w 1915 roku, więc Dąbczańska musiała otrzymać książkę wcześniej.

Stanisław Moraczewski, autor polemiki politycznej *Moraczewski przeciw Moraczewskiemu i towarzyszom* (Warszawa 1919), podarował ją kolekcjonerce z krótką dedykacją. Moraczewski odwiedził muzeum Dąbczańskiej, świadczy o tym pozostawiony w jej salonie bilet wizytowy¹⁴⁶, który jednak nie zawiera istotnych informacji o nim. Chodzi

¹⁴⁴ K. Lewicki, *Rachwał Stanisław Józef (1884–1956)*, [w:] *PSB*, t. 29, Wrocław 1986, s. 579–580.

¹⁴⁵ A.A. Zięba, *Sołowij Tadeusz (1857–1912)*, [w:] *PSB*, t. 40, Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 338–340.

¹⁴⁶ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. 12236/II, s. 63–64.

prawdopodobnie o właściciela wsi Porąbka koło Limanowej¹⁴⁷, który około 1913 roku zamieszkał we Lwowie¹⁴⁸, a w 1920 roku uczestniczył w Walnym Zgromadzeniu Towarzystwa Heraldycznego działającego w tym mieście¹⁴⁹.

Kazimierz Osiński, architekt, konserwator, działacz kulturalny i społeczny, podarował Dąbczańskiej swoją pracę *Wykopalisko w Budach Łańcuckich z epoki młodszego okresu cesarstwa rzymskiego* (Przemyśl 1922). K. Osiński urodził się w Przemyślu, natomiast studia podjął na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej, a uczył się jednocześnie na wykłady z filozofii, historii sztuki i archeologii na Uniwersytecie Lwowskim. Działał w wielu organizacjach i towarzystwach. Swoje dorosłe życie związał z Przemyślem. Z jego inicjatywy utworzono w tym mieście Towarzystwo Przyjaciół Nauk (TPN). Zbiory, które Osiński oraz jego brat Tadeusz podarowali TPN, dały początek muzeum. Kazimierz Osiński pełnił przez 30 lat funkcję kustosa tej placówki. Organem Muzeum TPN był „Rocznik Przemyski”, z którego pochodzi artykuł darowany kolekcjonerce¹⁵⁰. Dąbczańska zachowała listy od Osińskiego przesłane z Przemyśla¹⁵¹.

Piękna dedykacja występuje w książce *Kunstkritische Wiener Dilettanten-Scholien. 1 Ein neu aufgetauchter Parmigianino* (Wiedeń 1909), której autorem jest Aleksander Hajdecki: „Dla księgozbioru JWiel Pani Heleny Dąbczańskiej Mecenatek sztuk pięknych z wyrazami głębokiego szacunku czci i poważania przesyła autor, Wiedeń 12 paźdz. 1918”. A. Hajdecki studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim, w okresie studiów był krótko stypendystą Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Około 1896 roku osiedlił się w Wiedniu i poświęcił się badaniom naukowym z zakresu historii sztuki i historii. Interesowały go szczególnie ślady polskości w Wiedniu oraz historia wiedeńskich zabytków sztuki. Po pierwszej wojnie światowej, w 1919 roku, został powołany do komisji dla rewindykacji polskich zabytków kultury i sztuki z Wiednia. Gromadził

¹⁴⁷ „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1902, R. 6.

¹⁴⁸ „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1913, R. 17, s. 289.

¹⁴⁹ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012, s. 68.

¹⁵⁰ D.I. Bialic, *Osiński Kazimierz Marian (1883–1956)*, [w:] *PSB*, t. 24, Wrocław 1979, s. 338–339.

¹⁵¹ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. 12236/II, s. 107–112; Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, sygn. 12618/III, s. 91–106.

dzieła sztuki oraz księgozbiór o tej tematyce. Bibliotekę, obrazy, ryciny, rysunki i fotografie ofiarował w 1933 roku Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie¹⁵².

Julian Pagaczewski podarował kolekcjonerce pracę *Ze studiów nad polskim gobelinnictwem* (Kraków 1918). Pochodzi ona z czasów, kiedy J. Pagaczewski, zrezygnowawszy ze stanowiska kustosza Muzeum Narodowego, skupił się na pracy naukowej i dydaktycznej w Katedrze Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dąbczańska zbierała gobeliny i inne tkaniny artystyczne, więc otrzymana książka musiała ją zainteresować. J. Pagaczewski był znawcą tej dziedziny rzemiosła artystycznego. W późniejszej pracy *Gobeliny polskie* (Kraków 1929) przedstawił rezultaty swoich długoletnich badań i studiów¹⁵³.

Ksawery Milieski, mieszkający w Krakowie krewny kolekcjonerki ze strony matki, podarował jej wydaną własnym nakładem sztukę w czterech aktach *Granitowy królewicz ducha* (Kraków 1929). W dedykacji napisał: „Kochanej cici Helenie Dąbczańskiej ofiaruje na pamiątkę autor, Kraków 25 X 1934 r.”. Egzemplarz ten dołączono do daru Dąbczańskiej w 1948 r.

Ostatnia dedykacja pochodzi z roku 1950. Napisała ją Jadwiga Dianni w książce o krakowskim matematyku: *Jan Brożek (Joannes Broscius)* (Warszawa 1949). J. Dianni urodziła się we Lwowie w 1886 roku, jednak naukę rozpoczęła w Krakowie w prywatnym Gimnazjum Trzaskowskiego, maturę zdała w Gimnazjum św. Anny. Podjęła studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, a ukończyła w 1911 roku na Uniwersytecie Lwowskim, zdając egzamin na nauczyciela szkół średnich w zakresie matematyki, fizyki i chemii. Pracę pedagogiczną rozpoczęła we Lwowie i z małą przerwą kontynuowała ją do 1943 roku. Od 1945 roku przebywała w Krakowie; do przejścia na emeryturę pracowała w liceum. Jej głównym zainteresowaniem i pasją była historia matematyki. Jadwiga Dianni należała do Komitetu Historii Nauki i Techniki Oddziału PAN w Krakowie. Książka podarowana Dąbczańskiej była jedną z jej 40 prac z zakresu matematyki¹⁵⁴.

¹⁵² Z. Jabłoński, *Hajdecki Aleksander (1851–1934)*, [w:] *PSB*, t. 9, Wrocław 1960, s. 239–240.

¹⁵³ A. Bochnak, *Pagaczewski Julian (1874–1940)*, [w:] *PSB*, t. 25, Wrocław 1980, s. 16–19.

¹⁵⁴ Z. Pawlikowska-Brożek, *Dianni Jadwiga (1886–1981)*, [w:] *Słownik biograficzny matematyków polskich*, red. S. Domoradzki, Tarnobrzeg 2003, s. 46.

3.2.4. Książki z wymiany

Dom Heleny Dąbczańskiej oddzielała od Zakładu Narodowego im. Ossolińskich tylko wąska ulica Cytadela. Kolekcjonerkę, podobnie jak jej ojca, łączyła bliska znajomość z pracownikami biblioteki. Przychodzili na spotkania w jej salonie, a przyszedł dyrektor Ossolineum – Ludwik Bernacki – przez pewien czas wynajmował u niej pokój. Korespondencja Dąbczańskiej świadczy o żywych i licznych kontaktach, a także o jej pośrednictwie w nabywaniu książek przez bibliotekę. Fakty te dokładnie przedstawiono w drugim rozdziale pracy, ponieważ wyjaśniają one obecność znaków własności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w księgozbiorze Dąbczańskiej. Nie jest ich wiele, niemniej jednak świadczą one o wymianie książek między kolekcjonerką a Ossolineum.

Pieczałki z nazwami „Instytut Ossolińskiego” lub „Biblio. Ossolin.” wystąpiły w dziesięciu pozycjach¹⁵⁵. Z książek tych zrezygnował ZNiO, ponieważ miał je już w swoich zbiorach. Świadczy o tym słowo „dublet” pisane ołówkiem i numer pozycji pozostającej w zbiorach biblioteki. Dla zarządzających zakładem dublety były poważnym problemem; około 1922 roku było ich 30 tys.¹⁵⁶ W pracy Ludwika Mierosławskiego *Débat entre la révolution et la contrerévolution en Pologne* (Lipsk 1848) odbito pieczętkę ze słowem „Wtórót”, także oznaczającym egzemplarz już posiadany przez bibliotekę. Tego polskiego słowa używano w dubletach z dawnego zasobu¹⁵⁷. Ossolineum otrzymywało wiele książek w darze, stąd pojawiające się podwójne egzemplarze tego samego dzieła.

Biblioteki do tej pory pozbywają się zbędnych egzemplarzy drogą wymiany. Mała okrągła pieczętka z przedzielonym słowem „Zamieniono”, stosowana przez ZNiO przy wymianie, występuje w siedmiu egzemplarzach. Pochodzą one między innymi z księgozbiorów Jana Nargielewicza oraz Eugeniusza i Wiktora Brodzkich.

Jan Nargielewicz (zm. 1886) w swoim majątku w Wojnowie zgromadził bibliotekę liczącą ponad 20 tys. tomów z zakresu geografii, podróży i etnografii. Wdowa podarowała ją Ossolineum¹⁵⁸. Przykładem wymiany

¹⁵⁵ F. Jaworski, *Lwowskie znaki biblioteczne*, Lwów 1906.

¹⁵⁶ B. Maresz, *Ze Lwowa do Katowic*, Katowice 2002, s. 23.

¹⁵⁷ Tamże, s. 30.

¹⁵⁸ J. Długosz, *Nargielewicz Jan*, [w:] SPKP, s. 620–621.

z kolekcjonerką może być czterotomowe dzieło Stanisława Konarskiego *O skutecznym rad sposobie* [...] (Warszawa 1761–1763). Występują w nim znak własności zbieracza w postaci owalnej pieczętki z napisem „Jan Nargielewicz” oraz dwie pieczętki używane przez Ossolineum. Druga z nich to mała okrągła pieczęć z przedzielonym napisem „zame-niono” oraz ręcznie wykonana notatka: „dublet 13793”.

W majątku Borki Małe zgromadził bibliotekę Eugeniusz Brodzki, literat i lwowski wydawca. Podarował ją w 1841 roku Ossolineum, a w 1847 roku dar został powiększony zapisem brata kolekcjonera Wiktora Brodzkiego, rzeźbiarza¹⁵⁹. W dwóch biografiach: *Maurice de Saxe* (Paryż 1865) oraz *Galileo Galilei* (Paryż 1862) oprócz pieczętek Ossolineum wystąpił znak darczyńców – „Biblioteka Brodzkich”.

Dubletem w zbiorach Ossolineum było sześciotomowe dzieło *Histoire de France jusqu'au XVIe siècle* (Paryż 1852) francuskiego historyka Julesa Micheleta. Występująca w tej pracy pieczętka: „Ordyna. Przewor.” oznacza Ordynację Przeworską, która według projektów Józefa Maksymiliana Ossolińskiego miała stanowić materialne oparcie dla ZNiO. Ordynacja została zatwierdzona 18 lutego 1868 roku, a Jerzy Lubomirski, ordynat przeworski, został kuratorem literackim ZNiO. W 1871 roku przekazał do Ossolineum wraz ze zbiorami muzealnymi dużą partię książek¹⁶⁰.

3.3. Wcześniejsi właściciele książek

W książkach zgromadzonych przez Helenę Dąbczańską występują w różnych postaciach informacje o wcześniejszych właścicielach egzemplarzy. Odnotowano około 370 proveniencji odnoszących się do osób, 46 znaków księgarni i antykwariatów oraz 40 znaków bibliotek, towarzystw i czytelni. Nie odczytano około 107 proveniencji, które były bardzo źle zachowane. Lwowska kolekcjonerka również się do tego przyczyniła; w pewnych przypadkach niszczyła pieczętki i zastępowała je swoimi. Część materiału proveniencyjnego wykorzystano do wskazania miejsc

¹⁵⁹ J. Długosz, *Brodzki Eugeniusz*, [w:] SPKP, s. 90.

¹⁶⁰ J. Długosz, *Jerzy Henryk Lubomirski*, [w:] *Portrety ossolińskie*, s. 72–76; J. Długosz, *Lubomirski*, [w:] SPKP, s. 526–527.

zakupów książek, dzieł odziedziczonych po członkach rodziny kolekcjonerki oraz publikacji подарowanych Helenie Dąbczańskiej. Pozostałe znaki własności zostaną wykorzystane zgodnie z postulatami badawczymi Kazimierza Piekarskiego. Uwagi tego badacza na temat proveniencji pojawiających się w książkach stały się z czasem zasadami, które należy brać pod uwagę, badając znaki własności¹⁶¹. Stosując je do zebranego materiału proveniencyjnego w bibliotece H. Dąbczańskiej, można stwierdzić, że w stosunku do wielkości zachowanej części biblioteki (około 6 tys. tytułów) liczba występujących w niej proveniencji jest nieduża. Niektóre książki zmieniały kilka razy właściciela, o czym świadczą różne proveniencje w jednym egzemplarzu. Zbiór Dąbczańskiej tworzą pozycje najrozmaitszego pochodzenia, jednak nie dobierało ich ze względu na proveniencję. Kolekcjonerka wiele z nich nabyła przez przypadek; z księgozbiorów, które sprzedawano w całości, wybierała rzeczy ją interesujące, najbardziej cenne¹⁶².

Według K. Piekarskiego nazwiska właścicieli odnotowane ze starych książek są jedynie materiałem statystycznym pozwalającym wnioskować o oddziaływaniu książki na społeczeństwo, zbadać kulturę literacką lub szerzej poznać przejawy kultury społeczeństwa¹⁶³. Badania proveniencyjne są przede wszystkim odcinkiem badania konsumpcji książki, dlatego na pierwszy plan powinno się wysunąć książkę, a nie właściciela. Osoba właściciela powinna być interesująca jedynie ze względu na przynależność do grupy społecznej (rozważanej ze względu na użytkowanie przez nią książki), stanowisko w jej obrębie i stopień oddziaływania na drugich. Tylko w nielicznych wypadkach właściciel może być ważniejszy od samej książki. Chodzi tu o osobistości lub instytucje odgrywające ważne role w społeczeństwie; wtedy pytamy o katalogi biblioteki, o rekonstrukcje księgozbiorów. Indywidualnie traktuje się także znaki własności bibliotek publicznych instytucji, ponieważ mają one na celu organizację zbiorowego czytelnictwa. Jeden egzemplarz książki ze zbiorów publicznych w rozważaniach proveniencyjnych jest równie ważny jak wiele egzemplarzy z bibliotek prywatnych¹⁶⁴.

¹⁶¹ K. Piekarski, *O zadania i metody...*

¹⁶² H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 320–321.

¹⁶³ K. Piekarski, *O zadania i metody...*, s. 11.

¹⁶⁴ Tamże, s. 13.

3.3.1. Właściciele bibliotek rodowych

Do zbiorów Dąbczańskiej weszły fragmenty historycznych zespołów książkowych, które należały do osób zajmujących kiedyś ważne miejsca w społeczeństwie. Nazwiska ich właścicieli wymieniła kolekcjonerka w *Pamiętniku*, występują też w ogólnych opisach księgozbioru jako przykłady świadczące o jego wartości. Są to książki z bibliotek: Jana Wincentego Bąkowskiego z Ujścia Zielonego; Ludwika i Antoniny Radziwiłłów z Zagrobeli k. Tarnopola (w tym książki należące do hrabiów Krosnowskich, Jana de Wittego, Korduli z Komorowskich Potockiej, Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej, księżnej Marii Anny Lubomirskiej) oraz Mniszchów z Wiśniowca. Odnotowanie tych proveniencji pozwoliło określić liczbę egzemplarzy pochodzących z dawnych bibliotek rodowych i krótką ich charakterystykę.

Książki z biblioteki hrabiego Jana Wincentego Bąkowskiego w Ujściu Zielonym obok Jezupola zakupiła Dąbczańska około 1880 roku przy pomocy finansowej ojca. Stała się właścicielką resztki wspaniałej kiedyś biblioteki, świadczyły o tym piękne skórzane oprawy i podpisy właścicieli, na przykład comte Wielhorski, Załuski. Książki przewiezione do przejrzenia we Lwowie zapełniły cały pokój kolekcjonerki¹⁶⁵. W omawianej części księgozbioru H. Dąbczańskiej tylko w dziewięciu pozycjach wystąpiły ręczne podpisy zawierające nazwisko Bąkowski, na przykład: „appartient à Jean Vinc[ent] C[omte] Bąkowski”; „à Jean Comte Bąkowski achette à Vienna en 1792”; „appartient à Jean C[omte] Bąkowski” oraz „Z książek Jana Hrabi Bąkowskiego”. Rodzina Jana Wincentego Bąkowskiego używała tytułu hrabiowskiego od 1782 roku. Hrabia J.W. Bąkowski dziedziczył, po ojcu Mateuszu, Cycowo, Świącicę i inne dobra. Był deputatem stanów galicyjskich w 1824 i 1826 roku, członkiem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego¹⁶⁶. Józef Maksymilian Ossoliński uczynił go pełnomocnikiem w sprawach fundacji¹⁶⁷. Po jego śmierci w 1828 roku Ujście [Uście] odziedziczył jego syn Franciszek zmarły w 1853 roku. Z relacji Dąbczańskiej dowiadujemy się, że spadkobiercy nie zadbali o bibliotekę J.W. Bąkowskiego. Zachowane książki z jego podpisem pochodzą z dru-

¹⁶⁵ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 317–318.

¹⁶⁶ *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 1, oprac. S. Uruski, Warszawa 1904, s. 115–116.

¹⁶⁷ W. Jankowerny, J. Okopień, *Zawsze pod kopułą*, Warszawa 1970, s. 37.

giej połowy XVIII wieku; siedem dzieł w języku francuskim, po jednym w języku włoskim i niemieckim. Tematyka tych książek jest różnorodna: historia (Anglii, rodu Stuartów, Rzymu), słownik pojęć filozoficznych, sztuka, poezja francuska, pamiętnik francuski, sekty, obyczaje. Pieczętka z napisem: „Załuski” nie pojawia się obok podpisów hrabiego Bąkowskiego¹⁶⁸. Ręczny podpis „comte Wielhorski” występuje tylko w dwóch tomach pochodzących z wydawnictw wielotomowych, które nie zachowały się w całości. Ich autorem jest grecki historyk Ksenofont. Dzieła te zostały wydane w 1694 roku w Amsterdamie przez drukarza Andre de Hoogenhuysena. Wielhorscy byli starą rodziną z Wołynia, wymieniono ją już 1525 roku w Metryce wołyńskiej. Jedna z gałęzi otrzymała galicyjski tytuł hrabiowski w 1787 roku. Znak własności może należeć do kilku osób i pochodzić z końca XVIII lub XIX wieku¹⁶⁹.

Helena Dąbcańska za namową antykwariusza zakupiła bibliotekę Ludwika Radziwiłła (1847–1912), z linii nieświeskiej, oraz jego żony Antoniny Cygenberg Orłowskiej (1849–1877). Bibliotekę tę odziedziczyła księżna Radziwiłłowa po rodzicach – Feliksie i Danieli [Delfinie] Krosnowskiej. Nazwisko Krosnowski/Krosnowska występuje w 146 książkach. Znaczna ich część charakteryzuje się jednolitą oprawą półskórkową: grzbiet i rogi pokryte jasnobrązową skórą, ścianki zielonym papierem marmurkowym. Na wierzchu przedniej okładki złote tłoczenie: „V.C. Krosnowski”¹⁷⁰. U góry grzbietu na jasnej etykiecie podawano tytuł dzieła z numerem tomu. Książki te mogą pochodzić z biblioteki hrabiego Marcelego Wincentego Krosnowskiego, dziadka Antoniny Radziwiłłowej, który w 1802 roku został wpisany z tytułem hrabiego do ksiąg szlachty guberni podolskiej. Nie ma jednak pewności, ponieważ w tym samym roku wpisano do tej

¹⁶⁸ Kolekcjonerka prawdopodobnie dodała nazwę *Zaluski* w ostatecznej wersji wspomnień z ok. 1935 r.; maszynopis z 1914 r. nie podaje tej informacji. Por. *Pamiętnik zbieraczki*, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka we Lwowie, sygn. O/H-10, s. 2.

¹⁶⁹ *Polska encyklopedia szlachecka*, t. 12, red. S.J. Starykoń-Kasprzycki, Warszawa 1938, s. 126.

¹⁷⁰ Od drugiej połowy XIV w. zaczął się upowszechniać w Polsce supereklibris jako znak własności książki. Zazwyczaj przybierał on formę herbu, monogramu lub innego symbolu charakteryzującego właściciela, odciśniętego z metalowego tłoku. Wiek XVI był czasem największej popularności supereklibrisów, później stosowano je coraz rzadziej, aż do zaniku w XIX w. Zob. M.J. Wojciechowski, *Ekslibris godło bibliofila*, Wrocław 1978, s. 15–16.

księgi innego członka rodu o podobnych inicjałach: hrabiego Wincentego Krosnowskiego. Na około 20 książkach umieszczono ręczny podpis najczęściej w formie francuskiej: „Antoinetta Krosnowska”. Takie imię nosiła żona hrabiego M.W. Krosnowskiego, babcia księżnej Radziwiłłowej. W kilku książkach występuje podpis ręczny: „appartient Ignace Comte Krosnowski”. Imię Ignacy było rzadkie w tej rodzinie; taki podpis mógł złożyć szambelan królewski, syn Teodora, dziedzica Krosnowy¹⁷¹.

Książki Krosnowskich pochodzą głównie z początku XIX wieku – 92 pozycje; 40 pozycji z drugiej połowy XVIII wieku oraz pięć pozycji z pierwszej połowy XVIII wieku. Za granicą wydano 105 dzieł (81 w Paryżu); w miastach polskich – 32 dzieła (27 w Warszawie). 104 książki są w języku francuskim, 29 w języku polskim, a pozostałe w języku włoskim, rosyjskim i łacińskim. Tematyka zbioru po Krosnowskich jest bardzo różnorodna, ale najliczniej jest reprezentowana literatura piękna polska i obca – około 80 pozycji; dzieła historyczne – 40 pozycji; pozostałe książki zawierają prace z wielu dziedzin wiedzy, na przykład medycyny, astronomii, botaniki, prawa, religii itd. W tej charakterystyce nie brano pod uwagę książek należących wcześniej do rodziny de Witte.

Krosnowscy spokrewnieni byli z generałem Janem de Witte (1716–1785) i w swojej bibliotece posiadali część książek z jego podpisem. W kolekcji Heleny Dąbczańskiej zachowało się 125 dzieł, które należały do Jana de Wittego i jego syna Józefa (1739–1815). Tylko w dziewięciu książkach de Wittego widnieją również znaki własności Krosnowskich. Jan de Witte był nie tylko inżynierem wojskowym, uzdolnionym architektem, generałem majorem wojsk koronnych, pułkownikiem artylerii, komendantem fortecy w Kamieńcu Podolskim, ale także miłośnikiem sztuki, kolekcjonerem i numizmatykiem. W książkach występują jego podpisy w różnych odmianach, na przykład: „Ex Catalogo Librorum Ioannis de Witte Gene. Exer. Col. Art. Regni”; „Ex Libris Johannis d’Witte Vexilliferis Artilleriae Regni; de Witte”.

Józef de Witte, który podobnie jak ojciec był dowódcą twierdzy Kamieniec Podolski, podpisywał książki, używając wielu skrótów, na przykład: „Cte Jos. De Witte GL; Jos. de Witte; Comte de Witte”. Książki Jana de Wittego przypuszczalnie odziedziczył jego syn. Można tak

¹⁷¹ *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 8, oprac. S. Uruski, Warszawa 1911, s. 76–80.

wnioskować na podstawie podpisu w książce francuskiego lekarza i pisarza Charles'a Patin *Traité des tourbes combustibles* (Paryż 1663). Na stronie tytułowej złożył podpis Józef de Witte, który otrzymał tytuł hrabiowski od Katarzyny II: „Ct Jos. De Witt GL”; a na odwrocie karty tytułowej pozostał podpis ojca: „Ex Cathalogo Librorum Ioannis de Witte, GMEESS. Com: Camend. Podola 1769”. Jedna z książek jest podpisana przez żonę Józefa de Witte – Zofię (1760–1822) zwaną „piękną Bitynką”, z którą rozwiódł się w 1798 roku¹⁷².

Książki z tej biblioteki są oprawione w jasnobrązową skórę, czasami w półskórek. Rzadko na przedniej ścianie okładki spotyka się wytłoczony na złoto superekslibris w postaci litery W. Taką oprawę ma podręcznik matematyki Jacques'a Oznama *Cours de mathématique* (Paryż 1699).

W książkach rodziny de Witte przeważają starodruki: z XVIII wieku – 72 pozycje; 36 pozycji z XVII wieku oraz sześć pozycji z pierwszych lat XIX wieku. 119 dzieł wydano za granicą (54 w Paryżu); w miastach polskich – pięć dzieł (trzy w Warszawie). W zbiorze tym brak książek w języku polskim; 117 jest w języku francuskim, pięć po niemiecku, jedna po łacinie oraz jedna łacińsko-grecka. Pod względem tematyki najliczniej jest reprezentowana literatura i historia (po 36 książek), wojskowość – 6 pozycji, religia i sztuka – po pięć pozycji oraz po kilka książek z wielu innych dziedzin wiedzy.

W czterech książkach oprócz proveniencji de Witte występuje pieczęć z napisem: „J:A Załuski”. Posługiwał się nią Józef Andrzej Załuski (1702–1774), biskup kijowski, pisarz i polityk, który razem z bratem Andrzejem Stanisławem (1695–1758) doprowadził do otwarcia w 1747 roku w Warszawie biblioteki publicznej o charakterze narodowym. Znak własności J.A. Załuskiego występuje w książkach: *Satyre Ménippe de la vertu du Catholicon d'Espagne, et de la tenue des Etats de Paris* (S. I. 1624); *Éloge historique de M. Coustou l'aîné, sculpteur ordinaire du roi et recteur de l'academie royale de peinture et de sculpture* (Paryż 1737); *Histoire de la Chine sous la domination des Tartares* (Paryż 1671); *De l'état présent de la France* (Kolonja 1672). Książki z taką proveniencją mogły pochodzić z aukcji dubletów organizowanych od 1761 roku przez J.A. Załuskiego¹⁷³. Znacznie później, po upadku powstania kościuszkowskiego, w czasie przewożenia

¹⁷² H. Kosk, *Generalicja polska*, t. 2, Pruszków 2001, s. 201.

¹⁷³ K. Muszyńska, *Załuski*, [w:] SPKP, s. 1004–1006.

Ryc. 10. Grzbiety książek z biblioteki Korduli Potockiej

Źródło: ze zbiorów autorki.

Biblioteki Załuskich do Petersburga, wiele egzemplarzy rozeszło się po kraju. Już w czasie ładowania książek do drewnianych skrzyń osoby mające kontakt z biblioteką wyniosły wiele cennych egzemplarzy. W czasie postoju w Grodnie zarówno bibliopole, jak i zwyczajni handlarze, głównie Żydzi, odkupywali od żołnierzy książki, które sprzedawali dalej¹⁷⁴.

W książkach z biblioteki Radziwiłłów zachowało się 90 dzieł należących kiedyś do Korduli Potockiej z Komorowskich (1764–po 1837), żony Teodora Potockiego (1730–1812), pośła, konfederata barskiego, generała-majora wojsk koronnych oraz wojewody bełskiego¹⁷⁵. Jego główną rezydencją był Smotrycz na Podolu, ale małżonkowie mieszkali w różnych majątkach, posiadali także pałacyk we Lwowie przy placu Halickim,

¹⁷⁴ J. Pachoński, *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy 1750–1815*, Kraków 1962, s. 217; T. Zarębski, *Biblioteka Rzeczypospolitej Załuskich zwana. (Fakty z dziejów)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1991/1992, [druk] 1994, R. 27/28, s. 45–62.

¹⁷⁵ W. Szczygielski, *Potocki Teodor*, [w:] *PSB*, t. 28, Wrocław 1984, s. 213–216.

który w bardzo złym stanie przetrwał do dziś. We Lwowie z inicjatywy Korduli Potockiej powstało Towarzystwo Dobroczynności jako jedna z pierwszych instytucji tego typu¹⁷⁶. Jej dom był zawsze otwarty dla gości, zbierało się w nim „dobre towarzystwo”, ale nudne – tak określił je we wspomnieniach Aleksander Fredro¹⁷⁷.

Książki z biblioteki Korduli Potockiej charakteryzują się jednolitą oprawą; tektura oblepiona brązowym marmurkowym papierem w ciemniejszym odcieniu na grzbiecie. Na jego dole występują charakterystyczne etykiety z nazwą właścicielki: „Comtesse Cordula Potocka”, „Comtesse Cordelia Potocka”, „Comtessa Potocka” oraz „Cordule Comtesse Potocka”. Mają one różne kolory: beżowy, niebieski i czerwony; zazwyczaj są ozdobione złoceniami. Oprócz nalepki na dole grzbietu książki dość często występuje druga umieszczona u góry z informacją o tytule dzieła i numerze tomu. Egzemplarze w małym formacie ustawione obok siebie na półce wyglądają elegancko i kosztownie. Kordula Potocka podpisywała również ręcznie swoje książki. Podpis właścicielki pojawił się tylko w czterech egzemplarzach; na stronach tytułowych napisała piórem: „Cordule Potocka”; „appartient a Cordula C: Potocka”; „K P” oraz „Cordelie Comtesse Potocka née Comtesse Komorowska”.

Najwięcej książek Korduli Potockiej pochodzi z pierwszej połowy XIX wieku, gdyż aż 82 pozycje; tylko osiem pozycji wydano w XVIII wieku. Wszystkie dzieła są w języku francuskim i ukazały się za granicą; dla 81 miejscem wydania jest Paryż. W tym fragmencie biblioteki przeważa literatura piękna, głównie francuska, oraz tematyka historyczna, w tym biografie i pamiętniki wybitnych postaci.

W bibliotece Radziwiłłów były książki należące do Marii Anny Lubomirskiej z domu Hadik (1749–1803), żony Marcina (1738–1811) zwanego „księciem rozbójnikiem”¹⁷⁸, oraz Konstancji Rzewuskiej z Lubomirskich (1761–1840), żony Seweryna (1743–1811), hetmana polnego koronnego¹⁷⁹. W bibliotece kolekcjonerki zachowało się tylko pięć dzieł z biblioteki

¹⁷⁶ L. Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993, s. 108.

¹⁷⁷ A. Fredro, *Trzy po trzy*, Kraków 1949, s. 171.

¹⁷⁸ K. Wierzbicka-Michalska, *Lubomirska z Hadików Anna Maria*, [w:] *PSB*, t. 17, Wrocław 1972, s. 624–625; J. Reuter, *Zapomniana księżna Lubomirska* [dok. elektr.], <http://tarnowskikurierkulturalny.blox.pl/2011/08/> [odczyt: 17.12. 2012].

¹⁷⁹ Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn h. Krzywda (1743–1811)*, [w:] *PSB*, t. 34, Wrocław 1992, s. 138–151.

księżnej Marii Anny Lubomirskiej. Świadczy o tym ręczny podpis: „Marie Anne Pamela Lubomirska” lub ekslibris z napisem: „Mrie: Anne: Princesse: Lubomirska: Nee: Comtesse: de: Hadik.”. Książki te wydano około połowy XVIII wieku w Paryżu. Są to zbiory francuskich i włoskich sztuk teatralnych w języku francuskim oraz biografia Franciszka I, króla Francji.

W bibliotece H. Dąbczańskiej osobną podkolekcję tworzą książki z biblioteki Mniszchów w Wiśniowcu. Księgozbiór ten odziedziczyła po swoim pradziadku Maria z Mniszchów (zm. 1922), wdowa po Tadeuszu Horochu, żona Leona Pinińskiego, prawnika, namiestnika Galicji, historyka sztuki¹⁸⁰. W domu we Lwowie przechowywała około 4 lub 5 tys. woluminów. Nie mogła znaleźć nabywcy, żądała dość wygórowanej ceny i ostatecznie sprzedała całość antykwariuszowi Józefowi Tulei. Od niego kupiła Dąbczańska egzemplarze, które uznała za najcenniejsze, pozostałe antykwariusz sprzedał za granicę¹⁸¹. W bibliotece kolekcjonerki zachowało się tylko 167 dzieł, w których występuje podpis z nazwiskiem rodzowym Mniszech. Prawie wszystkie książki posiadają jednolitą oprawę skózaną: grzbiet oraz rogi okładki obciągnięte skórą brązową, ścianki pokrywa skóra w jaśniejszym odcieniu; okładkę zdobi supereklibris. W książkach, na ogół na stronie tytułowej, widnieją dwa ręczne podpisy: u góry – „Joseph Wandalin, comte de Mniszech, grand maître de Galicie, 1790” oraz na dole przekreślony podpis – „comtesse Mniszech, née Zamoyska, 1762”. Ten ostatni podpis złożyła w książkach Katarzyna Mniszech z Zamoyskich (1723–1771), która poślubiając Jana Karola Mniszcha (1716–1759), wniosła mu w posagu między innymi Wiśniowiec. Przebywała tam po śmierci męża w 1759 roku, zajmując się administracją swych rozległych dóbr¹⁸². Podpis występujący u góry strony tytułowej należy do syna Katarzyny Mniszech – Józefa Jana Tadeusza (1742–1797), chorążego wojsk koronnych, później wielkiego ochmistrza Królestwa Galicji i Lodomerii, popularyzatora wiedzy przyrodniczej. Wszystko wskazuje na to, że przekreślał on znaki własności matki.

¹⁸⁰ J. Zdrada, *Piniński Leon Jan (1837–1938)*, [w:] *PSB*, t. 26, Wrocław 1981, s. 332–336.

¹⁸¹ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 320–321.

¹⁸² H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Mniszchowa z Zamoyskich Katarzyna*, [w:] *PSB*, t. 21, Wrocław 1976, s. 454–457.

Wiśniowiec odziedziczył Michał Mniszech (1742–1806), marszałek wielki koronny, młodszy brat Józefa.

Wszystkie książki z biblioteki Mniszchów są starodrukami: 13 dzieł pochodzi z XVII wieku; 41 dzieł z pierwszej połowy XVIII wieku; 113 dzieł z drugiej połowy XVIII wieku. Książki te wydano głównie za granicą – 157 pozycji (z tego 67 w Paryżu); trzy pozycje w polskich miastach (w Warszawie i Krakowie). W tym fragmencie biblioteki nie występują książki w języku polskim; 153 dzieła są w języku francuskim, siedem po łacinie oraz siedem w innych językach. Najliczniej jest reprezentowana literatura francuska – 48 dzieł; tematyka historyczna – 30 dzieł; inne literatury – 18 dzieł; religia – 16 dzieł; sztuka – 11 dzieł; pozostałe publikacje dotyczą różnych dziedzin wiedzy.

Helena Dąbczańska w pierwszej wersji pamiętnika wymieniła parę książek będących według niej ozdobą biblioteki Mniszchów¹⁸³. Zachowały się one, chociaż nie wszystkie w komplecie: *Le Pitture antiche d'Ercolano e contorni incise con qualche spiegazione* (Neapol 1757); *Histoire des hommes* (Paryż 1780–1785); *Cérémonies, coutumes religieuses de tous les peuples du monde* (Amsterdam 1723). Także do tej biblioteki rodowej trafiły książki z Biblioteki Załuskich. Pieczętka: „J.A. Zaluski” występuje w: *Bibliothèque universelle des historiens. Livre 1*, t. 1–2 (Paryż 1707); *Conformité de la foi avec la raison ou Défense de la religion* (Amsterdam 1705); *Le Héros chretien* (Haga 1729) oraz *Les Oeuvres de François Villon* (Paryż 1723).

3.3.2. Właściciele związani z Lwowem

W odniesieniu do pozostałych proveniencji występujących w bibliotece Dąbczańskiej można użyć określeń, którymi posłużył się Kazimierz Piekarski w podobnej sytuacji: „są to fragmenty fragmentów” oraz „to materiał z tych czy innych względów, naprawdę bezimienny”¹⁸⁴. Poza nielicznymi wyjątkami oznaczenia własności na ogół występują na jednym druku lub na dwóch egzemplarzach. Helena Dąbczańska w *Pamiętniku* wymieniła kolekcjonerów, z których bibliotek zakupiła książki do swojej

¹⁸³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik zbieraczki...*, s. 5.

¹⁸⁴ K. Piekarski, *O zadania i metody...*, s. 13.

kolekcji. Tych osób jest niewiele; można je podzielić, podobnie jak zrobiła to Dąbczańska, na takie, które mieszkały we Lwowie lub podarowały swoje książki lwowskim instytucjom, oraz inne niezwiązane z tym miastem.

Z lwowskich księgozbiorów kupiła Dąbczańska książki po kompozytorze Władysławie Wszelaczyńskim (zm. 1896), profesorze lwowskiego konserwatorium, po księdzu Eustachym Skrochowskim (zm. 1895), profesorze historii Kościoła w Uniwersytecie Lwowskim, oraz z biblioteki Juliana Kołaczkowskiego (zm. 1889), inżyniera kolejowego, bibliofila, autora prac z historii sztuki. W. Wszelaczyński posiadał cenną bibliotekę, z której udało się kupić Dąbczańskiej około 400 tomów z zakresu literatury polskiej i jezuityki. Z tego zbioru zachowało się 199 pozycji; większość stanowią książki (194), jest też pięć czasopism. Kompozytor posiadał dzieła w różnych językach; dominującym jest polski, następnie francuski i niemiecki. Są to publikacje na ogół z drugiej połowy XIX wieku. Ich tematyka jest bardzo zróżnicowana. Najwięcej pozycji należy do literatury pięknej, z przewagą poezji, która musiała mu być bliska jako kompozytorowi pieśni¹⁸⁵.

Znaków własności E. Skrochowskiego oraz J. Kołaczkowskiego w książkach Dąbczańskiej nie znaleziono. Natomiast występują w nich proveniencje innych właścicieli związanych z Lwowem. Taką osobą był Witołd Bartoszewski, publicysta piszący między innymi do lwowskiej „Gazety Narodowej”, członek Koła Literacko-Artystycznego we Lwowie¹⁸⁶. Proveniencje występują w dwóch książkach z jego biblioteki. Jest to pieczętka owalna ze wstążką na dole; w środku korona i napis: „Ze Zbioru Witołda Bartoszewskiego”. W pracy Clemensa Theodora Perthesa *Die Einverleibung Crakau's und die Schlussacte des Wiener Congresses* (Hamburg 1846) dopisano kredką numer pozycji w bibliotece – 8517, a na grzbiecie okładki napis „Galiciana 8517”. Elementy te świadczą o wielkości biblioteki i układzie rzeczowym księgozbioru.

Kolejną osobą związaną ze Lwowem, której znaki własności wystąpiły w kolekcji Dąbczańskiej, jest hrabia Aleksander Dunin Borkowski

¹⁸⁵ I. Gruchała, *Lwowskie proveniencje w księgozbiornie Heleny Dąbczańskiej*, [w:] Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku, t. 10, red. H. Kosętką, Kraków 2011, s. 411–423.

¹⁸⁶ *Sprawozdanie Wydziału Koła Literacko-Artystycznego we Lwowie przelożone Walnemu Zgromadzeniu za rok 1897/8*, Lwów 1898, s. 35.

(1811–1896), używający imienia Leszek. Był on działaczem polityczno-kulturalnym, publicystą, satyrykiem i poetą. Dąbczańska wspominała, że za pośrednictwem antykwariatu Józefa Tulei zakupiła kilka książek z jego biblioteki. Wąskie nalepki z napisem: „Leszek Dunin Borkowski” występują w trzech pozycjach¹⁸⁷.

W książkach Dąbczańskiej kilka razy spotyka się podpisy ręczne z nazwiskiem „Fredro”. Aleksander Fredro (1793–1876), komediopisarz, poeta i pamiętnikarz, posiadał bibliotekę w majątku rodzinnym w Beńkowej Wiszni k. Rudek, a także podręczny zbiór książek w swoim dworcu we Lwowie. Można przypuszczać, że podpis w czwartym roczniku czasopisma „Przegląd Polski” (1869) należy do komediopisarza; jego początek jest nieczytelny: „[...] Hr. Fredro”. W dziele *Conseil instructif d'une dame à son élève, avec la lettre d'une mère à sa fille* (Frankfurt 1750), przewodniku życiowym dla młodych dziewcząt, na końcu książki umieszczono wdzięczny podpis piórem: „Zosia Fredro”. Może on należeć zarówno do żony, jak i córki komediopisarza, obie miały na imię Zofia i bez dogłębnych badań trudno to rozstrzygnąć¹⁸⁸.

W bibliotece kolekcjonerki jest jeden egzemplarz, którego właścicielem był Marian Gawalewicz (1852–1910), związany ze Lwowem powieściopisarz, publicysta, dyrektor teatrów, reżyser i zbieracz książek. To utwór Antoniego Pietkiewicza *Srocza* (Warszawa 1876) opublikowany pod pseudonimem Adam Pług. Autor przekazał książkę Gawalewiczowi, świadczy o tym dedykacja. Helena Dąbczańska, miłośniczka teatru, znająca lwowskich aktorów i reżyserów, mogła ją otrzymać od Mariana Gawalewicza. Książkę wyróżniają piękne ilustracje Wojciecha Gersona, a także kolorowa oprawa z grubego lnianego płótna z motywami roślinnymi. Gawalewicz w 1910 roku zapisał księgozbiór liczący ponad 3500 tomów Gminie miasta Lwowa¹⁸⁹.

W kilku pozycjach występuje pieczęć z nazwiskiem Xawery Liske (1838–1891). Należała ona do profesora Uniwersytetu Lwowskiego, znanego historyka oraz wydawcy źródeł historycznych. O jego bibliotece wiadomo, że była duża, zawierała książki i czasopisma głównie z zakresu historii. Została rozprzedana między lwowskich antykwariuszy

¹⁸⁷ K. Poklewska, *Borkowski Aleksander*, [w:] *Literatura polska*, t. 1, s. 96.

¹⁸⁸ J. Szocki, *Księgozbiory domowe...*, s. 222.

¹⁸⁹ K. Rohozińska-Owczarek, *Gawalewicz Marian*, [w:] *SPKP*, s. 245.

i prawdopodobnie tą drogą kilka pozycji trafiło do Heleny Dąbczańskiej¹⁹⁰.

O następnym zbieraczu książek Stanisławie Olexińskim wiadomo, że żył na przełomie XIX/XX wieku i posiadał we Lwowie księgozbiór liczący około 2 tys. dzieł ozdobionych ekslibrisem¹⁹¹. Były to książki, ryciny z zakresu teorii i historii sztuki. Do biblioteki Dąbczańskiej trafił egzemplarz z ręcznym podpisem właściciela, pięknie ilustrowany *Die Kunstwerke vom Alterthum bis auf die Gegenwart* (Triest 1850).

Helena Dąbczańska przyjaźniła się z lwowskim malarzem Tadeuszem Rybkowskim (1848–1926). Z tą postacią wiążą się dwie książki w bibliotece kolekcjonerki. Pierwsza z nich zawiera prace współwydane na temat teatru i muzyki polskiej. Malarz odbił na niej pieczętę: „Thaddäus von Rybkowski, Maler Wien, IX, Maximilianplatz 4”. Druga książka to klocek introligatorski podpisany przez Alfreda, brata T. Rybkowskiego. Z dodatkowej notatki dowiadujemy się, że książkę utworzył ojciec malarza – Jan Rybkowski, łącząc różne modlitwy i pieśni zapisane ręcznie, a także drukowane w różnych okresach.

W sześciu pozycjach wystąpiła pieczętka z nazwiskiem „Władysław Semetkowski”. Są to twory literackie oraz dzieła o tematyce historycznej, religijnej. Władysław Semetkowski (zm. 1892) był lwowskim kupcem, członkiem organizacji narodowej w Galicji w roku 1863–1864, a także właścicielem domu komisowego¹⁹². Jako człowiek zamożny na pewno posiadał księgozbiór, jednak jego wielkość i charakter pozostają do tej pory nieznanne. W jednej z książek wystąpiła proveniencja wcześniejszego właściciela. Jest to praca francuskiego teologa i pisarza znanego jako François Fénelon *Démonstration de l'existence de Dieu* (Amsterdam 1715). Napis wykonany wyblakłym już atramentem: „Ex Libris Alexandri Principi Sapieha donatis Societati Regiae Varsoviensi anno 1810” należy do Aleksandra Sapiehy (1773–1812), miecznika Księstwa Warszawskiego, szambelana i adiutanta cesarza Napoleona I, również przyrodnika i podróżnika¹⁹³.

¹⁹⁰ J. Szocki, *Księgozbiory domowe...*, s. 245.

¹⁹¹ Tamże, s. 258. Chodzi prawdopodobnie o sekretarza administracyjnego Ossolineum w 1919 r. Zob. A. Fischer, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich*, Lwów 1927, s. 7.

¹⁹² Z. Frasz, *Semetkowski Stanisław*, [w:] *PSB*, t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 228.

¹⁹³ Z.J. Wójcik, *Sapieha Aleksander Antoni*, [w:] *PSB*, t. 34, Wrocław 1992, s. 565–572.

W księgozbiorze Heleny Dąbczańskiej występują książki ze zbiorów, które poprzedni właściciele przenieśli do Lwowa lub podarowali instytucjom działającym w tym mieście. Do takich pozycji należy trytomowe dzieło Jean François Marmontela *Contes moraux* (Londyn 1780). Odbito w nim pieczętkę z nazwiskiem „Alexander Batowski”. Należała ona do Aleksandra Batowskiego (1799–1862), ziemianina, historyka, działacza politycznego i zbieracza książek. W majątku Odnów zgromadził bibliotekę, którą później przeniósł do Lwowa; liczyła ona ponad 5 tys. pozycji. A. Batowski około dziesięć lat przepracował w Ossolineum; większość swojej kolekcji sprzedał innym zbieraczom i antykwariuszom.

W książkach, które kupiła Dąbczańska po Władysławie Wszelaczyńskim, znalazła się jedna należąca poprzednio do Konstantego Podwysockiego (1810–1868), literata i zbieracza książek. Świadczy o tym pieczętka: „Biblioteka w Rychtach Konstantego Podwysockiego”. Po śmierci właściciela wdowa sprzedała zbiory między innymi Janowi Działyńskiemu do Biblioteki Kórnickiej oraz antykwariuszowi Herszowi Iglowi do Lwowa¹⁹⁴.

3.3.3. Właściciele bibliotek spoza Lwowa

Helena Dąbczańska nabywała również książki z kolekcji, których właściciele mieszkali poza Lwowem. W *Pamiętniku* wymieniła biblioteki: Jodkiewicza z pieczętką „Księgozbiór Wąż. Jodko w Bobowni”, Napoleona Sarneckiego, Mieroszewskich w Stanisławowie oraz Konopków z Mogilan¹⁹⁵. W omawianej części biblioteki Dąbczańskiej nie występują proveniencje dwóch ostatnich rodzin.

Pieczętkę z napisem: „Księgozbiór Wąż. Jodko w Bobowni” można znaleźć w 18 egzemplarzach. Czasami proveniencja jest uzupełniana numerem pozycji w bibliotece. Najwyższy – 5040 – występuje w pracy Józefa Elsnera *Rozprawa o metryczności i rytmiczności języka polskiego* (Warszawa 1818). Większość książek pochodzi z pierwszej połowy XIX wieku; dotyczą one historii, sztuki i literatury. Nazwa miejscowości

¹⁹⁴ K. Korzon, *Podwysocki Konstanty*, [w:] *SPKP*, s. 693–694; W. Górski, *O zbiorach naukowych po ś.p. Konstantym Podwysockim*, „Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich” 1871, [druk] 1874, R. 3, s. 33–44.

¹⁹⁵ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 349.

wymieniona w proweniencji odnosi się do miasteczka i majątku ziemskiego w powiecie stuckim dziedziczonego przez rodzinę Jodków¹⁹⁶. W drugiej połowie XIX wieku posiadłość zamieszkiwał Witold Jodko-Narkiewicz (1834–1898), wybitny okulista, ordynator Instytutu Oftalmicznego w Warszawie. Do Bobowni powrócił w 1883 roku z powodu ciężkiej choroby¹⁹⁷. Jego syn, także Witold (1864–1924), w majątku spędzał niewiele czasu. Długo pozostawał za granicą, do Lwowa przeniósł się w 1898 roku; interesował się ruchem młodzieżowym, inicjował kształcenie zecerów do tajnych drukarni PPS w Królestwie, zgromadził cenny księgozbiór druków socjalistycznych¹⁹⁸. Można przypuszczać, że książki z omawianą proweniencją pochodzą z biblioteki gromadzonej przez rodzinę Jodków. Nie ustalono, kiedy biblioteka uległa rozproszeniu. Jeden z egzemplarzy zawiera znak własności kolejnego zbieracza książek. Jest to zielona pieczęć z napisem: „Z księgozbioru Edwarda Wąża”. E. Wąż (1814–1892) zebrał cenny księgozbiór w Żytomierzu¹⁹⁹. Jego data śmierci świadczy, że posiadał książkę z biblioteki w Bobowni jeszcze za życia lekarza okulisty; to mógł być początek rozpraszania księgozbioru.

Z biblioteki Napoleona Sarneckiego (1830–1888), właściciela majątku Turynka w powiecie żółkiewskim²⁰⁰, zachowała się jedna pozycja; o właścicielu świadczy wytłoczone na okładce imię i nazwisko. Są to cztery części albumowego wydania rysunków Paula Garvaniego *D'Après nature* (Paryż 1859).

W bibliotece kolekcjonerki występują proweniencje pochodzące z księgozbiorów tworzonych poza Lwowem, o których nie pisała w swoich wspomnieniach. Przedstawimy kilkanaście z nich, zaczynając od biblioteki Józefa Barwińskiego (1849–1883), który używał imienia Alfred. Po upadku powstania styczniowego przebywał w Krakowie, następnie w Brukseli i Paryżu, gdzie zmarł w nędzy. W latach 1874–1878 był stałym

¹⁹⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, red. F. Sulimierski, Warszawa 1880, s. 257.

¹⁹⁷ W.H. Melanowski, *Jodko-Narkiewicz Witold (1834–1898)*, [w:] *PSB*, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 252–253.

¹⁹⁸ A. Jarosz, *Jodko-Narkiewicz Witold*, [w:] *PSB*, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 253–257; L. Brzezińska, *Jodko-Narkiewicz Witold*, [w:] *SPKP*, s. 379.

¹⁹⁹ N. Canova, *Wąż Edward*, [w:] *SPKP*, s. 940–941.

²⁰⁰ *Ród Tarnowski h. Leliwa and their Relatives* [dok. elektr.], <http://www.rod tarnowski.com/gene/fam00060.html> [odczyt: 8.07.2013].

współpracownikiem lwowskiego tygodnika „Ruch Literacki”²⁰¹. Podarował on Bibliotece Muzeum w Rapperswilu 1700 tomów zaraz po powołaniu tej placówki przez Władysława Platera²⁰². Do biblioteki Dąbcańskiej trafił dublet z darowanej części. Świadczą o tym pieczętki we francuskiej powieści *Histoire de Robert* (Londyn 1800) z napisami: „Biblioteka Alfreda i Maryi Barwińskich”, „Muzeum Narodowe Rapperswil” oraz „dublet”.

Kolejna proveniencja wskazuje na księgozbiór hrabiego Włodzimierza Baworowskiego (1823–1901), posła na sejm galicyjski, właściciela majątku Strussów w powiecie trembowelskim²⁰³. Był on starszym bratem Wiktora, który swoją znakomitą bibliotekę przewiózł do Lwowa i oddał do użytku publicznego²⁰⁴. Na stronie tytułowej powieści francuskiej autorki piszącej pod pseudonimem Henry Gréville *L'Aveu* (Paryż 1894) widnieje podpis piórem: „Włodzimierz Hr: Baworowski”. Nie udało się ustalić, jak duży to był księgozbiór i jaki miał charakter.

W Warszawie zgromadził bibliotekę Mathias Bersohn (1823–1908), żydowskiego pochodzenia historyk sztuki i kultury, a także kolekcjoner. Składała się ona z rękopisów i rzadkich druków. Część zbiorów ofiarował jeszcze za życia różnym instytucjom, między innymi Bibliotece Jagiellońskiej rękopisy i druki polskie z XVI wieku²⁰⁵. W bibliotece Dąbcańskiej zachowała się jedna pozycja z proveniencją warszawskiego kolekcjonera. Owalna pieczętka, którą tworzą dwa kwiaty oraz napis: „M. Berssohn”, występuje w książce o języku hebrajskim: *Arcanum formarum nominum hebraeae linguae [...]* (Halle 1735), której autorem jest profesor Johann Simonis.

Antoni Celiński (zm. 1890) w swoim majątku w Cekowie zgromadził dużą i cenną bibliotekę składającą się głównie z poloników. Książki z tego zbioru trafiły w różne miejsca. Właściciel podarował kilka starych druków Bibliotece Jagiellońskiej, jednak większość przeznaczono

²⁰¹ B. Barwiński, *Barwiński Józef [Alfred]*, [w:] *PSB*, t. 1, Kraków 1935, s. 339–340.

²⁰² E. Nieciowa, *Plater Władysław Ewaryst*, [w:] *SPKP*, s. 690–691.

²⁰³ S. Grodziski, *Sejm Krajowy Galicyjski 1861–1914*, Warszawa 1993; Redakcja, *Baworowski hr. Wiktor*, [w:] *PSB*, t. 1, Kraków 1935, s. 368–370; *Włodzimierz Baworowski* [dok. elektr.], <http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=036970> [odczyt: 8.07.2013].

²⁰⁴ J. Szocki, *Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2, red. H.W. Żaliński, Kraków 1998, s. 447–455.

²⁰⁵ E. Woronczak, *Bersohn Mathias*, [w:] *SPKP*, s. 61.

do sprzedaży antykwarycznej²⁰⁶. Pieczętka „Księgozbiór Celińskich z Cekowa” występuje w czasopismach: „Album Literackie” (1848–1849), „Pamiętnik Umiejętności, Sztuk i Nauk” (1825), „Astrea” (1821), „Pszczółka Krakowska” (1822) oraz w zbiorze prac wielu autorów *Wieniec* (Warszawa 1857/58) wydanym dla uczczenia poety Stanisława Jachowicza.

W często wydawanych rozważaniach religijnych francuskiego jezuita Jean Craseta *Considerations chrestiennes pour tous les jours de l'année, avec les évangiles de tous les dimanches* (Lion 1737) wśród czterech proveniencji występuje ręczny podpis wykonany piórem: „De la Bibliothèque Madame la Princesse Jabłonoska, Palatine de Braclawie”. Należy on do Anny Jabłonowskiej z Sapiehów (1728–1800), wojewodziny braclawskiej, znanej z prac o tematyce gospodarczo-społecznej oraz udziału w konfederacji barskiej. W majątku Siemiatycze założyła drukarnię i wspaniałą bibliotekę liczącą kilka tysięcy tomów²⁰⁷. Wcześniej książka należała między innymi do zakonników, świadczy o tym napis: „Ex Bibliotheca Patrum Capucinatorum Conventus Sędziscoviensis” oraz notatka: „Ta książka jest ojca Sędziszowskiego, 1759”.

Kolejna proveniencja wskazuje na własność Prota Lelewela (1790–1881), młodszego brata znakomitego uczonego Joachima. W odziedziczonej po ojcu Woli Cygowskiej (pow. Radzymin) zebrał cenny księgozbiór. W majątku tym troskliwie przechowywał również rękopisy Joachima wraz z całą korespondencją²⁰⁸. Czarna pieczętka z napisem: „Lelewel Prot” znajduje się w trzech zeszytach czasopisma „Dekameron Polski” (Warszawa 1830), które wydawał Jan Kazimierz Odyniec.

W majątku Żytomierz zgromadził ponad 6 tys. woluminów Adam Mieszko-Maliszkiewicz (1829–1899), pisarz i tłumacz, który pod koniec życia podupadł finansowo i był zmuszony rozprzedać swoje zbiory²⁰⁹. Pieczętka z napisem: „Biblioteka Adama Mieszki-Maliszkiewicza” została odbita w publikacji *Prawa i konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego...* (Warszawa 1782).

²⁰⁶ A. Michalewska, *Celiński Antoni Mysław*, [w:] SPKP, s. 106.

²⁰⁷ J. Berger-Mayerowa, *Jabłonowska z Sapiehów Anna Paulina*, [w:] PSB, t. 10, Wrocław 1962, s. 210–212.

²⁰⁸ H. Więckowska, *Joachim Lelewel*, [w:] SPKP, s. 504–505; *Encyklopedia powszechna*, t. 16, Warszawa 1864, s. 843–844.

²⁰⁹ J. Długosz, *Mieszko-Maliszkiewicz Adam*, [w:] SPKP, s. 591.

Kolejna proveniencja dotyczy dwóch książek hrabiego Krzysztofa Mieroszewskiego (1857–1915), publicyisty i działacza katolickiego. Białoczerwona nalepka z napisem: „Z biblioteki Krzysztofa Hr. Mieroszewskiego” występuje między innymi w *Histoire critique de la philosophie ou L'on traite de son origine...* (Amsterdam 1756). Wielkość biblioteki i jej lokalizacja pozostają nieznane. K. Mieroszewski życie zawodowe związał z Krakowem, ale działał również we Lwowie; od kwietnia 1903 roku był redaktorem lwowskiego chrześcijańsko-demokratycznego „Przedświt”, a w latach 1904–1909 należał do Spółki Wydawniczej „Polonia” we Lwowie²¹⁰. Ojcem Krzysztofa Mieroszewskiego był Stanisław, polityk konserwatywny, pisarz i historyk. Stanisław Mieroszewski używał pseudonimów Stanisław hr. Grocyn oraz S.M. W Krakowie w domu przy ul. Krupniczej 11 zgromadził wartościowy księgozbiór, archiwum oraz kolekcję dzieł sztuki. W bibliotece Dąbczańskiej występują dwa egzemplarze, które na skórzanej oprawie mają wytłoczony na złoto kryptonim S.M., co może wskazywać na pochodzenie z tej właśnie biblioteki²¹¹.

Na emigracji tworzył swoją bibliotekę Krystyn Ostrowski (1811–1882), poeta, pisarz i publicysta. Po upadku powstania listopadowego, w którym brał udział, przebywał we Francji, Belgii i Szwajcarii. Swoją bogatą księgozbiór podarował Bibliotece Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu²¹². W kolekcji Dąbczańskiej znajduje się kilka pozycji należących kiedyś do K. Ostrowskiego. Występują w nich pieczętki z napisami: „Ex libris Christiani Ostrowski” oraz „Muzeum Narodowe w Rapperswil, dublet”. Tak jest na przykład w kločku introligatorskim zawierającym sztuki teatralne francuskiego autora Augusta Vacquerie: *Tragaldabas* (Paryż 1875), *Jean Baudry* (Paryż 1863), *Le Fils* (Paryż 1866). Oprócz tego na skórzanym grzbiecie oprawy wytłoczono inicjał „KO”.

Pieczętka z nazwiskiem Mikołaja Potockiego (1845–1917), wnuka Szczęsnego i jego żony Zofii, występuje w trzech książkach. M. Potocki odziedziczył po swoim ojcu Aleksandrze resztki biblioteki tulczyńskiej,

²¹⁰ J. Zdrada, *Mieroszewski (Mieroszewski) Krzysztof Emil*, [w:] *PSB*, t. 20, Wrocław 1975, s. 823.

²¹¹ J. Zdrada, *Mieroszewski (Mieroszewski) Jan Stanisław Wiktor Krzysztof*, [w:] *PSB*, t. 21, Wrocław 1976, s. 3–6.

²¹² B. Konarska, *Ostrowski Krystyn Piotr Celestyn Józef*, [w:] *PSB*, t. 24, Wrocław 1979, s. 566–569.

które przewiózł do Paryża. Oprócz tej biblioteki posiadał księgozbiór w pałacu Rambouillet pod Paryżem, zawierający głównie francuskie wydawnictwa ilustrowane²¹³. Najstarsza z książek z należących kiedyś do M. Potockiego to dzieła Tacyty wydrukowane w Wenecji w 1644 roku, następnie słownik terminów wojskowych opublikowany w Paryżu w latach 1745–1746 oraz francuskiego pisarza, Antoine’a Josepha Pertneya, opowiadania o mitach egipskich i greckich wydane w Paryżu w 1758 roku.

Wśród książek H. Dąbczańskiej znajdują się egzemplarze pochodzące ze wspaniałej kiedyś biblioteki rodowej książąt Sanguszków. Za jej założyciela uważa się Szymona Samuela Sanguszkę (?–1637), wojewodę witebskiego, który w rezydencji w Białym Kowlu zaczął gromadzić książki. Kolejne pokolenia rozwijały bibliotekę. W XIX wieku zbiory przechowywano w Gumniskach, Sławucie i Podhorcach. Ekslibris występujący w książkach kolekcjonerki tworzą dwa herby – Sanguszków i Thun-Hohensteinów oraz napis umieszczony poniżej: „EX LIBRIS CARLA SZANGUSZKO”. Ekslibris powstał dla małego księgozbioru wydzielonego ze zbiorów sławuckich dla hrabianki Karoliny Thun-Hohenstein, którą poślubił w 1868 roku Roman Damian Sanguszko zarządzający Sławutą po śmierci ojca Władysława²¹⁴. Ekslibris występuje w dwóch powieściach Georga Ebersa, niemieckiego pisarza i egiptologa, oraz w pracy przedstawiającej dzieje niemieckiego miasta Konstancja.

W zbiorze kolekcjonerki zachowała się jedna książka, która należała do bardzo znanej kiedyś postaci – Józefa Kalasantego Szaniawskiego (1764–1843), filozofa, prawnika, a także wysokiego dygnitarza Księstwa Warszawskiego, a później Królestwa Polskiego. Swoją kolekcję liczącą ponad 7 tys. tomów gromadził w Warszawie. Książki opatrywał ekslibrisami; były ich dwa rodzaje w sześciu odmianach. W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się praca francuskiego historyka Gaëtana de Raxisa de Flassana *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française, ou, De la politique de la France* (Paryż 1811), opatrzona ekslibrisem zawierającym napis: „Z księgozbioru Rady Stanu I.K. Szaniawskiego. Członka Rady Stanu i Rady Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim”. J.K. Szaniawski często zatrzymywał się we Lwowie w czasie prawie corocznych

²¹³ H. Wolszczanowa, *Potocki Stanisław Szczęsny*, [w:] SPKP, s. 709–710.

²¹⁴ Z. Dzierwa, *Zarys dziejów biblioteki rodowej książąt Sanguszków*, [w:] *Miscellanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka)*, red. K. Płachcińska, Łódź 2010, s. 329–337.

wyjazdów do kurortów w Trenczynie lub Baden; miał w tym mieście swoich krewnych i znajomych. Gdy około 1831 roku jego sytuacja finansowa była trudna, podjął decyzję o sprzedaży biblioteki. Zachował dla siebie swoją doborową podręczną biblioteczkę oraz 3 tys. książek, które ofiarował lwowskim jezuitom²¹⁵.

W kolekcji Heleny Dąbczańskiej znajduje się jedna pozycja z biblioteki lekarza Mikołaja Szmerglewskiego żyjącego w XIX wieku. O wielkości tej biblioteki wiadomo jedynie, że mogła liczyć więcej niż 168 dzieł podarowanych w latach 30. XIX wieku Bibliotece ZNiO we Lwowie. Książki były w kilku językach, głównie z zakresu przyrody i medycyny, farmakologii i literatury²¹⁶. Egzemplarz Dąbczańskiej zawiera pracę Józefa Zajączka (1752–1826), generała dywizji, namiestnika Królestwa Polskiego *Zbiór krótki przyczyn i zdarzeń, które sprowadziły rozbiór Polski*. Publikacja ta ukazała się najpierw w języku francuskim, a w 1812 roku w Warszawie po polsku. W egzemplarzu tym przybito pieczętkę: „M. Szmerglewski”.

W sześciu egzemplarzach ze zbioru Dąbczańskiej występuje podpis: „Leoncyusz Wybranowski”. Złożył go właściciel majątku Drohiczkówka w obwodzie tarnopolskim, poseł na Sejm Krajowy Galicji²¹⁷, członek Rady Macierzy Polskiej²¹⁸. Są to książki wydane w XIX wieku, a dotyczą historii Francji i Europy.

3.3.4. Instytucje i organizacje

W bibliotece Heleny Dąbczańskiej są książki, które kiedyś należały do różnych instytucji i organizacji; świadczą o tym podpisy i pieczęcie z ich nazwami. Omawianie tych proveniencji zaczniemy od Lwowa. Najstarsze znaki własnościowe należą do kolegium jezuickiego, czyli szkoły średniej dla młodzieży męskiej powołanej w 1608 roku. Ręczny napis: „Collegii Leopoliensis Societatis Jesu” występuje na stronach tytułowych dwóch

²¹⁵ M. Deszczyńska, *Szaniawski Józef Kalasanty*, [w:] *PSB*, t. 47, Warszawa–Kraków 2010–2011, s. 1–9; S. Bednarski, *Biblioteka Jana Kalasantego Szaniawskiego*, [w:] *Librorum amatori*, red. A.P. Bieś, Kraków 2004, s. 61–71.

²¹⁶ J. Szocki, *Księgozbiory domowe...*, s. 287.

²¹⁷ *Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego*, Lwów 1881.

²¹⁸ *Sprawozdanie Macierzy Szkolnej dla księstwa Cieszyńskiego z pierwszego roku jej istnienia t.j. 1886*, Cieszyn 1886.

dzieł. Pierwsze z nich to współprawne dwie części *Historii kalwińskiej* (Warszawa 1747–1748), autorstwa Jan Poszakowskiego, jezuita, historyka i profesora filozofii w Akademii Wileńskiej. Druga publikacja to: *Histoire du Concile de Trente, de Fra Paolo Sarpio, tégologien de la Sérénissime République de Venise* (Amsterdam 1683). Na jej stronie tytułowej występuje wąska nalepka z nazwiskiem późniejszego właściciela: „Leszek Dunin Borkowski” oraz przekreślony napis: „Collegii Leopoliensis Societatis Jesu 1718”.

Biblioteka klasztoru i kolegium w XVII i XVIII wieku była największą księżnicą Lwowa. W 1734 roku liczyła ponad 12 000 dzieł. Według Edwarda Różyckiego „była to typowo humanistyczna i klasyczna biblioteka, zawierająca nie tylko literaturę przeznaczoną na użytek szkolny, ale też dzieła teologiczne, filozoficzne oraz ascetyczne, podobnie jak inne biblioteki jezuickie”²¹⁹. Z tego zasobu pozostały szczątki niepozwalające odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących zawartości księgozbioru. Tematyka książek nabytych przez Dąbczańską odpowiada opisanemu profilowi biblioteki.

Na stronie tytułowej pracy Piotra Zbrożka *O jenerale Józefie Bemie* (Lwów 1871) odbito owalną pieczęć z nazwą „Towarzystwo Przyjaciół Oświaty we Lwowie”. Towarzystwo zostało założone w 1890 roku przez Marię i Bolesława Wysłouchów. W swoim programie głosiło pracę „nad narodowym, obywatelskim, społecznym i gospodarczym uświadczeniem ludu miejskiego i wiejskiego w duchu postępowym”²²⁰. Realizacji programu miało służyć zakładanie czytelni, bibliotek, organizowanie odczytów i wydawanie książek. Praca przybliżająca postać bohatera *Wiosny Ludów* niewątpliwie służyła uświadczeniu tożsamości narodowej.

Ze środowiskiem Uniwersytetu Lwowskiego oraz Politechniki Lwowskiej związane było stowarzyszenie naukowe Czytelnia Akademicka działające w latach 1867–1939. Biblioteka stowarzyszenia pod koniec XIX wieku liczyła 10 tys. jednostek inwentarzowych²²¹. W bibliotece Dąbczańskiej pieczęć z nazwą „Biblioteka Czytelni Akademickiej we Lwowie” wystę-

²¹⁹ E. Różycki, *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*, Wrocław 1994, s. 187.

²²⁰ D. Adamczyk, dz. cyt., s. 160.

²²¹ J. Reizes-Dzieduszycki, *Książka i biblioteka w działalności polskich towarzystw naukowych młodzieży akademickiej we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Katowice 2005, s. 130.

puje w dwóch pozycjach. Pierwsza z nich to pamiętnik Michała Budzyńskiego *Quatre années (1833–34–35–36) dans la Gallicie Autrichienne* (Lipsk 1838), druga pozycja to często wydawana powieść niemieckiego pisarza Hansa Heinza Ewersa *Das Grauen* (Monachium 1912).

Tylko z Politechniką Lwowską związane było Towarzystwo Bratniej Pomocy Słuchaczy Politechniki we Lwowie, które działało w latach 1866–1937. Początkowo głównym celem stowarzyszenia było niesienie pomocy materialnej biedniejszym kolegom i wypożyczanie książek naukowych dotyczących techniki. W następnych latach towarzystwo rozszerzyło swoją działalność, a jego biblioteka – zakres treściowy gromadzonych publikacji. W 1926 roku liczyła ona ponad 10 tys. jednostek inwentarzowych²²². Pieczętkę z napisem: „Biblioteka Tow. Bratniej Pomocy Słuch. Politechniki we Lwowie” odbito w dziele austriackiego pisarza Gustava Meyrinka *Orchideen* (Monachium 1904).

Okrągła pieczętka z napisem: „Krajowe Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie” widnieje w katalogu aukcyjnym *Die Autographen-Sammlung Alexander Meyer Cohn's* (Berlin 1905). Archiwum to potocznie zwano bernardyńskim; oficjalną nazwę otrzymało w 1876 roku i nie uległa ona zmianie aż do 1919 roku. Tworzenie biblioteki rozpoczęła na początku lat 90. XIX wieku dyrektor archiwum Oswald Balzer. Zgromadzono w nim prace z dziedziny archiwistyki, prawa polskiego, heraldyki, genealogii, sfragistyki, a także podręczniki do nauki historii, słowniki geograficzne oraz leksykony²²³. Tematem książki, w której odbito pieczętkę, jest paleografia, jedna z nauk pomocniczych historii.

Młodzież z uniwersytetu i politechniki o poglądach socjalistycznych utworzyła klub pod nazwą Zjednoczenie, stowarzyszenie kształcącej się młodzieży we Lwowie. Organizacja została dość szybko rozwiązana przez policję za przekroczenie statutu. Pieczętka z nazwą stowarzyszenia wstępuje w dwóch egzemplarzach. Pierwszy to tomik wierszy *Poezje z motywów ludowych* (Lwów 1884), których autorem jest Zdzisław Onyszkievicz, publicysta i poeta lwowski; dochód ze sprzedaży publikacji wydanej nakładem autora przeznaczono na rzecz powodźian.

²²² Tamże, s. 190.

²²³ R. Nowacki, *Archiwum Krajowe Akt Grodzkich i Ziemskich we Lwowie w latach 1879–1933*, „Rocznik Lwowski” 2003, s. 1–12 [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/rocznik/2003/archiwa1.html> [odczyt: 6.02.2013].

Drugi egzemplarz to *Fabeln und Erzählungen* (Berlin 1890) Christiana Fürchtgotta Gellerta, niemieckiego literata z XVIII wieku.

W bibliotece Dąbczańskiej jest kilka książek, które należały do wypożyczalni lub czytelni. Na stronie tytułowej książki *Les Comédies des gens du monde* (Paryż 1868) zawierającej sztuki teatralne francuskiej autorki Comtesse Dash widnieją dwie owalne pieczętki. Na pierwszej z nich występuje napis: „Czytelnia, K. Wild, Leihbibliothek”, na drugiej: „Librairie et Magasin de Musique de Charles Wild”. Rok wydania książki wskazuje na księgarnię i czytelnię Karola Wilda syna, który prowadził ojcowską firmę, ciągle ją rozbudowując. Pieczętka czytelni widnieje również w książce francuskiego dziennikarza Armanda Carrela *Les Articles d'Armand Carrel pour la Pologne* (Paryż 1862); szkice poprzedził przedmową Władysław Mickiewicz.

Wypożyczalnię książek i nut K. Wilda odkupiła w 1882 roku firma Gubrynowicz i Schmidt. Okrągła pieczętka z napisem: „Gubrynowicz & Schmidt/czytelnia/ we Lwowie” została odbita na stronie tytułowej publikacji Jacques'a Saint-Cère'a *L'Allemagne telle qu'elle Est* (Paryż 1886). Zachowała się również sygnatura z czytelni: 21403 (odczyt niepewny).

Pieczętka owalna: „Czytelnia dla Kobiet we Lwowie” znajduje się w dziełach Moliera *Oeuvres complètes de Moliere* (Paryż 1852). Czytelnia powstała w 1886 roku i podobnie jak inne placówki tego typu za główny cel działalności obrała szerzenie idei narodowych i ożywienie ruchu umysłowego. Przewodniczącą czytelni – Stefania Wechslerowa – tak ją opisała w sprawozdaniu po ośmiu latach istnienia: „[...] biblioteka Czytelni zawiera około 860 dzieł i posiada obok dawnych, wszystkie najcenniejsze i najświeższe dzieła współczesne, prócz tego posiada biblioteka roczniki pism periodycznych, w liczbie kilkudziesięciu tomów”²²⁴.

Swoje biblioteczki posiadały także kasyna. Szczególnie dużo powstało ich we Lwowie w okresie autonomii; dzielono je według różnych kryteriów na kasyna: miejskie, oficerskie, ziemiańskie, narodowe, urzędnicze, izraelskie oraz ruskie²²⁵. Pieczętka, którą tworzą dwie splecione dłonie obejmujące napis: „Kasyno Mieszczańskie we Lwowie”, występuje w czasopiśmie niemieckim *Fliegende Blätter* wychodzącym w latach 1845–1944. W zbiorach Dąbczańskiej zachowało się 56 woluminów

²²⁴ Historia rozwoju i działalności Czytelni dla Kobiet we Lwowie, Lwów 1894, s. 3.

²²⁵ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki...*, s. 187–190.

wydanych od 1845 do około 1913 roku. Kasyna stanowiły miejsce spotkań towarzyskich, ich zadaniem było dostarczanie kulturalnej rozrywki, w tym książek i czasopism. Czasopismo „Fliegende Blätter”, pięknie ilustrowane, o tematyce humorystycznej i satyrycznej, dokładnie pasuje do obrazu działalności kasyna.

W książkach Dąbcańskiej występują również znaki własności instytucji działających poza Lwowem. Kilka książek pochodzi z księgozbiorów tworzonych przy szkołach zakonnych. W Biblii oprawionej w pergamin i zamykanej na dwa zamki: *Biblia Sacra vulgatae editionis* (Wiedeń 1704) występuje kilka proveniencji. Na stronie tytułowej widnieje nazwa szkoły powołanej w Tarnopolu w 1820 roku przy kościele poddominikańskim²²⁶: „Collegii Tarnopol[is] Soc[ietatis] Iesu”, natomiast z zapisków na stronie przedtytułowej poznajemy nazwiska użytkowników Biblii. Wielebny ojciec Jozafat Zaleski przekazał ją w 1851 roku Laurentemu Justynianowi Ostrowskiemu, a po jego śmierci darowano ją Kazimierzowi Jaworkowi w 1888 roku.

Następna książka należała do kolegium jezuickiego w Piotrkowie, które istniało w tym mieście w latach 1706–1773²²⁷. Świadczy o tym nazwa szkoły: „Coll[egium] Petricov[iense] Soc[ietatis] Jesu” napisana atramentem na stronie tytułowej encyklopedii *Naturalis historia* (Wenecja 1571) autorstwa Pliniusza Starszego.

Z biblioteki kolegium pijarskiego w Krakowie, które rozpoczęło działalność w roku szkolnym 1724/1725²²⁸, w księgozbiornicy lwowskiej kolekcjonerki zachowały się trzy pozycje. W pracy holenderskiego uczonego o emblematyce *Hadriani Iunii medici Emblemata* (Antwerpia 1585) występuje nazwa: „Bibliothecae Coll[egii] Cracoviensis Scholarum Piarum, 1727”. Natomiast w zbiorze anegdot o jezuitach *Euphormionis Lusinini Satyricon* (S. l. 1613) napisanym przez Johna Barclaya występuje na stronie tytułowej napis: „Bibliotheca Cracovie[nsis] Schol[arum] Piar[um] 1783”. Podobna proveniencja tylko z datą 1791 występuje w dziele Jacoba Maseña *Speculum imaginum veritatis occultae, exhibens symbola, emblemata, hieroglyphica, aenigmata, omni materiae* (Coloniae Ubiorum 1681).

²²⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy*, oprac. L. Grzebień, Kraków 2004, s. 683–684.

²²⁷ Tamże, s. 511–512.

²²⁸ A. Pitala, *Kolegium pijarów w Krakowie*, Kraków 1994, s. 27.

W kilku książkach można spotkać pieczętki należące do czytelni działających poza Lwowem. W warszawskim almanachu „Leviathan” (1848), zawierającym głównie teksty literackie, oraz w kilku rocznikach z lat 60. XIX wieku zatytułowanych „Kalendarz Ilustrowany dla Polek na rok...” zaznaczyła pieczętką swoją własność „Czytelnia Juljana Guranowskiego w Warszawie, Senatorska 32”. Pod tym adresem istniała filia księgarni Maurycego Orgelbranda, którą nabył wraz z wypożyczalnią w latach 1888–1889 Julian Guranowski, księgarz i wydawca²²⁹. W ukazującym się nieregularnie piśmie zbiorowym „Dzwon Literacki” (1846) publikującym materiały różnorodnej treści, o wartości naukowej i artystycznej, występuje pieczętka z napisem: „Czytelnia Polska Bolesława Stablewskiego w Płocku”. Wymieniony w nazwie B. Stablewski w 1858 roku założył księgarnię w Płocku, następnie przy niej także wypożyczalnię²³⁰. Informacja zawarta na pieczętce wskazuje na istnienie również czytelni, o której niewiele wiadomo. Na okładce powieści niemieckiej pisarki Eugenie Marlitt *La Dame aux pierreries* (Paryż 1886) napisano nazwę: „Czytelnia Podolska, Rok 1890”. Można przypuszczać, że czytelnia istniała w jednym z większych miast Podola, na przykład Kamieńcu Podolskim czy Tarnopolu²³¹.

W książce Christiana Fischera *Zwei Prozesse im Preussischen Polen* (Berlin 1848), omawiającej dwa przypadki zastosowania prawa karnego, występuje owalna pieczętka z nazwą: „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk”. To nowsza nazwa założonego w 1857 roku Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Powstanie PTPN było niezwykle istotnym elementem „najdłuższej wojny nowożytnej Europy”; pierwsi członkowie mieli na względzie przede wszystkim ochronę i rozwój zagrożonej kultury narodowej i nauki w zaborze pruskim²³².

Proweniencje występujące w książkach Heleny Dąbczańskiej dostarczyły dodatkowych i cennych informacji o bibliotece, których nie było w *Pamiętniku*, materiałach przekazanych Bibliotece Zakładu Narodowego

²²⁹ Z. Żebrowska, *Guranowski Julian*, [w:] SPKP, s. 307.

²³⁰ M. Kieffer-Kostanecka, *Stablewski Bolesław*, [w:] SPKP, s. 842.

²³¹ W Tarnopolu Seweryn Komoniewski prowadził od 1904 r. „Księgarnię Podolską”; trudno jednak stwierdzić związek z „Czytelnią Podolską”. Por. *Jabłoński Tadeusz*, [w:] SPKP, s. 353.

²³² *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk* [dok. elektr.], <http://www.ptpn.poznan.pl/> [odczyt: 8.07.2013].

im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz innych publikacjach. Część z nich wykorzystano do określenia źródeł powiększania księgozbioru. Z pozostałych wybierano przede wszystkim te odnoszące się do bibliotek rodowych lub kolekcjonerów, których nazwy Dąbczańska wymieniła w swoich wspomnieniach. Informacje te powtarzano w krótkich opisach księgozbioru dla podkreślenia jego wartości. Właścicielka biblioteki nie podawała liczby zakupionych egzemplarzy (wyjątkiem jest księgozbiór Władysława Wszelaczyńskiego); pisała ogólnie, na przykład, że książki hrabiego Jana Wincentego Bąkowskiego po przewiezieniu do Lwowa zapełniły cały jej pokój. Obecnie trudno dokładnie określić stopień rozproszenia tych znamienitych kiedyś księgozbiorów. Niektóre nazwy podane przez Dąbczańską nie wystąpiły w proveniencjach, inne tylko w pojedynczych egzemplarzach. Nie wiemy też, czy wszystkie egzemplarze posiadały znaki własności. Niemniej jednak krótkie charakterystyki fragmentów bibliotek J.W. Bąkowskiego, Krosnowskich, generała de Wittego, Korduli Potockiej i Mniszchów mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań nad ich historią.

Jak już zaznaczono na wstępie, liczba znaków własnościowych w zachowanej części biblioteki Dąbczańskiej nie jest zbyt duża. Inne proveniencje dodatkowo omówione odnoszą się na ogół do osób żyjących w XIX wieku we Lwowie lub w majątkach ziemskich położonych w Galicji, a także szkół zakonnych, towarzystw, archiwum, czytelnicy i kasyna działających w tym mieście. Księgozbiory po śmierci właścicieli często ulegały rozproszeniu, spadkobiercy oddawali je do antykwariatu, przekazywali w darze Ossolinem lub sprzedawali okazynie, stąd w bibliotece Heleny Dąbczańskiej pojedyncze egzemplarze ze znanych bibliotek.

3.4. Wygląd biblioteki i jej opracowanie

Dom Heleny Dąbczańskiej wraz ze zbiorami i biblioteką był opisywany przez publicystów, którzy go zwiedzili, a także znajomych kolekcjonerki odwiedzających jej muzeum przy ulicy Cytadelnej 3. Jeden z pełniejszych opisów willi Dąbczańskiej oraz biblioteki zawdzięczamy Beacie Obertyńskiej mieszkającej w tamtym czasie w sąsiednim domu poniżej

cytadeli; pisarka razem z rodzeństwem bywała w domu kolekcjonerki. Bardzo plastyczny opis tego miejsca zamieściła w swojej powieści:

Duży, szeroko rozsiadły budynek, wpięty bokiem w bardzo bliską i bardzo spadzistą zbocz ogrodu, był rodzajem prywatnego muzeum. Jasne pokoje pierwszego piętra, pełne najwyszukańszych cudownych mebli, luster, obrazów, kryształów, porcelany. Skrzynie ciężkie od starych brokatów, adamaszków, ornatów, haftów. W witrzynkach drobiazgi rozczulające, kruche i cenne. Po szafach oszklonych autentyczne stare suknie, fraki, szaty i płaszcze. [...] Parter zaś jest ciężki i ponury długimi szeregami szaf jednego z najwybredniejszych prywatnych księgozbiorów. Pamiętniki, listy, życiorysy, wspomnienia, historie różnych lat, wojen, epok i ludzi. Znowu cała przeszłość, tyle tylko, że napisana i w ciemny szkarłat oprawna, a odgradzona od terażniejszości nikłą błonką cienkich szyb biblioteki. W szybach tych pławi się wilgotnie odbicie szmaragdowej zieleni skośnego ogrodu za oknami. Wszystkie okna w całym domu są obrotowe żelaznymi okiennicami, ryglowanymi na noc, a oprócz nich strzeże domu bura wilczyca, zamknięta we dnie, a tylko nocą spuszczana. Bo dom stoi na odludziu, a otaczają go ze wszech stron ogrody i wertepy. [...] Gitara wisi w pierwszej, przechodniej bibliotece. Pokój to duży, ciemnawy. Na środku ogromny stół, nakryty zielonym sukniem. W głębi żelazne, kręczone schodki, ukryte pod wschodnią draperią, naszyta zwierciadełkami wielkości oka. Zawsze tu, w największe nawet upały, chłód²³³.

Wiarygodność tego opisu potwierdzają fotografie, które ilustrują publikacje poświęcone zbiorom Dąbczańskiej²³⁴. Trzy pokoje położone w amfiladzie obstawione szafami bibliotecznymi; wolne miejsca na ścianach wypełnione obrazami. Szafy te były niezwykle, różnej szerokości z drzwiami od góry oszklonymi, a na dole ozdobione ornamentami lub obrazami ujętymi w piękne ramy. Odstępy między półkami dopasowano do formatów książek; na górnych półkach widać egzemplarze

²³³ B. Obertyńska, *Gitara i tamci*, Lwów 1926, s. 461–463.

²³⁴ K. Baranowski, dz. cyt.; F. Jaworski, *W drodze na Wawel*, „Tydzień” 1906, R. 34, nr 7, s. 52–54; A.S., *Na Wawel*, „Tygodnik Ilustrowany” 1912, R. 53, nr 40, s. 830–831.

3.4. Wygląd biblioteki i jej opracowanie

Ryc. 11. Szafa biblioteczna

Źródło: za K. Baranowski, dz. cyt., s. 5.

w małym rozmiarze, a niżej większe woluminy. Miejsce na półkach jest dokładnie wypełnione. Jedno ze zdjęć przedstawia otwartą szafę, widać na nim pojedyncze egzemplarze położone również na grzbietach stojących książek, a na ostatniej półce na dole leżą foliały.

W bibliotece Dąbczańskiej, która pełniła jednocześnie funkcję salonu, stały jeszcze inne meble. Fotografie przedstawiają stylowe biurka, komody, fotele oraz duże stoły biblioteczne. Na wszystkich powierzchniach leżą przedmioty artystyczne, przez co wnętrza sprawiają wrażenie nadmiernie przepelnionych czy nawet zagraconych. Na jednym ze stołów znajduje się duże popiersie i leżą książki. Krzesła stojące wokół niego zachęcają do ich przeglądania. Nawet na czarno-białych fotografiach grzbiety książek Dąbczańskiej wyglądają pięknie, jaśniejają złocenia wypełniające ornamenty i tytuły dzieł.

W pewnej części książek z biblioteki Dąbczańskiej zachowały się na wyklejce pierwszej okładki białe karteczki z wydrukowanymi trzema linijkami oznaczającymi szafę, półkę i rząd. W puste miejsce wpisywano piórem odpowiednie informacje, na przykład w książce Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.* wklejono nalepkę z następującym oznaczeniem miejsca: szafa VII, półka 7, rząd 2. Na podstawie zachowanych nalepek można wnioskować, że szaf bibliotecznych było 27; taka jest największa liczba w wierszu „szafa”. Książki układano na półce w dwóch rzędach. W szafach liczba półek była różna, na przykład w szafie ósmej [VIII] było ich sześć, a w szafie siódmej [VII] osiem.

Kazimierz Baranowski, lwowski publicysta, który zwiedził bibliotekę w 1906 roku, zasugerował w jej opisie, że książki były grupowane w szafach według języka. Podchodząc do nich, oglądał najpierw książki łacińskie, polskie, potem francuskie²³⁵. Powiązanie tych informacji z językiem książek opisanych w bazie pozwala stwierdzić, że Dąbczańska rzeczywiście układała je według kryterium językowego. Najwięcej szaf (14) zajmowały dzieła w języku francuskim, publikacje w języku polskim były w szafach oznaczonych numerami 6, 7, 8, 26, 27, w języku niemieckim – w szafach 2, 3, 3a.

²³⁵ K. Baranowski, dz. cyt., s. 6–18.

Ryc. 12. Pokój biblioteczny

Źródło: za K. Baranowski, dz. cyt., s. 6.

Również od K. Baranowskiego dowiadujemy się, że jedna z szaf wypełniona była tomami zawierającymi inwentarz i katalogi zbiorów. Prowadzony był także katalog kartkowy informujący o treści książek wchodzących w skład biblioteki²³⁶. Katalog kartkowy, który widział publicysta, nie przetrwał do naszych czasów. Zachowała się z niego tylko

²³⁶ Tamże, s. 4–6.

Ryc. 13. Sala muzealna

Źródło: za K. Baranowski, dz. cyt., s. 15.

jedna karta, na podstawie której można wyciągnąć pewne wnioski na temat jego budowy i zawartości. Jest to karta papierowa o wymiarach $13 \times 8,5$ cm; odbito na niej rubryki tworzone przez dwie kolumny podzielone na trzy wiersze. Dane wpisywano ręcznie, czarnym atramentem,

bardzo czytelnym pismem. W pierwszej kolumnie występuje określenie danych podawanych w kolejnych liniach: autor, tytuł i signum, które tworzy numer szafy, numer półki, rząd na półce. Na omawianej karcie w pierwszym wierszu napisano nazwę autora: *Spanheim Frederic*, w drugim tytuł: *Le Soldat suédois*, w trzecim: *XII. 6. a*. Na samym dole karty z prawej strony odbito numer z inwentarza Dąbczańskiej – 1746. Tak zapisane dane pokazują, że katalog zawierał tylko informacje niezbędne do identyfikacji dzieła; wysunięcie na pierwsze miejsce nazwy autora świadczy o układzie alfabetycznym katalogu. Umożliwiało to wyszukanie według autora lub tytułu książki umieszczonej w szafie, w tym przypadku dwunastej. To o tym katalogu pisała kierowniczka Biblioteki ASP w Krakowie, Anna Pankowicz: „Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej liczy ok. 8 000 vol., w tym ok. 3 000 starodruków, posiada katalog pisany jeszcze przed 1914, który podaje jedynie autora i tytuł, nawet bez roku i miejsca wydania”²³⁷.

W czasach Heleny Dąbczańskiej katalogi prowadzone na ruchomych kartkach dopiero zaczęły się upowszechniać, ich zaletą była łatwość wprowadzania nowych pozycji²³⁸. Format karty z katalogu kolekcjonerki nie odbiega zbyt od przyjętego wiele lat później formatu międzynarodowego – 75 x 125 mm²³⁹. Odbicie jednakowych rubryk na karcie katalogowej pomagało zachować konsekwencję opisu oraz jednolitość katalogu Dąbczańskiej; o znaczeniu takiego rozwiązania pisał Karol Estreicher²⁴⁰. Sam opis książki na omówionej karcie jest natomiast bardzo uproszczony.

Opisy dokumentów, które występują na kartach katalogowych, tworzy się zazwyczaj według określonej instrukcji. W XIX wieku na ziemiach polskich pojawiły się instrukcje katalogowania, niektóre z nich w formie wskazówek dołączonych do obszerniejszych dzieł bibliotekoznawczych, inne w formie samodzielnej. Bibliotekarze polscy wzorowali się przede wszystkim na bibliotekarstwie niemieckim. Warsztat zawodowy

²³⁷ A. Pankowicz, dz. cyt., s. 1–3.

²³⁸ K. Pieńkowska, *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, R. 39, z. 1–4, s. 264.

²³⁹ K. Pieńkowska, *Karta katalogowa*, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, red. K. Chorzevska, Wrocław 1976, s. 152.

²⁴⁰ K. Pieńkowska, *Polskie instrukcje...*, 263.

można było oprzeć na dziełach Joachima Lelewela, Władysława Górskiego, Maksymiliana Sobieszczańskiego i Karola Estreichera. Brak powiązań między bibliotekami i ciężkie warunki pracy nie sprzyjały jednak postępowi wiedzy bibliotekarskiej, a także stosowaniu jednolitych sposobów katalogowania zbiorów. Bibliotekarstwo polskie pozostawało daleko w tyle za światowymi osiągnięciami²⁴¹.

Opis książki w katalogu Dąbczańskiej świadczy o indywidualnym podejściu do tego zagadnienia. Wybrano te elementy, które uznano za wystarczające do wyszukiwania w bibliotece kolekcjonerki. Dodajmy, że już Joachim Lelewel postulował podawanie oprócz autora i tytułu – miejsca i roku wydania, nazwy drukarza i nakładcy, formatu, liczby tomów i innych elementów opisu. Myśli wielkiego uczonego powtarzali inni autorzy wskazówek dla bibliotekarzy. Tak zrobił na przykład Stanisław Dunin Borkowski w pracy *O obowiązkach bibliotekarza* (Lwów 1829) ogłoszonej przy okazji organizacji Biblioteki Ossolińskich²⁴².

W drugiej połowie XIX wieku jako bibliotekarzy zatrudniano niezamożnych amatorów-erudytów lub osoby wykształcone, dopiero rozpoczynające swoją karierę²⁴³. Bibliotekarzem Dąbczańskiej był Antoni Pakosz. Staranne opisy zarówno na karcie katalogowej, jak i w inwentarzu zostały wykonane zapewne jego ręką. Niewiele jednak wiadomo o tej postaci. Kolekcjonerka wspominała w *Pamiętniku* o jego śpiewie przy akompaniamencie gitary w czasie spotkań towarzyskich w jej salonie. Z listów, które napisał zaraz po wojnie do Dąbczańskiej, dowiadujemy się, że od 1944 roku przebywał z żoną i córką w Bejrucie. Nie mógł znaleźć pracy i z tego powodu czuł się nieszczęśliwy; ze sformułowań występujących w liście można się domyślić, że z wykształcenia był prawnikiem, a taki zawód poza Polską okazał się nieużyteczny. Lata spędzone u kolekcjonerki wiązały się z jego najmilszymi wspomnieniami, nazywał je „sielskimi i anielskimi”²⁴⁴.

O utrzymanie książek w czystości dbała sama kolekcjonerka; profesor Władysław Witwicki żartobliwie wspominał w liście, że jego przyjaciółka

²⁴¹ D. Grabowska, *Katalogowanie alfabetyczne zbiorów bibliotecznych. Zarys problematyki*, Warszawa 2003, s. 19–27.

²⁴² K. Pieńkowska, *Polskie instrukcje...*, s. 260.

²⁴³ B. Kosman, M. Kosman, dz. cyt., s. 108; K. Małeczyńska, *Kształtowanie się zawodu bibliotekarza w Polsce do 1914 r.*, „Roczniki Biblioteczne” 1982, R. 26, z. 1–2, s. 41–55.

²⁴⁴ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1906–1949, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12013/II, s. 107.

sypiała na półce z książkami, i często zastawał ją przy ścieraniu kurzu w bibliotece²⁴⁵.

Kartka z katalogu Dąbczańskiej świadczy, że był on prostym źródłem informacji o zawartości biblioteki. Zastosowano układ alfabetyczny, który w tamtym czasie dopiero przyjmował się w polskich bibliotekach. Bardzo uproszczony opis katalogowy mógł zawodzić w wypadku różnych wydań tego samego dzieła. Sam jednak fakt, że kolekcjonerka postarała się o katalog, zinwentaryzowanie zbiorów i zatrudniała bibliotekarza, świadczy o jej fachowym podejściu do organizacji biblioteki. Swój księgozbiór przeznaczyła przecież dla przyszłych pokoleń, więc musiał być uporządkowany, a katalog miał zapewnić wyszukiwanie w nim.

W Bibliotece ASP w Krakowie zachowano odrębność kolekcji Dąbczańskiej i sporządzono dla niej oddzielny katalog alfabetyczny²⁴⁶. Z tego katalogu zachowała się również tylko jedna karta o wymiarach 13 × 9 cm. Na cienkiej tekturce napisano na maszynie, w kolejnych wierszach zaczynając od góry z lewej strony: nazwę autora *GOŁĘBIOWSKI Łukasz*; tytuł *Lud polski jego zwyczaje, zabobony*; adres wydawniczy i opis fizyczny *Warszawa 1830 /Druk./ A. Gałęzowski 8 s. 325, nlb. 4, tabl. 2*. W prawym górnym rogu napisano sygnaturę – 50; jest ona bieżącym numerem pozycji opisanej w nowym inwentarzu książek H. Dąbczańskiej utworzonym w 1952 roku. Początkowe plany fachowego opracowania księgozbioru, utworzenia katalogu ze szczegółowym opisem książek, zwłaszcza starych druków, nie zostały zrealizowane.

3.5. Oprawy książek

Książki Heleny Dąbczańskiej robią duże wrażenie na oglądających. W księgozbiorze jest niewiele tymczasowych opraw nakładowych wykonanych z papieru, kartonu lub tektury. Z tego powodu widoczne są przede wszystkim grzbiety książek wykonane ze skóry lub płótna w różnych odcieniach, ozdobione złotymi tłoczeniami, kolorowymi etykietami (noszącymi też

²⁴⁵ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1949, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 44, 81.

²⁴⁶ B. Kołodziejowa, dz. cyt., s. 223.

nazywę szyldzików papierowych)²⁴⁷ zawierającymi tytuły tomów i inne informacje. W księgozbiornie przeważają twarde oprawy usztywnione tekturą, sporadycznie deską. Oklejono je skórą, płótnem lub papierem. Wiele książek z XVII i XVIII wieku ma oprawy z białego pergaminu, bardzo dobrze zachowanego. Ozdobą opraw jest materiał, z którego zostały wykonane – skóry barwione na różne kolory, jednobarwne i wzorzyste płótna, papier marmurkowy lub w pawie oczka. Wiele opraw udekorowano tłoczeniami wypełnionymi głównie złotem, ale również innymi barwami, na przykład czarną. Ornamenty występujące na wierzchu okładki reprezentują style znamienne dla danej epoki. Jedne są eleganckie w swojej prostocie, inne przytłaczają wielością barw i tłoczeń²⁴⁸. Na przykład wśród książek dziewiętnastowiecznych wyróżniają się oprawy płócienne w intensywnych kolorach – czerwonym, zielonym, niebieskim, brązowym i kremowym. Zdobią je złote lub kolorowe wyciski, których bogactwo przekracza czasami granice dobrego smaku. Oprawy tego typu tworzyli zarówno introligatorzy indywidualni, jak i wydawcy dla określonej liczby egzemplarzy, wzorując się na oprawach niemieckich²⁴⁹.

Oprawy dawnego księgozbiornu bibliofilskiego mogą stanowić odrębny i obszerny przedmiot badania, dlatego skupimy się jedynie na opisanie opraw wykonanych przez lwowskich introligatorów na zlecenie Heleny Dąbczańskiej. Lwowska kolekcjonerka bardzo dbała o oprawę swoich książek. W *Pamiętniku* napisała: „Dzieła literatury nowszej starałam się wyposażyć w odpowiednio dobrane artystyczne oprawy, na co nie szczędziłam ani kosztów, ani zabiegów”²⁵⁰. Oprawy wykonane na zamówienie H. Dąbczańskiej mają na ogół na dole grzbietu książki wytłoczony złoty inicjał *H.D.* Takich opraw z inicjałem zbieraczki jest 677, czyli około 10% zachowanego księgozbiornu posiada nowe oprawy. Znacznie mniej

²⁴⁷ A. Semkowicz, *Oprawa książek*, Kraków 1926, s. 26.

²⁴⁸ *Oprawa*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, Wrocław 1971, s. 1683–1694; A. Semkowicz, *Oprawa książek*; A. Semkowicz, *Introligatorstwo*, Kraków 1948; A. Biały, *Opis i katalogowanie opraw zabytkowych*, [w:] *Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej*, red. D. Degen, Toruń 2009, s. 119–136; K. Płaszczyńska, *Jak spojrzeć na starą oprawę książkową*, [w:] *Warsztaty Młodych Edytorów, 21–23 listopada, Rabka 2008*, Koło Naukowe Edytorów UJ, Kraków 2010, s. 11–18.

²⁴⁹ W. Łysiak, *Patriotyczne empireum bibliofilstwa czyli Przewodnik po terenach łowieckich Biblioflandii tudzież sąsiednich mocarstw*, Warszawa 2004, s. 70–71.

²⁵⁰ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 350.

jest egzemplarzy, w których introligator zostawił nalepkę lub pieczętkę z nazwą pracowni. Połączenie w jednej książce informacji o warsztacie introligatorskim i inicjału kolekcjonerki daje pewność, że oprawa została wykonana na jej zlecenie. Tak jest w wypadku opraw wykonanych przez Klemensa Fedunio, Mikołaja Górskiego, Wincentego Kuczabińskiego, Kazimierza Legeżyńskiego oraz Majera Munda. W książkach zdarzają się również notatki dotyczące zamówionej oprawy, na przykład w książce Karola Włodzimirskiego *Vater und Liebhaber?* (Berlin 1904) wewnątrz okładki introligator napisał: „Materyja morel[owa]”.

Z napisów występujących na pieczętkach i nalepkach poznajemy nazwiska lwowskich introligatorów, a także lokalizację ich warsztatów. Oprawy, które wykonali dla kolekcjonerki, są przykładami introligatorstwa z końca XIX i początku XX wieku. W bibliotece Dąbcańskiej najczęściej, gdyż aż w 100 pozycjach, występuje napis: „Kazimierz Legeżyński, Introligator, Lwów, Batorego l. 30”. Postać ta jest dzisiaj zapomniana²⁵¹, dlatego przedstawimy kilka poznanych faktów. Kazimierz Jan Legeżyński urodził się w 1869 roku, zmarł w 1924 roku i został pochowany na cmentarzu Łyczakowskim²⁵². W 1905 roku jako majster introligatorski przygotowywał wystawę prac uczniów rękodzielniczo-przemysłowych; jego uczeń Bazyli Kuzio przedstawił tam swoje oprawy²⁵³. Wykonywał oprawy dla rękopisów Adama Mickiewicza przywiezionych do Lwowa przez syna poety Władysława Mickiewicza²⁵⁴. W latach 1917–1919 kierował, po Aleksandrze Semkowiczu, introligatornią Ossolineum otworzoną w 1912 roku przy ul. Kalecza 5²⁵⁵. Po śmierci introligatora jego zakład przy ul. Zimorowicza 16 przejął syn Józef Legeżyński²⁵⁶.

²⁵¹ Na przykład nie posiada hasła w *Słowniku pracowników książki polskiej*.

²⁵² *Archiwum fotografii genealogicznej* [dok. elektr.], <http://www.genealogia.okiem.pl/foto2/displayimage.php?pid=23499> [odczyt: 22.02.2013].

²⁵³ *Katalog I lokalnej wystawy prac uczniów rękodzielniczo-przemysłowych zabytków cechowych we Lwowie 1905*, Lwów 1905, s. 40.

²⁵⁴ *Z Heleną i Krzysztofem Skarbińskimi rozmawiają Janusz M. Paluch i Andrzej Chlipalski*, „Cracovia-Leopolis” 2008, nr 2 [dok. elektr.], <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=rozmowy&id=1737> [odczyt: 19.02.2013].

²⁵⁵ „*Głos z dumą i chlubą, żeś introligatore...*” 100 lat Introligatorni w Ossolineum – wystawa [dok. elektr.], <http://www2.oss.wroc.pl/index.php/tag/pracownia-introligatorska/> [odczyt: 20.02.2013].

²⁵⁶ M. Opalek, *Ze wspomnień lwowskiego...*, s. 175–176.

Książki, które oprawił dla Dąbczańskiej Kazimierz Legeżyński, pochodzą z pierwszej połowy XIX wieku. Przeważają w nich pamiętniki, biografie i literatura francuska. Kilka z nich pochodzi z biblioteki Krosnowskich, którą nabyła kolekcjonerka jako młoda osoba. Na tej podstawie można przypuszczać, że K. Legeżyński wykonał te oprawy w drugiej połowie XIX wieku, kiedy jego pracownia mieściła się przy ulicy Batorego 30. W tym wypadku trudno mówić o wielkiej różnorodności opraw. Można wyróżnić dwa ich rodzaje; powtarzają się one na wielu egzemplarzach. Około 46 książek ma jednakową oprawę półpłócienną – na grzbiecie i narożnikach zielone płótno, ścianki pokryte marmurkowym papierem w brązowych odcieniach; na dole grzbietu wyciśnięto złoty inicjał *H. D.* Tak są oprawione na przykład trzy tomy prac francuskiego pisarza René de Chazeta *Mémoires, souvenirs, oeuvres et portraits* (Paryż 1837). Drugą grupę stanowią książki oprawione bardzo podobnie, zmienia się jedynie kolorystyka; zarówno płótno, jak i papier marmurkowy są w kolorach zieleni. W ten sposób oprawiono między innymi publikację Karola Fostera *Paris et les Parisiens* (Paryż 1847). Wyjątkiem na tym tle jest jedna półskórkowa oprawa dzieła Gustava Karpelesa *Allgemeine Geschichte der Litteratur von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart* (Berlin 1891) z ładnym, szerokim grzbietem pokrytym jasnobrązową skórą. Kazimierz Legeżyński wykonał go zgodnie z zasadami dawnego introligatorstwa²⁵⁷. Powierzchnia grzbietu została podzielona na pięć pól. Poszczególne pola są zaznaczone liniami ślepo tłoczonymi i związami uwypuklającymi szycia na grzbiecie. W drugim polu umieszczono czerwoną etykietę otoczoną złotą linią; złote tłoczenia wypełniają nazwę autora i tytuł. Podobną etykietę, tylko w granatowym kolorze, umieszczono w czwartym polu; wytłoczono na niej numer tomu. Piąte pole na dole grzbietu zawiera złoty inicjał „H.D.”. Górą i dołem dano złote filety końcowe.

Za introligatora szczególnie związanego z kolekcjonerką uchodzi Mikołaj Górski. Gdy z czasem wycofał się z pracy introligatora i zajął się pośrednictwem w sprzedaży dzieł sztuki, dostarczał je także Dąbczańskiej. Nazwa jego firmy występuje w 87 egzemplarzach. M. Górski nauczył się zawodu u znanego introligatora lwowskiego Aleksandra Getritza,

²⁵⁷ *Tytuł na książce*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1930, R. 3, nr 3, s. 41–44.

następnie pogłębił swoje umiejętności w czasie wędrówki czeladniczej po wielkich miastach Europy. Około 1900 roku otworzył we Lwowie nie-duży warsztat introligatorski, w którym wykonywano zarówno oprawy masowe, jak i specjalne. Górski był fachowcem wszechstronnym i złotnikiem ręcznym; zatrudniał w swojej pracowni specjalistów do restauracji opraw zabytkowych. Korzystała z jego usług Biblioteka Ossolineum²⁵⁸, wykonywał też prace bibliofilskie, bogato złożone księgi liturgiczne oraz oprawy luksusowe dla bibliotek prywatnych. Introligator brał czynny udział w życiu publicznym Lwowa. Opiekował się tajnymi kótkami młodzieżowymi w okresie przed pierwszą wojną światową, ofiarowywał oprowiane przez siebie książki bibliotekom, był radnym miejskim²⁵⁹.

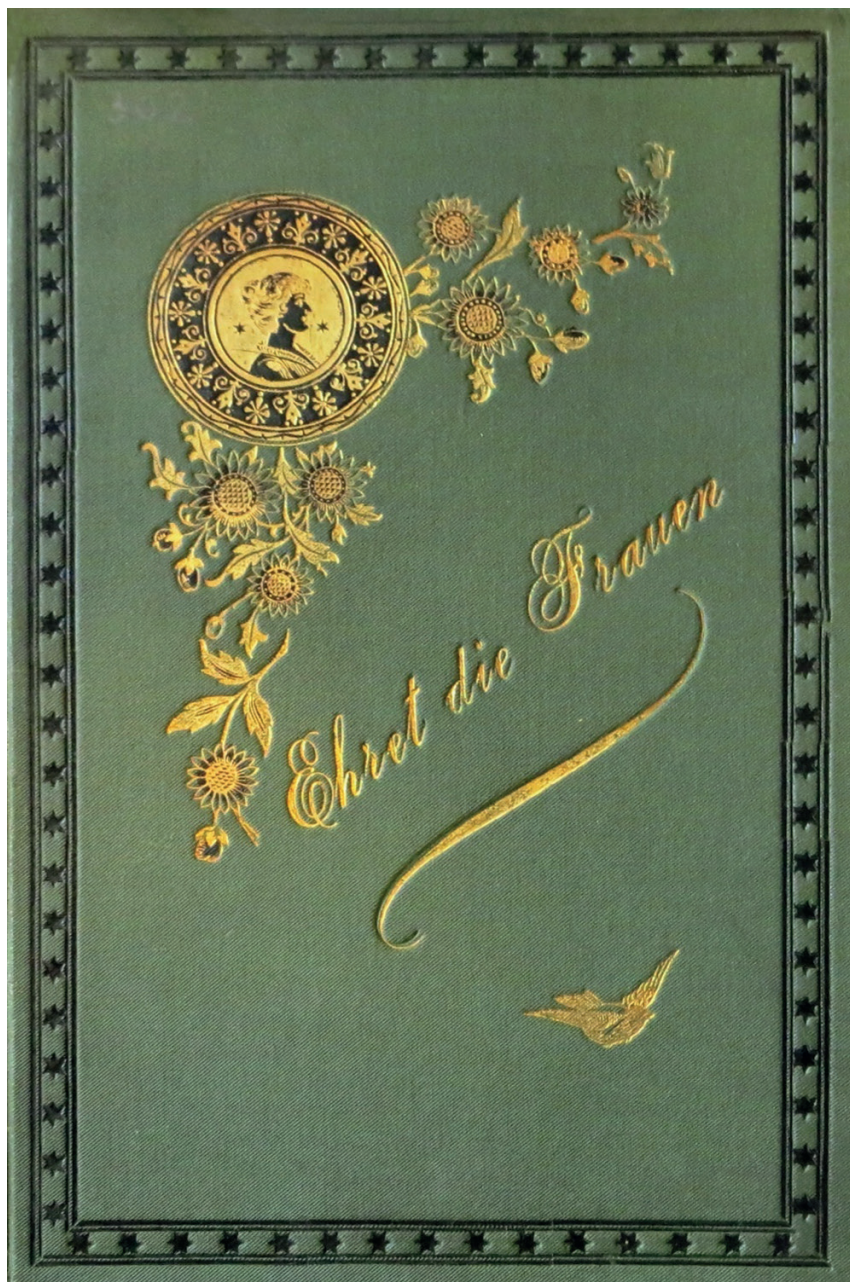
Lwowski introligator wykonanie oprawy zaznaczał przy pomocy czerwonej nalepki z napisem: „M. Górski, Introligator, we Lwowie lub pieczętki: M. Górski, introligator we Lwowie, Batorego 28”. Pracownia firmy mieściła się przy ulicy skupiającej księgarnie i antykwariaty.

Mikołaj Górski oprawiał dla kolekcjonerki przede wszystkim dzieła nowe, czyli opublikowane w drugiej połowie XIX wieku. Dobrym przykładem są tutaj pierwsze wydania powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego: *Król Piast* (Warszawa 1888), *Adama Polanowskiego notatki* (Warszawa 1888) oraz *Saskie ostatki* (Warszawa 1889) oprowiane w półpłótno. Zlecała mu też kolekcjonerka zrobienie oprawy dla książki dawnej, jeśli jej oprawa była zniszczona. Tak było w wypadku trzeciego tomu słownika podającego hasła w języku polskim, łacińskim oraz greckim – *Thesaurus adagiorum Polono-Latino-Groecorum R. P. Gregorii Knapii*. Dzieło jezuita Grzegorza Knapskiego wydane w 1630 roku lwowski introligator oprowił w półskórek.

W jednej z książek zachował się rachunek wystawiony „dla Jaśnie-wielmożnej Pani H. Budzanowskiej [właśc. Budzynowskiej]”, 16 kwietnia 1896 roku, przez M. Górskiego. Z firmowego formularza poznajemy nazwę pracowni i inną jej lokalizację: *Zakład Introligatorski Mikołaja*

²⁵⁸ Stanisław Wasylewski niepocholebnie wyraził się o pracy M. Górskiego dla Ossolineum: „Niedbalstwo introligatorów, Żencykowskiego najpierw, M. Górskiego potem, i brak dozoru sprawiły, że w nowych szafach opraw zaczął grasować robak, niszczący, i to w szybkim trybie, książki”. Por. S. Wasylewski, *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum*, Wrocław 1958, s. 133.

²⁵⁹ G. Schmager, *Górski Mikołaj*, [w:] SPKP, s. 285.

Ryc. 14. Oprawa wykonana przez Mikołaja Górskiego

Źródło: ze zbiorów autorki.

Górskiego, Lwów, ul. Kopernika l. 9. Na rachunku wykazano do zapła-
cenia 30 centymów z poprzedniego zlecenia oraz ceny pięciu nowych
opraw dla książek bardzo ogólnie opisanych, w sposób zrozumiały tyl-
ko dla Dąbczańskiej i Górskiego, na przykład „Herbarz w pół pergamin”.
Pismo dostarcza również informacji o cenach opraw; i tak – pergamin
80 ct., półpergamin 1 złr. 20 ct., półskórek ze złoceniami 2 złr. W po-
równaniu z cenami książek koszty wykonania oprawy były wysokie, ich
obniżenie nastąpiło wraz z większym zastosowaniem maszyn w war-
sztatach introligatorskich.

Jak już wspomniano, w zachowanej części księgozbioru lwowskiej
zbieraczki występuje 87 opraw, których wykonanie jest poświadcz-
one przez pieczęć lub nalepkę z nazwą pracowni Mikołaja Górskiego.
Wśród tego zbioru ponad połowę stanowią oprawy, których grzbiet i rogi
okładki obciążnięte są płótnem, natomiast ścianki pokrywa marmur-
kowy papier lub w pawie oczka. Znacznie mniej – około 15 opraw – ma
grzbiet i rogi pokryte skórą. Kolorystyka materiałów, z których wyko-
nano te oprawy, jest bardzo stonowana, elegancka. Przeważają odcie-
nie brązu, zieleni i szarości. Taka typowa oprawa Górskiego, najczęs-
ciej spotykana, występuje na książce zawierającej pracę Hansa Meriana
Geschichte der Musik im neunzehnten Jahrhundert (Lipsk 1902). Grzbiet
i rogi okładki pokrywa seledynowe płótno, a ścianki marmurkowy pa-
pier w odcieniu płótna.

Bardziej różnorodne są oprawy płócienne. Kilka z nich wykonano
z materiałów pokrytych kwiatowymi wzorami. Roczniki czasopisma
„Meister der Farbe” z lat 1904–1916 oprowił Górski w bladuróżowy ma-
teriał stanowiący tło żółtych kwiatów. W podobnej kolorystyce jest
papier na wyklejce okładki. Z kolei katalog wystawy *Le Nu au Salon*
(Paryż 1898) został oprowiony w ciemnozielone płótno z kwiatowymi
motywami.

Oprawy płócienne wykonane z jednobarwnych materiałów M. Górski
ozdabiał w sposób typowy dla introligatorstwa drugiej połowy XIX wie-
ku²⁶⁰. Oprawa pokrywająca adaptację prac Plutarcha *Le Plutarque de
la jeunesse, ou Abrégé des vies des plus grands hommes de toutes les
nations* (Paryż 1857) jest przykładem ornamentyki stosowanej przez

²⁶⁰ A. Semkowicz, *Oprawa książek*, s. 6–9.

wielu introligatorów w tym czasie. Górski użył granatowego płótna, na którego tle wyraźnie odbijają się złote tłoczenia na ściankach okładki i grzbiecie. Zwierciadło oprawy otoczone jest wąską bordiurą, którą tworzą geometryczne wzory tłoczone na ślepo. W centrum zwierciadła wytłoczono na złoto medalion z tytułem, a wokół niego rozmieszczono motywy roślinne i geometryczne wypełniające całą powierzchnię okładki. Na ich tle umieszczono symetrycznie cztery medaliony przedstawiające ludzkie głowy. Wolną przestrzeń między tłoczeniami częściowo pomalowano na zielony kolor. Równie dokładnie jest pokryty ornamentyką roślinną grzbiet okładki. Introligator naśladował w tym wypadku oprawy wydawnicze wykonywane w sposób zmechanizowany. W drugiej połowie XIX wieku przeżywały one szczytowy okres rozwoju. Dla polskich introligatorów wzorem do naśladowania były oprawy niemieckie i austriackie przekraczające czasami granicę dobrego smaku²⁶¹.

Kolejne dwie oprawy płócienne Górskiego są przykładem innego stylu, bardziej swojskiego. Pięknie ilustrowany *Album von Oberösterreich und Salzburg in 39 Ansichten mit erläuterndem Texte* (Salzburg 1855) został oprawiony w płótno koloru bursztynowego. Trzy brzegi wierzchniej okładki zdobi wąska bordiura w postaci małych gwiazdek i innych drobnych elementów tłoczonych na czarno. Centralną ozdobą, wytłoczoną na złoto, jest tytuł wkomponowany w wiązanekę z gałązek kwiatów i zbóż, poniżej umieszczono jaskółkę.

Niemiecki almanach „Ehret die Frauen” za rok 1837 oprawiono w zielone płótno. Bordiurę tworzą tłoczone na czarno gwiazdki otoczone podwójnymi ramkami prostokąta. W lewym górnym rogu umieszczono jedyną ozdobę okładki. Jest to okrągły medalion z popiersiem kobiety wytłoczony w kolorach złotym i czarnym; otaczające medalion kwiaty układają się w trójkąt. Tytuł wytłoczono ukośnie, poniżej umieszczono małego ptaszka. Ta ostatnia oprawa przypomina prace Aleksandra Ge-tritza, mistrza Górskiego. Wskazuje na to charakterystyczne umieszczanie ornamentu w lewym górnym rogu oprawy i ułożony ukośnie tytuł²⁶². Ten sposób zdobienia „z jaskółką lub koniczynką” krytykował

²⁶¹ W. Łysiak, dz. cyt., s. 70.

²⁶² Tamże, dz. cyt., s. 99.

A. Semkowicz jako przejaw złego smaku bibliofilów, któremu ulegają intrologatorzy²⁶³.

Helena Dąbczańska zamawiała oprawy u innego znanego intrologatora, Klemensa Fedunio. Zawodu nauczył się u lwowskiego mistrza Ferdynanda Opuchlaka. Po długoletniej wędrowce czeladniczej w 1876 roku otworzył ze współnikiem warsztat w Krakowie; intrologatornia przyjmowała zlecenia między innymi od Biblioteki Jagiellońskiej. W 1885 roku przeniósł się do Lwowa, gdzie zorganizował jeden z lepszych zakładów intrologatorskich. Oprawiał głównie dla Uniwersytetu Lwowskiego, jego profesorów i Biblioteki Uniwersyteckiej²⁶⁴. Różnokolorowe nalepki z jego nazwiskiem występują w 23 egzemplarzach; jednakowy napis pojawiający się na nich nie podaje lokalizacji firmy: „Intrologator Kl. Fedunio we Lwowie”. Rzemieślnik wykonał oprawy dla książek wydanych przede wszystkim w XIX wieku. Są one jednolite: grzbiec i narożniki pokryte płótnem, ścianki okładki obłożone papierem marmurkowym. Przykład takiej typowej oprawy wykonanej przez Klemensa Fedunio dla lwowskiej kolekcjonerki stanowi okładka powieści *Schluck und Jau* (Berlin 1900) niemieckiego pisarza Gerharta Hauptmanna. Płótno na grzbiecie i rogach jest zielone w odcieniu oliwkowym, natomiast papier marmurkowy to mieszanina kolorów: zielonego, szarego i pomarańczowego. Na dole grzbietu wytłoczony złoty inicjał *H. D.*

W pięciu egzemplarzach występuje nazwa warsztatu Wincentego Kuczabińskiego, a wytłoczony na jednym z grzbietów złoty inicjał „H.D.” wskazuje na kontakty Dąbczańskiej z tym warsztatem. Kuczabiński założył swoją pracownię w 1881 roku przy ulicy Karola Ludwika; później posiadał także sklep z dewocjonaliami i przedmiotami liturgicznymi. Intrologatornia Kuczabińskiego należała do największych w tym okresie we Lwowie, wyposażył ją w 18 nowoczesnych maszyn, zatrudniał kilkunastu pracowników²⁶⁵. W książkach lwowskiej kolekcjonerki odbito pieczętki, które ukazują pierwszą i kolejną lokalizację firmy: „W. Kuczabiński, Intrologator, Lwów, ul. Karola Ludwika 2” oraz „W. Kuczabiński, intrologatornia i skład papieru, Lwów Rynek I. 37”. Oprawy Kuczabińskiego

²⁶³ A. Semkowicz, *Oprawa książek*, s. 7.

²⁶⁴ G. Schmagier, *Fedunio Klemens*, [w:] *SPKP*, s. 215; A. Semkowicz, *O tradycji zawodowej*, „Polska Gazeta Intrologatorska” 1929, R. 2, nr 5, s. 53–56.

²⁶⁵ G. Schmagier, *Kuczabiński Wincenty Julian*, [w:] *SPKP*, s. 482–483.

wykonano z różnych materiałów: trzy książki oprawiono w płótna o intensywnych barwach: czerwonej, zielonej i brązowej; jeden egzemplarz ma oprawę półpłócienną i także jeden z brązowego papieru. Oprawy płócienne są dekorowane złotymi i czarnymi tłoczeniami. Wyjątkowe ich bogactwo występuje na okładce pracy Heinricha Dolmetscha *Der Ornamentenschatz* (Stuttgart 1887) wydanej jako teka. Brązowe płótno dokładnie pokrywają różnego rodzaju tłoczenia. Jedynym dla nich ograniczeniem są linie prostokątów ściśle do siebie przylegających, ale trudno w tym wypadku użyć określenia bordiura. Ornamenty roślinne łączą się z geometrycznymi, tworząc duże skupiska w rogach wierzchniej strony okładki i wokół centralnie wytłoczonego na złoto tytułu. Pozostałą przestrzeń wypełniono bardzo małym wzorem lilii.

W bibliotece Dąbczańskiej występują bardzo charakterystyczne oprawy płócienne. Wykonano je z mocnego płótna dość grubo tkanego, w kolorze brązu i grafitu; ciemne barwy straciły już wyrazistość. Wierzchołki okładki zdobią ślepe tłoczenia tworzące wąskie obramowanie za pomocą drobnych geometrycznych wzorów. W rogach powstałego prostokąta introligator wytłoczył duży wzór; spotyka się ich dwa rodzaje: kwiat otoczony listkami lub koło symetrycznie podzielone (plaster cytryny), otoczone motywami roślinnymi. W niektórych tak oprawionych egzemplarzach spotyka się pieczętkę lub pomarańczową nalepkę z napisem: *M. Munda, introligatornia i handel papieru we Lwowie*. Taka charakterystyczna oprawa występuje na czterotomowym dziele Édouarda Mennecheta *Cours complet de littérature moderne* (Paryż 1868). Na dole grzbietu wytłoczony inicjał *H. D.* Oprawy te wykonał Majer Mund, który swoją firmę miał na ulicy Kochanowskiego 1²⁶⁶.

W księgozbiórce Dąbczańskiej znajdujemy nazwy innych warsztatów introligatorskich działających w tym czasie we Lwowie. Występują one na jednej lub dwóch oprawach. Brak charakterystycznego inicjału *H.D.* na grzbiecie książki oraz innych dokumentów poświadczających kontakty z kolekcjonerką nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, że Dąbczańska zamawiała w tych pracowniach oprawy, chociaż jest to bardzo prawdopodobne. Dodatkowych wątpliwości dostarczają powrońceni kolekcjonerów żyjących w drugiej połowie XIX wieku. Tak jest

²⁶⁶ „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1897, R. 1, s. 155.

w wypadku albumu *Italien. Eine Wanderung von den Alpen bis zum Aetna* (Stuttgart 1876); jego poprzednim właścicielem był kompozytor Władysław Wszelaczyński i to on zamówił oprawę u Aleksandra Getritza albo Helena Dąbcańska. W tym albumie i na czasopiśmie „Revue du XIXe siècle” (Paryż 1866) odbito pieczętkę z napisem: „A. Getritz, Lwów, Rynek 41”. Aleksander Getritz w 1870 roku założył pracownię galanteryjno-introligatorską, która była ona bardzo popularna we Lwowie, szczególnie w zakresie introligatorstwa dewocyjnego i luksusowego. Wykonywał oprawy dla urzędów miejskich, bibliotek – Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Uniwersyteckiej i Politechniki. Prace Getritza były nagradzane na wystawach rzemiosła polskiego organizowanych między innymi we Lwowie, Przemyślu i Krakowie²⁶⁷.

W dwóch książkach występują zielone nalepki z napisem „J. Kostiuk, Zakład Introligatorski we Lwowie”. Oprawił on w jasnozielone płótno pracę Piotra Chmielowskiego *Współcześni poeci polscy* (Petersburg 1895) oraz w skórę album mający tytuł wytłoczony tylko okładce – *Riviera, Venezia* (B. m. 188.). Niewiele wiadomo o życiu i drodze zawodowej Jana Kostiuka. Z ogłoszeń prasowych, które zamieszczał w czasopismach wydawanych przez Towarzystwo Politechniczne we Lwowie, poznajemy lokalizację jego warsztatu; w roku 1882 był to Rynek 39, a już w 1883 roku ul. Krakowska 9²⁶⁸. Po jego śmierci około 1902 roku pracownię prowadziła wdowa²⁶⁹.

Oprawa albumu jest bardzo charakterystyczna; gruba, ciemnobrązowa skóra; bordiurę tworzą trzy prostokąty tłoczone na ślepo; zwierciadło pokrywa siatka rombów również tłoczonych na ślepo. Tytuł został wytłoczony złotymi literami na skórzanej wstążce przyklejonej pośrodku pierwszej strony okładki; brzegi kart są pozłoczone. Bardzo podobnie opracowano jeszcze pięć albumów, które powstały po połączeniu kart przedstawiających zabytki sztuki i architektury. Są to: *Florencja; Roma; Wenecja, Pisa; Rafael* oraz *Włochy*. Brak głównej strony tytułowej, a także informacji o miejscu opublikowania, pozwala przypuszczać, że albumy są wynikiem pracy introligatora, a nie wydawcy. Na grzbietach

²⁶⁷ G. Schmager, *Getritz Aleksander Józef*, [w:] SPKP, s. 256.

²⁶⁸ [Ogłoszenie Jana Kostiuka], „Dźwignia” 1882, R. 6, nr 11, s. 172; [Ogłoszenie Jana Kostiuka], „Czasopismo Techniczne” 1883, R. 1, nr 10, s. 140.

²⁶⁹ G. Schmager, *Bielczyk Tadeusz*, [w:] SPKP, s. 64.

tych egzemplarzy nie było wprawdzie inicjałów Heleny Dąbcańskiej, ale trudno oprzeć się wrażeniu, że poprosiła o oprawę ilustracji, które przywozła z podróży. Wszak wiadomo z jej biografii, że kilka miesięcy w roku spędzała we Włoszech. Dzisiaj również turyści mogą podobne pamiątki kupić w znanych miejscach.

W jednym egzemplarzu występuje informacja o pracowni Józefa Tillingera. Pieczętka z napisem: „J. Tillinger, Introligator, ul. Karola-Ludwika l. 4. we Lwowie” została odbita w pracy francuskiego astronoma Camille'a Flammariona *Les Mondes imaginaires et les mondes réels* (Paryż 1880) oprowianej w półskórek. Tillinger doskonalił swoje umiejętności w czasie wędrówki czeladniczej; około 1871 roku pracował w Wiedniu razem z innymi lwowskimi introligatorami – K. Fedunio, W. Kuczabińskim oraz Franciszkiem Starzeckim²⁷⁰. W roku 1877 był już mistrzem introligatorstwa i uczył Antoniego Drewniaka, przyszłego introligatora i działacza zawodowego²⁷¹.

Na płóciennej oprawie pracy Feliksy Eger *Historia Masonerii i innych towarzystw tajnych* (Warszawa 1904) odbito pieczętkę: „Wojciech Gryśiewicz, Księgarz, introligator, Lwów, ul. Kopernika l. 16”. Wymieniony introligator reprezentuje już następne pokolenie wykonujące ten zawód. Na Zwyczajnym Walnym Zgromadzeniu członków Cechu Mistrzów Introligatorskich 18 maja 1931 roku we Lwowie Wojciech Gryśiewicz został wybrany na członka zarządu, podobnie jak Michał Kuczabiński – młodszy brat Wincentego oraz Józef Legeżyński – syn Kazimierza²⁷².

Introligatorzy, których nazwiska występują w książkach Heleny Dąbcańskiej, to przedstawiciele licznej grupy zawodowej działającej we Lwowie w drugiej połowie XIX wieku i na początku wieku XX. W czasach, kiedy młoda kolekcjonerka zaczynała zamawiać oprawy dla swoich książek, w mieście było 40 introligatorów, dwukrotnie więcej niż księgarzy i antykwariuszy oraz drukarzy. Wprowadzona w Austrii ustawa przemysłowa z 15 marca 1883 roku zastępowała cechy rzemieślników stowarzyszeniami przemysłowymi. Introligatorzy

²⁷⁰ A. Semkowicz, *O tradycji zawodowej...*, s. 53–56.

²⁷¹ *Złote gody w introligatorstwie lwowskim*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1932, R. 5, nr 9, s. 121–122.

²⁷² *Sprawozdanie ze Zwyczajnego Walnego Zebrania cechu lwowskiego*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1931, R. 4, nr 6, s. 88–89.

tworzyli jedną grupę zawodową z tokarzami, fajkarzami, grzebieńiarzami, koszykarzami, wyrabiaczami korków, powroźnikami, parasolnikami, rytownikami i pieczętkarzami²⁷³. Oznaczało to obniżenie rangi zawodu, którego przedstawiciele wcześniej należeli do jednego cechu ze złotnikami²⁷⁴. Z *Księgi adresów miasta Lwowa* (Lwów 1883) możemy poznać nazwiska 30 introligatorów i adresy ich warsztatów²⁷⁵. Niektóre z nich wystąpiły w książkach Dąbczańskiej. Przypomnijmy, że był to „złoty okres” w dziejach księgarstwa i antykwarstwa lwowskiego, toteż wzrosło zapotrzebowanie na usługi introligatorskie; w księdze adresowej z 1897 roku występują już 43 firmy²⁷⁶.

Introligatorstwo we Lwowie rozwijało się od XV wieku²⁷⁷, jednak do tej pory nie powstały prace poświęcone temu zagadnieniu. Uczeni odnosili zazwyczaj swoje propozycje badawcze do wieków XVI–XVIII²⁷⁸; przedmiotem ich zainteresowania były pojedyncze oprawy lub wytwory określonego warsztatu introligatorskiego; stosunkowo najlepiej zostały zbadane oprawy z terenów Śląska i Małopolski²⁷⁹. Oprawy wykonywane we Lwowie w drugiej połowie XIX wieku i na początku następnego także do tej pory nie stały się przedmiotem opracowania²⁸⁰. Informacje o właścicielach warsztatów introligatorskich działających w omawianym okresie występują w *Słowniku pracowników książki polskiej* i jego suplementach; we wspomnieniach introligatorów i bibliofilów, w czasopiśmie na temat rzemiosła i techniki, w katalogach wystaw prezentujących między innymi oprawy, w podręczniku introligatorstwa, w księgach adresowych Lwowa oraz innych publikacjach. Na tej podstawie

²⁷³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 5, s. 509–510.

²⁷⁴ K. Hałaciński, *O krakowskich introligatorach ubiegłego wieku*, Kraków 1926, s. 24.

²⁷⁵ A. Kleczewski, *Księga adresów miasta Lwowa*, Lwów 1883, s. 15–16.

²⁷⁶ „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1897, R. 1, s. 154–155.

²⁷⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 5, s. 509.

²⁷⁸ Edward Różycki zajmujący się książką polską we Lwowie postulował gromadzenie i publikowanie materiałów dotyczących oprawy lwowskiej. Zob. M. Paczyńska, *Przeгляд polskich badań oprawoznawczych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1997, nr 7, s. 51–60.

²⁷⁹ K. Płaszczyńska, dz. cyt., s. 12–13.

²⁸⁰ E. Różycki, *Z dziejów XIX i XX-wiecznego introligatorstwa we Lwowie*, „Biuletyn Informatywno-Instrukcyjny” 1992, nr 3 (171), s. 21–37. Autor przedstawia sytuację zawodową introligatorów przede wszystkim w pierwszej połowie XIX w., nie zajmuje się samymi oprawami.

można naszkicować obraz środowiska rzemieślników z przełomu wieków, a także poznać innych introligatorów, których nazwiska nie pojawiły się w bibliotece H. Dąbczańskiej.

System kształcenia przyszłych introligatorów powodował, że była to grupa silnie zintegrowana. Więzy powstawały między mistrzem a czeladnikiem w ciągu trzech pierwszych lat nauki. W biografjach introligatorów zazwyczaj wymienia się nazwiska ich mistrzów oraz uczniów, których wyszkolili. I tak na przykład wiadomo, że Ferdynand Opuchlak, lwowski mistrz, wprowadził w tajniki rzemiosła Klemensa Fedunia; z kolei K. Fedunio nauczył introligatorstwa Wiktora Kozubka, Jana Czernickiego, Romana Jakobi, Aleksandra Semkowicza²⁸¹ oraz Stefana Michalika, który przejął po nim pracownię²⁸². W warsztacie Józefa Tillingera rozpoczął drogę zawodową Antoni Drewniak, który kilka lat później, po powrocie do Lwowa, kontynuował pracę u Michała Spożarskiego, a następnie Franciszka Starzeckiego²⁸³. Młodzi adepci zawodu udawali się na wędrowkę czeladniczą, podczas której poznawali nowatorskie rozwiązania stosowane w introligatorstwie. Była to też okazja do zawarcia nowych znajomości z czeladnikami i mistrzami²⁸⁴. Jako przykład można podać Mikołaja Górskiego, który wyruszył z Lwowa do Hamburga, Wiednia i Budapesztu, a następnie jeszcze przez trzy lata pracował w Moskwie i Petersburgu. Klemens Fedunio zatrudniony był przez wiele lat w introligatorniach wiedeńskich, razem z krakowskimi majstrami Karolem Schrammem i Emilem Schrottem oraz pochodzącymi z Lwowa – W. Kuczabińskim, F. Starzewskim i J. Tillingerem.

Aleksander Semkowicz w artykule wspomnieniowym przywołał wymieniane już postacie Aleksandra Getritza i Klemensa Fedunia, ale przedstawił również introligatora starszego od K. Fedunia, Michała Sembratowicza. Sembratowicz był wybitnym majstrem zatrudniającym wielu robotników i czeladników. W jego warsztacie panowały patriarchalne stosunki, szczególnie dbał o wychowanie swoich uczniów. A. Semkowicz

²⁸¹ A. Semkowicz, *O tradycji zawodowej...*, s. 55.

²⁸² G. Schmager, *Fedunio Klemens*, [w:] *SPKP*, s. 215.

²⁸³ G. Schmager, *Drewniak Antoni*, [w:] *SPKP*, s. 183.

²⁸⁴ Z. Szafranek, *Wędrowki introligatorów polskich*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1928, R. 1, nr 5, s. 72–73.

wymienił też Władysława Wierzbickiego, największego artystę introligatora lwowskiego, u którego w latach 1882–1885 pracował Robert Jahoda, znakomity introligator związany później z Krakowem²⁸⁵.

Introligatorzy brali udział w wystawach organizowanych we Lwowie. Na Powszechnej Wystawie Krajowej w roku 1894 przedstawiciele tego zawodu pokazali swoje prace w grupie XXVIII, razem z wydawnictwami księgarni, towarzystw naukowych, okazami sztuki reprodukcyjnej oraz przedmiotami z zakresu drukarstwa, giserstwa i litografii. Lwowskie warsztaty reprezentowali A. Getritz, W. Kuczabiński, M. Spożarski, a także Ludwik Wierzbicki. Firma Michał Spożarski i Syn przedstawiała wzory opraw ewangelii, książeczek do modlitwy itp.; Ludwik Wierzbicki pokazywał okładki dyplomów honorowego obywatelstwa, adresu jubileuszowego i albumu pamiątkowego. Jego zakład jako pierwszy w Galicji od 1877 roku wyrabiał te przedmioty według metod zagranicznych²⁸⁶.

Introligatorzy, których nazwiska występowały w książkach Dąbcańskiej, byli współorganizatorami I Lokalnej Wystawy Prac Uczniów Rękodzielniczo-Przemysłowych i Zabytków Cechowych we Lwowie, 1905²⁸⁷. Impreza została zorganizowana z inicjatywy Izby Rękodzielniczej, której prezesem był A. Getritz, zasiadający w prezydium komitetu wystawy. W komisji organizacyjnej pracowali: K. Legeżyński, K. Fedunio będący wtedy prełożonym Stowarzyszenia Introligatorów oraz Stanisław Getritz. Ten ostatni nauczył się zawodu u stryja Aleksandra, a po 1900 roku przejął warsztat M. Sembratowicza²⁸⁸. Na wystawie przedstawiali swoje prace czeladnicy A. Getritza, M. Górskiego, K. Fedunia, Michała Kutaleka, K. Legeżyńskiego, Mieczysława Nowaka, F. Starzeckiego.

Pod koniec XIX wieku we Lwowie działało nie tylko Stowarzyszenie Introligatorów. W 1886 roku założono organizację Zgromadzenie Towarzyszy, a przy niej Korporacyjną Kasę Chorych. Następną formą tego stowarzyszenia był Związek Zawodowy Robotników i Robotnic Introligatorskich, którego statut został zatwierdzony 20 sierpnia 1899 roku.

²⁸⁵ A. Semkowicz, *O tradycji zawodowej...*, s. 55–56.

²⁸⁶ *Katalog Powszechnej Wystawy Krajowej we Lwowie roku 1894*, Lwów 1894, s. 287–294.

²⁸⁷ *Katalog I Lokalnej Wystawy...*, s. 9–11, 39–40.

²⁸⁸ G. Schmagier, *Getritz Stanisław*, [w:] *SPKP*, s. 256–257.

Związek przechodził liczne zmiany; w roku 1922 połączono go ze Związkiem Towarzystwa Drukarzy pod nazwą Związek Drukarzy i Pokrewnych Zawodów w Polsce, z centralą w Warszawie. Wybitnym działaczem Związku był Antoni Drewniak²⁸⁹.

W tamtym czasie pracownie introligatorskie oferowały klientom nie tylko wykonanie oprawy, ale także inne usługi. Wskazują na to połączenia słów występujące w nazwach firm: introligatorska i galanteryjna (J. Kostiuk)²⁹⁰; introligatorsko-galanteryjna (A. Getritz, W. Kucza-biński); introligatornia i handel papieru (M. Munda). Ich zakres można poznać na przykład z ogłoszeń zamieszczanych w czasopismach i innych publikacjach. Franciszek Starzecki (ul. Ormiańska 27) w ogłoszeniu informował, że „[...] wykonuje wszelkie oprawy książek w oprawach ozdobnych i pojedynczych. Przyjmuje całkowite nakłady do oprawy w płótno, kartonowania lub broszurowania, szyje masowo drutem lub ręcznie nićmi, oraz wykonuje wszelkie roboty w zakres introligatorstwa wchodzące po cenach umiarkowanych, rękując za rzetelne wykonanie”²⁹¹. A. Getritz listę oferowanych usług rozszerzył jeszcze o: naklejanie na płótno map, planów, fotografii itp.; sprzedaż wyrobów galanteryjnych, albumów, dyplomów, tek na biurka, kaset na srebro i klejnoty, makat, ram ze skóry, drzewa, pluszu; polecał również własny skład papieru i przyborów szkolnych oraz magazyn artykułów religijnych. J. Kostiuk zachęcał klientów umiarkowaną ceną wykonywanych usług. Oprawę na miesięcznik „Dźwignia”, w którym zamieścił ogłoszenie, wycenił na 1 złr. 20 ct.²⁹² Przypomnijmy, że podobna kwota wystąpiła na rachunku wystawionym przez M. Górskiego dla Dąbczańskiej. Na tej podstawie, można przyjąć, że wykonanie niedrogiej oprawy kosztowało 1 złr. 20 ct.–2 złr., była to cena taniej powieści²⁹³.

Wielkie zmiany w introligatorstwie nastąpiły po wprowadzeniu maszyn. W latach 60. XIX wieku niemieckie fabryki Beckerta i Krausego

²⁸⁹ *Złote gody...*, s. 121–122.

²⁹⁰ [*Ogłoszenie Jana Kostiuka*], „Dźwignia”, s. 172.

²⁹¹ *Pierwszy ilustrowany galicyjski przewodnik dla handlu i przemysłu – 1909*, Lwów 1909.

²⁹² [*Ogłoszenie Jana Kostiuka*], „Dźwignia”, s. 172.

²⁹³ Księgarnia Jakubowskiego i Zadurłowicza w ogłoszeniu polecała swoje powieści wraz z cenami, np. powieść historyczna Franciszka Rawity-Gawrońskiego *Ractawice* kosztowała 2 złr. 10 ct., Kajetana Abgarowicza *Polubowna ugoda* 2 złr. 10 ct. Por. *Katalog Powszechnej Wystawy...*

w Lipsku zaczęły wytwarzać maszyny introligatorskie. Przy ich użyciu można było obcinać, złocić, szyć drutem i nicią, a także barwić brzegi książki. Nowoczesna technika wypierała pracę ręczną.

Przyszły czas rozkoszowania się oprawami w kolorowe płótna, z suto złożonym w maszynie frontem i grzbietem tzw. Prachtinbandami lipskimi, na których się nasze introligatornie wówczas wzorowały. Zanik smaku, gonienie za tanim efektem, fałsz i imitacja, oto fatalny stan introligatorstwa z tych czasów. Zasada masowej produkcji „tanio i prędko” dokonały reszty przez zastosowanie tandetnego wykonania (np. szycia drutem) przy użyciu lichych materiałów²⁹⁴.

We Lwowie w nowoczesne maszyny wyposażony był między innymi warsztat Wincentego Kuczabińskiego; w 1889 roku zakupił ich 18²⁹⁵. Omawiana wcześniej oprawa płócienna wykonana w jego pracowni, pokryta dokładnie ornamentami tłoczonymi i innymi, jest dobrym przykładem introligatorstwa, któremu tak niechętni byli współcześni mistrzowie tworzący oprawy ręcznie²⁹⁶.

Wśród opraw wykonanych dla Dąbczańskiej przez Klemensa Fedunia, Mikołaja Górskiego oraz Kazimierza Legeżyńskiego znajdziemy przykłady tradycyjnego uprawiania rzemiosła. Tak można sądzić o oprawach półpłóciennych i półskórkowych, które najczęściej zamawiała Dąbczańska. Według A. Semkowicza o oryginalności opraw wykonanych w warsztacie świadczą wyklejka i papier wierzchni wykonane według pomysłu introligatora, a także barwiona skóra²⁹⁷. Desenie występujące na papierze i skórze uzyskiwano przez ręczne rozciąganie barw szpilką lub grzebieniem; powstawały w ten sposób marmurki, pawie oczka, kropeczki nieregularnej wielkości i inne wzory²⁹⁸. Użycie takich materiałów introligatorskich obserwuje się na oprawach wymienionych wcześniej

²⁹⁴ K. Hałaciński, dz. cyt., s. 25.

²⁹⁵ G. Schmager, *Kuczabiński Wincenty Julian*, [w:] SPKP, s. 482–483.

²⁹⁶ Oprawy z drugiej połowy XIX w. uważane przez współczesnych za pozbawione gustu zostały docenione później przez bibliofilów. Zob. W. Łysiak, dz. cyt., s. 77–84.

²⁹⁷ A. Semkowicz, *Oprawy książek...*, s. 14.

²⁹⁸ K. Hałaciński, dz. cyt., s. 25–26.

mistrzów. Jedynie występujący czasami na okładce lakierowany papier, wykonywany fabrycznie, przypomina, że postępu w tej dziedzinie nie udało się uniknąć.

Oprawy wykonane dla Dąbczańskiej zachowały się w różnym stanie. Księgozbiór był kilkakrotnie przenoszony i raczej nieodkurzany. Wiele opraw jest bardzo zniszczonych; szczególnie ucierpiały oprawy płócienne, straciły barwę pod wpływem światła i zwykłych zabrudzeń, poodpadały grzbiety słabo związane z blokiem książki i powleczone luźno tkanym materiałem. Bardzo dobrze spełniają swoje zadanie oprawy półpłócienne i półskórkowe wykonane przez lwowskich introligatorów. Kolorowe papiery na ściankach okładki nadal przyciągają wzrok oryginalnym zestawieniem kolorów i wzorów charakterystycznych dla pracowni, z której pochodzą. Stan opraw potwierdza opinię Semkowicza na temat trwałości niektórych materiałów introligatorskich. Uważał on, że oprawa z dobrego papieru, wzmocniona na grzbiecie i rogach, jest znacznie trwalsza od oprawy płóciennej i sprawdza się szczególnie w wypadku książek, z których korzysta cała rodzina i inne osoby²⁹⁹.

3.6. Użytkowanie biblioteki

Pod koniec XIX wieku, kiedy Helena Dąbczańska powiększała swój księgozbiór, we Lwowie działało wiele bibliotek³⁰⁰. W dużej mierze była to zasługa społeczeństwa polskiego, które pozbawione instytucjonalnych świadczeń na rzecz rozwoju nauki podjęło trud tworzenia bibliotek przechowujących dorobek rodzimej kultury, a także stanowiących podstawę badań naukowych. W rozwoju nauki i oświaty widziano sposób na odrodzenie się nowoczesnego narodu. Idea ratowania przeszłości dla przyszłości, jak powiedział Tytus Działyński, przyswiecała tworzeniu wielu kolekcji³⁰¹. W społeczeństwie pamiętano też

²⁹⁹ A. Semkowicz, *Oprawy książek...*, s. 10, 15.

³⁰⁰ *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej*, red. B. Bieńkowska, Poznań 1998.

³⁰¹ K. Korzon, *Polskie biblioteki fundacyjne w okresie zaborów*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1981, z. 17, s. 255–261.

o przesłaniu twórców Biblioteki Załuskich – własną biblioteką należy dzielić się z innymi³⁰².

Dużą rolę w tym procesie odegrały biblioteki domowe, szczególnie te działające na podstawie aktu fundacyjnego. We Lwowie był to Zakład Narodowy im Ossolińskich, Biblioteka Fundacji hr. W. Baworowskiego oraz Biblioteka Ordynacji hr. Dzieduszyckich. Kolekcja Heleny Dąbczańskiej ustępuje pod względem wielkości wymienionym bibliotekom, jednak i ona miała swój udział w rozwoju nauki i kultury.

Wiadomości o wykorzystywaniu biblioteki i innych zbiorów dostarczyła sama kolekcjonerka w swoim *Pamiętniku*, a także jej korespondencja przekazana wrocławskiemu Ossolineum. Helena Dąbczańska chętnie witała w swoim domu przyjaciół i inne osoby, które pragnęły odwiedzić jej muzeum. Dawała swoim gościom dużo swobody podczas zwiedzania jej domu lub regularnych odwiedzin. Mogli oni nie tylko oglądać zbiory, ale także brać eksponaty do ręki, a książki przeglądać lub czytać. Na stojących w salonie solidnych stołach bibliotecznych można było rozkładać duże foliały. W pewnym okresie w soboty Dąbczańska przyjmowała profesorów. Byli wśród nich: Józef Markowski, lekarz i profesor anatomii Uniwersytetu Lwowskiego, Stanisław Niemczycki, profesor chemii, rektor Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie; Tadeusz Mańkowski, prawnik, historyk sztuki, muzealnik, pracownik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Do tego grona należeli też historycy sztuki: Józef Piotrowski i profesor Zygmunt Batowski. „W godzinach wieczornych, a często po północy oglądali książki, tkaniny, sztychy, a ponieważ w ciągu tygodnia zawsze coś do zbiorów przybyło, przeto zawsze znajdowali ciekawy temat do dyskusji”³⁰³. Również profesor Władysław Witwicki, długoletni przyjaciel Dąbczańskiej, który odwiedzał kolekcjonerkę z inną grupą gości, powracał w listach do chwil spędzonych w bibliotece. W grudniu 1929 roku napisał z Warszawy:

To było niecodzienne miejsce, przybytek muz nieoceniony, niedziele niezapomniane, ustronń zaczarowana, do której nieraz myślam wracam i zamiast płakać, że jej nie ma, cieszę się, że była, że mnie też dane było pod ten trzeci numer zachodzić, oglądać Calame’a

³⁰² B. Szyndler, *Biblioteka Załuskich*, Wrocław 1983, s. 47.

³⁰³ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 344.

i szkicowniki, i rzadkie białe i czarne kruki [...]. Czasu nikt nie odwróci, ale tak bym się cieszył, gdyby przynajmniej za mojego życia trwały pod trzecim numerem półki świecące złoconymi grzbietami książek o czerwonych brzegach, litografie, stare rękopisy, obrazki, szkice, dywany, hafty i pani koło tego z fortepianem i małym kółkiem znajomych. Taki zakątek z czasów Rousseau³⁰⁴.

Wiele lat później, w liście z listopada 1946 roku, Witwicki, pisząc o lekturach, które pozwalają mu przetrwać trudny czas, także nawiązał do przeszłości: „Czytałem je z myślą o Tobie. A najżywiej przypominała Twoją dawną ulicę i bibliotekę we Lwowie książka niemiecka z winietą na wierzchu: *Pamiętniki Ninon de Lanklos*. [...] W duchu ją w Twojej bibliotece przy lampie czytam, słuchając, czy nie zaczną małe obcasy postukiwać po niewidzialnych schodach”³⁰⁵.

W księgozbiórce Dąbczańskiej było wiele książek i czasopism, których samo przeglądanie mogło sprawiać przyjemność odwiedzającym ją gościom. Z polskich czasopism można podać jako przykład „Świat”, dwutygodnik ilustrowany poświęcony literaturze i sztuce³⁰⁶. Kolekcjonerka posiadała wszystkie roczniki, które ukazały się w latach 1888–1895. Pismo miało kształtować smak artystyczny i poczucie piękna u odbiorców, dostarczać aktualnych informacji o sztuce i literaturze narodowej, o kierunkach artystycznych, o życiu literackim i artystycznym. Ozdobą pisma były reprodukcje dzieł sztuki, na przykład Matejki czy Grottgera. Piękne ilustracje zdobiły również „Bluszcz”, jeden z najpoczytniejszych periodyków dla kobiet, którego Dąbczańska zgromadziła pięćdziesiąt woluminów³⁰⁷. Pismo reprezentowało program umiarkowanej emancypacji, zachęcało do pielęgnowania tradycji, propagowało pracę i praktyczne kształcenie kobiet. W starannie redagowanym dziale literackim zamieszczano utwory znanych pisarzy i poetów. Helena Dąbczańska posiadała osobno opalone dodatki do pisma poświęcone modzie i literaturze.

³⁰⁴ Tamże, s. 343.

³⁰⁵ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1945, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 298.

³⁰⁶ A. Żyga, *Świat*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1985, s. 458.

³⁰⁷ M. Brykalska, *Bluszcz*, [w:] *Literatura polska*, t. 1, s. 88.

Równie atrakcyjne były roczniki „Kłosów”, głównie z lat 70. i 80., oraz osobno oprowiane dodatki zawierające powieści i opowiadania³⁰⁸. Pismo to było przeznaczone dla inteligencji i mieszczaństwa, uwzględniało w szerokim zakresie współczesną problematykę polityczną, społeczną, ekonomiczną i techniczną. Z działami poświęconymi literaturze i krytyce literatury i sztuki współpracowali najznajmniejsi ludzie pióra. Artykuły w piśmie były bogato ilustrowane.

Pośród czasopism wychodzących za granicą starannym wydaniem i bogactwem ilustracji wyróżniała się „L'illustration” wydawana w Paryżu; pismo zamieszczało artykuły poświęcone różnym zagadnieniom, od polityki, literatury, opisów obyczajów i podróży po modę³⁰⁹. „L'Art et le Beau” ukazywało się także w Paryżu; pojedyncze zeszyty wyglądały jak albumy. Poświęcone były zazwyczaj jednemu malarzowi, a tekst omawiający jego twórczość zdobyły reprodukcje dzieł. Bardzo podobne było pismo „Meister der Farbe” wydawane w Lipsku; Dąbczańska posiadała wszystkie jego roczniki z lat 1904–1916.

Panie, które odwiedzały kolekcjonerkę, mogły przeglądać czasopisma poświęcone modzie, wykrojom i robótkom. W tej grupie przykładem może być: „La Grande Dame” wydawane w Paryżu, „Der Bazar” ukazujące się w Berlinie, „Margherita” publikowane w Mediolanie oraz wychodzący w Brukseli „Journal des Dames et des Demoiselles”.

Nie sposób nie wspomnieć o dziełach o treści erotycznej, które dostępne były dla nielicznych. Helena Dąbczańska obiecała przekazać je Feliksowi Koperze. Dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie w liście z 1908 roku pisał: „Przypomnieć się ośmielę dział biblioteki dla wybranych – biblioteka secreta. Przynęka mi to Pani. Przecie Pani nie zechce, aby to kiedyś księża spalili”³¹⁰. Wspomniane egzemplarze zaginęły, ale tematyka erotyczna jest nadal obecna w księgozbiórze. Pojawia się w publikacjach najczęściej w postaci ilustracji. Dobrym przykładem są

³⁰⁸ M. Brykalska, *Kłosy*, [w:] *Literatura polska*, t. 1, s. 449.

³⁰⁹ Wybitny realista francuski, Gustaw Flaubert, w powieści *Szkoła uczuć* wymienia m.in. popularne czasopisma „Illustration” i „Revue des Deux Mondes”, które leżały na stolikach w paryskich salonach. To ostatnie pismo także posiadała Helena Dąbczańska. Świadczy to o zainteresowaniu kulturą europejską i czynnym w niej uczestniczeniu. Zob. G. Flaubert, *Szkoła uczuć*, Warszawa 2004, s. 250, 377.

³¹⁰ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1905–1923, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11996/I, s. 398.

tutaj katalogi cyklicznej wystawy odbywającej się w Paryżu w drugiej połowie XIX wieku pod nazwą *Le Nu au Salon*, na której przedstawiano nagość w sztuce lub książka *La Physiologie du nu* Guy de Téraonda, francuskiego pisarza i publicysty, którego eseje o nagości ilustrują zdjęcia kobiet, mężczyzn i dzieci pozbawionych odzieży.

Pokoje biblioteczne w amfiladzie sprzyjały przebywaniu razem, wspólnym rozmowom i rozrywkom. Taki układ pomieszczeń charakterystyczny był dla ziemiańskich dworów i mieszczańskich domów. W XIX wieku żyło się inaczej, ludzie spędzali więcej czasu wspólnie, zarówno w gronie rodzinnym, jak i ze znajomymi³¹¹. Szczególnie pora wieczorna sprzyjała zebraniom, podczas których czytano, przeglądano czasopisma, rozmawiano o literaturze, sztuce, aktualnych wydarzeniach kulturalnych, społecznych i politycznych. Ten obyczaj charakterystyczny dla ziemiańskiego stylu życia upowszechnił się również w domach mieszczańskich, których gospodarze bardzo często wywodzili się ze szlachty. Opis zajęć wykonywanych podczas wspólnego zebrania w salonie, sporządzony między innymi na podstawie wspomnień ludzi, którzy żyli w kresowych dworach, w znacznym stopniu odnosi się także do spotkań u Heleny Dąbczańskiej.

Na porządku dziennym było też czytanie książek w języku francuskim, niemieckim i angielskim. Uczono się języków po to, by ich używać. Podobnie prenumerowano czasopisma polskie i zagraniczne. Czapska wymienia „Świat”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Die Woche”, „La Nature”, Żółtowska – angielski magazyn poświęcony sztuce pt. „Studio”, Kieniewicz – „Wędrowca” i „L’Illustration”. Był to więc powszechny zwyczaj. Po raz kolejny przekonujemy się, że ci ludzie mieszkający na głuchej prowincji czuli się obywatelami świata. Znali po kilka języków, podróżowali po Europie, czytali zachodnie pisma [...]. Oczywiście mieli na to wszystko pieniądze, ale jak mądrze z nich korzystali! Czasopisma przychodziły pocztą razem z listami i były tak jak książki czytane w salonie. Przeglądano je i omawiano ilustracje. Wiele pań prenumerowało pisma pokazujące jak urządzić dom, zawierające porady krawieckie oraz

³¹¹ I. Domańska-Kubiak, *Zakątek pamięci. Życie w XIX-wiecznych dworach kresowych*, Warszawa 2004, s. 91.

wzory haftów i koronek. Drukowano w nich w odcinkach powieści Sienkiewicza, Prusa i Kraszewskiego³¹².

Niektóre z wymienionych tytułów spotykamy w bibliotece Heleny Dąbczańskiej.

Lwowska kolekcjonerka przyjmowała w salonie ludzi wykształconych, profesorów lwowskich uczelni, pracowników Ossolineum, malarzy, aktorów, muzyków i innych. Ich postacie zostały przybliżone w rozdziale drugim. Spotykali się oni w bibliotece Heleny Dąbczańskiej, żeby poznać zakupione nowości, poczytać, porozmawiać, a także odpocząć i interesująco spędzić czas.

Listy z podziękowaniami, które otrzymała Helena Dąbczańska od ludzi nauki, dostarczają przykładów konkretnego wykorzystania jej biblioteki. W kwietniu 1925 roku napisał z Krakowa do kolekcjonerki Adam Bar, historyk literatury, bibliograf związany z Biblioteką Jagiellońską. Wybierał się do Lwowa, by w Ossolineum i Bibliotece Pawlikowskich poszukiwać materiałów do monografii o Walerym Łozińskim. Zamierzał odwiedzić również Dąbczańską:

Pani posiada bardzo poważne zbiory odnoszące się do stosunków i nastrojów literackich ówczesnego Lwowa (1856–61), które będą dla mnie tym cenniejsze, że śp. Ojciec Pani był najserdeczniejszym przyjacielem Łozińskiego. [...] Będąc najmocniej przekonany, że Pani nie odmówi mi swojej pomocy, zwłaszcza że słyszałem o Jej niezwyklej uprzejmości dla pracowników naukowych, przepraszam jeszcze raz za moją śmiałość i kreślę się z prawdziwym poważaniem³¹³.

Z biblioteki Dąbczańskiej korzystał Aleksander Brückner, historyk kultury i literatury, sławista, badacz dziejów języka. Studia slawistyczne ukończył we Lwowie w 1875 roku, następnie studiował w Lipsku i Berlinie. Z tym ostatnim miastem związał życie naukowe, jednak nie zaniedbywał kontaktów z krajem. Co roku przyjeżdżał do Lwowa,

³¹² Tamże, s. 94–95.

³¹³ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12234/II, s. 23–24.

by pracować w Ossolineum. W czasie jednego z takich pobytów odwiedził dom kolekcjonerki, za co podziękował w liście z 1907 roku: „[...] składam raz jeszcze wyrazy szczerzej wdzięczności za łaskawe dozwolenie oglądania i korzystania z cennych zbiorów pańskich, wyrazy podziwu tego zamiłowania ku rzeczom sztuki i literatury, tej wspa- niałomyślnej ofiarności wreszcie, przeznaczającej te zbiory ku użyt- kowi ogólnemu”³¹⁴.

Kolekcjonerka używała też swoich zbiorów pracownikom naukowym żyjącym we Lwowie. Świadczą o tym listy od Bronisława Czarnika, hi- storyka literatury, który ponad czterdzieści lat związany był zawodowo z Ossolineum. Przedmiotem jego zainteresowań były między innymi twórczość literacka i działalność wybitnych postaci związanych z Ga- licją. W listach dziękował Dąbczańskiej za udostępnienie papierów po Stanisławie oraz Leszku hr. Borkowskich³¹⁵.

Właścicielka biblioteki również z niej korzystała, chociaż trudno to potwierdzić przez jednoznaczne świadectwa, za które uważa się wypowiedzi własne czytelników utrwalone na marginesach i między liniami czytanego tekstu, a także opisy lektur w pamiętniku lub ko- respondencji. Z potwierdzonym śladem lektury Dąbczańskiej spoty- kamy się w liście od profesora W. Witwickiego ze stycznia 1942 roku. Kolekcjonerka musiała wcześniej napisać o tym, co czyta, skoro uczonej odpisał: „Bardzo się cieszę, że Pani czytuje Ksenofonta po francusku i nie myślę sobie nic głupiego, tylko wyobrażam sobie ten tomik z czer- wonymi brzegami, w cielęcej skórze, wypukłe sznurki na grzbiecie, wylepka w zygzaki, ciasno zbite kartki, ani otworzyć. Tym bardziej, że od 150 lat nikt go nie czytał”³¹⁶. Nie poznajemy tytułu czytanego dzieła; w zbiorze Dąbczańskiej zachował się drugi tom *L’histoire de Thucydide de la Guerre du Péloponèse, continuée par Xénophon*, opra- wiony w pergamin, wydany w Amsterdamie w 1694 roku. Możliwe, że kolekcjonerka sięgnęła właśnie po to dzieło Ksenofonta, ucznia So- kratesa, który kontynuował dzieje *Wojny peloponeskiej* niedokończo- ne przez Tukidydesa.

³¹⁴ Tamże, s. 121.

³¹⁵ Tamże, s. 187, 191.

³¹⁶ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1915–1949, Zakład Narodowy im. Ossoliń- skich we Wrocławiu, sygn. 12012/II, s. 260.

Zdaniem Karola Głombiowskiego nie tylko wypowiedzi właściciela biblioteki są źródłem poznania jego zainteresowań czytelniczych. Świadczy o tym także struktura księgozbioru, ponieważ stanowi rezultat pewnej selekcji i wyboru³¹⁷. W wypadku kolekcji Dąbczańskiej tak było niewątpliwie. Wielokrotnie na kartach jej *Pamiętnika* czytamy, że wybrała na przykład 400 tomów z biblioteki Władysława Wszelaczyńskiego, *Album* Wincentego Kielesińskiego z książek po księdzu Eustachym Skrochowskim, u antykwariusza Tulei najwartościowsze według niej książki Mniszchów³¹⁸. Przedstawieniem wpływu zainteresowań kolekcjonerki na zawartość księgozbioru zajmiemy się w ostatnim rozdziale, natomiast można już wstępnie stwierdzić, znając biografię Dąbczańskiej i niektóre jej poglądy, że musiała sięgać po pewne rodzaje publikacji. Kupowała literaturę piękną, której autorami byli żyjący w jej czasach twórcy. Jako osoba kulturalna, przyjmująca w salonie-bibliotece ludzi nauki, pisarzy i artystów musiała czytać nowe utwory, które zazwyczaj omawia się na takich spotkaniach. Dostawała od lwowskich autorów ich prace, często poruszające aktualne problemy życia kulturalnego i społecznego; jako osoba energiczna i ciekawa wielu spraw zapewne zapoznawała się z ich treścią. W jej księgozbiornie występuje wiele prac dotyczących sztuki, a także katalogów wystaw oraz zbiorów bibliotecznych, muzealnych i galerii. Dąbczańska z biegiem lat stała się znawczynią dzieł sztuki, gromadziła je, niekiedy sprzedawała; taka literatura dostarczała jej informacji o lokalizacji i cenach przedmiotów artystycznych.

Helena Dąbczańska darzyła swoich gości zaufaniem, chociaż niektórzy nie zasługiwali na to. Z kolekcji znikwały różne przedmioty, w tym również książki. Kolekcjonerka tę kategorię odwiedzających nazywała „duchami złodziejskimi”. Po latach napisała żartobliwie w *Pamiętniku* o duchach, które buszowały w jej szafach bibliotecznych: „I tu uderza wielka rozmaitość upodobań. Jeden lubował się w wydawnictwach erotycznych, drugi zbierał inkunabuły, a tamten znowu wydawnictwa artystyczne. A znalazł się nawet i taki, który zabrał sobie na pamiątkę na pergaminie pisany *Koran* z cudownymi arabeskami w złocie”³¹⁹. Dąb-

³¹⁷ K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, s. 65–67.

³¹⁸ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 320–321.

³¹⁹ Tamże, s. 346.

czańska niekiedy wiedziała, kto przywłaszczył sobie dany przedmiot. Na liście z 1908 roku od Bohdana Janusza, lwowskiego publicysty, archeologa i etnologa, dopisała ołówkiem: „Ukradł mój obrazek z szafy w bibliotece”³²⁰.

Dom lwowskiej kolekcjonerki przy ul. Cytadelnej 3 był placówką kulturalną. Obecnie podobne zadania realizują biblioteki publiczne i muzea. W czasach zaborów osoby zamożne, którym na sercu leżało dobro społeczeństwa i przyszłość Polski, gromadziły zbiory oddawane następnie do użytku publicznego. Helena Dąbczańska włączyła się w ten proces z całym zapalem, tej idei poświęciła całe swoje życie, wytrwałością i energią zastąpiła niedostatek środków finansowych.

³²⁰ Papiery Heleny Dąbczańskiej z lat 1895–1954, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12618/III, s. 7–18.

Analiza cech formalnych księgozbioru

Opisy bibliograficzne pozycji tworzących księgozbiór dostarczają materiału, który można analizować według wielu kryteriów¹. W tym rozdziale przedstawimy kilka cech formalno-wydawniczych książek Dąbcańskiej pozwalających dokładniej scharakteryzować jej bibliotekę. Sprawdźmy, ile w zachowanej części księgozbioru znajduje się książek dawnych, których obecność jest przejawem bibliofilstwa właścicielki, a ile dzieł nowych świadczących o aktualności księgozbioru. Analiza miejsc wydania wyznaczy zasięg terytorialny księgozbioru; dowiemy się, jakie części w bibliotece stanowią książki wydane na ziemiach polskich i za granicą. Poznamy również nazwy oficyn związanych z dominującymi w zbiorze ośrodkami wydawniczymi i porównamy z sytuacją na polskim rynku wydawniczym. Zasięg terytorialny dostarczy także informacji o kręgach rozchodzenia się książek, przenikaniu przez zaborcze kordony, atrakcyjności polskich publikacji wydanych za granicą i obcej książki dla polskiego odbiorcy.

Zbadanie zasięgu językowego zbioru pozwoli określić język druków oraz wskazać liczbę publikacji w danym języku mogącą świadczyć o jego popularności w danej epoce. Omówienia wymaga również sprawa znajomości języków obcych przez właścicielkę biblioteki. Dane o języku oryginału pokażą dzieła polskie tłumaczone na język obcy i dzieła zagraniczne przełożone na język polski.

¹ K. Bednarska-Ruszajowa, *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, Kraków 1990, s. 37–53.

4.1. Druki z XVI wieku

Biblioteka Heleny Dąbczańskiej zawiera osiem rękopisów i 5949 druków, które omówimy według stuleci. Najstarsze książki pochodzą z XVI wieku, jest ich 28, a wydrukowano je w oficynach polskich i zagranicznych. W tabeli 1 zestawiono miejsca wydania i odpowiadającą im liczbę publikacji. Dwie książki nie mają miejsca opublikowania oraz nazwy drukarza.

Książki polskie są tylko trzy; wszystkie pochodzą z wybitnych oficyn krakowskich², z drukarni: Mikołaja Scharffenberga (*Nowy Testament polski*, 1577), Andrzeja Piotrkowczyka (*Jakub Wujek Postylla mniejsza*, 1596) oraz Drukarni Łazarzowej należącej do Jana Januszowskiego (Stanisław Sokołowski *Opera. T. 2. War. B.*, 1598). Wśród ośrodków zagranicznych czołowe miejsca zajęły: Wenecja (6), która była głównym centrum druku w tym okresie³, następnie Antwerpia (4) oraz Bazylea i Strasburg (3).

Tabela 1. Zasięg terytorialny druków z XVI wieku

Polska	Liczba druków	Zagranica	Liczba druków
Kraków	3	Wenecja	6
		Antwerpia	4
		Bazylea	3
		Strasburg	3
		Lejda	2
		Frankfurt n/M	1
		Lozanna	1
		Lyon	1
		Paryż	1
		Wiedeń	1
		B.m.	2
Razem	3	Razem	25

Źródło: opracowanie własne.

W grupie druków szesnastowiecznych dominują dzieła w języku łacińskim (19); w tym czasie łaciny używano w ogólnoeuropejskich kręgach

² M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie XVI w.*, Kraków 2004.

³ A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów polskiej książki w okresie renesansu*, Wrocław 1975, s. 18.

naukowych i literackich, w Polsce była także językiem urzędowym w administracji państwowej, chętnie używali jej dyplomaci i politycy. Znajomość łaciny sprzyjała kontaktom intelektualnym, dlatego oficyny polskie i zagraniczne drukowały książki w tym języku⁴. W okresie renesansu ponownie zainteresowano się autorami starożytnymi, wśród książek Dąbczańskiej znajduje się 10 dzieł ich autorstwa. Języki narodowe, które stopniowo rozszerzyły swój zasięg w komunikacji społecznej, są rzadziej reprezentowane; w języku niemieckim trzy pozycje, polskim dwie, greckim, francuskim, włoskim po jednej, jest także jedna książka, w której wydrukowano tekst w języku greckim i łacińskim.

W książkach szesnastowiecznych występuje tylko jedno tłumaczenie. Jest to łacińska przeróbka *Wojny żydowskiej* Józefa Flawiusza przetłumaczona na język niemiecki przez Konrada Lautenbacha.

W bibliotece Heleny Dąbczańskiej znajduje się niewiele wydawnictw z XVI wieku. Ich podział według dziesięcioleci pokazano w tabeli 2. Nie występują książki z początków wieku, pierwszego i drugiego dziesięciolecia. Najwięcej druków pochodzi z trzech ostatnich dziesięcioleci, na które przypada szczyt rozwoju drukarstwa w Polsce⁵.

Tabela 2. Podział chronologiczny druków z XVI wieku

Dziesięciolecie	Lata	Liczba druków
I	1501–1510	0
II	1511–1520	0
III	1521–1530	1
IV	1531–1540	2
V	1541–1550	0
VI	1551–1560	3
VII	1561–1570	3
VIII	1571–1580	7
IX	1581–1590	4
X	1591–1600	7

* W przypadku jednego druku określono tylko stulecie.

Źródło: opracowanie własne.

⁴ A.W. Mikołajczak, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998, s. 129–179.

⁵ A. Kawecka-Gryczowa, dz. cyt., s. 117–118.

Można przypuszczać, że w bibliotece Dąbczańskiej było więcej publikacji z XVI wieku. Omawiana część zbioru nie zawiera druków, które w 1905 roku oglądał Kazimierz Baranowski, lwowski publicysta, przed przekazaniem księgozbioru do Krakowa⁶. Były to między innymi: Stanisława Zaborowskiego *Tractatus de natura iurium et bono regis* (Kraków 1507); *Speculum Saxonum* (Kraków 1565); Jana Cervusa *Farrago* (Kraków 1552); *Lexicon sive dictionarium Graeco-Latinum* (Bazy-lea 1560) oraz *Vivae regum Polonorum imagines* (Kolonja 1594).

4.2. Druki z XVII wieku

W księgozbiornie Dąbczańskiej są 164 książki siedemnastowieczne. Ze-stawiono je w tabeli 3 według zasięgu terytorialnego. Większość z nich wyprodukowano za granicą, gdyż aż 149 pozycji w 34 ośrodkach dru-karskich. Na terenie Rzeczypospolitej ukazało się zaledwie 15 książek w siedmiu ośrodkach wydawniczych.

Tabela 3. Zasięg terytorialny druków z XVII wieku

Rzeczpospolita	Liczba druków	Zagranica	Liczba druków
Kraków	6	Paryż	43
Warszawa	3	Amsterdam	19
Poznań	2	Wenecja	12
Braniewo	1	Kolonja	11
Gdańsk	1	Frankfurt n/M	8
Grodno	1	Haga	7
Wilno	1	Antwerpia	4
		Rouen	4
		Bruksela	3
		Lejda	3
		Lüneburg	3
		Hanau	2
		Lyon	2
		Norymberga	2

⁶ K. Baranowski, *Na Wawel. Zbiory Heleny Dąbczańskiej*, Lwów 1906, s. 6–9.

4.2. Druki z XVII wieku

Rzeczpospolita	Liczba druków	Zagranica	Liczba druków
		Paderborn	2
		Strasburg	1
		Augsburg/Dillingen	1
		Augsburg	1
		Bassani	1
		Bayern	1
		Bazylea	1
		Berna	1
		Bolonia	1
		Bordeaux	1
		Brünn	1
		Dordrecht	1
		Drezno	1
		Genewa	1
		Lipsk	1
		Londyn	1
		Macerata	1
		Moguncja	1
		Paryż/Bruksela	1
		Rzym	1
		Toulouse	1
		B.m.	4
Razem	15	Razem	149

Źródło: opracowanie własne.

Wśród polskich ośrodków typograficznych dominuje Kraków, w którym wyprodukowano sześć druków pochodzących z oficyn: Franciszka Cezarego starszego (2), Macieja Jędrzejowczyka (1), Waleriana Piątkowskiego (1), Andrzeja Piotrkowczyka młodszego (1) oraz Krzysztofa Schedla (1). Trzy książki powstały w drukarniach warszawskich: pijarów (2) i Jana Rossowskiego (1). Dwie publikacje pochodzą z poznańskiej oficyny Kolegium Towarzystwa Jezusowego. Jeden druk reprezentuje: gdańską oficynę Georga Förstera, drukarnię franciszkanów w Grodnie, drukarnię Jerzego Schönfelsa w Braniewie oraz Drukarnię Akademicką w Wilnie⁷. Wśród ośrodków zagranicznych dominują: Paryż (43), Amsterdam (19), Wenecja (12), Kolonia (11), Frankfurt nad Menem (8) oraz Haga (7).

⁷ Drukarze dawnej Polski, red. J. Pirożyński, Kraków 2000.

Między publikacjami wydanymi w Rzeczypospolitej większość stanowią książki w języku polskim (9). Trzy druki są w języku łacińskim, dwa zawierają teksty w językach polskim i łacińskim oraz jeden w trzech językach – polskim, łacińskim i greckim. W XVII wieku wzrosła rola języka polskiego, jednak w tym języku ukazało się tylko około 30% wszystkich wydawanych w Polsce pozycji⁸.

W grupie zagranicznych wydawnictw z XVII wieku najliczniejsze są dzieła w języku francuskim; jest ich 81. Poza tym druków w języku łacińskim jest 39, we włoskim 11, w niemieckim 7 oraz jeden w hiszpańskim. W 10 książkach tekst występuje w dwóch językach: łacińskim i greckim, a w jednej w językach francuskim i łacińskim. W XVII wieku łacina nadal pozostawała językiem uniwersalnym, ale coraz częściej posługiwano się językami narodowymi. Zmiana ta jest widoczna w części druków siedemnastowiecznych, zwłaszcza że większość z nich ukazała się pod koniec stulecia.

W zbiorze tym występuje 21 prac przełożonych z innego języka. Najwięcej przetłumaczono z łaciny (10), następnie z angielskiego (5), greki (3), włoskiego (2) oraz hiszpańskiego (1). Na język polski przetłumaczono z łaciny trzy teksty. Tłumaczami byli: Wacław Potocki (*John Barclay Argenida*, Warszawa 1697), Wojciech Stanisław Chrościński (*Owidiusz Rozmowy listowne albo raczej wzajemna heroin greckich z kawalerami korespondencja...*, Warszawa 1695) oraz Jan Węgrzynkowicz (*Ludwik Pontanus Rozmyślenia o tajemnicach wiary naszej, żywocie i męce Pana Jezusowej...*, Wilno 1647).

W tabeli 4 pokazano liczbę druków według dziesięcioleci XVII wieku. Wśród książek z kolekcji H. Dąbczańskiej najwięcej wyprodukowano w ostatnim dziesięcioleciu (34), a najmniej w trzecim (9). Duża liczba publikacji pochodzi z drugiej połowy stulecia (101).

⁸ M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1961*, Warszawa 1967, s. 71.

Tabela 4. Podział chronologiczny druków z XVII wieku

Dziesięciolecie	Lata	Liczba druków
I	1601–1610	11
II	1611–1620	11
III	1621–1630	9
IV	1631–1640	11
V	1641–1650	18
VI	1651–1660	17
VII	1661–1670	18
VIII	1671–1680	12
IX	1681–1690	21
X	1691–1700	34

* W wypadku dwóch druków określono tylko stulecie

Źródło: opracowanie własne.

4.3. Druki z XVIII wieku

Część osiemnastowieczną biblioteki Dąbczańskiej tworzy 1201 książek, które wydano w polskich i zagranicznych miastach. Druków zagranicznych jest znacznie więcej, ponieważ aż 1049 i zostały wyprodukowane w 79 ośrodkach wydawniczych. Natomiast publikacji polskich jest 152 i pochodzą z 18 miejscowości. Tabela 5 ukazuje polskie i zagraniczne ośrodki wydawnicze według liczby publikacji.

Wśród ośrodków polskich najwięcej książek ukazało się w Warszawie (62), Lwowie (20) oraz Krakowie (16), co częściowo pokrywa się z sytuacją na polskim rynku drukarskim w XVIII wieku. Warszawa była głównym ośrodkiem wydawniczym, a za nią Kraków, który w badanej części księgozbioru zajął miejsce za Lwowem⁹. W wypadku dziesięciu publikacji nie ustalono miejsca wydania; w pięciu drukach występują dwa miejsca wydania, a w jednym trzy. Książki wydane we Lwowie

⁹ M. Mlekicka, *Wydawcy warszawscy w XIX w. jako grupa społeczna i ich związki z inteligencją*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku*, t. 4, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 12.

pojawiły się dopiero w XVIII-wiecznym fragmencie księgozbioru¹⁰. Wyprodukowano je w znanych oficynach, na przykład w Drukarni Kolegium Towarzystwa Jezusowego (Andrzej Maksymilian Fredro *Vir consilii monitis ethicorum nec non prudentiae civilis*, 1730), Drukarni Bractwa św. Trójcy¹¹ (Jan Stanisław Jabłonowski *Skrupuł bez skrupułu w Polsce albo Oświecenie grzechów narodowi naszemu polskiemu zwyczajniejszych*, 1731), u Pawła Józefa Golczewskiego (Eliasz od św. Józefa *Zwierciadło pilnej przezorności w własnym sumieniu życia zakonnego*, 1741), u Jana Filipowicza (Michał Słoński *Accessoria*, 1765), u Antoniego Pillera (*Kontynuacja Wyroków i Rozkazów Powszechnych w Galicji i Lodomerii Królestwach...*, 1775), u Józefy Piller (Florian Minasiewicz *Positiones ex hermeneutica tam Veteris quam Novi Testamenti...*, 1785) oraz u Tomasza Pillera (*L'Influence des femmes sur notre sexe ou Théorie lumineuse...*, 1787).

Tabela 5. Zasięg terytorialny druków z XVIII wieku

Oficyny polskie	Liczba druków	Oficyny zagraniczne	Liczba druków
Warszawa	62	Paryż	407
Lwów	20	Amsterdam	105
Kraków	16	Londyn	55
Lublin	5	Haga	39
Wilno	5	Wiedeń	29
Poznań	4	Genewa	22
Przemysł	4	Wenecja	18
Supraśl	4	Rzym	17
Gdańsk	3	Lyon	16
Wrocław	3	Berlin	14
Kalisz	2	Frankfurt n/M	13
Począjów	2	Amsterdam–Lipsk	11
Warszawa–Lwów	2	Liège	10
Częstochowa	1	Lipsk	10
Kraków–Paryż	1	Kolonia	9
Królewiec	1	Amsterdam–Paryż	9
Łowicz	1	Neuchatel	8
Nieśwież	1	Bruksela	7

¹⁰ Pierwsi drukarze pojawili się we Lwowie pod koniec XVI w. Por. A. Jędrzejowska, *Książka polska we Lwowie w XVI w.*, Lwów–Warszawa 1928.

¹¹ E. Różycki, *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*, Wrocław 1994, s. 70–84.

4.3. Druki z XVIII wieku

Oficyny polskie	Liczba druków	Oficyny zagraniczne	Liczba druków
Sambor	1	Frankfurt n/M– Lipsk	7
Sandomierz	1	Ratyzbona	7
Warszawa–Dezno	1	B.m.	48
Warszawa–Lwów–Drezno	1	inne	188
Wilno–Warszawa	1		
B.m.	10		
Razem	152	Razem	1049

Źródło: opracowanie własne.

Szczegółowy wykaz polskich oficyn znajduje się w aneksie nr 1. Pokazuje on, że w tym okresie bardzo aktywne były drukarnie zakonne: jezuitów, pijarów, bazylianów, paulinów i innych¹². Natomiast wśród ośrodków zagranicznych najwięcej wydawnictw ukazało się w Paryżu (407), Amsterdamie (105), Londynie (54), Hadze (39), Wiedniu (29) oraz Genewie (22). Druki paryskie powstały w oficynach, którymi zarządzali między innymi: Antoine-Claude Briasson, Firmin Didot, Nicolas-Bonaventure Duchesne, Jacques Estienne, Gaspard-Joseph Cuchet.

W zbiorze publikacji osiemnastowiecznych Heleny Dąbczańskiej znajdują się książki w siedmiu językach: angielskim, francuskim, łacińskim, niemieckim, polskim, ruskim (staroukraiński) i włoskim. Przeważają publikacje w języku francuskim, których jest 886. W tym stuleciu łacinę zastąpił język francuski jako narzędzie porozumiewania się w nauce i kulturze. Następne w kolejności są języki: polski (111), niemiecki (72), łaciński (48), włoski (34), angielski i ruski (1). Tekstów w dwóch i więcej językach jest 49, na przykład w języku francuskim i łacińskim (*Tacyt Traduction du premier livre de l'histoire de Tacite*, Genewa 1781); w językach francuskim, niemieckim i polskim (Michał Abraham *Trotz Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonois*, Lipsk 1772) oraz w językach: francuskim, niemieckim, włoskim i łacińskim (Giovanni Veneroni *Il dictionario imperiale nel quale le quattro principali lingue dell'Europa*, Frankfurt nad Menem 1714).

W książkach z XVIII wieku występuje 179 przekładów. Tłumaczeń dokonano głównie na język francuski z angielskiego, łacińskiego,

¹² B. Bienkowska, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005, s. 133.

niemieckiego i włoskiego. Tekstów przełożonych na język polski jest 41. Najwięcej, ponieważ aż 23 tłumaczono z francuskiego. Z tego języka tłumaczami byli: Ludwik Bernatowicz (*Maurycy August Beniowski Historia podróży i osobliwych zdarzeń sławnego Maurycego-Augusta hrabi Beniowskiego*, Warszawa 1797), Józef Ignacy Boelcke (*Nowy dykcyonarz historyczny albo Historia skrócona wszystkich ludzi...*, Warszawa 1783–1787), Aleksander Brodowski (*Charles de La Rue Kazania*, Lwów 1759), Józef Girtler (*Jean-Charles Laveaux Życie Fryderyka II króla pruskiego*, Kraków 1793), Joachim Karwowski (*Dominicus Michellessi Rewolucja szwedzka sprawą Gustawa III dzisiejszego króla szwedzkiego...*, Warszawa 1778), Kajetan Kwiatkowski (*J.A. Sigaud de la Fond Szkoła szczęśliwości czyli obraz cnót towarzyskich*, Warszawa 1792), Julian Niemcewicz (*Claudine-Alexandrine Guérin de Tencin Oblężenie miasta Kale*, Wilno–Warszawa, 1782), Katarzyna i Ludwika Sosnowska (*Sokrates Wieśniak albo Opisanie życia gospodarskiego i cnotliwego filozofa rolą bawiącego się*, Warszawa 1770), Stanisław Staszic (*Antoine Léonard Thomas Pochwała Marka Aureliusza*, Warszawa 1789), Dominik Szybiński (*Vincent Mignot Historia turecka czyli Państwo otomańskie od początku aż do pokoju belgradzkiego...*, Warszawa 1779–1780), Stanisław Szymański (*François de Tott Opisy Turków i Tatarów*, Warszawa 1791) oraz Grzegorz Zachariasiewicz (*Krótki zbiór starożytnych moralistów*, Łowicz 1784). Z języka łacińskiego przełożono 10 pozycji, których tłumaczami byli między innymi: Mateusz Kraszewski (*św. Augustyn Pięć traktatów z ksiąg jego wyjętych*, Warszawa 1759), Dawid Samuel Madaj (*Chrystian Zygmunt Richter Krótka specyfikacja medykamentów w Hali Magdeburskiej preparowanych...*, Supraśl 1745), Adam Naruszewicz (*Kaia Korneliusza Tacyta Dzieła wszystkie*, Warszawa 1772–1783), Zygmunt Aleksander Włyński (Stanisław Orzechowski *Kroniki polskie*, Kraków 1776 oraz Jan Dymitr Solikowski *Sen na jawie albo Widowisko Stanisława Orzechowskiego...*, Kraków 1767) oraz Jakub Wujek (*Biblia*, Wrocław 1740). Ponadto Antoni Maksymilian Prokopowicz z łaciny i języka włoskiego przetłumaczył *Listy papieża Klemensa XIV Ganganellego*, Kraków 1778. Z języka angielskiego przełożono cztery książki. Tłumaczenia dokonali: Jacek Przybylski (*John Milton Raj odzyskany*, Kraków 1782), Józef Jan Raczyński (*Marie-Catherine d’Aulnoy Historia angielska politico-moralis Hippolita Milorta z Duglas...*, Poznań 1743) oraz Franciszek Siarczyński

(Laurence Echard *Dykcjonarzyk geograficzny czyli Opisanie królestw, prowincji, miast, biskupstw...*, Warszawa 1782–1783). Trzy publikacje zostały przełożone z języka niemieckiego, jedną z nich tłumaczył Jan Baudouin de Courtenay (Christoph Wilhelm Hufeland *Sztuka przedłużenia życia ludzkiego*, Warszawa 1800). Natomiast brak w tej grupie książek przekładów z języka polskiego na obcy.

Tabela 6 przedstawia zasięg chronologiczny książek z XVIII wieku według dziesięcioleci. Najwięcej z nich pochodzi z dziewiątego dziesięciolecia (240), a najmniej z drugiego (39). Druków z pierwszej połowy stulecia jest 295, a z drugiej jego połowy 895.

Tabela 6. Podział chronologiczny druków z XVIII wieku

Dziesięciolecie	Lata	Liczba druków
I	1701–1710	40
II	1711–1720	39
III	1721–1730	54
IV	1731–1740	84
V	1741–1750	78
VI	1751–1760	159
VII	1761–1770	160
VIII	1771–1780	151
IX	1781–1790	240
X	1791–1800	185

* W wypadku 11 druków określono tylko stulecie.

Źródło: opracowanie własne.

4.4. Druki z XIX wieku

W dziewiętnastowiecznej części biblioteki Heleny Dąbczańskiej znajduje się 3873 pozycji opublikowanych w 175 ośrodkach wydawniczych polskich i zagranicznych. Większość książek (2812) wyprodukowano za granicą w 145 miejscach. Publikacje wydane w ośrodkach polskich (22) stanowią około jednej trzeciej tej grupy wydawnictw (1061).

Wśród ośrodków polskich najwięcej druków ukazało się we Lwowie (360), Warszawie (282), Krakowie (211), Poznaniu (68) i Wilnie (29).

Ich kolejność według produkcji wydawniczej przedstawiono w tabeli 7. W obrębie XIX stulecia udział poszczególnych ośrodków w działalności wydawniczej zmieniał się. Aż po drugą połowę XIX wieku głównym ośrodkiem była Warszawa. W okresie autonomii na czoło wysunęła się Galicja, pierwsze miejsce zajmowały na zmianę Kraków i Lwów¹³. Pod koniec tego wieku Warszawa ponownie odzyskała pierwszeństwo w dziedzinie produkcji książki¹⁴. W bibliotece Dąbczańskiej najwięcej publikacji z XIX wieku pochodzi z trzech głównych ośrodków wydawniczych: Warszawy, Krakowa i Lwowa. Zestawienie w tabeli 7 pokazuje również, że w okresie autonomii galicyjskiej znacznie wzrosła produkcja prowincjonalnych wydawców i nakładców. W Galicji Wschodniej najważniejszymi ośrodkami wydawniczymi były: Gródek Jagielloński, Jarosław, Przemyśl, Sambor, Sanok, Tarnopol oraz Złoczów¹⁵. W wypadku ośmiu książek nie ustalono miejsca wydania. Ponadto 49 publikacji posiadało dwa miejsca wydania, na przykład połączenie Lwów–Warszawa wystąpiło w 23 pozycjach, a Kraków–Warszawa w 18. Szczegółowy wykaz polskich nakładców zawiera aneks nr 2. Natomiast wśród ośrodków zagranicznych najwięcej wydawnictw ukazało się w Paryżu (1679), Lipsku (148), Wiedniu (142), Brukseli (133), Stuttgarcie (85) oraz Berlinie (82).

Dziewiętnastowieczna część księgozbioru zawiera dzieła w wielu językach, jednak większość stanowią publikacje w języku francuskim (jest ich 1957), następnie 1098 w języku polskim, 623 po niemiecku, 104 po włosku, 18 po angielsku, sześć po łacinie, trzy po ukraińsku i rosyjsku; po jednej pozycji w językach: czeskim, duńskim, kaszubskim oraz szwedzkim. Dzieł wielojęzycznych jest 51. W sześciu drukach występują jedynie ilustracje; tytuł na oprawie introligatorskiej raczej nie określa języka książki.

¹³ K. Małczyńska, *Polski repertuar wydawniczy*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, R. 27, z. 1–2, s. 284.

¹⁴ S. Arct, E. Pawłowska, *Wydawcy warszawscy w latach 1878–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 365.

¹⁵ A. Hajduk, *Prowincjonalni wydawcy i ich osiągnięcia w Galicji Wschodniej* [dok. elektr.], http://up.krakow.pl/inib/n/pliki/Folia_25.pdf [odczyt: 16.01.2014].

Tabela 7. Zasięg terytorialny druków z XIX wieku

Wydawnictwa na ziemiach polskich	Liczba druków	Wydawnictwa zagraniczne	Liczba druków
Lwów	360	Paryż	1679
Warszawa	282	Lipsk	148
Kraków	211	Wiedeń	142
Poznań	68	Bruksela	133
Wilno	29	Stuttgart	85
Lwów–Warszawa	23	Berlin	82
Wrocław	18	Bielefeld–Lipsk	50
Kraków–Warszawa	9	Milano	46
Warszawa–Kraków	9	Londyn	27
Przemysł	8	Wenecja	23
Gródek Jagielloński	4	Monachium	21
Sanok	4	Tours	18
Tarnopol	4	Bruksela–Lipsk	17
Poczajów	3	Rzym	11
Złoczów	3	Paryż–Naumburg	8
Lwów–Kraków	2	Weimar	7
Lwów–Paryż	2	Paryż–Lipsk	7
Tarnów	2	Genewa	5
Warszawa–Wilno	2	Frankfurt nad Menem	5
Bochnia	1	B.m.	27
Gniezno	1	Inne	271
Jarostaw	1		
Jasło	1		
Leszno–Gniezno	1		
Puławy	1		
Sambor	1		
Toruń	1		
Wadowice	1		
Warszawa–Petersburg	1		
B.m.	8		
Razem	1061	Razem	2812

Źródło: opracowanie własne.

Wśród publikacji w języku polskim 125 zawiera przekłady z innych języków. Najwięcej przetłumaczono z języka francuskiego – 49 pozycji, następnie z niemieckiego (31), angielskiego (12), włoskiego (9), łaciny i rosyjskiego (5), hiszpańskiego (3) oraz z greckiego (2). Z języków: norweskiego, perskiego, szwedzkiego i ukraińskiego przełożono po jednej pozycji. Trzy druki zawierają utwory tłumaczone z wielu języków; w dwóch wypadkach język oryginału jest nieznanymi.

Tłumaczami z języka francuskiego na język polski byli: A.W. (Stéphanie Félicité de Genlis *Inez de Kastro*, Warszawa 1823), Leo Belmont (Edmond Rostand *Romantyczni*, Warszawa 1899), Feliks Bentkowski (Napoleon I *Rękopism nadesłany z wyspy s. Heleny niewiadomym sposobem*, Warszawa 1817), Jan Chęciński (Eugène Scribe *Prorok*, Lwów 1875), Piotr Chmielowski i Edward Grabowski (Hipolit Taine *Francja przed rewolucją*, Warszawa 1881), Antoni Chomiński (Jean François Ducis *Othello albo Maur w Wenecyi*, Wilno 1829), Wincenty Ciechanowski (Moritz von Kotzebue *Podróż do Persji w orszaku poselstwa rosyjskiego...*, Wilno 1821), Ignacy Dembowski (Voltaire *Henriada w dziesięciu pieśniach*, Warszawa 1805), Ludwik Adam Dmuszewski (Eugène Scribe *Robert diabeł*, Lwów 1873), Franciszek Ksawery Giżycki (Narcisse Achille de Salvandy *Dzieje panowania Michała Wiszniowieckiego króla polskiego...*, Lwów 1849), J.W.S.U. (Jean François de Saint-Lambert *Zimeo*, Warszawa 1803), Jan Kasprowicz (Edmond Rostand *Cyrano de Bergerac*, Lwów 1899), Modest Watta Kosicki (Jean-Urbain Grisot *Historia świętej młodości Jezusa Chrystusa*, Warszawa 1826), Alojzy Kuczyński (Alexandre Dumas *Michał-Anioł i Tyccjan Vecelli*, Warszawa 1845), Adam Łabęcki (*O powrocie jezuitów i o powszechnym w szkołach przez nich nauczaniu młodzieży*, Warszawa 1805), Leopold Matuszyński (Jules Barbiers *Faust*, Lwów 1900), Jan Ignacy Moll (Jean Racine *Berenika*, Wilno 1813), Kajetan Roch Niezabitowski (*Rozrywki z historii naturalnej czyli Rozmowy matki z dziećmi...*, Warszawa 1829 oraz *Rys życia i wybór pism Stanisława Leszczyńskiego Króla Polskiego*, Warszawa 1828), Seweryn Porajski (Aleksander Dumas *Wspólnik garbarza czyli Kawaler de Maison-Rouge*, Gródek 1886), Edward Porębowicz (*Antologia prowansalska*, Warszawa 1887), Konstancja Raczyńska (Pierre Des Noyers *Portofolio Królowej Marii Ludwiki czyli Zbiór listów, aktów urzędowych i innych dokumentów...*, Poznań 1844), Roman Rutkowski (Jean-Pierre Claris de Florian *Eliezer i Neftaly*, Kraków 1808), Stanisław Strojnowski (Josef Alexander von Hübner *Sykstus piąty*, Warszawa-Kraków 1879), Filip Sulimierski (Camille Flammarion *Życie Mikołaja Kopernika*, Warszawa 1873), Jakub Waga (Camille Flammarion *Wielość światów zamieszkiwanych*, Warszawa 1873) oraz Feliks Wrotnowski (Adam Mickiewicz *Literatura słowiańska wykładana w Kolegium Francuskim*, Poznań 1865). Natomiast tłumaczami z języka niemieckiego na język polski byli: Jan Albertrandi (Friedrich August Schmidt *Dzieje królestwa Polskiego*, Lwów 1846), Felicjan Faleński (Ferenc Liszt *Fr. Szopen*, Warszawa 1873),

Ludomił German (*Niedola Nibelungów*, Złoczów 1893), J.H. (*Higiena pa-
lenia*, Warszawa 1896), Ludwika Kaczyńska (Amand von Schweiger-Ler-
chenfeld *Życie kobiet na ziemi*, Warszawa 1882), Jan Nepomucen Kamiń-
ski (Friedrich Schiller *Wallensztajn*, Lwów 1832), Kazimierz Kaszewski
(Adolf von Wilbrandt *Arria i Messalina*, Warszawa 1877), J. Kołodziejowski
(Carl Mattis *Olbrzymie góry z widokami najznakomitszemi...*, Poznań 1830),
Leszek Kozuchowski (*Utwory Goethego*, Tarnów 1880), Fryderyk Henryk
Lewestam (Ferdinand Gregorovius *Lukrecya Borgia*, Warszawa 1877), Ed-
mund Libański (Gerhard Hauptmann *Tkacze*, Londyn 1898), Wincenty
Topor Matuszewski (Justinus Kerner *Jasnowidząca z Prevorst*, Warsza-
wa 1832), Ludwika Mycielska (Jacob Burckhardt *Kultura odrodzenia we
Włoszech*, Kraków 1895), Jan Kazimierz Odyniec (Johann Schwaldopler
Zasady poezji i wymowy, Warszawa 1826–1827), Władysław Ordon (Ro-
bert Hamerling *Ahaswerus w Rzymie*, Lwów 1877), Adam Pajgert (*Pieś-
ni proroków*, Lwów 1865), Stanisław Plater (*Wybór dzieł dramatycznych
Augusta Kotzebue*, Warszawa 1826), Zygmunt Poznański (Georg Brandes
Polska, Lwów 1898), Teodor Skomorowski oraz Walery Przyborowski (Le-
opold von Ranke *Historia papieży i papiestwa*, Warszawa 1873), Ignacy
Franciszek Stawiarski (*Wojna na północy w roku 1812*, Warszawa 1812),
Włodzimierz Trąmpczyński (August Seidel *Transwaal i Boerowie*, War-
szawa 1899), W.P. (Rudolf Falb *Przewroty we wszechświecie*, Warszawa
1890) oraz Władysław Zawadzki (Guido Krafft *Wielki majątek ziemski
naszych czasów*, Lwów 1880).

Utwory z języka angielskiego tłumaczyli: Wiktor Baworowski (Byron
Don Żuan, Tarnopol 1863), Stanisław Chomętowski (William Peneman
Lyon *Homo versus Darwin czyli Sprawa o pochodzenie człowieka*, Warszawa
1874), M. Chyżyńska (John Stuart Mill *O podległości kobiet*, Kraków–War-
szawa 1886), Gustaw Czernicki (J.S. Mill *O rządzie prezencyjnym*, Kraków
1866), Anastazja Dzieduszycka (Amelia Ann Blanford Edwards *Tysiąc mil
na falach Nilu*, Lwów 1880), Ignacy Krasicki (James Macpherson *Pieśni
Ossyana* Kraków 1882), Antoni Edward Odyniec (*Tłómaczenia Antonie-
go Edwarda Odyńca*, Warszawa 1874), Juliusz Starkel (J.S. Mill *O wolno-
ści*, Lwów 1864), Wojciech Szukiewicz (John Ruskin *Gałązka dzikiej oliwy*,
Warszawa 1900), Waclaw Szymanowski (Jonathan Swift *Podróże Guliwera
do nieznanych krain*, Warszawa 1853) oraz Stanisław Tarnowski (Thomas
Babington Macaulay *Szkice i rozprawy*, Kraków 1892). Z języka włoskie-
go na język polski przekładali: Ludwika Dzieduszycka (Karol Surowiecki

Filozofka europejska przeciw chińskiemu mandarynowi..., Warszawa 1820), Jan Chęciński (Francesco Piave *Rigoletto*, Lwów 1873 oraz *Ernani*, Lwów 1900), Leone Emmanuele Bardare *Trubadur*, Lwów 1900) i Adam Kiczman (Giuseppe Giacosa *Manon Lescaut*, Lwów 1895).

Z łaciny tłumaczyli: Maciej z Rożana (*Prawa ksiąząt mazowieckich*, Poznań 1877), Antoni Feliks Roszkowski (Antonio de Guevara *Zegar monarchów. Z życia M. Aureliusza Cesarza Rzymskiego*, Lwów 1885) oraz Hipolit Kownacki (Stanisław Sarnicki *O początku i o dawnych królach narodu wandalów to jest Polaków*, Warszawa 1823), natomiast z języka rosyjskiego przekładali: A. Artychiewicz (Fedor Alekseewicz Koni *Życie Fryderyka Wielkiego, króla pruskiego*, Warszawa 1854), Grzegorz Buczyński (Nikołaj Mihajłowič Karamzin *Historia państwa rosyjskiego*, Warszawa 1826), Jan Czubek (*Pamiętniki hr. Michała Mikołajewicza Murawiewa...*, Kraków 1896), a także Tomasz Łubieński Wentworth, który przetłumaczył swoją pracę *Kwestia polska w Rosji* (Kraków 1898).

Walenty Zakrzewski przełożył na język polski z języka hiszpańskiego powieść Cervantesa *Don Kiszot z Manszy* (Warszawa 1899), a Jan Nepomucen Kamiński opracował Calderóna de la Barca *Lekarz swojego honoru* (Lwów 1827). Z języka greckiego na język polski przetłumaczono dwa dzieła Homera: Paweł Popiel (*Iliada*, Kraków 1880) oraz Jacek Idzi Przybylski (*Odyseja Homerska...*, Kraków 1815). Józef Grajner przełożył z języka szwedzkiego na polski powieść Esaiasa Tegnéra *Frytjof* (Warszawa 1859). Wojciech Kazimirski przekładał z oryginału perskiego na język polski *Gulistan to jest Ogród różany Sa'dego z Szyfazu* (Paryż 1876). Waleria Marrene przetłumaczyła z języka norweskiego na polski utwory Henryka Ibsena (*Wybór dramatów*, Warszawa 1898).

W zbiorze dziewiętnastowiecznym występują także tłumaczenia z polskiego na inne języki. Najwięcej przekładów dokonano na francuski, a tłumaczami byli: Jean Baptiste Lavoisier (Ignacy Krasicki *La Sourjade poeme en X. Chants*, Wilno 1817); Władysław Mickiewicz (Adam Mickiewicz *Conrad Wallenrod*, Paryż 1866 oraz *Żywila*, Paryż 1866); Karol Przeździecki (*Cycle ukrainien*, Nicea 1878; *Cycle lithuanien. Deuxième partie*, Nicea 1880; Zygmunt Krasieński *L'Aube du grand jour*, Paryż 1876, oraz A. Mickiewicz *Monsieur Thadée* Paryż 1876/77); Jules Mien (Juliusz Słowacki *Lilla Véneda*, Paryż 1878); Charles Forbes Montalembert (A. Mickiewicz *Livre des pèlerins polonaise* Paryż 1833); Krystyn Ostrowski (*Oeuvres de Adam Mickiewicz*, Paryż 1841); Małgorzata

Paradowska-Gachet (H. Sienkiewicz *Yanko le musicien*, Bruksela 1880); Louis François de Sauvé (Wacław Aleksander Maciejowski *Essai historique sur l' glise chrétienne...*, Berlin 1846) oraz Clémence Robert (*Les Ukrainiennes de Goszczyński et Malczewski*, Paryż 1835). Na język niemiecki przekladali: E. Krickmeyer (H. Sienkiewicz *Hanna*, Stuttgart 1887) i Witold Hausner (J. Słowacki *Die Pest in El-Arish*, Wiedeń 1896). Irma Rios przełożyła z języka polskiego na włoski powieść H. Sienkiewicza *Pan Michele Volodyovski*, Milano 1900.

Zestawienie w tabeli 8 publikacji z XIX wieku według zasięgu chronologicznego pokazuje, że najwięcej ksiązek pochodzi z ostatniego dziesięciolecia (706), w tej liczbie mieszczą się cztery druki z przełomu wieków. Następnie z dziesięcioleci: dziewiątego (592) oraz ósmego (460). Najmniej ksiązek jest z pierwszego dziesięciolecia (186).

Tabela 8. Podział chronologiczny druków z XIX wieku

Dziesięciolecie	Lata	Liczba druków
I	1801–1810	186
II	1811–1820	222
III	1821–1830	327
IV	1831–1840	376
V	1841–1850	330
VI	1851–1860	246
VII	1861–1870	412
VIII	1871–1880	460
IX	1881–1890	592
X	1891–1900	706

* W wypadku 16 druków określono tylko stulecie.

Źródło: opracowanie własne.

4.5. Druki z XX wieku

W części dwudziestowiecznej biblioteki Heleny Dąbcańskiej znajdują się 682 publikacje, które wydano w 64 ośrodkach wydawniczych polskich i zagranicznych. W 49 miejscowościach zagranicznych ukazała się większość ksiązek, ponieważ aż 422. Natomiast w 11 ośrodkach

polskich wyprodukowano 260 pozycji. Zestawienie ośrodków wydawniczych przedstawiono w tabeli 9.

Wśród polskich ośrodków na pierwszym miejscu znajduje się Lwów (107), następnie Warszawa (61) oraz Kraków (59). Na początku XX wieku sytuacja na polskim rynku wydawniczym wyglądała jednak inaczej. Lwów zajmował trzecie miejsce po Warszawie i Krakowie pod względem produkcji wydawniczej¹⁶. W wypadku 20 publikacji podano dwa miejsca wydania, na przykład Lwów–Warszawa (Antoni Potocki *Portret i krajobraz angielski z 84 ilustracjami*, 1907); Warszawa–Kraków (Wacław Sobieski *Trybun ludu szlacheckiego* 1905) i Lwów–Poznań (Anatole France *Poglądy ks. Hieronima Coignarda*, 1922). Ponadto w jednym wypadku nie ustalono miejsca publikacji. Szczegółowy wykaz polskich oficyn znajduje się w aneksie nr 3. Wśród ośrodków zagranicznych najwięcej druków ukazało się w Paryżu (104), Berlinie (79), Lipsku (56). W przypadku 69 książek jako miejsce wydania podano dwa miasta, na przykład Bielefeld–Lipsk (Alexander Heilmeyer *Adolf Hildebrand*, 1902), Monachium–Lipsk (Hans Heinz Ewers *Das Grauen*, 1912) oraz Berlin–Lipsk (Arthur Seidl *Kunst und Kultur*, 1902).

Tabela 9. Zasięg terytorialny druków z XX wieku

Wydawnictwa polskie	Liczba druków	Wydawnictwa zagraniczne	Liczba druków
Lwów	107	Paryż	104
Warszawa	61	Berlin	79
Kraków	59	Lipsk	56
Lwów–Warszawa	11	Bielefeld–Lipsk	22
Warszawa–Kraków	7	Monachium	20
Wilno	4	Wiedeń	21
Przemysł	2	Londyn	11
Zamość	2	Berlin/Lipsk	10
Brody	1	Londyn/Nowy Jork	10
Kraków/Warszawa	1	Monachium/Lipsk	10
Lwów/Poznań	1	Milano	9
Racibórz	1	Amsterdam	6
Stanisławów	1	Frankfurt n/M	5
Wrocław	1	Stuttgart	5
B.m.	1	Bergamo	4

¹⁶ *Rocznik polski. Tablice statystyczne*, wyd. E. Romer, I. Weinfeld, Kraków 1917, s. 35.

4.5. Druki z XX wieku

Wydawnictwa polskie	Liczba druków	Wydawnictwa zagraniczne	Liczba druków
		Wiedeń/Lipsk	4
		Florencja	3
		Petersburg	3
		Stuttgart/Lipsk	3
		Wenecja	3
		Rzym	2
		B.m.	5
		inne	27
Razem	260	Razem	422

Źródło: opracowanie własne.

W dwudziestowiecznym zbiorze Heleny Dąbczańskiej znajdują się książki w sześciu językach: polskim, niemieckim, francuskim, włoskim, angielskim i rosyjskim. Przeważają publikacje w języku polskim, których jest 264. Pozycji w języku niemieckim jest 246, francuskim 123, angielskim 24, włoskim 23, rosyjskim jedna oraz jedna pozycja w dwu językach: polskim i francuskim.

W grupie wydawnictw w języku polskim 49 zawiera teksty przetłumaczone z innych języków. Z języka z francuskiego przełożono najwięcej, gdyż aż 19 dzieł, następnie z języka rosyjskiego (6), greckiego (5), angielskiego i niemieckiego (4), norweskiego i włoskiego (3), holenderskiego (2) oraz po jednej pozycji z bułgarskiego i czeskiego. W jednym wypadku książka zawierała tłumaczenia z wielu języków.

Wydania dwudziestowieczne na język polski przekładali z języka francuskiego: Helena d'Abancourt de Franqueville (Robert de la Sizeranne *Malarstwo współczesne Anglii*, Kraków 1901), Zygmunt Januszowski (Guy de Maupassant *Przy świetle księżycy*, Lwów 1904), K. Sz. (Georges d'Avenel *Mechanizm życia współczesnego*, Lwów 1901), Irena Łopuszańska (Guy de Maupassant *Na wodzie*, Warszawa 1904), Franciszek Mirandola (Anatole France *Poglądy ks. Hieronima Coignarda*, Lwów 1922 oraz Gustave Geffroy *Więzień*, Lwów 1907), Władysława Nidecka (Édouard Schuré *Wielcy wtajemniczeni*, Warszawa 1911), Zofia Przyborowska (Alexandre Nicolas de Moriollles *Pamiętniki hrabiego de Moriollles o emigracji, Polsce...*, Warszawa 1902), Maria Rakowska (Émile Gebhart *Przy dźwięku dzwonów*, Warszawa 1903), Zygmunt Sarnecki (Pierre de Marivaux *Igraszki trafu i miłości*, Lwów 1902 oraz Maurice Maeterlinck *Monna Vanna*, Lwów 1902), Karol Scipio (Julian

Klaczko *Przygotowania do Sadowy*, Kraków 1907), Leopold Staff (Denis Diderot *Kuzynek mistrza Rameau*, Lwów 1910), Jan Sten (Anatole France *Gospoda pod królową gęsią-nóżką*, Lwów 1904), Antoni Sygietyński (Hippolit Taine *Filozofia Sztuki*, Lwów 1911) oraz Tadeusz Żeleński (Julie de Lespinasse *Listy panny De Lespinasse*, Kraków 1918). Tłumaczami z języka rosyjskiego byli: Adam Grzymała-Siedlecki (Maksym Gorki *Mieszczanie*, Lwów 1903), Włodzimierz Perzyński (Wiktor Wieriesajew *Na bezdrożu*, Lwów 1903), Józef Tretiak (Fiodor Dostojewski *Wspomnienia z martwego domu*, Kraków 1901), Aurelia Wyleżyńska (Dymitr Mierieżkowski *Narodziny Bogów*, Lwów 1920) oraz Aleksander Zelwerowicz (M. Gorki *Na dzień Monachium*–Lwów 1903). Z języka greckiego przekładali: Jan Kasprowicz (Eurypides *Cyklop*, Lwów 1902), a także Władysław Witwicki (Platon *Fajdros*, Lwów 1918; *Protagoras*, Lwów 1923; *Hippiasz mniejszy*; *Hippiasz większy*; *Ion*, Lwów 1921 oraz *Eutyfron*; *Obrona Sokratesa*; *Kriton*, Lwów 1920). Z języka angielskiego tłumaczyli: Maria Feldmanowa (Oskar Wilde *Dialogi o sztuce*, Lwów 1906), Marian Poloński (Rudyard Kipling *Listy z Japonii*, Warszawa 1904), Wojciech Szukiewicz (John Ruskin *Królowa powietrza*, Warszawa 1901), a także Feliks Wermiński (Edward Clodd *Człowiek pierwotny*, Warszawa 1902).

Z innych języków przełożyli na język polski: z norweskiego Stanisław Przybyszewski (Dagny Przybyszewska *Kiedy słońce zachodzi*, Warszawa 1902) oraz Alfred Wysocki (Björnsterne Martinus Björnson *Laboremus*, Lwów 1902), z języka włoskiego Helena Grotowska (Giosuè Carducci *O rozwoju literatury narodowej*, Warszawa 1914), Felicjan Faleński (Ludovico Ariosto *Orland oszalały*, Warszawa 1901) i Czesław Nanke (Niccolò Machiavelli *Mikołaja Machiavella Księżę oraz Fryderyka II króla pruskiego Anti-Machiavel*, Lwów 1920), z niemieckiego Aleksandra Callier (Arthur Schnitzler *Pani Berta Garlan*, Lwów 1913), a także Feliks Piestrak (Karl Arnold Kortum *Jobsiada*, Kraków 1905), z holenderskiego J. Kasprowicz (Herman Heijermans *Nadzieja*, Lwów 1902) oraz F.L. Lubodziecka (Fryderyk van Eeden *Mały Janek*, Warszawa 1904), z bułgarskiego Józefa Anc (Iwan Wazow *Wybór nowel*, Warszawa 1904) i z czeskiego Zenon Przesmycki (Julius Zeyer *Król Kofetua*, Warszawa 1902). W najnowszej części biblioteki lwowskiej kolekcjonerki nie występują utwory polskie przetłumaczone na język obcy.

4.6. Formalne cechy księgozbioru

Książki Heleny Dąbczańskiej z XX wieku zestawiono w tabeli 10 według dziesięcioleci. Najwięcej z nich zostało wydanych w pierwszym dziesięcioleciu (554), a najmniej, ponieważ tylko pięć, w piątym. Na tej podstawie można przypuszczać, że w pierwszej dekadzie kończy się okres największej aktywności kolekcjonerki. Potwierdza się w ten sposób jej wypowiedź na temat wielkości biblioteki, która w 1914 roku liczyła 22 tys. tomów¹⁷, czyli był to już ukształtowany zbiór.

Tabela 10. Podział chronologiczny druków z XX wieku

Dziesięciolecie	Lata	Liczba druków
I	1901–1910	554
II	1911–1920	78
III	1921–1930	31
IV	1931–1940	7
V	1941–1950	5

* W wypadku 7 druków określono tylko stulecie.

Źródło: opracowanie własne.

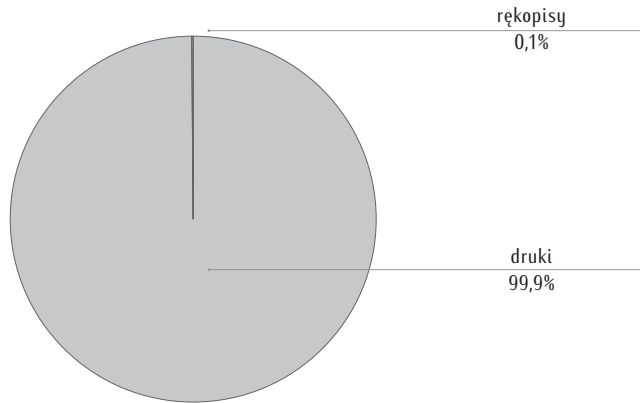
4.6. Formalne cechy księgozbioru

Przedstawiono wybrane cechy formalne biblioteki Heleny Dąbczańskiej w odniesieniu do poszczególnych stuleci, jednak dla ogólnej charakterystyki biblioteki omówi się również dane odnoszące się do jej całości.

Zachowana część księgozbioru Dąbczańskiej zawiera 5949 druków oraz osiem rękopisów. Udział procentowy tak podzielonych książek przedstawia wykres 1.

¹⁷ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1963, R. 9, s. 350.

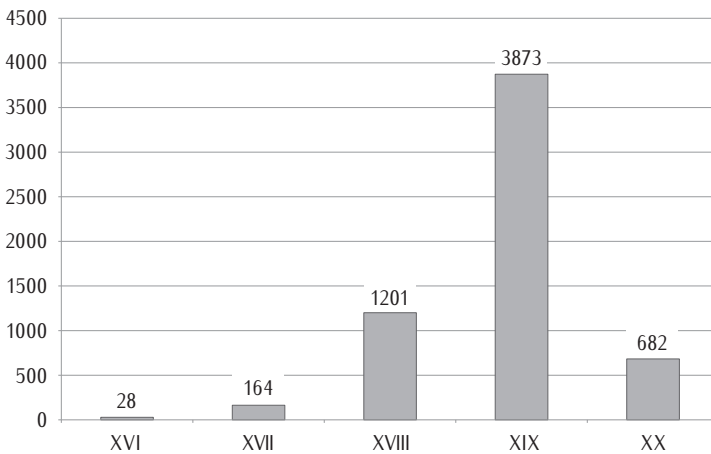
Wykres 1. Podział księgozbioru na druki i rękopisy

Źródło: opracowanie własne.

W bibliotece kolekcjonerki najwięcej jest publikacji z XIX wieku (3873), następnie z XVIII wieku (1201), XX wieku (682), XVII wieku (164) oraz najmniej z XVI wieku (28). W wypadku jednego druku nie określono czasu jego pochodzenia. Zasięg chronologiczny książek przedstawia wykres 2.

Wykres 2. Druki według zasięgu chronologicznego

Źródło: opracowanie własne.

O wartości księgozbioru bibliofilskiego świadczy między innymi występowanie w nim pierwszych wydań¹⁸. Jest ich wiele wśród dziewiętnastowiecznych wydawnictw. Sprawdzono to na przykładzie literatury polskiej opublikowanej w trzech głównych ośrodkach: Lwowie, Krakowie i Warszawie¹⁹. W jej rodzinnym mieście po raz pierwszy ukazały się między innymi książki: Stanisława Barącza (*Impresje*, 1901), Marii Bartusówny (*Poezje*, 1876; *Duch ruin*, 1885), Władysława Betzy (*Poezje*, 1892), Józefa Blizińskiego (*Pan Damazy*, 1878; *Komedie*, 1882), Adama Ciszewskiego (*Nastroje*, 1904), Stanisława Dobrzańskiego (*Komedie*, 1886), Wojciecha Dzeduszyckiego (*Anioł*, 1892), Wilhelma Feldmana (*Nowi ludzie*, 1894), Jana Kasprowicza (*Anima lachrymans i inne nowe poezje*, 1894; *Krzak dzikiej róży*, 1898), Zygmunta Kaweckiego (*Dramat Kaliny*, 1902), Tadeusza Micińskiego (*Do źródeł duszy polskiej*, 1906), Józefa Nawrockiego (*Strofy*, 1906), Andrzeja Niemojewskiego (*Majówka*, 1895), Zdzisława Onyszkiewicz (*Poezje z motywów ludowych*, 1884), Józefa Orłowskiego (*Obrazki z życia ludu*, 1885; *Z dziejów serca*, 1885; *Poezje*, 1887), Antoniny Petrykiewicz (*O świecie*, 1905), Stanisława Przybyszewskiego (*Złote runo*, 1901; *Odwieczna baśń*, 1906), Antoniego Józefa Rolle (*Gawędy z przeszłości*, 1879; *Opowiadania historyczne. Seria 6*, 1887; *Opowiadania historyczne. Seria 7*, 1891), Stanisława Rossowskiego (*Poezje. Seria I*, 1886; *Poezje. Seria II*, 1892), Ryszarda Ruszkowskiego (*W Szczawnicy*, 1894), Konstantego Srokowskiego (*Bohaterowie*, 1906), Leopolda Starzeńskiego (*Gwiazda Syberii* 1881), Włodzimierza Stebelskiego (*Humoreski*, 1878), Maryli Wolskiej (*Święto słońca*, 1903), Jana Zachariasiewicza (*Teoria Pana Filipa*, 1881), Władysława Kornela Zielińskiego (*Anna Orzelska*, 1881; *Z życia poety*, 1882) oraz Jerzego Żuławskiego (*Gra*, 1906). W Krakowie po raz pierwszy wydano między innymi utwory: Cezarego Jellenty (*Kraswa*, 1902), Marii Komornickiej (*Opowiadania historyczne z dziejów okolic Słuczy i jej doływów*, 1897), Tadeusza Konczyńskiego (*Kajetan Orug*, 1902), Józefa Ignacego Kraszewskiego (*Lubonie*, 1876; *Boleszczyce*, 1877; *Królewscy synowie*, 1877; *Mastaw*, 1877; *Dwie królowe*, 1884), Adama Mironowskiego (*Czyściec*, 1902), Adolfa Nowaczyńskiego (*Skotopaski sowizdrzalskie*, 1904), Lucjana Rydla (*Utwory dramatyczne*, 1902), Stanisława Wyspiańskiego (*Akropolis*, 1904; *Noc listopadowa*, 1904; *Powrót*

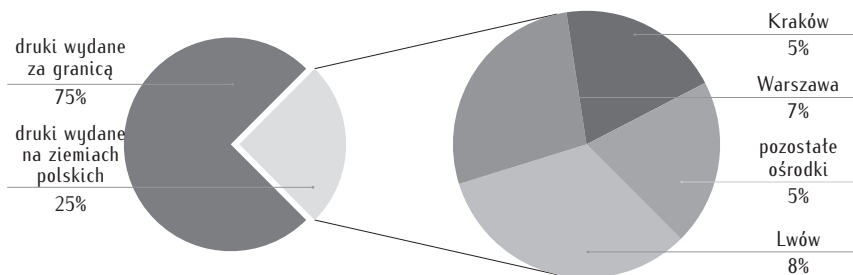
¹⁸ C. Dunin, J. Dunin, *Philobiblon polski*, Wrocław 1983, s. 23.

¹⁹ *Dawni pisarze polscy*, t. 1–5, koordynacja całości R. Loth, Warszawa 2000–2004.

Odysa, 1907; *Sędziowie*, 1907) oraz Gabrieli Zapolskiej (*Mężczyzna*, 1902; *Car jedzie*, 1902). W Warszawie po raz pierwszy opublikowano dzieła: Józefa Dunina Karwickiego (*Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości*, 1901), Jana Aleksandra Fredry (*Komedie*, 1880–1881), Bogdana Jaxy Ronikiera (*Hrabia na Rostocku*, 1911), Józefa Jedlicza (*Nieznanemu Bogu*, 1912), Teodora Jeske-Choińskiego (*Ostatni Rzymianie*, 1897), Władysława Koziębrodzkiego (*Komedie jednoaktowe*, 1882), Józefa Ignacego Kraśzewskiego (*Wybór powieści*, 1883–1886), Adolfa Nowaczyńskiego (*Smołcze gniazdo*, 1905; *Wczasy literackie*, 1906), Artura Oppmana (*Kronika mieszczańska*, 1903), Bolesława Prusa (*Emancypantki*, 1894), Antoniego Józefa Rolle (*Niewiasty kresowe*, 1883; *Opowiadania. Seria 4*, 1884), Józefa Rosenzweiga (*Crescendo na tle podróży*, 1901), Kazimierza Tetmajera (*Erotyki*, 1905; *Bajeczny świat Tatr*, 1906) oraz Gabrieli Zapolskiej (*Utworky dramatyczne*, 1910).

Biblioteka Heleny Dąbczańskiej zawiera druki wydane na ziemiach polskich i za granicą. Druków zagranicznych jest znacznie więcej, ponieważ aż 4458, natomiast druków polskich 1490. Zostały one wyprodukowane w trzech najważniejszych ośrodkach wydawniczych: Lwowie (487), Warszawie (408) oraz Krakowie (295). W pozostałych ośrodkach na ziemiach polskich wydano 300 pozycji. Procentowy udział książek polskich i zagranicznych w księgozbiorze oraz udział ośrodków wydawniczych w części publikacji polskich ukazuje wykres 3.

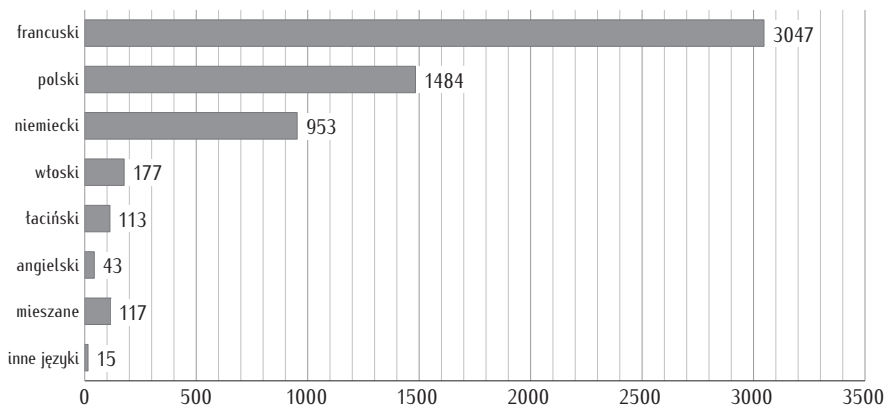
Wykres 3. Podział druków na polskie i zagraniczne

Źródło: opracowanie własne.

Księgozbiór Dąbczańskiej zawiera wydawnictwa w piętnastu językach, a także teksty wielojęzyczne. Podział publikacji według kryterium językowego przedstawia wykres 4. Najwięcej jest książek w języku francuskim (3047), następnie w polskim (1484), niemieckim (953), włoskim (177), łacińskim (113), angielskim (43), ukraińskim (4) i rosyjskim (4) oraz po jednej pozycji w językach: czeskim, duńskim, greckim, hiszpańskim, kaszubskim, malabarskim i szwedzkim. Ponadto 117 książek zawiera teksty w dwu i więcej językach.

Wykres 4. Podział druków według kryterium językowego

Źródło: opracowanie własne.

Wielojęzyczność zbioru Dąbczańskiej rodzi pytanie o znajomość języków obcych przez kolekcjonerkę. W poprzednim rozdziale wspomniano o informacji występującej w liście profesora Władysława Witwickiego do Dąbczańskiej, która świadczy o jej dobrej znajomości języka francuskiego. W wypadku innych języków nie mamy takiej pewności, jednak można założyć, że znała dobrze także język niemiecki i włoski. Żyła w zaborze austriackim, gdzie języka niemieckiego używano i dość długo był on jedynym językiem urzędowym. Spędzała wiele czasu we Wiedniu u rodziny swojej matki, Natalii Dąbczańskiej. Języka włoskiego mogła się nauczyć, przebywając co roku kilka miesięcy we Włoszech, o czym wspomina w swoim *Pamiętniku*. Inspirować mógł ją ojciec, który znał

doskonale język włoski, w młodości marzył o pracy w słonecznej Italii. Kolekcjonerka otrzymała edukację domową, której podstawę, jak ogólnie wiadomo, stanowiły języki obce. Język angielski nie był popularny w czasach Heleny Dąbczańskiej i prawdopodobnie kolekcjonerka go nie znała. Książki w tym języku poświęcone są jednak głównie malarstwu, to wydawnictwa albumowe, w których język tekstu dołączonego do ilustracji ma niekiedy drugorzędne znaczenie.

Zachowana część biblioteki Heleny Dąbczańskiej zawiera najwięcej druków z XIX i XVIII wieku w małych poręcznych formatach²⁰. Nie występują już w niej inkunabuły²¹. Dzieła tłumaczone na język polski znajdują się w książkach od XVII stulecia, jednak najwięcej jest ich w grupie druków XIX wieku. Tłumaczenia dzieł polskich na inne języki pojawiają się wśród publikacji dziewiętnastowiecznych. Przełożono między innymi utwory Ignacego Krasickiego, Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego i Henryka Sienkiewicza.

²⁰ Format odnotowano dla 3876 druków z biblioteki H. Dąbczańskiej. Najwięcej jest książek o małych rozmiarach, w formacie 16° (1800), następnie format 8° (1386), format 4° (551) oraz format 2° (139).

²¹ Trudno obecnie stwierdzić, jakie inkunabuły posiadała Helena Dąbczańska. Tytuł jednego z nich poznajemy z artykułu lwowskiego publicysty: *Albumasar de magnis coniunctionibus mundi annorum revolutionibus* (Augsburg 1489), zob. K. Baranowski, dz. cyt., s. 7. W inwentarzu Dąbczańskiej utworzonym w 1907 r. we Lwowie jest wpisany inkunabuł jako pozycja 6482: *Horatius cum quattuor Commentaris* (Wenecja 1492); zasłonięcie wielu opisów inwentarzonych przez nalepionie kartki papieru uniemożliwia odpowiedź na pytanie, czy było ich więcej. Natomiast inwentarz utworzony na początku lat 50. ubiegłego wieku: *Inwentarz Biblioteki Publicznej Akademii Sztuk Plastycznych. Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej* nie rejestruje inkunabułów.

Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej jako wyraz jej zainteresowań kolekcyjnerskich i wpływu idei epoki

Helena Dąbczańska zgromadziła księgozbiór o różnorodnej tematyce. Nie był to zbiór przypadkowych książek. Na podstawie jej *Pamiętnika* wiemy, że kolekcjonerka dokonywała wyboru spośród rzeczy oferowanych przez lwowskie księgarnie i antykwariaty oraz na aukcjach i wyprzedażach organizowanych po śmierci zbieraczy; na przykład z biblioteki kompozytora Wszelaczyńskiego kupiła książki z literatury polskiej i jezuityki; z książek po Mniszchach wybrała najwartościowsze¹. Dbała również, żeby zdobyć cenne pozycje i nie gromadzić dubletów². W ten sposób Dąbczańska stworzyła zbiór publikacji wybranych z repertuaru oferowanego przez księgarzy-wydawców, antykwariuszy i innych sprzedawców książek, a zatem można go uznać za wyraz indywidualnego repertuaru bibliofilskiego³.

Tematykę książek lwowskiej kolekcjonerki określa schemat klasyfikacyjny utworzony na potrzeby tej części rozprawy; tworzy go dziesięć klas głównych. Wzorowano się przede wszystkim na rozbudowie klas

¹ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1963, R. 9, s. 320–321.

² Tamże, s. 347.

³ I. Socha, *Repertuar jako kategoria badawcza w polskiej nauce o książce*, [w:] *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie*, red. M. Banacka, Warszawa 2003, s. 90–101.

naczelnych Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej⁴ oraz rozwiązaniach przyjętych w artykule Stanisława Arcta i Eugenii Pawłowskiej do scharakteryzowania warszawskiej produkcji wydawniczej w latach 1878–1914⁵. W wypadku stosowania schematu klasyfikacyjnego zawsze pewną trudność sprawiają utwory wielotematyczne. Starano się nie różnicować nadmiernie materiału, aby uzyskać przejrzyste zestawienie tematów. Określenie zagadnień przedstawionych w poszczególnych utworach nie zawsze było proste. W sytuacjach wątpliwych wykorzystywano opisy rzeczowe występujące w bibliotecznych katalogach dostępnych online. W opracowaniu treściowym dokumentów trudno zachować zasadę obiektywnego ukazania tematyki, dlatego mogą się zdarzyć pozycje, które inna osoba zaklasyfikowałaby inaczej. Biorąc jednak pod uwagę wielkość zebranego materiału i zakładając, że błędy w klasyfikacji są nieliczne, zawartość księgozbioru Heleny Dąbczańskiej zostanie ukazana dość wiernie. Omawiając treść poszczególnych działów, stosowano raczej kryterium ilościowe niż jakościowe. Zwracano uwagę na autorów, zagadnienia lub formy piśmiennicze i wydawnicze najliczniej reprezentowane w danej klasie; przedstawiano też dzieła polskie, które stanowią mniejszość w bibliotece.

Jako jednostkę obliczeniową przyjęto tytuł dzieła (dzieło), a nie liczbę tomów. Tabela 11 ukazuje liczbę pozycji zaklasyfikowanych do działu i procentowy udział określonej tematyki w stosunku do całego księgozbioru.

Tabela 11. Podział ksiązek Heleny Dąbczańskiej według treści

Dział	Liczba dzieł	%
A. Dział ogólny	222	3,7
B. Filozofia. Psychologia	165	2,8
C. Religia	340	5,7
D. Nauki społeczne	280	4,7

⁴ *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta*, oprac. T. Turowska, J. Hys, J. Kwiatkowska, Warszawa 2006.

⁵ S. Arct, E. Pawłowska, *Wydawcy warszawscy w latach 1878–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 350–362.

5.1. Dział ogólny

Dział	Liczba dzieł	%
E. Nauki matematyczno-przyrodnicze	387	6,5
F. Nauki stosowane i wiadomości praktyczne	92	1,5
G. Sztuka. Rozrywka	505	8,5
H. Literatura. Językoznawstwo	2559	43
I. Historia. Archeologia	1247	21
J. Czasopisma	160	2,7
Razem	5957	100%

Źródło: opracowanie własne.

5.1. Dział ogólny

Do tego działu przydzielono 222 bardzo różnorodne pozycje; są to encyklopedie obejmujące kilka dziedzin, książki z zakresu bibliologii i bibliotekarstwa, katalogi, prace dotyczące muzeów, wystaw, organizacji, a także nauki, pisma, symboli, cywilizacji i kultury.

5.1.1. Encyklopedie

Helena Dąbcańska posiadała głównie encyklopedie francuskie, niemieckie i polskie (19 pozycji oznaczonych w aneksie symbolem A. 1; stanowią one 8,6% całego działu). Pochodzą one z XVIII i XIX stulecia. Najwięcej jest tytułów francuskich. W epoce oświecenia, nazywanej też wiekiem encyklopedystów, powstało wiele prac systematyzujących zarówno wiedzę ogólną, jak i w obrębie zagadnień szczegółowych, ale przede wszystkim wydano *Wielką encyklopedię francuską* przygotowaną pod kierunkiem Denisa Diderota. Nowatorstwo tego dzieła polegało na inspiracji naukowej, oparciu się na przesłankach rozumowych, a nie prawdach objawionych i teologicznych. Encyklopedia była nie tylko wielką kompilacją informacji, ale także pewnego rodzaju manifestem filozoficznym⁶. Występowała przeciwko

⁶ J. Olkiewicz, *Od A do Z czyli O encyklopediach i encyklopedystach*, Warszawa 1988, s. 71.

tradycyjnym wartościom i autorytetom, co zagrzewało do dyskusji, a nawet wojny ideologicznej. Encyklopedia Diderota okazała się wielkim oświeceniowym bestsellerem, wokół którego toczyła się również wojna handlowa. Wyróżnia się sześć głównych wydań tego dzieła, począwszy od wersji oryginalnej in folio, drukowanej w Paryżu w latach 1751–1772. W bibliotece kolekcjonerki zachowało się wydanie określane jako trzecie z Lukki (1758–1776), składające się z 28 tomów i wiernie naśladowujące edycję oryginalną. Wydawcą był patrycjusz Ottaviano Diodati, wspierany przez senat Lukki, któremu dedykowano dzieło. Wydawcy francuscy uważali tę produkcję za nielegalną i sprzeciwiali się sprowadzeniu jej do Francji⁷. W Lukce jednak ponowiono edycję *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers...*, w latach 1758–1771 ukazało się wydanie drugie (17 tomów podstawowych oraz 11 tomów ilustracji), które znajduje się w bibliotece Dąbczańskiej. *Wielka encyklopedia francuska* docierała do Polski w miarę ukazywania się kolejnych tomów, świadczą o tym komplety zachowane w bibliotekach. Natomiast oficjalne anonse o sprzedaży encyklopedii w naszym kraju pojawiły się dopiero w 1768 roku; podał je Michał Gröll na łamach „Wiadomości Warszawskich”⁸. Rynek polski nie był nasycony tego typu publikacjami i kolejne wydania znajdowały chętnych nabywców⁹. Helena Dąbczańska posiadała inne francuskie encyklopedie z tego okresu, jednak ich znaczenia nie można porównać z oddziaływaniem dzieła Diderota. Autorem jednej z nich jest Jean-Raymond de Petity, kaznodzieja Marii Leszczyńskiej, żony Ludwika XV. *Encyclopédie élémentaire, ou Introduction à l'étude des lettres, des sciences et des arts* (Paryż 1767) została napisana dla ludzi młodych, a także innych, którzy chcą sobie przyswoić podstawową wiedzę przekazaną w przystępny sposób. Podobne zadanie spełniała *Petite encyclopédie, ou Les Éléments des connoissances humaines* (Paryż 1766), której autorem był Pons-Augustin Alletz, wszechstronny człowiek pióra, autor opracowań historycznych i encyklopedycznych z wielu dziedzin.

W okresie oświecenia naśladowano w Polsce zagraniczne słowniki i encyklopedie. Wybitnym przykładem takiej pracy jest pierwsze

⁷ Tamże, s. 79.

⁸ „Wiadomości Warszawskie. Suplement” 1768, nr 45 [dok. elektr.], <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=322147> [odczyt: 15.09.2015].

⁹ Z. Goliński, *Encyklopedie-słowniki*, [w:] *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1977, s. 114.

wydanie *Zbioru potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabety ułożonych* (Warszawa–Lwów, 1781–1783) napisanego przez Ignacego Krasickiego. Biskup Krasicki przystąpił do tworzenia encyklopedii w chwili, kiedy był już nazywany „księciem poetów” i miał na swoim koncie największe literackie arcydzieła. Niewątpliwie znał *Wielką encyklopedię francuską*, a może nawet posiadał ją w bibliotece, jednak swoje opracowanie oparł na innych przesłankach. Chciał stworzyć praktyczny, zwiezły informator, którego brakowało w polskim piśmiennictwie¹⁰. Dzieło Krasickiego było drugą polską encyklopedią, po *Nowych Atenach* Benedykta Chmielowskiego¹¹, wyróżniało się szerokim zakresem haseł, które obejmowały zjawiska historyczne, nauki praktyczne i rzemiosło. Jego atutem było uwzględnienie spraw polskich z obszaru historii politycznej, spraw ustrojowych, prawa i nauk wyzwolonych¹². W bibliotece Dąbcańskiej znajduje się tylko pierwszy tom dwutomowego dzieła opublikowanego nakładem M. Grölla.

Wśród wydawnictw dziewiętnastowiecznych wyróżniają się encyklopedie niemieckie. Najstarsza z nich to *Allgemeine Weltkunde oder Encyclopädie für Geographie, Statistik und Staatengeschichte* (Budapeszt 1840) Johanna Georga Augusta Gallettiego, niemieckiego historyka i geografa. Następnie bogato ilustrowane encyklopedie wyprodukowane przez wydawnictwo *F.A. Brockhaus*. Wielka firma wydawnicza została założona w 1805 roku przez Friedricha Arnolda Brockhauusa, niemieckiego księgarza i wydawcę pochodzącego z Dortmundu. W latach 1817–1818 firma przeniosła się do Lipska. Po śmierci założyciela w 1823 roku wydawnictwo rozwijali dalej synowie Friedrich i Heinrich. Jego specjalnością stały się leksykony, produkowane również przez następne pokolenia Brockhausów, wierne zawodowi wydawcy¹³. W bibliotece Dąbcańskiej znajdują się: dwa woluminy zawierające 10 części *Bilder-Atlas zum Conversations-Lexikon. Ikonographische Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (Lipsk 1849–1851), które opracował Johann Georg Heck, geograf i kartograf; *Bilder-Atlas. Ikonographische Encyclopädie*

¹⁰ J. Olkiewicz, dz. cyt., s. 100–101.

¹¹ W. Hahn, *Bibliografia bibliografii polskich*, Wrocław 1966, s. 72–76 (Encyklopedie).

¹² Z. Goliński, dz. cyt., s. 115.

¹³ J. Olkiewicz, dz. cyt., s. 113–116; *Brockhaus F.A.*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław 1971, s. 338–339.

der Wissenschaften und Künste, t. 2–8, (Lipsk 1871–1874), brak tomu pierwszego oraz *Bilder-Atlas. Ikonographische Encyklopädie der Wissenschaften und Künste*, t. 1–2 (Lipsk 1875). Występujące w tytularze „Konversations-Lexicon” (Leksykon konwersacyjny) oraz „Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste” (Ogólna encyklopedia nauk i sztuk) są częstym składnikiem tytułów wydawnictw Brockhousa. W XIX wieku w Niemczech szczególnie popularne były słowniki encyklopedyczne typu leksykon konwersacyjny, miały one stanowić pomoc przy prowadzeniu rozmowy na odpowiednim poziomie w mieszczańskim salonie. Brockhaus doprowadził do perfekcji ten nowy gatunek poręcznego, popularnego leksykonu. Podobne zadania spełniały encyklopedie o zakresie ogólnym. Wydawnictwa Brockhousa nie były adresowane do intelektualistów, miały założenia ściśle popularyzatorskie¹⁴. Książki, które posiadała Dąbczańska, należą do serii encyklopedii Brockhousa bogato ilustrowanych, wiadomości dostarcza nie tylko tekst, ale także obraz. Zostały one wydane w czasie, kiedy kolekcjonerka i jej rodzzeństwo zdobywali wiedzę, książki niemieckiego wydawnictwa mogły służyć w domu Dąbczańskich jako lektura uzupełniająca.

W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się jeszcze inna niemiecka encyklopedia, której wydawcą był Bibliographisches Institut. Instytut Bibliograficzny założył w 1826 roku w Gotha Joseph Meyer, humanista, księgarz-wydawca, postępowy demokrat. Dwa lata później przeniósł ją do Hildburghausen, a po jego śmierci spadkobiercy przeprowadzili się w 1874 roku do Lipska. Firma wydawała encyklopedie ogólne i specjalne, klasyków niemieckich, dzieła geograficzne i przyrodnicze, ale jej specjalnością stały się publikacje encyklopedyczne. Szerszy rozgłos, wykraczający poza granice Niemiec, przyniósł wydawnictwu *Das grosse Conversations-Lexikon für die gebildeten Stände*, którego pierwsze wydanie ukazało się w latach 1840–1855 w 46 tomach podstawowych i sześciu uzupełniających. Meyer zakładał, że będzie podawać informacje obszerniejsze niż Brockhaus, zwłaszcza w dziedzinie nauk przyrodniczych, techniki i handlu, a także że wydawnictwo będzie tańsze od innych dostępnych na rynku. Nie była to encyklopedia popularna, zyskała bardzo dobre oceny specjalistów i licznych naśladowców za granicą¹⁵. Helena

¹⁴ J. Olkiewicz, dz. cyt., s. 113–117.

¹⁵ Tamże, s. 117–119; Meyer, [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, s. 1515.

Dąbczańska posiadała czwarte wydanie *Meyers Konversations-Lexikon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens* (Lipsk 1885–1892) składające się z 17 tomów podstawowych i dwóch tomów *Suplementu*. Jest to najbardziej aktualna encyklopedia zagraniczna w jej księgozbiornie.

Przykładami dziewiętnastowiecznych encyklopedii francuskich są: mało znana praca Emmanuela de Laubespina *Mémorial portraitif de chronologie, d'histoire industrielle, d'économie politique de biographie...* (Paryż 1829) oraz Marie Nicolasa Bouilleta *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie* (Paryż 1884). M.N. Bouillet był filozofem, edytorem tekstów pisarzy starożytnych, ale największe osiągnięcia miał w leksykografii. Słownik encyklopedyczny z dziedziny geografii i historii, który posiadała Dąbczańska, ukazał się po raz pierwszy w Paryżu w 1842 roku i odniósł wielki sukces, był wielokrotnie wznawiany¹⁶. Kolekcjonerka posiadała 28 wydanie przejrzane i uzupełnione przez Alexisa Chassanga.

W okresie zaborów księgarze podejmowali trud wydania nowoczesnej polskiej encyklopedii, jednak nie wszystkie inicjatywy kończyły się sukcesem. Najbardziej na tym polu zasłużyła się warszawska rodzina księgarzy-wydawców: Orgelbrandów. Protoplasta rodu – Samuel Orgelbrand w latach 1859–1868 wydał 28 tomów jego największego i najambitniejszego dzieła: *Encyklopedii powszechnej*. Syn Samuela Orgelbranda – Mieczysław przygotował drugie wydanie ojcowskiej encyklopedii; była to wersja nowa, skrócona do 12 tomów, opublikowana w latach 1872–1876. W następnych latach wydano jeszcze dwie edycje stereotypowe uzupełnione suplementami. Jednakże za najwybitniejsze dzieło encyklopedyczne czasu utraty niepodległości uważa się *Wielką encyklopedię powszechną ilustrowaną*, której pomysłodawcami byli redaktorzy „Wędrowca” – Julian Granowski i Saturnin Sikorski, także jej wydawca. W komitecie redakcyjnym zgromadzono najznakomitsze umysły tego okresu¹⁷. Pierwszy tom encyklopedii ukazał się w 1890 roku, a ostatni, pięćdziesiąty piąty w 1914 roku¹⁸. W bibliotece Heleny Dąbczańskiej nie występuje żadna z wymienionych encyklopedii, kolekcjonerka posiadała *Encyklopedię ogólną wiedzy ludzkiej*, której pomysł narodził się w redakcjach tygodników społeczno-kulturalnych „Wędrowiec” oraz „Tygodnik

¹⁶ *La Grande encyclopédie*, t. 7, Paris 1885–1901, s. 644.

¹⁷ J. Olkiewicz, dz. cyt., s. 151–157.

¹⁸ W. Hahn, dz. cyt., s. 73.

Ilustrowany”. Wydawcą encyklopedii był drukarz i księgarz warszawski Józef Unger. W latach 1872–1877 ukazało się 12 tomów z suplementem. W czasach Dąbcańskiej dzieło to cieszyło się sporą popularnością¹⁹.

5.1.2. Bibliologia. Bibliotekarstwo

W dziale tym zgromadzono 54 publikacje oznaczone w aneksie symbolem A. 2 (24,4% całego działu). Ich tematyka dotyczy książki, jej historii, drukarstwa, bibliofilstwa, a oprócz tego umieszczono w tej klasie również bibliografie i różnego rodzaju katalogi. Prac polskich autorów jest zaledwie kilka, dlatego wymienimy je wszystkie. Najstarsza jest bibliografia *Józefa Jędrzeja Załuskiego biskupa kijowskiego i czernichowskiego „Biblioteka historyków, prawników, polityków i innych autorów polskich lub o Polsce piszących”* wydana przez Józefa Muczkowskiego w 1832 roku w Krakowie. Stanowi ona drugą część pracy: *Polska w obszernych wiadomościach swoich skrócona, z podziałem na 3 części...ułożona R.P. 1768*²⁰. Józef Andrzej Załuski został zapamiętany jako zbieracz, twórca i fundator pierwszej publicznej biblioteki w Polsce, mniej się na ogół wie i mówi o jego pracach bibliograficznych, których znaczna część pozostała w rękopisie. Wydanie *Biblioteki historyków...* było możliwe dzięki sporządzeniu kilku odpisów tej części²¹. J.A. Załuski pisał ten utwór, przebywając na zesłaniu w Smoleńsku i Kałudze w latach 1767–1773. Powodem wywiezienia było występowanie w obronie praw duchowieństwa i przeciw przyznawaniu praw politycznych dysydemtom. Karol Estreicher zwracał uwagę na niezwykłość tego dzieła naukowego pisanego z pamięci 13-zgłoskowcem nierymowanym. Załuski zamieścił w nim liczne wiadomości, o których nigdzie więcej nie ma śladu²². Dotyczą one między innymi kolejnych wydań znanych dzieł, błędów popełnionych przez autorów i wydawców, niedokładnych informacji zamieszczonych

¹⁹ J. Olkiewicz, dz. cyt., s. 156–157.

²⁰ E. Aleksandrowska, *Załuski*, [w:] *Dawni pisarze polscy*, t. 5, red. R. Loth, Warszawa 2004, s. 163–168.

²¹ I. Treichel, *Z dziejów jednego rękopisu*, „Przegląd Biblioteczny” 1953, R. 7, z. 3, s. 259–264.

²² Z. Głogier, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1958, s. 39.

w książkach, ustaleń pokazujących, że dzieła wymienione w katalogach i innych publikacjach nie istnieją. Fragmenty tej edycji ukazują również Załuskiego jako krytycznego kolekcjonera zwracającego uwagę na formę i treść książek. Specjalny opis poświęcił cymeliom ze swego zbioru, podkreślił piękno starych rękopisów i inkunabułów. Sprzeciwiał się gromadzeniu w zbiorach dubletów, a za czyn niegodny uważał przedruki bez podania nazwy twórcy²³.

Autorem kolejnej książki z dziedziny bibliologii jest Joachim Lelewel. W jego rozległej twórczości oddzielne miejsce zajmowała nauka o książce i bibliotece. Helena Więckowska, znawczyni życia i twórczości Lelewela, tak scharakteryzowała ten rodzaj działalności uczonego:

Był bibliofilem i bibliotekarzem praktykiem, a także teoretykiem i metodologiem bibliologii, nazywanej wówczas bibliografią, był zarówno bibliografem, jak i historykiem książki i bibliotek polskich i zagranicznych, rękopisoznawcą i inkunabulistą, badaczem drukarstwa i księgarstwa, był edytorem naukowym, pedagogiem, profesorem uniwersyteckim i popularyzatorem tych wszystkich gałęzi wiedzy²⁴.

Całe życie Joachima Lelewela związane było z książką, jednak w zawodzie bibliotekarza miał tylko trzyletnie doświadczenie. W 1818 roku objął stanowisko bibliotekarza w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim, której dyrektorem generalnym został Bogumił Samuel Linde. Z tym zajęciem związany był kurs bibliografii wykładany przez 30 godzin na Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego w roku akademickim 1820–1821. Ten krótki okres służby bibliotecznej zaowocował wydaniem dwa lata później pierwszego tomu *Joachima Lelewela Bibliograficznych ksiąg dwoje...* (Wilno 1823), tom drugi ukazał się w 1826 roku. W bibliotece Dąbczańskiej znajdują się obydwie części tego wybitnego dzieła. Stanowi ono pierwszą próbę całościowego ujęcia zagadnień wchodzących w zakres ówczesnej nauki o książce, zwanej bibliografią. Nie jest to systematyczny wykład, lecz wiele rozpraw

²³ E. Gondek, *Józefa Andrzeja Załuskiego dzieło bibliograficzne i bibliofilskie*, Katowice 2005, s. 40–45.

²⁴ H. Więckowska, *Joachim Lelewel*, Warszawa 1980, s. 70.

połączonych *Przedmową do moich ksiąg bibliograficznych* znajdującą się w drugim tomie. Lelewel dał w niej oryginalne ujęcie syntetyczne wprowadzone z własnych badań analitycznych, doświadczeń praktycznych i zawodowych²⁵. Rozprawy odnoszą się do trzech typów ksiąg i ich roli społecznej: do księgi rękopiśmiennej, drukowanej i bibliotecznej²⁶ oraz tych zjawisk, które tworzyły zakres ówczesnej bibliologii. Na miarę swoich czasów Lelewel rozwiązuje wiele problemów, które interesują historyka kultury, bibliologa i bibliotekarza praktyka. Uczony wskazywał również na swoistą dla nauki bibliologicznej metodę badawczą polegającą na łączeniu metody analitycznej z historyczną²⁷. Do myśli Lelewela często nawiązują współcześni badacze, cytując w swoich pracach fragmenty *Bibliograficznych ksiąg dwoje*.

Z tego okresu co dzieło Lelewela pochodzi praca Jerzego Samuela Bandtkiego *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły* (Kraków 1826). Jej autor był językoznawcą, historykiem, edytorem i bibliotekarzem. W roku 1811 objął stanowisko profesora bibliografii na Uniwersytecie Krakowskim i kierownika biblioteki. Na tym stanowisku pozostał aż do śmierci w 1835 roku. Jego rządy są oceniane jako korzystne dla tej instytucji, przyczynił się znacznie do opracowania zbiorów i powiększenia pomieszczeń bibliotecznych. W tym okresie powstało kilka jego prac dotyczących historii drukarstwa i biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego²⁸.

Do nowszych prac z dziedziny bibliologii należy *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie* (Lwów 1912) przygotowany przez Eugeniusza Barwińskiego, historyka, archiwistę, bibliotekarza, bibliografa i wydawcę źródeł. W 1895 roku, jako absolwent filozofii, rozpoczął pracę zawodową w lwowskiej Bibliotece Uniwersyteckiej i przepracował w niej 18 lat, aż do objęcia stanowiska dyrektora Archiwum Państwowego we Lwowie w 1913 roku²⁹. Barwiński zajmował się w bibliotece opracowaniem

²⁵ Tamże, s. 88.

²⁶ Określenie książki biblioteczne odnosi się do publikacji na temat historii bibliotek oraz wiedzy o zawodowym bibliotekarstwie. Zob. tamże, s. 89–90.

²⁷ Tamże, s. 90.

²⁸ E. Aleksandrowska, *Bandtkie Jerzy Samuel*, [w:] *Dawni pisarze...*, t. 1, s. 32–34; A. Birkenmajer, *Bandtkie Jerzy Samuel*, [w:] *PSB*, t. 1, Kraków 1935, s. 260–263.

²⁹ A. Kamiński, *Barwiński Eugeniusz*, [w:] *Słownik biograficzny archiwistów*, t. 1, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Łódź 1988, s. 34–37.

inkunabułów i starych druków. Jak napisał we wstępie do katalogu, Biblioteka Uniwersytecka posiadała najwięcej we Lwowie inkunabułów (214); były to zaledwie szczątki dawnego zasobu, resztki dawnej świetności biblioteki, która została zniszczona w pożarze 1848 roku. Praca Barwińskiego jest pierwszym nowoczesnym ujętym katalogiem, zawiera nie tylko opisy inkunabułów uporządkowanych alfabetycznie według haseł, ale także katalog ułożony według drukarzy i spis dawnych właścicieli. O kilku latach z dziejów Ossolineum mówi studium Franciszka Pajęczkowskiego: *Ossolineum we Wrocławiu* (Wrocław 1947). Autor był pracownikiem lwowskiego Ossolineum od 1927 roku, w broszurze przedstawił lata 1944–1947, kiedy ta zasłużona dla kultury polskiej placówka została po drugiej wojnie światowej przeniesiona do Wrocławia. Pajęczkowski od 1951 roku pełnił funkcję dyrektora biblioteki³⁰. Helena Dąbcańska właśnie na jego ręce w latach 50. XX wieku przekazała swoją korespondencję, *Pamiętnik* oraz inne materiały.

Wśród ksiązek zagranicznych najliczniejsze są różnego rodzaju katalogi wydane pod koniec wieku XIX i na początku XX. Katalogi aukcyjne opracowały niemieckie firmy, na przykład działająca we Frankfurcie nad Menem Adolph Hess Nachfolger, w Berlinie Amsler & Ruthardt, w Monachium wydawca Albert Langen, a także przedsiębiorstwo Jacques Schulman z Amsterdamu. Katalogi antykwaryczne najliczniej reprezentuje placówka z Lipska: C.G. Boerner, Auktions-Institut, Kunst- und Buchantiquariat, która wydawała serię „Auktionskatalog”. Dąbcańska posiadała osiem katalogów z tej serii, jedną z ostatnich pozycji jest *Katalog der Sammlungen Dr. Tr. – Berlin und Prof. Althof – Weimar* (1906) oznaczony numerem 85. Z innych antykwariatów można wymienić wiedeńską firmę Gilhofer & Ranschburg, Bücher und Kunstantiquariat, z Berlina Antiquarischen Bücherlagers von Albert Cohn, z Lipska Rudolph Hönisch, Buchhandlung und Antiquariat oraz z Mediolanu Libreria Antiquaria di Ulrico Hoepli. Katalogi księgarskie są tylko dwa, nazwy firm występują w tytułach, dlatego przytoczymy je w całości: *Catalogue no. 92 de livres et de brochures en vente aux prix marqués à la Librairie numismatique de Ch. Dupriez* (Bruksela 19..) oraz *Catalogue de livres anciens et modernes, rares et curieux de la Librairie Auguste Fontaine* (Paryż 1870).

³⁰ J. Albin, *Franciszek Pajęczkowski*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 215–222.

W bibliotece zachowały się także katalogi prywatnych bibliotek. Jedną z nich należała do rektora szkoły, teologa Karla Davida Ilgena *Verzeichniss der hinterlassenen Bibliothek des Herrn Konsistorialraths, Dr. theol. Karl David Ilgen* (Berlin 1835), jeszcze inna była własnością włoskiego dyplomaty Giacomo Manzoni *Catalogue de la bibliotheque de feu M. le Comte Jacques Manzoni, ministre des finances de la Republique Romaine*. 2 Pt. (Castello 1893).

Historii drukarstwa, oprócz wymienionego wcześniej dzieła Bandtkiego, poświęcona jest praca Ferdinanda Onganii *L'Arte della stampa nel rinascimento Italiano. Venezia* (Wenecja 1894). Ongania był właścicielem księgarni, edytorem, księgoznawcą, a także badaczem i miłośnikiem zabytków Wenecji³¹. W wymienionej publikacji przedstawił dzieje drukarstwa weneckiego, omówił między innymi działalność Aldusa Manutiusa i sygnety drukarskie.

Historyczny charakter ma również publikacja *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882* (Wiedeń 1883). Anton Mayer przybliżył w niej wiedeńskich drukarzy i bibliograficzne zestawienie ich produkcji. Między drukarzami znajduje się nazwisko Hieronima Wietora, który przed przyjazdem do Krakowa miał drukarnię w Wiedniu w latach 1510–1517³². Zagadnienia nowsze w drukarstwie, dotyczące maszyn drukarskich z XIX wieku omawia praca Aloisa Auera *Der polygraphische Apparat oder die verschiedenen Kunstfächer der k.k. Hof- und Staatsdruckerei zu Wien* (Wiedeń 1853).

5.1.3. Muzea. Wystawy

W Dziale ogólnym publikacji z tego zakresu jest najwięcej (102 pozycje oznaczone symbolem A. 3). Liczna grupa poświęcona jest znanym europejskim muzeom, na przykład: Kapitolińskim (Pietro Paolo Montagnani *Il Museo Capitolino*, Rzym 1820); Watykańskim (Erole G. Massi *Descrizione compendiosa dei Musei dell'Antica Scultura Greca e Romana nel Palazzo Vaticano con aggiunta dei Musei Gregoriano-Etrusco ed Egizio, delle tappezzerie di Raffaello e delle carte geografiche d'Italia*, Rzym 1877);

³¹ *Enciclopedia italiana*, t. 25, Roma 1935, s. 373.

³² S. Dahl, *Dzieje książki*, Wrocław 1965, s. 170–171.

Muzeum Wersalu (Gustave Geffroy *Versailles*, Paryż 190.) oraz Luwrowi (Albert Babeau *Le Louvre et son histoire*, Paryż 1895). Wydawnictwo na temat polskich placówek muzealnych jest znacznie mniej. Muzealnictwo w Polsce zaczęło się dynamicznie rozwijać dopiero w XX wieku, w okresie zaborów były to najczęściej inicjatywy podejmowane przez zamożnych kolekcjonerów. Przykładem takiej placówki było Muzeum Lubomirskich, stanowiące część Ossolineum. Kolekcjonerka posiadała dwa egzemplarze publikacji przygotowanej przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich zatytułowanej *Muzeum imienia Lubomirskich* (Lwów 1889). Jest to wydawnictwo informujące o godzinach otwarcia muzeum i eksponatach umieszczonych w działach: Przedmioty archeologiczno-historyczne; Przedmioty historyczno-pamiątkowe; Dzieła sztuki, rzeźba, obrazy, ryciny; Gabinet broni; Rozmaitości.

Z innych prac na uwagę zasługują polemiki, które toczyły się wokół spraw muzealnych w czasach Dąbczańskiej. Aleksander Czołowski, kierownik zbiorów miejskich we Lwowie, także Galerii Miejskiej utworzonej w 1907 roku, w broszurze zatytułowanej *W sprawie Galerii Miejskiej. Odpowiedź prof. dr Janowi Bołoz Antoniewiczowi* (Lwów 1907) odpierał zarzuty profesora Uniwersytetu Lwowskiego, kierownika katedry historii sztuki tej uczelni. Sprawa dotyczyła obrazu z zakupionej kolekcji, którego twórcą miał być rzekomo Rafael. Profesor Antoniewicz podważył jego autorstwo, a Czołowski czuł się w obowiązku podjąć polemikę jako jeden z pomysłodawców galerii. Czas pokazał, że racja leżała po stronie Jana Bołoz Antoniewicza³³. Helena Dąbczańska dobrze знаła obu polemistów i chociaż w egzemplarzu nie występuje dedykacja, mogła go otrzymać w darze. Następna broszura porusza sprawę pieniędzy darowanych Muzeum w Rapperswilu przez społeczeństwo polskie: *W sprawie Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu. Wykaz błędów i niedorzeczności zawartych w broszurze pod tytułem „Gdzie się podział skarb narodowy” (Historia miliona narodowego w Rapperswilu)* (Kraków 1906). Jej autorem jest Józef Gałęzowski, ceniony finansista, któremu Władysław Plater powierzył wykonanie testamentu i zarząd Rapperswilu po swojej śmierci³⁴. Od 1889 roku pełnił funkcję prezesa Rady Nadzorczej

³³ I. Zima, *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011, s. 103–106.

³⁴ M. Tyrowicz, *Gałęzowski Józef*, [w:] *PSB*, t. 7, Kraków 1948, s. 248–250.

muzeum i dyrektora muzeum, a także skarbnika Komisji Nadzorczej Skarbu Narodowego. Gałęzowski odpowiada na zarzuty Mieczysława Golberga, który przeprowadził analizę finansów muzeum i jej wyniki przedstawił w publikacji *Historia miliona narodowego w Rapperswilu. Gdzie się podział skarb narodowy*. Golberg nie zarzucał administratorom muzeum nieuczciwości, ale liczby wykazywały niedołęstwo, lekkomyślność i niezaradność³⁵. Gałęzowski odpowiedział spokojnie i rzeczowo, bronił kustosa Wł. Różyckiego de Rosenwerth, którego rządy spowodowały ataki na muzeum. Kustosz ustąpił ze stanowiska w 1911 roku pod presją opinii publicznej.

Helena Dąbczańska posiadała bardzo liczne publikacje na temat wystaw. Kilka z nich dotyczy wielkich międzynarodowych wystaw przedstawiających dorobek kulturalny, naukowy i techniczny narodów świata. Wystawy organizowane są w różnych krajach. Pierwsza z nich odbyła się w 1851 roku w Londynie³⁶, natomiast czwarta w Paryżu i właśnie z nią związany jest przewodnik po jednym z pawilonów wystawowych: *Exposition universelle de 1855. Explication des ouvrages de peinture, sculpture, gravure, lithographie et architecture des artistes vivants, étrangers et français, exposés au Palais des Beaux-arts... le 1er mai 1855* (Paryż 1855), przedstawiono w nim eksponaty z dziedziny sztuki. Stolica Francji dość często była miejscem światowych wystaw. Jerzy Mycielski, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, historyk sztuki i kolekcjoner, w książce *Spod wieży Eiffel* (Kraków 1890) opisał wystawę z 1889 roku, z okazji której wybudowano wieżę Eiffla. W rozdziale czwartym ukazał zawartość działu sztuki oraz zarys dziejów malarstwa francuskiego w latach 1789–1889. Dwie publikacje poświęcone są kolejnej wystawie w 1900 roku w Paryżu: *L'Exposition et ses attractions* (Paryż 1900) oraz *Le Vieux Paris. Guide, historique, pittoresque & anecdotique. Exposition universelle de 1900* (Paryż 1900). Na 50 milionów zwiedzających czekały atrakcje przygotowane przez 58 krajów. Polacy także zaprezentowali własny dorobek, ale niestety pod obcymi sztyldami³⁷.

³⁵ M. Golberg, *Historia miliona narodowego w Rapperswilu*, Kraków 1905, s. 42–45.

³⁶ *Nowa encyklopedia PWN*, t. 6, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1997, s. 933–934.

³⁷ L. Ciborowska, *Wystawa światowa w Paryżu w 1900 r.*, „Wiadomości Historyczne” 2010, nr 2, s. 38–43.

Liczną grupę tworzą publikacje, zarówno polskie, jak i zagraniczne, mówiące o wystawach poświęconych węższej tematyce, głównie z zakresu sztuki i literatury. Wystawy krajowe odbyły się we Lwowie, Krakowie i Warszawie. Przykładem książek dotyczących imprez lwowskich są następujące tytuły: *Wystawa archeologiczna polsko-ruska urządzona we Lwowie w roku 1885* (Lwów 1886), *Katalog wystawy dzieł Artura Grotgera urządzonej staraniem Księgarni H. Altenberga we Lwowie* (Lwów 1906), *Mieczysława Tretera Katalog wystawy obrazów malarzy dawnych i współczesnych urządzonej staraniem Andrzejowej Księżny Lubomirskiej na dochód Towarzystwa im. Dzieciątka Jezus we Lwowie* (Lwów 1909). Największym wydarzeniem wystawienniczym we Lwowie była Powszechna Wystawa Krajowa w 1894 roku. Książka Tadeusza Münnicha, architekta, profesora lwowskiej Szkoły Przemysłowej³⁸, *Przemysł krajowy na wystawie lwowskiej w 1894 r.* (Lwów 1894) przedstawia ekspozycję w Pawilonie Przemysłu. Wystawę otwarto 5 czerwca 1894 roku nieopodal parku Stryjskiego. Była ona wielką patriotyczną manifestacją, a także symbolem zwycięstwa idei pracy organicznej i postępu gospodarczego w Galicji, najbardziej zacofanej prowincji ziem polskich. Wystawa cieszyła się wielką popularnością. W ciągu czterech i pół miesiąca obejrzało ją 1150 000 osób, 10 razy więcej niż wynosiła liczba mieszkańców ówczesnego Lwowa. Wśród zwiedzających byli Polacy ze wszystkich zaborów, odwiedził ją również cesarz Franciszek Józef I³⁹. Dąbczańska wystawiła w Pawilonie Przemysłu ręcznie malowaną porcelanę. Na uwagę zasługuje też publikacja zatytułowana *Katalog wystawy urządzonej ku czci Tadeusza Kościuszki w setną rocznicę jego zgonu, we Lwowie 15 października 1917* (Lwów 1917), w której przygotowaniu brała udział kolekcjonerka. Helena Dąbczańska jest wymieniona w tym katalogu wśród członków Sekcji Wystawowej Komitetu Obchodu Kościuszkowskiego we Lwowie 1917 roku. Znalazła się w gronie znakomitych osób; wymienimy tylko kilka z nich: Karol Badecki, archiwista miejski; Ludwik Bernacki, kustosz biblioteki Ossolińskich; hrabia Paweł Dzieduszycki; Ludwik Finkel, profesor Uniwersytetu Lwowskiego; Rudolf Kotuła, dyrektor Biblioteki im. W. hr. Baworowskiego; hrabia Józef Koziebrodzki, właściciel dóbr; księżę Andrzej

³⁸ *Piśmiennictwo techniczne polskie*, „Przegląd Techniczny” 1908, nr 81, s. 380.

³⁹ J. Purchla, *Największa polska wystawa*, „Cracovia Leopoldis” 1995, nr 2, s. 6–7; J. Brijulow, *Chodząc po wystawie*, „Cracovia Leopoldis” 1995, nr 2, s. 8–10.

Lubomirski, kurator Zakładu Narodowego im. Ossolińskich; Bolesław Wysłouch, redaktor „Gazety Lwowskiej”⁴⁰. Kolekcjonerka wypożyczyła na wystawę 27 eksponatów, między innymi obraz olejny na blasze przedstawiający Kościuszkę; miniaturę owalną ukazującą księcia Józefa Poniatowskiego, oprawioną w złoto; kartę do generała Orłowskiego, donoszącą o zwycięstwie generała Zajączka, napisaną 10 lipca 1794 roku w obozie pod Raszynem, oraz Order Virtuti Militari z 1792 roku.

Między publikacjami związanymi z imprezami krakowskimi liczne są katalogi wystaw organizowanych przez Towarzystwo Artystów Polskich „Sztuka” oraz Towarzystwo „Polska Sztuka Stosowana”⁴¹. Natomiast przykładem innej tematyki wystawienniczej jest broszura zatytułowana *Wystawa pamiątkowa im. Juliusza Słowackiego urządzona staraniem komitetu obywatelskiego w gmachu Towarz. Przyjaciół Sztuk Pięknych od 17 października do 15 listopada 1909 r.*, Kraków (Kraków 1909). W salach zgromadzono pamiątki po wieszczu, wśród których znalazły się portrety rodziny poety, autografy, rysunki i dzieła sztuki oparte na jego utworach. Wystawy poświęcone polskim twórcom były organizowane także w Warszawie; przykładem tego jest katalog *Wystawy dzieł Alexandra Orłowskiego (1777–1832)* (Warszawa 1910) opracowany przez Władysława Tatarkiewicza. W okresie autonomii galicyjskiej często były organizowane wystawy poświęcone wybitnym Polakom, wydarzeniom historycznym przypominającym męstwo minionych pokoleń. Z inicjatywą występowały różnego rodzaju towarzystwa lub komitety obywatelskie zawiązujące się z tej okazji. Helena Dąbczańska, która bardzo interesowała się życiem kulturalnym, szczególnie w swoim mieście, niewątpliwie je odwiedzała.

Katalogi z ekspozycji zagranicznych zostały wydane pod koniec XIX wieku lub w pierwszej dekadzie XX stulecia. Wiele tych katalogów mogła przywieźć Dąbczańska z podróży po obejrzeniu wystawy. Z wielokrotnie odwiedzanego przez nią Wiednia pochodzi *Katalog der XXXVI. Jahresausstellung* (Wiedeń 1910) z corocznej wystawy malarstwa.

⁴⁰ *Katalog wystawy urządzanej ku czci Tadeusza Kościuszki w setną rocznicę jego zgonu we Lwowie 15 października 1917 r.*, Lwów 1917, s. 6–7.

⁴¹ Przykładem takich publikacji w księgozbiórze Dąbczańskiej są m.in.: *Katalog VII Wystawy Tow. Artystów Polskich „Sztuka” i II Wystawy Tow. „Polska Sztuka Stosowana”* (Kraków 1904) oraz *Katalog XIV Wystawy Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka”, w Krakowie 1910 r. od 20 marca do 30 kwietnia* (Kraków 1910).

Wystawie malarstwa europejskiego poświęcona jest książka *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken aller Nationen im königl. Glaspalaste 1891* (Monachium 1891). Włoskie imprezy reprezentują katalogi: *Terza esposizione internazionale d'arte della citta di Venezia 1899. Catalogo illustrato* (Wenecja 1899) oraz *Ottava esposizione internazionale d'arte della citta di Venezia, 1909. Catalogo* (Wenecja 1909), ukazujące dorobek artystów weneckich. Z kolei między publikacjami paryskimi zwraca uwagę kilka książek wydanych z okazji cyklicznej wystawy, na której prezentowane jest malarstwo o tematyce erotycznej. *Le Nu au Salon*. Autorem pozycji z lat 1888, 1892, 1894 i 1897 jest Armand Silvestre, poeta, a także krytyk sztuki.

Wśród druków dotyczących muzeów wyróżniono grupę katalogów rejestrujących zbiory muzealne lub dzieła artystów: Galeria Drezdeńska (Karl Woermann *Katalog der Königlichen Gemäldegalerie zu Dresden* Drezno 1896); Narodowe Muzeum Luksemburga (*Notice des peintres, sculptures et de l'école moderne exposés dans les galeries du Musée National du Luxemburg*, Paryż 1884); Muzeum Ariana, znane również jako Szwajcarskie Muzeum Ceramiki i Szkła w Genewie (Godefroy Sidler *Catalogue officiel du Musée de l'Ariana*, Genewa 1905); Szwajcarskie Muzeum Narodowe (Hans Lehmann *Guide Officiel au Musée National Suisse*, Zurich 1898); Muzeum Wiertza, poświęcone belgijskiemu artyście Antoniemu Wiertzowi (*Bruxelles Musée Wiertz*, Anwers 1905); Muzeum Publiczne w Wenecji (*Museo civico e raccolta Correr. Doni depositi, acquisti 1892*, Wenecja 1893) oraz spis obrazów Rembrandta i jego uczniów (Edme-François Gersaint *Catalogue raisonné de toutes les estampes qui forment l'œuvre de Rembrandt, et des principales pièces de ses élèves*, Paryż 1824).

5.1.4. Organizacje. Stowarzyszenia

W tej niewielkiej grupie 23 książek (10% Działu ogólnego), aż czternaście poświęconych jest wolnomularstwu, inaczej masonerii. Organizacja ta jest ponadnarodowym ruchem etycznym mającym własne struktury organizacyjne. Zasady i postawy ideowe przedstawiane są za pośrednictwem symboli, rytuałów i katechizmów. Stowarzyszenia wolnomularskie powstały najpierw na Wyspach Brytyjskich, jako związki wolnych

mularzy (murarzy), budowniczych katedr gotyckich oraz zrzeszeń różokrzyżowców. W drugiej połowie XVII wieku i na początku XVIII wieku do zamierających bractw budowniczych katedr zaczęli licznie wstępować ludzie nauki, szlachta i arystokracja. Momentem przełomowym było zjednoczenie się w 1717 roku czterech londyńskich łóż w Wielką Łożę. Nowa organizacja skupiła zwolenników tolerancji światopoglądowej i politycznej, swobody sumienia i wolności oraz braterstwa. Pierwsze loże powstały niebawem na kontynencie europejskim, w Paryżu (1725), Madrycie (1728), Florencji (1729) i Ameryce Północnej w Filadelfii (około 1733). Pierwsze placówki w Polsce związały się w Warszawie: Czerwone Bractwo (1721) i loża Trzech Braci (1729–1767, z przerwami)⁴². Zasadnicze podstawy ideowe wolnomularstwa pozostają niezienne, jednak w wielu krajach dokonano pewnych modyfikacji światopoglądowych, wypracowano własne ryty i obrzędy. Przeciwnicy wolnomularstwa zarzucają mu podważanie religii chrześcijańskiej i porządku społecznego, dążność do manipulowania społeczeństwem przez „oświeconych”. Niechęć i podejrzliwość wzbudzała tajemnica otaczająca wolnomularstwo, oskarżano masonerie o stosowanie metod spiskowych dla zdobycia władzy w państwach, partiach politycznych i organizacjach. W obronie masonerii występowali bracia wolnomularze ze swymi publikacjami, twierdząc, że nie ma stowarzyszenia bardziej idealnego, a jego głównym zadaniem jest głoszenie szczytnych postulatów: dobra, cnoty i sprawiedliwości⁴³.

W bibliotece Dąbczańskiej znajdują się książki, które są przykładem wystąpień na gruncie polskim zwolenników i przeciwników masonerii. Do tej pierwszej grupy należy publikacja Andrzeja Niemojewskiego *O masonerii i masonach* (Warszawa 1906). Autor, utalentowany pisarz i poeta, ale także publicysta o poglądach lewicowych, należał do obrońców tajnej organizacji⁴⁴. Jego wypowiedź na temat masonerii pochodzi z okresu, kiedy A. Niemojewski zwrócił się w swojej twórczości ku religioznawstwu i propagowaniu tak zwanej wolnej myśli. Pod koniec życia zajmował się prawie wyłącznie badaniem astrologii i spirytyzmu⁴⁵.

⁴² *Nowa encyklopedia...*, s. 879–880.

⁴³ S.A. Wotowski, *Tajemnice masonerii i masonów*, Warszawa 1926, s. 3–4.

⁴⁴ A. Niemojewski przypuszczalnie pozostawał w kontaktach z ruchem masonskim. Zob. A. Piber, W. Stankiewicz, *Niemojewski Andrzej*, [w:] *PSB*, t. 23, Wrocław 1978, s. 3–10.

⁴⁵ I. Teresińska, *Niemojewski Andrzej*, [w:] *Dawni pisarze...*, t. 3, s. 134–136.

Przeciwno wolnomularstwu wypowiedali się między innymi: ks. Stanisław Zalewski, ks. biskup Józef Pelczar, Feliksa Eger i Ignacy Oksza Grabowski⁴⁶. Dąbcańska posiadała obszerną pracę S. Załęskiego *O masonii w Polsce od roku 1742 do 1822* (Kraków 1908). Jezuita, wykorzystując źródła masońskie, przedstawił dzieje wolnomularstwa w Polsce od 1744 roku, kiedy to Jędrzej Mokronowski założył samoistną lożę, do 1822 roku, kończącego pewien okres w dziejach polskiej organizacji. Car Aleksander I w 1821 roku rozkazał zamknąć wszystkie loże, widząc w nich zagrożenie dla interesów rosyjskich. Na szkodliwość idei masońskich i innych tajnych stowarzyszeń zwracała uwagę Feliksa Eger, pisarka, nauczycielka i bibliotekarka. Poświęciła kilka prac tej tematyce. Lwowska kolekcjonerka posiadała jej *Historię masonerii i innych towarzystw tajnych* (Warszawa 1904).

Wśród dzieł autorów obcych znajduje się publikacja byłego angielskiego wolnomularza z XVIII wieku, Thomasa Wilsona: *Farmazon Demaszgowany, czyli Sekret Farmazonów wyjawiony* (b.m. 1789). W oryginalnym utworze został napisany po francusku i ogłoszony anonimowo, autor wyjawiał w nim rytuały i katechizmy łóż błękitnych, których w tamtych czasach nie zapisywano i musiał je T. Wilson znać z autopsji⁴⁷. Historię masonerii przedstawił Jérôme de La Lande w pracy *Abrégé de l'histoire de la franche-maçonnerie* (Londyn 1783). Był on nie tylko słynnym matematykiem i astronomem francuskim, ale także wolnomularzem. Należał do zreorganizowanej w 1776 roku loży *Les Neuf Soeurs*, której był współzałożycielem i pierwszym przewodniczącym⁴⁸. Inny francuski autor, archeolog, Alexandre Lenoir w dziele *La Franche-maçonnerie rendue à sa véritable origine, ou l'Antiquité de la franche-maçonnerie prouvée par l'explication des mystères anciens et modernes* (Paryż 1814) w czasach starożytnych upatrywał początki masonerii i jej symboliki. W bibliotece Dąbcańskiej nie brak też dokumentu o charakterze oficjalnym: *Statuts de l'Ordre Maçonique en France* (Paryż 1826), którego twórcą jest Wielki Wschód Francji, największa organizacja masońska w tym kraju

⁴⁶ S.A. Wotowski, dz. cyt., s. 4.

⁴⁷ M.B. Stępień, *Polska bibliografia wolnomularstwa* [dok. elektr.], http://maciejbstepien.com/pdfs/pbw1ver13_20120815.pdf [odczyt: 19.03.2014].

⁴⁸ L. Hass, *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1982, s. 89–90.

założona w 1773 roku. Wolnomularstwo francuskie zerwało z ideami tak zwanego wolnomularstwa regularnego pozostającego w łączności z Wielką Zjednoczoną lożą Anglii. Wielki Wschód Francji głosił antyklerykalne, agnostyczne i liberalne hasła⁴⁹. W ciągu wieków powstało wiele rytów, według których przebiegają ceremonie i obrzędy. Najbardziej rozpowszechniony jest Ryt Szkocki Dawny i Uznany. Ukształtował się on w XIX wieku w Stanach Zjednoczonych. Jego bazę stanowi ryt szkocki (Ryt doskonałości o 25 stopniach) sprowadzony do kolonii w 1761 roku przez Etienne Morina, masona inicjowanego we Francji. Ryt został rozbudowany do 33 stopni rytuału⁵⁰. W książce zatytułowanej *Thuileur des trente-trois degrés de l'écossisme du rit ancien, dit akcept* (Paryż 1821) François-Henri-Stanislas de L'Aulnaye, członek loży francuskiej, przedstawił i zinterpretował stopnie Rytu Szkockiego Dawnego i Uznanego. Publikacje związane z działalnością organizacji utworzonych na ziemiach polskich dotyczą galicyjskich stowarzyszeń, głównie we Lwowie i Krakowie. Dwie z nich przedstawiają wydarzenia, w których brali udział członkowie Związku Sokolstwa Polskiego. Nazwy tej używała organizacja powstała w 1892 roku we Lwowie. Skupiła ona rozmieszczone na ziemiach polskich oddziały Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”. Pierwsze Towarzystwo, nazywane też pierwszym gniazdem, zostało założone 7 lutego 1867 roku we Lwowie. Kolejne gniazda powstawały początkowo w Galicji, ponieważ w tym zaborze Polacy posiadali największą swobodę działania. Najwcześniej poza Lwowem związały się gniazda (filie) w Tarnowie i Stanisławowie, silna placówka powstała w 1884 roku w Krakowie. Po upadku powstania styczniowego społeczeństwo polskie „[...] było na duchu złamane i niezdolne po prostu do jakiegokolwiek silniejszego wysiłku. »Sokół« miał stać się reakcją przeciw depresji duchowej, miał dźwignąć słabych, zwątpiałych i apatycznych do nowych zadań, nowej przyszłości. Z wypisanym na swym sztandarze hasłem: *Mens sana in corpore sano!*”⁵¹. Sokolstwo małopolskie wraz z wybuchem wojny w 1914 roku przeszło do Legionów Polskich. Członkowie ZSP spotykali się na zlotach. Pierwszy zlot ogólnopolski odbył się w 1892 roku w 25. rocznicę założenia „Sokoła”

⁴⁹ M.B. Stępień, *Poszukiwacze prawdy. Wolnomularstwo i jego tradycja*, Lublin 2000, s. 22–23.

⁵⁰ Tamże, s. 109.

⁵¹ H. Cepnik, *Czterdziestolecie „Sokoła” lwowskiego 1864–1907*, Lwów 1907, s. 8.

lwowskiego. W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się *Pamiętnik IV Zlotu Sokolstwa Polskiego we Lwowie w dniach 27–29 czerwca 1903* (Lwów 1904). Zlot odbył się na boisku Sokoła-Macierzy, czteromorgowej przestrzeni, zamkniętej amfiteatrem od strony parku Łyczakowskiego. Przez dwa dni zlotu padał, z niewielkimi przerwami, deszcz. Nie osłabiło to zapału ćwiczących na boisku ani życzliwości i sympatii społeczeństwa obserwującego popisy 2 tys. gimnastyków. Ponadto zlot przyniósł dochód, który zasilił fundusz kościuszkowski, przeznaczony na popieranie gniazd sokolich we wsiach na kresach. Na uwagę zasługuje też *Księga pamiątkowa ze zlotu Sokolstwa Polskiego z trzech zaborów i Obchodów Grunwaldzkich w Krakowie 1910 r.* (Lwów 1913). Wydawnictwo to upamiętnia najwspanialszą z uroczystości o charakterze patriotyczno-rocznicowym odbywających się w tamtym czasie w Krakowie. Między 15 a 17 lipca 1910 roku uroczystość obchodzono pięćsetną rocznicę zwycięskiej bitwy pod Grunwaldem. Przewodniczącym Krajowego Komitetu dla obchodu 500-lecia został ówczesny prezydent Krakowa, Juliusz Leo. 15 lipca biskup pomocniczy lwowski Władysław Bandurski odprawił nabożeństwo dziękczynne w kościele Mariackim. W południe odbyła się najważniejsza uroczystość – odsłonięcie pomnika króla Władysława Jagiełły. Monument ufundowany przez męża stanu i kompozytora Ignacego Jana Paderewskiego stanął na placu Jana Matejki. Po południu otwarto w Pałacu Sztuki Wystawę Zabytków Jagiellońskich, urządzono festyn ludowy w parku Jordana i wystawiono w Teatrze Miejskim operę *Konrad Wallenrod* z muzyką Władysława Żeleńskiego. Jeszcze tego samego dnia Rada Miejska wydała raut dla oficjalnych gości. 16 lipca odbył się wiec oświatowy, a na Błoniach urządzono ćwiczenia sportowe Sokolów. 17 lipca przeszedł z Błoń na Wawel pochód prowadzony przez banderę krakowską. Po południu na Błoniach kontynuowano popisy Sokolów.

W okresie utraty niepodległości ważnym forum współpracy i wymiany myśli naukowej były międzyzaborowe zjazdy środowisk społeczno-zawodowych. Cykliczne spotkania organizowali między innymi: przyrodnicy i lekarze, technicy, prawnicy i ekonomiści, historycy⁵². Znajdujący się w bibliotece Dąbczańskiej *Pamiętnik I Zjazdu Przemysłowego w dniach*

⁵² J. Cabaj, *Zjazdy międzyzaborowe polskich środowisk naukowych i społeczno-zawodowych w latach 1869–1914*. Cz. 2, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, R. 40, nr 1, s. 51–78.

18, 19, 20 i 21 września 1901 r. w Krakowie (Kraków 1901) upamiętnia takie spotkanie. Decyzja o organizacji Pierwszego Polskiego Zjazdu Przemysłowego zapadła na IV Zjeździe Techników Polskich w 1899 roku w Krakowie, z inicjatywą wystąpili technicy. Inżynier Kazimierz Obrębowicz z Warszawy mówił o ważności przemysłu w Galicji, o potrzebie przygotowania statystyki obejmującej daty wywozu i przywozu, zestawienie istniejących fabryk, rozporządzalnych sił wodnych itp.⁵³ Zjazd przygotowały dwa komitety: lwowski i krakowski. Na zjeździe wygłoszono wiele referatów na tematy fachowe, po których była dyskusja. W obradach wzięło udział ponad 500 uczestników. Na zakończenie zwiedzano fabryki i zakłady przemysłowe Krakowa i najbliższej okolicy.

5.1.5. Inne

W dziale tym umieszczono 32 publikacje oznaczone w aneksie symbolem A. 5. Między nimi są kalendarze, prace dotyczące pisma i symboli, a także nauki, kultury i cywilizacji oraz rękopisy. Najliczniejsze są kalendarze polskie i zagraniczne, głównie wydane w XIX wieku. Kalendarze to rodzaj publikacji o cechach zarówno periodyku, jak i druku zwanego, z podziałem na dwie stałe części: kalendarzową i informacyjną. Pierwsze kalendarze adresowane były do szlachty, ale już w drugiej połowie XIX wieku krąg odbiorców się poszerzył i objął swym zasięgiem również lud, mieszczaństwo i inteligencję. W tym stuleciu wykształciły się też różne ich typy i rodzaje, zmieniła się forma zewnętrzna, od parokartkowego wydania na szarym papierze z nieciekawą okładką po kilkusetstronicową książkę z ilustracjami⁵⁴. W bibliotece Dąbczańskiej najstarszym polskim kalendarzem jest *Stuletni kalendarz od roku 1800 aż do 1900* (Kraków 1799) wydany przez Franciszka Gertnera, księgarza, nakładcę i drukarza. Kalendarz liczy 141 stron, znajdują się w nim charakterystyczne dla kalendarzy wiadomości: astronomiczne, przepowiednie pogody i porady gospodarcze. F. Gertner wydał jeszcze stule-

⁵³ M. Dąbrowski, *Pamiętnik I Zjazdu Przemysłowego w dniach 18, 19, 20 i 21 września 1901 r. w Krakowie*, Kraków 1901, s. 3.

⁵⁴ C. Gajkowska, *Kalendarze*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław 2002, s. 401–405.

ni kalendarz w 1807 roku⁵⁵. Dużą popularnością cieszyły się kalendarze gospodarskie i rolnicze. We Lwowie wydawcą tego typu publikacji był Józef Schnayder, w jego drukarni w latach 1823–1846 produkowano „Kalendarz Gospodarski Galicyjski”⁵⁶. Helena Dąbcańska posiadała *Kalendarz gospodarski galicyjski na rok pański 1824* (Lwów 1823), rozpoczynający ukazywanie się tego wydawnictwa. Do kalendarzy typu powszechnego, ogólnego należy *Lwowski powszechny kalendarz nowo ułożony na rok 1826* (Lwów 1826) wydrukowany u Piotra Pillera. Przykładami zagranicznych kalendarzy są *Le Veritable Michel Nostradamus ou Le Voyageur autour du monde, Almanach Journalier pour l'anne 1842* (Paryż 1842) oraz *Almanach facétieux récréatif, comique et proverbial pour 1852* (Paryż 1852) interesujący ze względu na liczne anegdoty.

Do książek dotyczących kultury i cywilizacji należą prace niemieckojęzyczne. Szwajcarski dziennikarz i znawca historii kultury Otto Henne am Rhyn w dziele *Kulturgeschichte des deutschen Volkes* (Berlin 1893) przedstawił dzieje niemieckiej cywilizacji, a także obyczaje i tradycje tego narodu. Hans Kraemer, pisarz i publicysta, w czterotomowej pracy, bogato ilustrowanej *Das XIX. Jahrhundert in Wort und Bild. Politische und Kultur-Geschichte* (Berlin 1898–1900) omówił kulturę XIX wieku. Dziewiętnastemu stuleciu poświęcona jest też książka Houstona Stewarta Chamberlaina *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (Monachium 1904). Pochodzący z Anglii niemiecki filozof kultury i publicysta, również twórca teorii rasistowskiej, poddał w niej analizie wydarzenia historyczne i cywilizacyjne widziane z perspektywy filozofa.

Odrębną grupę w tym poddziale stanowią publikacje na temat pisma i symboliki. Duński filolog, Ludvig Frands Adalbert Wimmer w książce *Die Runenschrift* (Berlin 1887) opisał pismo runiczne i napisy w tym alfabecie wyrzyte na kamieniach. Ernest Guillot w pracy *Alphabets* (Paryż 189.) zaprezentował liternictwo z autentycznych dokumentów, od XI do XVI wieku. Z kolei Jean Tristan de Saint-Amant w *Traicté du lis, symbole divin de l'espérance, contenant la iuste defense de sa glorie, dignite & prerogatiue* (Paryż 1666) przedstawił, a także objaśnił znaczenie państwowych symboli i emblematów używanych we Francji.

⁵⁵ J. Pachoński, *Gertner Franciszek Salezy*, [w:] *SPKP*, s. 255–256.

⁵⁶ C. Gajkowska, *Kalendarze*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 402.

* * *

W Dziale ogólnym większość, ponieważ aż 71% publikacji ukazało się w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX. Znajdują się w nim pozycje, z których Helena Dąbczańska musiała korzystać jako kolekcjonerka i osoba uzyskująca dodatkowe dochody z handlu dziełami sztuki. Do nich należą zagraniczne katalogi aukcyjne, antykwaryczne, księgarskie oraz katalogi bibliotek, które dostarczały informacji o wystawionych na sprzedaż przedmiotach artystycznych i książkach, a także ich cenach. Prawie połowę publikacji przydzielono do klasy *Muzea. Wystawy*. Nie jest to sprawą przypadku. Kolekcjonerka wiele czasu spędzała za granicą, zwiedzając muzea, oglądając wystawy, odwiedzając antykwariaty. Zapewne wiele książek opisujących znane muzea europejskie, katalogi zbiorów muzealnych i prezentowanych na wystawach przywiozła z podróży. Zbieraczka była osobą bardzo aktywną, interesowała się wieloma zagadnieniami i wydarzeniami, brała udział w życiu kulturalnym i społecznym swojego miasta. Organizowała wystawy swoich zbiorów, ale udostępniała je również na innych ekspozycjach. Wiele pozycji dotyczy imprez zorganizowanych przede wszystkim w Galicji. Mówią one głównie o wystawach sztuki, ale są również publikacje o zlocie członków Związku Sokolstwa Polskiego, Pierwszym Zjeździe Przemysłowym, Powszechnej Wystawie Krajowej, wystawie w rocznicę śmierci Kościuszki i wystawie poświęconej Juliuszowi Słowackiemu. W bibliotece Dąbczańskiej znalazły się też dwie broszury dotyczące spraw muzealnych, aktualnych w czasach kolekcjonerki. Społeczność lwowska śledziła przebieg sporu między Aleksandrem Czołowskim a profesorem Bołoz Antoniewiczem o autorstwo obrazu z Galerii Miejskiej, natomiast złym zarządzaniem muzeum w Rapperswilu interesowali się Polacy trzech zaborów. Dąbczańska zgromadziła dawne encyklopedie, głównie z okresu oświecenia, ale także nowsze, dostarczające aktualnej wiedzy, wydane w drugiej połowie XIX wieku. Podobnie rzecz wygląda z kalendarzami; obok mających wartość historyczną znajduje się jeden aktualny. Liczba publikacji na temat masonerii świadczy, że sprawy tej organizacji nie były kolekcjonerce obojętne, podobnie jak wielu osobom żyjącym w jej epoce. Masoneria zawsze budziła w społeczeństwie duże zainteresowanie, choćby ze względu na tajemnicę otaczającą organizację oraz stosowane rytzy i obrzędy. Helenę Dąbczańską bardzo pociągały rzeczy niecodzienne, tajemnicze.

Obok książek, które dostarczały aktualnej wiedzy ogólnej, dotyczyły wydarzeń bieżących, zaspokajały zainteresowania kolekcjonerki, były użyteczne w jej działalności kolekcjonerskiej, występują też pozycje, które włączono do biblioteki z innych względów. Stare druki już od bardzo dawna uchodziły za pozycje wartościowe w bibliotece. W tym dziale jest ich zaledwie osiemnaście. Najstarszym z nich jest encyklopedia Pliniusza Starszego *C. Plinii Secundi Naturalis historiae libri triginta septem* wydrukowana w Wenecji w 1571 roku przez Girolamo Scoto. Cenne jest również drugie wydanie *Wielkiej encyklopedii francuskiej* z Lukki. Z nielicznych dzieł w języku polskim na uwagę zasługują pozycje z zakresu polskiej bibliologii, wybitne dzieło Lelewela *Bibliograficznych ksiąg dwoje* oraz *Historia drukarni...* Bandtkiego.

5.2. Filozofia. Psychologia

Dział ten tworzy 165 książek o tematyce filozoficznej i psychologicznej, a także takie, w których te zagadnienia pozostają we wzajemnym związku.

5.2.1. Filozofia

Książek z tego zakresu jest 153, co stanowi 93% omawianej klasy (w aneksie oznaczono je symbolem B. 1). Najliczniej reprezentowane są dzieła filozofów pochodzące z końca wieku XVII lub z wieku XVIII. Ten okres w dziejach filozofii nazywa się oświeceniem. Za jego początek przyjmuje się wydanie w 1690 roku dzieła Johna Locke'a, *Essay concerning human understanding* (*Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*), stanowiącego podłoże teoretyczne poglądów oświecenia. W pracy tej przedstawił nowe argumenty wzmacniające pozycję doświadczenia w procesie poznania, a także poddał krytyce koncepcje idei wrodzonych. Locke swoje poglądy w dziedzinie teorii wiedzy, filozofii moralnej i politycznej przeniósł na grunt praktyczny, jakim jest wychowanie człowieka. Przebywając na emigracji w Holandii, wysyłał listy z poradami pedagogicznymi do dalekiego krewnego i przyjaciela Edwarda Clarke'a w trosce o jego dzieci.

Listy te złożyły się na *Myśli o wychowaniu* (tyt. oryg.: *Some thoughts concerning éducation*). Dzieło to ukazało się po raz pierwszy w języku francuskim w 1695 roku w Paryżu⁵⁷. W bibliotece Dąbczańskiej występuje publikacja późniejsza pod tytułem *Nouvelles instructions pour l'éducation des enfants* (Amsterdam 1699); zazwyczaj wydania francuskie noszą tytuł *De l'éducation des enfants*. Idea przewodnia książki mówi, że każde dziecko jest odrębną indywidualnością i należy je wychować do wolności. Następcami Locke'a, a tym samym kontynuatorami prądu empirystycznego, byli George Berkeley i David Hume. W bibliotece Dąbczańskiej są siedmiotomowe *Oeuvres philosophiques* (Londyn 1788) Hume'a, szkockiego filozofa, historyka i ekonomisty. Jego poglądy reprezentują empiryzm angielski w jego ostatniej fazie; poddał on krytyce podstawy stworzone przez Locke'a. Doktryny angielskie przeniosły się na grunt francuski i szerzyły się dzięki encyklopedystom, ale spotkały się również z reakcją. Przeciwnikiem empiryzmu był między innymi Jean Jacques Rousseau, któremu Hume ofiarował gościnnie dom w Anglii w 1766 roku⁵⁸. Świadectwem tej znajomości są, należące do Dąbczańskiej, listy polemiczne Hume'a oraz Rousseau (*Exposé succinct de la contestation qui s'est élevée entre M. Hume et M. Rousseau avec les pieces justificatives*, Londyn 1766).

Początki francuskiego oświecenia wiążą się z nazwiskami Bernarda de Fontenelle'a i Piotra Bayle'a. Ich poglądy powstały w rezultacie krytyki filozofii kartezjańskiej. W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się najbardziej znane dzieło Fontenelle'a w nowej edycji *Entretiens sur la pluralité des mondes, augmentés des dialogues des morts* (Paryż 1811). Fontenelle był uczonym i literatem, a także popularyzatorem filozofii. Stworzył, naśladowany przez innych w XVIII wieku, typ filozofa-światowca. Jego prace naukowe i filozoficzne przeznaczone były tylko dla wyższych sfer towarzystwa⁵⁹. Dopiero jednak za sprawą Voltaire'a idee oświeceniowe rozwinęły się we Francji. Voltaire był nie tylko pośrednikiem w przekazywaniu myśli Locke'a, Newtona, Shaftesbury'ego, ale sam sformułował najpełniej popularne idee oświecenia. Spuścizna Voltaire'a jest ogromna,

⁵⁷ K. Wrońska, *Pedagogika klasycznego liberalizmu. W dwugłosie John Locke i John Stuart Mill*, Kraków 2012, s. 89–97.

⁵⁸ Z. Drozdowicz, *Filozofia francuska w epoce Oświecenia*, Poznań 2005, s. 154.

⁵⁹ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1978, s. 127.

prace filozoficzne stanowią jej niewielką część⁶⁰. Kolekcjonerka posiadała kilka pozycji z tej dziedziny: słownik pojęć filozoficznych *La Raison par alphabet* (b. m. 1763); *La Defense de mon oncle* (Genewa 1767), dzieło polemiczne, w którym Voltaire broni swojej wizji historii i odpiera zarzuty Pierre'a Henriego Larchera, francuskiego hellenisty i archeologa; *Elements de la philosophie de Neuton* (Paryż 1736) oraz *Candide* (Paryż 1892), powieść wyrażającą filozoficzne myśli autora. Wolterianizm stanowił najbardziej typową postać popularnej filozofii oświecenia, jego zasadniczymi składnikami były: racjonalizm i naturalizm. Za sprawą Voltaire'a idee oświeceniowe rozwinęły się bujnie we Francji, a także stały się zjawiskiem światowym. Kontynuatorami działalności filozoficznej Voltaire'a byli encyklopedyści; tak określa się grono współpracowników *Wielkiej encyklopedii francuskiej*, największego przedsięwzięcia epoki oświecenia. Początkowo do tego grona należał sam Voltaire, przez pewien czas Rousseau, następnie Grimm, Holbach, Turgot i inni. Jednym z inicjatorów *Encyklopedii* był D'Alembert, filozof, matematyk i fizyk. Jego pisma filozoficzne są nieliczne; Dąbczańska posiadała pięciotomowy zbiór wypowiedzi *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie* (Amsterdam 1767), w którym filozofia jest tylko jednym z tematów. Zapisał tam jednak myśli, które poprowadziły go w kierunku pozytywizmu; podkreślił, że wyznaczył surowe granice manii wyjaśniania wszystkiego wprowadzonej przez twórców wielkich systemów filozoficznych⁶¹. Od tego stwierdzenia już tylko krok do poglądu mówiącego, że nauka powinna się opierać wyłącznie na faktach. Wydawcą *Encyklopedii* był Denis Diderot, wszechstronnie utalentowany, o silnej osobowości, filozof, uczony, poeta, krytyk i estetyk. Dąbczańska posiadała pierwsze wydanie jego *Pensées philosophiques* (Haga 1746), które miały wpływ na wymowę ideową *Encyklopedii*. Kilku współpracowników i sympatyków największego oświeceniowego dzieła wystąpiło z własnymi, wyraźniej określonymi doktrynami. Wspomniano już o pozytywizmie D'Alemberta, z materializmem łączy się nazwisko barona Holbacha, Niemca na stałe mieszkającego w Paryżu, z sensualizmem Condillaca, a z utylitaryzmem Helvétiusa⁶². Prace tych filozofów spotykamy w bibliotece Dąbczańskiej.

⁶⁰ Tamże, s. 127–132.

⁶¹ S. Zapaśnik, *Filozofia a kultura Francji XVIII w.*, Warszawa 1982, s. 20.

⁶² T. Tatarkiewicz, *Historia...*, t. 2, s. 132.

Miała ona pierwsze wydania dzieł Paula Henriego Dietricha Holbacha *Système de la nature ou Des loix du monde physique & du Monde Moral* (Londyn 1770) oraz *Système social ou Principes naturels de la morale et de la politique avec un examen de l'influence du gouvernement sur les moeurs* (Londyn 1773). Praca wymieniona na pierwszym miejscu nazywana jest „Biblią materializmu”, filozof połączył w niej podstawowe wątki swojej dotychczasowej myśli: refleksję nad przyrodą oraz krytykę istniejącego porządku społecznego i służącej mu jako podstawa religii⁶³. W drugim utworze Holbach rozwinął swoje teorie polityki i moralności. Także pierwszym wydaniem jest Étienne’a Bonnota de Condillaca *Essai sur l'origine des connoissances humaines* (Amsterdam 1746). Francuski duchowny tą publikacją rozpoczął rozwijanie doktryny głoszącej, że jedynym źródłem poznania są wrażenia zmysłowe⁶⁴. Z prac Claude’a-Adriena Helvétiusa Dąbczańska posiadała jedną z najwcześniejszych – *De L’esprit* (Paryż 1776), której pierwsze wydanie w 1758 roku potępiły władze państwowe i kościelne, oraz *Oeuvres completes* (Paryż 1795). Poglądy Helvétiusa były uzupełnieniem i rozwinięciem poglądów innych encyklopedystów, jednak w kwestii ulepszenia życia człowieka, czyli uczynienia go przyjemnym, posunął się najdalej. Starał się stworzyć etykę naukową, niezależną, racjonalną, bez dogmatów i sentymentów, a przy tym dającą się zastosować w praktyce i czyniącą ludzi szczęśliwymi⁶⁵. W pełni rozkwitu filozofii oświeceniowej z poglądami zupełnie przeciwnymi wystąpił Jean Jacques Rousseau. Zajmował się sprawami pedagogicznymi i polityczno-społecznymi, stanął w obronie natury i uczucia, a przy okazji poruszył wiele ważnych zagadnień filozofii⁶⁶. Kolekcjonerka posiadała jego *Philosophie* (Paryż 1793) oraz *Du Contrat social, ou Principes du droit politique* (Paryż 1791), które ukazały się w obrębie *Oeuvres complètes*. Charles Montesquieu, podobnie jak Rousseau, jest zaliczany do grupy filozofów oświeceniowych z powodu sporów, które toczyły się wokół jego prac. Zajmował się zagadnieniami prawnymi, społecznymi i politycznymi. W dziele *O duchu praw* przedstawił teorię polityczną dotyczącą istoty i powstania państwa oraz prawa, a także koncepcję

⁶³ M. Skrzypek, *Holbach*, Warszawa 1978, s. 17.

⁶⁴ Z. Drozdowicz, dz. cyt., s. 80–86.

⁶⁵ W. Tatarkiewicz, *Historia...*, t. 2, s. 145–150.

⁶⁶ Z. Drozdowicz, dz. cyt., s. 149–164.

państwa rządzonego dobrze i praworządnie. Dąbczańska posiadała jego *Oeuvres* (Amsterdam–Lipsk 1772) wydane w sześciu tomach.

Niemiecka filozofia oświeceniowa nie miała tak licznych przedstawicieli jak filozofia we Francji i uzyskała odrębną postać – stanęła na stanowisku racjonalizmu, a nie empiryzmu. Najwybitniejszym jej przedstawicielem był Immanuel Kant, profesor Uniwersytetu Królewieckiego, który wykładał matematykę, logikę, fizykę i geografii fizyczną. Kant ogłosił swoje poglądy, gdy był już niemłodym człowiekiem. Oparł je na nowym pomysłu polegającym na odwróceniu trybu myślenia. Stanowi on podstawę krytycyzmu: nie myśl kształtuje się zależnie od przedmiotów, lecz odwrotnie, przedmioty są zależne od myśli. W bibliotece kolekcjonerki znajduje się osiem pozycji autorstwa filozofa z Królewca. Są wśród nich kolejne wydania dzieł z okresu krytycyzmu, tak zwane trzy krytyki: *Kritik der reinen Vernunft* (Lipsk 1818) dotyczy teorii poznania; *Kritik der praktischen Vernunft* (Lipska 1818) obejmuje etykę oraz *Kritik der Urtheilskraft* (Berlin 1799) na temat estetyki i filozofii świata organicznego. W tym okresie ogłosił również swoją filozofię przyrody *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* (Lipsk 1800). Z fazy pierwszej jego twórczości, przedkrytycznej, pochodzi *Logik* (Królewiec 1800) przygotowana do wydania przez Gottloba Benjamina Jäsche oraz *Naturgeschichte und Theorie des Himmels* (Zeiss 1808) zawierająca przyrodniczą hipotezę o powstaniu świata⁶⁷.

Dojrzała filozofia oświeceniowa znalazła w Polsce wielu zwolenników. Radykalny ruch oświeceniowy swoje apogeum osiągnął za panowania Stanisława Augusta. Warszawa była jego ośrodkiem. Francuskie oświecenie miało duży wpływ na pracę Komisji Edukacji Narodowej. Jej członkowie byli w kontakcie z encyklopedystami i wolnomyślicielami, z D'Alembertem, Condorcetem, Condillakiem i Rousseau⁶⁸. Książki myślicieli francuskich trafiały do Polski, podobnie jak *Wielka encyklopedia*, a język nie stanowił żadnej przeszkody w ich poznawaniu. Poczytnością cieszyła się twórczość Rousseau, świadczą o tym liczba jego dzieł w ówczesnych bibliotekach magnackich, szlacheckich oraz literatów i uczonych, stała ich obecność w handlu księgarskim oraz dowody głębszej

⁶⁷ W. Tatarkiewicz, *Historia...*, t. 2, s. 161–185.

⁶⁸ Tamże, s. 186.

znajomości jego pism utrwalonych w polskim piśmiennictwie⁶⁹. Równie znany był w Polsce Voltaire, dowodzą tego liczne dokumenty zawierające pozytywne opinie o nim, popularyzujące jego prace, a także polemiki, przekłady i adaptacje utworów literackich⁷⁰. Z kolei filozofia Kanta natrafiła w Polsce na grunt niepodatny; pierwszy na jej rzecz wypowiedział się Jędrzej Śniadecki, uczony cieszący się uznaniem w środowisku naukowym. Kampanię na rzecz Kanta przeprowadził Józef Kalasanty Szaniawski, który studiował w Królewcu, był słuchaczem niemieckiego filozofa. Chciał złą filozofię Anglików i Francuzów zastąpić dobrą filozofią niemiecką. Kantyzm propagowano również z katedr filozoficznych w Polsce; w Krakowie kantystami byli profesor Wacław Voigt i Jan Henryk Abicht (od 1905 roku w Wilnie).

Filozofia oświeceniowa w Polsce, spóźniona nieco w stosunku do Zachodu, wydała kilku wybitnych myślicieli działających w czasach Stanisława Augusta. Należeli do nich przede wszystkim: Jan Śniadecki, Hugo Kołłątaj, Stanisław Staszic. W swoich dziełach opowiadali się za racjonalizmem i empiryzmem, odrzucali w radykalny sposób metodologię i logikę scholastyczną. W bibliotece Dąbczańskiej znajdują się jedynie: Kołłątaja *Uwagi nad Pismem, które wyszło pod tytułem: Seweryna Rzewuskiego [...] o Sukcesji tronu w Polsce rzecz krótka* (Warszawa 1790) oraz Staszica *Przestrogi dla Polski* (Warszawa 1790). Nie są to prace filozoficzne, raczej przykłady publicystyki politycznej, w której idee oświeceniowe wykorzystuje się do naprawy państwa. Brak utworów Śniadeckiego oraz Józefa Kalasantego Szaniawskiego. Jest natomiast czterotomowe dzieło *Oeuvres du philosophe bienfaisant* (Lipsk 1764) Stanisława Leszczyńskiego, króla Polski, a także filozofa i pisarza politycznego. W czwartym tomie znajduje się rozprawa *Réponse ou discours de Mr Rousseau*, w której Leszczyński wystąpił przeciwko tezom zawartym w dziele Rousseau *Rozprawa o naukach i sztukach*⁷¹.

Znacznie więcej jest dzieł polskich filozofów, występujących w XIX wieku i na przełomie wieków. Na początku dziewiętnastego stulecia przedstawiło swoje poglądy kilku metafizyków polskich. Byli słuchaczami Kanta, Schellinga, Hegla, jednak pobudzeni przez obce

⁶⁹ T. Kostkiewiczowa, Z. Sinko, *Russoizm*, [w:] *Słownik literatury polskiego...*, s. 625.

⁷⁰ M. Szarama-Swolkień, *Wolterianizm*, [w:] *Słownik literatury polskiego...*, s. 781–786.

⁷¹ T. Kostkiewiczowa, Z. Sinko, dz. cyt., s. 623–632.

idee stworzyli własne systemy, w których jednym z problemów była sprawa Polski. Łączyło ich przekonanie o istnieniu Boga osobowego, o wieczności dusz, o przewadze sił duchowych nad cielesnymi. Powołanie filozofii upatrywali w poznaniu prawdy, a także przeprowadzeniu reformy życia i wybawieniu ludzkości. Wierzyli w metafizyczne znaczenie narodu, że człowiek swoje powołanie może spełnić tylko w obcowaniu duchów, jakim jest naród, że o rozwoju ludzkości stanowią narody i polski naród ma wśród innych spełnić zadanie Mesjasza. Poglądy metafizyków zgodne u podstaw, w szczegółach zasadniczo się różniły. Żyli na ogół w różnych miejscach; jedynym ośrodkiem był Paryż, który jednoczył filozofów zawodowych i odgrywających dużą rolę poetów: Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego oraz działaczy religijnych, takich jak Andrzej Towiański. Do grupy metafizyków tego okresu zalicza się Józefa Marię Hoene-Wrońskiego, Józefa Gołuchowskiego, Bronisława Trentowskiego, Karola Libelta, Józefa Kremera, Augusta hr. Cieszkowskiego, a także Adama Mickiewicza i A. Towiańskiego⁷². Z tej grupy filozofów metafizyków-mesjanistów Helena Dąbcańska posiadała prace Trentowskiego, Libelta i Kremera. B. Trentowski pochodził z Podlasia, w młodości uczył literatury w szkole na prowincji. Gdy wybuchło powstanie listopadowe, rzucił szkołę, a później służył w oddziale ułanów. Po upadku powstania tułał się po Niemczech, aż osiadł we Fryburgu w Badenii, gdzie spędził całe życie. Próby osiedlenia się najpierw w Poznaniu, potem w Krakowie nie powiodły się. W ciągu kilku lat uzyskał doktorat i docenturę na uniwersytecie. W tym czasie ogłosił oryginalną rozprawę filozoficzną w języku niemieckim, którą posiadała lwowska kolekcjonerka (*Grundlage der universellen Philosophie*, Paryż 1837). Kolejna jego publikacja zatytułowana *Rzecz dotycząca się towiańszczyzny* jest odbitką artykułu, który ukazał się w 1845 roku w przeglądzie politycznym „Teraźniejszość i Przyszłość”, t. 1, z. 3. Czasopismo to było wydawane w Paryżu w latach 1843–1848, na jego łamach w sposób planowy i przemyślany występowano przeciw Mickiewiczowi. Trentowski, który od tomu 2 był redaktorem pisma, wyrażał się krytycznie o romantyzmie. Uważał, że poezja dominująca w życiu narodu stanowi przeszkodę w jego odrodzeniu wewnętrznym, które

⁷² W. Tatarkiewicz, *Historia...*, t. 2, s. 228–235.

jest warunkiem odzyskania niepodległości. Program pracy organicznej, rozumne myślenie, rozsądek przeciwstawiał marzeniom, fantazji. Podjął polemikę z Mickiewiczem pojętą jako walka o rząd dusz między poezją a filozofią⁷³. Z kolei Karol Libelt życie związał z Wielkopolską, był zasłużonym działaczem oświatowym i społecznym tego regionu, uczestnikiem powstania listopadowego. W bibliotece Dąbcańskiej spotykamy jego najważniejsze dzieła, takie jak: *Estetyka czyli Umnictwo piękne* (Petersburg 1854), w której przedstawił własny system estetyki; *Kwestia żywotna filozofii* (Poznań 1845) oraz *System umnictwa czyli Filozofii umysłowej* (Poznań 1849) – utwory te stanowią części czterotomowej *Filozofii i krytyki*; głośne prace drukowane wcześniej w czasopiśmiech poznańskich *Rozprawy o odwadze cywilnej, miłości ojczyzny, wychowaniu ludów* (Kraków 1869) oraz *Pisma pomniejsze* (Poznań 1849–1851)⁷⁴. Wiele miejsca w twórczości Libelta zajmowała estetyka, podobnie jak u związanego z Krakowem Józefa Kremera. Prace Kremera zostały wydane przez Salomona Lewentala w Warszawie w latach 1877–1881. Dwanaście tomów objętych tytułem wspólnym *Dzieła* zawierają: *Nowy wykład logiki*; *Wykład systematyczny filozofii obejmujący wszystkie jej części w zarysie*; *Pisma pomniejsze. Filozofia, historia sztuki, pedagogika, artykuły, artykuły różnej treści*; *Podróż do Włoch* oraz *Listy z Krakowa*. Dwa ostatnie tytuły odnoszą się do prac z zakresu historii sztuki. Koncepcje estetyczne Kremera były bardziej cenione niż jego teorie filozoficzne. Nazywany jest „ojcem estetyki polskiej”⁷⁵, *Listy z Krakowa* zostały gorąco przyjęte przez czytelników, „rozbudziły u nas pierwsze, gruntowniejsze i jaśniejsze pojęcia o pięknie i o sztuce”⁷⁶.

Młodość Heleny Dąbcańskiej przypadła na okres pozytywizmu. Określenie to odnosi się do filozofii, której początki sięgają francuskiego oświeceni (D’Alembert), a jej rozwinięcie w latach 40. XIX wieku wiąże się z osobą Augusta Comte’a. Kontynuatorami myśli pozytywistycznej we Francji byli Emile Littré i Hipolit Taine, w Anglii John Stuart Mill, Herbert Spencer, Henry Thomas Buckle, Charles Darwin. System ten przeciwstawiał się metafizyce, wiedzę o świecie budował na podstawie badania

⁷³ S. Kawyn, *Mickiewicz w oczach swoich współczesnych*, Warszawa 2001, s. 325–339.

⁷⁴ W. Roszkowska-Sykałowa, *Karol Libelt*, [w:] *Dawni pisarze...*, t. 2, s. 346–348.

⁷⁵ J. Dużyk, *Kremer Józef*, [w:] *PSB*, t. 15, Wrocław 1970, s. 268–270.

⁷⁶ H. Struve, *Życie i prace Józefa Kremera jako wstęp do jego dzieł*, Warszawa 1881, s. 143.

faktów dostępnych rozumowi, empirycznie sprawdzalnych, za pomocą metod stosowanych w nowożytnym przyrodoznawstwie⁷⁷. W bibliotece kolekcjonerki występują dzieła Taine'a oraz Milla. Taine czystą filozofią zajmował się niewiele, podejmował prace z krytyki literackiej i historii, które traktował filozoficznie. W późniejszym okresie pisał książki o charakterze bardziej szczegółowym, estetyczne, psychologiczne i historyczne, którymi przyczynił się do popularyzacji myśli pozytywistycznej⁷⁸. Na gruncie polskim do poznania jego prac przyczynił się Antoni Sygietyński; podczas studiów w Paryżu słuchał wykładów Taine'a, następnie zajął się przekładem jego utworów. Przetłumaczył między innymi *Philosophie de l'art*, Dąbczańska posiadała drugie wydanie tego dzieła (*Filozofia sztuki*, Lwów 1911) opublikowane przez Księgarnię Polską B. Połonieckiego. Pozostałe pozycje Taine'a ukazały się w Paryżu: *Philosophie de l'art dans les Pays-Bas* (Paryż 1869) o sztuce holenderskiej i flamandzkiej; *De l'intelligence* (Paryż 1870) pierwsze wydanie głównej pracy psychologicznej; *L'Ancien regime* (Paryż 1882) dotyczy kultury osiemnastowiecznej Francji; *Nouveaux essais de critique et d'histoire* (Paryż 1886) na temat literatury i historii, w tym też francuskiej. John Stuart Mill kontynuował natomiast linię angielskich myślicieli głoszących empirystyczną teorię poznania, asocjacionistyczną psychologię, utylitarystyczną etykę. W bibliotece Dąbczańskiej brak jego najważniejszych pism: *A systems of logic* z 1843 roku oraz *Examination of Sir William Hamilton's Philosophy* z 1865 roku. Pierwszą pracę pomyślał jako podręcznik doktryny wyprowadzającej wszelką wiedzę z doświadczenia; druga miała być w zamierzeniu krytyką przeciwnika tej doktryny, a stała się wykładem teorii poznania. Inne prace Milla są filozoficznie mniej ważne, należą do dziedziny ekonomii, polityki, teorii religii⁷⁹. I właśnie takie trzy książki znajdują się w bibliotece Heleny Dąbczańskiej. Zostały przetłumaczone na język polski, ponieważ w drugiej połowie XIX wieku językiem angielskim posługiwali się nieliczni. *O wolności* (Lwów 1864) przełożył i wydał Juliusz Starkel, pisarz i działacz społeczny mieszkający w pewnych okresach swojego życia we Lwowie. W tym utworze angielski myśliciel podjął

⁷⁷ J. Kulczycka-Saloni, *Pozytywizm*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1985, s. 228–232.

⁷⁸ W. Tatarkiewicz, *Historia...*, t. 3, s. 120.

⁷⁹ Tamże, s. 29–33.

pytanie o wolność w jej wymiarze społecznym i obywatelskim. Z kolei w *O podległości kobiet* (Kraków–Warszawa 1886) temat wolności powrócił w aspekcie edukacji i wychowania kobiet, ich praw i statusu w społeczeństwie. Mill jako liberał i demokrat opowiadał się za równouprawnieniem kobiet, przyznaniem niezależnym i wykształconym prawa wyborczego, uznaniem ich praw do realizacji ambicji edukacyjnych⁸⁰. Poglądy Milla oraz innych filozofów miały wpływ na proces powstania i formowania się polskiego ruchu kobiecego. W prasie i literaturze omawiano tak zwaną sprawę kobiecą, której zasadniczymi składnikami były kwestie dotyczące wykształcenia, zdobycia prawa pracy i możliwości decydowania o własnym życiu⁸¹. W książce *O rządzie prezencyjnym* (Kraków 1866) Mill najpełniej ujawnił swoje poglądy demokratyczne. Proponował rozszerzenie istniejącego i bardzo restrykcyjnego prawa wyborczego dla wszystkich osób piśmiennych i pracujących z jednoczesnym utrzymaniem stanu nadreprezentacji w ciałach przedstawicieli jednostek wybitnych, zasłużonych dla narodu, zdolnych do racjonalnego myślenia w służbie postępu i dla dobra ogółu obywateli⁸².

W Polsce pozytywizm jako określenie światopoglądu pojawił się u schyłku lat 60. XIX wieku, początkowo oznaczał stanowisko filozoficzne, a także poglądy z zakresu psychologii i socjologii, wskazania etyczne i prakseologiczne, postulaty ekonomiczne i społeczne. Pod koniec lat 80. termin ten został przeniesiony na twórczość literacką. Chronologicznie najwcześniej idee pozytywistyczne pojawiły się w prasie lwowskiej, następnie krakowskiej. Jednak to pozytywizm warszawski znalazł swój najpełniejszy wyraz i najsilniej oddziałał na świadomość narodową na terenie zaboru rosyjskiego. Czołowymi jego przedstawicielami byli: Aleksander Świętochowski, Julian Ochorowicz, Piotr Chmielowski, Józef Kotarbiński i Feliks Bogacki⁸³. W bibliotece Dąbczańskiej nie znajdziemy publikacji, które uważa się za ważne przykłady polskiej myśli pozytywistycznej. *Wolter* (Warszawa 1878) Świętochowskiego jest zaliczany do szkiców filozoficznych napisanych z okazji stulecia urodzin francuskiego myśliciela, podobny rodzaj reprezentuje *Rousseau* (Warszawa 1878)

⁸⁰ K. Wrońska, dz. cyt., s. 127.

⁸¹ M. Brykalska, *Emancypacja kobiet*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 225–229.

⁸² K. Wrońska, dz. cyt., s. 127.

⁸³ M. Markiewicz, *Pozytywizm*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 763–774.

Piotra Chmielowskiego. Występują natomiast utwory, których tematyka dotyczy magnetyzmu, hipnozy, magii, spirytyzmu, duchów i okultyzmu. Wiara w siły tajemne występujące w organizmie żywej istoty umożliwiające oddziaływanie na inne istoty odżyła w okresie pozytywizmu głównie w postaci badań nad hipnozą. Przedstawicielem tego kierunku był J. Ochorowicz, filozof i psycholog zaprzyjaźniony z Bolesławem Prusem. Wyniki swoich studiów nad magnetyzmem i hipnozą publikował w licznych pracach w języku polskim i francuskim⁸⁴. Dąbczańska posiadała jego utwory współwydane *Wiedza tajemna w Egipcie; Istota bytu* (Warszawa 1898). Pierwsze dzieło traktuje o magii w starożytnym Egipcie, drugie dotyczy parapsychologii. Z kolei *Magnetyzm i hipnotyzm* wydany w 1889 roku w Krakowie został napisany przez Czesława Czyńskiego, który był znawcą okultyzmu i światowej sławy hipnotyzerem. Autorem *Problematyki życia pozagrobowego* (Lwów 1916) był Lucjan Böttcher, polski matematyk zajmujący się również parapsychologią i spirytyzmem. W książce tej Böttcher rozważał świadectwa nieśmiertelności duszy ludzkiej, a także przytoczył dowody empiryczne opierające się na badaniach mediumicznych. Böttcher od 1901 roku wykładał matematykę dla inżynierów oraz mechanikę na Politechnice Lwowskiej. Współpracował też z lwowskim Wydawnictwem „Kultura i Sztuka”, dla którego tłumaczył i redagował prace z zakresu spirytyzmu, mediumizmu i innych. Autorów zagranicznych reprezentuje słynna *Księga duchów* (Lwów 1888) Allana Kardeca, francuskiego teoretyka spirytyzmu. Dąbczańska posiadała również szesnaste wydanie tej pracy w języku francuskim *Le Livre des esprits* (Paryż 1869), a to niewątpliwie dowodzi zainteresowania tą tematyką. Autorem kolejnej pracy *Traité méthodique de science occulte* (Paryż 1891) jest Gérard Encausse używający pseudonimu Papus, słynny hipnotyzer i popularyzator okultyzmu. O związkach człowieka z demonami traktuje sześciotomowe dzieło Josepha Bizouarda *Des Rapports de l'homme avec le demon. Essai historique et philosophique* (Paryż 1863). Helena Dąbczańska interesowała się duchami i zjawiskami tajemniczymi. W *Pamiętniku* pisała o odgłosach kroków rozlegających się na schodach do jej mieszkania na Wawelu, opisywała też miejsca we Lwowie związane z zagadkowymi wydarzeniami⁸⁵.

⁸⁴ M. Joczowa, *Magnetyzm*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 526–528.

⁸⁵ H. Dąbczańska, dz. cyt., s. 355–358.

Pod koniec XIX wieku zaczęły docierać na ziemie polskie nowe idee, których twórcy występowali przeciwko powszechnie uznanym tezom. W bibliotece Heleny Dąbczańskiej znajdziemy książki jednego z nich, Friedricha Nietzschego. Niemiecki filozof przewidywał przewrót w ówczesnej filozofii i kulturze, upadek wiary i moralności trzymający ludzkość w korbach miał doprowadzić do nihilizmu, kiedy nic nie jest prawdziwe i wszystko jest dozwolone⁸⁶. W dwudziestoletniej twórczości Nietzschego wyróżnia się trzy okresy wyznaczone przez jego zmieniające się fascynacje i kultury. Z pierwszego okresu, kiedy interesował się sztuką, szczególnie Wagnerem, pochodzi *Der Fall Wagner; Götzen-Dämmerung...* (Lipsk 1899) i *Menschliches, Allzumenschliches* (Lipsk 1899) należą do etapu drugiego, gdy w centrum zainteresowania była nauka oraz *Also sprach Zarathustra* (Lipsk 1902) napisana w rezultacie fascynacji życiem, siłą, indywidualnością. Prace Nietzschego docierały do Polski poprzez kręgi literackie, w pewnym momencie swojego życia interesował się nim Stanisław Brzozowski, który nie tylko był filozofem, ale zajmował się także teorią kultury, krytyką literacką, publicystyką i pisarstwem. Kolekcjonerka posiadała jedną z jego ostatnich publikacji, zbiór studiów *Idee. Wstęp do filozofii dojrzałości dziejowej* wydany w 1910 roku przez „Księgarnię Polską” B. Połonieckiego. Brzozowski przebywał we Lwowie w 1905 roku, wygłosił cykl odczytów dla słuchaczy Politechniki Lwowskiej, zaproponował Połonieckiemu wydanie zbioru *Kultura i życie*. Pobyt w tym przyjaznym dla filozofa mieście przerwały choroba i wyjazd do Włoch⁸⁷. We Lwowie wydano też *Dobro i zło. Studia etyczne* (1907) Jerzego Kurnatowskiego. Autor nie był filozofem, zajmował się prawem, ekonomią, działalnością polityczną i publicystyką. Interesował się wieloma zagadnieniami, między innymi etyką. Jego artykuły ukazywały się w prasie polskiej, rosyjskiej, francuskiej, czeskiej i słowackiej. Większe prace, takie jak ta z biblioteki Dąbczańskiej, wydawano osobno⁸⁸. Polską filozofię z początków XX wieku reprezentują również *Wykłady o filozofii współczesnej* (Lwów–Warszawa 1906) Władysława Mieczysława Kozłowskiego. Autor był filozofem, botanikiem i historykiem. Habilitował się w 1900 roku w Uniwersytecie Lwowskim, jednak nie został powołany na wakującą katedrę filozofii z powodu postępowych poglądów.

⁸⁶ W. Tatarkiewicz, *Historia...*, t. 3, s. 163–169.

⁸⁷ W. Mackiewicz, *Brzozowski*, Warszawa 1979, s. 126–133.

⁸⁸ S. Konarski, *Kurnatowski Jerzy Karol*, [w:] *PSB*, t. 16, Wrocław 1971, s. 243–244.

Jego książka pochodzi z okresu, kiedy Kozłowski wykładał filozofię w warszawskiej Wolnej Wszechnicy Polskiej⁸⁹. Najpóźniejszą pracą filozoficzną jest Władysława Witwickiego *Rozmowa o jedności prawdy i dobra* (Lwów 1936), napisana już w czasie jego pobytu w Warszawie. Witwicki należał do kręgu szkoły lwowsko-warszawskiej zapoczątkowanej we Lwowie przez Kazimierza Twardowskiego, a następnie rozwijanej przez jego uczniów w Warszawie⁹⁰.

5.2.2. Psychologia

Książek o tej tematyce jest 12, co stanowi 7% omawianego działu. Zostały one napisane przez autorów tworzących przeważnie w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku, kiedy psychologia nie była nauką samodzielną, a problemy z tego zakresu rozważano w obrębie innych nauk. Przykładem związków tej nauki z medycyną jest *Mimik und Physiognomik* (Detmold 1886) napisana przez Theodora Piderita, niemieckiego pisarza, z wykształcenia lekarza. Dzieło to z licznymi ilustracjami przedstawiającymi twarze ludzkie w różnych stanach emocjonalnych cieszyło się dużą popularnością; świadczą o tym przekłady i kolejne wydania. Na gruncie filozofii kwestiami umysłu, jego wrodzonymi własnościami zajmował się Helvetius w wymienianym już dziele *De l'esprit*. W następnym stuleciu sprawami umysłu zajmował się Taine z perspektywy doktryny pozytywistycznej. W pracy *De l'intelligence* pisał o umyśle jako strumieniu wrażeń i impulsów, jego psychologia nie interesowała się pojęciem substancjalnej duszy i trwałej jaźni, była świadomie atomistyczna⁹¹. Tematyką psychologiczną zajmował się również genewski przyrodnik i filozof Charles Bonnet; jego głównym dziełem z tej dziedziny jest *Essai de psychologie ou Considerations sur les operations de l'ame, sur l'habitude et sur l'éducation* (Londyn 1755). W epoce francuskiego oświecenia zagadnienia wchodzące w zakres psychologii poruszali twórcy, których określa się jako autorów wszechstronnych. Przykładem takiej pracy jest *Histoire critique de l'âme des bêtes* (Amsterdam 1749) Jeana-

⁸⁹ B.J. Gawecki, *Kozłowski Władysław Mieczysław*, [w:] *PSB*, t. 15, Wrocław 1970, s. 36–38.

⁹⁰ J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985, s. 5–32.

⁹¹ W. Tatarkiewicz, *Historia...*, t. 3, s. 121.

-Antoine'a Guera, z wykształcenia adwokata. Porównywał on poglądy myślicieli starożytnych i nowożytnych na temat odczuwania zwierząt. Z kolei Anne Louise Germaine de Staël-Holstein w jednej z jej najważniejszych prac *De l'influence des passions sur le bonheur des individus & des nations* (Wiedeń 1818) pisała o wpływie namiętności na szczęście indywidualne i narodów. Z późniejszego okresu pochodzą utwory Paolo Mantegazza, wybitnego włoskiego neurologa, fizjologa i antropologa. W dziele *Die Ekstasen des Menschen* (Jena 1888) omówił zjawiska ekstazy, hysterii i upodobania estetyczne, natomiast *Das heuchlerische Jahrhundert* (Jena 1889) traktuje o hipokryzji.

* * *

W dziale *Filozofia. Psychologia* znalazły się książki, które Dąbczańska wybrała z asortymentu lwowskich księgarni i antykwariatów lub kupiła je po zmarłych kolekcjonerach, na przykład z książek po kompozytorze Wszelaczyńskim wybrała nie tylko literaturę piękną i jezuitki, o czym pisała w *Pamiętniku*, ale także prace Libelta, Milla, Taine'a, Aleksandra Tyszyńskiego i Roberta Zimmermanna. Po mężu zachowała prace Kremiera. Wszystkie książki Kanta mają jedną proveniencję – Stanisław Kozierowski⁹². Niektóre z dzieł dawnych pochodzą z bibliotek znakomitych rodów kresowych, na przykład Bąkowscy (Voltaire), Mniszchowie (Charles Bonnet, Richard Cumberland, J.A. Guer, Isaac Jaquelot, Jacob Vernet), Kordula Potocka (de Bourdonné, François Rodolphe de Weiss), Witte (D. Diderot, D.F. Donnant, J. Locke, Voltaire). Przykłady te potwierdzają naszą wiedzę o recepcji filozofii oświeceniowej na ziemiach polskich: czytano u nas czołowych myślicieli tego okresu, ale również innych autorów poruszających zagadnienia etyki i moralności. Wybór książek o tematyce filozoficznej i psychologicznej, które już zaistniały w obiegu społecznym, świadczy o tym, że Dąbczańska uważała te dziedziny wiedzy za ważne. Posiadanie dwóch wersji językowych tego samego dzieła (A. Kar-

⁹² Książki pochodzą przypuszczalnie z biblioteki Stanisława Kozierowskiego (1874–1949), księdza i historyka, który ukończył studia teologiczne i filozoficzne, był posiadaczem ogromnej biblioteki. Zob. S. Urbańczyk, *Kozierowski Stanisław*, [w:] *PSB*, t. 14, Wrocław 1968, s. 628–629.

dec), a także publikacje traktujące o spirytyzmie, hipnozie, okultyzmie i wiedzy tajemnej wskazują natomiast na zainteresowania kolekcjonerki. Było to zjawisko charakterystyczne dla epoki, w której żyła Dąbczańska. Pisał o tym w sposób humorystyczny Bolesław Prus w *Emancypantkach*. W dziale *Filozofia. Psychologia* bardzo liczne są starodruki (41%), prac najnowszych z tego zakresu jest niewiele. Należą do nich książki między innymi Nietzschego, Brzozowskiego, Witwickiego. Słynną szkołę filozoficzną lwowsko-warszawską reprezentuje jedynie Władysław Witwicki.

5.3. Religia

W dziale zgromadzono 340 prac dotyczących chrześcijaństwa i innych religii. Książki z zakresu chrześcijaństwa są bardzo zróżnicowane i zdecydowanie przeważają w tej grupie. Tworzą grupy tematyczne wokół takich zagadnień, jak organizacja i struktura Kościoła (zakony i ich działalność, szkolnictwo, prawo kanoniczne, sobory), historia Kościoła (dzieje Kościołów chrześcijańskich, papieżstwa, ojców Kościoła, świętych i błogosławionych), Pismo Święte i inne teksty religijne (różne wydania Biblii, jej części, a także komentarze do niej, księgi liturgiczne, modlitewniki, katechizmy, kazania, polemiki, poradniki i inne) oraz teologia i inne zagadnienia.

5.3.1. Organizacja Kościoła

Publikacji mówiących o organizacji Kościoła jest 83, oznaczono je w aneksie symbolem C. 1. Najwięcej z nich porusza zagadnienia związane z zakonem jezuitów założonym w 1534 roku w Paryżu przez św. Ignacego Loyolę. Ogólną historię zgromadzenia ukazują publikacje: *Histoire générale de la naissance et des progrès de la Compagnie de Jesus* (Amsterdam 1761) ojca Christophe'a Coudrette'a oraz Louisa-Adriena Le Paige; *Die Jesuiten* (Bazylea 1843) autorstwa dwóch francuskich historyków – Julesa Micheleta i Edgara Quineta; pięciotomowa publikacja historyka i dziennikarza francuskiego Jacquesa Cretineau-Joly *Histoire religieuse, politique et litteraire de la Compagnie de Jesus compose sur les documents inedits et authentiques* (Paryż 1844) oparta na dokumentach źródłowych; *O Towarzystwie*

Jezusowym (Wrocław 1850), drugie wydanie dzieła jezuita Xaviera de Ravignana; *Die Jesuiten* (Stuttgart 1866) Theodora Griesingera oraz *Les Jésuites* (Paryż 1875) Johannes Hubera, historyka i katolickiego filozofa. Kilka prac przedstawia historię jezuitów w jednym państwie. José de Seabra da Sylva w *Recueil chronologique et analytique, de tout ce qu'a fait en Portugal la Société dite de Jésus, depuis son entrée dans ce royaume en 1540, jusqu'à son expulsion en 1759* (Lizbona 1769) ukazał historię jezuitów w Portugalii od momentu ich przybycia po wypędzenie. Z kolei francuski dziennikarz i ewangelik pochodzący z Niemiec Henri Lutteroth w *Rußland und die Jesuiten von 1772 bis 1820* (Stuttgart 1846) omówił sytuację zakonu, który po ogłoszeniu jego kasaty w 1772 roku przez papieża Klemensa XIV znalazł schronienie w Rosji, również na obszarze polskich ziem pod zaborem. O jezuitach w Niemczech pisał historyk Peter Philip Wolf w pracy *Algemeine Geschichte der Iesuiten, von dem Ursprunge ihres Ordens bis auf gegenwartige Zeiten* (Lizbona 1892). Historię zakonu na ziemiach polskich przedstawiają dwie prace o takim samym tytule. Autorem pierwszej z nich jest Jędrzej Moraczewski, historyk i publicysta demokratyczny. W książce *Jezuici w Polsce. Rys historyczny* (Paryż 1861) doszukiwał się przyczyn upadku Polski w działalności jezuitów. Późniejsze dzieło Stanisława Załęskiego *Jezuici w Polsce* (Lwów 1900–1907) obejmuje dłuższy okres w dziejach zakonu, od walki z różnowiercami w XVI wieku po rok 1905.

Odważna działalność apostołska, walka z reformacją i oświeceniem przysporzyła jezuitom wielu wrogów. Ataki na zakon nasiliły się w XVIII wieku, co doprowadziło do ich wypędzenia z wielu krajów. Wśród książek z biblioteki Dąbczańskiej znajdują się przykłady prac skierowanych przeciwko jezuitom. Do takich należy wydana anonimowo *Preservatif contre les livres et les sermons des Jesuites* (b. m. 1757), a także D'Alemberta *Sur la destruction des Jésuites en France* (Paryż 1869) oraz mowy Pierre'a Landerseta, krytykującego działalność jezuitów w Szwajcarii, wydane pod tytułem *Rzecz o Jezuitach miana na Wielkiej Radzie Friburskiej przez Piotra de Landerset* (Warszawa 1819). Przykładem prac rzeczników zakonu są *Observations sur la conduite du ministre de Portugal dans l'affaire des Jesuites* (b. m. 1761) napisana przez włoskiego jezuitę Francesco Benincasa oraz książka przetłumaczona z niemieckiego, nieznanego autora, *Jezuici w prawdziwej swojej postaci albo doskonałe uwiadomienie o ich dotychczas sprawowaniu się* (Gdańsk 1765).

Jednym z obszarów działalności zakonu jezuitów są misje. O pracy wśród trędowatych mówi książka *O. Jan Beyzym T.J. i trędowaci na Madagaskarze* (Kraków 1904) zawierająca listy Jana Beyzyma (beatyfikowanego w 2002 roku). Z kolei ojciec Józef Hołubowicz w *Dziejach chrześcijaństwa w Japonii* (Kraków 1887) przedstawił rozwój misji w tym państwie i działalność Świętego Franciszka Ksawerego. *Wyspy Sandwickie i Gambier w Oceanii* (Kraków 1892) tegoż autora dotyczy misji na obszarach wymienionych w tytule książki, natomiast jezuita Marcin Czermiński w *Szkicach z Indii* (Kraków 1891) zdał relację z podróży do Indii, Tajlandii, Nepalu oraz Birmy i również wiele miejsca poświęcił misjom. Jezuita skupiali swoje działania także na oświacie, tworząc największą sieć szkół średnich (kolegia) i wyższych (akademie) w dziejach Kościoła. O edukacji jezuickiej w XVIII wieku pisał ojciec Adam Łabęcki: *O powrocie jezuitów i o powszechnym w szkołach przez nich nauczaniu młodzieży* (Warszawa 1805). Nauczania w wieku następnym we Francji dotyczy książka jezuita Jeana-Baptiste'a Didierjeana *Élèves des Jésuites. Souvenirs des Collèges de la Compagnie de Jésus en France 1850–1880* (Paryż–Bruksela 1882).

Kilka publikacji przedstawia biografie zasłużonych zakonników, na przykład życie założyciela zgromadzenia opisał Pedro de Ribadeneira, hiszpański jezuita, również pisarz i poeta religijny, w książce *Vita B. Ignati Societatis Iesu fundatoris* (Augsburg 1615); Armand de Ponlevoy ukazał ostatnie lata Gustave'a Xaviera Ravniana, przewodnika duchowego jezuitów w pracy *Maladie et mort du R.P. Xavier de Ravignan de la Compagnie de Jésus* (Paryż 1858).

Niewiele jest utworów na temat innych zakonów, na przykład dzieje zakonu bernardynów przedstawił Sadok Barącz, historyk i dominikanin (*Pamiętnik zakonu WW. OO. Bernardynów w Polsce*, Lwów 1874). Tragicznemu wydarzeniu z dnia 11 lipca 1705 roku poświęcona jest książka historyka Franciszka Henryka Duchńskiego *Historia o pozabijaniu bazylianów w połockiej cerkwi przez cara moskiewskiego...* (Paryż 1863). Opowiada ona o epizodzie z czasów wojny północnej, kiedy car Piotr I wtargnął z żołnierzami do unickiej katedry Mądrości Bożej w Połocku i zamordował bazylianów. *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogiła* (Kraków 1867) została opracowana w ramach prac Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Eugeniuszowi Janocie pomagał w jej powstaniu początkujący wtedy historyk Franciszek Piekosiński. Już jako uznany badacz dziejów, a przede wszystkim wydawca źródeł historycznych,

Piekosiński zabrał głos w sprawie dyskusyjnego dokumentu *Jeszcze słowo o dokumencie Legata Idziego dla klasztoru benedyktynów w Tyńcu* (Lwów 1889)⁹³.

W dziele tym występują grupy dokumentów liczące po kilka tytułów odnoszących się do prawa kanonicznego oraz soborów. Przykładem najstarszych prac z zakresu prawa kościelnego są: *Processus iudiciarius ad praxim fori spiritualis Regni Poloniae conscriptus* (Kraków 1643), której autorem jest Jakub Janidło, rektor Akademii Krakowskiej; *Continuatio quarta usus moderni Pandectarum a libro XXXIX. usque ad finem* (Halle 1712) napisana przez prawnika Samuela Stryka oraz *Introductio in jus ecclesiasticum catholicum* (Wiedeń 1779), której twórca – Josephus Valentinus Eybel – również był prawnikiem. Wśród książek dotyczących soborów najliczniejsze są o soborze trydenckim. Na ten temat pisał między innymi Paolo Sarpi *Histoire du Concile de Trente, de Fra Paolo Sarpio, télégien de la Sérénissime République de Venise* (Amsterdam 1683) oraz kardynał Pietro Sforza Pallavicino *Istoria del Concilio di Trento* (Neapol 1757). O innych soborach powszechnych uznanych przez Kościół pisali: patriarcha Konstantynopola, Silvestros Syropoulos *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive Concilii Florentini Exactissima* (Haga 1660) oraz arcybiskup Westminsteru, Henry Edward Manning *Histoire du Concile du Vatican* (Paryż 1872).

5.3.2. Historia Kościoła

Do działu przydzielono 73 książki oznaczone w aneksie symbolem C. 2. Najwięcej pozycji odnosi się do papiestwa i papieży, na przykład humanista włoski Platina przedstawił dzieje papiestwa od jego początków do pontyfikatu Pawła II w publikacji *Historia B. Plantinae de vitis Pontificum Romanorum, a D.N. Iesu Christousque ad Paulum II Venetum, papam...* (Kolonja 1668). Prace późniejsze z tego zakresu reprezentują: *Histoire de la papauté* (Paryż 1834) francuskiego historyka Mathieu-Richard-Auguste'a Henriona; Theodora Griesingera *Mysterien des Vaticans, oder die geheimen und offenen Sünden des Pabstthums* (Stuttgart

⁹³ J. Wyrozumski, *Franciszek Piekosiński (1844–1906)*, [w:] *Ludzie, którzy umiłowali Kraków*, red. W. Bienkowski, Kraków 1997, s. 156–173.

1866) poświęcona głównie doktrynie Kościoła; Félix Juliena *Papes et sultans* (Paryż 1879), w której mowa o stosunkach między Kościołem katolickim a Turcją od XIII do XX wieku; *Papes et tsars (1547–1597)* (Paryż 1890) jezuita Paula Pierlinga traktująca o relacjach dyplomatycznych Rosji i Kościoła katolickiego w XVI wieku oraz książka Paula von Hensbroecha *Papiestwo i jego działalność społeczno-cywilizacyjna* (Warszawa 1907), w której wiele miejsca poświęcono inkwizycji.

Wśród licznych pozycji omawiających pontyfikaty papieży najwięcej dotyczy Piusa IX, który zasiadał na stolicy apostolskiej w latach 1846–1878. Przykładem takich książek są: Josepha Bluma *Das Leben des hl. Vaters Papst Pius IX* (Einsiedeln 1876), Charlesa Sylviana *Histoire de Pie IX le Grand et de son pontificat* (Lille 1878) oraz Józefa Sebastiana Pelczara *Pius IX i jego pontyfikat* (Kraków 1897). Nie brakuje również w bibliotece Dąbczańskiej biografii zbiorowych przedstawiających sylwetki papieży. Do takich należą pięknie ilustrowana portretami papieży *Geschichte der Päpste* (Wiedeń 1869) Aleksandra Patuzziego, wielotomowa *Historia papieży i papiestwa* (Warszawa 1873–1875) niemieckiego historyka Leopolda von Ranke oraz Maurycego Dzieduszyckiego, historyka i publicyisty *Studium o papieżach* (Lwów 1872).

Dużą grupę w dziale Religia tworzą zbiory żywotów świętych i ich jednostkowe biografie. Wyjątkowo dominują tutaj wydania polskie: Piotra Skargi dwa wydania *Żywotów świętych Starego i Nowego Zakonu* (Kraków 1644 oraz Wilno 1780), które były przez całe wieki najbardziej popularną książką okresu staropolskiego, wielokrotnie wznawiane do XIX wieku⁹⁴. Życiorysy Skargi miały licznych naśladowców w XVII i XVIII wieku, przykładem takiego wydawnictwa jest *Forteca monarchów i całego Królestwa Polskiego duchowna, z żywotów świętych tak już kanonizowanych, jako też świętobliwie żyjących patronów polskich...* (Kraków 1737) Piotra Hiacynta Pruszcza związanego z Akademią Krakowską. Wydania dziewiętnastowieczne reprezentują ozdobione drzeworytami *Żywoty Świętych Pańskich podług najlepszych źródeł, wyjętych z dzieł Ojców i Doktorów Kościoła świętego...* (Mikołów 1880) benedyktyna Ottona Bitschnaua, a także wydane w Paryżu *Le Livre des saintes* (1835) oraz pięknie ilustrowane *Vies des Saints* (1846).

⁹⁴ J. Starnawski, *Pisarze jezuicki w Polsce (wiek XVI–XIX)*, Kraków 2007, s. 109.

5.3.3. Pismo Święte i inne teksty religijne

W tej grupie znajduje się 89 książek oznaczonych w aneksie symbolem C. 3. Helena Dąbczańska posiadała różne wydania Biblii. Najstarsza *Biblia* w języku łacińskim jest bardzo zniszczona, została wydrukowana w Antwerpii w 1565 roku w warsztacie Krzysztofa Plantina, jednego z największych wydawców z XVI wieku. W okresie reformacji Biblię zaczęto przekładać na języki narodowe. W Polsce nową wersję tłumaczenia przygotował Jakub Wujek, ukazało się ono w 1599 roku i od tej pory miało ponad sto wydań⁹⁵. Kolekcjonerka posiadała *Biblię* w wersji Wujka wydaną we Wrocławiu w 1740 roku. Na język niemiecki przekładu dokonał Marcin Luter, w jego opracowaniu jest *Biblia* (Lüneburg 1654). Jest też kilka Biblii w języku francuskim: nowa wersja *La Sainte Bible, contenant les livres de l'Ancien et du Nouveau Testament* (Amsterdam 1741); z obszernym komentarzem *La Sainte Bible ou Le Vieux et le Nouveau Testament avec un commentaire litteral...* (Haga 1743–1777) oraz *La Sainte Bible* (Paryż 1789). Oprócz Biblii występują wydania jej części w różnych wersjach językowych. Najwięcej jest wydań Nowego Testamentu w językach: greckim, niemieckim (wersja Lutra), francuskim i polskim. Zwrócimy uwagę na polskie druki, które stanowią mniejszość w tej grupie: katolicki *Nowy Testament Polski* (Kraków 1577) oraz tłumaczony przez Braci Czeskich *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa* (Wrocław 1708). Brak w bibliotece osobno opublikowanego *Starego Testamentu*, są natomiast trzy wydania *Księgi Psalmów: Psalterz puławski* (Poznań 1880), przedruk homograficzny z kodeksu pergaminowego księcia Władysława Czartoryskiego wykonany przez Adama i Stanisława Pilińskich, którzy użyli tej techniki po raz pierwszy; tłumaczenia francuskie *Les Pseaumes de David* (Paryż 1603) oraz *Psaumes de David* (Rennes 1845).

Osobną grupę dokumentów tworzą komentarze do Biblii lub jej części. Wymienimy tylko trzy najstarsze z nich: *Opera. T. 2. War. B. In Evangelia Matthaei, Marci et Lucae. Notae* (Kraków 1598) Stanisława Sokołowskiego, kanonika krakowskiego; *Iuditha. Commentariis paraeneticis adoranta* (Lyon 1649) jezuita Lucasa Velloso; *Sylva seu potius hortus floridus*

⁹⁵ Tamże, s. 24.

allegoriarum totius sacrae scripturae, mysticos ejus sensus complectens... (Kolonia 1681), dzieło alegoryczne hiszpańskiego benedyktyna i teologa, Jeronimo Lloreta żyjącego w XVI wieku.

Wśród tekstów religijnych znajdują się dwa mszały z XVIII wieku: *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum S. PII V. Pontificis Maximi jussu editum, Clementis VIII et Urbani VIII* (Rzym 1716) oraz *Missae in agenda defunctorum tantum deservientes, ex Missali Romano recognito desumptae* (Wenecja 1758). Najliczniejsze jednak są modlitewniki głównie z XVIII i XIX wieku w języku polskim, niemieckim i francuskim. Najstarsze polskie modlitewniki to: *Rozmyślenia o tajemnicach wiary naszej, żywocie i męce Pana Jezusowej i błogos. Mariey Panny, Świętych Bożych, i Ewangeliach przypadających* (Wilno 1647) Luisa de la Puente, hiszpańskiego jezuita; *Pustynia duchowna na jeden dzień każdego miesiąca...* (Kalisz 1744); *Ofiara serc pobożnych Bogu przyjemna. Nabożeństwo codzienne* (Poznań 1771). Na uwagę zasługują modlitewniki należące kiedyś do babci Dąbczańskiej, Teresy Laskiewicz, *La Journée du chretien* (Paryż 181.), napisany przez ojca Louisa Gilles'a de La Hogue'a i *Nona na uroczystość i całą Oktawę Bożego Ciała z dodatkiem Czterech Ewangelii...* (Kraków 1827). Kolekcjonerka zachowała również modlitewniki z drukarni bazylianów w Poczajowie: *Nabożeństwo codzienne młodym dzieciątkom służące* (1815) (egzemplarz ma nierozcięte kartki) oraz *Strumień ognisty z gorejących miłością Boską serc Giertrudy i Mechtyldy SS wysączony* (1819). Zbiór modlitw zatytułowany *Sposoby różne przygotowania do najświętszego sakramentu* jest rękopisem w formacie 16°. Zawiera teksty w języku polskim. Proweniencje pochodzą z XIX wieku, manuskrypt służył Zgromadzeniu Sióstr Opatrzności Bożej, natomiast oprawa z deski obciążniętej skórą może świadczyć o jego znacznie wcześniejszym pochodzeniu.

Liczne w tej grupie są również kazania. W okresie kontrreformacji powstały kazania Jakuba Wujka *Postilla katolicka* (Kraków 1596), Piotra Skargi *Kazania na niedziele i święta całego roku W.X. Piotra Skargi* (Warszawa 1738), oba dzieła bardzo znane i wielokrotnie wznawiane, a także *Conciones de tempore et sanctis* (Antwerpia 1597) Luisa de Granady, hiszpańskiego dominikanina i kaznodziei. Z czasów późniejszych pochodzą kazania: francuskiego jezuita Charlesa de La Rue (*Kazania*, Lwów 1759); biskupa Clermont Jeana-Baptiste'a Massillona (*Sermons de M. Massillon, eveque de Clermont, ci-devant Prete de l'Oratoire*, Paryż 1757); Bernarda

Guglielmino (*Sermonum libri tres*, Rzym 1742). Przykładem pism polemicznych są: *Christianismi restitutio* (S. l. 1553) Michała Serveta, hiszpańskiego teologa i filozofa; *Confessio fidei catholicae Christiana vel potius explicatio quaedam confessionis...* (Wiedeń 1560) kardynała Stanisława Hozjusza; *Résponse au livre de Mr. de Condom intitulé, Exposition de la doctrine de l'Église catholique, sur les matières de controverse* (Amsterdam 1682) francuskiego duchownego, Davida-Augustina de Brueys. Na początku XIX wieku ukazało się dzieło apologetyczne François-René de Chateaubrianda zatytułowane *Génie du christianisme ou Beautés de la religion chrétienne*. Dąbczańska posiadała wydania paryskie: pięciotomowe z 1816 roku oraz wydanie skrócone, dwutomowe z 1807 roku z księgozbioru Krosnowskich. W rozprawie pisarz broni religii przed ateistycznym i wolteriańskim duchem oświecenia. Chateaubriand nie używał argumentów teologicznych, według niego za religią przemawia piękno i zgodność z naturą ludzką.

5.3.4. Teologia i inne zagadnienia

Wśród 71 dzieł przydzielonych do tego działu wyróżniają się pisma teologiczne. Są one zróżnicowane, omawiają zarówno całość doktryny chrześcijańskiej, jak i zagadnienia szczegółowe. Najliczniejsze są druki z XVII i XVIII wieku. Autorami najstarszych książek są pisarze chrześcijańscy i święci: Robert Bellarmin (*Disputationes de controversiis Christianae fidei*, Kolonia 1628); Sewer Sulpicjusz (*Sulpitii Severi Opera omnia quae extant*, Amsterdam 1656), druk z oficyny Elzewira⁹⁶; Atanazy Wielki (*Athanasii Archiepiscopi Alexandriae opera quae reperiuntur omnia*, Kolonia 1686); Grzegorz z Nazjanzu (*Gregorii Nazianzeni theologi, opera*, Kolonia 1690). Z następnego stulecia pochodzi dzieło popularyzujące teologię życia duchowego: *Des Gottseligen Herrn Johann Arndt...* (Tübingen 1738) Johanna Arndta, niemieckiego teologa i mistyka. Wiele publikacji z tej grupy porusza szczegółowe zagadnienia z obszaru teologii chrześcijańskiej. François de Fénelon, francuski teolog i kaznodzieja, a także pisarz,

⁹⁶ W XVIII, a przede wszystkim w XIX w. druki elzewirowskie były bardzo poszukiwane przez kolekcjonerów, w historii bibliofilstwa mówi się o „manii elzewirowskiej”. Zob. S. Dahl, dz. cyt., Wrocław 1965, s. 220.

w pracy *Démonstration de l'existence de Dieu* (Amsterdam 1715) przedstawił dowody na istnienie Boga. Z kolei jezuita Jan Morawski w książce *Duchowna teologia albo kościół Ducha s. To jest człowiek doskonały z nauki Pisma Świętego...*, (Poznań 1717) na podstawie *Biblii* i pism pisarzy chrześcijańskich ukazał cechy doskonałego chrześcijanina. Jezuita, ojciec Nicolai Mazzotta w *Teologia moralis* (Kraków 1756) omówił moralność religijną. Doktor teologii, Tobias Swinden w książce *Recherches sur la nature du feu de l'enfer et du lieu ou il est situé* (Amsterdam 1757) pisał o ogniu piekielnym. *Positiones ex hermeneutica tam Veteris quam Novi Testamenti et Patrologia ac Historia literaria...* (Lwów 1785) Floriana Minasiewicza to tekst wykładu na stopień naukowy wygłoszonego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. Józef Dobrowolski kanonik lubelski w książce *O związku małżeńskim* (Warszawa 1827) przedstawił naukę Kościoła w odniesieniu do małżeństwa i cudzołóstwa. Ojciec Constantin de Piétri w pracy *Essai sur l'existence de Dieu et sur l'existence de l'ame* (Paryż 1839) rozważał zagadnienia istnienia Boga i duszy. Apologetyczne dzieło świętego Franciszka Salezego *Controverses* (Paryż 184.) przypominało doktryny Kościoła katolickiego.

Odrębną grupę w tym dziale tworzą druki dotyczące różnych zagadnień. Wśród nich najliczniejsze są te, które mówią o kultach i ceremoniach w Kościele. Johann Petrosch w publikacji *Ritus servandi in aperitione, et clausura portae sanctae sacrosanctae Patriarchalis Basilicae S. Mariae Majoris anno jubilei 1725 ab eminentissimo...*(Rzym 1726) przedstawił ryt otwarcia i zamknięcia Świętych Wrót. Bazyli Arciszewski, ksiądz, profesor Akademii Połockiej w pracy *Wykład historyczny i moralny świąt, obrzędów, zwyczajów Kościoła Katolickiego* (Lwów 1852) popularyzował wiedzę o świątach i obrzędach katolickich. Z kolei bogato ilustrowana książka *L'Univers catholique. Monuments religieux, cérémonies, tableaux célèbres, pèlerinages, missions, objets du culte, oeuvres d'art, portraits, scènes de la vie religieuse* (Paryż 1898) przedstawia miejsca kultu uwiecznione w sztuce i architekturze. Simon Michel Treuvé, francuski doktor teologii, w utworze *Instruction sur les dispositions qu'on doit apporter aux sacremens de penitence et d'eucharistie* (Paryż 1710) omówił zasady udzielania sakramentów. Drukowane śpiewniki religijne reprezentuje jedynie *Dreissig slawische geistliche Melodien aus dem 16. und 17. Jahrhundert* (Lipsk 1868) Gottfrieda Döringa; książka zawiera nuty i teksty w języku niemieckim i polskim ułożone równolegle. Natomiast

rękopiśmienny śpiewnik o tytule okładkowym *Cantus* składa się z dwóch tomów i zawiera nuty i pieśni religijne po łacinie. Manuskrypt w formacie 8° ma pergaminową oprawę z wytłoczonym herbem.

Z miejscami kultu maryjnego związane są: *Pieśń do najświętszej Panny Maryi w obrazie leżajskim cudami słynącej u OO. Bernardynów* (Wadowice 1890); *Précis historique sur le tableaux miraculeux de Sainte virge de Częstochowa en Pologne* (Paryż 1848), gdzie przedstawiono historię klasztoru na Jasnej Górze i kultu obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Natomiast z postacią Jezusa Chrystusa związanych jest więcej pozycji. Między biografiami Chrystusa znajdują się: *Das Grosse Leben Christi* (Maynz und Frankfurt 1848) kapucyna, Martina von Cochem; *La Vie de N. S. Jésus-Christ ou Les Saints Évangiles* (Paryż 1868) ojca Brispot; *Vie de Jesus* (Berlin 1864) francuskiego sceptyka Ernesta Renana oraz *Historia świętej młodości Jezusa Chrystusa* (Warszawa 1826) napisana przez księdza Jeana-Urbaina Grisota. Kilka tytułów odnosi się do książek, których autorzy ukazują stosunki między Kościołami chrześcijańskimi. Kanonik François Vivant w pracy *La Vraie manière de contribuer à la réunion de l'Église anglicane à l'Église catholique, ou Examen de différens endroits de deux livres* (Paryż 1728) przedstawił relacje między Kościołami anglikańskim i katolickim, a także omówił problem jedności chrześcijaństwa. Do publikacji późniejszych z tego zakresu należy osobno odbity artykuł *Stosunki narodowościowo-wyznaniowe w diecezji podlaskiej w r. 1863* (Lwów 1918), w którym Kazimierz Sochaniewicz ukazał relacje między mniejszościami narodowymi w katolickiej diecezji. Inna grupa książek traktuje o życiu religijnym. Na ten temat pisał między innymi Richard Steele, irlandzki pisarz i polityk w pracy *Le Héros chretien*, Haga 1729; święty Franciszek Salezy w książce *Philothea. Anleitung zum andachtigen Leben* (Augsburg 1821) wskazywał drogę do życia pobożnego przez ascezę i modlitwę. Wydawnictwa z początku XX wieku poruszają sprawę celibatu księży: Ferdinand Heigl *Das Cölibat* (Berlin 1902) oraz ojciec d'Olonne *Le Clergé contemporain et le célibat* (Paryż 1910).

5.3.5. Religie niechrześcijańskie

Książek mówiących o innych religiach jest 24, co stanowi 7% działu Religia (w aneksie pozycje te oznaczono symbolem C. 5). Najwięcej

publikacji dotyczy mitologii. Wśród nich jest trzytomowy *Słownik mitologiczny z przyłączeniem obrazopisma* (Warszawa 1806–1812) Alojzego Osińskiego, pijara, a także leksykografa i badacza literatury staropolskiej. Z kolei *Alkuna* (Lipsk 1831) Gustawa Thormoda Legisa przedstawia wierzenia skandynawskie. W książce *Monuments de la mythologie et de la poésie des Celts* (Kopenhaga 1856) szwajcarski pisarz, Paul Henri Mallet, omówił poezję i wierzenia celtyckie. Podobną tematykę reprezentuje książka *Celtic fairy tales* (Londyn 1892) Josepha Jacobsa, historyka i folklorysty. Motyw krwi w mitologiach zbadał niemiecki teolog i orientalista Hermann Leberecht Strack (*Der Blutbergglaube in der Menschheit, Blutmorde und Blutritus*, Monachium 1892). Kilka pozycji dotyczy islamu: księga święta muzułmanów w języku francuskim (*Le Coran traduit de l'arabe accompagne de notes et précédé d'un abrégé de la vie de Mahomet*, Amsterdam 1786); dwutomowa biografia proroka Mahometa napisana przez Jeana Gagniera (*La Vie de Mahomet*, Amsterdam 1732) oraz dzieło francuskiego orientalisty Josepha Héliodore'a Garcina de Tassy (*Doctrine et devoirs de la religion musulmane, tirés textuellement du Coran*, Paryż 1826), w którym uczony omówił doktrynę i powinności wyznawców islamu. Pojedyncze pozycje reprezentują problematykę związaną z jeszcze innymi religiami: o Żydach i ich religii pisał dziennikarz i polemista francuski, Gougenot des Mousseaux (*Le Juif le Judaïsme et la Judaisation des peuples chrétiens* Paryż 1869); o religiach Indii traktuje *Darstellung der Brahmanisch-Indischen Götterlehre, Religionengebräuche und bürgerlichen Verfassung* (Gotha 1779); o sekcie z czasów rewolucji francuskiej pisał jej założyciel – Jean-Baptiste Chemin-Dupontès w książce *Le Culte des Théophilanthropes ou Adorateurs de Dieu et amis des hommes* (Bazylika 1798–1799); o sekcie iluminatów traktuje *Essai sur la secte des illuminés* (Paryż 1789) wicehrabiego Mirabeau.

* * *

Kolekcjonerka była osobą niewierzącą, o czym wspomniano w rozdziale drugim, tak więc można przypuszczać, że książki przypisane do tego działu trafiły do księgozbioru z innych powodów niż religijne. W grupie tej ponad połowę stanowią starodruki, które zawsze były cenione przez

bibliofilów. Dąbczańska nabyła je ze względu na ich wartość historyczną, traktowała je jako dziedzictwo kulturalne chrześcijańskiej Polski i Europy. W książki religijne zasobne były biblioteki tworzone przy kościołach, klasztorach i szkołach zakładanych przez zakony. W niektórych egzemplarzach zachowały się bardzo nieczytelne zapiski proveniencyjne, w których można znaleźć imię zakonne siostry lub ojca. Z różnych powodów trafiały one do antykwariatów. Niektóre nabyła kolekcjonerka wraz z innymi książkami z bibliotek rodowych: Jana Bąkowskiego (1), Krosnowskich (7), Mniszchów (19), generała Witte (4). Publikacje o jezuitach są dość liczne, a 10 z nich było własnością kompozytora Władysława Wszelaczyńskiego, którego biblioteka znana była z jezuitików. Dąbczańska zachowała jako pamiątki rodzinne modlitewniki babci i książkę należącą do matki. Wśród publikacji najnowszych, z końca wieku XIX i początku następnego zwracają uwagę prace podarowane kolekcjonerce przez znajomych (Kazimierz Sochaniewicz, Tadeusz Mańkowski) oraz książki bogato ilustrowane ukazujące miejsca kultu i pielgrzymek.

5.4. Nauki społeczne

Tematyka 280 książek należących do tego działu jest bardzo różnorodna. Znajdują się tu pozycje dotyczące polityki, prawa, etnografii, socjologii, ekonomii, rachunkowości, handlu, wojskowości, oświaty i wychowania. Niektóre z tych zagadnień przedstawiono w ujęciu historycznym.

5.4.1. Prawo

Najwięcej książek jest z zakresu prawa: 93 pozycje oznaczone w aneksie symbolem D. 2 stanowią 33% całego działu Nauki społeczne. Wyodrębniającą się grupę tytułów tworzą prace odnoszące się do prawa stosowanego w Polsce. Do najwcześniej wydanych druków z tej dziedziny należą: *Inwentarz konstytucji koronnych od Roku Pańskiego 1550, aż do roku 1632 uchwalonych* (Warszawa 1632) wydany przez drukarza urzędowego Jana Rossowskiego, w opracowaniu Wojciecha Madalińskiego oraz *Trybunał Główny Koronny siedmią splendorów oświecony* (Kraków

1638) z drukarni Franciszka Cezarego, autorstwa Andrzeja Lisieckiego, prawnika i instygatora koronnego. Również z XVII wieku pochodzą zbiory ustaw uchwalonych za panowania Jana III Sobieskiego (*Konstytucje Sejmu Walnego Ordynaryjnego sześć niedzielnego, w Grodnie r. Pańskiego 1678 dnia XV grudnia odprawującego się, Grodno, 1679*). Znacznie więcej jest osiemnastowiecznych zbiorów praw. Z drukarni pijarów pochodzą dwa pierwsze woluminy wielotomowych wydań: *Leges, statuta, constitutiones privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae omniumque, provinciarum annexarum, a Comitibus Visliciae Anno 1347 celebratis usque ad ultima Regni Comitia* (Warszawa 1732) oraz *Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących, na Walnych Sejmach Koronnych od Sejmu Wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego Sejmu uchwalone* (Warszawa 1733). We Lwowie w drukarni uprzywilejowanej Jana Filipowicza wydano *Accessoria* Michała Słońskiego, wice-regenta łukowskiego. Dąbczańska posiadała pierwsze wydanie z 1758 i kolejne z 1765 roku. Według Estreichera Słoński był tylko nędznym kompilatorem zbiorów praw wydanych w XVII wieku przez Grzegorza Czaradzkiego i Macieja Ładowskiego⁹⁷. Trzy współprawne pozycje z Drukarni Towarzystwa Jezusowego w Przemyślu dotyczą prawa magdeburckiego stosowanego w Polsce do końca XVIII wieku. Są to: *Artykuły prawa magdeburckiego, które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane Roku Pańskiego 1629* (1760), *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburckiego w Koronie Polskiej* oraz *Tytuły prawa magdeburckiego do porządku i do artykułów pierwszej po polsku wydanych*. Ich autorem był Bartłomiej Groicki, prawnik i pisarz sądu wyższego na zamku krakowskim. Jego prace prawnicze z XVI wieku były wznawiane i popularne także w następnych stuleciach. Helena Dąbczańska posiadała również słynne zbiory ustaw wydawane we Lwowie przez firmę Pillerów. Rozpoczyna je wydrukowanie w 1772 roku *Rozkazów i ustaw powszechnych Królestwom Galicji i Lodomerii od dnia 11 września 1772 objęcia posesji ogłoszone*⁹⁸.

⁹⁷ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, Cz. 3: XV–XVIII w., t. 17 (ogólnego zbioru t. 28), Kraków 1930, s. 254.

⁹⁸ Ukazały się pod łacińskim tytułem: *Edicta et mandata universalis regnis Galiciae et Lodomeriae...*

Ciąg dalszy stanowią *Kontynuacje wyroków i rozkazów powszechnych w Galicji i Lodomerii królestwach od dnia 28 miesiąca czerwca roku 1773 i 1774 wypadłych*, ukazujące się do 1818 roku⁹⁹. Kolekcjonerka nie posiadała kompletu tego wydawnictwa, ostatnia pozycja pochodzi z 1791 roku. Z zaborem austriackim związane są jeszcze inne publikacje prawnicze, na przykład *Artykuły wojskowe* (Wiedeń 1798), *Księga ustaw na zbrodnie i ciężkie policyjne przestępstwa* (Lwów 1804) oraz *Księga ustaw cywilnych wszystkim niemiecko-dziedziny krajom monarchii austriackiej* (Wiedeń 1811). Dwie publikacje reprezentują prawo obowiązujące w zaborze rosyjskim. *Ustawa Konstytucyjna i Statuta Organiczne Królestwa Polskiego* (Warszawa 1816) zawiera konstytucję i inne zbiory praw zatwierdzone przez cesarza Rosji i króla Polski Aleksandra I po kongresie wiedeńskim. Z kolei *Sądownictwo w Królestwie Polskiem, magistratury sądowe, ich skład i etat płacy w roku 1863* (Warszawa 1863) to druk urzędowy ukazujący się od 1853 roku.

Osobną grupę w publikacjach prawniczych tworzą książki poświęcone procesom sądowym i słynnym wyrokom. Na uwagę zasługuje 18 tomów *Causes célèbres et intéressantes, avec les jugemens qui les ont décidées* (Amsterdam 1772–1792) przygotowanych przez François Richera, francuskiego adwokata i prawoznawcę, oraz dwutomowa antologia opisów znanych rozpraw sądowych *Causes célèbres étrangères publiées en France pour la première fois, et traduites de l'anglais, de l'espagnol, de l'italien, de l'allemand* (Paryż 1827). Liczniejsze są prace przedstawiające pojedyncze procesy, wśród nich Stefana Żuchowskiego *Proces kryminalny o niewinne dziecię Jerzego Krasnowskiego, już to trzecie roku 1710 dnia 18 sierpnia w Sandomierzu od Żydów okrutnie zamordowane* (b. m. 1713). Ksiądz Żuchowski, absolwent Akademii Krakowskiej, był oskarżycielem w lubelskim Trybunale Głównym Koronnym podczas procesów Żydów sandomierskich oskarżanych o mordy rytualne. Książkę zaczął pisać pod koniec procesu rozpoczętego w 1710 roku. Także o mordzie rytualnym mówi *Der Process von Tisza-Eszlar verhandelt in Nyiregyhaza im Jahre 1883* (Wiedeń 1883); zbrodnia rzekomo wydarzyła się w małej wsi węgierskiej. Sędzia uniewinnił jednak oskarżonego z braku dowodów. Kolejna publikacja ukazuje przebieg procesu

⁹⁹ M. Zawalska, Piller, [w:] SPKP, s. 679.

w sprawie o usiłowanie zabójstwa. Z wiernego stenogramu *Zbrodnia w Kukizowie* (Lwów 1889) poznajemy przebieg zdarzeń, które rozegrały się w Kukizowie oddalonym od Lwowa o 22 km. Właściciel Kukizowa, Aleksander Strzelecki, i matka Maria napadli na księdza Jana Tchórznickiego, ciężko go poranili i obrabowali. Proces ten był szeroko komentowany w prasie lwowskiej. Dwa tytuły odnoszą się do wydarzeń, które rozegrały się w miejscowości Kroże na Litwie: *Sprawa krożańska z aktów urzędowych, tudzież sprawozdań i mów adwokatów rosyjskich spisana* (Lwów 1895) oraz *Proces Krożan przed Izłą Sądową Wileńską na podstawie aktów sądowych i innych dokumentów* (Kraków 1896). W miasteczku tym w 1893 roku kozacy rosyjscy dokonali masakry ludności polskiej, która nie godziła się na przemianę kościoła w cerkiew. W słynnym procesie wileńskim Izba Sądowa skazała czterech głównych przywódców buntu na więzienie.

Wśród książek z zakresu prawa kilka pozycji dotyczy rozporządzeń wydanych przez władców. Najstarszym dokumentem jest *Ordonnance de Louis XIV, roi de France et de Navarre* (Paryż 1667). Zarządzenia z 1667 roku dotyczyły postępowania cywilnego i stanowiły jedną z części kodeksu Ludwika XIV. Z kolei *O dvorjanstve = O szlachectwie* (Petersburg 1785) to generalny przywilej dla szlachty rosyjskiej wydany przez cesarzową Rosji Katarzynę II. Sankcjonował on władzę panów nad chłopami i umacniał wyjątkową ich pozycję w państwie rosyjskim. W tej grupie najśłynniejszy jest *Kodeks Napoleona* (Warszawa 1808). Nad kodeksem pracował czteroosobowy zespół prawników powołany przez cesarza Napoleona I. Kodeks cywilny z 1804 roku realizował w zakresie prawa cywilnego idee rewolucji francuskiej. Był wzorem dla kodyfikacji cywilnej dla wielu państw w XIX wieku. Obowiązywał między innymi od 1808 roku w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim.

Na uwagę zasługuje najstarszy druk w tym dziale *Pupillorum patrocinium, legum et praxeos studiosis non minus utile quam necessarium, iconibus materiae subiectae conuenientibus illustratum, iam denuo vigili cura, et non pœnitenda accessione locupletatum: item, de magnificentia politiæ amplissimæ civitatis Brugarum, cum eiusdem topographia, et in laudem amplissimi senatus oratione* (Antwerpia, Ioannes Bellerus, 1564). Autorem dzieła z zakresu prawa kryminalnego jest Joost de Damhoudere, prawnik, który działał we Flandrii i Niemczech.

5.4.2. Polityka

Zagadnienia zaliczane zazwyczaj do polityki stanowią 25% omawianego działu (69 pozycji oznaczonych jako D. 1 w aneksie nr 4). Licznie w tym dziale reprezentowani są polscy autorzy, którzy poruszają kwestie polityczne aktualne w okresie ich działalności. Do najwcześniejszych należą utwory pisarzy politycznych i działaczy oświatowych: Stanisława Konarskiego, który w traktacie politycznym *O skutecznym rad sposobie albo o utrzymywaniu ordynaryjnych sejmów* (Warszawa 1761–1763) postulował reformę obrad sejmowych w Polsce, oraz Franciszka Salezego Jezierskiego przekonującego szlachtę o słuszności roszczeń mieszczaństwa w broszurze politycznej *Jarosza Kutasińskiego Herbu Dębóróg szlachcica łukowskiego uwagi nad stanem nieszlacheckim w Polsce* (b. m. 1790). Z pierwszej połowy XIX wieku pochodzą wypowiedzi Antoniego Dąbcańskiego i Franciszka Wiśniowskiego. Dąbcańska posiadała pięć egzemplarzy pracy ojca *Wyjaśnienie sprawy ruskiej* w języku polskim i niemieckim z 1848 roku oraz przedruki z lat następnych. Lwowski adwokat wnikliwie przedstawił w niej podłoże polityczne konfliktu religijnego między grekokatolikami a katolikami. Franciszek Wiśniowski z Koziny w *Manifeście w sprawie ojczyzny* (Lwów 1848) wystąpił w obronie własności prywatnej i wolności zagrożonej przez darowanie pańszczyzny. Najwięcej jednak jest publicystyki politycznej z końca XIX i początku XX wieku. Przykładem takich prac są: *Ośm listów z Wiednia* (Kraków 1867) Ludwika Gumplowicza, socjologa i prawnika, który w listach do „Dziennika Literackiego” negatywnie oceniał politykę Austrii; *Kilka myśli politycznych* (Lwów 1887) Mikołaja Zyplikiewicza, marszałka Sejmu Krajowego, to wypowiedzi na aktualne tematy przedrukowane z „Dziennika Polskiego”; *Rzecz o roku 1863* (Kraków 1896) oraz *Podróże i polityka* (Kraków 1905) Stanisława Koźmiana, polityka galicyjskiego i publicysty, przywódcy konserwatywnego obozu stańczyków; *Po manifestacji 17 kwietnia* (Lwów 1894) Romana Dmowskiego, przywódcy Narodowej Demokracji, omawiającego kwestię polską w zaborze rosyjskim z okazji rocznicy insurekcji warszawskiej, oraz odbitka artykułu z „Głosu Lekarzy” *Uwagi nad reformą opieki nad obłąkanymi zapoczętą przez c.k. Rząd* (Lwów 1905) napisanego przez Wiktora Opolskiego, lekarza we Lwowie i radcę rządu. Kilka artykułów dotyczy Żydów, którzy w tamtym czasie licznie zamieszkiwali Galicję i jej stolicę. Autorami

dwóch z nich są dobrzy znajomi Dąbczańskiej, Aleksander Czołowski i Maria Wielopolska. Czołowski napisał wiele prac o Lwowie z różnych okresów dziejów miasta, między innymi *Mord rytualny. Epizod z przeszłości Lwowa*. Praca ta wywołała polemikę z doktorem Jecheskielem Caro, rabinem i kaznodzieją z synagogi Postępowej. Spór dotyczył rzekomych praktyk religijnych z użyciem krwi chrześcijańskiej przeznaczonej do niektórych obrzędów, chociaż Czołowski niczego nie interpretował, przedstawił jedynie obiektywny przebieg wydarzeń, opierając się na źródłach. Kolekcjonerka posiadała *Odpowiedź rabinowi lwowskiemu Dr. Jecheskielowi Caro w sprawie „Mordu rytualnego”* (Lwów 1899). Z kolei Maria Wielopolska w odczycie wygłoszonym staraniem „Życia” 27 listopada 1913 roku w sali byłego Małego Teatru we Lwowie, a następnie wydanym pod tytułem *Sprawa Beilisa, jej konsekwencje i konkluzje* (Stanisławów 1914) nawoływała do polsko-syjońskiego pojednania. Proces Żyda Beilisa w Kijowie oskarżonego o zabójstwo łobuza ulicznego, Jędrusia Juszczyńskiego, był dla autorki okazją do ukazania, w perspektywie historycznej, jak zabobony niszczą relacje między narodami. Teofil Merunowicz, publicysta galicyjski, poseł na Sejm i do Rady Państwa, uważał problem żydowski za jedną z przyczyn niedorozwoju Galicji¹⁰⁰. Napisał na ten temat wiele artykułów, między innymi znajdujący się w bibliotece Dąbczańskiej *Żydowscy radykaliści* (Lwów 1893). Jest to odbitka z „Gazety Narodowej”, w której Merunowicz proponuje zajęcie się kwestią żydowską rzetelnie i sprawiedliwie, zgodnie z hasłem Sejmu Wielkiego nawołującym do równouprawnienia Żydów i prawdziwego ich uobywatelnienia. Przyczyną napisania artykułu był rozwój ruchu syjonistycznego. We Lwowie syjoniści ogłosili w 1892 roku swój program i założyli pismo „Przyszłość”.

Niewielką grupę stanowią książki, w których mowa o stosunku obcych rządów do sprawy polskiej. Dwie pierwsze pozycje zostały wydane za granicą, w roku rzezi galicyjskiej. Michał Kubrakiewicz, uczestnik powstania 1831, publicysta przebywający na emigracji, w pracy *Essai sur le gouvernement paternel et les mysteres d’Autriche* (Paryż 1846) omówił politykę Austrii wobec Polski. Oskarżył rządy austriackie w Galicji o ucisk polityczny i ekonomiczny, dowodził, iż najgroźniejszym

¹⁰⁰ J. Zdrada, *Merunowicz Teofil*, [w:] *PSB*, t. 20, Wrocław 1975, s. 455–457.

wrogiem narodu polskiego jest niemiecki system polityczny realizowany przez Prusy i Austrię¹⁰¹. Przebywający na emigracji hrabia Władysław Plater, założyciel Muzeum Narodowego w Rapperwilu, przedstawił posiedzenie parlamentu francuskiego, na którym omawiano sytuację w Polsce (*Discussion sur les affaires de Pologne a la chambre des députés le 14 mars et a la chambre des pairs les 19 et 20 mars 1846*, Paryż 1846). Z kolei *Sprawa polska przed Izbą lordów parlamentu angielskiego* (Lwów 1863) zawiera wypowiedzi polityków angielskich i komentarz nieznanego autora.

Kilka publikacji ukazuje zagadnienia z zakresu polityki w ujęciu historycznym. Do nich należy między innymi *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française, ou De la politique de la France* (Paryż 1811), w której historyk francuski Gaëtan de Raxis de Flassan przedstawił historię dyplomacji, oraz Oswalda Balzera, historyka prawa i ustroju, *Z zagadnień ustrojowych Polski* (Lwów 1915).

5.4.3. Etnografia

Wśród książek z zakresu etnografii (49 pozycji oznaczonych w aneksie jako D. 3) niewiele dotyczy polskich zwyczajów i obrzędów, folkloru, ubiorów i innych zjawisk. Wymienimy jednak na początku prace dwóch bardzo zasłużonych badaczy obyczajów polskich – Łukasza Gołębiowskiego oraz Oskara Kolberga. Łukasz Gołębiowski był historykiem i bibliotekarzem Tadeusza Czackiego, a następnie Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W bibliotece Dąbczańskiej są pierwsze wydania jego publikacji z zakresu obyczaju szlacheckiego: *Domy i dwory...* (Warszawa 1830), *Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym, lub niektórych tylko prowincjach* (Warszawa 1831), *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów do chwil obecnych sposobem dykcjonarza ułożone* (Warszawa 1830) oraz *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony* (Warszawa 1830). Ta ostatnia praca wyróżnia się spośród rozpraw etnograficznych pierwszej połowy XVIII wieku, które zazwyczaj poprzestawały na krótkim opisie i ogólnikowej charakterystyce kultury ludowej określonego regionu, jakie

¹⁰¹ M. Tyrowicz, *Kubrakiewicz Michał*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław 1971, s. 38.

zazwyczaj umieszczano we wstępach do zbiorów pieśni. Gołębiowski nie opracował wprawdzie syntezy, ale stworzył antologię tekstów z dotychczasowych źródeł rękopiśmiennych i publikowanych, które stanowią podstawę jego interpretacji różnicowań regionalnych¹⁰². Nową epokę w dziejach etnografii otworzył Oskar Kolberg; prace badawcze zaczynał jeszcze w okresie romantyzmu, jednak z biegiem czasu modyfikował metody rejestracji i zapisu oraz sposób publikacji. Rezultatem jego systematycznych wędrówek po niemal wszystkich regionach dawnej Rzeczypospolitej były monograficzne opisy poszczególnych ziem. Dąbcańska posiadała jego *Lud* (Seria 1, *Sandomierskie* oraz Seria 3, *Kujawy*) wydany w Warszawie w latach 1865–1887 oraz „obrazy etnograficzne”: pięciotomowe *Mazowsze* (Kraków 1885–1890), czterotomowe *Pokucie* (Kraków 1882–1889), w dwóch tomach *Chełmskie* (Kraków 1890–1891) oraz wydane pośmiertnie *Przemyskie. Zarys etnograficzny* (Lwów 1891). W okresie utraty niepodległości prace z zakresu etnografii powstawały również za granicą. Miały one zapoznać opinię zagraniczną z realiami polskiej kultury ludowej. Przykładem takiej publikacji jest *Les Costumes du peuple polonais* (Paryż 1841) Leona Zienkowicza związanego z Wielką Emigracją, której przedstawiciele z ludowości uczynili składnik swej ideologii narodowej¹⁰³. O usamodzielnianiu się etnografii jako nauki świadczą między innymi biografie osób związanych z tą dyscypliną. Kazimierz Sochaniewicz ukazał sylwetkę Grzegorza Smólskiego, publicyisty, krajoznawcy i etnografa w książce *Ś.P. Grzegorz Smólski (1844–1911)* (Lwów 1912). Biografię i twórczość Jana Karłowicza, etnografa i językoznawcy, przedstawia natomiast publikacja *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)* (Warszawa 1904), praca zbiorowa wydana jako dodatek do miesięcznika „Wisła”, którego Karłowicz był wieloletnim redaktorem. Szczególną zasługą Karłowicza jest to, że jako pierwszy w Polsce zastanawiał się nad metodologią etnografii¹⁰⁴.

Liczne są prace dotyczące innych narodów. Johann Georg Kohl, niemiecki podróżnik, geograf i historyk, w pracy *Die Völker Europa's* (Hamburg 1868) ukazał kulturę i charakter narodów europejskich. Kilka publikacji

¹⁰² A. Posern-Zieliński, *Kształtowanie się etnografii polskiej jako samodzielnej dyscypliny (do 1939 r.)*, [w:] *Historia etnografii polskiej*, red. M. Terlecka, Wrocław 1973, s. 60.

¹⁰³ Tamże, s. 62.

¹⁰⁴ Z. Sokolewicz, *Szkoły i kierunki w etnografii polskiej*, [w:] *Historia etnografii...*, s. 120.

przybliży religię Żydów, ich obyczaje i zwyczaje. Pisali o tym: Feliks Rożański, katolicki ksiądz i historyk religii (*Izraelici, ich religia, obyczaje i zwyczaje*, Lwów 1879); Jacob Johann Schudt, niemiecki teolog, który wierzył, że Żydów można nawrócić na chrześcijaństwo (*Jüdischer Merkwürdigkeiten*, Frankfurt nad Menem–Lipsk 1714) oraz Claude Fleury, francuski historyk Kościoła, który w książce *Moeurs des Israelites et des Chretiens* (Paryż 1810) omówił religię i obyczaje żydowskie w odniesieniu do przekazów biblijnych. Niewielką grupę tworzą książki przedstawiające życie Francuzów. Należy do nich *Les Moeurs et coutumes des François dans les premiers temps de la monarchie* (Paryż 1753) z biblioteki Mniszchów. Dziejopisarz ojciec Louis Le Gendre opisał w niej obyczaje i zwyczaje francuskie. Natomiast jezuicki historyk Pierre Jean-Baptiste Legrand d'Aussy w *Vie publique et privée des Français, à la ville, à la cour et dans les provinces, depuis la mort de Louis XV jusqu'au commencement du règne de Charles X, pour faire suite à la „Vie privée des Français” de Legrand d'Aussy* (Paryż 1826) ukazał obyczajową stronę życia prywatnego w perspektywie historycznej. Okresu późniejszego dotyczy praca Edouarda-Ferdinanda de Beaumont-Vassy: *Les Salons de Paris et la societe parisienne sous Napoleon III* (Paryż 1868). Dyplomata scharakteryzował w niej salony paryskie i ich bywalców w drugiej połowie XIX wieku. Żartobliwie został pokazany temat ubioru i różnych zwyczajów zaobserwowanych na paryskiej ulicy w książce *Comedie de notre temps* (Paryż 1874), której autorem jest rysownik i karykaturzysta używający pseudonimu Bertall (nazwisko rzeczywiste: Charles Albert d'Arnoux). Pojedyncze dzieła traktują o innych narodowościach. Angielski pisarz, Frances Milton Trollope w publikacji *Vienne et les Autrichiens* (Bruksela–Lipsk 1858) scharakteryzował Wiedeń i Austriaków, a cztery osoby używające pseudonimu Comte Paul Vasili opisały Rzym, dwór i dworzan, obyczaje włoskie w utworze *La Société de Rome* (Paryż 1887).

Niewielką grupę w dziale D. 3 tworzą publikacje poświęcone modzie i etykietce. Wśród nich jest czterotomowe wydawnictwo przedstawiające ubiory francuskie *Les Français peints par eux-mêmes* (Paryż 1840) i *Les Éléances du Second Empire* (Paryż 1896), w której Henri Bouchot, paleograf, konserwator rycin w Bibliothèque nationale, ukazał francuską elegancję drugiej połowy XIX wieku, oraz Johann von Sydow *Moden und Toiletten Brevier* (Lipsk 1879). Z kolei pisarka francuska, Pani Genlis, w swojej pracy *Dictionnaire critique et raisonné des étiquettes de la cour*,

des usages du monde, des amusemens, des modes, des moeurs... (Paryż 1818) omówiła etykietę obowiązującą na dworze francuskim, a także zgadnienia związane z modą, dworem i dworzanami.

5.4.4. Inne

W dziale Nauki społeczne umieszczono 69 pozycji oznaczonych symbolem D. 4, których tematyka należy do zakresu tej klasy, ale nie jest zbyt licznie reprezentowana. Najwięcej jest publikacji dotyczących wojskowości (13). Są to książki między innymi z biblioteki generała de Wittego i jego syna, na przykład prace Antoine'a de Ville'a, francuskiego marszałka polnego: *De la Charge des gouverneurs des places* (Lejda 1640) oraz *Les Fortifications du chevalier Antoine de Ville Tholosain* (Paryż 1666). Obydwie książki dotyczą obronności i inżynierskich zasad budowy fortyfikacji. Z biblioteki Mniszchów pochodzi publikacja o orderach zakonów świeckich *Histoire de tous les ordres militaires ou de chevalerie* (Amsterdam 1699), której autorem jest Adriaan Schoonebeeck, holenderski rysownik. Z kolei praca historyczna *Éléments d'histoire militaire* (Paryż 1808) należała kiedyś do Laskiewiczów, krewnych Heleny Dąbczańskiej. Dzieła autorów polskich z zakresu wojskowości reprezentuje *Consilium rationis bellicae* (Poznań 1879) Jana Tarnowskiego, hetmana, znakomitego mówcy i teoretyka wojskowości. Przedruku homograficznego wydania z 1558 roku dokonał Adam Piliński. Generał Józef Bem, z którym Dąbczańska była spokrewniona, w trzyczęściowej pracy *O powstaniu narodowym w Polsce* (Paryż–Lipsk 1846–1848) odniósł się do powstania listopadowego i omówił strategię stosowaną przez przywódców, organizację i uzbrojenie wojska. Najnowsze pozycje dotyczące wojska to historie regimentów wojska austriackiego; przykładem takiego wydawnictwa upamiętniającego dowódców i żołnierzy jest *Geschichte des k. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 30...* (Lwów 1896) Emila Hailiga von Hailingen.

Grupa 11 tytułów odnosi się do wychowania. Przeważają w niej utwory wydane w XVIII i na początku XIX wieku. Charakterystyczne dla tego okresu są poradniki adresowane do młodych ludzi o szlacheckim pochodzeniu, od których wymaga się odpowiedniej wiedzy, właściwych postaw moralnych i obycia w towarzystwie. Przykładem prac kierowanych do dziewcząt jest *L'Ami des jeunes demoiselles ou Conseils aux*

jeunes personnes qui entrent dans le monde... (Paryż 1816), w której teolog niemiecki Johann Ludwig Ewald udziela wskazówek, jak w życiu codziennym postępować moralnie. Podobne zadanie miała do spełnienia książka *L'Ami des femmes* (Paryż 1758). Jej autorem był Pierre-Joseph Boudier de Villemert, członek parlamentu, filozof i moralista. W osobnych rozdziałach ukazał właściwe zachowania kobiet w towarzystwie, małżeństwie, miłości i innych sytuacjach, a także analizował ich cnoty. W języku polskim została wydana *Szkoła uszczęśliwienia czyli Wizerunek cnót towarzyskich* (Warszawa 1782) napisana przez moralistę Josepha-Aignana Sigaud de La Fonda, również matematyka i profesora fizyki w Bourges. W duchu moralności chrześcijańskiej wskazywał on na wagę dobroczynności, przebaczenia i uczciwości w życiu społecznym. Z dzieł obcych nie mogło zabraknąć w bibliotece Dąbczańskiej książki J.J. Rousseau *Émile de l'éducation* (Haga 1757), w której myśliciel przedstawił koncepcje wychowawcze zmierzające do ukształtowania nowego człowieka mającego stworzyć w przyszłości idealne społeczeństwo. Egzemplarz pochodzi z biblioteki Mniszchów; potwierdza to znana opinię o popularności w Polsce w okresie oświecenia prac Rousseau. Nieliczne utwory polskich autorów przypominają o obowiązku patriotycznego wychowania pokolenia żyjącego w niewoli. Pisał na ten temat Wincenty Lutosławski, profesor Uniwersytetu Wileńskiego w broszurze wydanej w Krakowie *O wychowaniu narodowym* (1900). Wiele w tym obszarze zrobiła Klementyna z Tańskich Hoffmanowa. W swoich utworach przykładała dużą wagę do przesłania moralnego i walorów wychowawczych. Dąbczańska posiadała jej *Assarmont. Zabawa historyczna ułożona dla dzieci* (Kraków 1850). Dużo prac moralizatorskich i dydaktycznych miał w swoim dorobku Ignacy Lubicz Czerwiński, gospodarujący we wsi Grzęda pod Lwowem. Jedną z nich jest *Panicz wojażer czyli Co on wprzód i wiedzieć powinien, nim w zagranicznych podróżach dalszego wykształcenia ciała i umysłu swego szukać zechce* (Lwów 1821). Czerwiński udziela nauk młodym szlachcom, jak przygotować się do edukacyjnej podróży.

Tematyka ekonomiczna jest reprezentowana przez kilka tytułów. Są to głównie prace autorów dawnych, na przykład o operacjach bankowych pisał francuski kupiec Pierre Giraudeau: *La Banque rendue facile aux principes nations de l'Europe* (Paryż 1769). *Compte rendu au roi* (Paryż 1781) to sprawozdanie sporządzone przez Jacques'a Neckera, ministra

finansów Ludwika XVI, a *Oeuvres de Turgot* (Paryż 1844) to dwutomowe dzieło napisane przez Anne-Robert-Jacques'a Turgota, ekonomistę, członka rządu Ludwika XVI. Polską myśl ekonomiczną reprezentują *Pisma Józefa Supińskiego* (Lwów 1872), ekonomisty i socjologa, prekursora pozytywizmu. Natomiast *O pracy* (Paryż 1862) Józefa Ignacego Kraszewskiego jest krótkim utworem, w którym pisarz uzasadnia konieczność codziennego trudu podejmowanego przez ludzi w różnych obszarach życia. Z kolei broszura *Odwrót milionów* (Lwów 1903) Mikołaja Budzianowskiego, nauczyciela szkół ludowych, nawiązuje do wydanej wcześniej rozprawy tego autora *Wędrówka milionów*, której zadaniem było powstrzymanie odpływu kapitału krajowego w zamian za sprowadzone z zagranicy przybory do pisania i rysunków. Autor stwierdza, że proces ten nie ustał, ale daje się zauważyć większa życzliwość społeczeństwa dla produktów krajowych, a powstanie we Lwowie Krajowej Spółki Wytwórczo-Handlowej Przyborów Szkolnych dobrze rokuje na przyszłość.

Na uwagę w tym dziale zasługuje praca francuskiego historyka i filologa, również filozofa, Ernesta Renana poświęcona Collège de France i edukacji we Francji (*Questions contemporaines* Paryż 1868) oraz dzieło wielotematyczne prawnika z Neapolu: *Alexandri ab Alexandro [...] Genialium dierum libri sex. Varia ac recondita eruditione referti. Nunc postremum infinitis mendis, quibus antea squallebat liber [...] perpurgati atque in pristinum nitorem restituti* (Hanau 1610), w którym mowa między innymi o prawie rzymskim i wojskowości.

* * *

W dziale Nauki społeczne 38% stanowią stare druki. Najwięcej jest ich wśród publikacji prawniczych, a niektóre z nich pochodzą z bibliotek Krosnowskich, Mniszchów, generała de Wittego, kolekcjonera Adama Mielezki-Maliskiewiczza i innych. Dąbczańska nabyła je ze względu na ich wartość historyczną i kolekcjonerską. Można przypuszczać, że pewne tytuły należały do ojca kolekcjonerki, znanego lwowskiego adwokata. Brak proveniencji nie pozwala jednak na jednoznaczne wnioski. Wśród najnowszych publikacji z zakresu prawa przeważają prace historyczne: Oswalda Balzera, Teodora Dydyńskiego, Franciszka Ksawerego Piekosińskiego oraz relacje z głośnych procesów w czasach Dąbczańskiej, jak

na przykład zbrodnia w Kukizowie czy opublikowany list księdza Jana Nepomucena Prawdzic-Polickiego do adwokata.

Wśród książek poruszających tematy polityczne przeważa publicystyka z drugiej połowy XIX i z początku XX wieku wydana głównie we Lwowie, natomiast starych druków jest zaledwie jedenaście. Niektórych autorów Dąbczańska знаła osobiście, na przykład Aleksandra Czołowskiego, Stanisława Moraczewskiego, Stanisława Tarnowskiego i Marię Wielopolską. Liczba aktualnych broszur politycznych potwierdza opinię o Helenie Dąbczańskiej jako osobie niezwykle aktywnej i interesującej się wieloma sprawami.

W grupie publikacji etnograficznych przeważają prace autorów obcych; mówią one o świętach i obyczajach w starożytnej Grecji, o religii i zwyczajach Izraelitów, a także Hindusów. Szczególnie wiele tytułów odnosi się do życia Francuzów, ich obyczajów, mody, dworzan i etykiety obowiązującej na dworze królewskim, który był wzorem dla wielu europejskich krajów. Zagadnienia te interesowały zamożnych ziemian, stąd w książce Pani Genlis o historii etykiety podpis Korduli Potockiej, w pracach o zwyczajach francuskich znajdziemy znaki własności Mniszców, a Jan Bąkowski podpisał się w książce o zwyczajach panujących w wieku XVIII. Pozycje polskich autorów pochodzą z głównie z drugiej połowy XIX wieku, wybrała je Helena Dąbczańska z biblioteki po kompozytorze Wszelaczyńskim. Wybór książek świadczy o zainteresowaniu folklorem, podobnie jak jej działalność kolekcjonerska. Była nie tylko zbieraczem „antykwarycznym”, ale także zatrudniała pracownika, który dla niej kupował stare wyposażenia cerkwi, tkaniny, pasy, przedmioty codziennego użytku, rzeźby ludowe i inne tego rodzaju przedmioty. Hojnie obdarzyła Muzeum Etnograficzne w Krakowie; w jej papierach znajdują się listy z podziękowaniami od Seweryna Udzieli, założyciela muzeum, a współcześnie organizowane są wystawy podarowanych eksponatów. W okresie zaborów doceniono znaczenie ludu: to on przechowuje język, tradycje narodowe, obyczaje i charakter składające się na obraz ojczyzny¹⁰⁵. Prace Gołębiowskiego i Kolberga są charakterystyczne dla tego etapu rozwoju badań etnograficznych, koncentrują się na gromadzeniu i opisie faktów dokumentujących istnienie narodu po-

¹⁰⁵ B. Suchodolski, *Dzieje kultury polskiej*, Warszawa 1986, s. 206.

zbawionego państwowości. Brak w bibliotece Dąbczańskiej prac etnograficznych wydanych we Lwowie w pierwszej połowie XIX wieku, kiedy Lwów obok Poznania był głównym ośrodkiem wydawniczym tekstów i materiałów folklorystycznych¹⁰⁶.

Inne zagadnienia z zakresu nauk społecznych reprezentują dość licznie dzieła napisane przez autorów działających w XVII i XVIII wieku. W książkach na temat wojskowości znajdują się proveniencje: Laskiewiczów, Mniszców, Mikołaja Potockiego, de Witte. W publikacjach o zadaniach wychowawczych występują podpisy Zosi Fredro i Katarzyny Zamojskiej, później Mniszech. Z publikacji bardziej aktualnych na uwagę zasługują *Pisma Józefa Supińskiego* wydane we Lwowie przez Ossolineum.

5.5. Nauki matematyczno-przyrodnicze

W dziale oznaczonym w aneksie literą E zgromadzono 387 tytułów z zakresu matematyki, fizyki, astronomii, chemii, geografii, geologii, antropologii, biologii, botaniki i zoologii.

5.5.1. Geografia

Najlicniejsza jest grupa książek o tematyce geograficznej (296 pozycji oznaczonych symbolem E. 1, a to stanowi 76% działu). Wśród nich najwięcej jest opisów podróży opublikowanych głównie w XVIII i XIX wieku. Tradycję podróżopisarstwa zapoczątkowały relacje z autentycznych wypraw naukowych, handlowych, dyplomatycznych, a także szczególnie modnych w tamtych czasach tak zwanych *grand tour*, wielkich podróży, dopełniających edukacji i awansujących do elity społecznej¹⁰⁷. W bibliotece Dąbczańskiej znajdziemy przykłady takich książek. Autorem jednej z najstarszych opowieści jest żydowski podróżnik Benjamín de Tudela z XII wieku: *Voyages de Rabbi Benjamin fils de Jona de Tudele en Europe*,

¹⁰⁶ A. Posern-Zieliński, dz. cyt., s. 61–62.

¹⁰⁷ J. Kamionka-Straszakowa, *Podróż*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 699.

en Asie et en Afrique depuis l'Espagne jusqu'à la Chine (Amsterdam 1743), znacznie późniejsze są opisy podróży François Leguata *Voyage et aventures de François Leguat et de ses compagnons en deux isles desertes des Indes orientales* (Londyn 1708). Leguat był hugenotem, który po odwołaniu edyktu nantejskiego w 1685 roku schronił się w Niderlandach. Za namową hrabiego Henri Du Quesne wyruszył na wyspę Mascareigne, obecnie la Réunion, żeby założyć kolonię dla wypędzonych hugenotów. Wyprawa ta zapoczątkowała inne, które Leguat opisał w kilku książkach. Słynny angielski żeglarz i odkrywca James Cook w książce *Voyage dans l'hémisphère Austral et autour du monde* (Paryż 1778) przedstawił przebieg swojej pierwszej wyprawy dookoła świata. Tytułów odnoszących się do prac polskich podróżników jest niewiele, najbardziej znany z nich to Jan Potocki. Magnat z Podola zafascynowany był, podobnie jak wielu jemu współczesnych, kulturą Wschodu. Napisał kilka książek, w których dzielił się swoimi obiektywnymi obserwacjami zjawisk tak odmiennych od jego własnej tradycji kulturowej. Dąbczańska posiadała jego *Voyage dans les steps d'Asrtakhan et du Caucase* (Paryż 1829); jest to wydanie pierwsze dzieła napisanego w latach 1797–1798. Z rękopisów Ignacego Pietraszkiewicza, orientalisty, który wiele lat podróżował po Wschodzie, powstała książka *Dziesięcioletnia podróż po Wschodzie* (Warszawa 1872) wydana po jego śmierci. Hrabia Karol Lanckoroński odbył liczne podróże w związku ze swoimi zainteresowaniami naukowymi. W latach 1888–1889 podróżował dookoła świata, na dłużej zatrzymał się w Indiach i Japonii, gdzie prowadził badania nad tamtejszą sztuką. Wrażenia z tej wyprawy opisał w książce *Na około Ziemi 1888–1889* (Kraków 1893).

Nie wszystkie opisy podróży mają cechy podróżopisarstwa dokumentalnego, czasem autorzy korzystają z form, które stosuje się w literaturze pięknej, lub ubarwiają swoje opowieści szczyptą fantazji. Żyjący w XVII wieku Stanisław Oświęcim, żołnierz, który najpierw walczył ze Szwedami, Moskalami, potem z Tatarami i Kozakami, a następnie w służbie hetmana Stanisława Koniecpolskiego wiele podróżował, zostawił dziariusz doprowadzony do 1651 roku. Dąbczańska posiadała jego fragmenty wydane we Lwowie w 1875 roku przez Gubrynowicza i Schmidta pod tytułem *Z podróży Oświęcima. Turcja, Francja, Niemcy, Włochy*. Hrabia Maurycy Beniowski, żołnierz i podróżnik, opisał swoje przygody, nieco je koloryzując, w książce *Historia podróży i osobliwych zdarzeń sławnego Maurycego-Augusta hrabi Beniowskiego* (Warszawa 1797).

Autorzy relacji z podróży korzystają niekiedy z formy listu do podzielenia się swoimi spostrzeżeniami i nowymi wiadomościami. W bibliotece Dąbcańskiej również występuje taka grupa publikacji. Ich przykładem są listy misjonarza Louisa Lecomte'a do wielu osób, w których opisywał Chiny (*Nouveaux mémoires sur l'état présent de la Chine* Paryż 1701); korespondencja angielskiej arystokratki Mary Wortley Montagu do przyjaciół zawierająca relacje z odwiedzanych miejsc (*Lettres de milady Woltray Montaguete* Wiedeń 1786) oraz *Voyage en Allemagne dans une suite de lettres* (Paryż 1788) niemieckiego pisarza Johanna Kaspara Risbecka. W XIX wieku ta forma wypowiedzi była szczególnie popularna, a „listy z podróży” stały się pewną konwencją oscylującą między dokumentalnością a fikcją i literacką interpretacją¹⁰⁸. Posłużył się nią Ludwik Górski, ziemianin i działacz polityczny, w *Listach o Rzymie do Antoniego Edwarda Odyńca* (Kraków 1878). W swoich listach (są to obszernie rozdziały utworu) zwraca się do Antoniego Edwarda Odyńca, przyjaciela Adama Mickiewicza, który zwiedził przed laty Rzym w towarzystwie poety i opisał to w *Listach z podróży*. Górski porównał swój pobyt w wiecznym mieście ze wspomnieniami Odyńca i donosił mu, co się w stolicy Włoch zmieniło. Jeszcze bardziej odbiegają od rzeczywistej korespondencji *Listy z Sycylii* (Warszawa–Kraków 1900) Stanisława Bełzy, publicysty i podróżnika. Swoją podróż na wyspie opisał w pięciu listach-rozdziałach, które nie mają konkretnego adresata. Fakty przeplatają się z wynurzeniami autora. On sam określił to następująco: „W tem, co wam daję, nie szukajcie studiów głębokich, ani nad przeszłością, ani nad warunkami dzisiejszego życia miasta i kraju. Nie szukajcie. Luźne spostrzeżenia, wrażenia, jakie mej duszy piękno przyrody i sztuki wywarło, uwagi, jakie w mem umyśle na widok tego i owego się zrodziły – oto wszystko”¹⁰⁹.

Wyróżniającą się grupę publikacji tworzą zagraniczne wydawnictwa albumowe, w których opisowi podróży lub jakiegoś kraju czy miasta towarzyszą piękne ilustracje. W książce z biblioteki Mniszchów *Tableaux pittoresques de l'Inde* (Paryż 1836) napisanej przez angielskiego pisarza Johna Hobarta Cauntera malowniczym opisom Indii towarzyszą 22 grawiury Williama Daniella. Piękno stolicy Francji przedstawia publikacja *Tableau de Paris. Ouvrage illustré de quinze cents gravures* (Paryż 1852)

¹⁰⁸ Tamże, s. 703.

¹⁰⁹ S. Bełza, *Listy z Sycylii*, Warszawa 1900, s. 2–3.

Edmonda Texier, francuskiego dziennikarza i pisarza. Ilustracje wykonane między innymi przez grawera Augusta Blacharda, karykaturzystę Chama (nazwisko rzeczywiste: Amédée de Noé), litografa Jean-Jacques'a Champin ukazują walory miasta, na które składają się zabytkowe budowle, teatry, bulwary i charakterystyczne typy mieszkańców. Z kolei prace *Italien eine Wanderung von den Alpen bis zum Aetna* (Stuttgart 1876) oraz *Rheinfahrt. Von den Quellen des Rheins bis zum Mere* (Stuttgart 1875–1876) przygotowane przez niemieckiego pisarza Karla Stieler'a i dwóch innych współautorów opisują podróże do Włoch i wzdłuż rzeki Ren. Są to wydawnictwa albumowe z biblioteki Władysława Wszelaczyńskiego ozdobione przez ilustracje malarzy, między innymi Adolfa Clossa i Richarda Püttnera. Monarchii Austro-Węgierskiej poświęcone jest wydawnictwo *Das Kaiserthum Oesterreich und königreich Ungarn in malerischen Originalansichten* (Wiedeń 1880). Anton von Ruthner, austriacki geograf i alpinista, w pięciu tomach przedstawił różne miasta i regiony monarchii, a tekst uzupełniają czarno-białe ilustracje. Relacje z podróży do Palestyny i Egiptu Georga Ebersa, niemieckiego egiptologa i pisarza: *Palästina in Bild und Wort* (Stuttgart–Lipsk 1882–1883) oraz *Aegypten in Bild und Wort* (Stuttgart–Lipsk 1879–1880) zdobią ilustracje wielu artystów.

Wśród książek zawierających wiadomości o podróżach na uwagę zasługują obszerne wydawnictwa wielotomowe. *Histoire générale des voyages ou Nouvelle collection de toutes les relations de voyages par mer et par terre...* (Drezno 1747) składa się z 64 tomów. Opracowane przez geografa Johna Greena relacje z odwiedzin różnych miejsc na świecie ukazują między innymi opisy mieszkańców, obyczajów, religii i sztuki. Dwunastotomowa (brak tomu 11) *Nouvelle bibliotheque des voyages anciens et modernes* (Paryż 1841–1842) w edycji naukowej Williama Smitha zawiera relacje i analizę wypraw Krzysztofa Kolumba, Fernanda Corteza, Franciszka Pizarro, Jamesa Cooka i innych.

W grupie książek geograficznych nie brakuje przewodników polskich i zagranicznych; te ostatnie zdecydowanie przeważają. Polskie przewodniki reprezentują tylko dwa tytuły. *Przewodnik dla podróżujących w Polsce i Rzeczypospolitej Krakowskiej* (Warszawa 1821) to pierwszy przewodnik turystyczny po Polsce; został on pierwotnie napisany po francusku przez Józefa Krasieńskiego, pisarza i senatora. Z późniejszego okresu pochodzi *Przewodnik po Warszawie* (Warszawa 1857) przygotowany przez Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego, historyka

amatora i wielkiego miłośnika Warszawy. Przewodniki zagraniczne dotyczą głównie państw europejskich, z Włochami i Francją na czele, a także miast takich jak Rzym, Florencja, Mediolan, Wenecja i Paryż. Większość przewodników została wydana pod koniec XIX wieku, a wśród wydawców przoduje firma Karla Baedekera specjalizująca się w tego typu wydawnictwach.

5.5.2. Inne

W dziale Nauki matematyczno-przyrodnicze znajduje się 91 publikacji z zakresu tych nauk, jednak nie są one zbyt liczne (matematyka, fizyka, astronomia, chemia, geologia, antropologia, biologia, botanika, zoologia). Najwięcej tytułów odnosi się do astronomii. Najstarsze dzieło *Christophori Clavii Bambergensis ex Societate Iesu, in Sphaeram Ioannis de Sacro Bosco commentaries* (Lyon 1593) wydrukowano w firmie Fratres de Gabiano. Jego autor, astronom niemiecki i matematyk – Christoph Clavius – poddał analizie dorobek naukowy w dziedzinie astronomii Johanna de Sacrobosco, angielskiego uczonego działającego w XIII wieku. Z biblioteki generała de Witte pochodzi *La Théorie des planètes du Comte de Pagan où tous les orbres célestes sont géométriquement ordonnez* (Paryż 1657). Książę Blaise-François de Pagan, także inżynier i astronom, przedstawił w niej swoje teorie astronomiczne. Wśród książek z zakresu astronomii dość liczną grupę tworzą publikacje podręcznikowe lub popularnonaukowe. Należą do nich prace Jérôme'a de Lalande, astronoma, profesora Collège de France: *Bibliothèque universelle des dames. Astronomie* (Paryż 1786) oraz *Abrégé d'astronomie* (Paryż 1795) z biblioteki Krosnowskich. Z następnego stulecia pochodzą opracowania Camille'a Flammariona, francuskiego astronoma, popularyzatora tej nauki. W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się aż osiem jego utworów, w tym dwa w języku polskim: *Życie Mikołaja Kopernika* (Warszawa 1873) oraz *Wielość światów zamieszkiwanych* (Warszawa 1873). Najnowszą pracą jest pięknie wydany album z drzeworytami przedstawiającymi planety *Die Planeten* (Berlin 1907); wykonał je Hans Sebald Beham, niemiecki artysta z XVI wieku.

Po astronomii liczebnością wyróżniają się książki o tematyce zoologicznej. Pochodzą one z XVII i XVIII wieku. Jedną z najstarszych jest

czterotomowy słownik z biblioteki Mniszchów (François-Alexandre Aubert de La Chesnaye Des Bois *Dictionnaire raisonné et universel des animaux ou le regne Animals*, Paryż 1759). Z epoki oświecenia pochodzą również prace Buffona, znanego przyrodnika i filozofa: *Oiseaux* oraz *Mammifères* wydane w obrębie *Oeuvres complètes* (Paryż 1848). Charakter podręcznikowy mają *Rozrywki z historii naturalnej czyli Rozmowy matki z dziećmi obejmujące początkowe wiadomości z tej nauki* (Warszawa 1829) przetłumaczone z francuskiego przez Kajetana Niezabitowskiego oraz dwa tomy *Notions élémentaires d'Histoire naturelle, par... P. G., L. Marchand et V. Raulin* (Paryż 1869). Ta ostatnia praca jest adaptacją dzieła, którego tytuł i autorzy są wymienieni w tytule (przeróbki dokonał François Louis Paul Gervais) i w 1866 roku została zatwierdzona jako podręcznik do nauczania na poziomie średnim we Francji. Książkę zdobią liczne ilustracje, znajduje się w niej własnoręczny podpis Heleny Dąbczańskiej z francuską wersją imienia. Takich znaków własności jest niewiele w bibliotece kolekcjonerki, wydaje się bardzo prawdopodobne, że z tej książki poznawała kolekcjonerka świat przyrody. Polskim akcentem w tej zagranicznej literaturze jest publikacja Kazimierza Wodzickiego, ziemianina i ornitologa: *Kukułka właściwa* (Kraków 1871).

Z innych dziedzin na uwagę zasługują prace dawne, na przykład dzieło o roślinach napisane przez francuskiego lekarza i botanika, Charles'a de L'Ecluse (*Rariorum plantarum historia*, Antwerpia 1601); wykłady z matematyki pochodzące z biblioteki de Witte (*Cours de mathématique*, Paryż 1699), których autorem jest matematyk Jacques Oznam; *Elements de chymie-pratique* (Paryż 1754) Pierre'a Josepha Macquera, lekarza, który opisuje podstawowe procesy chemiczne, oraz *Recueil de divers traités sur l'histoire naturelle de la terre et des fossiles* (Avignon 1766) Élie Bertranda, przyrodnika i geologa, wyjaśniającego między innymi jak rozpoznawać minerały i skąd się biorą trzęsienia ziemi. Przykładami prac nowszych w bibliotece Dąbczańskiej są biografie Jana Brożka, rektora Akademii Krakowskiej. Pierwszą napisał Jan Nepomucen Franke, profesor Politechniki Lwowskiej: *Jan Brożek (J. Broscius), akademik krakowski 1585–1652* (Kraków 1884), a drugą Jadwiga Dianni, historyk matematyki: *Jan Brożek (Joannes Broscius)* (Warszawa 1949). Z zakresu biologii występują prace wybitnego przyrodnika Józefa Nusbaum-Hilarowicza: *Z zagadnień biologii i filozofii przyrody* (Lwów 1899) oraz *Szkice i odczyty z dziedziny biologii* (Lwów–Warszawa 1900).

* * *

W bibliotece Heleny Dąbczańskiej najwięcej książek z zakresu nauk matematyczno-przyrodniczych dotyczy geografii. Są to przede wszystkim opisy podróży odbytych przez odkrywców, których nazwiska są powszechnie znane, ale także kupców, żołnierzy, arystokrację, ziemian, uczonych i pisarzy. Przedmiotem opisu były wyprawy dookoła świata, określone regiony ziemi, państwa i miasta. Autorzy posługiwali się formami dokumentalnymi i zbliżonymi do literatury pięknej. Bardzo liczne w księgozbiorze są przewodniki i wydawnictwa bogato ilustrowane. W tej grupie książek występują zaledwie 52 stare druki, pozostałe publikacje pochodzą z XIX (230) i XX wieku (14). Liczby wskazują, że tematyka geograficzna jest charakterystyczna dla nowszej części biblioteki Dąbczańskiej. Kolekcjonerka sama dużo podróżowała, stąd mnogość przewodników i wydawnictw pamiątkowych z odwiedzonych miejsc. Wiele publikacji zawiera piękne ilustracje, ma charakter albumowy, niektóre z nich pochodzą z biblioteki Władysława Wszelaczyńskiego. Dąbczańska kupowała również pozycje nowe, dostępne w księgarniach. Przykładem takiego zakupu jest dziewięć książek z serii *Land und Leute. Monographien zur Erdkunde* z lat 1898–1907 wydawanej w Lipsku i Bielefeld przez wydawnictwo *Velhagen & Klasing*. Książki zawierają opisy podróży do Bawarii, Indii, Kuby, Niemiec, Norwegii, Riwiery, Szwajcarii, Turcji i Tyrolu. Jeden z egzemplarzy jest oznaczony pieczętką *Księgarni Polskiej* we Lwowie należącej w tym czasie do B. Połonieckiego, a z tego wynika, że Dąbczańska kupowała serię w tej firmie.

Podróżowanie w tamtym czasie stanowiło nieodłączny element życia ludzi posiadających wystarczające fundusze:

Wszędzie po drodze zwiedzali muzea i galerie, bywali w teatrach i operach, spotykali najróżniejszych interesujących ludzi, a znając kilka języków, prowadzili z nimi inspirujące rozmowy. Ponadto w wielkich miastach kupowali książki, obrazy i inne dzieła sztuki i przywozili je na ową głuchą prowincję do domu¹¹⁰.

¹¹⁰ I. Domańska-Kubiak, *Zakątek pamięci. Życie w XIX-wiecznych dworach kresowych*, Warszawa 2004, s. 148–149.

Zakupione książki powiększały domowe biblioteki. W książkach Dąbcańskiej zaliczonych do tematyki geograficznej występuje wyjątkowo dużo proveniencji wcześniejszych właścicieli. Należały one nie tylko do wymienianych najczęściej: J. Bąkowskiego, Mniszchów, Krosnowskich, K. Potockiej, de Witte, ale także Leszka Dunin Borkowskiego, publicyści i działacza politycznego; Władysława Budzynowskiego, męża kolekcjonerki; Ksawerego Chołoniewskiego, łowczego koronnego, Julii Dworzeckiej, Ludwika Dziedzickiego, Antoniego Strachockiego i innych. Inwentarze biblioteczne świadczą, że w księgozbiorach prywatnych z XVIII wieku i XIX wieku geografia i podróże występowały dość często¹¹¹.

Inne dziedziny wiedzy należące do nauk matematyczno-przyrodniczych nie są licznie reprezentowane. Wśród prac dawnych przeważają wydawnictwa popularne, mogące pełnić funkcje podręczników. Zdarzają się między nimi egzemplarze z nierozciętymi kartami, jak na przykład w książce Thomasa Smitha *Le Cabinet du jeune naturaliste ou Tableaux intéressans de l'histoire des animaux* (Paryż 1818). Między nowszymi publikacjami wyróżniają się prace na temat astronomii i zoologii uzupełnione pięknymi ilustracjami, a także biografie.

5.6. Nauki stosowane i wiadomości praktyczne

Dział oznaczony w aneksie literą F liczy 92 tytuły, odnoszą się one głównie do medycyny. Zagadnienia takie jak na przykład inżynieria, rolnictwo, ogrodnictwo, gospodarstwo domowe, rachunkowość są mniej licznie reprezentowane.

5.6.1. Medycyna

Książki z zakresu medycyny (62) oznaczono w aneksie symbolem F. 1, a stanowią one 67% działu. Liczne w tej klasie są stare druki (28).

¹¹¹ W. Jabłońska, *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze Skarbcza Kultury” 1969, z. 20, s. 83–84; J. Szocki, *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)*, Kraków 2001, s. 151.

Najstarszy z nich to *Secreti diversi e miracolosi* (Wenecja 1588) wyprodukowany w oficynie Marcantonio Zaltieriego. Autorem wademekum jest Gabriele Falloppio, duchowny zajmujący się anatomią. W swojej pracy zebrał różne wiadomości z zakresu medycyny i alchemii oraz przepisy i formuły. Z biblioteki rodziny de Witte pochodzą dwie książki: *Histoire naturelle des animaux, des plantes et des minéraux qui entrent dans la composition de la thériaque d'Andromachus* (Paryż 1668) i *Nouveaux secrets expérimentez pour conserver la beauté des dames et pour guérir plusieurs fortes de maladies* (Haga 1715). W pierwszej książce Moysse Charas, chemik i farmaceuta, omówił różnego rodzaju antidota przeciwko truciznom, natomiast autor drugiej publikacji, Kenelman Digby, angielski dyplomata i alchemik, radził, jak panie powinny dbać o urodę i leczyć poważniejsze choroby. Z kolei *Krótką specyfikacją medykamentów w Hali Magdeburskiej preparowanych z informacją należytą zażywania i ich użytkowania* (Supraśl 1745) wydana w drukarni ojców bazylianów to przetłumaczona z łaciny praca lekarza Chrystiana Zygmunta Richtera wyszczególniająca leki i sposób ich przyjmowania. Dawne wydawnictwa popularyzujące wiedzę medyczną reprezentują: *Avis au peuple sur sa santé, ou Traité des maladies les plus fréquentes* (Genewa 1764) Davida Tissota, szwajcarskiego lekarza, w której opisuje różne rodzaje chorób; dwie prace Pierre'a Roussela *Physique de l'homme* (Paryż 1787) oraz *Physique de la femme* (Paryż 1788–1789) posiadające wspólny tytuł *Bibliothèque universelle des dames. Neuvieme Classe*. Francuski lekarz w przystępny sposób omówił fizjologię człowieka. Z biblioteki Krosnowskich pochodzi dzieło niemieckiego lekarza Christopha Wilhelma Hufelanda *Sztuka przedłużenia życia ludzkiego* (Warszawa 1800).

Z rzeczy nowszych odnoszących się do medycyny na uwagę zasługują wydawnictwa, które w domu Dąbcańskich mogły być źródłami informacji medycznej. Taką funkcję zapewne pełniły słownik składający się z dwudziestu jeden tomów: *Nouveau dictionnaire de médecine et de chirurgie* (Paryż 1864) oraz *Manuel de matière médicale, de thérapeutique comparée et de pharmacie* (Paryż 1864), w którym francuski chemik i farmaceuta, Apollinaire Bouchardat, objaśnił skład leków tworzonych na podstawie rośliny. Wiedzę o higienie popularyzował pedagog Mieczysław Baranowski w książce *Higiena przystępnie wyłożona* (Lwów 1891). Znacznie więcej jest publikacji z końca XIX wieku omawiających szczegółowsze zagadnienia medyczne: z lwowskiej księgarni Seyfartha

i Czajkowskiego pochodzi publikacja Odo Bujwida, wybitnego mikrobiologa, *Wścieklizna u ludzi i leczenie zapobiegawcze według metody Pasteur'a* (Warszawa 1892); *Higiena palenia. Tytoń (nicotiana tabacum) ze względu na jego botaniczne, chemiczne i lekarskie własności i działanie* (Warszawa 1896); o gruźlicy napisał niemiecki lekarz, Max Birnbaum w książce *Die Tuberkulose* (Minden 1899) dostępnej we Lwowie na składzie w Księgarni Polskiej, jak świadczy pieczętka.

5.6.2. Inne

Część działu tworzą prace (30) oznaczone symbolem F. 2 mówiące o różnych zagadnieniach. Wśród nich przeważają stare druki (19) wydane za granicą. Liczne są książki, których autorzy udzielają różnych porad, dzielą się wiedzą i doświadczeniem. Autorem najstarszego poradnika jest francuski aptekarz Nicolas Lémery. W publikacji *Nouveau recueil de curiosites, les plus rares et admirables de tous les effects, que l'art et la nature sont capables de produire* (Lejda 1688), należącej kiedyś do rodziny Mniszchów, zamieścił receptury służące karmieniu wołów, uśmiercaniu mrówek, poprawie urody itp. Z kolei pisarz francuski Louis Liger w pracy *Le Ménage universel de la ville et des champs et jardiner* (Bruksela 1733) podzielił się wiedzą na temat rolnictwa, ogrodnictwa, prowadzenia gospodarstwa domowego i kuchni francuskiej. Przykłady innej tematyki znajdziemy w książkach z bibliotek de Witte: *Traité des tourbes combustibles* (Paryż 1663) to praca na temat torfu palnego napisana przez Charles'a Patina, profesora medycyny i pisarza; *Traité sur le nivellement* (Warszawa 1773) Jana Bakałowicza, inżyniera wojskowego w służbie króla Stanisława Poniatowskiego, traktuje o używaniu poziomnicy oraz książka o kwaciarstwie *Remarques nécessaires pour la culture des fleurs diligemment observées* (Paryż 1658) Pierre'a Morina, znawcy kwiatów i ich uprawy.

* * *

Dział Nauki stosowane i wiadomości praktyczne jest jednym z mniejszych w bibliotece Dąbcańskiej. Przeważają w nim stare druki wydane za granicą. Książki z dziedziny medycyny, rolnictwa, ogrodnictwa,

inżynierii i innych nabyła kolekcjonerka ze względu na ich wartość bibliofilską i historyczną. Wiele z nich pochodzi z biblioteki de Witte, Krosnowskich i Mniszchów. Wśród publikacji nowszych, z drugiej połowy XIX wieku, wyróżniają się prace medyczne, zarówno wielotomowy słownik *Nouveau dictionnaire de médecine et de chirurgie*, jak i mniej obszerne, poświęcone wąskim zagadnieniom (higiena ogólna, higiena palenia, gruźlica, wścieklizna, stan maligny w chorobie), które mogły służyć w domu Dąbczańskiej jako podstawowe źródło wiedzy i pomocy medycznej.

5.7. Sztuka. Rozrywka

W dziale oznaczonym w aneksie literą G zgromadzono 505 książek na temat malarstwa, architektury, rzeźby, rysunku, rzemiosła artystycznego, grafiki, muzyki, teatru, kina, fotografii oraz rozrywek i sportu.

5.7.1. Malarstwo

Wśród prac z zakresu sztuki liczebnością wyróżniają się publikacje na temat malarstwa oznaczone w aneksie symbolem G. 1; stanowią one 37% działu. Przeważają wydawnictwa zagraniczne (162), książek wydanych na ziemiach polskich jest zaledwie 25. Między publikacjami zagranicznymi zwracają uwagę książki objęte tytułami serii. Najwięcej pozycji należy do wydawnictwa ciągłego „Künstler-Monographien” publikowanego w Bielefeld i Lipsku przez firmę *Velhagen & Klasing* specjalizującą się między innymi w ilustrowanych monografiach. Albumy z tej serii poświęcone są jednemu malarzowi, autor przedstawia biografię artysty, omawia jego twórczość, tekst uzupełniają liczne ilustracje. Dąbczańska nie posiadała wszystkich książek z tej serii, w bibliotece zachowały się 33 egzemplarze z lat 1895–1910, od pierwszego numeru serii do 102. Pierwszą pozycją w serii była książka *Raffael* (1896) Hermana Knackfussa, malarza i historyka sztuki. Dąbczańska miała czwarte wydanie tego albumu. W tej serii ukazały się jeszcze inne książki Knackfussa: *Michelangelo* (1895, 1897), *Rembrandt* (1895), *A. van Dyck* (1896), *Franz*

Hals (1896), *Holbein der Jüngere* (1897), *Murillo* (1887), *Dürer* (1897), *Rubens* (1897), *A. von Menzel* (1900). Cztery prace w tej serii przygotował niemiecki historyk sztuki, Adolf Rosenberg: *Teniers der Jüngere* (1895), *Antoine Watteau* (1896), *Defregger* (1897) oraz *Leonardo da Vinci* (1898). Autorem również czterech książek o włoskich malarzach jest Henryk Thode, niemiecki historyk sztuki: *Mantegna* (1897), *Correggio* (1898), *Giotto* (1899) i *Tintoretto* (1901). Pozostałe pozycje napisali: Franz Hermann Meissner, historyk i krytyk sztuki (*Veronese*, 1897 oraz *Tiepolo*, 1897); Richard Oertel (*Francisco de Goya*, 1907); baron Fritz von Ostini (*Grützner*, 1902); Ludwig Pietsch, niemiecki pisarz i malarz (*Knaus*, 1896); Franz Servaes, pisarz i krytyk teatralny (*Anders Zorn*, 1910); Otto Schleinitz, niemiecki historyk sztuki (*Burne-Jones*, 1901); Max Schmid, niemiecki historyk sztuki (*Klinger*, 1899); Ernst Steinmann, niemiecki historyk sztuki (*Pinturicchio*, 1898); Eugen Zabel, pisarz (*Wereschtschagin*, 1901); Hermann Ziller, niemiecki architekt (*Schinkler*, 1897). W książce Ludwiga Pietscha *Knaus* występuje na stronie tytułowej czarna nalepka z różowym napisem: Księgarnia Polska we Lwowie Plac Maryacki L.11, co świadczy, że tę książkę i prawdopodobnie inne z serii „Künstler-Monographien” kupiła Dąbczańska w księgarni B. Połonieckiego.

Mniej liczną grupę tworzą książki w serii „Masterpieces in Colour”. Za ich wydawanie odpowiadały dwie firmy: w Londynie T.C. & E.C. Jack oraz w Nowym Jorku Frederick A. Stokes Co. Charakteryzują się formatem 8° i małą objętością, nieprzekraczającą stu stron. Autorzy najczęściej uwagi poświęcali biografii artysty, reprodukcje obrazów nie są tak liczne jak w przypadku albumów. Dąbczańska posiadała siedem pozycji z tej serii. Charles Lewis Hind, angielski publicysta i krytyk sztuki, napisał o Williamie Turnerze znanym przede wszystkim z romantycznych pejzaży (*Turner*, 1907) oraz o angielskim portreciście George’u Romneyu (*Romney*, 1907). Sylwetkę malarza i rzeźbiarza angielskiego, barona Frederica Leightona of Stretton, ukazał Alfred Lys Baldry, malarz i krytyk sztuki, w pracy *Leighton* (1908). O włoskich artystach pisali: Maurice Walter Brockwell, historyk sztuki, autor wielu katalogów (*Leonardo da Vinci*, 1908), oraz James Mason (*Bernardino Luini*, 1908; *Fra Angelico*, 1910). Książka Johna Edgcumbe Staleya (*Franz Hals*, 1908) traktuje o holenderskim portreciście z XVI wieku.

Dąbczańska posiadała cztery pozycje z niemieckiej serii „Das Künstlerbuch” wydawanej od 1898 roku przez firmę *Schuster & Loeffler* z Berlina

i Lipska. Pozycje z tej serii mają jednego autora – Franza Hermana Meissnera, niemieckiego pisarza, historyka i krytyka sztuki. Przedstawił w nich sylwetki malarzy niemieckich: *Arnolda Böcklina* (1899), *Franza Stucka* (1899), *Fritza von Uhdego* (1900) oraz *Adolpha von Menzla* (1902). Z innych artystycznych serii z biblioteki Dąbczańskiej występują dwie lub trzy pozycje, są to na przykład: „Jüdische Künstler”, „Les Artistes Célèbres”, „Moderne Illustratoren”, „Sammlung Illustrierter Monographien”.

Wśród publikacji na temat malarstwa znalazły się też takie, które przedstawiają to zagadnienie w ujęciu historycznym, ale obejmującym więcej niż życie i twórczość jednego artysty. Przykładem takiego wydawnictwa jest praca *Musée des monumens français, histoire de la peinture sur verre et description des vitraux anciens et modernes pour servir a l'histoire de l'art...* (Paryż 1803) ukazująca historię malarstwa na szkle i witraży; napisał ją Alexandre Lenoir, archeolog i konserwator w muzeach francuskich. Z kolei *Histoire de la peinture en Italie* (Paryż 1868) jest jedną z pierwszych prac Stendhala, pisarza znanego głównie z realistycznych powieści. Jego przewodniki po miastach włoskich i praca o malarstwie są mniej znane. Joseph Archer Crowe, angielski dyplomata i historyk sztuki, w dziele *Geschichte der altniederländischen Malerei* (Lipsk 1875) scharakteryzował malarstwo niderlandzkie XIV i XV wieku oraz jego przedstawicieli. Malarstwu hiszpańskiemu jest poświęcony jeden z tomów wydawnictwa wieloczęściowego opracowanego przez wielu autorów *Histoire des peintres de toutes les écoles. École espagnole* (Paryż 1877). O historii miedziorytów mówi *Geschichte des Kupferstichs* (Magdeburg–Lipsk 1895) Hansa Wolfganga Singera, niemieckiego historyka sztuki. Prace wydane na początku XX wieku reprezentują: *Geschichte der englischen Malerei* (Berlin 1903) Richarda Muthera, niemieckiego historyka sztuki, w której przedstawił dzieje malarstwa i malarzy angielskich, oraz książka Adolphe Thalasso *Die Orientalischen Maler der Türkei* (Berlin 1910) o malarstwie tureckim.

Jak wspomniano na wstępie, utworów dotyczących polskiego malarstwa i malarzy jest niewiele, niemniej jednak wydaje się rzeczą interesującą sprawdzenie, jakie to są publikacje. Liczebnością zwracają uwagę prace o Arturze Grottgerze, kuzynie Heleny Dąbczańskiej. Najwcześniejsza z nich jest odbitką artykułu Alfreda Szczepańskiego, który ukazał się w czasopiśmie „Kalina” w rok po śmierci malarza pod tytułem *Artur Grottger. Ustęp z dziejów sztuki polskiej* (Kraków 1868). Szczepański

przedstawił w nim biografię malarza i omówił twórczość. Autorem kolejnej publikacji jest Józef Rogosz, powieściopisarz i wydawca. W książce *Artur Grottger – Jan Matejko. Studia o sztuce w Polsce* (Lwów 1876) przedstawił twórczość wielkich artystów, stwierdzając, że zajęli „pierwszorzędne stanowiska na widowni sztuki europejskiej”¹¹². O Grottgerze pisał również Stanisław Tarnowski, historyk literatury i przywódca konserwatystów krakowskich. Broszura *Artur Grottger* (Kraków 1886) jest przedrukiem jego artykułu z „Przeglądu Polskiego”. Z kolei Ferdynand Hoesick, historyk literatury, który w swoim dorobku miał wiele prac o charakterze biograficznym, w artykule zamieszczonym w „Przewodniku Naukowym i Literackim” (1912, R. 40, nr 1) ukazał ostatnie dni Grottgera. Dąbcańska posiadała jego nadbitkę *Artur Grottger i Marcelego Krajewskiego (1861–1867)*. Ważną wypowiedzią na temat twórczości artysty jest praca Antoniego Potockiego, pisarza i krytyka literackiego: *Grottger* (Lwów 1907). Zawiera ona oprócz biografii ponad 200 stron ilustracji. Z rodziną kolekcjonerki związana jest również broszura *Bem w Siedmiogrodzie* (Lwów 1897) Stanisława Schnür-Peplowskiego. Dąbcańska była spokrewniona z generałem Bemem. Lwowski historyk opisuje dzieje *Panoramy siedmiogrodzkiej*. Obraz upamiętnia zdobycie Sybina w 1849 roku; malowało go kilku artystów, między innymi Jan Styka, Paweł Vágó i Bela Spányi. W egzemplarzu Dąbcańskiej jest wklejony wiersz o Bemie napisany ręcznie.

Pewną grupę tworzą prace poświęcone Janowi Matejce, malarzowi kochanemu przez Polaków za jego obrazy historyczne. Autorem dwóch z nich jest Marian Gorzkowski, powiernik wielkiego malarza: *O artystycznych czynnościach Jana Matejki począwszy od lat jego najmłodszych, to jest od r. 1850 do końca roku 1881* (Kraków 1882) oraz *Jan Matejko. Epoka lat jego najmłodszych. Wyjątki z dziennika prowadzonego w ciągu lat siedemnastu przez Mariana Gorzkowskiego* (Kraków 1895). Z kolei Józef Mochnacki, adwokat reprezentujący Matejkę w sprawie sądowej o obrazę Żydów, w *Rozprawie w procesie karnym Jana Matejki przeciw p. Dr. Leon. Eibenszitz o przestępstwo obrazy czci przeprowadzona w c.k. Sądzie karnym w Krakowie, dnia 2-go grudnia 1882* (Kraków 1883) opublikował artykuły prasowe, przebieg procesu i mowę obrońcy. Najnowszą

¹¹² J. Rogosz, *Artur Grottger – Jan Matejko*, Lwów 1876, s. 6.

pracą o Matejce w bibliotece Dąbczańskiej jest monografia Stanisława Witkiewicza *Jan Matejko* (Kraków 1903). O innych polskich malarzach traktują broszury Jana Wiesenberga *Maurycy Gottlieb (1856–1879). Szkic biograficzny* (Złoczów 1888), Józefa Borowskiego-Skarbka *Juliusz Kosak* (Kraków 1900) oraz Stanisława Rachwała *Bruno Tępa* (Lwów 1921).

Z opracowań o szerszym zakresie na uwagę zasługują prace Wojciecha Dzieduszyckiego, galicyjskiego polityka i historyka sztuki: *Historia malarstwa we Włoszech* (Lwów 1892) oraz *Historia malarstwa na północy i w Hiszpanii do końca XVII wieku* (Lwów 1901), a także Henryka Piątkowskiego *Polskie malarstwo współczesne. Szkice i notaty* (Petersburg 1895). Malarz i krytyk sztuki przedstawił postacie malarzy polskich i omówił ich twórczość; w tej obszernej pracy nie umieszczono ilustracji.

5.7.2. Architektura

Książki mówiące o architekturze oznaczono w aneksie symbolem G. 2; jest ich 69 i stanowią 14% działu. Podobnie jak w wypadku malarstwa, przeważają publikacje zagraniczne (53), na ziemiach polskich wydano jedynie 16 pozycji. Starych druków jest 11, natomiast książek z drugiej połowy XIX wieku i początków następnego stulecia – 45, czyli tematyka ta jest charakterystyczna dla nowszej części księgozbioru. Wśród książek zagranicznych dominują prace omawiające architekturę Włoch i Francji oraz projekty słynnych architektów. Architektury włoskiej dotyczy publikacja *Die Renaissance-Architektur Italiens* (Lipsk 1870) przygotowana przez architekta Friedricha Peyer im Hofa. Tekst uzupełniony jest 135 ilustracjami przedstawiającymi elementy architektoniczne zabytków Rzymu, Florencji, Wenecji i innych. Album *Raccolta N 50 vedute di Roma e contorni. Disegnate dal vero* (Rzym 1858) ukazuje najpiękniejsze budowle Rzymu. Architekturze Mediolanu poświęcona jest praca Pietro Grazioli *De praeclaris Mediolani aedificiis* (Mediolan 1735). O historii i zabytkach Torcello na Lagunie Weneckiej mówi książka Nicolò Battagliniego *Torcello. Antica e moderna* (Wenecja 1871). Architekt włoski działający w XVIII wieku, Ottavio Bertotti Scamozzi, w publikacji *Les Bâtimens et les desseins de André Palladio* (Vicenza 1796) omówił dokonania słynnego architekta Andrea Palladio, który wznosił budowle w XVI wieku. Znaczną część książki stanowią tablice z planami, detalami architektonicznymi

i budynkami. O porządkach architektonicznych traktuje dzieło *Gli ordini di architettura* (Mediolan 1810) napisane przez Giacomo Barroziego da Vignola, architekta i teoretyka architektury z XVI wieku znanego pod nazwą Vignola. Natomiast przykładami książek na temat architektury francuskiej są: *Nouvelle description des chateaux et parcs de Versailles et de Marly* (Paryż 1730), której autor, pisarz francuski Jean-Aymar Piganiol de La Force, opisał siedzibę królewską w Wersalu; *Voyage pittoresque des environs de Paris, ou Description des maisons royales, châteaux...* (Paryż 1755) zawierająca charakterystykę historycznych budynków Francji, wyszła spod pióra krytyka sztuki Antoine-Nicolas Dezallier d'Argenville. *Soixante vues des plus beaux palais monuments et églises de Paris, cathédrales et chateaux de la France* (Paryż 1818) to wydawnictwo albumowe przedstawiające najpiękniejsze zabytki Paryża i Francji, a także omawiające ich strukturę; *L'Architecture privée au XIXe siècle* (Paryż 1872) Césarego Dalys charakteryzuje architekturę i wystrój domów prywatnych.

Nieliczne wydawnictwa polskie dotyczą głównie zabytków występujących w Galicji. Dwa najwcześniej wydane mówią o zabytkach krakowskich. Autorem pierwszego z nich (*Grobowe królów polskich pomniki*, Poznań 1857) jest Joachim Lelewel, drugiego – Ludwik Łętowski, administrator diecezji kielecko-krakowskiej, historyk i literat. Jego *Katedra krakowska na Wawelu* (Kraków 1859) jest jedną z ważniejszych prac i do dziś zachowała pewną wartość historyczną. Odbitka artykułu Stanisława Tomkowicza z „Przeglądu Powszechnego” zatytułowanego *Reforma konserwatorska zabytków sztuki w Galicji* (Kraków 1886) była ważnym głosem w dyskusji nad ochroną zabytków, jaka toczyła się w drugiej połowie XIX wieku. Tomkowicz, historyk sztuki i wieloletni redaktor krakowskiego „Czasu”, zgłosił wiele innowacyjnych postulatów. W latach 1887–1895 obejmował honorowo stanowisko rządowego konserwatora zabytków w IV okręgu konserwatorskim Galicji Zachodniej i prowadził jednocześnie gruntowne prace terenowe i archiwalne nad topograficznymi inwentarzami zabytków dla poszczególnych powiatów¹¹³. Nie wszystkie inwentarze zostały opublikowane, wydano między innymi *Inwentaryzację zabytków Galicji Zachodniej. Powiaty grybowski i gorlicki* (Kraków 1900), dostępną w bibliotece Dąbczańskiej. Z kolei Jan Karol

¹¹³ M. Rożek, *Stanisław Tomkowicz (1850–1933)*, [w:] *Ludzie, którzy umiłowali...*, s. 191–197.

Sas-Zubrzycki w książce *Żółkiew. Studium architektoniczne* (Kraków 1901) zajmuje się zabytkami miasta należącego kiedyś do hetmana Stanisława Żółkiewskiego, Jana III Sobieskiego i Radziwiłłów. Broszura *Baszta prochowa i Archiwum Miejskie* (Lwów 1905) ukazuje historię dwóch zabytków lwowskich uzupełnioną rysunkami i planami architektonicznymi. Tekst Franciszka Jaworskiego, przyjaciela kolekcjonerki, pierwotnie wydrukowano w „Tygodniu”, dodatku do „Kuriera Lwowskiego”. Z Przemysłem był związany Teofil Łękowski, rektor seminarium duchownego. Jego publikacja dotyczy *Katedry przemyskiej wraz z kościołem filialnym Najświętszego Serca P. Jezusa* (Przemysł 1906). Tadeusz Mańkowski, dobry znajomy Dąbczańskiej, podarował jej swoją pracę *Dom Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Szkic do dziejów budynku* (Lwów 1916). Mańkowski zajmuje się w tej pracy historią budynku, jego wcześniejszymi właścicielami, architekturą i dekoracjami rzeźbiarskimi.

5.7.3. Inne

Pozostałe wydawnictwa (236) w dziale Sztuka. Rozrywka są bardzo zróżnicowane. Najwięcej jest publikacji ukazujących historię sztuki jakiegось narodu lub epoki. Ulubionym tematem w tej grupie jest sztuka włoska. Przybliżyła ją między innymi wielotomowa praca Ernsta Forstera, niemieckiego malarza i historyka sztuki: *Geschichte der italienischen Kunst* (Lipsk 1869–1872) oraz dwie książki Jacoba Burckhardta, dla którego historia kultury była najważniejszą dziedziną zainteresowań. Kolekcjonerka posiadała dwa wydania dzieła *Der Cicerone, eine Anleitung zum Genuss der Kunstwerke Italiens* (Stuttgart 1891 oraz Lipsk 1904) opisującego szczegółowo według miejscowości ważniejsze zabytki sztuk plastycznych i architektury we Włoszech. Największym osiągnięciem naukowym Burckhardta była praca *Kultura Odrodzenia we Włoszech* (Kraków 1895), w której uczony wskazał na przełomowe znaczenie kultury renesansowej, zrywającej z postawami duchowymi i systemem wartości średniowiecza. Książka ta jest również w języku niemieckim: *Geschichte der Renaissance in Italien* (Stuttgart 1891). Sztukę miast włoskich ukazywała seria „Italia Artistica” wydawana przez *Istituto italiano d'arti grafiche* w Bergamo. Z tej serii są: Giuseppe Agnelliego *Ferrara e Pomposa* (1906) oraz dwie prace Pompeo Molmentiego, włoskiego

historyka i krytyka sztuki: *Venezia* (1907) i *Le Isole della Laguna Veneta* (1904). Podobną zawartość mają książki z serii „Berühmte Kunststätten” wydawnictwa E.A. Seemann wychodzącej w Lipsku. Z tej serii pochodzi pięć publikacji: Gustava Pauliego *Venedig* (1898), Ernsta Steinmanna *Rom in der Renaissance von Nicolaus V. bis auf Julius II* (1899), Waltera Goetza *Ravenna* (1901), Luise Marie Richtera *Siena* (1901) i Wilhelma Rolfsa *Neapel* (1905). Oprócz tego w bibliotece Dąbczańskiej spotykamy pojedyncze pozycje poświęcone sztuce innej niż włoska. Jedną z najstarszych pochodzi z biblioteki Jana Bąkowskiego i mówi o sztuce starożytnej: *Geschichte der Kunst des Alterthums* (Wiedeń 1776); jej autorem jest Johann Winckelmann, niemiecki archeolog i historyk sztuki. Żegota Pauli, historyk i wydawca źródeł historycznych, zebrał i wydał *Starożytności galicyjskie* (Lwów 1840). Tematem tej książki są sztuka Galicji, jej zabytki i biografie artystów. Na ostatnich kartach występują zapiski po polsku i francusku mówiące, że to rzadka książka. Dyplomata francuski Maurice Paléologue jest autorem publikacji o sztuce chińskiej: *L'Art chinois* (Paryż 1887). Pieczętka w książce z nazwą księgarni *Seyfarth & Czajkowski* wskazuje na miejsce jej zakupu. O sztuce francuskiej traktuje wydawnictwo albumowe Charles'a Yriarte'a *L'Art en France* (Paryż 1895). Na uwagę zasługuje w tej grupie wydawnictw słownik zawierający informacje o twórcach z całego świata: *Biographisches Künstler-Lexikon der Gegenwart* (Lipsk 1882); jego autorem jest pedagog Hermann Alexander Müller.

Wyróżniający się zbiór tworzą książki dotyczące muzyki. Liczebnością zwracają uwagę śpiewniki i prace mówiące o życiu i twórczości kompozytorów. Utwory Karola Józefa Lipińskiego, skrzypka i kompozytora, napisane do pieśni zebranych przez Wacława Zaleskiego, poetę i folklorystę, zawiera publikacja *Muzyka do pieśni polskich i ruskich ludu galicyjskiego...*(Lwów 1833) wydana przez Franciszka Pillera. Również we Lwowie opublikowano *130 najpiękniejszych i najulubieńszych arii i melodii...* (1886). Śpiewnik z popularnymi kolędami zatytułowany *Kantyczka* (1875) ukazał się w Bochni. Zagraniczne zbiory pieśni reprezentują wydawnictwa paryskie: *Le Troubadour français* (1821) zawierający oprócz nut i tekstów ilustracje przedstawiające sceny miłosne; Victora Meusy'ego *Chansons d'hier et d'aujourd'hui* (1891) oraz *Chansons modernes* (1891); ten ostatni śpiewnik Dąbczańska nabyła w księgarni Seyfartha & Czajkowskiego specjalizującej się w drukach muzycznych.

Wiele publikacji dotyczy kompozytorów, głównie Fryderyka Chopina. Pierwszą biografię kompozytora zawiera książka *Fr. Szopen* (Warszawa 1873) napisana przez Ferencza Liszta, węgierskiego kompozytora i pianistę. O interpretacji muzyki Chopina opowiedział Jan Kleczyński, kompozytor i dyrygent, w pracy *Frederic Chopin* (Paryż 1880). Dzieła monograficzne o wielkim Polaku opracowali: Maurycy Karasowski krytyk muzyczny i wiolonczelista (*Fryderyk Chopin*, Warszawa 1882) oraz Władysław Wszelaczyński (*O życiu i utworach Fryderyka Chopina*, Tarnów 1885). O twórczości Chopina pisał również Lew Lwowicz Tołstoj, syn wielkiego pisarza rosyjskiego, w książce *Ein Präludium Chopin's* (Berlin 1899). Na uwagę zasługuje obszerny słownik przedstawiający sylwetki polskich muzyków i omawiający ich utwory: *Les Musiciens polonais et slaves anciens et modernes* (Paryż 1857). Jego autorem jest Wojciech Sowiński, pisarz muzyczny i kompozytor.

Inna grupa publikacji traktuje o zagadnieniach mieszczących się w zakresie rzeźbiarstwa i sztuk pokrewnych. Są to książki ukazujące twórczość znanych artystów, ale także prace poświęcone monetom, medalom, gęmom i ceramice artystycznej. Najliczniejsze są wydawnictwa bogato ilustrowane przedstawiające twórczość rzeźbiarzy, na przykład Reinholda Begasa (Alfred Gotthold Meyer *Reinhold Begas*, Bielefeld–Lipsk 1897), Antonia Canovy (Alfred Gotthold Meyer *Canova*, Bielefeld–Lipsk 1896), Fidiasza (Hermann Ubell *Phidias*, Berlin 1904), Adolfa von Hildebranda (Alexander Heilmeyer *Adolf Hildebrand*, Bielefeld–Lipsk 1902), Augusta Rodina (Octave Mirabeau *Auguste Rodin et son oeuvre*, Paryż 1900), Stephana Sindinga (Maximilian Rapsilber *Stephan Sinding*, Berlin 1910), Bertela Torvaldsena (Adolf Rosenberg *Torwaldsen*, Bielefeld–Lipsk 1896) oraz Wita Stwosza (Berthold Daun *Veit Stoss*, Bielefeld–Lipsk 1906; Max Lossnitzer *Veit Stoss*, Lipsk 1912; Jan Sas-Zubrzycki *Arcydziała Wita Stwosza*, Lwów 1924).

W dziale Sztuka. Rozrywka wyróżniają się prace zawierające rysunki satyryczne i humor rysunkowy. Najwięcej jest prac (9) francuskiego karykaturzysty używającego pseudonimu Cham. Wybrała je Dąbczańska z biblioteki Władysława Wszelaczyńskiego. Przykładem takiego albumu jest *Les Comiques sans le savoir* (Paryż 1869); zawiera on 60 karykatur uzupełnionych krótkim tekstem. Podobną zawartość znajdziemy w albumie innego artysty, Marsa: *Paris brillant* (Paryż 1889). Oprócz tego typu książek występują dwa podręczniki do nauki rysunku. Autorami są

francuscy malarze i rysownicy: Émile Dardoize (*Cours de paysage avec notes explicatives, a l'usage des commençants* Paryż 18..) oraz Edmond Valton (*Le Dessin. Théorie et pratique*, Paryż 1888).

Odrębną grupę tworzą książki, których tematem jest rzemiosło artystyczne i sztuka użytkowa. Znajdują się tu zarówno prace dawne, jak i wydane w czasach Dąbczańskiej. Przykładem starych druków są egzemplarze z biblioteki de Witte. Pracę przedstawiającą dekoracje pogrzebowe *Des Décorations funèbres, où il est amplement traité des tentures, des lumières, des mausolées, catafalques...*(Paryż 1684) napisał francuski jezuita Claude-François Ménestrier. Autorem książki o wyrobach ze szkła pod tytułem *De l'art de la verrerie* (Paryż 1697) jest Jean Haudicquer de Blancourt, a dzieła o budowie kominków *La Mécanique du feu* (Amsterdam 1714) – Nicolas Gauger. Przykładami najnowszych publikacji są prace Stanisława Witkiewicza: *Styl zakopiański. Z. 1, Pokój jadalny* (Lwów 1904) oraz *Styl zakopiański. Z. 2, Ciesielstwo* (Lwów 1911), a także Juliana Pagaczewskiego *Ze studiów nad polskim gobelinnictwem* (Kraków 1918) z dedykacją dla Dąbczańskiej.

Pod względem liczby tytułów podobny do wcześniej omawianej grupy książek jest zbiór dotyczący teatru (19). Uwagę zwracają publikacje mówiące o wiedeńskim Burgtheater, którego spektakle Dąbczańska oglądała i podziwiała¹¹⁴. *Dekameron vom Burgtheater* (Wiedeń 1880) jest obszerną publikacją o teatrze i aktorach w nim występujących. Historię teatru ukazują dwie prace austriackiego dramaturga Rudolpha Lothara: *Das Wiener Burgtheater* (Lipsk 1899) oraz *50 Jahre Hoftheater* (Wiedeń 1900). Dąbczańska posiadała również biografie aktorów zagranicznych wydane w serii „Theater”: Josepha Kainza (Ferdinand Gregori *Joseph Kainz*, Berlin–Lipsk 1904), Friedricha Mitterwurzera (Jakob Julius David *Mitterwurzer*, Berlin–Lipsk 1905), Friedricha Ludwiga Schrödera (Berthold Litzmann *Der grosse Schröder*, Berlin–Lipsk 1904), Wilhelmine Schröder-Devrient (Carl Hagemann *Wilhelmine Schroeder-Devrient*, Berlin–Lipsk 1904). Najstarszą książką w tej grupie tematycznej jest sześciotomowy słownik z biblioteki Mniszchów (François Parfaict *Dictionnaire des théâtres de Paris*, Paryż 1756). Sprawy teatru na ziemiach polskich przedstawiają trzy publikacje. Kazimierz Władysław Wójcicki,

¹¹⁴ H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 351.

historyk i kronikarz życia kulturalnego, ukazał historię teatru polskiego od jego początków po czasy Augusta III w pracy *Teatr starożytny w Polsce* (Warszawa 1841); literat Karol Cieszewski w broszurze *Kilka uwag o Lwowskim Teatrze* wypowiedział się na temat sytuacji Teatru Polskiego we Lwowie (Lwów 1865); aktor Wincenty Rapacki napisał *Przewodnik dla teatrów amatorskich* (Warszawa 1890).

Helena Dąbczańska interesowała się nowymi dziedzinami sztuki, które jeszcze nie były doceniane przez jej współczesnych. Pisała o tym w *Pamiętniku*¹¹⁵. W jej bibliotece znajdują się nieliczne pozycje dotyczące fotografii i kina. Ich przykładami są książki, w których artystyczna fotografia wydaje się równie ważna jak tekst. Fotografie nagich kobiet ilustrują pracę Eduarda Daelena *La Moralité du nu. Ouvrage artistique illustré par le nu photographique* (Paryż 1905), natomiast w *Camera – Kunst. Eine internationale Sammlung von Kunst-Photographien der Neuzeit* (Berlin 1903) znajdują się zdjęcia różnych zakątków świata. Z kinem związana jest broszura Ludgarda Grocholskiego, poety i redaktora czasopism: *Męka Chrystusa na ekranie kinematografu. Głos protestu* (Lwów 1913). Autor stwierdza w niej, że kino jako sztuka jarmarczna nie powinno podejmować wielkiego tematu, ponieważ czyni to w sposób tandetny.

5.7.4. Rozrywka i sport

Do tego poddziału włączono 12 książek, w których mowa o grach karcianych, sztukach magicznych, tańcu, polowaniu i innych rozrywkach. Najstarszy druk pochodzi z biblioteki de Witte: *Calcul du jeu appelé par les français Trente et Quarante, et que l'on nomme à Florence le trente et un* (Florencja 1738), a przedstawia zasady liczenia punktów w karcianej grze hazardowej *Trente et Quarante* mającej różne nazwy i odmiany. Z kolei S. Ramson w publikacji *Les Lutttes suprêmes. Monte Carlo en cendres* (Paryż 1892) ukazał rozrywki oferowane w mieście, w którym znajduje się słynne kasyno. Albert Czerwiński, nauczyciel tańca, przedstawił jego historię w *Brevier der Tanzkunst* (Lipsk 1879); wydawnictwo zawiera liczne ilustracje. François Fortin w *Amusemens de la chasse et*

¹¹⁵ Tamże, s. 327.

de la peche (Amsterdam 1743) radził, jak polować i łowić ryby. Jedyną pozycją wydaną na ziemiach polskich jest *Wróżka nieomylna* wydrukowana we Lwowie w 1850 roku przez Franciszka Pillera. Książka zawiera objaśnienia do kart służących do przepowiadania przyszłości i pochodzi z biblioteki Wszelaczyńskiego.

* * *

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że dział Sztuka. Rozrywka stanowi najpiękniejszą część biblioteki Dąbczańskiej. Decyduje o tym duża liczba wydawnictw albumowych ze znikomą zawartością tekstu i książek bogato ilustrowanych. Ich karty ukazują reprodukcje dzieł wielkich malarzy i rysowników, rzeźbiarzy, architektów i rzemieślników, fotografie zabytków i widoków miast. Wiele pozycji ma charakter historyczny, ukazuje dzieje sztuki określonego państwa lub epoki, a także biografie malarzy, rzeźbiarzy, kompozytorów i aktorów. W tej grupie książek jest 65 starych druków, co stanowi 13% całego działu. Znajdują się w nich proveniencje między innymi: Jana Bąkowskiego, Natalii Laskiewicz, Mniszchów, Siskowicza, Węza Jodko z Bobowni, de Witte. Większość książek (440) została jednak wydana w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku i należy do nowszej części biblioteki. Jak świadczą ślady w egzemplarzach, kolekcjonerka kupowała je za granicą (antykwarjat Luigi Favaia w Wenecji) i we Lwowie (firmy: Czajkowski & Seyfarth, Gubrynowicz & Schmidt, Księgarnia Polska B. Połonieckiego, Karol Wild). Tematyka książek z omawianego działu była bardzo bliska Helenie Dąbczańskiej, miłośniczce piękna i jego znawczyni. Od dziecięcego zachwytu nad pięknie ilustrowanymi książkami i zwiedzanymi muzeami przeszła długą drogę zbieraczki, nabywając wiedzy o gromadzonych przedmiotach i ich twórcach. Wiadomości dostarczały nie tylko książki, ale także odwiedzający jej dom historycy sztuki, przede wszystkim mieszkający we Lwowie Jan Bołoz Antoniewicz, Zygmunt Batowski i Tadeusz Mańkowski. Wykorzystywała zdobyte informacje, kupując dzieła sztuki i korzystnie je odsprzedając. Pamięamy z biografii, że handel przedmiotami artystycznymi był przez całe życie dodatkowym źródłem jej dochodów. W *Pamiętniku* kolekcjonerka opowiedziała o swojej wielkiej miłości do teatru, stąd nie zaskakuje występowanie w bibliotece książek

o teatrach i aktorach. Podobnie rzecz się ma ze śpiewnikami i pracami o kompozytorach, wszak w salonie Dąbczańskiej śpiewano i goszczono znanych artystów.

Wśród ksiązek z zakresu sztuki i rozrywki tylko 70 wydano na ziemiach polskich, wydawcy zlokalizowani są głównie w Galicji (Lwów, Kraków, Tarnopol, Bochnia, Przemyśl, Złoczów). Przeważają prace szczegółowe, niezbyt obszerne, często o charakterze publicystycznym. Najczęściej wymieniani w tytułach twórcy to Grottger, Matejko i Chopin; pojedyncze utwory traktują o Maurycym Gottlieb, Juliuszu Kossaku, Stanisławie Moniuszce, Brunonie Tepie, Wicie Stwoszu, Franciszku Żmurce.

5.8. Literatura. Językoznawstwo

Dział ten jest najliczniejszy w bibliotece Heleny Dąbczańskiej, zgrupowano w nim 2559 pozycji w aneksie oznaczonych literą „H”. Określenie „literatura” odnosi się przede wszystkim do utworów literackich, ale w klasie tej umieszczono także publicystykę i prace z zakresu historii i krytyki literatury oraz językoznawstwa.

5.8.1. Literatura polska

Literaturę polską reprezentuje 625 dzieł (24% całego działu), wśród których liczebnością wyróżniają się utwory dziewiętnastowieczne. Na ten okres przypada kilka epok literackich, między którymi wyznacza się w historii literatury umowne granice. Stosując to kryterium, stwierdzono, że najwięcej jest autorów zaliczanych do epoki romantyzmu (47) oraz debiutujących u schyłku tego okresu i rozwijających twórczość w czasach pozytywizmu (29), a także reprezentantów pozytywizmu (24).

Z romantyzmem polskim łączą się nazwiska jego najwybitniejszych przedstawicieli: Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego i Norwida. W bibliotece Dąbczańskiej jest 20 pozycji autorstwa Mickiewicza, natomiast Słowackiego osiem utworów, Krasińskiego dwa oraz jeden utwór Norwida. Kolejność ta oddaje stopień popularności wielkich romantyków

w czasach kolekcjonerki. Adam Mickiewicz jeszcze za życia uważany był za duchowego przywódcę narodu, na jego utworach wychowało się pokolenie pozytywistów i ich następcy. Większość książek wielkiego poety została wydana w drugiej połowie XIX wieku, głównie we Lwowie i Paryżu. W mieście Dąbczańskiej wydano między innymi czterotomowe *Dzieła Adama Mickiewicza* (Lwów–Paryż 1885) w opracowaniu Antoniego Małeckiego. W tym wypadku firma Gubrynowicza i Schmidta współpracowała z Księgarnią Luksemburską w Paryżu prowadzoną w tym czasie przez syna poety – Władysława Mickiewicza. Z późniejszego okresu pochodzi krytyczne wydanie *Dzieł Mickiewicza* (1893–1911) przygotowane przez członków Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza i jego nakładem. Księgarnia H. Altenberga opublikowała w jednym woluminie *Ballady i romanse, Sonety* oraz *Sonety krymskie i pomniejsze poezje* (1891) z ilustracjami Andriollego i innych artystów oraz *Grażynę i Konrada Wallenroda* (1890) ozdobione pracami Juliusza Kossaka. Własnym nakładem wydał Władysław Bełza *Początek pierwszej księgi „Pana Tadeusza” w przekładzie na dziewięć języków europejskich* (1888). W zaborze pruskim, nie zważając na cenzurę, Jan Konstanty Żupański opublikował *Panią Twardowską* (Poznań 1863) oraz *Grażynę* (Poznań 1864). Niektóre z paryskich wydań utworów Mickiewicza Dąbczańska nabyła na wyprzedazach lub w antykwariatach, na przykład młodzieńcza praca *Żywila* (1866) należała do Muzeum Narodowego w Rapperswilu, właścicielem dwutomowego *Monsieur Thadée* (1876–1877) był Władysław Wszelaczyński, a *Drames polonais d’Adam Mickiewicz* (1867) ziemianin Antoni Jabłonowski.

Twórczość Juliusza Słowackiego nie była tak dobrze znana w kraju jak dzieła Mickiewicza. Znaczną część utworów pozostawił w rękopisach. Do lepszego poznania spuścizny poety przyczynił się Antoni Małecki, który ją uporządkował i wydał. Owocem jego pracy były trzy tomy *Pism pośmiertnych* z 1866 roku, które są w bibliotece. „Lwowiacy entuzjastycznie przyjęli podarunek Małeckiego, wstawiając do swych bibliotek oprawną w półskórek dwutomową jego monografię o Słowackim i wydane przez niego trzy tomy pism pośmiertnych poety”¹¹⁶. Wspomniana monografia¹¹⁷ nie występuje w księgozbiorze, ale są wydane później

¹¹⁶ W. Jankowerny, J. Okopień, *Antoni Małecki*, [w:] *Portrety ossolińskie*, s. 99.

¹¹⁷ A. Małecki, *Juliusz Słowacki*, t. 1–2, Lwów 1866–1867.

w serii „Biblioteka Mrówki” utwory Słowackiego: *Kordian* (1869), *Mindowe* (1869), *Ojciec zadżumionych* i *W Szwajcarii* (1870) oraz *Listy* (1899) przygotowane do wydania z autografów poety przez Leopolda Méyeta. Ta ostatnia publikacja ukazała się w serii „Biblioteka Księgarni Polskiej”. Z kolei dwa utwory Zygmunta Krasińskiego były wydane za granicą: trzy tomy *Poezji* (Lipsk 1863) w serii „Biblioteka Pisarzy Polskich” prowadzonej przez firmę F.A. Brockhaus oraz francuskie tłumaczenie poematu *Przedświt – L’Aube du grand jour* (Paryż 1876). Również na obczyźnie opublikowano wspólnie komedię *Auto-da-fé* i powieść *Szczęсна* Cypriana Norwida. Poeta pozostawał za życia twórcą mało znanym i niewydawanym. Książka z biblioteki Dąbczańskiej ukazała się w Petersburgu w 1859 roku, nakładem Bolesława Maurycego Wolffa.

W bibliotece Dąbczańskiej występują liczne przykłady liryki, która na ogół nie sięga wysokiego pułapu artystycznego zakreślonego przez wielkich wieszczów, jednak zyskała ogromną i trwałą popularność, miała dużą siłę oddziaływania dzięki prostej i śpiewnej formie, a także odwoływaniu się do doświadczenia i przeżyć ogółu. Wymienione cechy znajdziemy w twórczości poetów, których utwory występują w bibliotece Dąbczańskiej. Do tego grona należał między innymi Antoni Gorecki debiutujący u schyłku epoki oświecenia. Popularność przyniosły mu bajki, głównie polityczne, fraszki i wiersze patriotyczne drukowane w czasopiśmie i krążące w odpisach. Dąbczańska posiadała wydania paryskie: *Bajki i poezje nowe* (Paryż 1839), *Wiersze różne* (Paryż 1860), *Pieśni* (Paryż 1868). Z kolei powieść poetycka *Maria* (Warszawa 1833) Antoniego Malczewskiego początkowo była niedoceniana, niezwykłą popularność zyskała znacznie później i doczekała się w XIX wieku 68 wznowień. Twórczość Edmunda Wasilewskiego tematycznie powiązana była z Krakowem, a jego wiersze zyskały nawet pochlebny wzmianką Norwida. Z licznych zbiorów liryki Wasilewskiego w bibliotece kolekcjonerki zachowało się szóste wydanie *Poezji* opublikowane we Lwowie w 1883 roku. Cztery tomy *Pism* Józefa Bohdana Zaleskiego (Lwów 1877) zawierają zarówno wiersze epigońskie, jak i oryginalną twórczość inspirowaną folklorem ukraińskim. Z biblioteki W. Wszelaczyńskiego zakupiła Dąbczańska pięć tomików wierszy Teofila Lenartowicza. Są to między innymi pierwsze wydania tomu *Lirenka* (Poznań 1855) oraz *Szopka* (Wrocław 1849). Z Galicją i Lwowem związany był w pewnym okresie życia Seweryn Goszczyński. Jego zbiór wierszy

religijnych i patriotycznych *Poślanie do Polski* ukazał się w 1869 roku w Paryżu, gdzie poeta przebywał na emigracji. We Lwowie często bywał zaprzyjaźniony z Karolem Wildem Kornel Ujejski. W bibliotece kolekcjonerki znajduje się dwutomowe wydanie jego *Poezji* (Lipsk 1866) w serii „Biblioteka Pisarzy Polskich”. Uznaniem społeczeństwa cieszyły się wiersze Wincentego Pola, który jako poeta debiutował w „Czasopiśmie Naukowym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” i wielokrotnie do Lwowa powracał. Jego twórczość poetycką reprezentują wydane we Lwowie: *Mohort* (1883) oraz pięć tomów *Poezji* objętych tytułem *Dzieła wierszem i prozą* (1875–1878), a także bardzo popularna *Pieśń o ziemi naszej* (Kraków 1888) opublikowana nakładem J.K. Żupańskiego i K.J. Heumanna. U schyłku romantyzmu debiutował Mieczysław Romanowski, poeta pracujący w ostatnich latach życia w Ossolineum. Karol Wild w 1863 roku ogłosił drukiem jego *Poezje*.

Wśród utworów poetyckich znajdują się takie, które nie wytrzymały próby czasu i ich autorzy należą do mało znanych lub zupełnie zapomnianych. Przykładem takich publikacji są *Sonety* Jana Nepomucena Kamińskiego (Lwów 1827) oraz jego *Zbiór wierszy wesolych* (Lwów 1849); ich autor był czołową postacią życia umysłowego i artystycznego Lwowa swoich czasów, jednak pisanie wierszy nie było jego głównym zajęciem. Podobnie było w przypadku Antoniego Zaleskiego, ziemianina znanego przede wszystkim z twórczości prozatorskiej. Swoje wiersze wydał własnym nakładem w tomie *Poezje* (Lwów 1867). Na ogół nie wydawano ponownie utworów Aleksandra Grozy, poety i prozaika gospodarującego w majątku na Ukrainie (*Powieści ludu i dumy*, Warszawa 1855).

W okresie zaborów utwory literackie o treści patriotycznej i historycznej często przepisywano i w tej formie popularyzowano w społeczeństwie. Kolekcjonerka posiadała dwa rękopisy zawierające utwory poetów polskich. *Sybilla Woronicza* to zbiór wierszy między innymi Jana Pawła Woronicza, Kazimierza Brodzińskiego i Cypriana Godebskiego. Manuskrypt w formacie 8° oprawiono w półskórek. *Zbiór śpiewów historycznych* przepisał podpisany kryptonimem St.A.Se. Rękopis powstawał w ciągu kilku lat, świadczą o tym daty pod tekstem w kilku miejscach: [1]832, [1]833 oraz [1]834. Książka w formacie 16° została oprawiona w półskórek.

Księgozbiór Dąbczańskiej zawiera również liczne przykłady prozy narracyjnej, której autorzy tworzyli w epoce romantyzmu, a niekiedy

długo potem. Do takich pisarzy należał Józef Ignacy Kraszewski. Jego 104 powieści i opowiadania w bibliotece Dąbcańskiej stanowią największy zbiór wśród literatury polskiej. Kraszewski należał do najpłodniejszych polskich pisarzy i cieszył się ogromną popularnością, także w następnym stuleciu. Wiele jego książek wybrała kolekcjonerka z biblioteki Wszelaczyńskiego i swojego męża. W dziejach polskiej powieści historycznej zapisał się również Henryk Rzewuski, przedstawiciel krańcowego konserwatyzmu. Jego *Zamek krakowski* (Warszawa 1877) mówi o czasach Stefana Batorego, *Zaporoziec* (Warszawa 1877) oraz *Adam Śmigiełski* (Warszawa 1877) opowiadają o epoce saskiej, a akcja *Rycerza Lizdejki* (Warszawa 1877) toczy się za panowania Jana Kazimierza. Najwybitniejszym utworem Rzewuskiego była gawęda szlachecka, znana pod skróconym tytułem *Pamiętki Soplicy*. Utwór bardzo popularny, często wznawiany, w bibliotece kolekcjonerki występuje pod tytułem *Pamiętki starego szlachcica litewskiego* (Warszawa 1877). Twórczość Rzewuskiego była źródłem inspiracji dla Zygmunta Kaczkowskiego. Powieści Kaczkowskiego były krytykowane za nieprawdopodobne rozwiązania fabularne, jednak plastyczne przedstawienie obyczaju szlacheckiego zapewniło mu miejsce w dziejach polskiej powieści. Jedenaście tomów *Dzieł* Zygmunta Kaczkowskiego (Warszawa 1874–1875) zawiera głównie opowiadania i powieści historyczne. Z kolei Józef Dzierzkowski jest autorem współczesnej powieści *Salon i ulica* (Lwów 1847) i ośmiu tomów zebranych *Powieści* (Lwów 1875). Dużą popularnością w czasach Dąbcańskiej cieszyły się powieści i opowiadania Michała Czajkowskiego o tematyce kozackiej. W bibliotece kolekcjonerki znajdują się między innymi pierwsze wydania paryskie *Kirdzali* (1839), *Gawędy* (1840), *Hetman Ukrainy* (1841) oraz *Wernychora* (Lwów 1870) w serii „Biblioteka Mrówki”. Trzy tomy *Pism* Ignacego Chodźki (Wilno 1880–1881) zawierają zarówno powieści, jak i drobne utwory prozatorskie oparte na własnych wspomnieniach i obserwacjach (t. 1–2, *Obrazy litewskie*) oraz niedorównujące im *Podania litewskie* zawarte w trzecim tomie. Z czterech powieści napisanych przez Jana Czyńskiego, publicystę i działacza społecznego, wyróżnia się *Le Czarewicz Constantin et Jeannette Grudzińska ou Les Jacobins Polonais* (Paryż 1833), mniej natomiast jest ceniona powieść historyczna *Stenko le Rebelle* (Paryż 1842). Kilka utworów o różnych formach literackich zawierają *Pisma prozaiczne* (Lipsk 1874) Konstantego Gaszyńskiego objęte tytułem serii „Biblioteka Pisarzy Polskich”.

W bibliotece Dąbczańskiej oprócz autorów, których twórczość jest licznie reprezentowana, występują pojedyncze dzieła dzisiaj już zapomniane. W tej grupie znalazły się między innymi: *Nałęcz* (Lwów 1848), powieść historyczna Feliksa Bernatowicza; *Amalia* (Lipsk 1857), powieść dydaktyczna księdza Feliksa Kozłowskiego; *Angélique ou L'Anneau nuptial* (Paryż 1832), powieść napisana na emigracji przez Adolfa Tobiasza Krosnowskiego; *Zamek Ogrodzieniec* (Kraków 1847), powieść historyczna z XII wieku Konstantego Majeranowskiego; *Renegat* (Lwów 1870), powieść Adolfa Grochowalskiego w serii „Biblioteka Mrówki”; *Gertruda Komorowska* (Lwów 1856) Marii Pomeziańskiej z Chłędowskich oraz opowiadanie Leona Potockiego *Święcone czyli Pałac Potockich w Warszawie* (Poznań 1854).

Utwory sceniczne epoki romantyzmu to przede wszystkim dramat romantyczny będący wybitnym zjawiskiem dzięki twórczości wielkich romantyków. W bibliotece Dąbczańskiej nie mamy zbyt wielu jego przykładów. *Dziady* występują w czwartym tomie *Dzieł* Adama Mickiewicza (Lwów 1893–1911), a także w paryskich wydaniach *Oeuvres* (1841) oraz *Drames polonais* (1867). W czasach autonomii galicyjskiej w Teatrze Skarbkowskim w 1885 roku wystawiono operę Władysława Żeleńskiego pod tytułem *Konrad Wallenrod*. Libretto do opery napisali Zygmunt Sarnecki i Władysław Noskowski. Dąbczańska posiadała jego wydanie w roku premiery. Utwory sceniczne Słowackiego ukazały się drukiem najpierw w Paryżu, na ziemiach polskich opublikowano i wystawiono je wiele lat po śmierci poety. W bibliotece Dąbczańskiej znalazły się: *Kordian. Cz. pierwsza trylogii Spisek koronacyjny* (Lwów 1869) oraz *Mindowe* (Lwów 1869) wydane w serii „Biblioteka Mrówki”. Brak w niej dramatów Zygmunta Krasińskiego, a twórczość Norwida reprezentuje jedynie wspomniana wcześniej komedia w jednym akcie *Auto-da-fé*. Najwybitniejszymi dramatopisarzami w kraju byli Józef Korzeniowski i Aleksander Fredro. W bibliotece kolekcjonerki znajduje to odbicie w wydawnictwach wielotomowych *Dzieł* Józefa Korzeniowskiego (Warszawa 1871), w dwunastu tomach oraz trzynastu częściach *Dzieł* (Warszawa–Kraków 1880) Aleksandra Fredry.

Młodość kolekcjonerki przypadła na epokę pozytywizmu, stąd w jej księgozbiórze liczne są tomiki wierszy z tego okresu. Nadal tworzył Teofil Lenartowicz, jego zbiory *Album włoskie* (Lwów 1870) oraz *Ze starych zbroic* (Lwów 1870) ukazały się w serii „Biblioteka Narodowa” wydawanej

przez księgarnię F.H. Richtera. Pojawiły się nowe nazwiska, między innymi Adam Asnyk, którego pierwsze wiersze ukazały się we lwowskim „Dzienniku Literackim”. Dąbczańska posiadała jego *Poezje* z roku 1876 i 1881, opublikowane w kilku częściach nakładem Gubrynowicza i Schmidta. Autorami wielu tomików poezji są twórcy działający niegdyś we Lwowie lub w pewnych okresach życia przebywający w tym mieście. Do tego grona należy Władysław Bełza; jego *Poezje* (Lwów 1892) wydała firma H. Altenberg. Z kolei liryki Marii Bartusówny, publikowane wcześniej w czasopismach warszawskich i galicyjskich, zawiera zbiór *Poezje* (Lwów 1876). Wojciech Dzieduszycki, polityk i publicysta, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, jest autorem alegoryczno-mistycznego poematu o powstaniu styczniowym: *Anioł* (Lwów 1892). Stanisław Grudziński, dziennikarz i poeta, w okresie zamieszkiwania we Lwowie wydał *Urwane akordy. Poezje* (Lwów 1875). Zaprzyjaźniony w młodości z rodziną Dąbczańskich Józef Orłowski opublikował *Z dziejów serca* (Lwów 1885) oraz *Poezje* (Lwów 1887). Malarz Jan Styka pisał również wiersze, ogłosiła je drukiem księgarnia H. Altenberga w tomie *Poezje* (Lwów 1892). Satyrę wierszowaną obejmując zbiorki Włodzimierza Stebelskiego *Humoreski* (Lwów 1878) oraz Włodzimierza Zagórskiego *Z teki Chochlika* (Lwów 1881).

Proza okresu pozytywizmu w bibliotece Dąbczańskiej jest reprezentowana zarówno przez autorów, którzy kontynuowali twórczość rozpoczętą w romantyzmie, jak i przez ich następców. Nadal byli aktywni: Tomasz Teodor Jeż, Kraszewski oraz Jan Zachariasiewicz. T.T. Jeż napisał około 90 powieści historycznych i współczesnych. Jednym z jego pierwszych utworów jest *Asan* (Lwów 1869), powieść historyczna z dziejów Słowian bałkańskich z XII wieku wydana jako tom siódmy „Biblioteki Mrówki”. W powieściach Kraszewskiego pojawiła się nowa tematyka, przykładem tego są utwory z cyklu drezdeńskiego podpisywane pseudonimem B. Bolesławita: *Szpieg. Obrazek współczesny narysowany z natury* (Poznań 1864) oraz *Para czerwona* (Lipsk 1865) o takim samym podtytule. Są to pierwsze wydania wybrane z biblioteki po Wszelaczyńskim. Z kolei Jan Zachariasiewicz mieszkał we Lwowie, a jego powieści i opowiadania cieszyły się dużą popularnością. Pierwsze wydanie obrazków z przeszłości *Dwaj lutniści* (Lwów 1857) pochodzi z wczesnego okresu twórczości, natomiast opowiadanie *Teoria Pana Filipa* (Lwów 1881) z czasów pełnej dojrzałości pisarskiej.

W bibliotece Dąbczańskiej występuje niewiele tytułów, których autorzy zaliczani są do najwybitniejszych przedstawicieli pozytywizmu (Orzeszkowa, Prus, Sienkiewicz), chociaż ich pisarstwo przekroczyło umowną granicę tej epoki. W zachowanej części księgozbioru nie występują utwory Elizy Orzeszkowej, bogatą twórczość Bolesława Prusa reprezentują opowiadanie *Omyłka* (Warszawa 1927) oraz pierwsze wydanie *Emancypantek* (Warszawa 1894). Najpopularniejszym z tej trójki pisarzy okazał się Henryk Sienkiewicz. Jego opowiadania i powieści były czytane na ziemiach polskich i przekładane na obce języki. Dąbczańska posiadała francuskie tłumaczenie *Janka Muzykanta – Yanko le musicien* (Bruksela 1880), niemieckojęzyczną wersję obrazka obyczajowego *Hania – Hanna* (Stuttgart 1887) oraz po włosku część *Trylogii*, *Pan Wołodyjowski – Pan Michele Volodyovski* (Mediolan 1900).

Wśród prozy wyróżnia się literatura historyczna – powieści, opowiadania i wspomnienia. Bardzo popularne były szkice historyczne Antoniego Józefa Rollego, mieszkającego w Kamieńcu Podolskim lekarza i historyka amatora. Większość z nich zebrał w dziewięciu seriach *Opowiadań historycznych* publikowanych pod różnymi tytułami. W bibliotece Dąbczańskiej występuje siedem zbiorów, na przykład dwutomowe *Gawędy z przeszłości* (Lwów 1879) oraz *Opowiadania historyczne. Seria 7* (Lwów 1891). Z twórczości Kajetana Suffczyńskiego, gospodarującego w Galicji od 1860 roku, największym uznaniem cieszyła się trzytomowa powieść *Rodzina konfederatów* (Lwów 1869) poświęcona rodzinie Pułaskich, natomiast *Zawsze oni. Obrazy historyczne i obyczajowe z czasów Kościuszki i legionów* (Kraków 1887) to ostatnia pozycja w dorobku pisarza. Autorkami opowiadań historycznych były Paulina Dzieduszycka z Ratajskich (*Pamiętnik znaleziony. Opowiadania historyczne*, Lwów 1884) oraz Teresa Wodzicka z Potockich (*Eliza Radziwiłłówna i Wilhelm I*, Kraków 1896). Charakter wspomnieniowy ma utwór Kazimierza Wodzickiego *Pan Michał* (Lwów 1889). Autor był z wykształcenia i zamiłowania ornitologiem, oprócz prac naukowych napisał jedną powieść i kilka opowiadań myśliwskich. Znajomy Heleny Dąbczańskiej Aleksander Wybranowski miał w swoim dorobku kilka pozycji przywołujących obrazy dawnego życia. Kolekcjonerce podarował *Ongi w dworach i dworach szlacheckich* (Warszawa 1901).

Między utworami dramatycznymi epoki pozytywizmu bardzo liczne są komedie, najczęściej jednoaktowe, bardzo modne w tamtym czasie

i odpowiadające gustom mieszczańskiej widowni. Miano najwybitniejszego komediopisarza zyskał Józef Bliziński; w bibliotece Dąbczańskiej znajdują się jego *Pan Damazy* (Lwów 1878) wystawiony we Lwowie rok wcześniej oraz pierwsze wydanie *Komedii* (Lwów 1882). Znaną postacią we Lwowie był Stanisław Dobrzański, komediopisarz, a także aktor i reżyser. Jego *Komedie* (Lwów 1886) grano we Lwowie i Krakowie. Teatr lwowski wystawiał również utwory Jana Aleksandra Fredry, syna wielkiego komediopisarza. Jego cztery tomy *Komedii* (Warszawa 1880–1881) zawierają sztuki, których akcja rozgrywa się przeważnie w środowisku ziemiańskim; niewybredny komizm słowny i sytuacyjny bardzo odpowiadał ówczesnej publiczności. Popularność J.A. Fredry zaczęła przysięgać pod koniec XIX wieku. Teatry Lwowa, Krakowa i Poznania, głównie amatorskie, wystawiały sztuki Władysława Koziembrodzkiego. Autor uczestniczył w życiu politycznym Galicji jako poseł na Sejm Krajowy i do Rady Państwa. Jego zbiór *Komedii jednoaktowych* (Warszawa 1882) zawiera sztuki należące do zapomnianego już repertuaru teatralnego. Podobnie stało się z twórczością Mieczysława Dzikowskiego (*Odrzewana miłość*, Lwów 1896) i Ryszarda Ruszkowskiego (*W Szczawnicy; Pan i Pani* Lwów 1894), związanych z lwowskim teatrem.

Dramaty o tematyce historycznej, będącej spadkiem po romantyzmie, nie były wówczas rzadkością, jednak wiele z nich funkcjonowało jako utwory bardziej do czytania niż wystawiania na scenie. W bibliotece Dąbczańskiej ten rodzaj twórczości reprezentuje kilka publikacji. Należy do nich głośny w swoim czasie poemat dramatyczny w pięciu odsonach z ilustracjami Grottgera *Anna Oświęcimówna* (Wiedeń 1873). Wydał go własnym nakładem Mikołaj Bołoz Antoniewicz, ziemianin z Pokucia, który brał żywy udział z życia literackim Lwowa. Z powodu braku akcji dramat ten nie utrzymał się na scenach. W podobnej konwencji utrzymana jest przeróbka *Ogniem i mieczem* (Gródek 1886) Benedykta Filipowicza oraz tragedia w pięciu aktach *Rejtan* (Lwów 1869) Bronisława Komorowskiego, lwowskiego dramatopisarza, a także *Jadwiga* (Lwów 1870) Gabrieli Puzyniny, księżnej zajmującej się pisarstwem.

W księgozbiornie Heleny Dąbczańskiej liczną grupę stanowią utwory, które powstały na przełomie XIX i XX wieku. W literaturze polskiej okres ten nazywa się Młodą Polską, dokładniej określają go umownie przyjęte daty: 1890–1918. Najbardziej nowatorskim poetą tamtych lat był Kazimierz Przerwa Tetmajer. Jego pierwsze wydanie III serii *Poezji*

(Warszawa 1898) przyczyniło się do ugruntowania popularności poety, natomiast *Erotyki* (Warszawa 1905) to gorsząca, lecz podziwiana nowość. Cenionym poetą był Jan Kasprowicz mieszkający krótko we Lwowie. Tomik wierszy *Krzak dzikiej róży* (Lwów 1898) zawiera utwory publikowane częściowo już w czasopiśmie. Autorami pozostałych pozycji są zapomniani dzisiaj poeci, którzy mieszkali we Lwowie lub spędzili tam pewną część życia. Należał do nich Stanisław Barącz, ociemniały poeta, który w domu gromadził młodych poetów i krytyków lwowskich; w tomiku *Impresje* (Lwów 1901) wyeksponował typową dla modernistów nastrojowość. Józef Jedlicz przebywał we Lwowie w latach 1906–1946, bardzo aktywnie uczestnicząc w życiu miasta; jego poezje drukowane wcześniej w czasopiśmie zostały zebrane w tomiku *Nieznanemu Bogu* (Warszawa 1912). Kazimierz Lewandowski był wydawcą i redaktorem czasopisma „Kultura Lwowa”; jego modernistyczne wiersze zawiera tomik *Lais* (Kraków 1900). Stanisław Rossowski rozwijał różnorodną twórczość literacką, pisał między innymi nastrojowo-impresyjne wiersze wydane w zbiorach *Poezje. Seria I* (Lwów 1886) oraz *Poezje. Seria II* (Lwów 1892), a w 1927 roku otrzymał nagrodę literacką Lwowa. Maryla Wolska pisała wiersze bardzo osobiste, jej trzeci z kolei zbiór wierszy *Święto słońca* (Lwów 1903) pochodzi z okresu, kiedy poetka pozostawała pod wpływem twórczości Konopnickiej.

Wśród prozaików omawianego okresu daje się zauważyć pewną liczbę autorów, których dzieła uważa się za wybitne osiągnięcia literackie. W bibliotece Dąbcańskiej znajduje się najgłośniejsza powieść Władysława Reymonta *Chłopi* (Warszawa 1904), uhonorowana Nagrodą Nobla, a także słynna powieść eksperymentalna Karola Irzykowskiego *Patuba* (Lwów 1903) napisana w okresie lwowskim pisarza, brak natomiast utworów Stefana Żeromskiego, Waława Berenta czy Władysława Orkana. Pozostałe utwory są bardzo różnorodne. Przykładem kontynuacji tematyki historycznej są tytuły: *Ostatni Rzymianie* (Warszawa 1897), powieść Teodora Jeske-Choińskiego z czasów Teodozjusza Wielkiego, ostatniego cesarza rzymskiego; pierwszy tom tetralogii *O tron* (Petersburg 1898) Adama Krechowieckiego, bardzo czynnego w życiu politycznym i kulturalnym Lwowa; *Hrabia na Rostocku* (Warszawa 1911) Bogdana Jaxy-Ronikiera to osobne wydanie powieści historycznej drukowanej w „Kurierze Codziennym” (1900) oraz opowiadanie *Książdz Augustyn Kordecki, obrońca Częstochowy* (Lwów 1903) Adolfa Sadzewicza. Odrębną grupę stanowią utwory

o tematyce górskiej. Urodzony na Podhalu Kazimierz Przerwa Tetmajer w pewnym okresie swojej twórczości przeszedł od poezji do prozy. Jego nowele *Na skalnym Podhalu* (Warszawa 1903) napisane gwarą góralską przyjęto niezyczliwie, a po latach uznano za arcydzieło. Dąbczańska posiadała dwie pierwsze części cyklu. Z kolei mieszkający w Zakopanem Stanisław Witkiewicz w reportaż z wycieczki tatrzańskiej: *Na przełęczy* (Warszawa 1891) wplótł rozważania o życiu, mowie i sztuce górali oraz opisy przyrody. W nieco inny sposób wykorzystał Zakopane i góry Mieczysław Pawlikowski, publicysta z kręgu lwowskiego „Dziennika Literackiego”. Jego ostatnia w dorobku powieść *Baczmacha* (Warszawa 1898) zapoczątkowała serię zakopiańskich romansów literackich. Do powieści współczesnych należą *Nowi ludzie* (Lwów 1894) Wilhelma Feldmana, krytyka i historyka literatury początkowo związanego z Lwowem, powieść z kluczem ukazująca losy młodzieży uniwersyteckiej o poglądach zbliżonych do socjalizmu. Z kolei Adam Krechowicki wykorzystywał tematykę współczesną do przedstawienia swoich konserwatywnych poglądów w powieści *Rdza* (Warszawa 1898). Dużą poczytnością cieszyła się powieść Stanisława Przybyszewskiego *Homo sapiens* (Berlin 1895). Jej fabuła ogranicza się prawie wyłącznie do ukazania perypetii erotycznych głównego bohatera. Satyry prozą pisał Adolf Nowaczyński, jego *Małpie zwierciadło* (Lwów 1902) oraz *Skotopaski sowizdrzalskie* (Kraków 1904) powstały w okresie krakowskim, a głównymi celami ataku były galicyjskie mieszczaństwo i biurokracja.

Twórczość dramatyczną Młodej Polski zdominowała osobowość Stanisława Wyspiańskiego. W bibliotece Heleny Dąbczańskiej również znajdziemy tego potwierdzenie: dramatów Wyspiańskiego jest najwięcej (10), w większości są to ich pierwsze wydania. W swoich utworach Wyspiański łączył tradycję ze śmiałym nowatorstwem. W wielu jego dziełach obecna jest romantyczna historiozofia, nawet jeśli artysta polemizował z romantycznym systemem wartości (*Akropolis*, Kraków 1904). Do tradycji antycznej nawiązuje *Powrót Odysa* (Kraków 1907), a do historii Polski *Noc listopadowa* (Kraków 1904). Tematykę współczesną reprezentują tragedie *Kłótwa* (Kraków 1905) i *Sędziowie* (Kraków 1907) osnute na autentycznych wydarzeniach zaczerpniętych z kronik sądowych. Inny model teatru młodopolskiego tworzyły sztuki ukazujące na scenie wierne odbicie różnych środowisk społecznych. W bibliotece Dąbczańskiej najbardziej znanymi przedstawicielami tego nurtu są: Gabriela

Zapolska, Zygmunt Kawecki i Jan August Kisielewski. Z czterotomowych *Utworów dramatycznych* (Warszawa 1910) Zapolskiej w bibliotece zachował się tylko tom pierwszy. Pozostałe utwory należą do mniej znanych: sztuka w trzech aktach *Mężczyzna* (Kraków 1902) nawiązuje do twórczości publicystycznej autorki, natomiast utwór jednoaktowy *Car jedzie* (Kraków 1902) był zakazany przez cenzurę w Krakowie i Lwowie. Gabriela Zapolska w 1904 roku przeprowadziła się do Lwowa, jej sztuki często wystawiano w tym mieście, a wiele z nich weszło na stałe do repertuaru scen polskich. We Lwowie mieszkał również Zygmunt Kawecki. Rozgłos przyniosła mu jego pierwsza sztuka *Dramat Kaliny* (Lwów 1902), której bohaterem jest artysta unieszczęśliwiony przez filisterskie otoczenie. W tym samym roku wystawiły ją teatry Krakowa, Lwowa i Warszawy. Komedia *W sieci* (Lwów 1902) Jana Augusta Kisielewskiego była także debiutem autora i od razu przyniosła mu sławę. Kisielewski z wnikliwością psychologiczną przedstawił ferment światopoglądowy charakterystyczny dla przełomu wieków, dlatego sztukę uznaje się za manifest młodopolskiej generacji. Z kolei Stanisław Przybyszewski początkowo w swojej twórczości dramatycznej łączył poetykę naturalistyczną z symboliczną. Przykładem tego jest jego dramat *Złote runo* (Lwów 1901) wystawiony we Lwowie w roku wydania, natomiast w dramacie *Odwieczna baśń* (1906) Przybyszewski już odchodzi od tradycji naturalistycznej. W czasach Dąbczańskiej modne były sztuki Lucjana Rydla. Jego popularność rozpoczęła się od wystawienia w 1899 roku i wydania baśni dramatycznej *Zaczarowane koło* (Kraków 1900), mniejszym powodzeniem cieszyły się sztuki o tendencjach moralizatorskich, czego przykładem jest *Bodenhain* (Kraków 1907). Do modnych sztuk psychologicznych w stylu modernistycznym należał *Kajetan Orug* (Kraków 1902) Tadeusza Konczyńskiego. Trwałe miejsce w literaturze zdobył dzięki dramatom Adolf Nowaczyński, jego *Smocze gniazdo albo wybawienie diabła z szlacheckiej opresji* (Warszawa 1905) o Stanisławie Stadnickim zwanym łańcuckim diabłem należy do historycznego nurtu dramtopisarstwa.

Dużą grupę tworzą dramaty, które nie wytrzymały próby czasu i należą do zapomnianego repertuaru teatralnego. Przykładem takich sztuk są: *Ines de Kastro* (Lwów 1906) Zygmunta Bytkowskiego-Bromberga mieszkającego w tym czasie we Lwowie; *Kraswa* (Kraków 1902) Cezarego Jellenty, krytyka i publicysty, dla którego dramtopisarstwo było dodatkowym zajęciem; *Granitowy królewicz ducha* (Kraków 1929) Ksawerego

Milieskiego, krewnego kolekcjonerki; *Dzień on, dzień gniewu Pańskiego* (Lwów 1902), dramat jednoaktowy Andrzeja Niemojewskiego; *O świecie* (Lwów 1905) Antoniny Petrykiewicz, tłumaczki, autorki wierszy i prozy; *Bohaterowie* (Lwów 1906) Konstantego Srokowskiego, publicysty i działacza społecznego, który wiele lat życia spędził we Lwowie; *Fifi* (Kraków 1906) Arnolda Szyfmana, dyrektora i założyciela teatrów, którego sztukę wystawił Ludwik Soliski w Teatrze Miejskim w Krakowie, oraz sztuka współczesna *Gra* (Lwów 1906) Jerzego Żuławskiego, który pisał głównie dramaty historyczne.

Historia i krytyka literatury polskiej jest tematem około 80 prac, które powstały głównie w XIX i na początku XX wieku. W XIX stuleciu te dwa rodzaje wypowiedzi na temat literatury nie różniły się bardzo od siebie. Dzieła występujące w bibliotece Dąbczańskiej ukazują, jak rozwijała się ta dziedzina wiedzy¹¹⁸. Najstarszym w tej grupie dokumentów jest dwutomowy *Dykcjonarz poetów polskich* (Kraków 1820) z biblioteki po Wszelaczyńskim. Książd Michał Hieronim Juszyński umieścił w nim 1376 haseł osób z XV–XVIII wieku, szczególnie cenne są informacje o pisarzach podrzędnych i wówczas lekceważonych. Z kolei Feliks Bentkowski w *Historii literatury polskiej* (Warszawa 1814) dokonał bibliograficznego podsumowania ówczesnej wiedzy o literaturze pięknej i naukowej, grupując materiał według rodzajów i gatunków. Cztery tomy *Wiadomości historyczno-krytycznych do dziejów literatury polskiej* (Kraków 1819–1852) są najcenniejszą pracą Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Fundator Zakładu Narodowego im. Ossolińskich wykazał się wielką erudycją, łącząc w poszerzonych artykułach informacje o życiu i twórczości poszczególnych pisarzy. W XIX wieku powstało wiele prac o charakterze syntetycznym, przekazujących wiedzę o literaturze i języku narodu, który utracił niepodległość. Wielu autorów pojmowało historię literatury jako historię oświaty, czyli całego życia umysłowego narodu utrwalonego w piśmiennictwie. Myśl ta przyświecała już dziełu Bentkowskiego, ale najpełniej znalazła ona wyraz w dziesięciotomowej *Historii literatury polskiej* (Kraków 1840–1857) Michała Wiszniewskiego; egzemplarze Dąbczańskiej pochodzą z biblioteki Wszelaczyńskiego. Lesław Łukaszewicz w popularnym podręczniku szkolnym *Rys dziejów*

¹¹⁸ J. Sławiński, S. Sawicki, H. Markiewicz, *Historia literatury*, [w:] *Literatura polska*, t. 1, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1984, s. 350–354.

piśmiennictwa polskiego (Poznań 1860) zastosował nawet periodyzację oświatową. Granice epok historii polskiej literatury wyznaczają takie wydarzenia, jak na przykład założenie Akademii Krakowskiej, druk pierwszej książki, powstanie Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W znacznie mniejszym stopniu pojmowali historię literatury jako historię oświaty Władysław Syrokomla (*Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVII wieku*, t. 1–3, Warszawa 1875) oraz Kazimierz Władysław Wójcicki (*Historia literatury polskiej w zarysie*, t. 1–4, Warszawa 1845–1846). Z kolei przykładem romantycznego stanowiska wobec historii literatury jest książka Maurycego Mochnackiego *O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym* (Przemyśl 1882). Historia literatury utożsamiana jest w niej z duchem narodu, który według Mochnackiego formował się już w czasach piastowskich. Od lat 60. XIX wieku w badaniach zwrócono się ku ujęciom monograficznym i pracom szczegółowym. W bibliotece Dąbczańskiej przykładami takich dzieł są Stanisława Tarnowskiego: *Henryk Rzewuski* (Lwów 1887); *Zygmunt Krasieński* (Kraków 1892); *Wiek XVI. Jan Kochanowski* (Kraków 1888), oraz Piotra Chmielowskiego *Adam Mickiewicz* (Warszawa 1898) i *Józef Ignacy Kraszewski* (Kraków 1888). Ten zwrot w badaniach zapoczątkowała wymieniona wcześniej monografia profesora Małeckiego o Juliuszu Słowackim.

W bibliotece Dąbczańskiej licznie reprezentowane są książki mniej znanych historyków literatury lub osób, których do tego grona się nie zalicza. Przykładem tego są między innymi prace poety Władysława Bełzy, współzałożyciela Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza we Lwowie: *Maryla. Szkic literacko-biograficzny* (Lwów 1885) oraz *Ostatnie chwile i pogrzeb Adama Mickiewicza* (Lwów 1890). Z kolei *Arcydzieło poezji polskiej, Adama Mickiewicza „Pan Tadeusz”* (Kraków 1894) stanowi najważniejszą publikację Walerego Gostomskiego; jako historia literatury interesowała go przede wszystkim strona estetyczna i problematyka ideowo-moralna dzieła. Na temat piśmiennictwa związanego z kulturą mieszczańską XVII wieku pisał Kornel Juliusz Heck, historyk literatury i lwowski nauczyciel w rozprawie *Józef Bartłomiej Zimorowicz. Burmistrz, poeta i kronikarz lwowski* (Lwów 1894). Antoni Józef Rolle to między innymi autor przyczynków biograficznych, czego przykładem jest broszura *Z życia Zygmunta Krasieńskiego* (Kraków 1890). Na przełomie XIX i XX wieku wielu badaczy prowadziło poszukiwania archiwalne i biblioteczne. Odkrycia dokonane przez Aleksandra

Brücknera zmieniły obraz literatury staropolskiej i zaowocowały takimi książkami jak *Mikołaj Rej. Studium krytyczne* (Kraków 1905) oraz *Geschichte der polnischen Litteratur* (Lipsk 1901). Tą drogą podążał również Ludwik Bernacki, lwowski historyk literatury w pracach *Źródła niektórych komedii Franciszka Zabłockiego* (Lwów 1908) oraz *Przyczynki do dziejów najdawniejszej powieści polskiej* (Lwów 1904). Początek XX wieku przyniósł ambitniejsze syntezy historii literatury, należą do nich wymieniona już praca Brücknera, a także tom czwarty *Historii literatury polskiej od czasów najdawniejszych do roku 1815* (Lwów 1908) Romana Pilata, profesora Uniwersytetu Lwowskiego, wydany już po jego śmierci. W tej grupie mieści się również główne dzieło Wilhelma Feldmana uzupełniane i zmieniające tytuł w kolejnych wydaniach, *Dąbcańska* posiadała wydanie trzecie zatytułowane *Piśmiennictwo polskie 1880–1904*, t. 1–4 (Lwów 1905).

5.8.2. Literatura francuska

W dziale Literatura. Językoznawstwo najwięcej jest utworów francuskich (1155 pozycji oznaczonych w aneksie symbolem H. 2, czyli 45,2% całej klasy). Wśród literatury francuskiej wyróżniającą grupę tworzą starodruki (283), ukazujące nazwy autorów, którzy tworzyli między XV i XVIII wiekiem. W wielu egzemplarzach występują podpisy poprzednich właścicieli. Literaturę z XV wieku reprezentuje François Villon, jeden z największych poetów tego okresu. Zbiór jego utworów *Les Oeuvres* (Paryż 1723) był własnością Józefa Andrzeja Załuskiego, a następnie rodziny Mniszchów.

Przykłady literatury XVI wieku są bardzo zróżnicowane pod względem formy. Należą do nich: bajki i opowiadania królowej Nawarry, Małgorzaty, siostry Franciszka I, opiekunki artystów i pisarzy (*Contes et nouvelles de Marguerite de Valois, reine de Navarre*, Londyn 1787); mowy Marc-Antoine'a Mureta, humanisty naśladowującego styl Cycerona (*M. Antonii Mureti Presbyteri, I.C. & ciuis Romani, oratoris ac poëtae clarissimi Orationum volumina duo*, Paderborn 1611) – książka należała do Franciszka Kozłowskiego; zbiór luźnych przemyśleń o życiu, w dużym stopniu o charakterze autobiograficznym, Michela Montaigne'a, pisarza i filozofa-humanisty (*Essais de Michel de Montaigne*, Paryż 1793).

Książki z XVII stulecia reprezentują trzy zbiory wierszy François Malherbe'a. Zyskał on trwałe miejsce w literaturze za walkę o czystość języka i poprawność rzemiosła poetyckiego. Malherbe jest twórcą stylu francuskiej poezji klasycystycznej, pełnej umiaru, powagi i elegancji. Najstarsze wydanie jego wierszy w bibliotece Dąbczańskiej to *Poésies de Malherbe* (Paryż 1757) z biblioteki Mniszchów. Za panowania Króla-Słońce żył Jean de La Fontaine, poeta, którego talent pozwalał mu uprawiać z powodzeniem różnorodne gatunki literackie. Dziś pamięta się szczególnie jego bajki oraz swawolne powiastki. W bibliotece Dąbczańskiej mamy siedem różnych wydań tych utworów, między innymi *Contes et nouvelles en vers* (Amsterdam 1721). Do kręgu przyjaciół La Fontaine'a należał Nicolas Boileau Despréaux. Jego twórczość poetycka zamykała się w *Satyrach*, *Listach* i *Sztuce poetyckiej* wznawianych wielokrotnie w zbiorach prac. W księgozbiórce kolekcjonerki jest ich cztery, między innymi pięć tomów *Oeuvres* (Amsterdam 1872). Bajki prozą pisała, znacznie młodsza od La Fontaine'a, arystokratka Marie-Catherine d'Aulnoy. Jej opowieści okazały się popularniejsze od utworów żyjącego w tym samym czasie Charles'a Perraulta. Napisała ich w sumie 24 i wydawane były w zbiorach wielokrotnie wznawianych. Dąbczańska posiadała jeden z nich *Les Contes des fées* (Londyn 1782), a także znaną w Polsce powieść tej autorki *Historia angielska politico-moralis, Hippolita Milorta z Duglas...* (Poznań 1743), którą przetłumaczył Józef Jan Nepomucen Raczyński. Przykładem innego rodzaju pisarstwa są książki Rogera de Bussy-Rabutina, pisarza i generała wojsk Ludwika XIV. Wśród jego trzech pozycji znajduje się utwór kierowany do dzieci autora: *Discours du comte de Bussy Rabutin à ses enfants, sur le bon usage des adversité et les divers événements de sa vie* (Paryż 1701), w którym dzieli się swoim bogatym doświadczeniem. Egzemplarz ten pochodzi z biblioteki de Witte. Na początku XVII wieku miano największego autora dramatycznego zyskał Pierre Corneille. Początkowo pisał komedie osadzone w paryskich realiach, ale prawdziwym jego powołaniem były utwory poważne. Po wielkim sukcesie *Cyda* napisał wiele znakomitych tragedii. W bibliotece Dąbczańskiej występują cztery zbiory jego utworów. Najobszerniejszy z nich to *Théâtre de P. Corneille avec des commentaires et autres morceaux intéressans* (Genewa 1774) w ośmiu woluminach. Druga połowa stulecia w teatrze francuskim upłynęła pod znakiem komedii Moliera. Są one także bardzo licznie reprezentowane w omawianym księgozbiórce.

Występują zarówno wydania pojedynczych sztuk (6) z biblioteki generała de Wittego, na przykład *L'Imposteur ou le Tartufe* (Liege 1703), jak i zbiory utworów (4), na przykład osiem tomów *Oeuvres de Moliere* (Paryż 1768) z biblioteki Mniszchów.

Literaturę wieku oświecenia reprezentują liczni autorzy, a wielu z nich z łatwością posługiwało się różnymi formami literackiej wypowiedzi. W tej grupie liczebnością zwracają uwagę utwory Voltaire'a (27) i Rousseau (23). Niektóre z ich publikacji były omawiane w dziale *Filozofia. Psychologia*. W tym miejscu zwrócimy uwagę na inne dzieła.

Voltaire był nie tylko filozofem w osiemnastowiecznym znaczeniu tego słowa, ale także historykiem, poetą, dramaturgiem i powieściopisarzem. Działalność literacką rozpoczął od dramatu; publikacja *Théâtre de Voltaire* (Londyn 1782) jest zbiorem jego twórczości scenicznej. Z ośmiu tomów zachowały się tylko cztery z biblioteki Mniszchów. Tom pierwszy zawiera trzy słynne utwory: *Edyp*, *Brutus* oraz *Zaira*. Francuski myśliciel całe życie pisał listy, egzemplarz z księgozbioru Krosnowskich *Lettres de l'imper. de Russie et de M. de Voltaire* (Kehl 1784) jest przykładem korespondencji z Katarzyną II. Z kolei *Poemes et discours en vers* (Paryż 1799) oraz *Henriada w dziesięciu pieśniach* (Warszawa 1805) są przykładami twórczości poetyckiej.

Wśród książek Rousseau znajdują się utwory, które przyniosły autorowi sukces i zapewniły trwałe miejsce w literaturze. Jedną z nich jest powieść w listach *Nowa Heloiza* opublikowana po raz pierwszy w 1761 roku. W bibliotece Dąbcańskiej mamy jej następne wydanie pod tytułem oryginalnym: *Lettres de deux amants habitans d'une petite ville au pied des Alpes* (Amsterdam 1762) z księgozbioru Mniszchów, a także publikację z 1788 roku już pod tytułem *La Nouvelle Heloise* (Paryż). Rousseau przedstawił w niej idealny obraz swoich poglądów na życie, miłość i rodzinę. Ukazał wzorowy obraz szczęścia w życiu rodzinnym, tak odległy od rzeczywistości społeczeństwa francuskiego epoki. Drugie arcydzieło *Les Confessions* (Paryż 1876) napisał pod koniec życia. Z niezwykłą szczerością zaprezentował w nim historię całego życia, aby przekonać potomnych o swoich intencjach. Mniej znana jest twórczość poetycka i dramatyczna Rousseau. Tom czwarty *Oeuvres de Jean-Baptiste Rousseau* (Paryż 1749) zawiera między innymi kilka jego komedii, podobnie jak książka *Theatre et poesies* (Paryż 1792). Myśli i maksymy Rousseau zostały zebrane w publikacji *Pensées et maximes* (Paryż 1793).

Żyjący w drugiej połowie XVIII wieku Jean-Pierre Claris de Florian należy dzisiaj do klasyków francuskich, jednak nie tak znanych jak Voltaire i Rousseau. Jego powieści sentymentalne od 1778 roku były tłumaczone na język polski¹¹⁹. Między dwunastoma książkami znajduje się jedna z nich: *Eliezer i Neftaly* (Kraków 1808) w tłumaczeniu Romana Rutkowskiego. Opowiada ona historię miłości ukazanej na tle środowiska Hebrajczyków. Powieść *Galatée* (Bruksela 1784) powstała z inspiracji młodzieńczą powieścią pasterską Cervantesa *Galatea*. Cztery utwory Floriana pochodzą z księgozbioru Krosnowskich, między innymi powieść *Gonzalve de Cordoue ou Grenade reconquise* (Paryż 1792). Powieści innego rodzaju pisał René Lesage. W księgozbiórce Dąbczańskiej mamy różne wydania jego dwóch znanych dzieł. Pierwsze z nich: *Le Diable boiteux augmenté des Bequilles du diable boiteux* (Wiedeń 1812) ma znak własności Krosnowskich. Lesage w tym utworze ukazał śmieszności mieszkańców Paryża. Posłużył się motywem diabła, który uwolniony z probówki przez studenta z wdzięczności oprowadza go rzekomo po Madrycie. Z kolei powieść *Histoire de Gil Blas de Santillane* (Wiedeń 1812) należała do Korduli Potockiej. Autor przedstawił w niej życie sympatycznego nicponia, jego wędrowki i przygody zostały wykorzystane do ukazania obrazu całego społeczeństwa. Natomiast zbiór utworów *Oeuvres de Lesage* (Paryż 1857) wbrała kolekcjonerka z książką po Wszelaczyńskim. Popularnym pisarzem w Polsce był Antoine François Prévost, zwany krótko l'Abbé Prévost. Szczególnym uznaniem cieszyła się jego opowieść o namiętności, która zburzyła życie młodego człowieka. W bibliotece Dąbczańskiej występuje kilka wydań *Manon Lescaut*. Najstarsze z nich *Histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut* ukazało się w Amsterdamie w 1756 roku. Pozostałe książki tego autora mają charakter przygodowy, na przykład ze zbioru Mniszchów *Contes, aventures et faits singuliers, etc.* (Paryż 1764). Z tego księgozbioru pochodzi też pięć powieści Marie Jeanne Riccoboni. Cztery z nich ukazały się w obrębie książki wielotomowej *Collection complete des oeuvres de Madame de Riccoboni* (Neuchatel 1773). Tom pierwszy zawiera debiutancką powieść w listach *Lettres de Fanni Butler a milord Charles Alfred du Caitombridge*. Z kolei Claude-Prosper Jolyot de Crébillon syn zasłynął jako twórca opowiadań

¹¹⁹ Z. Sinko, *Kontakty literackie za granicą*, [w:] *Słownik literatury polskiego...*, s. 295.

erotycznych o swawolnym tonie. Oprócz osobnych wydań na uwagę zasługuje ich zbiór w dziewięciu tomach: *Collection complete des oeuvres* (Londyn 1777).

Utworów scenicznych z tego okresu nie jest zbyt wiele. Na uwagę zasługują utwory Jean-François Regnarda naśladowującego molierowskie komedie charakterów z wyraźnie odmalowanym tłem obyczajowym. Jedną z najzabawniejszych była sztuka zatytułowana *Le Légataire universel comédie* (Paryż 1708) pochodząca z biblioteki de Witte. Z kolei Pierre de Marivaux nie korzystał z dorobku szkoły molierowskiej, lecz tworzył utwory oryginalne, w których ukazywał wszystkie wahania, nadzieje i kłopoty towarzyszące rodzącemu się uczuciu. Do dziś wystawia się jeszcze jego komedię *Igraszki trafu i miłości*. Egzemplarz tej sztuki został wydany we Lwowie w 1902 roku. Oprócz tego w bibliotece kolekcjonerki znajdują się wielotomowe zbiory sztuk Marivaux: *Les Comedies de monsieur de Marivaux* (Paryż 1732) oraz *Oeuvres de theatre de M. De Marivaux* (Paryż 1758). Alexis Piron pisał dramaty historyczne i komedie. Poważne sztuki nie zyskały uznania publiczności, natomiast komedie cieszyły się popularnością. Z biblioteki Mniszchów pochodzą trzy tomy *Oeuvres d'Alexis Piron* (Paryż 1758), natomiast dwie części *Oeuvres choisies d'Alexis Piron* (Paryż 1782) noszą podpisy Jana Bąkowskiego i Zofii de Witte. W drugiej połowie XVIII wieku tworzył Pierre Beaumarchais, autor dramatów mieszczańskich i zuchwałych komedii o wydzwiku społecznym. Początkiem jego kariery było wystawienie *Eugenii* w 1767 roku. Wydanie tego pełnego patosu dramatu mieszczańskiego pochodzi z biblioteki Mniszchów (*Eugenie. Drame avec un essai sur le drame*, Paryż 1767). W zbiorze jego utworów: *Théâtre de Beaumarchais* (Paryż 1841) występują najświetniejsze komedie: *Cyrulik sewilski* i *Wesele Figara*.

W epoce oświecenia wielu ludzi pióra układało wiersze, jednak cenionych poetów było niewielu. Jednym z nich był Jacques Delille uprawiający poezję opisową i dydaktyczną. Jego twórczość była popularna w Polsce, wpłynęły na to kontakty osobiste, nawiązane przez polskich poetów, a przede wszystkim uwiecznienie Puław Izabeli Czartoryskiej w *Les jarrdins*¹²⁰. Dziewięć książek Delille'a w bibliotece Dąbcańskiej

¹²⁰ A. Aleksandrowicz, *Izabela Czartoryska*, Lublin 1998, s. 68–69.

z podpisami Korduli Potockiej (na przykład *L'Homme des champs ou Les Géorgiques françaises*, Bazylea 1800), Krosnowskich (na przykład *La Conversation*, Paryż 1812), de Witte i Krosnowskich (na przykład *La Pitié. Poème*, Paryż 1802) potwierdza popularność tego autora u nas. Utalentowanym poetą był Évariste de Parny. Zwrócił się ku liryce, kiedy rewolucja zniszczyła jego nadzieję na karierę wojskową. Wśród trzech jego pozycji znajduje się poemat heroikomiczny *La Guerre des dieux* (Paryż 1807) oraz *Oeuvres d'Évariste Parny* (Paryż 1808).

Wśród literatury francuskiej najwięcej utworów pochodzi z XIX stulecia i początku następnego. Rozpocznijmy od autorów, którzy zaczęli działalność pisarską pod koniec XVIII wieku i kontynuowali ją w następnym wieku. Historycy literatury niekiedy określają ten okres terminem preromantyzm¹²¹. Do jego najwybitniejszych przedstawicieli należą Anne Louise Germaine de Necker znana jako Madame de Staël i François-René de Chateaubriand, których dzieła są licznie reprezentowane w bibliotece Dąbczańskiej. Twórczość Chateaubrianda była różnorodna, dlatego niektóre jego książki przydzielono do innych działów, natomiast w omawianej klasie publikacji znalazła się opowieść *Atala*, epizod z *Geniuszu chrześcijaństwa*; Dąbczańska posiadała dwa wydania paryskie z 1863 i 1892 roku. Wśród dziewięciu książek pani de Staël znajdują się słynne rozprawy: *De l'Allemagne* (Paryż 1814) ukazująca wyidealizowany obraz kultury i literatury niemieckiej (książka należała do Korduli Potockiej) oraz pierwsze wydanie *De la Littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (Paryż 1800), w której autorka badała wpływ religii, obyczajów i praw na literaturę oraz literatury na wspomniane przejawy życia społecznego. Kolekcjonerka posiadała również pierwsze wydania powieści pani de Staël: *Corinne* (Paryż 1807) i *Delphine* (Paryż 1802) z biblioteki Korduli Potockiej. Bardzo płodną pisarką z przełomu stuleci była Stefania Felicita de Genlis. Jej twórczość cieszyła się dużą popularnością na ziemiach polskich, w bibliotece Dąbczańskiej występuje 36 tytułów jej powieści, opowiadań i sztuk teatralnych. Utwory Mme Genlis były tłumaczone na język polski, ale czytano je przede wszystkim w oryginale. Tłumaczenia w języku polskim reprezentuje jedynie romans historyczny:

¹²¹ K. Falicka, *Literatura francuska. Wiek XIX*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*, t. 1, red. W. Floryan, Warszawa 1977, s. 695.

Inez de Castro (Warszawa 1823) wydany przez księgarza Józefa Puksztę. Przykłady innych pseudohistorycznych i sensacyjnych powieści stanowią *Le Comte de Corke* (Wiedeń 1813) z księgozbioru K. Potockiej oraz *Les Chevaliers du Cygne ou La Cour de Charlemagne* (Paryż 1811) z biblioteki Krosnowskich. Autorką licznych romansów była baronowa Élisabeth Brossin de Méré. Charakterystyczne dla jej twórczości są powieści: *Les Forges mystérieuses ou L'Amour alchimiste* (Paryż 1799), należąca wcześniej do K. Potockiej, oraz *Le Palais-Royal ou Mémoires secrets de la Duchesse d'Orleans* (Hamburg 1806). W podobnej poetyce utrzymane są romanse Marie-Adélaïde Barthélemy-Hadot z księgozbioru po Krosnowskich: *Clotilde de Hasbourg* (Paryż 1810) i *Pierre le Grand et les Strélitz* (Paryż 1820).

Epokę romantyzmu francuskiego rozpoczyna wydanie w 1820 roku pierwszego tomiku poetyckiego Alfonse'a de Lamartine'a *Medytacje*, w zbiorze Dąbczańskiej znajdują się jego kolejne wydanie: *Méditations poétiques* (Paryż 1824) uzupełnione przez poetę oraz poemat epicki *Jocelyn* (Paryż 1855), w którym oprócz wątku nieszczęśliwej miłości pojawiają się akcenty uznania dla pracy ludu i współczucie dla jego nędzy. Największym poetą romantycznym był Victor Hugo. Inspiracją dla jego twórczości były zarówno zwykłe ludzkie radości i smutki, jak i wydarzenia współczesne i historyczne, problemy filozoficzne, religijne i estetyczne. Jego tomik *Les Feuilles d'automne* (Bruksela 1832) jest poetycką autobiografią, natomiast współwydane zbiorki *Les Voix intérieures* oraz *Les Rayons et les ombres* (Paryż 1853) pochodzą z późniejszego okresu pisarstwa. Twórczość najmłodszego z wielkich poetów francuskiego romantyzmu, Alfreda de Musseta, reprezentują zbiory wierszy wydane wiele lat po jego śmierci: *Poésies nouvelles 1836–1852* (Paryż 1867) oraz *Premières poésies 1829–1835* (Paryż 1894).

Francuski dramat romantyczny nawiązywał do wzorów szekspirowskich, a także do rodzimej tradycji, przede wszystkim do melodramatu rozwijającego się na przełomie wieków. W księgozbiornie Dąbczańskiej występują utwory jego wybitnych przedstawicieli, chociaż nie jest to proste odzwierciedlenie miejsca, jakie autorzy zajmują w historii literatury. Brak na przykład sztuk Alfreda de Musseta wyróżniających się subtelną analizą psychologiczną i wytwornymi, dowcipnymi dialogami. Zalety te sprawiają, że niektóre z jego utworów wystawia się do dziś (*Nie igra się z miłością, Kaprysy Marianny*). Z licznej twórczości Victora

Hugo, zasłużonego również w dziedzinie teorii dramatu romantycznego, występuje jedynie dramat *Ruy Blas* (Paryż 189.). Autor wyjątkowo umiejętnie połączył w nim wątki komiczne i tragiczne, nowością natomiast było wprowadzenie tematyki społecznej. Odrębny nurt w teatrze romantycznym tworzyły sztuki o tematyce historycznej. Wielki sukces odniosła w 1805 roku tragedia w pięciu aktach *Les Templiers* François Raynouarda. W bibliotece znajduje się polskie tłumaczenie pod tytułem *Templariusze* (Warszawa 1819) z księgozbioru Krosnowskich. Bardzo popularne były dramaty historyczne Alexandre'a Dumasa; reprezentują je współwydane w dwóch tomach: *Henri IV* oraz *Louis XIII et Richelieu* (Paryż 1866). Tematykę historyczną podejmował również Alfred de Vigny, zbiór jego utworów zawiera siódme wydanie *Theatre complet* (Paryż 1858). W dobie romantyzmu dużą popularnością cieszyły się sztuki Casimira Delavigne podejmujące przede wszystkim tematy historyczne; zostały one opublikowane w wielotomowych zbiorach: *Theatre de Casimir Delavigne* (Paryż 1840) oraz *Oeuvres de M. C. Delavigne* (Bruksela 1825). Słynnym dramatopisarzem był Eugène Scribe, określany jako piewca ideałów mieszczańskich, sprowadzonych do obrazu szacownej i zamożnej rodziny oraz jej codziennych, zwykłych spraw. Pięciotomowa publikacja (brak tomu ostatniego) *Oeuvres choisies* (Paryż 1845) to wybór z jego bogatej twórczości. Scribe był też utalentowanym librecistą, niektóre libretta pisał wspólnie z Germaine Delavigne lub Emilem Deschamps. W bibliotece Dąbczańskiej są cztery libretta wydane we Lwowie: *Robert diabeł* (1873), *Prorok* (1875), *Niema z Portici* (około 1900) *Hugenoci* (1900).

Wśród powieści romantycznych można zauważyć kilka poetyk charakterystycznych dla tego okresu. Pewne cechy „powieści czarnej” mają utwory Charles'a Nodiera i Charles'a-Victora Prévosta d'Arlincourta. Ich akcja zazwyczaj toczy się w atmosferze grozy i niesamowitości związanej ze scenarią starych zamków i lochów, w których ukazują się widma lub paktuje się z diabłem. Przykładami takich powieści są *Le Solitaire* (Paryż 1847) wicehrabiego d'Arlincourt oraz drugie wydanie *Smarra ou Les démons de la nuit* (Paryż 1822) Charles'a Nodiera. Tego rodzaju literatura pogardzana przez krytyków znajdowała bardzo licznych odbiorców i była kontynuowana przez następne pokolenie pisarzy. Liczebnością wyróżniają się powieści historyczne Alexandre'a Dumasa; wśród 15 tytułów nie znajdziemy jednak tych najśłynniejszych: *Trzej*

muszkietierowie, *Dwadzieścia lat później* czy *Królowa Margot*. Z biblioteki Wszelaczyńskiego pochodzą *Le Prince des voleurs* (Paryż 1872) oraz *Jehanne La Pucelle* (Paryż 1866), a jedyna powieść przetłumaczona na język polski (*Wspólnik garbarza czyli Kawaler de Maison-Rouge*, 1886) została wydana w Gródku Jagiellońskim przez Jana Czaińskiego. Współpracownicą Dumasa była pisarka podpisująca swe dzieła pseudonimem Comtesse Dash. Nazwy tej używała Anne Gabrielle de Poilloüe de Saint-Mars, która napisała wiele romansów malujących z nostalgią środowisko wielkiego świata i zmienne koleje miłości. Jej twórczość uległa zapomnieniu, lecz dziewięć tytułów w bibliotece kolekcjonerki świadczy o niegdysiejszej popularności. W trzech egzemplarzach znajdują się pieczętki księgarni i wypożyczalni nut Karola Wilda, który sprowadzał nowości z zagranicy, a dramaty Comtesy Dash *Les Comédies des gens du monde* (Paryż 1868) udostępniane były w jego czytelni, na co wskazuje dodatkowa pieczętka. W powieści *Le Fils du faussaire* (Paryż 1872) wyblakły napis informuje o przynależności do bliżej nieokreślonej czytelni: *Czytelnia składkowa, 1873*. Inny typ pisarstwa reprezentują utwory George Sand, romantycznej emancypantki żądającej dla kobiet wolności dysponowania swoimi uczuciami. Była podziwiana i ceniona przez współczesnych. Między jej 27 utworami występują pierwsze powieści, bardzo osobiste i zaangażowane: *Lélia* (Paryż 1833) oraz *Indiana* (1832) z biblioteki Korduli Potockiej, a także pierwsze wydanie autobiografii w dziesięciu tomach: *Histoire de ma vie* (Paryż 1855) z książek po Wszelaczyńskim. Szczególne miejsce w dziejach powieści romantycznej zajmuje Victor Hugo. W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się między innymi jedna z jego pierwszych powieści *Han d'Islande* (Paryż 1890) utrzymana w konwencji „powieści czarnej” za sprawą głównych motywów – groźny bandyta ogarnięty żądzą zemsty i prześladowana para niewinnych kochanków. Wiele powieści Hugo powstało z inspiracji społecznej, ich przykładem jest *Le Dernier jour d'un condamné* (Paryż 1889) i jedno z wielkich arcydzieł: *Notre-Dame de Paris* (Paryż 1836). Oprócz dzieł osobno wydanych, dorobek wielkiego pisarza został zebrany w publikacji *Oeuvres completes* (Paryż 1898). Na twórczość Hugo miały wpływ powieści Eugène Sue, jednego z najwybitniejszych autorów powieści w odcinkach. Wśród jego 11 książek znajdują się powieści z różnych etapów twórczości; charakterystyczna dla początków pisarstwa jest powieść historyczna *Latréaumont* (Paryż 1852), z kolei

tematyki współczesnej dotyczą utwory *L'Hotel Lambert* (Bruksela 1842), w której Sue daje wyraz sympatii dla sprawy polskiej oraz *Mathilde* (Bruksela 1841–1842). Brak natomiast jego najśłynniejszej powieści *Tajemnice Paryża* ukazującej środowisko biedoty miejskiej. Bardzo popularnym autorem romansów był Paul de Kock, wśród jego 14 powieści nie ma tłumaczonych na język polski, chociaż co najmniej 10 opublikowano w Warszawie w latach 1832–1839¹²². Przeważają wydawnictwa francuskie, na przykład *M. Dupont* (Paryż 1849) czy *Le Maitre d'École de Couberon* (Paryż 1849), ale są też dwie pozycje w innych językach, po włosku (*Il pappagallo della signora Beauvert*, Mediolan 1889) i po niemiecku (*Die Dame mit den drei Koselts*, Berlin 1910).

Na pierwszą połowę XIX wieku przypadła także twórczość Balzaka i Stendhala, jednak ci autorzy świadomie eliminowali wątki romantyczne w odtwarzanej rzeczywistości na rzecz realizmu, ze specjalnym uwzględnieniem spraw zwyczajnych, przeciętnych, a nawet wulgarnych. Wśród 26 utworów Balzaka większość należy do słynnego cyklu *Komedia ludzka* podzielonego na studia obyczajowe, filozoficzne i analityczne, już po zakończeniu przedsięwzięcia. W bibliotece Dąbczańskiej ten pierwszy rodzaj reprezentują następujące publikacje wielotomowe: *Scènes de la vie privée* (Bruksela 1830), *Scènes de la vie parisienne* (Bruksela 1834–1835), *Scènes de la vie de province* (Bruksela 1834–1839). Twórczością Balzaka interesowano się na ziemiach polskich, świadczą o tym znaki proveniencyjne wcześniejszych właścicieli: Korduli Potockiej, Węża Jodko w Bobowni, Teresy Starzyńskiej z domu Koziębrodzkiej, żony Kaliksta, porucznika wojsk galicyjskich, Cecylii Postruskiej oraz Daniela Edwarda Friedleina, księgarza, a także kolekcjonera i zbieracza książek. Stendhal nie był tak płodnym pisarzem jak Balzak, a w bibliotece lwowskiej zbieraczki brak jego najśłynniejszych powieści: *Czerwone i czarne* oraz *Pustelnia parmeńska*. Są natomiast utwory z ostatniego okresu twórczości, niedokończona powieść po raz pierwszy wydana w 1894 roku *Lucien Leuven* (Paryż) oraz *Nouvelles inédites* (Paryż 1855).

Nurt realistyczny i naturalistyczny w pełni rozwinął się w drugiej połowie XIX wieku. Ten pierwszy jest reprezentowany w bibliotece Dąbczańskiej przez słynną powieść Gustawa Flauberta *L'Éducation*

¹²² A. Kowalczykova, *Francusko-polskie związki literackie*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 309.

sentimentale (Paryż 1896), natomiast powieści naturalistycznych jest znacznie więcej. Autorami czterech książek: *Soeur Philomene* (Paryż 1877), *Renée Mauperin* (Paryż 1882), *La Faustine* (Paryż 1882), *Chérie* (Paryż 1884) są bracia Edmond i Jules de Goncourt. Goncourtowie pragnęli, aby ich dzieła były dokumentami obyczajowymi epoki i dawały pełny obraz społeczeństwa francuskiego. Ich utwory wywarły wpływ na twórczość Emila Zoli, którego 17 pozycji występuje w zbiorze Dąbcańskiej. Wśród nich jest słynna rozprawka *Le Roman expérimental* (Paryż 1880) objaśniająca literacką doktrynę naturalistyczną. Mniejszą formą prozatorską posługiwał się Guy de Maupassant, uczeń Flauberta. Jego nowele stanowią najlepszą i najpoczytniejszą część twórczości. Pięknym językiem pisał o ludziach i sprawach codziennych, które znał najlepiej. Między jego ośmioma książkami znajdują się nowela *Yvette* (Paryż 1902) ukazująca świat kurtyzan oraz polskie tłumaczenia opowiadań *Przy świetle księżycy* (Lwów 1904) i *Na wodzie* (Warszawa 1904) wydane w serii „Biblioteka Dzieł Wyborowych”. To ostatnie powstało pod koniec życia Maupassanta, kiedy ujawniły się obsesje lękowe pisarza. Poetyka naturalizmu wpłynęła na twórczość Alphonse’a Daudeta. Wśród jego sześciu utworów brak jednak najbardziej znanych tytułów, są natomiast między innymi książki wykorzystujące wątki biograficzne: *Premier voyage, premier mensonge* (Paryż 1900) oraz *Trente ans de Paris* (Paryż 1888), a także opowiadanie *Rose et Ninette* (Paryż 188.) i powieść *Les Rois en exil* (Paryż 1890).

W końcu XIX wieku pojawiły się powieści o inspiracji fantastycznej i spirytualistycznej jako swego rodzaju sprzeciw wobec poetyki powieści naturalistycznej. Fantastykę reprezentuje 21 powieści Juliusza Verne’a wydanych głównie w Wiedniu w języku niemieckim, na przykład *Von der Erde zum Mond* (Wiedeń 1878) czy *Eine schwimmende Stadt* (Wiedeń 1879). Twórczość Verne’a ma po dziś dzień swoich zwolenników, natomiast w bibliotece jest wiele powieści autorów zapomnianych. Należy do nich między innymi Adolphe Belot, którego utwory należą do nurtu literatury popularnej, rozrywkowej. Czytelnicy lubili je za wyraziste postacie, elementy erotyki i akcję pełną zwrotów. Wśród jego książek znajduje się słynna *Mademoiselle Giraud, ma femme* (Paryż 1871). Autorem poczytnych powieści policyjnych i historycznych był Fortuné Du Boisgobey. Ich przykładem są *La Canaglia di Parigi* (Mediolan 1892) oraz *L’Épingle rose* (Paryż 1879). Powieści Henry Gréville’a (pseud. Alice

Marie Céleste Durand) tłumaczono na wiele języków europejskich, również na język polski. Na ogół ich akcja rozgrywa się w Rosji, gdzie autorka przebywała do 1872 roku. Na siedem powieści Gréville'a sześć wydano w Paryżu, na przykład *Chénerol* (1892), *Céphise* (1896) i jedną w Stuttgarcie *Savelis Büssung* (1887).

W bibliotece Dąbczańskiej liczną grupę stanowią dzieła autorów, którzy pisali powieści oraz sztuki sceniczne. Należeli do nich: Alexandre Dumas syn, Paul Féval oraz Octave Feuillet. Między utworami Alexandre'a Dumasa syna znajduje się słynna powieść *La Dame aux Camélias* (Paryż 1858) oraz dramaty w czterech tomach *Théâtre complet* (Paryż 1872) z księgozbioru Wszelaczyńskiego. Dumas pisał komedie z tezą, odznaczały się one pewnym schematyzmem ułatwiającym ich zrozumienie i zapewniającym popularność. Octave Feuillet także pisał komedie, zostały one wydane w zbiorach *Scènes et comédies* (Paryż 1886) oraz *Scènes et proverbes* (Paryż 1877). Przykładem jego powieści są *La Jeunesse d'une marquise* (Paryż 1901), *Honneur d'artiste* (Paris 1890). Wśród czterech książek Paula Févala na uwagę zasługuje saga kryminalna w ośmiu tomach *Les Habits noirs* (Paryż 1863). Pozostałe tytuły, na przykład *Le Fils du diable* (Paryż 1859) czy *Annette Laïs* (Paryż 1860), należą do mniej znanych w dorobku pisarza.

W dziale H. 2 grupującym literaturę francuską liczne są książki autorów aktywnych również na początku XX wieku. Najwięcej publikacji, gdyż aż 14, wyszło spod pióra pisarki używającej pseudonimu Gyp (nazwisko rzeczywiste: Sibylle Gabrielle księżna de Martel de Janville). Była ona skrajną konserwatystką, przywiązaną do francuskiej arystokracji. W tym środowisku rozgrywa się akcja większości jej utworów. Jedną z najbardziej znanych jej powieści jest *Petit Bob* (Paryż 1884), Dąbczańska posiadała 18. wydanie tego utworu. Popularne były książki Paula Bourgeta dzięki porywającej fabule i wnikliwej analizie stanów psychicznych głównych bohaterów. Dąbczańska miała ich dziewięć, między innymi: *Cruelle énigme* (Paryż 1894), *Monique* (Paryż 1901), *Le Demon de midi* (Paryż 1914). W powieści *Le Disciple* (Paryż 1889) wystąpił przeciwko naturalistom, ukazując cynizm młodego badacza, który rozkochał w sobie dziewczynę, aby studiować mechanizm namiętności. Z kolei Victor Margueritte należy do epigonów naturalizmu. W swojej twórczości sięgał po tematykę społeczną i skandale, czego przykładem są powieści: *Le Poste des neiges* (Barcelona 1899) oraz *La Commune*

(Paryż 1904). Z bogatej twórczości Anatola France'a w bibliotece kolekcjonerki występują *Poglądy ks. Hieronima Coignarda* (Lwów–Poznań 1922) oraz *Gospoda pod królową Gęsią Nóżką* (Lwów 1904), powieści z wczesnego okresu twórczości, kiedy France głosił humanistyczne ideały pogodnego piękna. Pierwszy utwór ukazał się w obrębie serii „Biblioteka Laureatów Nobla” wydawanej od 1919 roku przez Wydawnictwo Polskie. Marcel Prévost część swojej pracy pisarskiej poświęcił krytyce edukacji młodych dziewcząt we Francji. Jego poglądy niekiedy bulwersowały społeczeństwo francuskie. W bibliotece Dąbczańskiej te zagadnienia podejmują: *Léa* (Paryż 1900), *Frédérique* (Paryż 1900) oraz *Le Jardin secret* (Paryż 1897). Inny rodzaj tematów poruszał w swoich książkach Pierre Loti, oficer marynarki wojennej, uczestnik wielu wypraw dalekomorskich. Obserwacje i doświadczenia tam zdobyte wykorzystywał w swoich powieściach marynistycznych, których przykładem są *Les Trois dames de la Kasbah* (Paryż 1896) oraz *Madame Chrysantheme* (Paryż 1888). Loti ukazywał również piękno folkloru bretońskiego, ten nurt twórczości reprezentuje w bibliotece *Mon frère Yves* (Paryż 1892). Oficerem marynarki był też Claude Farrere. Znajomość Dalekiego Wschodu, szczególnie Indochin spożytkował w swoich powieściach, przykładem tego rodzaju twórczości jest książka *Dix-sept histoires de marins* (Paryż 1921).

Literaturę francuską z przełomu stuleci reprezentują głównie powieści, natomiast przykładów utworów dramatycznych jest niewiele. Autorem trzech sztuk jest Edmond Rostand, neoromantyk piszący wytwornym wierszem o czystej miłości. Pierwszy sukces odniósł, wystawiając komedię *Les Romanesques* w Comédie-Française. W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się jej wydanie paryskie z 1900 roku i tłumaczenie polskie *Romantyczni* (Warszawa 1899). Najbardziej znanym utworem Rostanda jest komedia bohatera *Cyrano de Bergerac*, która nadal cieszy się wielką popularnością w teatrach, a nawet była kilkakrotnie ekranizowana. W tym wypadku także mamy dwa wydania: wydanie paryskie z 1898 roku i wersja polska z 1899 roku, która ukazała się we Lwowie nakładem Dyrekcji Teatru hr. Skarbka. W tym samym czasie co *Cyrano de Bergerac* powstała sztuka *La Samaritaine* (Paryż 1898), w której główną rolę na premierze w 1897 roku grała Sarah Bernhardt. Nie spotkała się z uznaniem twórczość teatralna André Gide'a, wybitnego prozaika, krytyka i teoretyka literatury. Jego utwór *Król Kandaules* napisany około

1899 roku nie zyskał uznania krytyki. W księgozbiórze Dąbczańskiej znajduje się jego wersja niemiecka *Der König Candaules* (Lipsk 1905).

5.8.3. Inne literatury

W bibliotece Heleny Dąbczańskiej oprócz literatury francuskiej i polskiej jest wiele dzieł należących do innych literatur. Tworzą one wyróżniającą grupę oznaczoną w aneksie symbolem H. 3 (715 książek). Na tę liczbę składają się przede wszystkim utwory literackie, ale także publikacje o charakterze historycznym, krytyczno-interpretacyjnym, niekiedy dotyczące wielu literatur. Najliczniej jest reprezentowana niemiecka literatura piękna (191 pozycji), następne 142 pozycje należą do literatury angielskiej, 99 pozycji do literatury włoskiej, 61 literatury starożytnej, 44 literatury rosyjskiej, 21 literatury austriackiej, 16 literatury amerykańskiej, 13 literatury hiszpańskiej, 12 literatury szwedzkiej, 8 do literatury norweskiej, 6 do literatury szwajcarskiej, po 5 pozycje z literatury belgijskiej, duńskiej i szkockiej, po 4 pozycje z literatury arabskiej, perskiej i rumuńskiej, po 3 pozycje z literatury holenderskiej i portugalskiej, po 2 pozycje z literatury chińskiej i irlandzkiej, po jednej pozycji z literatury bułgarskiej, czeskiej, estońskiej, indyjskiej, japońskiej, niderlandzkiej i węgierskiej.

Spośród literatury niemieckiej zwracają uwagę dzieła przedstawiciela epoki oświecenia Christopha Martina Wielanda. W bibliotece Dąbczańskiej występuje 38 woluminów *Sämmtliche Werke* (Wiedeń 1811) zbierających dorobek pisarza. Między utworami opublikowanymi oddzielnie jest popularny poemat epicki *Oberon* (Lipsk 1898) oraz powieść satyryczna *Les Abdérites* (Paryż 1802). Wieland, używając antycznego kostiumu, wyśmiał w niej wady drobnomieszczaństwa niemieckiego, takie jak zadufanie, pedanteria, obłuda moralna i krytykanctwo. Z kolei okres „burzy i naporu” reprezentują dzieła Johanna Wolfganga von Goethego oraz Friedricha Schillera opublikowane jako wielotomowe wydawnictwa, na przykład *Goethe's sämmtliche Werke* (Stuttgart 1840) w 40 częściach oraz 21 tomów *Sämmtliche Werke* (Gratz 1834–1838) Schillera. Zupełnie inny rodzaj twórczości uprawiał współczesny Goethemu August Lafontaine. Pisał bardzo popularne w tamtym czasie powieści sentymentalne i dydaktyczne ukazujące życie domowe. W księgozbiórze Dąbczańskiej są między innymi dwie jego książki w języku francuskim: *La Prison*

d'état ou La Jeunesse de Gustave (Paryż 1822) oraz *Le Fils d'adoption ou Amour et coquetterie* (Paryż 1804). Wśród literatury niemieckiej XIX wieku najliczniejsze są powieści autorów, których twórczość nie wytrzymała próby czasu. Do nich należą powieści historyczne Karla Spindlera, na przykład *Der Jesuit* (Stuttgart 1832); powieści dla młodych dziewcząt Eugenie Marlitt, na przykład *Goldelse* (Lipsk 1880); powieści Georga Ebersa popularyzującego wiedzę o starożytnym Egipcie, na przykład *Eine aegyptische Königstochter* (Stuttgart 1880), *Uarda* (Stuttgart–Lipsk 1886), *Homo sum* (Stuttgart 1895) oraz najbardziej znana powieść Friedricha Spielhagena *Sturmflut* (Lipsk 1890). Najwybitniejszym niemieckim poetą wieku XIX był Heinrich Heine. Jego zbiór wierszy *Buch der Lieder* (Lipsk 1837) należy do najpopularniejszych. Źródłem inspiracji dla poety były pieśni ludowe, których ton i pierwotną naiwność starał się oddać. W księgozbiornie znajdują się dwa wydania tego tomiku, jedno ukazało się w Lipsku w 1837 roku, drugie w Berlinie w 1902 roku. Między literaturą nowszą wyróżniają się naturalistyczne dramaty Gerharta Hauptmanna wzorowane na sztukach Ibsena. Jednym z pierwszych jego utworów był dramat społeczny *Vor Sonnenaufgang*; berlińska publikacja z 1899 roku, którą miała Dąbczańska, jest ósmym wydaniem tego dzieła. Miano najgłośniejszego i najważniejszego utworu Hauptmanna zyskała sztuka *Tkacze* ukazująca powstanie tkaczy śląskich w 1844 roku. Kolekcjonerka posiadała ten dramat w języku polskim, wydany w Londynie w 1898 roku przez Wydawnictwo Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich, oraz trzydzieste pierwsze już wydanie w języku oryginału: *Die Weber* (Berlin 1904), a to świadczy o wielkiej popularności tej sztuki.

Literatura angielska również tworzy wyróżniającą grupę książek, a wśród nich dają się zauważyć autorzy, których utwory są szczególnie liczne. Przyjmując kolejność chronologiczną, można zauważyć, że wiek XVII reprezentuje John Milton i cztery wydania jego poematów. Najśłynniejszym z nich jest *Raj utracony*. Poeta opisuje w nim idealny świat sprzed upadku człowieka, wykazując się ogromną wiedzą o świecie antycznym i mitologii. W bibliotece Dąbczańskiej są trzy wydania tego utworu z XIX wieku, na przykład w języku włoskim: *Il Paradiso perduto di Giovanni Milton* (Mediolan 1881) z pięknymi czarno-białymi ilustracjami. Tematykę poematu Milton kontynuował w *Raju odzyskanym*, książka ta pochodzi z biblioteki Krosnowskich i została wydana w Krakowie w 1792 roku przez Antoniego Grebla. Wiek XVIII to głównie powieści

Henry'ego Fieldinga. Wśród nich jest utwór z początkowego okresu twórczości: *Avantures de Joseph Andrews* (Genewa 1781), w którym autor wyśmiewa fałszywą etykę i sentymentalizm w twórczości innych pisarzy. Polska adaptacja tego utworu została opublikowana w Supraślu w 1787 roku pod tytułem *Książdz wikary i przyjaciel jego*. Z biblioteki Mniszchów pochodzi arcydzieło Fieldinga: *Histoire de Tom Jones ou L'Enfant trouve* (Londyn 1751) oraz napisana później *Amélie* (Neuchatel 1773). Z epoką romantyzmu związane są nazwiska George'a Byrona i Waltera Scotta. Pierwszy z nich z perspektywy polskiej recepcji literatury angielskiej uważany jest za największego poetę romantycznego. W bibliotece kolekcjonerki znajdują się między innymi zbiory jego dzieł w języku francuskim i niemieckim, na przykład *Lord Byrons poetische Werke in acht Bänden* (Stuttgart 1893) oraz *Don Žuan lorda Bajrona* (Tarnopol 1863), w którym poeta ujawnił w pełni poczucie humoru i talent satyryczny. Wśród 42 książek Waltera Scotta tylko jedna jest w języku angielskim. To powieść poetycka *The Lady of the Lake* (Londyn 1811) z pierwszej fazy twórczości Scotta. Później autor zwrócił się ku powieściom historycznym, które przetłumaczone na język francuski docierały do Polski. Z dużego dorobku pisarza wartość nieprzemijającą zachowały między innymi: *Waverley*, *Ivanhoe*, *Kenilworth*, *Rob Roy*, *Quentin Durward*. Wszystkie te powieści znajdują się w bibliotece Dąbczańskiej, a ponadto inne, mniej znane, na przykład do Korduli Potockiej wcześniej należały: *Charles le Temeraire ou Anne de Geierstein, la fille du Brouillard* (Paryż 1829) oraz *Histoire d'Ecosse racontée par un grand-père à son petit-fils* (Paryż 1828); w książce *Le Chateau dans la Vendée* (Paryż 1831) złożyła podpis Antonina Krosnowska. Wśród literatury XIX wieku wyróżniają się powieści Edwarda Bulwer-Lyttona, polityka i pisarza, autora powieści obyczajowych, sensacyjno-kryminalnych, historycznych, dramatów i komedii. Jedną z jego najbardziej znanych powieści jest *Les Pélerins aux bords du Rhin* (Paryż 1829), z kolei *Devereux* (Paryż 1829) z biblioteki K. Potockiej to powieść historyczna.

Na przełomie wieku XIX i XX tworzyli Rudyard Kipling i Artur Conan Doyle. Powieści Kiplinga, które są w księgozbiórce Dąbczańskiej, na zawsze weszły do repertuaru literatury młodzieżowej: *Le Second livre de la jungle* (Paryż 1899) oraz *Le Livre de la Jungle* (Paryż 1899). Zawdzięczają to poetyckiej ekspresji, a także głębokiemu przejęciu się autora losami dziecka na tle egzotycznej przyrody. Z kolei *Listy z Japonii* (Warszawa–Kraków 1904) są wynikiem pracy Kiplinga jako korespondenta „The

Pioneer”. Arthur Conan Doyle pisał powieści historyczne, sensacyjne i fantastyczno-naukowe. Sławę zapewniły mu utwory o tematyce detektywistycznej z głównym bohaterem Sherlockiem Holmesem. Przykładem powieści historycznej jest *Un drame sous Napoléon Ier* (Paryż 1901) z czasów napoleońskich, tej epoce Doyle poświęcił jeszcze kilka innych książek. Natomiast *Round the fire stories* (Lipsk 1908) to zbiór opowiadań.

W grupie książek włoskich występuje wiele dzieł dawnych autorów i niejednokrotnie są to odmienne wydania tego samego utworu. Poeemat *Orland szalony*, najznakomitszy utwór w dorobku Lodovica Ariosta, występuje w sześciu różnych wydaniach. Trzy publikacje pochodzą z XVII wieku, najstarsza z nich to *Orlando furioso* z 1603 roku wyprodukowana w Wenecji w drukarni Felice Valgrisi. Oprócz *Orlanda szalonego* najślawniejszym utworem poetyckim w XVI wieku była *Jerozolima wyzwolona* Torquato Tassa ukazująca końcowy etap pierwszej krucjaty zakończonej zdobyciem Jerozolimy. Z sześciu wydań tego arcydzieła najstarsze jest w języku włoskim: *La Gerusalemme liberata* (Wenecja 1628). Na uwagę zasługuje również książka zatytułowana *Delle Opere di Torquato Tasso con le controversie sopra La Gerusalemme liberata...* (Wenecja 1740), zawierająca analizy dzieła i komentarze wielu autorów. Literatura epoki oświecenia to przede wszystkim dramaty muzyczne Pietra Metastasio i komedie Carlo Goldoniego. Metastasio za życia cieszył się sławą największego poety włoskiego, lecz jego twórczość dotyczy przede wszystkim teatru. Napisał wiele wierszowanych tekstów do dramatów muzycznych. Muzykę do jego librett pisali najlepsi kompozytorzy epoki. Melodramaty Metastasio wystawiano w Polsce, tłumaczono, a także naśladowano. W bibliotece Dąbcańskiej znajduje się libretto wydane przez Michała Grölla *L'Opera Sémiramis reconnue* (Warszawa 1760) w roku jej wystawienia na dworze Augusta III. Na uwagę zasługuje również pięciotomowe wydanie utworów Metastasia: *Opere del signore abate Pietro Metastasio romano, poeta cesareo* (Rzym 1756). Z kolei Carlo Goldoni był autorem bardzo popularnych komedii znanych również w Polsce, tłumaczył je między innymi Wojciech Bogusławski. W księgozbiórze występują cztery jego sztuki objęte tytułem wspólnym *Capolavori di Carlo Goldoni* wydane w Trieście w 1857 roku.

Oprócz utworów Metastasia liczne są libretta wydane we Lwowie, których autorzy tworzyli w XVIII i XIX wieku. Należą do nich: *Lukrecja Borgia* (1850) Felice Romaniego; *Bal maskowy* (1873) Antonia Sommy;

Łucja z Lammermooru (1877) Salvatora Cammaraniego; *Violetta* (1877) Francesca Marii Piavego; *Don Juan czyli Gość Kamienny* (1879) Lorenza Da Pontego; *Manon Lescaut* (Lwów 1895) Giuseppe Giacosa; *Trubadur* (Lwów 1900) Leona Emmanuela Bardarego i Salvatora Cammaraniego oraz *Ernani* (Lwów 1900) Francesca Marii Piavego.

Ostatnią większą grupę tworzą dzieła autorów starożytnych. W tej klasie publikacji zwracają uwagę najstarsze wydania. Z 1577 roku pochodzi druk zatytułowany *Dionysii Lambini Monstroliensis regii professoris in Q. Horatium Flaccum ex fide atqve autoritate complurium librorum manuscriptorum [...] commentarii* (Frankfurt nad Menem, Officina Typographica Andreae Wecheli). Zawiera on nie tylko utwory Horacego, rzymskiego poety, ale także komentarze krytyczne i interpretacyjne. Wiersze Stacjusza, poety z Neapolu: *Papinii Statii Opera quae extant omnia* zostały wyprodukowane w 1609 roku przez Lazarusa Zetznera, nakładcę działającego w Strasburgu. Zbiór listów Cycerona pod tytułem *Epistolarum ad familiares* nadanym przez humanistów został wydany w Bassano w 1650 roku przez drukarza i nakładcę Antonio Remondiniego. Z kolei *Rozmowy listowne albo Heroin z kawalerami korespondencja* (Warszawa 1695) Owidiusza zostały przetłumaczone na język polski przez poetę Wojciecha Stanisława Chrościńskiego i wydane przez Drukarnię Pijarów. Owidiusz był popularnym poetą w Polsce, jego utwory przekładano już XVI wieku¹²³. Z XVIII wieku pochodzi sześć pozycji z biblioteki Mniszchów, ich autorami są: bajkopisarz Fedrus (*Fables et contes*, Paryż 1754); poeta Horacy (*Les Poesies d'Horace*, Paryż 1728), filozof i poeta Lukrecjusz (*Lucrèce*, Paryż 1768); komediopisarz Terencjusz (*Publii Terentii Afri Comoediae*, Londyn 1751); poeta Wergiliusz (*P. Virgilii Maronis opera*, Amsterdam 1724).

5.8.4. Językoznawstwo

Publikacje przydzielone do działu Językoznawstwo w aneksie oznaczono symbolem H. 4; jest ich 61. Książki starsze odnoszą się na ogół do języka greckiego, łacińskiego i francuskiego, natomiast nowsze najczęściej

¹²³ K. Magnowska, *Ovidius Naso*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Warszawa 2001, s. 363–366.

przedstawiają zagadnienia związane z językiem francuskim. Najstarszą książką w tej grupie jest gramatyka języka greckiego Niclasa Cleynaertsa, profesora greki i hebrajskiego w Louvain: *Graecae linguae institutiones cum schollis et praxi Petri Antesignani* (Frankfurt nad Menem 1601), wydrukowana w firmie Claudius Marnius & heredes Ioannis Aubrii. Trzecia część trójjęzycznego słownika-skarbca Grzegorza Knapiusza: *Thesaurus adagiorum Polono-Latino-Groecorum R.P. Gregorii Knapii* pochodzi z 1632 roku, została wyprodukowana w krakowskiej drukarni Franciszka Cezarego. W trzecim tomie jezuita zebrał przysłowia polskie, moralne sentencje i dowcipne powiedzenia, które oddał w języku łacińskim i greckim, a także uzupełnił komentarzem. Z biblioteki de Witte pochodzi poradnik językowy *Remarques sur la langue française utiles à ceux qui veulent bien parler et bien écrire* (Paryż 1672). Napisał go Claude Favre de Vaugelas, językoznawca, członek Akademii Francuskiej. W następnych stuleciach pojawiły się liczne słowniki francuskie. Jako przykład podamy: trzytomowy *Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots françois tant vieux que modernes et les termes des sciences et des arts...* (Rotterdam 1708) Antoine'a Furetière'a, który pisał również wiersze i powieści; z księgozbioru Mniszchów pochodzi egzemplarz słownika Pierre'a Richeleta *Dictionnaire portratif de la langue françoise, extrait du grand dictionnaire de Pierre Richelet* (Lyon 1756); trzy tomy słownika synonimów autorstwa Gabriela Girarda *Dictionnaire universel des synonymes de la langue française* (Paryż 1801) należały wcześniej do Korduli Potockiej.

Między publikacjami znajdują się podręczniki do nauki języków wydane w latach 70. XIX wieku, kiedy Dąbczańska odbywała edukację. Wyróżniają się książki Pierre'a Larousse'a przybliżające gramatykę języka francuskiego. Są to między innymi: *La Lexicologie des écoles cours complet de langue française et de style* (Paryż 1878) kupiona w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego oraz *Exercices d'orthographe et de syntaxe* (Paryż 1876) z odbitą pieczętką księgarni Karola Wilda.

Wśród prac polskich autorów, których jest niewiele, na uwagę zasługuje książka profesora Antoniego Małeckiego zaprzyjaźnionego z ojcem Dąbczańskiej. W egzemplarzu *Gramatyki historyczno-porównawczej* (Lwów 1872) występuje dedykacja dla Antoniego Dąbczańskiego: *Wielm[oznemu] Panu Antoniemu Dąbczańskiemu w dowód wysokiego poważania, ofiarowuje autor*. Profesor Małecki napisał również *Gramatykę języka polskiego* służącą jako podręcznik w szkołach średnich. Książka

Gramatyka języka polskiego dla użytku szkół elementarnych (Kraków 1872) Władysława Lercla jest przeróbką pracy Małeckiego dokonaną za jego zgodą. Podręcznik Lercla stanowił krok w kierunku uporządkowania zasad pisowni i terminologii wykładanych na różnych poziomach nauczania. Autorem innego podręcznika jest wybitny pedagog Ignacy Boczyliński. Jego *Zasady gramatyki języka polskiego* (Warszawa 1874) również opierały się na pracy Małeckiego.

* * *

Helena Dąbczańska zgromadziła w bibliotece bardzo dużo tekstów literackich, głównie autorów europejskich tworzących w wieku XIX i na początku następnego. Znaczną część w tym dziale zajmują utwory pisarzy polskich, chociaż nie jest to najliczniejsza grupa. W okresie utraty niepodległości wyróżnia się kilka epok literackich, w bibliotece Dąbczańskiej znajdują się utwory twórców, którzy zajęli trwałe miejsce w historii literatury polskiej, a także pisarzy drugorzędnych i dzisiaj zupełnie zapomnianych. Do tych wielkich należy Adam Mickiewicz, którego utwory cieszyły się szczególną popularnością wśród społeczeństwa. Początkowo znano tylko jego wiersze, *Grażynę*, *Konrada Wallenroda*, natomiast *Pan Tadeusz* długo czekał na uznanie¹²⁴. Dopiero w okresie pozytywizmu doceniono to arcydzieło i zadbaną o pozostałą twórczość Mickiewicza. Pewien udział miało w tym lwowskie środowisko literackie i naukowe, a szczególnie Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, o czym pisano w rozdziale drugim. W bibliotece Dąbczańskiej uznanie dla wielkiego poety wyraża się w dużej liczbie jego utworów w języku polskim i francuskim, lwowskich wydań dzieł Mickiewicza, a także licznych prac przyczynkarskich. Do lepszego poznania twórczości Juliusza Słowackiego przyczynił się profesor Małecki, który napisał pierwszą monografię poety i wydał z rękopisów wiele jego utworów. Niektóre pojedyncze tytuły ukazały się w serii „Biblioteka Mrówki”. Bardzo popularnym pisarzem w drugiej połowie XIX wieku był J.I. Kraszewski; jego powieści osiągały rekordowe nakłady¹²⁵, ciągle były wznawiane i wydawane w zbiorach.

¹²⁴ K. Małeczynska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 21–22.

¹²⁵ Tamże, s. 23.

W bibliotece Dąbczańskiej książki Kraszewskiego również tworzą najliczniejszą grupę. Oprócz Kraszewskiego z entuzjazmem czytano powieści warszawskich autorów, Sienkiewicza, Orzeszkowej i Prusa¹²⁶. Od lat 70. szczególnie fascynowano się twórczością Sienkiewicza¹²⁷, bardzo popularne były *Trylogia* i *Krzyżacy*¹²⁸, jednak w księgozbiornie Dąbczańskiej niewiele jest pozycji tych poczytnych pisarzy. Z późniejszych wybitnych twórców na uwagę zasługuje obecność w bibliotece powieści Reymonta, Irzykowskiego, Tetmajera, Przybyszewskiego, brakuje natomiast dzieł Stefana Żeromskiego, Wacława Berenta czy Władysława Orkana.

W grupie literatury polskiej daje się zauważyć związek wielu autorów ze Lwowem lub w ogóle z Galicją. Przejawia się to nie tylko w faktach biograficznych, ale także znajduje odzwierciedlenie w ich twórczości. W odniesieniu do utworów poetyckich ten drugi przypadek ilustruje obecność w księgozbiornie poetów zaliczanych do tak zwanej szkoły ukraińskiej na podstawie odmienności ducha i stylu związanego z określonym regionem. Cechami charakterystycznymi tej twórczości są dzikość, ponurość, styl zawiły i nieporządnym¹²⁹. W bibliotece Dąbczańskiej znalazło się wiele utworów Seweryna Goszczyńskiego, Antoniego Malczewskiego, Józefa Bohdana Zaleskiego, Michała Czajkowskiego, Aleksandra Grozy, Henryka Rzewuskiego i Lucjana Siemieńskiego uważanych za głównych przedstawicieli tej szkoły. Bardzo liczne są zbiorki poetów z kręgu galicyjskiego, którzy tworzyli za życia kolekcjonerki. Do nich należeli: Władysław Bełza, Maria Bartusówna, Stanisław Grudziński, Józef Orłowski, Jan Styka, Władysław Stebelski, Włodzimierz Zagórski oraz z późniejszego okresu Stanisław Barącz, Józef Jedlicz, Kazimierz Lewandowski, Stanisław Rossowski oraz Maryla Wolska.

Cechą charakterystyczną literatury polskiej zgromadzonej przez Dąbczańską jest zamięłowanie kolekcjonerki do historii. W księgozbiornie znajduje się bardzo dużo powieści i opowiadań historycznych, a także sztuk teatralnych o tematyce historycznej. Oprócz utworów Kraszewskiego występują powieści Henryka Rzewuskiego, Zygmunta Kaczkowskiego,

¹²⁶ E. Skorupa, *Książka jako źródło siły moralnej narodu*, [w:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej*, red. M. Kocójowa, Wrocław 1991, s. 150.

¹²⁷ K. Małczyńska, *Książki i biblioteki...*, s. 23.

¹²⁸ I. Domańska-Kubiak, dz. cyt., s. 93–94.

¹²⁹ Z. Lewinówna, *Ukraińska szkoła*, [w:] *Literatura polska*, t. 2 s. 517.

Józefa Dzierzkowskiego, Jana Czyńskiego, Michała Czajkowskiego, Ignacego Chodźki, Feliksa Bernatowicza, Konstantego Majeranowskiego, Marii Pomezkańskiej, Teodora Jeske-Choińskiego, Adama Krechowickiego i Bohdana Jaxy-Ronikiera. Autorami mniejszych form prozatorskich, opowiadań, szkiców są między innymi: Antoni Józef Rolle, Kajetan Suffczyński, Paulina Dzieduszycka, Teresa Wodzicka, Kazimierz Wodzicki, Aleksander Wybranowski. Tematykę historyczną w dramacie reprezentują sztuki Mikołaja Bołoz Antoniewicza, Benedykta Filipowicza, Bronisława Komorowskiego, Gabrieli Puzyniny i Stanisława Wyspiańskiego. Licznie występująca w księgozbiórze literatura historyczna ukazuje pewną cechę twórczości, nie tylko literackiej, w okresie po powstaniu styczniowym. Dawnymi dziejami zajmowali się nie tylko historycy, ujęcia historyczne były charakterystyczne dla prac z zakresu literatury, plastyki, estetyki, a także bibliografii, czego przykładem jest bibliografia retrospektywna Karola Estreichera¹³⁰.

W księgozbiórze lwowskiej kolekcjonerki występuje bardzo dużo książek, których autorów uważa się obecnie za drugorzędnych lub zapomnianych. Ich nazwiska pojawiały się w odniesieniu do utworów prozatorskich i lirycznych, ale najpełniej można to przedstawić na przykładzie dramatu. Oprócz sztuk tak znanych osób, jak: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Kamil Norwid, Józef Korzeniowski, Aleksander Fredro, Józef Bliziński, Zygmunt Kawecki, Gabriela Zapolska, Jan August Kisielewski, Stanisław Przybyszewski, Stanisław Wyspiański, Lucjan Rydel, Adolf Nowaczyński, Dąbcańska zgromadziła publikacje dramaturgów związanych głównie z lwowskim teatrem i dzisiaj raczej już niewystawianych. Do tej grupy należą sztuki Stanisława Dobrzańskiego, Jana Aleksandra Fredry, Władysława Koziębrodzkiego, Mieczysława Dzikowskiego, Ryszarda Ruszkowskiego, Zygmunta Bytkowskiego-Bromberga, Cezarego Jellenty, Ksawerego Milieskiego, Antoniny Petrykiewicz, Konstantego Srokowskiego, Arnolda Szyfmana, Jerzego Żuławskiego. Obecność wielu tekstów przedstawień teatralnych nie jest czymś niezwykłym w bibliotece wielkiej miłośniczki teatru. Natomiast duża liczba publikacji drugorzędnych twórców z kręgu galicyjskiej literatury wydaje się przejawem zjawiska charakterystycznego dla czasów, w których żyła

¹³⁰ A. Potocki, *Polska literatura współczesna*, cz. 1, Warszawa 1911, s. 23.

Dąbczańska. Modne było bycie literatem, rynek księgarski zalewały często grafomańskie druki, zachwianiu uległa proporcja między liczbą piszących i czytających¹³¹.

W okresie postyczeniowym również literatura została włączona do programu realizującego cele społeczne¹³². Księgozbiór zawiera liczne publikacje objęte tytułami serii, które wydawano, aby upowszechnić znajomość twórczości wybitnych autorów polskich, a także obcych. Bardzo popularną i tanią serią była „Biblioteka Mrówki” zainicjowana przez A.D. Bartoszewicza w 1869 roku. Objęła ona utwory poetów i pisarzy od czasów najdawniejszych aż po Młodą Polskę. Dąbczańska posiadała wydania z lat 1868–1877. Mniej liczne są pozycje innych lwowskich serii, między innymi „Biblioteki Polskiej” i „Biblioteki Powieści, Podróży, Pamiętników, Opowiadań Historycznych” wydawanych przez W. Gubrynowicza i W. Schmidta oraz „Biblioteka Klasyków Polskich” H. Altenberga. Uwagę przyciągają oprawy książek w serii „Biblioteki Pisarzy Polskich” publikowanej w Lipsku przez firmę F.A. Brockhaus. Płócienną okładkę zdobią złożone kompozycje z elementów o patriotycznej treści (sztandar, orzeł, armata, skrzydła husarii).

Literatura obca w księgozbiorze Dąbczańskiej liczebnością przewyższa znacznie literaturę polską i jest bardzo różnorodna. Utwory pochodzą z wielu epok literackich, jednak najliczniejsze są z XIX i z początku XX wieku. Wśród autorów występują nazwiska pisarzy, poetów i dramaturgów na stałe zapisane w historii literatury. Dąbczańska posiadała ich najwybitniejsze dzieła, a także te mniej znane czy nawet niedokończone. Oprócz tego bardzo liczne są w bibliotece publikacje popularne w swoim czasie, a dzisiaj zupełnie zapomniane. Wśród literatury dominują gatunki epickie (powieści, opowiadania, szkice) o bardzo zróżnicowanej tematyce i poetyce. Odmiany powieści takie jak: społeczno-obyczajowa, historyczna, fantastyczna, sensacyjna, kryminalna, podróżnicza i inne, reprezentują różne poziomy kultury literackiej, począwszy od literatury elitarnej po piśmiennictwo rozrywkowe. Powieść jest najbardziej dynamicznie rozwijającym się gatunkiem literatury nowożytnej¹³³ i w zbiorze Dąbczańskiej zjawisko to znajduje odzwierciedlenie.

¹³¹ E. Skorupa, dz. cyt., s. 149.

¹³² W. Dynak, *Serie wydawnicze*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 88o.

¹³³ J. Sławiński, *Powieść*, [w:] *Literatura polska*, t. 2, s. 210–211.

Wśród literatury obcej ogromną przewagę mają książki francuskie; potwierdza to ogólnie znany pogląd o ogromnym wpływie kultury francuskiej na życie polskie; utrzymywał się on od oświecenia przez następne stulecie, by po epoce pozytywizmu przybrać łagodniejsze formy¹³⁴. Związki z innym piśmiennictwem były znacznie słabsze, ale rozwijały się dzięki kontaktom naukowym i literackim, podróżom do Europy Zachodniej, głównie Francji, Włoch, nierzadko Niemiec i Anglii. Od lat 60. XVIII stulecia rozwijał się import książek zagranicznych, który po utracie niepodległości nieco osłabł, by ponownie wzrosnąć po 1815 roku¹³⁵. Osiemnastowieczne katalogi księgarskie druków obcojęzycznych, katalogi wypożyczalni książek oraz ówczesne inwentarze biblioteczne wskazują, że do Polski docierały szybko wszystkie najwybitniejsze lub najmodniejsze pozycje literatury obcych. Produkcja wydawnicza Zachodu (szczególnie Francji) reprezentowana jest we wspomnianych katalogach bardzo obficie¹³⁶. W bibliotece Dąbczańskiej zjawisko to dobrze ilustrują książki z biblioteki Mniszchów. Są to głównie osiemnastowieczne wydania literatury francuskiej: powieści M.J. Riccoboni, dzieła Rousseau i Voltaire'a, utwory sceniczne P. Beaumarchais'go, A. Pirona, M.J. Sedaine'a, J.J. Vadé. Liczne są wydania paryskie z XVIII wieku autorów starożytnych (Horacy, Lukrecjusz, Fedrus, Wergiliusz) oraz modne powieści angielskie H. Fieldinga i S. Beringtona. W XIX wieku literatura obca również szybko docierała na ziemię polskie, utwory francuskie nadal czytywano w oryginale, w księgarniach sprzedawano głównie romanse francuskie¹³⁷. W latach 30. tego wieku, kiedy zaczęła się rozwijać powieść, wielkim powodzeniem cieszyły się romanse P. de Kocka. Książki należące do Korduli Potockiej wydane za granicą na początku XIX wieku są doskonałym przykładem recepcji literatury w środowisku zamożnych kobiet. Są to głównie francuskie powieści (Staël, Genlis, H. Balzac, P. Kock, G. Sand, P. Lacroix) oraz angielskie (M. Hamilton, L. Aikin, W. Scott,

¹³⁴ A. Kowalczykowa, *Francusko-polskie związki literackie*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 305–310.

¹³⁵ Z. Sinko, *Kontakty literackie za granicą*, [w:] *Słownik literatury polskiego...*, s. 289–292.

¹³⁶ Tamże, s. 292.

¹³⁷ A. Kowalczykowa, *Francusko-polskie związki literackie*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 309.

E.G. Bulwer-Lytton). Z innych literatur zwracają uwagę powieści amerykańskiego pisarza J.F. Coopera. Podobny repertuar tworzą książki z biblioteki Krosnowskich, podpisane przez Antoninę Krosnowską. Należą do niego utwory francuskie (L.Ch. de Belleval, A. de Custine, Sophie Gay, A. Gottis, E. Sue, É. Vod'art) i angielskie (M.G. Lewis, W. Scott) opublikowane na początku XIX stulecia. Literaturę zagraniczną Dąbcańska nabywała, nie tylko korzystając z okazji, jak to było w wypadku kilku księgozbiorów magnackich, ale mogła ją także znaleźć w antykwariatach i księgarniach. Znaki proveniencyjne wskazują lwowskie firmy dostarczające literatury wydanej za granicą. Liczne są w książkach pieczętki księgarni Czajkowskiego & Seyfartha. Placówka przyjmowała druki w komis, miała licznych przedstawicieli w kraju i za granicą (Paryż, Wiedeń, Lipsk)¹³⁸. Dąbcańska zakupiła tam między innymi powieści wydane w Paryżu: S. Ségur *Le Général Dourakine* (1869), L. Tołstoja *Sonate a Kreutzes* (1890) oraz M. Prévosta *Léa* (1900). Dzieła obce oferowała księgarnia K. Wilda posiadająca dział antykwaryczny, czytelnie i wypożyczalnie książek polskich, francuskich, niemieckich i angielskich. Popularne powieści Comtessy Dash *Mercédés* (Bruksela 1857) oraz Edmonda About *L'Infâme* (Paryż 1867) pochodzą od Wilda. Firma Gubrynowicz i Schmidt przejęła po Wildzie nakłady i wypożyczalnię, w jej ofercie także były publikacje zagraniczne. Dąbcańska kupiła tam między innymi francuską powieść H. Gréville'a *Chénerol* (Paryż 1892), Tołstoja *Les Cosaques* (Paryż 1886), niemieckiego pisarza J. Stindeggo *La Famille Buchholz* (Paryż 1886) oraz włoską powieść A. Caccianiga *Il dolce far niente* (Mediolan 1884). Słynna powieść Kiplinga *Le Second livre de la jungle* (Paryż 1899) pochodzi z Księgarni Polskiej Połonieckiego obejmującej między innymi dział wydawnictw zagranicznych w językach niemieckim, francuskim, angielskim i innych. Francuska powieść J.M. Vilborta *Les Héroines* (Paryż 1864) została kupiona w antykwariacie A. Menkesa.

W bibliotece Dąbcańskiej literatura obca występuje głównie w języku francuskim. Odnosi się to zarówno do utworów napisanych we Francji, jak i w innych krajach. Literatura angielska trafiała do polskiego

¹³⁸ W. Wyrzykowska-Malczevska, *Seyfarth Gustaw*, [w:] *SPKP*, red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972, s. 810.

czytelnika przeważnie w przekładach na język francuski¹³⁹. W księgozbiornie aż 109 utworów angielskich zostało przetłumaczonych na francuski. Dzieła w innych językach również tłumaczono na ten język, na przykład z literatury niemieckiej 39 pozycji, starożytnej 31, włoskiej 20, rosyjskiej 19, amerykańskiej 14, arabskiej trzy. Stosunkowo niewiele jest przekładów na język polski. Z literatury francuskiej tylko 38 pozycji, niemieckiej 14, włoskiej 14, angielskiej 11, starożytnej 5. Nie świadczy to o tym, że w Polsce takich przekładów robiono niewiele. Od dawna tłumaczono dzieła wybitne lub budzące szersze zainteresowanie, nie tylko z zakresu literatury, a od połowy XVIII wieku proces ten bardzo się nasilił¹⁴⁰. W repertuarze wydawniczym Galicji, w czasach kiedy Dąbczańska tworzyła bibliotekę, udział literatury francuskiej był bardzo duży¹⁴¹. W kolekcji Dąbczańskiej jednak utwory, które już dawno miały swój odpowiednik polski, występują w języku francuskim lub innym obcym. Wpłynęło na to parę czynników. Sama kolekcjonerka znała kilka języków, odbywała podróże do krajów europejskich, w trakcie których odwiedzała antykwariaty i nabywała zagraniczne książki. Otaczała się ludźmi dobrze urodzonymi, ale przede wszystkim wykształconymi, dla których czytanie w obcych językach nie stanowiło żadnego problemu. Księgozbiór Dąbczańskiej świadczy o żywym uczestnictwie Polaków w kulturze europejskiej, szczególnie od czasów stanisławowskich, kiedy zaczęto nadrabiać zaległości spowodowane niefortunnymi rządami Sasów. Zjawisko to miało zasięg ograniczony, obejmowało magnaterię, szlachtę i ludzi wykształconych. Proweniencje świadczą, że z tych kręgów wiele książek trafiło do biblioteki Dąbczańskiej. W XIX wieku w ziemiańskich dworach na porządku dziennym było czytanie książek w języku francuskim, niemieckim czy angielskim¹⁴². Książki Dąbczańskiej w pewnym stopniu są odbiciem zainteresowań zamożnych ziemian żyjących na Kresach. Przykład takiej mentalności można znaleźć na Podolu w XIX wieku:

¹³⁹ Z. Sinko, *Kontakty literackie za granicą*, [w:] *Słownik literatury polskiego...*, s. 293.

¹⁴⁰ Tamże, s. 293–297.

¹⁴¹ M. Rausz, *Książka francuska w repertuarze wydawniczym Galicji (1864–1914)*, [w:] *Kra-ków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 4, red. J. Jarowiecki, Kra-ków 1999, s. 74–87.

¹⁴² I. Domańska-Kubiak, dz. cyt., s. 93–94.

Pan Mikołaj Czarnomski, zwolennik i wielbiciel kultury francuskiej, pilny czytelnik dzienników, chciwie śledzący za wszystkim, co literatura narodów cywilizowanych wydała w dziedzinie filozofii, nauk społecznych lub beletrystyki, znawca i wielki miłośnik muzyki klasycznej, przyczynił się do tego, że w tej Capui, jaką był Czarnomin, kwitł jednocześnie kult starożytnej Hellady i Akademii Francuskiej, na podłożu miłości Ojczyzny i wierności Kościołowi katolickiemu¹⁴³.

Dąbczańska rozpoczęła tworzenie biblioteki od zakupu pięknie wydanych i tanich dzieł Szekspira, Lessinga i Schillera w języku niemieckim. Stanowiły one załóżek największego działu w jej bibliotece. Przez następne lata kolekcjonerka wybierała literaturę piękną z rozproszonych księgozbiorów, asortymentu księgarni i antykwariatów, prawdopodobnie przywoziła ją też z podróży. Wszystko to świadczy, że utwory literackie bardzo ją interesowały, nie tylko te zaliczane do klasyki literatury, ale także te dostarczające rozrywki, wyśmiewane przez krytyków. Dużą grupę tworzy literatura, której twórcy mieszkali we Lwowie lub jego okolicach.

5.9. Historia. Archeologia

W dziale dziewiątym oznaczonym w aneksie symbolem „I” występują książki z zakresu historii i archeologii (1248 pozycji). Duże grupy tworzą publikacje dotyczące historii Polski, a także innych krajów europejskich i pozaeuropejskich. Mniej jest wydawnictw na temat historii powszechnej i starożytnej oraz archeologii. W zebranym piśmiennictwie można wyróżnić dzieła o charakterze naukowym i popularnonaukowym, źródła historyczne, biografie osób wybitnych i zasłużonych oraz pamiętniki zawierające relacje z uczestnictwa w wydarzeniach historycznych.

¹⁴³ M. Sobański, *Śp. P. Maria z Czarnomskich hrabina Stanisławowa Wodzicka*, Kraków 1929, s. 9.

5.9.1. Historia Polski

Wśród 359 tytułów z zakresu historii Polski przeważają prace, które pojawiły się u schyłku oświecenia, w XIX wieku i na początku następnego stulecia. Zaczynijmy od książek, do powstania których przyczynił się król Stanisław August. W 1775 roku zlecił on Adamowi Naruszewiczowi napisanie wielkiego opracowania dziejów Polski. Naruszewicz potraktował zlecenie bardzo poważnie, a zbieranie materiałów zajęło mu blisko dziesięć lat. Dzieło wielotomowe *Historia narodu polskiego* zaczęło się ukazywać od tomu drugiego. W bibliotece Dąbczańskiej występuje następne wydanie pod tytułem *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa* (Warszawa 1803) obejmujące tomy od drugiego do siódmego. Tom pierwszy ukazał się już po śmierci Naruszewicza w 1824 roku, jego pierwsze wydanie również posiadała kolekcjonerka. Prace nad historią Polski kontynuowali członkowie Towarzystwa Przyjaciół Nauk, między innymi Jan Albertrandi oraz Julian Ursyn Niemcewicz. Albertrandi, współzałożyciel i pierwszy prezes TPN, na zlecenie króla od dawna zbierał materiały historyczne stanowiące podstawę jego książek. Opisał dzieje panowania Władysława Jagiełły, Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta, Aleksandra, Henryka Walezjusza, a także Stefana Batorego. W bibliotece Dąbczańskiej znajdują się następujące tytuły: *Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Alexandra Jagiellończyków* (Warszawa 1827); z księgozbioru Krosnowskich pochodzi *Panowanie Henryka Walezjusza i Stefana Batorego, królów polskich wyjęte z rękopisów...* (Warszawa 1823) oraz *Panowanie Kazimierza Jagiellończyka* (Warszawa 1826). Niemcewicz, trzeci z kolei prezes TPN, wziął też udział w pisaniu *Historii narodu polskiego*, przygotował trzytomowe *Dzieje panowania Zygmunta III* (Warszawa 1818–1819).

Historiografię romantyzmu reprezentuje osiem prac Joachima Lelewela, najwybitniejszego historyka epoki, a także teoretyka tej dziedziny wiedzy. Do bardzo znanych utworów należy synteza historii narodowej do 1795 roku pod tytułem *Dzieje Polski synowcom przez stryja potoczny sposobem opowiedziane* (Poznań 1859). Napisał ją Lelewel w 1829 roku w Warszawie z myślą o młodym czytelniku, który zgodnie z poglądami Lelewela powinien znać historię. Jej przybliżeniu służą ukazanie przede wszystkim zagadnień węzłowych, urozmaiconych fragmentami obrazowymi, i prosty język. Dąbczańska posiadała dziewiąte wydanie

opublikowane w 1859 roku w Poznaniu. Po upadku powstania listopadowego Lelewel w 1831 roku emigrował do Paryża, a następnie Brukseli, gdzie zajął się intensywnie pracą naukową. Kontynuował między innymi badania nad średniowieczem, a ich wynikiem jest czterotomowe wydawnictwo *Polska wieków średnich* (Poznań 1846–1851); w bibliotece Dąbczańskiej zachował się tylko tom drugi i trzeci. Na emigracji działał zaprzyjaźniony z Lelewelem Leonard Chodźko, publicysta i wydawca, popularyzator sprawy polskiej głównie we Francji. Z biblioteki Krosnowskich pochodzą dwa tomy pierwszego wydania *Histoire des legions polonaises en Italie sous le commandement du général Dombrowski* (Paryż 1829), natomiast z księgozbioru po Wszelaczyńskim kolekcjonerka wybrała dzieło redagowane przez Chodźkę: *La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque...* (Paryż 1836–1845). Jest to publikacja informacyjno-propagandowa mająca w formie atrakcyjnej czytelniczo przybliżyć Francuzom materiały dotyczące Polski współczesnej i dawnej.

W drugiej połowie XIX wieku na ziemiach polskich powstały różne szkoły historyczne grupujące historyków mających podobne poglądy. W bibliotece Dąbczańskiej występują dzieła autorów związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim, którzy tworzyli krakowską szkołę historyczną. Są to prace Waleriana Kalinki i Józefa Szujskiego. Było to ugrupowanie konserwatywne patrzące bardzo krytycznie na dzieje Polski. Przyczyny upadku dawnej Rzeczypospolitej upatrywali w wadliwym ustroju, anarchii, braku poszanowania władzy państwowej wśród szlachty. Walerian Kalinka badał głównie historię Polski końca XVIII wieku oraz XIX wieku. W latach 1891–1902 ukazało się dwunastotomowe wydanie jego prac pod tytułem *Dzieła* nakładem Spółki Wydawniczej Polskiej działającej w Krakowie. Kalinka przeprowadził w nich głęboką analizę wewnętrznych przyczyn upadku Polski i rozbiorów, wskazując jednocześnie drogę odrodzenia. W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się kilka tomów tej publikacji: tom 1: *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta* (1891); tom 3: *Pisma pomniejsze. Cz. 1* (1892); tom 6: *Sejm Czteroletni. Ks. 3* (1895); tom 10: *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim* (1898); tom 11: *Pisma pomniejsze. Cz. 3* (1900). Jednym z najwybitniejszych przedstawicieli krakowskiej szkoły historycznej był Józef Szujski. Uprawiał różne rodzaje twórczości, ale sam uważał się za historyka. Utwory literackie traktował jako sposób na wyrażanie poglądów ideologicznych i naukowych. Z jego bogatego dorobku w tym dziale znajduje się głośna

broszura *Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważeniu w chwili obecnej* (Kraków 1867). Omówił w niej założenia programowe galicyjskich konserwatystów zwanych później stańczykami.

Na początku XX wieku część historyków Uniwersytetu Jagiellońskiego odeszła od pesymistycznej interpretacji dziejów Polski, tworząc tak zwaną nową krakowską szkołę historyczną. Do tej grupy należeli między innymi Waław Sobieski i Waław Tokarz. Sobieski interesował się szczególnie wiekami XVI i XVII. W tym zakresie mieszczą się książki znajdujące się w księgozbiórze. W publikacji *Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III-go* (Warszawa 1902) historyk przedstawił życie religijne w siedemnastowiecznej Polsce, używając niekiedy stylu powieściowego. Późniejsza książka *Trybun ludu szlacheckiego* (Warszawa 1905) jest wynikiem pracy nad wydaniem korespondencji Jana Zamoyckiego, wybitnego męża stanu i protektora humanizmu. Z kolei dwutomowa książka Waława Tokarza ukazuje działalność Hugona Kołłątaja po upadku insurekcji kościuszkowskiej aż do jego śmierci. Praca *Ostatnie lata Hugona Kołłątaja (1794–1812)* (Kraków 1905) została wydana nakładem Akademii Umiejętności, która ją nagrodiła.

Ze środowiskiem warszawskich historyków związani byli Adolf Pawiński i Aleksander Kraushar. Pawiński był wykładowcą w Szkole Głównej, a następnie w rosyjskim Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, zasłużył się jako jeden z najwybitniejszych wydawców źródeł. W książce *Młode lata Zygmunta Starego* (Warszawa 1893) także umieścił uzupełnienia zawierające wyciągi z ksiąg rachunkowych oraz ciekawe dokumenty, na których oparł swoją pracę. Aleksander Kraushar z wykształcenia był prawnikiem, po uzyskaniu niezależności materialnej oddawał się pracy literackiej i badaniom historycznym. Jego pasją było wertowanie starych książek, czasopism i materiałów znajdujących się w archiwach i zbiorach prywatnych. Uzyskane materiały wykorzystał w kilku obszernych monografiach z dziejów Polski XVI–XVIII wieku. W bibliotece Dąbcańskiej znajdują się między innymi: *Dzieje Krzysztofa z Arciszewa Arciszewskiego* (Petersburg 1892–1893), *Frank i frankiści polscy 1726–1816* (Kraków 1895), *Książę Repnin i Polska w pierwszym czteroleciu panowania Stanisława Augusta (1764–1768)* (Warszawa 1900).

W bibliotece Dąbcańskiej liczną grupę tworzą publikacje autorów, którzy pracowali w różnych lwowskich instytucjach lub zamieszkiwali w Galicji. Są wśród nich zarówno profesorowie Uniwersytetu

Lwowskiego, jak i historycy amatorzy. W tej grupie znajduje się Franciszek Siarczyński, który pod koniec życia przybył do Lwowa, żeby zostać pierwszym dyrektorem Ossolineum w latach 1827–1829. Siarczyński miał już za sobą duży dorobek naukowy, kiedy skoncentrował swoje zainteresowania i studia na epoce Zygmunta III. Wynikiem tych badań było czterotomowe dzieło *Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego*. W bibliotece kolekcjonerki znajdują się dwie pierwsze części wydane we Lwowie w 1828 roku jeszcze za życia autora. Pozostałe tomy ukazały się znacznie później¹⁴⁴. Z Ossolineum związany był również Karol Szajnocha, historyk, pisarz i zastępca kustosa w latach 1853–1858. Większość dzieł historycznych Szajnochy można określić jako historyczne opowiadania o wielkich walorach literackich, dzięki czemu zyskały ogromną poczytność, były także źródłem inspiracji dla pisarzy, między innymi Henryka Sienkiewicza¹⁴⁵. Jego *Dzieła* w dziesięciu woluminach ukazały się w Warszawie w latach 1876–1878 nakładem Józefa Ungera. Wśród nich jest jedna z najbardziej rozpoznawalnych prac Szajnochy: *Jadwiga i Jagiełło 1374–1413*. Urodzony we Lwowie Henryk Schmitt dzielił czas na działalność polityczną, publicystyczną i badania historyczne. Historię Polski zainteresował się już jako młody człowiek, potem miał możliwość korzystania z rękopisów Aleksandra Batowskiego i zbiorów Czartoryskich w Paryżu, systematycznie pracował również w Ossolineum. Własnym nakładem wydawał w zeszytach *Rys dziejów Narodu Polskiego od najdawniejszych czasów znanych do roku 1763* (Lwów 1855–1857). Była to popularna historia Polski przedstawiona zgodnie z koncepcją Lelewela. Następne książki powstały po upadku powstania styczniowego, kiedy Schmitt w sposób szczegółowy zajął się okresem oświecenia; są to trzytomowe *Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane przeważnie na niewydanych dotąd źródłach* (Kraków 1866–1867) oraz *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego* (Lwów 1868–1880). W Kamieńcu Podolskim na stałe osiadł Antoni Józef Rolle, gdzie praktykował jako lekarz i kontynuował działalność pisarską. W bibliotece Dąbcańskiej oprócz wymienianych wcześniej *Opowiadań historycznych* występuje drugie wydanie dzieła w trzech tomach *Zameczki podolskie na kresach*

¹⁴⁴ J.A. Kosiński, *Franciszek Siarczyński*, [w:] *Portrety ossolińskie*, s. 33–40.

¹⁴⁵ Z. Arct, *Karol Szajnocha*, [w:] *Portrety ossolińskie*, s. 92–96.

multańskich (Warszawa 1880) opublikowane przez firmę Gebethnera i Wolffa. W jednej z części przedstawił historię twierdzy w Kamieńcu Podolskim i jej komendantów. Stanisław Schnür-Peplowski, zanim oddziedziczył pokaźny majątek, pracował jako urzędnik w Bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego. Wielką poczytnością cieszyły się jego prace dotyczące Galicji, kilka z nich poświęcił rabacji 1846 roku. Książka *Życie za wolność. Opowieść z przeszłości Galicji* (Lwów 1897) zawiera biografię bohatera tych wydarzeń, Teofila Wiśniowskiego, straconego w 1847 roku. Równie chętnie były czytane jego prace przypominające walki o niepodległość; do tej grupy należy publikacja „*Jeszcze Polska nie zginęła*”. *Dzieje legionów polskich. Opowieść dziejowa z lat 1796–1806* (Kraków 1897). Schnüra-Peplowskiego interesowały postacie z życia politycznego, nakreślił między innymi życiorys Józefa Bema: *Ojciec Bem. Opowieść dziejowa* została wydana przez Wilhelma Zukerkandla w 1896 roku w Złoczowie w ramach serii „Biblioteka Powszechna” jako nr 176. Autorem książki *Marcin Kromer. Historyk polski XVI wieku* (Kraków 1883) jest Ludwik Finkel, rektor Uniwersytetu Lwowskiego, twórca „Bibliografii Historii Polskiej”. Na podstawie tej pracy uzyskał stopień doktora filozofii. Z kolei Aleksander Czołowski i Franciszek Jaworski byli pracownikami archiwum miejskiego. Broszura Czołowskiego *Jan III i jego pomnik we Lwowie* (Lwów 1898) powstała z okazji odsłonięcia pomnika w 1898 roku. Historyk omawia w niej znaczenie Jana III Sobieskiego w dziejach Polski i jego związki z Lwowem, a także historię pomnika. Franciszek Jaworski był znawcą swojego regionu i zręcznym popularyzatorem przeszłości. W książce *Królowie polscy we Lwowie* (Lwów 1906) opisał pobyty władców w tym mieście, od Kazimierza Wielkiego do Stanisława Leszczyńskiego. Źródła lwowskie dostarczyły dużo ciekawego materiału, na podstawie którego Jaworski namalował stronę obyczajową tych wydarzeń.

Niewiele jest w bibliotece Dąbcańskiej utworów mówiących o miastach i regionach należących kiedyś do Rzeczypospolitej. Oprócz wymienianej już wcześniej pracy Ignacego Drexlera *Wielki Lwów* (Lwów), z dedykacją dla Dąbcańskiej, w bibliotece występują między innymi: *Wiadomość o mieście Płocku* (Warszawa 1821) historyka Wincentego Hipolita Gawareckiego, *Nowogródek w XIX wieku* (Lwów 1902) Edwarda Bonifacego Pawłowicza, działacza społecznego na Litwie i kustosa Muzeum Lubomirskich we Lwowie, oraz *Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia*

(Lwów 1905) Józefa Czerneckiego, profesora gimnazjum we Lwowie. W okresie zaborów wydawano książki przypominające historię miast i miasteczek, ich krajobraz i najważniejsze zabytki, a także okolicę. Sens pisania takich prac wyłożył J. Czernecki: „Wypadki takie godne są wspomnienia i odświeżenia w pamięci, aby nawiązać przerwana lub rozjaśnić przyćmioną tradycję, bo znajomość dziejów miejscowych ożywia przywiązanie do gniazda rodzinnego, a tem samem staje się potężną podniętą miłości ojczyzny”¹⁴⁶.

Między publikacjami z zakresu historii Polski wyróżniają się źródła stanowiące podstawę badań nad przeszłością. Oprócz wymienionych w dziale *Nauki społeczne* dawnych aktów prawnych w bibliotece Dąbcańskiej znajdują się kroniki, zbiory dokumentów, a przede wszystkim listy osób, które pełniły ważne funkcje w życiu politycznym kraju. Podamy kilka przykładów, zaczynając od *Kroniki* (Warszawa 1764) Marcina Bielskiego. Wydanie to zostało uzupełnione przez Franciszka Bohomolca do czasów Augusta III i stanowi tom pierwszy *Zbioru dziejopisów polskich*. Henryk Schmitt opublikował własnym nakładem *Źródła odnoszące się do pierwszego okresu panowania Stanisława Augusta po rok 1773* (Lwów 1884). Aleksander Kraushar w dwutomowym zbiorze *Miscellanea archiwalne* (Warszawa 1910–1911) przybliżył materiały do historii Polski od XVI do XVIII wieku znajdujące się w Archiwum Głównym Warszawskim. W serii „Biblioteka Dzieł Wyborowych” ukazała się korespondencja ostatniego króla Polski z jego sekretarzem: *Stanisław Poniatowski i Maurycy Glayre. Korespondencja dotycząca rozbiorów Polski* (Warszawa 1901). Antoni Muchliński ogłosił listy Władysława IV z autografów znajdujących się w Bibliotece Cesarskiej w Petersburgu: *Listy Władysława IV do Krzysztofa Radziwiłła* (Lwów 1864), nakładem Zelmana Igła. W dwusetną rocznicę odsieczy wiedeńskiej wydano listy króla Jana III do dowódcy chorągwi husarskiej: *Listy Jana Sobieskiego do Aleksandra Polanowskiego i niektóre szczegóły z życia jego* (Kraków 1884).

Bardzo liczne są w tym zbiorze biografie wybitnych Polaków z dalszej i bliższej przeszłości. W tytułach książek występują nazwiska: Józef Bem, Zbigniew Oleśnicki, Jerzy Ossoliński, Józef Poniatowski, Lew Sapieha, Franciszek Smolka, Jan Śniadecki, Jan Zamoyski i inni. W czasach utraty

¹⁴⁶ J. Czernecki, *Brzeżany*, Lwów 1905, s. 1.

niepodległości szczególną czcią otaczano Tadeusza Kościuszkę. Także w bibliotece daje się zauważyć mnogość publikacji dotyczących jego osoby i powstania 1794 roku. Jedną z najwcześniejszych biografii nosi tytuł *Tadeusz Kościuszko czyli Dokładny rys jego życia* (Wrocław 1827). Napisał ją Karl Falkenstein, niemiecki bibliotekarz, który przez dwa lata spotykał się z Kościuszką w szwajcarskim mieście Solura. Franciszek Rychlicki zbierał pamiątki związane z wielkim Polakiem, a pod koniec życia opublikował książkę *Tadeusz Kościuszko i rozbiór Polski* (Kraków 1871), żeby oddać mu hołd i zachować o nim pamięć. Generał Franciszek Paszkowski znał Kościuszkę osobiście, zbierał materiały o nim, co ułatwiał mu sam naczelnik. Publikacja zatytułowana *Dzieje Tadeusza Kościuszki, pierwszego naczelnika Polaków* (Kraków 1872) ukazała się zgodnie z wolą autora po jego śmierci i zjednała mu dużą popularność. Maria Wysłouchowa napisała *O Kościuszkowskim powstaniu z roku 1794* (Lwów 1894) z okazji setnej rocznicy powstania. W ten sposób, jak zaznaczyła we wstępie, składa hołd pamięci bohatera, a przypomnienie jego sławnych czynów ma współczesnych pobudzić do walki z przemocą, aż do chwili odzyskania wolności.

Dużą grupę wśród dzieł historycznych tworzą pamiętniki, wspomnienia i dzienniki. Ich autorzy zazwyczaj zdają relacje z ważnych wydarzeń, w których uczestniczyli. Jednym z najdawniejszych pamiętników jest *Dziennik wyprawy Stefana Batorego pod Psków* (Kraków 1894) wydany przez Spółkę Wydawniczą Polską w opracowaniu edytorskim Aleksandra Czuczynskiego. Autorem jest Jan Piotrowski, sekretarz kancelarii królewskiej, który towarzyszył Batoremu w wyprawie pod Psków w latach 1581–1582. Przebywając w otoczeniu kanclerza i hetmana Jana Zamoyskiego, „dzień za dniem” pisał listy do marszałka Andrzeja Opalińskiego przebywającego w kraju. Powstał w ten sposób swoisty pamiętnik pełen rzeczowych i dokładnych wiadomości, a także obrazów życia obozowego, trafnych charakterystyk osób, niekiedy zabarwionych humorem. O wydarzeniach z następnego stulecia mówi książka *Jan Stefan Wydzga i jego pamiętnik spisany podczas wojny szwedzkiej od roku 1655 do 1660* (Warszawa 1852). Wymieniony w tytule autor w czasie potopu szwedzkiego był sekretarzem wielkim koronnym Jana Kazimierza. Adam Kaczurba wydał we Lwowie całość *Pamiętników* (1882) Jędrzeja Kitowicza w obrębie serii „Biblioteka Uniwersalna Arcydział Polskich i Obcych”. W bibliotece Dąbczańskiej z czterech tomów zachował się

tylko pierwszy i trzeci. Kitowicz objął narracją czasy od połowy panowania Augusta III do końca konfederacji barskiej. *Pamiętniki* są autentycznym świadectwem swoich czasów, oddają sposób myślenia i życia wielu grup społecznych w osiemnastowiecznej Polsce.

Dziewiętnastowieczne relacje osobiste, które są bardzo liczne, na ogół dotyczą udziału w zrywach narodowych, a także pobytu na zesłaniu. O powstaniu listopadowym pisał dramatopisarz i poeta Franciszek Wężyk, który do Warszawy przybył w maju 1831 roku (mianowany senatorem-kasztelanem) i uczestniczył w pracach władz powstańczych. Opowiada o tym w książce *Powstanie Królestwa Polskiego w roku 1830 i 1831. Pamiętnik spisany w r. 1836* (Kraków 1895). Dowódca oddziału powstańczego, Karol Różycki, na emigracji we Francji spisał swoje wspomnienia pod tytułem *Powstanie na Wołyniu czyli Pamiętnik Pułku Jazdy Wołyńskiej uformowanego w czasie Wojny narodowej Polskiej przeciw despotyzmowi tronu rosyjskiego 1831 roku* (Bourges 1832). Józef Patelski uczył się w szkole podchorążych w Warszawie, kiedy wybuchło powstanie. Wziął w nim udział razem z kolegami, walczył w wielu bitwach, został odznaczony Złotym Krzyżem *Virtuti Militari*. O tych wydarzeniach napisał we *Wspomnieniach wojskowych Józefa Patelskiego z lat 1823–1831* (Wilno 1914). Adolf Jabłoński był więziony dwa lata w warszawskiej cytadeli za czytanie literatury pochodzącej z emigracji, następnie skazano go na karną służbę w wojskach orenburskich. W pamiętniku *Dziesięć lat niewoli moskiewskiej* (Kraków 1901) opisał pobyt w Uralsku, Orsku i Ileckoj Zaszczycie. Uczestnikiem powstania styczniowego był prawnik i publicysta Tadeusz Skałkowski. Brał udział w ataku na Miechów, walczył w kompanii strzelców Dzieci Tarnowskie dowodzonej przez Antoniego Uhmę. Ciężko ranny przebywał w jednym z dworów, do niewoli rosyjskiej trafił po ujęciu go przez chłopów. Jako obywatel austriacki został z niej zwolniony. Wydarzenia te zrelacjonował w publikacji *Szkice z niedawnej przeszłości. 1863–1864* (Lwów 1867).

5.9.2. Historia poszczególnych krajów

Książek dotyczących historii poszczególnych krajów, także pozaeuropejskich, jest 744, stanowią one 60% działu Historia. Archeologia. Oprócz dzieł o charakterze naukowym bardzo liczną grupę stanowią

pamiętniki i biografie sławnych postaci. Autorami dzieł historycznych są zarówno znani historycy, jak i osoby, których prace nie są oceniane zbyt wysoko. Wyróżniającą grupę tworzą publikacje wybitnych historyków francuskich z XIX stulecia. Należy do nich polityk i historyk François Guizot. W bibliotece Dąbczańskiej występują między innymi dwa jego główne dzieła: piąte wydanie *Histoire générale de la civilisation en Europe* (Paryż 1842), należące wcześniej do krewnych kolekcjonerki, o czym świadczy podpis Leśkiewicz, oraz czterotomowe *Histoire de la civilisation en France* (Paryż 1874). W obu tych pracach autor zajął się wnikliwie położeniem stanu trzeciego, co doprowadziło go do wniosku, że nie jest on jednolitą grupą społeczną, lecz wewnątrz niego także rozgrywają się konflikty socjalne. Politykiem i historykiem był również Adolphe Thiers. Dwie jego najważniejsze publikacje dotyczą niezbyt odległych wydarzeń, rewolucji francuskiej, ustanowienia przez Napoleona I rządów konsulatu (1799–1804), a następnie cesarstwa zakończonego wraz z klęską pod Waterloo. Ósme wydanie *Histoire de la Révolution française* (Bruksela 1845) pochodzi z książek po Laskiewiczach, natomiast sześć tomów *Histoire du Consulat et de l'Empire* (Bruksela 1847–1862) należało kiedyś do Leoncjusza Wybranowskiego. To ostatnie dzieło było wielką apologią Napoleona Bonapartego, autor cenił go za wewnętrzne uporządkowanie Francji i nadanie jej pozycji mocarstwa. W okresie swojego premierostwa Thiers sprowadził szczątki cesarza z Wyspy Świętej Heleny do Paryża. Kolejna publikacja nosi tytuł *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (Paryż 1877). Jej autor, niezależny pisarz Augustin Thierry, uważał, że historii nie należy ukazywać poprzez dzieje władców i wybitnych jednostek. Za prawdziwą uznawał historię ludu tworzącego stan trzeci, z podbojów wczesnego średniowiecza wywodził nierówności społeczne, które w jego epoce przerodziły się w walkę klasową¹⁴⁷. Jules Michelet, podobnie jak Thierry, uważał lud za zbiorowy podmiot dziejów. Jego najwybitniejszym dziełem jest wielotomowa *Histoire de France*. W księgozbiórce Dąbczańskiej występują wydania różnych części tego obszernego dzieła, na przykład *Histoire de France jusqu'au XVIe siècle* (Paryż 1852), *Louis XV et Louis XVI* (Paryż 1867), *Richelieu et la*

¹⁴⁷ J. Serczyk, *25 wieków historii*, Toruń 1994, s. 257–258.

Fronde (Paryż 1862). W bibliotece liczne są prace Victora Duruy, historyka, a także ministra oświaty w latach 60. XIX stulecia. Niektóre z nich trafiły do niej za pośrednictwem księgarni Karola Wilda, między innymi *Histoire de France du moyen age et de temps modernes* (Paryż 1870) oraz *Histoire des temps modernes depuis 1453-jusqu'à 1789* (Paryż 1872). Książki te mogły w domu Dąbczańskich służyć jako podręczniki historii, podobnie jak bogato ilustrowane cztery tomy *Histoire populaire de la France* (Paryż 1862–1863).

Na temat historii Anglii jest znacznie mniej publikacji. Jedną z nich jest praca żyjącej w epoce oświecenia Catherine Macaulay: *Histoire d'Angleterre depuis l'avènement de Jacques I jusqu'à la révolution* (Paryż 1791–1792). Książka ukazuje polityczną historię Wielkiej Brytanii, począwszy od objęcia rządów przez Jakuba I w 1603 roku aż po rewolucję angielską (1640–1660). Autorka już po opublikowaniu pierwszego tomu stała się sławna, a jej utwór cieszył się dużą poczytnością. W księgozbiorze Dąbczańskiej w poszczególnych tomach widnieje proveniencja Krosnowskich. Do tej rodziny należała również książka zatytułowana *Histoire du règne de Guillaume III* (Paryż 1857), której autorem jest polityk i historyk Thomas Babington Macaulay. Stanowi ona ostatnią część niedokończonego dzieła *Dzieje Anglii od wstąpienia na tron Jakuba II*. Autor przedstawił wydarzenia historyczne bardzo szczegółowo i sugestywnie, uważał bowiem, że historyk powinien oddziaływać na wyobraźnię czytelnika. Utwór ten cieszy się ciągle niesłabnącym powodzeniem u anglosaskich czytelników. François Guizot po powrocie z Anglii, gdzie przebywał z powodów politycznych, napisał kilka prac na temat historii tego kraju. W bibliotece Dąbczańskiej znajdują się dwa tomy *Histoire d'Angleterre depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'avènement de la reine Victoria* (Paryż 1877).

Wśród książek z zakresu historii Niemiec znajduje się praca znanego historyka niemieckiego Georga von Belowa: *Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum* (Bielefeld 1898). Ilustruje ona zainteresowania badawcze uczonego skupione na ustroju państwowym i społecznym między innymi w miastach średniowiecznych Niemiec. Z kolei trzy tomy popularnego wydawnictwa *Illustrierte Geschichte Deutschlands* (Stuttgart 1887) w opracowaniu Theodora Ebnera wyróżniają się pięknymi ilustracjami. Wykonali je niemieccy artyści, a przedstawiają one portrety władców, bitwy i inne wydarzenia z historii narodu.

Hiszpanii dotyczy praca wybitnego historyka brytyjskiego okresu oświecenia Williama Robertsona. Sześciotomowe dzieło *Histoire du règne de l'empereur Charles-Quint* (Paryż 1771) należy do najważniejszych w dorobku badacza. Przedstawił w nim okres w dziejach Hiszpanii, kiedy na tronie zasiadał Karol V. Publikacja ta, podobnie jak inne tego autora, została oparta na materiałach źródłowych poddanych krytycznej ocenie. Jej wartość obniża przekonanie, że historia to opowieść o czynach dostojnych osobistości, wybitnych jednostek, a sprawy kultury czy gospodarki bywają jedynie wzmiankowane. Przykładem wydawnictwa popularyzującego wiedzę o Hiszpanii jest podręcznik wybitnego pedagoga Tomasza Dziekońskiego: *Historia Hiszpanii podług najlepszych źródeł* (Warszawa 1852–1853); w tekście umieszczono portrety władców.

Między książkami mówiącymi o historii Włoch zwracają uwagę dzieła renesansowych historiografów. Bardzo znana jest praca *Histoire de Florence* (Amsterdam 1694) Niccolò Machiavellego. Obejmuje ona dzieje Italii od upadku cesarstwa rzymskiego do czasów dla autora najnowszych. Pochodzący z Florencji Machiavelli podkreślił rolę i znaczenie miasta w dziejach Włoch. Z biblioteki Mniszchów pochodzi książka innego wielkiego dziejopisa florenckiego: *Histoire des guerres d'Italien* (Londyn 1738) Francesco Guicciardiniego. To jego największe dzieło, zajął się w nim wypadkami z lat 1492–1534, unikał dygresji i nadmiaru szczegółów, koncentrując się na historii kraju, jednostki geograficznej i etnicznej. Z kolei dzieła lekarza i historyka Paolo Giovia: *Pauli Iovii novocomensis Opera quotquot extant omnia* (Bazylea 1578) dotyczą nie tylko historii Włoch, ale także dziejów Europy od końca XV stulecia przez wiek XVI. Na uwagę zasługuje również historia Wenecji w 28 tomach: *Histoire de la République de Venise* (Stuttgart 1829). Jej autorem jest Pierre Daru, polityk związany z Napoleonem I, zajmujący się też historią i literaturą.

W tej grupie książek do rzadkości należą prace polskich autorów. Dwie publikacje, które mogą służyć jako przykład, dotyczą dziejów Litwy. Badaczem dziejów tego kraju był Teodor Narbutt, który po zakończeniu służby w wojsku rosyjskim gospodarował w rodzinnym majątku i zajmował się badaniami historycznymi. Największym jego dziełem były *Dzieje starożytne narodu litewskiego* w dziewięciu tomach, natomiast w bibliotece Dąbczańskiej znajduje się pierwsze wydanie innej książki:

Dzieje narodu litewskiego w krótkości zebrane (Wilno 1847) z pieczętą „rzadkość”. Narbutt spopularyzował w niej swoje poglądy na dzieje Litwy. Jego pracom historycy mają wiele do zarzucenia, jednak przyczyniły się one do rozwoju poczucia narodowego Litwinów. Również w 1847 roku ukazała się w Warszawie książka Kraszewskiego *Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje pieśni, przysłowia, podania itd.* Pisarz, jak zaznaczył we wstępie, chciał odmalować kraj, opowiedzieć jego dzieje, dowieść ich znaczenia, wskrzesić na papierze całość. Tak podjęty zamiar realizuje, wypełniając tom pierwszy wiadomościami o języku Litwinów, ich religii, obyczajach, przysłowiacz i innych zagadnieniach, a tom drugi historią od początku narodu.

Mniej liczne są książki mówiące o historii krajów pozaeuropejskich. Jedną z najstarszych jest *Histoire de la Chine sous la domination des Tartares* (Paryż 1671) należąca wcześniej do Józefa Andrzeja Załuskiego, a później generała de Wittego. Jej autor, francuski misjonarz Adrien Greslon przedstawił w niej siedemnastowieczną historię Chin. Dzieje odkrycia i zasiedlenia Ameryki ukazuje dwutomowa książka *L'Histoire de l'Amerique* (Paryż 1778). Wymieniany wcześniej William Robertson w sposób oryginalny zaprezentował w niej zderzenie dwóch cywilizacji: indiańskich mieszkańców kontynentu amerykańskiego i europejskich zdobywców. Ponadto nasycił dzieło dostępnymi wówczas wiadomościami geograficznymi i etnograficznymi. Z biblioteki Korduli Potockiej pochodzi książka bliżej nieznanego autora D. Dainville'a: *Beautés de l'histoire du Canada, ou, Époques remarquables, traits intéressans, mœurs, usages, coutumes des habitans du Canada, tant indigènes que colons, depuis sa découverte jusqu'à ce jour* (Paryż 1821) ukazująca Kanadę i Indian tam zamieszkujących.

Wśród dzieł z zakresu historii dużą grupę stanowią biografie osób, które zajmowały wysokie stanowiska w hierarchii społecznej. Bardzo liczne są publikacje dotyczące postaci związanych z historią Francji. Przykładem biografii zbiorowej jest dzieło francuskiego pisarza epoki oświecenia Louisa Sébastiena Merciera *Portraits des rois de France* (Neuchâtel 1783). Cztery tomy z księgozbioru de Witte zawierają historię życia i panowania francuskich królów. Z biblioteki Mniszchów pochodzi biografia indywidualna *Histoire de la vie de Henri IV* (Paryż 1766). Richard Girard de Bury, adwokat i historyk, przedstawił w niej sylwetkę króla Henryka IV na tle wydarzeń politycznych. Albert Meyrac, dziennikarz

i folklorysta, jest autorem książki o Królu-Słońce, jego kochankach i wersalskim dworze naśladowanym w całej Europie: *Louis XIV, sa cour, ses maitresses* (Paryż 1911). Ojciec Liévain Bonaventure Proyart był autorem wielu biografii, jedną z nich poświęcił najmłodszej córce Stanisława Leszczyńskiego, Marii, żonie Ludwika XV: *Vie de la reine de France, Marie Lecksinska* (Bruksela 1794). Następna publikacja również dotyczy królewskiej małżonki. Publicysta francuski, Galart de Montjoie, w pracy *Histoire de Marie Antoinette Josephe Jeanne de Lorraine, archiduchesse d’Autriche Reine de France* (Paryż 1797) ukazał życie Marii Antoniny, żony króla Ludwika XVI, aż do jej śmierci na szafocie w czasie rewolucji francuskiej. Objętością zwraca uwagę biografia Napoleona I z księgozbioru Korduli Potockiej. Walter Scott w 18 tomach zatytułowanych *Vie de Napoleon Buonaparte* (Paryż 1827) barwnie opisał życie i dokonania wielkiego wodza.

W księgozbiórze Dąbczańskiej występują także prace biograficzne przybliżające sylwetki osób działających w innych krajach niż Francja. Z biblioteki de Witte pochodzi książka zatytułowana *La Vie de Joseph II Empereur d’Allemagne roi de Hongrie et de Bohème, ornee de son portrait et suivie de notes instructives* (Paryż 1790). Louis-Antoine de Caraccioli, francuski biograf, przedstawił w niej koleje życia i działania polityczne Józefa II, cesarza rzymsko-niemieckiego, syna Marii Teresy. Do profesora Xawerego Liske należała dwutomowa publikacja Jean-Henri Castéra (1749–1838) *Vie de Catherine II, impératrice de Russie* (Paryż 1786) mówiąca o Katarzynie II, cesarzowej Rosji. Żyjący w XVII wieku włoski historyk, Gregorio Leti, napisał biografię Elżbiety I, córki Henryka VIII i Anny Boleyn: *La Vie d’Elizabeth reine d’Angleterre* (Haga 1741). Natomiast François-Auguste Mignet w książce *Histoire de Marie Stuart* (Paryż 1854) ukazał losy królowej Szkocji, straconej przez Elżbietę I. Francuski nauczyciel i tłumacz Jean-Charles Laveaux opracował najbardziej znaną w jego dorobku biografię *Życie Fryderyka II króla pruskiego* (Kraków 1793), którą na język polski przełożył Józef Girtler. Autor umieścił w pracy liczne niepublikowane dotychczas dokumenty i przytoczył wiele anegdot.

W omawianej grupie publikacji duży zbiór tworzą pamiętniki francuskie. Moda na spisywanie wspomnień pod koniec życia upowszechniła się za czasów Ludwika XIV. Z tego okresu pochodzą relacje Antoine’a Aubery’ego, historyka, a także radcy parlamentu i rady króla. W książce

Mémoires pour l'histoire du Cardinal Duc de Richelieu (Kolonia 1667) swoje opowiadanie koncentruje wokół postaci kardynała Armanda Jean du Plesis de Richelieu, twórcy potęgi ówczesnej Francji. Duchowny François-Timoléon de Choisy w pamiętniku *Mémoires pour servir a l'histoire de Louis XIV* (Amsterdam 1727) przedstawił najważniejsze momenty z długiego panowania Ludwika XIV. Z postacią następnego władcy, Ludwika XV, związane są wspomnienia jego kochanki pani Du Barry: *Mémoires historiques de Jeanne Gomar de Vaubernier, comtesse Du Barry, dernière maîtresse de Louis XV* (Paryż 1803). Książka pochodzi z biblioteki Leoncjusza Wybranowskiego. Pierre Besenval był generałem w służbie Ludwika XV i Ludwika XVI, ulubieńcem Marii Antoniny. Jego trzytomowe *Mémoires de M. Le Baron de Besenval* (Paryż 1805) są zbiorem anegdot wydanych pośmiertnie. Z kolei Maria Antonina jest główną bohaterką wspomnień pierwszej damy dworu Madame Campan. Książka zatytułowana *Mémoires sur la vie de Marie-Antoinette, reine de France et de Navarre...* (Paryż 1823) należała do Korduli Potockiej. Ostatnie lata króla Ludwika XVI opisał jego najwierniejszy minister Antoine François Bertrand de Moleville. Kiedy nie udało mu się nakłonić króla do ucieczki, sam wyemigrował do Anglii. Pamiętnik ukazał się w Londynie pod tytułem *Mémoires secretes pour servir a l'histoire de la dernière année du regne de Louis XVI...* (1797). We wspomnieniach z epoki romantyzmu pojawia się Napoleon Bonaparte. Pisał o nim François-René de Chateaubriand w bardzo cenionych przez ówczesną krytykę *Mémoires d'outre-tombe* (Berlin 1850). To nie tylko autobiografia pisarza, ale także barwny i wnikliwy obraz epoki. W części dotyczącej kariery politycznej Chateaubriand poświęca wiele miejsca Napoleonowi. Jako arystokrata widzi w nim parweniusza i uzurpatora, ale jednocześnie docenia jego wielkość, z którą łączy się polityczne znaczenie Francji. Własnością Antoniny Krosnowskiej była wielotomowa książka hrabiny Laure Junot Abrantès, żony generała Junot: *Mémoires de Madame la Duchesse d'Abrantes ou Souvenirs historiques sur Napoléon, la révolution, le directoire, le consulat, l'empire et la restauration* (Paryż 1831). Ostatnie lata Napoleona na Wyspie Świętej Heleny opisał jego lekarz François Antommarchi w relacjach prowadzonych dzień po dniu: *Mémoires du docteur F. Antommarchi ou Les Derniers momens de Napoléon* (Paryż 1825).

5.9.3. Historia powszechna

Zagadnienia z zakresu historii powszechnej występują w 57 książkach oznaczonych symbolem I. 3. Uwagę zwracają wydawnictwa wielotomowe. Przykładem takiej publikacji jest 20 tomów *Histoire moderne des Chinois, des Japonnois, des Indiens, des Persans, des Turcs, des Russiens, etc.* (Paryż 1755–1771). Autorem 12 pierwszych części jest jezuita François-Marie de Marsy, również poeta i gramatyk. Kolejne tomy napisał Adrien Richer, wszechstronny autor, charakterystyczny dla epoki oświecenia. Dzieło zostało pomyślane jako kontynuacja *Histoire ancienne* Charles'a Rollina. Imponuje rozmiarami pierwsze wydanie *Histoire des hommes ou Histoire nouvelle de tous les peuples du monde* (Paryż 1779–1785) z biblioteki Mniszchów. Część dotycząca historii starożytnej (*Partie de l'histoire ancienne*) składa się z 41 tomów, w bibliotece Dąbczańskiej brak trzech pierwszych woluminów i od piątego do dziesiątego. Część mówiąca o historii nowożytnej (*Partie de l'histoire modern*) składa się dziesięciu tomów. Głównym autorem dzieła jest francuski filozof i historyk Jean-Baptiste-Claude Delisle de Sales. Z biblioteki Krosnowskich pochodzi 12 woluminów zatytułowanych *Éléments d'histoire générale* (Wiedeń 1815–1816). Napisał je Claude François Xavier Millot, wykładowca historii w szkołach jezuickich, a także autor opowiadań historycznych. Zakres dzieła jest bardzo szeroki, obejmuje zarówno historię powszechną, jak i starożytną. W księgozbiórce kolekcjonerki znajduje się też 19 tomów pierwszego wydania *F.C. Schlosser's Weltgeschichte für das deutsche Volk* (Frankfurt nad Menem 1844–1856). Dzieło to uważa się za najważniejsze w dorobku wymienionego w tytule Friedricha Christopha Schlossera. Praca przeznaczona była dla czytelników niemających przygotowania naukowego. Wybitny historyk cenił sobie jako źródła pamiętniki, kroniki i dzieła literackie z badanych epok, ponieważ dawały one pojęcie o motywacjach ludzkich czynów. Już wtedy był krytykowany za odchodzenie od reguł postępowania naukowego, jednak jego *Historia świata dla narodu niemieckiego* cieszyła się popularnością i miała wiele wydań również po śmierci autora. Wydawnictwa polskie reprezentują *Dzieje powszechne ilustrowane* (Wiedeń 1894–1901) ogłoszone drukiem przez Franciszka Bondego. Szesnaście tomów napisanych przez różnych autorów zredagował lwowski historyk Ludwik Kubala. Książka zawiera dużo ilustracji

czarno-białych i kolorowych zarówno w tekście, jak i na dodatkowych złożonych kartach.

5.9.4. Historia starożytna

W grupie książek z zakresu historii starożytnej (75 pozycji) znajdują się utwory pisarzy antycznych oraz nowożytnych, głównie z XVIII i XIX wieku. Wiele egzemplarzy należało niegdyś do księgozbiorów magnackich. Licznie reprezentowane są dzieła Józefa Flawiusza, historyka żydowskiego posiadającego rzymskie obywatelstwo. Z biblioteki de Witte pochodzi jego *Histoire des Juifs* (Paryż 1675). Praca obejmuje historię narodu od początku świata do wybuchu powstania przeciwko Neronowi w 66 roku. Egzemplarz *Opera quae extant* (Genewa 1611) należał wcześniej do rodziny Mniszchów. Z kolei łacińska przeróbka *Wojny żydowskiej* zachowana pod imieniem Hegesipposa w bibliotece Dąbcańskiej występuje w wersji niemieckiej: *Egesippi, des hochberühmten fürtrefflichen christlichen Geschichtschreibers fünf Bücher* (Strasburg 1578). Utwory Józefa Flawiusza cieszyły się wielką popularnością wśród chrześcijan. Największym historykiem rzymskim był Tacyt, jego *Opere di G. Cornelio Tacito...* (Wenecja 1644) należały kiedyś do Mikołaja Potockiego, natomiast cztery tomy: *Kaia Korneliusza Tacyta Dzieła wszystkie* (Warszawa 1772–1783) w tłumaczeniu Adama Naruszewicza mają pieczętą z nazwiskiem generała Józefa Bożydara Podhorodeńskiego. Właścicielem *L'Histoire de Thucydide de la Guerre du Péloponèse, continuée par Xénophon* (Amsterdam 1694) Ksenofonta był hrabia Wielhorski. Historyk grecki kontynuował dzieło Tukidydesa zakończone na 411 roku. Pomimo braku obiektywizmu dzieło Ksenofonta traktuje się jako ważne źródło dla lat 411–362 p.n.e. Dziesięć tomów *Dziejów Rzymu od założenia miasta* w języku niemieckim: *Römische Geschichte von Erbauung der Stadt an* (Wiedeń 1798–1799) to główna praca Liwiusza. Historyk rzymski ukazał w niej wielkość dawnego Rzymu i przeciwstawił ją późniejszemu upadkowi. Wierzył, że wskazanie w przeszłości wzorów godnych naśladowania przyczyni się do odrodzenia miasta. W bibliotece zbieraczki znajdują się dwa różne wydania wielotomowych biografii Plutarcha: *Les Vies des hommes illustres de Plutarque* (Paryż 1734) oraz *Biographien des Plutarchs* (Wiedeń 1796). Plutarch ukazywał swoich

bohaterów poprzez ich czyny i działanie. Z dostępnym materiałem historycznym postępował dość swobodnie, często posługiwał się anegdotą. Kreślił przede wszystkim plastyczny i barwny wizerunek człowieka. Porywająca narracja i talent Plutarcha, a także podnoszący na duchu optymizm zapewniły dziełu wielką poczytność.

Mniej liczne są prace autorów nowożytnych, a wśród nich szerszym zakresem wyróżniają się publikacje pisarzy oświeceniowych. Do tej grupy należy między innymi książka zatytułowana *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire Romain* (Paryż 1795) brytyjskiego historyka Edwarda Gibbona. Wykorzystał w niej wszystkie źródła opublikowane i dostępne w XVIII wieku. Interesowały go głównie historia polityczna i wojskowa oraz dzieje urzędzeń państwowych. W książce tej problemy życia społecznego, kulturalnego i gospodarczego występują sporadycznie. Opisał wiele wydarzeń, które dzisiaj uznaje się za przyczyny upadku starożytnego Rzymu, sam jednak nie stworzył całościowej teorii wyjaśniającej to zjawisko. Ten sam temat, ale w wersji popularnej, z położeniem akcentów na najważniejsze czyny wielkich wodzów, podejmuje książka Claude'a François Xaviera Millota w tłumaczeniu Józefa Girtlera: *Historia rzymska* (Kraków 1815). O historii starożytnej Grecji opowiedział John Gillies znany przede wszystkim z dzieł teologicznych w pracy *Histoire de l'ancienne Grèce, de ses colonies et de ses conquêtes, depuis les premiers temps* (Paryż 1787–1788).

Do prac ukazujących szczegółowsze zagadnienia należą monografie dotyczące życia i działalności wybitnych postaci świata starożytnego. O znakomitym wodzu rzymskim Juliuszu Cezarze napisał Richard Girard de Bury w książce *Histoire de la vie de Jules Cesar* (Paryż 1758). O czasach Konstantyna Wielkiego traktuje dzieło Jacoba Burckhardta *Die Zeit Constantins des Grossen* (Lipsk 1898). W publikacji tej uczony przedstawił okres przeobrażeń w cesarstwie rzymskim; oficjalne uznanie religii chrześcijańskiej spowodowało rozpad dotychczasowych struktur społecznych i zmiany w obowiązującym systemie wartości, co było zauważalne w sferze kultury duchowej. Sylwetkę Aleksandra Macedońskiego nakreślił niemiecki archeolog Friedrich Koepp w publikacji *Alexander der Grosse* (Bielefeld 1899) objętej tytułem serii *Monographien zur Weltgeschichte*. W obrębie tej serii tytułu ukazała się również książka Ottona Seecka: *Kaiser Augustus* (Bielefeld 1902). Wydawnictwa te wyróżniają się pięknymi ilustracjami.

5.9.5. Archeologia

Prac z zakresu archeologii jest zaledwie 13. Początki tej dyscypliny naukowej wiążą się z odkryciami dokonanymi w XVIII stuleciu w Herculanium i Pompei. Książka francuskiego architekta i rysownika Jérôme'a Charles'a Bellicarda *Observations sur les antiquités d'Herculanum* (Paryż 1747) zawiera opisy i ilustracje przedmiotów artystycznych odnalezionych w trakcie wykopalisk prowadzonych w miejscu starożytnego miasta zasypanego przez wybuch Wezuwiusza. Kolejna publikacja dotyczy wielkiego odkrycia z następnego stulecia. Niemiecki archeolog amator Heinrich Schliemann na wzgórzu Hisarlik odkopał ruiny Troi, miasta opisanego przez Homera. Dąbczańska posiadała pierwsze wydanie książki: *Troja* (Lipsk 1894), w której entuzjasta antyku opisał przebieg prac, znalezione ruiny oraz skarb Priama. Przykładem mniej licznych polskich publikacji są Adama Kirkora *Pokucie pod względem archeologicznym* (Kraków 1876) oraz Kazimierza Osińskiego *Wykopalisko w Budach Łańcuckich z epoki młodszego okresu Cesarstwa Rzymskiego* (Przemysł 1922). Autor pierwszej z książek z polecenia Komisji Archeologicznej Akademii Umiejętności podróżował po Pokuciu, krańcowej części Galicji, szukając zabytków z epok pierwotnych. Zwiedził dwadzieścia cztery miejscowości, w których oglądał jaskinie, badał grodziska, zamczyska, wały, szańce i mogiły. Z kolei Osiński, kustosz Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej, prowadził wykopaliska w Budach, które zapoczątkował przypadek: przy okazji kopania fundamentów pod dom znaleziono przedmioty z żelaza należące do uposażenia wojownika. Wykopaliska z Bud pochodzą z epoki młodszego okresu cesarstwa rzymskiego, sięgają nawet do kultury wędrówek ludów.

* * *

Kolekcjonerka zgromadziła książki z zakresu historii Polski i innych krajów, także pozaeuropejskich. Autorami prac na temat dziejów Polski są przede wszystkim wybitni uczeni okresu niewoli narodowej, począwszy od A. Naruszewicza, J.U. Niemcewicza, J. Albertrandiego, J. Lelwela, L. Chodźki po przedstawicieli szkół historycznych (krakowskiej, warszawskiej, lwowskiej). Liczne są też prace historyków amatorów.

Publikacje historyczne potwierdzają znany pogląd na funkcję historii w tamtych czasach. Była strażniczką polskiej narodowości, jej badaniem zajmowali się historycy mający odpowiednie wykształcenie i ludzie innych zawodów z entuzjazmem przeszukujący biblioteki, archiwa i księgozbiory prywatne. Wielką wagę przywiązywano do wydawania materiałów źródłowych. Historycy w swoich pracach spierali się o przyczyny upadku Rzeczypospolitej i drogi naprawy tej sytuacji. Jednocześnie w pracach biograficznych ukazywano postacie wybitnych władców, okresy siły i potęgi Polski, bohaterów zrywów powstańczych, te zagadnienia miały jednoczyć naród i podnosić jego ducha. Relacje uczestników wielkich wydarzeń politycznych do dziś są cennym źródłem wiadomości dla badaczy przeszłości, a ponadto wiele z nich jest ceniona za walory literackie.

Książki dotyczące historii innych krajów znacznie przewyższają liczbę publikacji poświęconych dziejom Polski. Wśród nich występują dzieła wybitnych historyków francuskich, angielskich, niemieckich, włoskich i innych, a także prace, które nie zyskały większego uznania. Powstały one głównie w XIX stuleciu. Bardzo liczne są w tym dziale pamiętniki (szczególnie francuskie) i biografie. Tematami bardzo często omawianymi w książkach są życie i dokonania Napoleona I; kult tej postaci trwał w Polsce przez cały wiek XIX¹⁴⁸. Z zakresu historii powszechnej jest wiele wydawnictw wielotomowych, niektóre z nich ograniczają się do przedstawienia biografii wybitnych postaci. W grupie książek mówiących o historii starożytnej występują dzieła autorów z tamtych czasów oraz prace historyków nowożytnych. W niewielkim dziale *Archeologia* znalazły się publikacje będące świadectwem tego, jak rozwijała się ta dyscyplina naukowa, i prace polskich uczonych działających na przełomie wieków XIX i XX.

Helena Dąbcańska we wspomnieniach wymieniła dwa dzieła historyczne, których widok tak ją ucieszył, że zakupiła wszystkie książki oferowane przez sprzedawcę. Chodziło o *Koronę Polski* Kaspra Niesieckiego, genealoga i heraldyka, oraz słowniki historyczne Louisa Moreiego¹⁴⁹. Dzieło Niesieckiego nie zachowało w bibliotece kolekcjoner-

¹⁴⁸ A. Kowalczykowska, *Francusko-polskie związki literackie*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 309.

¹⁴⁹ H. Dąbcańska, *Pamiętnik*, s. 318–319.

ki. W innym miejscu *Pamiętnika* ubolewała nad niszczeniem zabytków historycznych w Galicji. To jedyne świadectwa zainteresowania historią wyrażone bezpośrednio przez kolekcjonerkę. Znacznie więcej mówi o tym zawartość biblioteki, w której dział historyczny zajmuje drugie miejsce pod względem liczby tytułów. W tej grupie znajduje się wiele starych druków (26%); przeważają wydawnictwa zagraniczne, książki wydane na ziemiach polskich stanowią zaledwie 20%, a publikacji w języku polskim jest 26%. Wyjątkowo duża liczba proveniencji świadczy, że Dąbczańska wybrała wydawnictwa historyczne z dawnych księgozbiorów kresowych, a także z innych rozproszonych bibliotek prywatnych. Książki zagraniczne pochodzą też z lwowskich księgarni, które miały bardzo urozmaiconą ofertę. W egzemplarzach widnieją pieczętki firm: Czajkowski & Seyfarth, Karol Wild, Gubrynowicz i Schmidt, Klemens Łukaszewicz, H. Altenberg.

Na zebranie tak wielkiej liczby książek historycznych miały wpływ jeszcze inne czynniki. Helena Dąbczańska wychowała się w domu o tradycjach patriotycznych i sprawy polskie nie były jej obojętne, otaczali ją przyjaciele badający przeszłość (F. Jaworski, A. Czołowski), kolekcjonerzy pamiątek dawnego życia. Sama bardzo wiele ich zebrała. W okresie autonomii galicyjskiej mogły być prowadzone badania historyczne, wydawane źródła historyczne i wspomnienia uczestników powstań, o czym świadczy także zawartość księgozbioru. Antoni Potocki napisał o tych czasach: „Historia ogarnia nas ze wszystkich stron, historia jest żywiołem chwili, jest w atmosferze”¹⁵⁰.

5.10. Czasopisma

W bibliotece Dąbczańskiej znajduje się 160 tytułów czasopism oznaczonych w aneksie literą „J”. Ich zasób jest bardzo zróżnicowany, od pojedynczych zeszytów, po zbiory roczników. Między czasopismami polskimi i zagranicznymi wyróżniają się zespoły poświęcone określonej tematyce. Liczne są wydawnictwa dotyczące sztuki, przeważnie

¹⁵⁰ A. Potocki, dz. cyt., s. 31.

zagraniczne. Należy do nich między innymi magazyn „Deutsche Kunst und Dekoration”. Wydawał go Aleksander Koch w Darmstadt w latach 1897–1934. Kolekcjonerka posiadała tylko dwa woluminy za rok 1898 i 1899. Pismo zamieszczało artykuły na temat pojedynczych artystów, architektury, wystroju wnętrz, technik artystycznych, kształcenia artystów, wystaw w Niemczech i za granicą. Szczególne znaczenie mają w nim piękne ilustracje. Z kolei wydawca z Lipska, E.A. Seemann, w latach 1904–1926 publikował albumowe roczniki „Meister der Farbe” poświęcone europejskiemu malarstwu współczesnemu. Dąbczańska posiadała tomy od roku 1904 do 1916. Roczniki 1905, 1906 wyróżniają się barwną oprawą wykonaną przez Mikołaja Górskiego; okładki pokrywa bladnoróżowy materiał z żółtymi kwiatami, w podobnej tonacji jest papierowa wyklejka. W egzemplarzach występuje rzadko spotykany podpis zbieraczki *Z daru Heleny Dąbczańskiej, 1906 r.* Kilka czasopism pochodzi z Monachium, gdzie znana Akademia Sztuk Pięknych przyciągała artystów, także z ziem polskich. Rocznik „Die Kunst des Jahres” poświęcony był wystawom sztuki niemieckiej. W księgozbiórze znajduje się jedynie tom za rok 1902. Znacznie bogatszy jest zasób tytułu „Die Kunst”. Artykuły omawiają różne zagadnienia z zakresu sztuki. 31 pięknie ilustrowanych tomów mających charakter albumów pochodzi z lat 1900–1918. Franz Hanfstaengl w latach 1889–1912 wydawał „Die Kunst Unserer Zeit”, czasopismo poświęcone wydarzeniom w sztuce współczesnej. Na całość składały się 23 roczniki, z czego kolekcjonerka zgromadziła 21. W Paryżu wychodziło pismo „Les Arts”. Jego wydawcami i współwłaścicielami byli kolejno Michel Manzi (1902–1914) oraz Maurice Joyant (1916–1920). Czasopismo zajmowało się sztukami pięknymi i użytkowymi, zarówno dawnymi, jak i współczesnymi. Zagadnienia omawiano w długich artykułach, bogato ilustrowanych, ponadto zamieszczano coroczny raport z paryskich wystaw. Pismo zajmowało stanowisko konserwatywne wobec zjawisk awangardowych istniejących w Paryżu w okresie jego drukowania. Helena Dąbczańska posiadała woluminy z lat 1902–1907. Propagowaniu sztuki secesyjnej poświęcono wiedeńskie „Ver Sacrum”. Na łamach wykwintnego pisma przedstawiono prace czołowych austriackich artystów. Ich dzieła odzwierciedlają główne cechy stylu secesyjnego. Pismo wychodziło przez pięć lat od 1898 roku. Kolekcjonerka posiadała zeszyty tylko z pierwszego rocznika. Krótko ukazywał się również londyński „The Magazine

of Fine Arts” (1905–1906) poświęcony malarstwu. W bibliotece zachował się ostatni rocznik.

W bibliotece Dąbczańskiej są też periodyki z zakresu muzyki i teatru. Firma Schuster & Loeffler z Berlina i Lipska od 1901 roku wydawała dwutygodnik „Die Music”. Magazyn pod tym tytułem był dostępny na rynku aż do 1943 roku. Jego cechą charakterystyczną były zeszyty specjalne poświęcone kompozytorom, na przykład Wagnerowi, Beethovenowi i innym. Zbieraczka posiadała niepełne roczniki z lat 1901–1903. Polskie wydawnictwa muzyczne reprezentuje warszawski „Ruch Muzyczny” redagowany i wydawany przez Józefa Sikorskiego, kompozytora i krytyka muzycznego. Na łamach tygodnika popularyzowano muzykę i szerzono kulturę muzyczną. W bibliotece znajduje się pełny jego zasób z lat 1857–1861. Wśród czasopism teatralnych jest ostatni zeszyt „Rocznika Teatru Polskiego we Lwowie” z numeracją 1822/1823, zawiera on między innymi wyszczególnienie nowych dzieł dramatycznych granych w latach 1818–1821. Czasopismo ukazywało się od 1814 roku z inicjatywy Sceny Polskiej we Lwowie. W Warszawie Wojciech Szymanowski wydawał i redagował „Świat Dramatyczny”. Jak mówi dodatek do tytułu, pismo poświęcone było teatrowi, jego kronice, literaturze, historii, żywotom, powieściom, humorystyce, nauce i zabawie. Publikacja ukazywała się dwa lub trzy razy w miesiącu w latach 1838–1840. Dąbczańska posiadała tom pierwszy rozpoczynający wydawnictwo.

Odrębną grupę tworzą publikacje kierowane do pań i młodych dziewcząt, na co wskazują tytuły lub tematyka, na przykład moda, robótki i prowadzenie domu. Do Antoniny Krosnowskiej należały wcześniej niektóre z egzemplarzy tworzących zasób „Journal des Dames et des Modes”, czasopisma ukazującego się w latach 1798–1848 we Frankfurcie nad Menem. Dostarczało ono aktualnych wiadomości na temat mody, uzupełnionych pięknymi ilustracjami sukien i kapeluszy. W bibliotece występują woluminy z lat: 1820, 1824 (2 jednostki), 1825, 1828, 1833. Bardzo podobne było pismo „Journal des Dames et des Demoiselles” drukowane w Brukseli w okresie 1833–1896. W księgozbiornie znajduje się sześć tomów oprawionych zeszytów z lat 70. Przykładem paryskiego almanachu jest pięknie oprawiony „Almanach Dèdié aux Demoiselles” z roku 1827. Pod takim tytułem ukazywały się od 1818 roku wydawnictwa, na których zawartość składały się kalendarz i utwory literackie. W zachowanym roczniku były to wiersze. Pod koniec XIX wieku także

w Paryżu wychodziło czasopismo „La Grande Dame”, jak mówił dodatek do tytułu: przegląd elegancji i sztuk. Bogato ilustrowane zeszyty przedstawiały głównie modę. W księgozbiórce zachowało się pięć numerów z lat 1893–1900. Niemieckie czasopisma reprezentuje „Der Bazar”, którego pierwszy numer ukazał się w Berlinie w 1861 roku w wydawnictwie Louisa Schaefera. Publikacja zawierała części poświęcone modzie, robótkom, wykrojom i literaturze. Dąbczańska posiadała woluminy oprawionych numerów z lat: 1865–1870. Pod wdzięcznym tytułem „Cornelia” był publikowany w Darmstadt w latach 1815–1873 almanach dla niemieckich kobiet. Znajdujący się w bibliotece rocznik (1853) oprócz wierszy i opowiadań zawiera artykuły o tematyce religijnej i historycznej.

Na ziemiach polskich również wydawano pisma adresowane do kobiet. Jednym z nich był dwutygodnik „Dziennik Mód Paryskich” ogłaszany drukiem w latach 1840–1848 we Lwowie przez krawca Tomasza Kulczyckiego. Łączył on tematykę typową dla fachowego pisma krawieckiego i żurnalu mód z bardzo starannie opracowanym działem literackim, gdzie zamieszczano głównie powieści, szkice, obrazki obyczajowe i felietony. Czasopismo realizowało program ścisłego związku z życiem bieżącym, oddziaływania na społeczeństwo w duchu postępu cywilizacyjnego, demokracji i patriotyzmu. W bibliotece do pełnego zasobu brakuje zeszytów z lat 1843–1845. W księgozbiórce Dąbczańskiej znajduje się bardzo popularny tygodnik „Bluszcz”, pismo ilustrowane dla kobiet, wydawane w Warszawie od 1865 do 1939 roku, z przerwą w latach 1919–1920. Jego założycielem i pierwszym wydawcą był Michał Glücksberg. Czasopismo reprezentowało program umiarkowanej emancypacji, pielęgnowania tradycji, zachęcało kobiety do podejmowania pracy i praktycznego kształcenia. Artykuły dotyczyły psychologii, pedagogiki, życia wybitnych kobiet, informacji o wydarzeniach kulturalnych. Szczególnie starannie był dobierany materiał literacki. W bibliotece kolekcjonerki zachowały się woluminy obejmujące lata: 1874–1879, 1880, 1882–1886, 1888–1889, 1894–1897, 1917 oraz trzy tomy dodatków z modą. Adam Dzwonkowski także w Warszawie wydawał od 1861 do 1867 roku „Noworocznik. Kalendarz Ilustrowany dla Polek na rok...”. Jego zawartość była ujęta w stałe rubryki przeznaczone na artykuły literackie, naukowe i gospodarcze, powieści i poezję. Helena Dąbczańska nie posiadała jedynie drugiego tomu za rok 1862.

Wśród wydawnictw ciągłych liczną grupę tworzą tytuły polskie z XIX stulecia poświęcone samej literaturze lub literaturze i innym

zagadnieniom. W tym okresie periodyków, które publikowały teksty literackie i zajmowały się szeroko rozumianą problematyką literacką, było niewiele. Wydawano raczej czasopisma o charakterze bardziej ogólnym, kulturalno-społeczne, zamieszczające artykuły na temat historii, filozofii, „rzeczy krajowych”, „wiadomości statystycznych” i innych, a oprócz tego i literaturę (poezję)¹⁵¹. W bibliotece Dąbczańskiej dość licznie są jednak reprezentowane czasopisma literackie (również zagraniczne), na ogół są to almanachy (noworoczniki) ukazujące się raz w roku i mające krótki żywot. Jednym ze starszych jest „Melitele” redagowany przez Antoniego Edwarda Odyńca. Całość tworzą trzy tomy: R. 1 (Warszawa 1829), R. 2 (Warszawa 1830) i R. 3 (Lipsk 1837). W zamierzeniu redaktora rocznik miał przedstawiać utwory współczesnych pisarzy bez względu na kierunek ich twórczości, w praktyce stał się popularyzatorem poezji romantycznej. Szczególnie dwa pierwsze zbiory odegrały dużą rolę w jej propagowaniu. We Lwowie w 1834 roku ukazał się pierwszy tom „Ziewonii” nakładem Augusta Bielowskiego. Był to almanach grupy literackiej używającej tej samej nazwy. Tom drugi ogłoszono drukiem się dwukrotnie, w 1838 roku w Pradze, a po jego konfiskacie w 1839 roku w Strasburgu. Dąbczańska posiadała tylko pierwszy rocznik, w którym wydrukowano program grupy i utwory jej członków, między innymi A. Bielowskiego, S. Goszczyńskiego i L. Siemińskiego. Również we Lwowie wychodził almanach „Sławianin” przygotowywany przez Stanisława Jaszowskiego w latach 1837–1839. W bibliotece znajduje się jedynie tom drugi z 1839 roku należący wcześniej do Władysława Wszelaczyńskiego. Zawiera on między innymi kilka prac Jaszowskiego, a także utwory poetyckie zapomnianych dziś autorów, fragmenty większych całości (powieści, dziennika podróży). W podobnym czasie Karol Korwell w Warszawie wydawał noworocznik „Niezapominajki”: 1838–1839, 1841–1845 i 1847. Wyróżniał się on staranną i efektowną szatą zewnętrzną, natomiast zamieszczane teksty nie reprezentowały zbyt wysokiego poziomu. W prozie dominowały przekłady trzeciorzędnych romansów i popularne szkice przeważnie na tematy historyczne, natomiast wiersze powielały wzorce wczesnoromantyczne. Kolekcjonerka posiadała jedynie zbiorek z roku 1845. Utwory literackie zawierał też

¹⁵¹ C. Gajkowska, *Czasopiśmiennictwo literackie w XIX w.*, [w:] *Słownik literatury polskiej...*, s. 144–156.

dodatek literacko-rozrywkowy zatytułowany „Piśmiennictwo Krajowe”. Towarzyszył on „Gazecie Porannej” w latach 1840–1841. Wydawcą był dziennikarz Hippolit Skimborowicz, jego pismo rozwijało się w kierunku poszerzenia tematyki i grona czytelników, stopniowego eliminowania materiałów czysto rozrywkowych, a także pozyskiwania wybitnych współpracowników, na przykład Kraszewskiego. Kolekcjonerka posiadała numery 1–16 tygodnika z roku 1841. Z kolei „Pamiętnik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” ukazywał się we Lwowie w latach 1887–1898 pod redakcją Romana Pilata. Pismo prezentowało dorobek polskich i zagranicznych uczonych i krytyków w zakresie mickiewiczologii, zgromadziło wiele materiałów dotyczących życia i twórczości poety, było ogniskiem jego kultu. Dąbczańska posiadała całość wydawnictwa (6 tomów).

Między czasopismami, które oprócz tekstów literackich zamieszczały artykuły o innej tematyce, wyróżniają się wydawnictwa galicyjskie. We Lwowie w latach 1817–1848 oraz 1854–1859 wychodził dodatek kulturalno-literacki „Rozmaitości”, redagowany przeważnie wspólnie z „Gazetą Lwowską”. Zawierał dość przypadkowo dobrane materiały publicystyczne (przedruki, przekłady z literatury i prasy polskiej, a także zagranicznej), a mimo to odegrał dużą rolę w rozwoju literatury w Galicji. Przyczynił się do przenikania tendencji wczesnego romantyzmu przez popularyzację twórczości Friedricha Schillera, szerzył wiedzę o twórcach romantyzmu europejskiego, wprowadzał nowe gatunki literackie, zamieszczał informacje o Mickiewiczu, Słowackim, Krasińskim i pisarzach krajowych. Kolekcjonerka posiadała roczniki: 1828, 1833, 1834 oraz parę numerów z roku 1836. W czasach młodości Dąbczańskiej księgarz lwowski Franciszek Henryk Richter wydawał i redagował miesięcznik „Strzecha” (1868–1873), pismo ilustrowane dla rodzin polskich. Oprócz opisów różnych ziem i ludów, zabytków architektury, pomników przeszłości, pismo prowadziło rozbudowany dział literacki. Zamieszczano w nim między innymi szkice biograficzne pisarzy, wiersze romantycznych wieszczów wydawane z rękopisów, utwory współczesne oraz ich omówienia. Zbieraczka posiadała zeszyty za rok 1869. Znacznie większy zasób tworzą zebrane roczniki „Przewodnika Naukowego i Literackiego”, miesięcznego dodatku do „Gazety Lwowskiej”. Wydawnictwo ukazywało się z małą przerwą w latach 1873–1919; posiadane przez Dąbczańską roczniki były redagowane przez

założyciela pisma Władysława Łozińskiego (1880–1882) oraz Adama Krechowickiego (1884–1886, 1898). Czasopismo zamieszczało artykuły naukowe głównie z zakresu historii i historii literatury, ale pisało także na temat etnografii, pedagogiki, psychologii, prawa i administracji. Utwory literackie publikowano sporadycznie. Lwowski tygodnik ilustrowany „Nasz Kraj” (1906–1911) przechodził różne przeobrażenia w związku z koncepcjami zmieniających się redaktorów. Dąbczańska posiadała zeszyty z 1908 roku oprawione w dwa woluminy, kiedy przez kilka miesięcy redakcją zajmował się Tadeusz Pawlikowski, propagator repertuaru naturalistycznego i modernistycznego w teatrze. Pismo osiągnęło wtedy wysoki poziom, zamieszczało między innymi utwory Romana Jaworskiego, Józefa Jedlicza, Ostapa Ortwina, Stanisława Przybyszewskiego, Lucjana Rydla i Romana Zrębowicza.

Z czasopism wychodzących w Krakowie zwraca uwagę bogatym zasobem „Przegląd Polski”, miesięcznik polityczno-literacki ukazujący się w latach 1866–1914. Jego założycielami byli Stanisław Koźmian, Józef Szujski, Stanisław Tarnowski i Ludwik Wodzicki, którzy opublikowali w nim głośny pamflet polityczny *Teka Stańczyka*. Pismo było przede wszystkim organem konserwatywnego ziemiaństwa galicyjskiego, natomiast w dziale literackim zamieszczano utwory ówczesnych pisarzy, a w kronice literackiej informowano o ciekawych książkach, prowadzono przegląd twórczości powieściowej. W bibliotece znajdują się zeszyty z lat 1867–1887 oprawione w piętnastu woluminach, jednak jest to ciąg z licznymi lukami. W całości zachował się zasób innego krakowskiego czasopisma, dwutygodnika literacko-artystycznego „Świat” z lat 1888–1895 w oprawach wykonanych przez Mikołaja Górskiego. Ambicją redakcji było kształtowanie smaku artystycznego i poczucia piękna u odbiorców. Pismo dawało aktualną informację o sztuce i literaturze polskiej, o życiu artystycznym i literackim, jako pierwsze zamieszczało kolorowe ilustracje.

W większości czasopism znajdujących się w księgozbiornie Dąbczańskiej można bez trudu odnaleźć związek z jej zainteresowaniami (malarstwo, muzyka, teatr, literatura, moda). Natomiast z jej działalnością kolekcjonerską, a także ze sprzedażą dzieł sztuki łączą się jeszcze inne tytuły, o których warto wspomnieć. Są to czasopisma zagraniczne z początku XX wieku, których zawartość dostarczała Dąbczańskiej informacji o aukcjach sztuki, cenach przedmiotów artystycznych, kolekcjonerach

i ich zbiorach, cennych i rzadkich książkach. W tej grupie znajduje się „Internationale Sammler-Zeitung” wydawany w Wiedniu w latach 1909–1938 przez Norberta Ehrlicha. Jego zasób w księgozbiórze Dąbczańskiej obejmuje roczniki: 1912–1914, 1916, 1917, 1920. Do mało znanych należy bibliografia „Blätter für Bibliophilen” informująca między innymi o dziełach erotycznych. W księgozbiórze znajduje się tom za rok 1908 opublikowany w Berlinie przez Willy Schindlera. Kolekcjonerka posiadała również osiem tomów włoskiego czasopisma „La Bibliofilia” publikowanego we Florencji od 1900 roku przez wydawcę Leo S. Olschki.

* * *

W zachowanej części księgozbioru Heleny Dąbczańskiej wystąpiły książki o bardzo różnorodnej tematyce, znalazły one swoje miejsca w działach schematu klasyfikacyjnego, który ma charakter uniwersalny, obejmuje wszystkie dziedziny wiedzy i działalności praktycznej człowieka. Jak już wspomniano, na zawartość księgozbioru miały wpływ zainteresowania Dąbczańskiej, działalność kolekcjonerska, błyskotliwa osobowość, a także jej poglądy na zawartość biblioteki. O tej ostatniej kwestii Dąbczańska napisała w *Pamiętniku* tak: „Obok dzieł dawnych biblioteka moja posiada znaczną część dzieł nowych, francuskich, niemieckich i włoskich, z zakresu historii sztuki, kultury i beletrystyki. Jestem bowiem zdania, że biblioteka złożona wyłącznie z książek starych, nieuzupełniana literaturą nowszą, staje się martwą”¹⁵². Nie był to pogląd oryginalny, podobną opinię wyrażał znacznie wcześniej Józef Maksymilian Ossoliński¹⁵³. Kolekcjonerka swój zamiar zrealizowała. W zachowanej części księgozbioru największy udział procentowy nowszych pozycji¹⁵⁴ jest w grupach: Działu ogólnego (71%), Sztuki. Rozrywki (66%), Nauk matematyczno-przyrodniczych (44%) oraz Literatury. Językoznawstwa (42%). Dla kontrastu podajemy, że najmniej nowszych książek jest w działach Religia (17%) oraz Historia (24%).

¹⁵² H. Dąbczańska, *Pamiętnik*, s. 350.

¹⁵³ W. Jankowerny, J. Okopień, *Zawsze pod kopułą*, Warszawa 1970, s. 26.

¹⁵⁴ Za książki nowsze uważa się umownie pozycje wydane po 1875 r., kiedy to Dąbczańska dokonała pierwszych zakupów do biblioteki.

W księgozbiorze Heleny Dąbczańskiej książki wydane na ziemiach polskich stanowią 25% całego księgozbioru (1490). Z okresu utraty niepodległości pochodzą 1304 pozycje. W działach schematu klasyfikacyjnego udział tych druków jest następujący: Dział ogólny 3,6% (50), Filozofia. Psychologia 2,7% (36), Religia 3,7% (51), Nauki społeczne 6,6% (81), Nauki matematyczno-przyrodnicze 4,2% (55), Nauki stosowane i wiadomości praktyczne 0,7% (11), Sztuka. Rozrywka 5,5% (73), Literatura. Językoznawstwo 47% (611), Historia. Archeologia 27% (273) oraz Czasopisma 4,7% (63). Powstaje pytanie, czy na strukturę treściową polskich książek miał wpływ repertuar wydawniczy czasu zaborów. Najpełniej to zagadnienie przedstawiła Kazimiera Maleczyńska, używając nieco innych określeń dla grup piśmiennictwa¹⁵⁵. Z jej badań wynika, że teksty literackie miały poważny udział w repertuarze wydawniczym; około 1830 roku stanowiły 17% ogólnej liczby tytułów, a potem utrzymywały się stale powyżej 10%; nastąpił też wzrost znaczenia prozy. Przez cały czas wydawano publikacje z zakresu historii literatury, natomiast udział językoznawstwa zmniejszył się. Maleczyńska zwróciła uwagę na wydawanie dzieł Mickiewicza i Słowackiego oraz ogromną popularność powieści Kraszewskiego i Sienkiewicza. Produkcja publikacji z zakresu historii wahała się. Nigdy nie była mała, a w 1865 roku osiągnęła maksimum – 17,5% ogółu tytułów. Przeważały prace o ambicjach naukowych, a także popularyzujące historię oraz pamiętniki. Wydawcy nie interesowali się zbyt innymi dziedzinami humanistyki; margines repertuaru wydawniczego stanowiły pisma autorów antycznych, prace z zakresu historii sztuki oraz nuty i teksty związane z muzyką. Rozwój publikacji księgoznawczych zapoczątkowało wydanie w latach 1823–1826 *Bibliograficznych ksiąg dwojga* J. Lelwela. Na ogół prace księgoznawcze reprezentowały różnego typu katalogi, poradniki bibliograficzne i bibliotekarskie, rozprawy z zakresu historii książki. Przez cały czas zaborów dużą rolę odgrywały druki o charakterze religijnym, w roku 1885 liczba dzieł z tego zakresu stanowiła jeszcze 17,5% ogólnej liczby tytułów. Niewiele ukazywało się prac filozoficznych. Podobnie przedstawiała się sprawa publikacji z zakresu nauk społecznych, w repertuarze wydawniczym niezbyt duży był

¹⁵⁵ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki...*, s. 20–29 oraz też, *Polski repertuar wydawniczy doby zaborów*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, R. 27, z. 1–2, s. 273–289.

udział piśmiennictwa prawniczego, także politycznego, socjologicznego. Małaż znaczenie książek geograficznych, na ogół nie przekraczały one 5%; gatunkiem zanikającym były opisy podróży. Tendencję zwiększającą miał udział literatury medycznej, poradników, głównie z zakresu gospodarstwa domowego, rolnictwa i hodowli. Cały czas poważną grupę tworzyły publikacje związane ze szkolnictwem. Systematycznie przybywało tytułów czasopism.

Porównanie powyższych zestawień prowadzi do stwierdzenia, że w pewnych obszarach tematycznych repertuar wydawniczy miał wpływ na zawartość księgozbioru Heleny Dąbczańskiej. Odnosi się to zarówno do wielkości działów, jak i ich zawartości. W największej klasie Literatura. Językoznawstwo występują liczne teksty literackie z przewagą prozy, a także utwory Mickiewicza i Słowackiego oraz bardzo wiele powieści Kraszewskiego; dużo jest prac z zakresu historii literatury i niewiele z językoznawstwa. Podobnie jest w wypadku działu Historia. Archeologia: dużemu udziałowi tej tematyki w repertuarze wydawniczym odpowiada drugi co do wielkości dział w bibliotece Dąbczańskiej z licznymi pracami naukowymi i pamiętnikami. W Dziale ogólnym znajdują się prace z dziedziny rozwijającego się księgoznawstwa: Lelewela *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, Bandtkiego *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim*, bibliografie i katalogi. Małej liczbie dzieł polskich z zakresu filozofii, nauk społecznych i matematyczno-przyrodniczych odpowiada niewielki ich udział w repertuarze wydawniczym. Odwrotnie jest w wypadku książek o tematyce religijnej i zaklasyfikowanych do działu Nauki stosowane i wiadomości praktyczne. Niedużo jest polskich książek dotyczących sztuki, ale i tak wydają się dość liczne, chociaż stanowiły margines w repertuarze wydawniczym.

Ulubionym miejscem zakupów Dąbczańskiej były lwowskie antykwiariaty, a ich oferta mogła mieć wpływ na zawartość biblioteki, dlatego scharakteryzujemy repertuar niektórych placówek na podstawie firmowych katalogów. Pierwszy katalog wydany przez Marka Hölzla w 1889 roku informował, że jego antykwiariat dostarcza książek w języku polskim, łacińskim, francuskim, niemieckim¹⁵⁶. Katalog z na-

¹⁵⁶ M. Hölzel, *Katalog książek polskich, niemieckich, łacińskich i francuskich do nabycia w antykwarni*, Lwów 1889.

stępnym lat świadczą o niezmiennym się asortymencie¹⁵⁷. Książki wymienione w katalogach zostały opublikowane głównie w XIX wieku, jedynie wśród dzieł łacińskich licznie występowały stare druki. Najwięcej jest prac historycznych, utworów literackich i dzieł religijnych. Mniej liczne okazały się publikacje z zakresu prawa, medycyny, rolnictwa, geografii oraz gospodarstwa domowego. Antykwariat oferował również roczniki czasopism. Katalogi Hölzla wymieniają bardzo dużo utworów Kraszewskiego, Krasickiego, Mickiewicza, Lelewela, Słowackiego, Barączka, Zachariasiewicza, Rzewuskiego, Libelta i Sienkiewicza, a ponadto dla działu powieści polskich i obcych został opracowany dodatkowy katalog¹⁵⁸. We wszystkich katalogach Hölzla zauważono wiele wydań książek polskich i obcych, które występują w księgozbiorze Dąbcańskiej. Przykładem takich publikacji są: Karla Falkensteina *Tadeusz Kościuszko czyli Dokładny rys życia jego* (Wrocław 1827), Jana Nepomucena Frankego *Jan Brożek* (Kraków 1884), Jędrzeja Kitowicza *Pamiętniki* (Lwów 1882), Jacka Piotra Pruszcza *Forteca monarchów i całego Królestwa Polskiego...* (Kraków 1737), Adama Mickiewicza *L'Église et le messie*, t. 1–2 (Paryż 1845) oraz *Zbrodnia w Kukizowie* (Lwów 1889).

Antykwariat Leona Bodeka, podobnie jak firma Marka Hölzla, proponował zakup książek w kilku językach, dla których drukował odrębne katalogi. Publikacje w nich opisane pochodzą głównie z drugiej połowy XIX wieku i zostały przydzielone do działów, których nazwy wskazują na ich tematykę lub formę¹⁵⁹. W katalogach bardzo liczne były prace historyczne, a wiele z nich dotyczyło historii Polski. Drugie miejsce w ich ofercie zajmowała literatura piękna, dla której opracowywano

¹⁵⁷ M. Hölzel, *Katalog książek polskich i obcych znajdujących się w antykwarni M. Hölzla*, Złoczów 1892; M. Hölzel, *Katalog książek polskich i obcych znajdujących się w antykwarni M. Hölzla*, Złoczów 1894; M. Hölzel, *Katalog dzieł polskich tudzież w obcych językach odnoszących się do rzeczy polskich*, Lwów 1900; M. Hölzel, *Katalog książek polskich i obcych znajdujących się w antykwarni M. Hölzla*, Lwów 1913; M. Hölzel, *Katalog książek polskich i obcych znajdujących się w antykwarni M. Hölzla*, Lwów 1914.

¹⁵⁸ M. Hölzel, *Dodatek do głównego katalogu dzieł antykwarskich znajdujących się w antykwarni M. Hölzla*, Lwów 1890.

¹⁵⁹ L. Bodek, *Katalog dzieł naukowych, historycznych polskich, teologicznych, powieściowych, beletrystycznych i ze wszystkich gałęzi literatury*, Lwów 1894; L. Bodek, *Katalog dzieł polskich z dziedziny poezji i nauki wydany przez księgarnię Leona Bodeka*, Lwów 1911.

również osobne katalogi¹⁶⁰. Bodek miał w sprzedaży książki religijne, między innymi różne wydania Biblii i modlitewników. Mniej licznie reprezentowane są prace z zakresu prawa, geografii i podróży, medycyny, gospodarstwa oraz czasopisma, encyklopedie, słowniki i kalendarze. Wśród utworów literackich, które posiadał antykwariat, było bardzo dużo powieści polskich autorów: Kraszewskiego, Zachariasiewicza, Jeża, Orzeszkowej, Łozińskiego, Kaczkowskiego oraz obcych pisarzy w języku polskim: Móra Jókaiego, Jules'a Verne'a, Alexandre'a Dumasa ojca, Alberta Delpita, Edmonda de Amicisa, Williama Shakespeare'a. W katalogach Bodeka również obserwujemy tytuły występujące u Dąbczańskiej, na przykład Ignacego Lubicz Czerwińskiego *Panicz wojażer czyli Co on wprzód i wiedzieć powinien, nim w zagranicznych podróżach, dalszego wykształcenia ciała i umysłu swego, szukać zechce* (Lwów 1821).

Antykwariat prowadzony przez rodzinę Iglów też ogłaszał drukiem swoje katalogi¹⁶¹. Bardzo liczne były w nich książki o tematyce historycznej, utwory literackie i prace językoznawcze, a także z zakresu nauk społecznych. Znacznie mniej było publikacji dotyczących religii i nauk matematyczno-przyrodniczych. W dużym wyborze występowały utwory Kraszewskiego, Krasińskiego, Mickiewicza i Niemcewicza. Pozycje w obcych językach wymieniane w katalogach należały do poloników, czyli wykazywały różnego rodzaju związki z Polską. Katalogi Iglów rejestrowały głównie wydawnictwa dziewiętnastowieczne, starodruki należały w nich do rzadkości.

Asortyment antykwariatu J. Leona Pordesa omówiła w swoim artykule Maria Konopka¹⁶². Przez wszystkie lata działalności firma Pordesa oferowała książki w języku polskim, niemieckim i francuskim zestawione w osobnych działach. W dużym wyborze były literatura piękna, polska i obca, opracowania naukowe i popularnonaukowe z przewagą tematyki

¹⁶⁰ L. Bodek, *Katalog dzieł powieściowych, romansów, nowel i innych beletrystycznych, które można nabyć w księgarni antykwarskiej Leona Bodeka*, Lwów 1893.

¹⁶¹ L. Igel, *Katalog książek polskich tudzież w obcych językach do rzeczy polskich się odnoszących sposobem abecadłowym ułożony, znajdujących się w antykwarni Leiby Igla*, Lwów 1897; Z. Igel, *Katalog antykwarni Zygmunta Igla. Polonica. Historia i literatura polska*, Lwów 1908.

¹⁶² M. Konopka, *Antykwariat J.L. Pordesa w księgoznawczym krajobrazie Lwowa drugiej połowy XIX w.*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętką, Kraków 2005, s. 87–102.

historycznej, wspomnienia i pamiątki, geografia, opisy podróży, poradniki medyczne i kulinarne. Oferowano wybrane roczniki czasopism, na przykład „Biblioteka Ossolińskich”, „Biblioteka Warszawska”, lwowski „Dziennik Literacki”, warszawski „Bluszcz”, tytuły prasy codziennej: „Gazeta Lwowska”, „Gazeta Warszawska”, krakowski „Czas”.

Charakteryzując ogólnie zawartość powyższych katalogów, należy stwierdzić, że informowały one głównie o drukach opublikowanych w XIX wieku, nieliczne były opisy starodruków. W strukturze treściowej asortymentu przeważały książki o tematyce historycznej, teksty literackie i religijne. Oferowano książki w kilku językach, dla których tworzone czasami odrębne katalogi i wysyłano je bezpłatnie na zamówienie klienta. Katalogi dostarczają również informacji o autorach, których twórczość była najliczniej reprezentowana w księgarniach. Antykwariusze proponowali też opracione roczniki czasopism, często stanowiące tylko część pełnego zasobu. Wiele z tych cech możemy odnieść do biblioteki Dąbczańskiej. W jej kolekcji także najliczniejsze są druki dziewiętnastowieczne, a największe działy zawierają utwory literackie i prace historyczne. Z książek religijnych, zalegających antykwariaty również w późniejszym okresie¹⁶³, mogła wybierać Biblie, żywoty świętych, kazania, których tak wiele było na przykład u Hölzla. W bibliotece Dąbczańskiej występują liczne książki autorów popularnych w antykwariatach, między innymi Mickiewicza, Słowackiego, Krasickiego, Lelewela, Kraszewskiego, Rzewuskiego, Zachariasiewicza, Libelta. Katalogi antykwaryczne rejestrowały niewiele pozycji z zakresu sztuki. W katalogu Hölzla z 1889 roku wymieniono trzy pozycje, w katalogu Igła z 1897 roku jest ich więcej, bo aż 43. Wiadomo jednak z ogłoszeń księgarzy i antykwariuszy, że sprowadzali dla klienta każdą interesującą go książkę, z czego Dąbczańska zapewne korzystała, skoro dział Sztuka. Rozrywka jest tak duży. W grupie Czasopism znajduje się wiele opracionych zeszytów wydawnictw ciągłych, nie zawsze tworzących komplet, tak charakterystycznych dla oferty antykwarycznej.

Biblioteka Heleny Dąbczańskiej była często opisywana przez jej współczesnych, którzy mieli okazję oglądać książki i inne kolekcje. Warto sprawdzić, czy te wypowiedzi są nadal aktualne w odniesieniu do

¹⁶³ C. Dunin, J. Dunin, *Philobiblion polski*, Wrocław 1983, s. 26.

zbadanego księgozbioru. Na ogólny charakter biblioteki zwrócił uwagę rosyjski historyk sztuki Wasilij Andrejewicz Wereszczagin, który będąc we Lwowie na początku pierwszej wojny światowej, zwiedził kilka prywatnych kolekcji. Opisał je potem w książce, a o muzeum Dąbczańskiej wyraził się tak:

W zbiorach Pani Dąbczańskiej oprócz bidermajerowskich mebli jest jeszcze wspaniała biblioteka, która jest interesująca nie tylko ze względu na charakter wąsko-narodowy, jak prawie wszystkie lwowskie księgozbiory, ale ogólniejszy. Składa się ona z drogich i rzadkich książek na temat sztuki, historii i literatury, szczególnie francuskiej z XVIII w. W najwyższym stopniu są też interesujące kolekcje autografów, w tym kilka rosyjskich znakomitości, rycin, rysunków, papierowych wyklejek i opraw z XVII i XVIII wieków – z drogich materiałów z tych epok itd. Wszystkie te ciekawe zbiory – płody wieloletnich starań – utworzone z nadzwyczajnym zamiłowaniem, znanstwem, smakiem, doświadczeniem i czysto męską energią i wytrwałością¹⁶⁴.

W odniesieniu do uzyskanych wyników badań różnica dotyczy jedynie kolejności, w jakiej zostały wyliczone najważniejsze grupy tematyczne księgozbioru. Wereszczagin na pierwszym miejscu wymienił książki o sztuce, które obecnie też są liczne, a kiedyś mogły dominować w bibliotece Dąbczańskiej.

Marian Kowacz, publicysta lwowskiej „Gazety Wieczornej”, charakteryzując bibliotekę Dąbczańskiej w 1921 roku¹⁶⁵, stwierdził, że jest to jeden z najbogatszych księgozbiorów w Polsce, a złożyły się na nią dzieła ze zbiorów Bąkowskich, Mniszchów, Radziwiłłów, Wittego i innych. Takie proveniencje nadal występują w książkach Dąbczańskiej, jednak nie są tak liczne, jak można by się spodziewać także na podstawie innych opisów zbiorów. Następnie Kowacz pisał o całych szeregach inkunabułów i białych kruków znajdujących się w zbiorze. Podawał nazwy autorów i tytuły dzieł, określił również grupy piśmiennictwa charakterystyczne dla biblioteki. Obecnie wśród książek Dąbczańskiej inkunabu-

¹⁶⁴ V.A. Verešagin, *Staryj L'vov*, Petrograd 1915, s. 128–129 [tłum. – I.G.].

¹⁶⁵ Papiery Heleny Dąbczańskiej 1895–1954, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 12618/III, s. 265.

ły nie występują, a z białych kruków wymienionych przez dziennikarza odnaleziono jedynie *Biblię* pozbawioną strony tytułowej, drukowaną w Antwerpii w 1565 roku. Wymienione rodzaje piśmiennictwa nadal występują w bibliotece: „dzieła traktujące o architekturze, dzieła historyczne, dzieła traktujące o podróżach, dzieła religijne, literatura miłosna 18 w. i komplet historii literatury polskiej”¹⁶⁶.

Przyjaciel kolekcjonerki, Franciszek Jaworski, w opisie dla lwowskiego „Tygodnia” podkreślił wpływ osobowości Dąbczańskiej na zawartość biblioteki:

Główną cechą zbiorów p. Dąbczańskiej jest obok wszechstronności ich kosmopolis kulturalna. Wszystko, co ma kulturalną wartość zabytkową, lub nawet w wielu wypadkach współczesną, gromadzi p. Dąbczańska bez względu na narodowość, kraj, obszary etnograficzne czy cywilizacyjne. Jedyne kryterium w wyborze stanowi indywidualność właścicielki, a ponieważ indywidualność ta bujna jest, o szerokich rzutach i wysubtelnionym smaku, więc też nic dziwnego, że biblioteka jej składa się w siedmiu językach pisanych, od inkunabułów, cennych druków polskich, bibliograficznych rzadkości rozszerza się aż do autorów francuskich, angielskich i dalej, od druków poczajowskich aż do luksusowych wydawnictw współczesnych, od Elzewirów do prymitywnych i grubych druków oficyn krakowskich czy lwowskich dawnych¹⁶⁷.

Zainteresowania właścicielki, jej osobowość rzeczywiście miały ogromny wpływ na zawartość biblioteki. Znalazły w niej odbicie zarówno troska o rzeczy polskie, jak i o to, co interesującego i ważnego ukazało się na świecie, dawniej i współcześnie. Takie podejście musiało zaważyć na powstaniu zbioru wszechstronnego, wielojęzycznego, zawierającego dzieła autorów polskich i obcych.

Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej miał profil humanistyczny, podobnie jak większość bibliotek domowych w Galicji Wschodniej¹⁶⁸. Taki wniosek nasuwa się po zapoznaniu się z zestawieniem opracowanym

¹⁶⁶ Tamże.

¹⁶⁷ Tamże, s. 261.

¹⁶⁸ J. Szocki, dz. cyt., s. 142–151.

przez Józefa Szockiego. Ukazuje ono księgozbiory domowe tego obszaru według dziedzin wiedzy. Szocki wykorzystał schemat Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątnej, który pokazuje, że najczęściej pozycji należało do Działu ogólnego (czasopisma, publicystyka, kalendarze, kroniki, bibliologia, starodruki, inkunabuły, encyklopedie, słowniki, muzealnictwo, wystawy, rękopisy), następnie do klas Literatura piękna, Historia, Religioznawstwo, Sztuka. Rozrywka. Sport i Filozofia. W ogóle księgozbiory prywatne okresu zaborów miały w dużej mierze charakter humanistyczny, dominowały w nich literatura piękna, książki historyczne, gromadzono również stare druki i rękopisy¹⁶⁹. Widzimy więc, że księgozbiór Dąbczańskiej nie wyróżniał się na tak szeroko zarysowanym tle innych kolekcji. Różnego rodzaju spisy zawartości bibliotek prywatnych z XIX wieku świadczą o bardzo dużym zróżnicowaniu ich treści, ale zawsze z przewagą historii i literatury¹⁷⁰. W przypadku Heleny Dąbczańskiej trudno znaleźć odpowiednią grupę społeczną zbieraczy, która mogłaby stanowić podstawę do porównania księgozbiorów. Kazimiera Maleczyńska wymieniła lwowską zbieraczkę wśród kobiet kolekcjonerek, obok Izabeli Czartoryskiej, Zofii z Czosnowskich Oborskiej, Józefy Gostkowskiej (tomy o typowej tematyce historyczno-literackiej) żyjących na przełomie XVIII i XIX wieku, natomiast drugą połowę stulecia reprezentowała jedynie Dąbczańska¹⁷¹. Bardziej przekonujące wydaje się rozwiązanie zastosowane przez J. Szockiego. Umieścił on Dąbczańską w grupie właścicieli bibliotek określonych słowem Inni, skupiającej tylko 0,9% wszystkich posiadaczy księgozbiorów, a obejmującej między innymi inżynierów i muzealników. Autor wymienił tylko znakomitsze nazwiska i kolekcjonerka jako twórczyni muzeum występuje obok znanego jej Rudolfa Mękickiego, kustosza w Muzeum Narodowym im. Jana III we Lwowie, oraz Stanisława Zarewicza, kustosza Muzeum Miejskiego we Lwowie, zapewne także znajomego Dąbczańskiej. Męckicki zgromadził dwa tysiące książek z zakresu numizmatyki, heraldyki, muzealnictwa oraz pamiętniki i artystyczne wydawnictwa ilustrowane¹⁷². Biblioteka Zarewicza również liczyła około dwóch tysięcy tomów, książki dotyczyły

¹⁶⁹ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki...*, s. 198.

¹⁷⁰ W. Jabłońska, dz. cyt., s. 86–87.

¹⁷¹ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki...*, s. 220–221.

¹⁷² M. Grońska, *Męckicki Rudolf*, [w:] SPKP, s. 579–580.

historii sztuki polskiej i obcej, przemysłu artystycznego, historii kultury polskiej. Grupa, do której trafiła kolekcjonerka, jest elitarna, a jej biblioteka należy do największych¹⁷³. Księgozbiory Męckiego i Zarewicza są podobne do zbiorów Dąbczańskiej, ale odnosi się to przede wszystkim do działu Sztuka. Rozrywka oraz części Działu ogólnego (książki o muzeach, wystawach, katalogi). Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej wyróżniał się na tle innych swoją ogólnością, wszechstronnością, jak zauważyli Wereszczagin i Jaworski, na jego zawartość miały wpływ zainteresowania i osobowość kolekcjonerki, a także repertuar wydawniczy w wypadku książek polskich i oferta lwowskich antykwariatów (historia, literatura). Jego cechą charakterystyczną jest również pierwiastek kresowości pojawiający się w różnych działach w niejednakowym nasileniu, czy to przez osobę autora mieszkającego we Lwowie lub okolicy, czy temat związany z Galicją Wschodnią, nazwę wydawcy lub znak własności osoby zamieszkałej na tym obszarze.

¹⁷³ Księgozbiór Dąbczańskiej w ogóle należał do większych kolekcji galicyjskich. Zob. J. Szocki, dz. cyt., s. 96–97.

Zakończenie

Helena Dąbczańska tworzyła swoją bibliotekę w czasach, kiedy – jak powiedział Marek Hölzel, zasłużony antykwariusz lwowski – stara książka chodziła w blasku, a nowszymi książkami interesowała się publiczność. Na to piękne określenie miało wpływ kilka czynników. Kultura tej epoki oparta była na książkach. Społeczeństwo szanowało je za dostarczanie wiedzy w formie wydawnictw naukowych, encyklopedii, podręczników oraz źródeł historycznych. Książki były również narzędziem wymiany myśli naukowej, filozoficznej, religijnej i poglądów na aktualne zjawiska życia kulturalnego, społecznego i politycznego. Lektura utworów literackich, pamiętników, opisów podróży, miast i ich zabytków sprawiała przyjemność czytającym. W okresie pozytywizmu treści utrwalone w książkach wykorzystywano do przekształcania społeczeństwa i jednoczenia wokół idei odzyskania niepodległości. Popularyzowano literaturę polską i obcą w tanich seriach wydawniczych, a liczne utwory o tematyce historycznej przypominały wydarzenia i postacie należące do chlubnej przeszłości. Wokół książek toczyło się życie kulturalne, spotykano się w salonach, a często przedmiotem rozmowy były ostatnio wydane bądź przeczytane utwory.

W drugiej połowie XIX wieku, kiedy Dąbczańska zaczynała tworzyć swoją bibliotekę, na ziemiach polskich bardzo dobrze rozwijało się księgarstwo. Pomimo represji władz zaborczych proces ten trwał przez cały wiek XIX i początek XX. W latach zaborów działalnością księgarsko-wydawniczą zajmowali się nie tylko księgarze i drukarze, lecz także osoby uprawiające inne zawody, na przykład literaci, dziennikarze, bibliotekarze, drukarze, duchowni, nauczyciele, działacze

oświaty i inni. W tym okresie znacznie wzrosła liczba różnego typu bibliotek, również prywatnych. Wśród właścicieli księgozbiorów żywa była idea braci Załuskich przypominająca o konieczności dzielenia się książkami z innymi. Myśl ta nabrała szczególnego znaczenia w okresie utraty niepodległości.

Wymienione zjawiska były też charakterystyczne dla Lwowa, a występujące w dodatku do tytułu studium określenie „kultura książki epoki” znajduje odzwierciedlenie w księgozbiornie Heleny Dąbczańskiej, a także jego dziejach. W pracy udało się ukazać liczne elementy, które tworzyły obraz tej kultury w czasach Dąbczańskiej. Jednym z nich byli kolekcjonerzy książek tak charakterystyczni dla drugiej połowy XIX wieku i początku następnego. Zbierano stare druki i książki wydane wspólnie oraz różnego rodzaju przedmioty artystyczne i pamiątki historyczne. Helena Dąbczańska należała do wspomnianej grupy, ale wyróżniała się wśród innych niesłychaną aktywnością i przedsiębiorczością. Z niektórymi bibliofilami łączyła Dąbczańską bliska znajomość, a nawet przyjaźń. Ich nazwiska poznajemy z kart *Pamiętnika* Dąbczańskiej, biletów wizytowych i korespondencji przekazanej Ossolineum. O innych dowiadujemy się ze znaków własnościowych zostawionych w książkach Dąbczańskiej. Do biblioteki kolekcjonerki trafiły egzemplarze, które należały niegdyś do osób związanych ze Lwowem. Nieliczne egzemplarze pochodzą z lwowskich instytucji i organizacji, które również rozwijały swoje biblioteki.

Kolejny składnik kultury książki we Lwowie związany jest ze źródłami nabywania książek w czasach Dąbczańskiej. Na podstawie wspomnień kolekcjonerki i innych bibliofilów, a także proveniencji księgarni nakładowych i antykwarycznych występujących w egzemplarzach z biblioteki Dąbczańskiej powstał obraz bardzo malowniczy i dynamiczny. Książki można było kupić dosłownie wszędzie: w księgarniach, na straganie, w hotelu, w pasażu, podczas aukcji, od handlarzy żydowskich i polskich, od właścicieli sprzedających swoje biblioteki oraz po śmierci kolekcjonerów. O kupnie decydowały często przypadek, okazja, szczęśliwy zbieg okoliczności, wiadomość od znajomych. Interesującą książkę można było wyszukać w składzie makulatury.

Lwowskie księgarstwo w okresie autonomii galicyjskiej rozwijało się wspaniale, pomimo cenzury i trudności z uzyskiwaniem koncesji. Sprzyjały temu dynamiczny rozwój miasta, wzrost liczby ludności,

znaczne zwiększenie się liczby szkół różnych szczebli oraz prywatnych zakładów naukowo-wychowawczych. Zjawiska te powodowały zapotrzebowanie na podręczniki oraz literaturę. Próbowaly sprostać temu zadaniu zarówno rodzinne firmy kontynuujące swoją działalność, jak i powstające nowe księgarnie i antykwariaty. Potrafiły one zrealizować każde zamówienie klienta, sprowadzić książkę polską lub zagraniczną bez względu na miejsce jej wydania czy przechowywania. W czasach Dąbczańskiej księgarni i antykwariaty były skupione wokół lwowskiego rynku, a pieczątki z ich nazwami odbite w książkach ukazują placówki odwiedzane przez kolekcjonerkę. Ulubionym miejscem zakupów bibliofilów lwowskich, a także Dąbczańskiej, były księgarnie antykwaryczne. Zbieraczka kontaktowała się z bardzo zasłużonymi antykwariuszami, takimi jak Rebeka Bodek, Marek Hölzel, Leib Igel, Aron Menkes, Włodzimierz Tomanek, Józef Tomasik oraz Józef Tuleja, ale również z mniej znanymi, do których należą Izaak Grabscheid, Piotr Łańcucki i Izidor Stand. W drugiej połowie XIX wieku profesja ta była zdominowana przez Żydów. Wrosli oni na zawsze w obraz Lwowa poprzez aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym i upowszechnianie książek. Przyczynili się do odnalezienia i uratowania z makulatury licznych cennych druków, czasopism i grafik. Współtworzyli wiele księgozbiorów, dostarczając druki do bibliotek lwowskich i na terenie całego kraju. Zajmowali się nie tylko skupem i sprzedażą dzieł, ale także wymianą dubletów, dzięki czemu, mimo braku funduszy, biblioteki mogły powiększać swoje zbiory. Organizowali aukcje całych księgozbiorów, wydawali katalogi antykwaryczne i aukcyjne, które dziś świadczą o ich fachowości i wkładzie w kulturę polską.

Zbadanie oferty lwowskich antykwariatów na podstawie ich katalogów pozwoliło zauważyć jej związek z biblioteką Dąbczańskiej. W księgozbiorze kolekcjonerki przeważają druki z XIX wieku, których było najwięcej w sprzedaży antykwarycznej. Asortyment księgarni antykwarycznych tworzyły publikacje w kilku językach, a w księgozbiorze Dąbczańskiej dzieła w różnych językach stanowią większość. W strukturze treściowej oferowanych wydawnictw przeważały książki o tematyce historycznej, teksty literackie i religijne, one również są bardzo liczne w omawianym zbiorze. W bibliotece Dąbczańskiej jest dużo książek autorów popularnych także w antykwariatach, między innymi Mickiewicza, Słowackiego, Krasickiego, Lelewela, Kraszewskiego, Rzewuskiego,

Zachariasiewicza i Libelta. Antykwariusze proponowali też oprawione roczniki czasopism, często stanowiące tylko część pełnego zasobu. Wiele takich roczników występuje w bibliotece Dąbczańskiej.

Dąbczańska kupowała książki także u znanych księgarzy lwowskich, na pieczętkach odbitych w egzemplarzach występują nazwy: Karola Wilda syna, Franciszka Henryka Richtera, Władysława Gubrynowicza i Władysława Schmidta, Gustawa Seyfartha i Damiana Czajkowskiego, Klemensa Łukaszewicza, Adama Dominika Bartoszewicza, Hermana Altenberga, Bernarda Połonieckiego, Wilhelma Hoscheka, Kaźmirza Stanisława Jakubowskiego i Władysława Zadurowicza oraz Wilhelma Zukerkandla i Longina Chmielewskiego, kiedy razem tworzyli filię zło-czowskiej firmy. Właściciele wymienionych placówek cechowała wielka przedsiębiorczość wyrażająca się między innymi dbałością o różnorodny asortyment i zakres oferowanych usług. Asortyment księgarski tworzyły zarówno książki wydane we Lwowie i na ziemiach polskich, jak i za granicą. Wiele placówek oferowało nuty będące na składzie firmy lub przez nią wydawane. Publikacje lwowskich nakładców znajdujące się w księgozbiornie Dąbczańskiej ilustrują ich ogólnie znany repertuar. Propagowano twórczość wielkich romantyków, szczególnie Mickiewicza i Słowackiego, a także ich naśladowców. Wydawano utwory zaliczane do tak zwanej szkoły ukraińskiej. Upowszechniano książki wybitnych autorów polskich i zagranicznych przez publikowanie tanich serii wydawniczych. Literatura piękna nie wyczerpywała repertuaru wydawniczego. Dąbczańska posiadała opublikowane przez lwowskie firmy dzieła historyczne, filozoficzne, ekonomiczne, prace poświęcone sztuce, kalendarze, katalogi, zbiory ustaw, bardzo liczną publicystykę o tematyce politycznej, społecznej i kulturalnej i inne.

Z rozpowszechnianiem książek, oprócz księgarzy i antykwariuszy, związana jest jeszcze inna grupa zawodowa – introligatorzy. Wykonywali oni oprawy książek na zamówienia indywidualne, a także wydawców. W bibliotece Dąbczańskiej mamy przegląd opraw z wielu epok, sporządzonych z różnorodnych materiałów, ale w pracy skupiono się na charakterystyce opraw wykonanych na zamówienie Heleny Dąb-czańskiej. Wyodrębniono je na podstawie inicjału *H.D.* wytłoczonego na dole grzbietu książki oraz nalepek zawierających nazwy pracowni z czasów kolekcjonerki. W bibliotece Dąbczańskiej około 10% książek posiada nowe oprawy, których wykonanie musiało wiele kosztować.

W tamtym czasie usługa ta była bardzo droga. Świadczy to o wielkiej dbałości zbieraczki o księgozbiór. We Lwowie zawód introligatora miał wielu przedstawicieli. Pieczętki i nalepki z ich nazwami występujące w książkach oprawionych dla Dąbczańskiej odnoszą się do dużych firm, takich jak Mikołaja Górskiego, Klemensa Fedunio, Wincentego Kuczańskiego, Kazimierza Legeżyńskiego i mniej znanego Majera Munda. Oprawy wykonane przez lwowskich mistrzów mają wiele cech charakterystycznych dla introligatorstwa drugiej połowy XIX wieku i początku XX. W tym okresie introligatorstwo indywidualne było już wypierane przez tańsze oprawy masowe tworzone przy użyciu maszyn. Wśród opraw zrobionych dla kolekcjonerki znajdują się przykłady tradycyjnego introligatorstwa, a także oprawy maszynowej. Na temat introligatorstwa z przełomu XIX i XX wieku jest niewiele opracowań i najczęściej poprzestają one na ogólnej charakterystyce sytuacji zawodowej introligatorów; zagadnienia materiałów, z których wykonano oprawy, styl zdobień oraz ich trwałość nie były dotychczas poruszane.

Na obraz kultury literackiej książki we Lwowie składają się również publikacje autorów działających w tym mieście lub czasowo w nim przebywających. Dąbczańska posiadała bardzo wiele utworów literackich napisanych przez osoby związane ze Lwowem. Znajdują się wśród nich nie tylko poeci, powieściopisarze i dramaturdzy, którzy na zawsze znaleźli miejsce w historii literatury polskiej, ale także twórcy dzisiaj zupełnie zapomniani. Duża liczba publikacji drugorzędnych literatów jest przejawem zjawiska charakterystycznego dla czasów, w których żyła Dąbczańska. Modne było bycie literatem i rynek księgarski zalewały grafomańskie często druki.

Księgozbiór Heleny Dąbczańskiej jest wyrazem przede wszystkim lwowskiej kultury książki, ale zebrany materiał zawierał również informacje, które odnoszą się do Kresów Wschodnich. Stąd rozprawa ukazuje też pewne składniki kresowej kultury książki, takie jak twórczość autorów mieszkających wokół Lwowa, właścicieli rozproszonych bibliotek, których proveniencje występują w egzemplarzach należących do Dąbczańskiej, i publikacje prowincjonalnych wydawców.

Jeden z rozdziałów poświęcono biografii Heleny Dąbczańskiej, ponieważ nie została ona wcześniej opracowana. Odtworzono kolejne wydania, wykorzystując jej *Pamiętnik*, materiały przekazane Ossolineum i inne publikacje. Powstał obraz życia długiego, pracowitego i barwnego.

Szczególną uwagę zwrócono na przyczyny rozwoju pasji bibliofilskiej Dąbczańskiej, ukazanie jej szerokich kontaktów towarzyskich oraz poznanie zainteresowań mających wpływ na zawartość księgozbioru. Dąbczańską ukształtował dom rodzinny, w którym przyjmowano elitę intelektualną Lwowa i pielęgnowano tradycje patriotyczne. Otrzymane wykształcenie przygotowało ją do swobodnego poruszania się w świecie kultury; sprzyjały temu znajomość języków obcych, podróże po Europie, podczas których zwiedzała muzea, wystawy i biblioteki. W wieku dwunastu lat, zapewne naśladując rodziców, zakupiła kilka pięknie i tanio wydanych książek. To drobne wydarzenie było początkiem wielkiej pasji kolekcjonerskiej, na której rozwój miały wpływ także inne czynniki. Dąbczańska wyniosła z domu przekonanie o obowiązku służenia społeczeństwu i narodowi, co w czasach jej młodości spletało się z pozytywistycznym hasłem pracy organicznej. Nie stworzyła typowego domu, w którym jako żona i matka mogłaby być użyteczna dla rodziny i społeczeństwa. Swoją niezwykłą aktywność wykorzystwała, gromadząc książki, różnorodne przedmioty artystyczne, ratując obrazy lwowskich malarzy i elementy niszczonego zabytków. Ten rodzaj działalności był charakterystyczny dla drugiej połowy XIX wieku, kiedy znacznie wzrosła liczba kolekcjonerów książek, dzieł sztuki, pamiątek historycznych i różnego rodzaju osobliwości. Zapewne oddziaływał na nią przykład zbieraczy ze Lwowa i jego okolic oraz znanych jej pracowników Ossolineum, którzy posiadali prywatnie biblioteki i inne kolekcje. Stopniowo Dąbczańska zamieniła swoją willę w muzeum odwiedzane przez mieszkańców Lwowa i osoby przyjeżdżające do tego miasta. Dąbczańska nie tylko oprowadzała gości po swoich zbiorach, ale także organizowała spotkania dla pracowników nauki, numizmatyków, muzyków, artystów czy po prostu przyjaciół. W salonie odbywały się koncerty, dyskusje, czytano książki, oglądano nowo zakupione przedmioty. Jej kontakty towarzyskie były bardzo rozległe. Świadczą o tym listy, bilety wizytowe i wspomnienia osób, które ją odwiedziły. Nie ograniczała się tylko do udostępniania kolekcji zgromadzonych w domu, ale pokazywała je na wystawach organizowanych we Lwowie i użyczała ekspozycji na inne ekspozycje.

Praca nad biografią Dąbczańską pozwoliła poznać jej zainteresowania, cechy osobowości, a także zajęcia, na których upłynęło jej życie. Wszystkie te czynniki miały wpływ na kształt księgozbioru. Dąbczańska

interesowała się przede wszystkim literaturą, historią i sztuką. Działy zawierające piśmiennictwo z tego zakresu stanowią największą część biblioteki. Kolekcjonerkę zajmowały jeszcze inne zagadnienia, ale publikacje te nie tworzą już tak licznych grup w jej księgozbiorze. W organizowaniu muzeum oraz w handlu dziełami sztuki i przedmiotami artystycznymi pomagały jej katalogi aukcyjne, antykwaryczne, księgarskie, biblioteczne, czasopisma adresowane do bibliofilów. Dostarczały informacji o wystawionych na sprzedaż przedmiotach i ich cenach. Wiedzę z zakresu sztuki zdobywała Dąbczańska podczas podróży po Europie, zwiedzania muzeów i wystaw. Z tym kręgiem zainteresowań związane są publikacje o wielkich muzeach europejskich, ich zbiorach i wystawach przez nie organizowanych. Zbieraczka była osobą bardzo aktywną, interesowała się wieloma zagadnieniami i wydarzeniami, brała udział w życiu kulturalnym i społecznym swojego miasta, stąd w jej bibliotece książki o imprezach, głównie galicyjskich, publicystyka poruszająca aktualne sprawy kulturalne, polityczne czy społeczne. Z kolei wydawnictwa na temat masonerii, okultyzmu, spirytyzmu tak modnego w czasach kolekcjonerki są przejawem zainteresowania zjawiskami tajemniczymi. Jak prawie każdą kobietę musiała zajmować ją moda, stąd w kolekcji liczne czasopisma o modnych ubiorach z wykrojami i przykładami dodatków. Publikacje o wymienionej tematyce stanowią tylko część księgozbioru. Helena Dąbczańska tworzyła bibliotekę z myślą o przekazaniu jej społeczeństwu, dlatego zgromadziła również starodruki o różnorodnej tematyce, zawsze cenione przez kolekcjonerów, oraz dzieła należące do dorobku cywilizacyjnego ludzkości. Ich przykładem są znane dzieła religijne, filozoficzne i prace autorów starożytnych. Helena Dąbczańska uważała, podobnie jak Józef Maksymilian Ossoliński, że biblioteka nie może się składać tylko ze starych książek kupionych okazji. Stąd w jej zbiorze dużo dzieł nowszych (opublikowanych po 1875 roku), a szczególnie w Dziale ogólnym, Sztuki. Rozrywki, Nauk matematyczno-przyrodniczych oraz Literatury. Językoznawstwa.

Współcześni Dąbczańskiej uważali, że jej biblioteka jest bardzo cenna. Na tę wysoką ocenę składało się występowanie w niej inkunabułów, starych druków, dzieł rzadkich i wartościowych, a także książek pochodzących z księgozbiorów Jana Wincentego Bąkowskiego, Ludwika i Antoniny Radziwiłłów, rodziny Krosnowskich, Jana de Wittego, Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej i Korduli Potockiej. Wiadomo było

również, że przez lwowskie antykwariaty zakupiła wyjątkowe książki z biblioteki Mniszchów z Wiśniowca, Władysława Wszelaczyńskiego, Juliana Kołaczkowskiego, Stanisława Konopki, Leszka Dunin-Borkowskiego, Mioszszewskich ze Stanisławowa i innych. Analiza cech formalnych zachowanego księgozbioru pozwoliła stwierdzić, że nie występują już w nim inkunabuły, natomiast stare druki stanowią 23% całej biblioteki, najwięcej jest z XVIII wieku. Brak też niektórych tytułów dzieł cennych, wymienionych przez lwowskiego publicystę w artykule z 1906 roku. Trudno ocenić, którym z zachowanych książek przysługuje określenie „rzadkość”. Autorce brak fachowej wiedzy z tego zakresu, a znani bibliofile uważają je za bardzo wieloznaczne¹. Pomimo tych zastrzeżeń można przypuszczać, że wiele takich pozycji zachowało się w księgozbiorze. To przekonanie opiera się na zaobserwowaniu pewnych zjawisk: w niektórych książkach znalazła się zapiska *bardzo rzadkie* lub pieczętka z napisem *rzadkie*; nie odnaleziono w katalogach największych polskich i zagranicznych bibliotek opisów niedużej grupy pozycji z księgozbioru², w katalogu Biblioteki Jagiellońskiej na kartach zawierających opis książek z biblioteki Dąbczańskiej czasami występowało określenie *Rara* stosowane w odniesieniu do publikacji rzadkich. Katalogi antykwaryczne dostępne w internecie dość często stwierdzały, że dana książka należy do rzadkości, co może być jednak zwykłym zabiegiem marketingowym. Wartość księgozbioru Dąbczańskiej można upatrywać nie tylko w wydawnictwach rzadkich i wartościowych, dużej liczbie starodruków i druków z XIX wieku, które są coraz bardziej cenione. W księgozbiorze występują piękne oprawy, będące przykładem introligatorstwa z minionych epok, jest wiele wydawnictw bogato ilustrowanych i albumów, a w tej grupie wyróżniają się książki poświęcone sztuce, utwory literackie i opisy podróży. W czytelni Biblioteki Głównej ASP w Krakowie część starodruków była pokazywana na wystawach organizowanych w latach 1969–1972. Ekspozycje nosiły tytuły: *Piękna książka w Bibliotece ASP*, *Drzeworyt jako ilustracja* oraz *Miedzioryt i akwaforta jako ilustracja*³. Druki bardzo rzadkie i cenne

¹ C. Dunin, J. Dunin, *Philobiblon polski*, Wrocław 1983, s. 125–132.

² Wyszukiwanie w katalogach KaRo oraz Karlsruer Virueller Katalog.

³ A. Pankowicz, [*Wspomnienia o Dąbczańskiej*], maszynopis, Biblioteka Główna ASP w Krakowie, s. 3.

wzbudzały zainteresowanie wśród pracowników naukowych bibliotek i muzeów. O wartości księgozbioru może świadczyć także duża liczba pierwszych wydań, zarówno książek opublikowanych w Polsce, jak i za granicą. Z kolei badania proveniencyjne pozwoliły stwierdzić, że w bibliotece Dąbczańskiej nadal występują duże grupy książek połączonych nazwą wcześniejszego właściciela. Fragmenty bibliotek rodowych i zbiorów bibliofilskich mogą stanowić punkt wyjścia do badań nad innymi księgozbiorami historycznymi.

W pracy udało się przedstawić wiele zagadnień związanych z księgozbiorem Dąbczańskiej. Ukazano jego dzieje od momentu zakupu pierwszych książek po stan obecny. Określono, w jaki sposób księgozbiór się powiększał. Dąbczańska korzystała z tradycyjnych źródeł nabywania książek, takich jak kupno, wymiana, dary od znajomych autorów. W bibliotece kolekcjonerki zachowały się również książki należące niegdyś do członków jej rodziny. Dąbczańska dbała w sposób fachowy o swoją bibliotekę. Świadczy o tym zatrudnienie bibliotekarza i prowadzenie katalogu kartkowego, który w tamtym czasie był raczej nowością, a także tworzenie ksiąg inwentarzowych. Na podstawie częściowo zachowanych w książkach nalepek informujących o umiejscowieniu egzemplarza w szafie bibliotecznej stwierdzono, że książki były układane według języka tekstu. Nie był to powszechnie stosowany sposób porządkowania książek w tamtych czasach, częściej wprowadzano układ rzeczowy. Opisano również wygląd biblioteki na podstawie prac i artykułów poświęconych muzeum Dąbczańskiej oraz fotografii w nich zamieszczonych. Biblioteka była wykorzystywana w sposób charakterystyczny dla czasu zaborów. Brak mecenatu państwowego nad instytucjami nauki i kultury zastąpiły inicjatywy osób prywatnych, które poświęcały na ten cel własne majątki. Dąbczańska włączyła się w te działania z wielką energią i jak na osobę niezbyt zamożną, za jaką się uważała, osiągnęła wspaniałe rezultaty. Dom lwowskiej kolekcjonerki przy ul. Cytadelnej 3 był placówką kulturalną. Helena Dąbczańska dzieliła się ze społeczeństwem swoimi książkami i pięknymi okazami sztuki, które wypełniały jej dom. Oglądano jej galerię obrazów, stylowe meble z różnych epok, porcelanę, tkaniny, szkatułki, wachlarze i inne artystyczne drobiazgi wyeksponowane w pokojach. Książki kolekcjonerki można było czytać przy lampie w salonie, przeglądać na dużych bibliotecznych stołach; pożyczala też pozycje potrzebne do prac naukowych.

W studium udało się przedstawić kilka ważnych składników lwowskiej kultury książki drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Ukazano również zależność treści księgozbioru od zainteresowań i działalności kolekcjonerskiej Dąbczańskiej, a także od repertuaru wydawniczego i oferty lwowskich antykwariatów. Opisano też pewien typ bibliofilstwa charakterystyczny dla okresu niewoli narodowej. Takich postaci jak Helena Dąbczańska już nie ma, warto więc utrwalić pamięć o osobie, która całe życie poświęciła zbieraniu książek i innych przedmiotów, aby je ofiarować społeczeństwu. Obraz działalności Dąbczańskiej i jej księgozbioru to istotny wkład w uzupełnienie wiedzy o bibliofilstwie kobiet, które jest mniej znane. Na opracowanie czeka natomiast pełny katalog księgozbioru Dąbczańskiej. Jego sporządzenie nie było bowiem celem autorki. Na potrzeby pracy powstała jedynie baza zawierająca tylko takie dane o poszczególnych książkach, aby była możliwa analiza ich cech formalnych i treściowych. Opracowanie profesjonalnego katalogu tak dużego księgozbioru, liczącego 5957 tytułów, wymagałoby nie tylko zapoznania się z książkami z autopsji, co autorka zrobiła, ale także profesjonalnego opracowania danych bibliograficznych wszystkich pozycji, co przekracza siły jednej osoby.

Helena Dąbczańska tworzyła bibliotekę i muzeum w czasach, kiedy w społeczeństwie „[...] rodziło się żywiłowe przekonanie, że do przetrwania konieczne jest obok walki zbrojnej, a może nawet bardziej niż ona, zachowanie kultury polskiej, ocalenie tradycji historycznej i związanych z nią narodowych pamiątek, przekazanie całej bogatej spuścizny dawnych wieków następnym pokoleniom [...]”⁴. Dąbczańska miała duży udział w tej pracy na rzecz społeczeństwa, w ratowaniu kultury polskiej. Współcześni bardzo ją cenili, ulica, przy której stworzyła muzeum we Lwowie, do 1939 roku była nazwana jej imieniem, a dar dla Muzeum Narodowego w Krakowie miał być jej pomnikiem „trwalszym od spiżu”⁵. Pamięć o Helenie Dąbczańskiej jest żywa w instytucjach, które obdarowała. Muzeum Narodowe w Krakowie wymienia ją jako jedną z pierwszych ofiarodawczyń⁶. Krakowskie Muzeum Etnograficzne organizuje

⁴ B. Suchodolski, *Dzieje kultury polskiej*, Warszawa 1986, s. 260

⁵ Korespondencja Heleny Dąbczańskiej z lat 1897–1951, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 12234/II, s. 298.

⁶ *Muzeum Narodowe w Krakowie*, Kraków 1987, s. 18.

wystawy, na których eksponuje przedmioty podarowane niegdyś przez lwowską kolekcjonerkę, powstają też prace na temat jej darów⁷. Księgozbiór Dąbczańskiej jest jednak dzisiaj zapomniany i nie doczekał się odpowiedniego opracowania bibliotecznego, a w związku z tym niewielu badaczy zna i docenia jego wartość. W czasie drugiej wojny światowej wiele bibliotek ze Lwowa i jego okolic zniszczono, z innych ocalały jedynie fragmenty, które trafiły do bibliotek w Polsce lub pozostały poza granicami kraju. Tym większego znaczenia nabierają przybliżenie kolekcjonerskiej pasji Dąbczańskiej oraz opis zgromadzonego przez nią we Lwowie księgozbioru, w dużym stopniu zachowanego do dzisiaj. Może to stanowić istotny przyczynek do badań kresowych kolekcji historycznych i odtworzenia ich dziejów.

⁷ G. Graff, *Huculska kolekcja Heleny Dąbczańskiej w Muzeum Etnograficznym w Krakowie*, [w:] *Huculszczyzna, jej kultura i badacze*, red. J. Stęszewski, J. Cząstka-Kłapyta, Kraków 2008, s. 127–136.

SUMMARY

„Things at the heart of my life”. Helena Dąbczańska’s (1863– 1956) Lviv collection of books as a manifestation of the bibliophile culture of the period

The subject of the current dissertation is the book collection gathered by famous Lviv collector Helena Dąbczańska, a major part of which is currently preserved in the Central Library of the Academy of Fine Arts in Cracow. Dąbczańska’s library enjoyed excellent reputation among her contemporaries, but no in-depth research into the collection has been carried out to date. Neither do we know the details of the owner’s biography despite her outstanding contribution to Polish culture and to Cracow’s cultural history. The paper is based on the inventory of books from Dąbczańska’s library and her *Diary*. In addition, the author drew upon the memoirs and articles left by people who knew her personally, and on a range of other publications. The gathered material was investigated using methods applied in bibliological research – the bibliographical method and study of provenances, as well as the biographical and quantitative methods. What has emerged from the research is a portrayal of the Lviv bibliophile culture in the second half of the nineteenth and the early twentieth centuries. The picture is made up of collectors, venues where books were acquired, the characteristic

features of binding, annotations made by owners of private libraries and institutions, and the output of publishing houses based in Lviv. It has also been ascertained that the contents of the collection were influenced by Dąbczańska's interests, focused on literature, history and art, and by her activity as a collector. Besides, the collection to some extent reflects the offer of contemporary publishers as well as the stock of antiquarian bookshops in Lviv. Like most collections during this period, Dąbczańska's library was generally inclined towards humanities, but was also distinguished through its comprehensiveness and universal range of subjects. The current investigation of Dąbczańska's activity is a major addition to our knowledge about women bibliophiles, a subject that deserves more attention from scholars. Besides, the partial descriptions of libraries preserved in Dąbczańska's collection are a significant contribution to research into ancient collections from the Eastern Borderlands that formerly belonged to Poland, and to endeavours aimed at recreating their histories.

Bibliografia

Bibliografia nie obejmuje cytowanych w tekście indywidualnych życiorysów z *Polskiego słownika biograficznego* oraz *Słownika pracowników książki polskiej*, a także książek z księgozbioru Heleny Dąbczańskiej.

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Naukowe Zamku Królewskiego na Wawelu

Protokół z komisji odbytej w mieszkaniu zajmowanym niegdyś przez p. Helenę Dąbczańską na Wawelu, sygn. PZS-I-94; I-95.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Czołowski-Dąbczański S., Memoriał w sprawie darowizny na rok 1920, sygn. 5024.

Biblioteka Główna Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie

Katalog książek [Heleny Dąbczańskiej], Lwów 1907.

Inwentarz Biblioteki Publicznej Akademii Sztuk Plastycznych. Księgozbiór z daru Heleny Dąbczańskiej.

Pankowicz A., [*Wspomnienia o Dąbczańskiej*], maszynopis.

[*Protokół z przejęcia książek Dąbczańskiej*], rękopis z 6 lutego 1925 r.

Witkiewicz K., *Zaświadczenie*, Kraków, dnia 5 listopada 1953, maszynopis.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Papiery dotyczące rodziny Aleksandra Czołowskiego z lat 1801–1941, sygn. 5564.

Bibliografia

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka

Dąbcańska H., *Pamiętnik zbieraczki*, maszynopis, sygn. O/H-10.

Uniwersytet Wrocławski

Hołon M., *Księgozbiór Heleny Dąbcańskiej*, maszynopis, Wrocław 1980.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Korespondencja Franciszka Pajczkowskiego, sygn. 17144/II.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1897–1951, sygn. 1224/II.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1897–1951, sygn. 12234/II.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1897–1951, sygn. 12237/II.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1901–1950, sygn. 12235/II.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1904–1951, sygn. 12236/II.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1905–1923, sygn. 11996/I.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1906–1949, sygn. 12013/II.

Korespondencja Heleny Dąbcańskiej z lat 1915–1945, sygn. 12012/II.

Korespondencja Mieczysława Tretera 1905–1920, sygn. 16371/II.

Kosiński J.A., *Propozycje do instrukcji kartoteki proweniencyjnej starych druków*, maszynopis, Wrocław 1965.

Papiery Heleny Dąbcańskiej z lat 1895–1954, sygn. 12618/III.

Papiery Ludwika Bernackiego, sygn. 7033/II.

Papiery Mieczysława Gębarowicza, sygn. 16392/II.

Źródła drukowane

A.S., *Na Wawel*, „Tygodnik Ilustrowany” 1912, R. 53, nr 40, s. 830–831.

Baranowski K., *Na Wawel. Zbiory Heleny Dąbcańskiej*, Lwów 1906.

Białynia Chołodecki J., *Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914–22 czerwca 1915)*, Lwów 1930.

Bodek L., *Katalog dzieł naukowych, historycznych polskich, teologicznych, powieściowych, beletrystycznych i ze wszystkich gałęzi literatury*, Lwów 1894.

Bodek L., *Katalog dzieł polskich z dziedziny poezji i nauki wydany przez księgarnię Leona Bodeka*, Lwów 1911.

Bodek L., *Katalog dzieł powieściowych, romansów, nowel i innych beletrystycznych, które można nabyć w księgarni antykwarskiej Leona Bodeka*, Lwów 1893.

Cepnik H., *Czterdziestolecie „Sokoła” lwowskiego 1864–1907*, Lwów 1907.

Dąbcańska H., *Pamiętnik*, oprac. J. Fijałek, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1963, R. 9, s. 307–360.

Bibliografia

- Dąbrowski M., *Pamiętnik I Zjazdu Przemysłowego w dniach 18, 19, 20 i 21 września 1901 r. w Krakowie*, Kraków 1901.
- Dippel S., *O księgarzach, którzy przeminęli*, Wrocław 1976.
- Drukarze dawnej Polski*, red. J. Pirożyński, Kraków 2000.
- Fiszler L., *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959.
- Fredro A., *Trzy po trzy*, Kraków 1949.
- Golberg M., *Historia miliona narodowego w Rapperswilu*, Kraków 1905.
- Grzeszczuk S., Hombek D., *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII w. Źródła*, t. 1–5, Wrocław–Kraków, 1989–2005.
- Hölzel M., *Dodatek do głównego katalogu dzieł antykarskich znajdujących się w antykwar- ni M. Hölzla*, Lwów 1890.
- Hölzel M., *Katalog dzieł polskich tudzież w obcych językach odnoszących się do rzeczy pol- skich*, Lwów 1900.
- Hölzel M., *Katalog księzek polskich i obcych znajdujących się w antykwar- ni M. Hölzla*, Zło- czów 1892.
- Hölzel M., *Katalog księzek polskich i obcych znajdujących się w antykwar- ni M. Hölzla*, Zło- czów 1894.
- Hölzel M., *Katalog księzek polskich i obcych znajdujących się w antykwar- ni M. Hölzla*, Lwów 1913.
- Hölzel M., *Katalog księzek polskich i obcych znajdujących się w antykwar- ni M. Hölzla*, Lwów 1914.
- Hölzel M., *Katalog księzek polskich, niemieckich, tacińskich i francuskich do nabycia w an- tykwar- ni M. Hölzla*, Lwów 1889.
- Hölzel I., *Ze wspomnień o bibliofilach 1870–1936*, Lwów–Warszawa 1937.
- Igel L., *Katalog księzek polskich tudzież w obcych językach do rzeczy polskich się odnoszących sposobem abecadłowym ułożony, znajdujących się w antykwar- ni Leiby Igla*, Lwów 1897.
- Igel Z., *Katalog antykwar- ni Zygmunta Igla. Polonica. Historia i literatura polska*, Lwów 1908.
- Janusz B., *293 dni rządów rosyjskich we Lwowie (3 XI 1914–22 VI 1915)*, Lwów 1915.
- Jaworski F., *W drodze na Wawel*, „Tydzień” 1906, nr 7, s. 52–54.
- Katalog I lokalnej wystawy prac uczniów rękodzielniczo-przemysłowych zabytków cecho- wych we Lwowie 1905*, Lwów 1905.
- Katalog nakładowy i komisowy księgar- ni i składu nut Gubrynowicza i Schmidta we Lwowie 1868–1891*, Lwów 1891.
- Katalog Powszechnej Wystawy Krajowej we Lwowie roku 1894*, Lwów 1894.
- Kleczewski A., *Księga adresów miasta Lwowa*, Lwów 1883.
- Kronika*, „Gazeta Lwowska” 1899, R. 89, nr 29, s. 3.
- „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1897, R. 1.
- „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1900, R. 4.
- „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1902, R. 6.
- „Księga Adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa” 1913, R. 17.
- Löw R., *Pod znakiem starych foliantów*, Kraków 1993.
- Łempicki S., *Wspomnienia ossolińskie*, Wrocław–Warszawa 2006.

Bibliografia

- Niemczycka-Babel W., *Wspomnienia* [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/wanda/bio.html> [odczyt: 15.04.2011].
- Nusbaum-Hilarowicz J., *Pamiętnik przyrodnika*, Kraków 1992.
- Obertyńska B., *Gitara i tamci*, Lwów 1926.
- [*Ogłoszenie Jana Kostiuka*], „Czasopismo Techniczne” 1883, R. 1, nr 10, s. 140.
- [*Ogłoszenie Jana Kostiuka*], „Dźwignia” 1882, R. 6, nr 11, s. 172.
- Opalek M., *Bibliopole lwowscy*, Lwów 1928.
- Opalek M., *O Lwowie mojej młodości*, Wrocław 1987.
- Opalek M., *Stare księgi, stare wina*, Kraków 1928.
- Opalek M., *Sto trzydzieści lat wśród księzek*, Lwów 1928.
- Opalek M., *Ze wspomnień lwowskiego bibliofila*, Rzeszów 2001.
- Pierwszy ilustrowany galicyjski przewodnik dla handlu i przemysłu – 1909*, Lwów 1909.
- Podręcznik księgarski. Poradnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pracowników i praktykantów księgarskich*, red. T. Paprocki, Warszawa 1896.
- Sprawozdanie Dyrekcji Muzeum Narodowego w Krakowie za rok 1907*, Kraków 1908 [dok. elektr.], <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/> [odczyt: 9.04.2011].
- Sprawozdanie Macierzy Szkolnej dla księstwa Cieszyńskiego z pierwszego roku jej istnienia t.j. 1886*, Cieszyn 1886.
- Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego*, Lwów 1881.
- Sprawozdanie Wydziału Koła Literacko-Artystycznego we Lwowie przełożone Walnemu Zgromadzeniu za rok 1897/8*, Lwów 1898.
- Sprawozdania Wydziału Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej za rok 1902*, Lwów 1903.
- Sprawozdanie ze Zwyczajnego Walnego Zebrania cechu lwowskiego*, „Polska Gazeta Introliatorska” 1931, R. 4, nr 6, s. 88–89.
- Walka z życiem. Korespondencja lwowskiej rodziny Wildów*, oprac. Z. Sudolski, Warszawa 2001.
- Wasylewski S., *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum*, Wrocław 1958.
- „Wiadomości Warszawskie. Supplement” 1768, nr 45 [dok. elektr.], <http://jbc.bj.ej.edu.pl/dlibra/doccontent?id=322147> [odczyt: 15.09.2015].
- Wolska M., Obertyńska B., *Wspomnienia*, Warszawa 1974.
- Wybranowski A., *Dawne dzieje*, Kraków 1893.

Bibliografie, wydawnictwa informacyjne, kartoteki haseł wzorcowych

- Archiwum fotografii genealogicznej* [dok. elektr.], <http://www.genealogia.okiem.pl/foto2/displayimage.php?pid=23499> [odczyt: 22.02.2013].
- Bar A., *Słownik pseudonimów i kryptonimów*, t. 1, Kraków 1936.
- Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej*, red. B. Bieńkowska, Poznań 1998.
- Biedrzycka A., *Kalendarium Lwowa 1818–1939*, Kraków 2012.
- Centralna Kartoteka Haseł Wzorcowych katalogu NUKAT, <http://centrum.nukat.edu.pl/> [odczyt: 2009–2015].

- Dawni pisarze polscy*, t. 1–5, koordynacja całości R. Loth, Warszawa 2000–2004.
- Dąbcańska H., *Pseudonimy pisarzy polskich*, Lwów 1910.
- Enciclopedia italiana*, t. 25, Roma 1935.
- Encyklopedia powszechna*, t. 16, Warszawa 1864.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy*, oprac. L. Grzebień, Kraków 2004.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław 1971.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, Cz. 3: XV–XVIII w., t. 17 (ogólnego zbioru t. 28), Kraków 1930.
- Bibliografia polska Estreichera*, <http://www.estreicher.pl> [odczyt: 2009–2015].
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1958.
- La Grande encyclopédie*, t. 7, Paris 1885–1901.
- Hahn H., *Bibliografia bibliografii polskich*, Wrocław 1966, s. 72–76 (Encyklopedie).
- Ihnatowicz I., *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t. 1, Warszawa 1967.
- Kartoteka Haseł Autorytatywnych Biblioteki Narodowej Francji (Autorités BnF), http://catalogue.bnf.fr/jsp/recherche_autorites_bnf.jsp?nouvelleRecherche [odczyt: 2009–2015].
- Kartoteka Wzorcowych Haseł Formalnych Biblioteki Narodowej, <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/KHW/makwww.exe?BM=1> [odczyt: 2009–2015].
- Kosk H., *Generalicja polska*, t. 2, Pruszków 2001.
- Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1–2, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1984–1985.
- Nowa encyklopedia PWN*, t. 1–6, Warszawa 1995–1997.
- „Polska Bibliografia Bibliologiczna”, <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=12> [odczyt: 2009–2015].
- „Polska Bibliografia Bibliologiczna”, Warszawa 1988–2009.
- Polska encyklopedia szlachecka*, t. 12, red. S.J. Starykoń-Kasprzycki, Warszawa 1938.
- Polski słownik biograficzny*, t. 1–43, Kraków 1935–2005.
- Rocznik polski. Tablice statystyczne*, wyd. E. Romer, I. Weinfeld, Kraków 1917.
- Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 1–15, oprac. S. Uruski, Warszawa 1904–1931.
- Słownik biograficzny archiwistów*, t. 1, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Łódź 1988.
- Słownik biograficzny matematyków polskich*, red. S. Domoradzki, Tarnobrzeg 2003.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, red. F. Sulimierski, Warszawa 1880–1914.
- Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1977.
- Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław 2002.
- Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Warszawa 2001.
- Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972.
- Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1986.
- Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II*, red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2000.
- Stępień M.B., *Polska bibliografia wolnomularstwa* [dok. elektr.],

- http://maciejbstepien.com/pdfs/pbwiver13_2012o815.pdf [odczyt: 19.03.2014].
- Strojny A., *Lwów. Miasto Wschodu i Zachodu*, Kraków 2003.
- Szornel-Dąbrowska B., *Bibliografia wydawnictw Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie 1922–1952*, Kielce 2000.
- Tokarski J., *Lwów, Bielsko-Biała* 2007.
- Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna*, oprac. T. Turowska, J. Hys, J. Kwiatkowska, Warszawa 2006.

Opracowania

- Adamczyk D., *Polskie społeczne placówki wydawnicze we Lwowie w dobie autonomii galicyjskiej*, Kielce 1996.
- Albin J., *Franciszek Pajęczkowski*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 215–222.
- Aleksandrowicz A., *Izabela Czartoryska*, Lublin 1998.
- Aleksandrowicz T., *Biblioteki prywatne rzymskiej nobilitas w schyłkowym okresie Republiki*, „Studia Bibliologiczne” 1988, t. 2, s. 9–23.
- Aleksiewicz A., *Z badań nad cenzurą we Lwowie w XIX w.*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2005, s. 65–78.
- Aleksiński J., *Fragment reymontowskiego księgozbioru z Kołaczkowa (?) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 2000, nr 4, s. 26–33.
- Andrejew A., *Einsiedlowie i ich księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1996, R. 40, z. 1/2, s. 23–40.
- Andrejew A., *Kaspar Schwenckfeldt i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1992, R. 36, z. 1/2, s. 115–138.
- Andrysiak E., *Księgozbiór Leopoldów z Rzepiszewa*, Kalisz 1989.
- Araszkiewicz F., *Prus w świetle własnej biblioteki*, „Pamiętnik Literacki” 1951, t. 42, z. 3/4, s. 1068–1126.
- Arct S., Pawłowska E., *Wydawcy warszawscy w latach 1878–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 320–384.
- Arct Z., *Karol Szajnocha*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 92–96.
- Bachańska J., *Stosunek Jarosława Iwaszkiewicza do książki w świetle księgozbioru pisarza w Stawisku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 175–192.
- Badania księgozbiorów Radziwiłłów*, red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, Warszawa 1995.
- Bartoszewicz J., *Konstanty Świdziński i jego wieczysta fundacja*, „Biblioteka Warszawska” 1857, t. 1–2, s. 487–519, 719–747, 457–470.
- Barycz H., *Z dziejów książki polskiej za granicą. Polonica w Bibliotece Ulissesza Aldrovaniego*, „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4/5, s. 65–71.
- Barycz H., Piekarski K., *Hiszpańskie nabytki Wolskiego z 1582 roku*, „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 11/12, s. 157–162.

- Bednarska-Ruszajowa K., *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, red. M. Kocójowa, Kraków 1990, s. 37–53.
- Bednarska-Ruszajowa K., *Nowe metody w badaniach nad dawną książką w Polsce*, „Historyka” 1996, t. 26, s. 63–69.
- Bednarska-Ruszajowa K., *Od Homera do Jana Jakuba Rousseau*, Kraków 1991.
- Bednarski S., *Biblioteka Jana Kalasantego Szaniawskiego*, [w:] *Librorum amatori*, red. A.P. Bieś, Kraków 2004, s. 61–71.
- Berger-Mayerowa J., *O bibliotece Szembeków*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A” 1956, R. 11, s. 56–57.
- Biały A., *Opis i katalogowanie opraw zabytkowych*, [w:] *Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej*, red. D. Degen, Toruń 2009, s. 119–136.
- Białynia Chołodecki J., *Dąb-Dąbczańscy i Jan Zalążcha-Zapałowicz*, Lwów 1913.
- Bieńkowska B., *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 3–15.
- Bieńkowska B., *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005.
- Bieńkowska B., *Wstęp*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 5–8.
- Bieńkowski T., *Świat książek Jana Kochanowskiego*, „Studia o Książce” 1977, t. 7, s. 33–50.
- Biesiadecki F., Piekarski K., *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta. Seria I*, „Ex Libris” 1924, z. 5, s. 38–52.
- Bilikiewicz T., *Księgozbiór lekarski Miechowity*, „Archiwum Historii Medycyny” 1957, nr 4, s. 442–458.
- Birkenmajer A., *Fragmenty Belwederskiej Biblioteki W. ks. Konstantego Pawłowicza w moim księgozbiorze*, „Silva Rerum” 1930, t. 5, nr 10/12, s. 194–216.
- Błażejewicz O., *Księgozbiór szlachecki Kazimierza Chromińskiego z okresu Oświecenia*, „Roczniki Biblioteczne” 1971, R. 15, z. 3/4, s. 1–18.
- Błażejewicz O., *W kręgu Biblioteki Załuskich. Bibliofilstwo Kazimierza Chromińskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1976, z. 2, s. 77–110.
- Briułow J., *Chodząc po wystawie*, „Cracovia Leopoldis” 1995, nr 2, s. 8–10.
- Bruchnański W., *Bronisław Czarnik*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 131–136.
- Brykalska M., *Księgozbiór Arkadego Tołoczanowa w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego*, „Roczniki Biblioteczne” 1959, R. 3, z. 1/4, s. 97–167.
- Buczek K., *Biblioteka Puławska w czasie walk powstania listopadowego*, „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10/12, s. 155–170.
- Budka W., *Biblioteka Decjusów*, „Silva Rerum” 1928, t. 4, nr 6/9, s. 110–126.
- Bułhak H., *Metoda typograficzna w badaniach nad dawną książką*, „Biuletyn Poligraficzny” 1977, nr 2, s. 39–51.
- Brdękiewicz M., *Księgozbiór Aleksandra Benedykta Batowskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 127–146.
- Cabaj J., *Zjazdy międzyzaborowe polskich środowisk naukowych i społeczno-zawodowych w latach 1869–1914*, Cz. 2, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, R. 40, nr 1, s. 51–78.

- Chamera-Nowak A., *Biblioteka Andrzeja Edwarda Koźmiana w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2004, z. 15, s. 183–252.
- Chober H., *Księgozbiór Wacława Aleksandra Maciejowskiego – warsztat pracy uczonego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 147–194.
- Choroś A., *Dedykacje rękopiśmienne w księgozbiorze Tadeusza Mikulskiego w Bibliotece Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2000, z. 11, s. 203–216.
- Ciborowska L., *Wystawa światowa w Paryżu w 1900 r.*, „Wiadomości Historyczne” 2010, R. 53, nr 2, s. 38–43.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Kanonik warszawski Jan Chociszewski (1572–1617) i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 2002, R. 46, s. 177–195.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII. Centuria druga*, Warszawa 2001.
- Czapnik M., *Bożogrobca Stanisław z Łowicza i jego księgozbiór*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1996, z. 17, s. 17–50.
- Czapnik M., *Księgozbiór ks. Jana Bogusławskiego świadectwem zainteresowań cysterskiego kaznodziei i tłumacza*, „Roczniki Biblioteczne” 2009, R. 53, s. 147–172.
- Czarnowska M., *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1961*, Warszawa 1967.
- Czerniakowska M., *Sprawy książki w działalności naukowej Jana Heweliusza*, Gdańsk 2002.
- Dachtera T., *Konstanty Świdziński i jego zbiory*, „Biblioteka” 1997, nr 1, s. 17–24.
- Dahl S., *Dzieje książki*, Wrocław 1965.
- Dec R., *Folklorystyczne i literackie zbiory Stanisława Wallisa w Bibliotece Głównej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach*, „Studia Bibliologiczne” 2000, t. 12, s. 86–95.
- Dec R., *Z rozważań nad biblioteką prywatną Łukasza Wallisa*, „Studia Bibliologiczne” 2001, t. 13, s. 99–105.
- Długosz J., *Jerzy Henryk Lubomirski*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992.
- Długosz J., *Księgozbiór Aleksandra Michała Lubomirskiego w świetle inwentarza z 1678 r.*, „Ze Skarbcza Kultury” 1972, z. 23, s. 7–52.
- Doleczek A., *Dzieje siedziby Biblioteki Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 1993, z. 3, s. 25–31.
- Doleczek A., *Zapomniany zbiór Zygmunta hr. Czarneckiego*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 1995, z. 6, s. 55–63.
- Domańska H., *Z dziejów biblioteki kodeńskiej Sapiehów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 97–126.
- Domańska-Kubiak I., *Zakątek pamięci. Życie w XIX-wiecznych dworach kresowych*, Warszawa 2004.
- Drozdowicz Z., *Filozofia francuska w epoce Oświecenia*, Poznań 2005.
- Drózd A., *Książki i rewolucja*, Kraków 2004.
- Dunin C., Dunin J., *Philobiblon polski*, Wrocław 1983.

- Dusińska H., *Księgozbiór Stanisława Konopki*, „Roczniki Biblioteczne” 1995, R. 39, z. 1/2, s. 107–129.
- Dzierwa Z., *Zarys dziejów biblioteki rodowej książąt Sanguszków*, [w:] *Miscellanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka)*, red. K. Płachcińska, Łódź 2010.
- Ettinger P., *Księgozbiory Wielkiego Księcia Konstantego*, „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1/3, s. 22–24.
- Falicka K., *Literatura francuska. Wiek XIX*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*, t. 1, red. W. Florjan, Warszawa 1977, s. 692–770.
- Finis Poloniae 1764–1796* [dok. elektr.], <http://www.wk.pl/glowny/kalenpl/ro7.htm> [odczyt: 19.09.2012].
- Fischer A., *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich*, Lwów 1927.
- Flaubert G., *Szkoła uczuć*, Warszawa 2004.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990.
- Gabryś A., *Salony krakowskie*, Kraków 2006.
- Gierowski J.A., *Historia Polski 1764–1864*, Warszawa 1984.
- Gieryński J., *Lwów nieznany*, Lwów 1938.
- Głombiowski K., *Nauka o książce nauką o człowieku*, „Studia o Książce” 1973, t. 4, s. 26–40.
- Głombiowski K., *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966.
- „*Głoś z dumą i chlubą, żeś introligatorem...*” 100 lat Introligatorni w Ossolineum – wystawa [dok. elektr.], <http://www2.oss.wroc.pl/index.php/tag/pracownia-introligatorska/> [odczyt: 20.02.2013].
- Gondek E., *Józefa Andrzeja Załuskiego dzieło bibliograficzne i bibliofilskie*, Katowice 2005.
- Górska M., *Fragment księgozbioru Michała Hieronima Juszczyńskiego w Bibliotece Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 1994, z. 5, s. 161–180.
- Górska A., *Księgozbiór Antoniego Ojrzynskiego w zbiorach Centralnej Biblioteki Górskiej PTTK w Krakowie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2009, R. 59, s. 115–130.
- Górski W., *O zbiorach naukowych pozostałych po ś.p. Konstantym Podwysockim*, „Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich” 1871, [druk] 1874, R. 3, s. 33–44.
- Grabowska D., *Katalogowanie alfabetyczne zbiorów bibliotecznych. Zarys problematyki*, Warszawa 2003.
- Graff G., *Huculska kolekcja Heleny Dąbczańskiej w Muzeum Etnograficznym w Krakowie*, [w:] *Huculszczyzna, jej kultura i badacze*, red. J. Stęszewski, J. Cząstka-Kłapyta, Kraków 2008, s. 127–136.
- Grodecki G., *Biblioteka Kielcza kustosa kolegiaty łęczyckiej*, „Ex Libris” 1924, z. 5, s. 18–22.
- Grodziski S., *Sejm Krajowy Galicyjski 1861–1914*, Warszawa 1993.
- Gruca A., *Księgozbiór Stanisława Wyspiańskiego*, Kraków 1989.
- Gruca A., *Metoda biograficzna w badaniach nad dziejami książki okresu zaborów*, [w:] *Bibliologia*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 71–84.
- Gruca A., *Spółka Wydawnicza Polska (1890–1916)*, Kraków 1993.
- Gruchała I., *Inwentarze księgozbioru Heleny Dąbczańskiej w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 339–343.

- Gruchała I., *Lwowskie proveniencje w księgozbiorze Heleny Dąbczańskiej*, [w:] *Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 10, red. H. Kosętko, Kraków 2011, s. 411-423.
- Gruchała I., *Pasja bibliofilska Heleny Dąbczańskiej*, [w:] *Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 9, cz. 1, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 265-276.
- Gruczyński S.J., *O księgozbiorach i znakach bibliotecznych ksiąg Lubomirskich w XVIII w.*, „Roczniki Biblioteczne” 1965, R. 9, z. 1/2 s. 3-34.
- Gruczyński S.J., *Stan i perspektywy badań nad dziejami bibliofilstwa polskiego*, „Studia o Książce, 1982, t. 12, s. 88-98.
- Gryzio B., *Księgozbiór Bartłomieja Keckermanna*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, R. 39/40, s. 225-244.
- Grzymska B., *Księgarnia Wydawnicza Hermana Altenberga*, „Editor” 1988, t. 1, s. 158-179.
- Hajduk A., *Prowincjonalni wydawcy i ich osiągnięcia w Galicji Wschodniej* [dok. elektr.], http://up.krakow.pl/inib/n/pliki/Folia_25.pdf [odczyt: 16.01.2014].
- Hajdukiewicz L., *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960.
- Hajdukiewicz L., *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław 1961.
- Hałaciński K., *O krakowskich introliigatorach ubiegłego wieku*, Kraków 1926.
- Hass L., *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1982.
- Hejnic J., *Książki Wacława z Równego w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne” 1969, R. 13, z. 1/2, s. 97-104.
- Historia rozwoju i działalności Czytelni dla Kobiet we Lwowie*, Lwów 1894.
- Hryniewiecki B., *Biblioteka botaniczna dr Franciszka Błońskiego*, „Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału 4 Nauk Biologicznych” 1949, [druk] 1952, R. 42, s. 45-49.
- Hutnikiewicz A., *Życie artystyczne Lwowa w latach międzywojennych* [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/semper/hutnikiewicz.html> [odczyt: 12.02.2011].
- Ilmurzyńska H., Stepnowska A., *Księgozbiór Bolesława Prusa*, Warszawa 1965.
- Jabłońska W., *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze Skarbcza Kultury” 1969, z. 20, s. 73-179.
- Jaglarz M., *Księgarstwo krakowskie XVI w.*, Kraków 2004.
- Jankowerny W., Okopień J., *Antoni Małecki*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 97-102.
- Jankowerny W., Okopień J., *Zawsze pod kopułą*, Warszawa 1970.
- Jaremków M., *Paryż miastem książki XV-XVI w.* [dok. elektr.], <http://www.ebib.info.2006/75/jaremkow.php> [odczyt: 13.11.2006].
- Jaroszewicz Z., *Księgozbiory prywatne starowierców w Polsce*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 95-122.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w dobie powstaniowej*, [w:] *Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Jarowiecki, Kraków 1996, s. 98-116.
- Jastrzębski B., *Biblioteka hrabiów Ostrowskich z Ujazdu*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 159-174.
- Jaworski F., *Lwowskie znaki biblioteczne*, Lwów 1906.

- Jędrzejowska A., *Książka polska we Lwowie w XVI w.*, Lwów–Warszawa 1928.
- Jopkiewicz A., *Księgozbiór prof. Kazimierza Romaniuka 1908–1996*, Warszawa 1998.
- Kamińska B., *Piotr Moszyński wśród kolekcjonerów krakowskich*, [w:] *Z historycznych i metodologicznych problemów badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych*, red. Z. Jabłoński, Kraków 1985, s. 89–108.
- Kamińska B., *Z dziejów krakowskiego księgozbioru Piotra Moszyńskiego*, „Roczniki Biblioteczne” 1987, [druk] 1988, R. 31, z. 1/2, s. 155–174.
- Kamińska-Czubała B., *Analiza semiotyczna w badaniach nad księgozbiorami historycznymi*, [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, red. M. Kocójowa, Kraków 1990, z. 74, s. 109–121.
- Karkucińska W., *Biblioteka i archiwum Radziwiłłów w Białej Podlaskiej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1994, z. 16, s. 49–74.
- Kawecka-Gryczowa A., *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, Wrocław 1988.
- Kawecka-Gryczowa A., *Z dziejów polskiej książki w okresie renesansu*, Wrocław 1975.
- Keferstein H., *Biblioteka Dohnów w Sobotach*, „Roczniki Biblioteczne” 1985, R. 29, z. 1/2, s. 331–348.
- Kawyn S., *Mickiewicz w oczach swoich współczesnych*, Warszawa 2001.
- Kętrzyński W., *Biblioteka hr. Raczyńskich w Rogalinie*, „Sprawozdanie z Czynności Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich za rok 1905”, s. 33–55.
- Kętrzyński W., *Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, „Teki Konserwatorska” 1892, s. 40–48.
- Kłodziński A., *Biblioteka Brodzkiana*, „Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich” 1842, t. 2, s. 165–166.
- Kocowski B., *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*, „Przeгляд Biblioteczny” 1951, R. 19, z. 1–2, s. 72–84.
- Kocójowa M., *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą*, red. M. Mlekicka, Warszawa 1993, s. 329–336.
- Kołodziejowa B., *Dzieje Miejskiego Muzeum Przemysłowego im. dra Adriana Baranieckiego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1976, t. 11, s. 194–230.
- Kołodzińska E., *Zarys dziejów księgozbioru Augusta Cieszkowskiego*, „Biblioteka” 2001, nr 5, s. 17–43.
- Komasara I., *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław 1982.
- Komasara I., *Stan badań nad księgozbiorami Wazów*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 123–136.
- Konopka M., *Adam Dominik Bartoszewicz*, Kraków 1995.
- Konopka M., *Antykwariat J.L. Pordesa w księgoznawczym krajobrazie Lwowa drugiej połowy XIX w.*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętka, Kraków 2005, s. 87–102.
- Konopka M., *Czytelnia połączona z księgarnią Franciszka Henryka Richtera we Lwowie w świetle odnalezionych katalogów*, „Roczniki Biblioteczne” 1995, R. 39, z. 1–2, s. 63–75.

- Konopka M., *Dokumenty koncesyjne jako źródło do dziejów instytucji książki*, [w:] *Książka zawsze obecna*, red. B. Bieńkowska, Wrocław 2010, s. 267–268.
- Konopka M., *Funkcjonowanie lwowskich instytucji książki w świetle przepisów prawnych obowiązujących w czasach autonomii*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 7, red. K. Karolczak, Kraków 2010, s. 389–391.
- Konopka M., *Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego we Lwowie*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 8, red. H. Kosętką, Kraków 2006, s. 30–41.
- Konopka M., *Literatura historyczna w bibliotece lwowskiej „Gwiazdy” a wybory czytelnicze rzemieślników*, [w:] *Bibliologia, literatura, kultura*, red. M. Konopka, M. Zięba, Kraków 1999, s. 165–174.
- Konopka M., *Zbiorowy portret księgarzy Lwowa czasów autonomii*, [w:] *Krakiv–L'viv. Knigi, časopisi, biblioteki XIX–XX st.*, t. 10, red. G. Vrona, O. Kołosovska, G. Kosentka, L'viv 2011, s. 39–51.
- Kopera F., *Muzeum Narodowe na Wawelu*, Kraków 1919.
- Korzon K., *Ludwik Bernacki*, [w:] *Portrety ossolińskie*, wybór E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 163–170.
- Korzon K., *Polskie biblioteki fundacyjne w okresie zaborów*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1981, z. 17, s. 255–261.
- Korzon K., *Wojciech Kętrzyński*, [w:] *Portrety ossolińskie*, wybór E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 120–127.
- Kosiński J.A., *Fragment księgozbioru Piotra Kmity w Bibliotece Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1964, z. 16, s. 116–131.
- Kosiński J.A., *Franciszek Siarczyński*, [w:] *Portrety ossolińskie*, oprac. E. Adamczyk, Wrocław 1992, s. 33–40.
- Kosman B., Kosman M., *Tytus Działyński i jego dzieło*, Wrocław 1978.
- Kostanecka H., *Biblioteka Gustawa Zielińskiego w Skępem*, „Roczniki Biblioteczne” 1962, R. 6, z. 1/2, s. 81–100.
- Kostecki J., *Trudny proces przenikania*, Warszawa 2011.
- Kotłobułatowa I., *Topografia lwowskich księgarni w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętką, Kraków 2005, s. 103–116.
- Kowalska-Urbankowa Z., *Biblioteka Stanisława Ciołka biskupa poznańskiego (zm. 1437)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1987, R. 37, s. 73–83.
- Kowkiel, L., *Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Kraków 2005.
- Kozłowski J., *Szkiecy o dziejach biblioteki Załuskich*, Wrocław 1986.
- Kramarz H., *Mecenat artystyczno-kulturalny samorządu miejskiego we Lwowie u schyłku czasów autonomicznych*, [w:] *Lwów–miasto–społeczeństwo–kultura*, t. 1, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1996, s. 90–98.
- Kramarz H., *Od pozytywizmu do Młodej Polski (rzecz o Tadeuszu Rutowskim 1852–1918)*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 195–203.

Bibliografia

- Kremer M., *Ze studiów nad księgozbiorem Jana Nepomucena Waltera*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1989, R. 34, s. 61–69.
- Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, t. 1–2, Warszawa 2004–2009.
- Księgozbiór Bartoszewiczów*, red. J. Weinberg, Łódź 1982.
- Księgozbiór wielkopolskiego magnata – Andrzej Opaliński (1540–1953)*, red. A. Wagner, Poznań 2011.
- Kulak T., *Autonomia galicyjska*, [w:] *Pod zaborami 1795–1914*, red. M. Derwich, Warszawa–Wrocław 2003, s. 168–173.
- Kulak T., *Polki w XIX w.*, [w:] *Pod zaborami 1795–1914*, red. M. Derwich, Warszawa–Wrocław 2003, s. 66–67.
- Kuś D.A., *Feliks West. Księgarz, wydawca 1846–1946*, Wrocław 1988.
- Langer H., *Polskie historyczne księgozbiory domowe na Śląsku Cieszyńskim (XX wiek)*, Katowice 2006.
- Lech M. J., *Księgozbiór generałostwa Działyńskich*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 5, s. 139–148.
- Lewicka-Kamińska A., *Biblioteka Mikołaja Czepla*, „Biuletyn Miesięczny Biblioteki Jagiellońskiej” 1953, R. 5, z. 7, s. 15–20.
- Lewicka-Kamińska A., *Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepla w Bibliotece Jagiellońskiej*, Wrocław 1956.
- Lewicki K., *Biblioteka prywatna Jerzego Samuela Bandtkiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1968, R. 20, z. 1/2, s. 73–85.
- Leżańska K., *Z dziejów księgozbioru Hilarego Meciewskiego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1973, R. 19, s. 217–227.
- Lisak A., *Miłość, kobieta i małżeństwo w XIX wieku*, Warszawa 2009.
- Łaskarzewska H., *Pracownia Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych w Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 13–16.
- Ługowska A., *Świat książek Michała Federowskiego (1853–1923)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 101–146.
- Łukijaniuk I., *Biblioteka Marcina i Wawrzyńca Goślickich*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, s. 167–198.
- Łysiak W., *Patriotyczne empireum bibliofilstwa czyli Przewodnik po terenach łowieckich Bibliofilandii tudzież sąsiednich mocarstw*, Warszawa 2004.
- Mackiewicz W., *Brzozowski*, Warszawa 1979.
- Małczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987.
- Małczyńska K., *Kształtowanie się zawodu bibliotekarza w Polsce do 1914 r.*, „Roczniki Biblioteczne” 1982, R. 26, z. 1–2, s. 41–55.
- Małczyńska K., *Polski repertuar wydawniczy*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, R. 27, z. 1–2, s. 273–288.
- Małecki A., *Juliusz Słowacki*, Lwów 1866–1867.
- Mańkowska-Wygodzin Z., *Instruktor Benedykt Wygoda*, [w:] *Więscy działacze społeczni*, t. 2, Warszawa 1938, s. 1–45.

- Marciniak R., *Biblioteka Kórnicka Tytusa Działyńskiego w r. 1926*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, z. 12, s. 8–12.
- Marciniak R., *Księgozbiór Augustyna Działyńskiego (1715–1759) wojewody kaliskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, z. 12, s. 192–235.
- Marciniak R., *Pomorski bibliofil Walenty Wolski z Niestępowa (1750–1829) i losy jego zbiorów w Wielkopolsce*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2009, z. 29, s. 173–197.
- Maresz B., *Ze Lwowa do Katowic*, Katowice 2002.
- Maresz B., Roszkowska T., *Kolekcja Romana Chrzęstkowskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach*, Katowice 2002.
- Mayer J., *Dzieła z księgozbioru Jakuba Teodora Trembeckiego i rodziny w Bibliotece Śląskiej w Katowicach*, „Roczniki Biblioteczne” 1972, R. 16, z. 1/2, s. 79–112.
- Mękicki R., *Katalog zbiorów Władysława Łozińskiego*, Lwów 1929.
- Migoń K., *Bibliologia – nauka o kulturze książki*, „Nauka” 2005, nr 2, s. 49–50.
- Migoń K., *Nauka o książce*, Wrocław 1984.
- Migoń K., *O współczesnej sytuacji badawczej w naukach o książce, bibliotece i informacji*, „Przegląd Biblioteczny” 2008, z. 1, s. 14–21.
- Migoń K., *Pastor G.B. Scharff, jego księgozbiór i czasopismo*, „Roczniki Biblioteczne” 1988, [druk] 1989, R. 32, z. 1/2, s. 207–226.
- Migoń K., *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 3–18.
- Mikołajczak A.W., *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998.
- Mlekicka M., *Wydawcy warszawscy w XIX w. jako grupa społeczna i ich związki z inteligencją*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku*, t. 4, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 9–32.
- Młodecki S., *Z badań nad zbiorem Mikołaja Malinowskiego w Bibliotece Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1959, z. 7, s. 219–240.
- Moczulska A., *Księgozbiór rodziny Maurycego Koniara*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, s. 157–166.
- Morawski S., *Józef Kremer 1806–1875*, Kraków 1975.
- Mossakowski S., *Księgozbiór Architekta Tylmana z Gameren*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1961, R. 13, z. 2, s. 25–32.
- Muzeum Narodowe im. Króla Jana III*, Lwów 1908.
- Muzeum Narodowe w Krakowie*, Kraków 1987.
- Nowacki R., *Archiwum Krajowe Akt Grodzkich i Ziemskich we Lwowie w latach 1879–1933*, „Rocznik Lwowski” 2003, s. 1–12 [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/rocznik/2003/archiwa1.html> [odczyt: 6.02.2013].
- Nowak A., *Książki z biblioteki Szymona Starowolskiego w Tarnowie*, „Roczniki Biblioteczne” 1969, R. 13, z. 1/2, s. 105–116.
- Nowak Z., *Biblioteka Zappio-Johannitana w Gdańsku*, „Roczniki Biblioteczne” 1985, R. 29, z. 1/2, s. 209–230.
- Nowicki A., *Religia i ateizm w listach Władysława Witwickiego do Heleny Dąbcańskiej (in edita)*, „Euhemer” 1980, R. 24, nr 4, s. 25–36.
- Nowicki A., *Witwicki*, Warszawa 1982.

- Nowicki R., *Fragment biblioteki rodowej i ordynackiej Skórzewskich w Bibliotece Raczyńskich*, „Biblioteka” 2004, nr 8, s. 49–62.
- Nowicki R., *Fragment księgozbioru Ponińskich z Kościelca w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, „Biblioteka” 2007, nr 11, s. 29–44.
- Obrębski A., *Oprawy książek należących do przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej Volsciany*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1991, [druk] 1992, R. 41, nr 1/2, s. 133–145.
- Obrębski A., *Volsciana*, Kraków–Warszawa 1999.
- Obrębski A., *Wokół księgozbioru biskupa Płockiego Piotra Dunin-Wolskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 13, s. 81–116.
- Ochmańska A., *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego*, „Biblioteka” 2001, nr 5, s. 7–16.
- Ochmańska A., *Prywatne księgozbiory wielkopolskie XVI w.*, „Biblioteka” 1998, nr 2, s. 15–34.
- Ocieczek R., *O książkach Aleksandra i Heleny Lubomirskich*, „Akapit” 2010, t. 5, s. 15–18.
- Okopień J., *Jakub i Marek Przeworscy*, „Wydawca” 1999, nr 4, s. 26–27.
- Olkiewicz J., *Od A do Z czyli O encyklopediach i encyklopedystach*, Warszawa 1988.
- Ossowski J.S., *Maryli Wolskiej poetycki obraz Lwowa*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 505–526.
- Otwinowska D., *Księgozbiór Mariana Kukiela – warsztat pracy uczonego*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2006, R. 51, s. 465–477.
- Pachoński J., *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy 1750–1815*, Kraków 1962.
- Paczyńska M., *Przegląd polskich badań oprowoznawczych*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 1997, z. 7, s. 51–60.
- Pajączkowski F., *Teatr lwowski pod dyrekcją Tadeusza Pawlikowskiego 1900–1906*, Kraków 1961.
- Paszkiwicz U., *Książkowe znaki własnościowe bibliotek we Lwowie w XIX i XX wieku*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 9, cz. 1, red. H. Kośotka, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 251–264.
- Paszkiwicz U., *Księgozbiór Stanisława Staszica w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1986, z. 9, s. 79–124.
- Paszkiwicz U., *Księgozbiór Zygmunta Mocarskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 6, s. 109–156.
- Pawłowicz W., *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*, Katowice 2009.
- Pawłowiczowa M., *Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*, „Roczniki Biblioteczne” 1988, R. 32, s. 207–226.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Badania proveniencyjne w zbiorach starych druków bibliotek naukowych w Polsce i na Białorusi*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwóźdźnik, E. Różycki, Katowice 2004, s. 457–462.
- Piekarski K., *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, [w:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 352–384.
- Piekarski K., *O zadania i metody badań proveniencyjnych*, Kraków 1929, s. 388–415.
- Piekarski K., *Odkrycie „Volsciany” w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1929.

- Piekarski K., *Zbiór Hieronima Wildera*, do druku przygotowała A. Kawecka-Gryczowa, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1978, R. 14, s. 181–196.
- Pieńkowska K., *Karta katalogowa*, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, red. K. Chorzevska, Wrocław 1976, s. 152.
- Pieńkowska K., *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, R. 39, z. 1–4, s. 258–273.
- Piotrowska E., *Biblioteka Jana Uphagena patrycjusza i historyka gdańskiego XVIII wieku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 87–114.
- Piotrowska E., *Jan Uphagen – historyk gdański XVIII w. i jego księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, [druk] 1985, R. 27, z. 1/2, s. 193–208.
- Piotrowska E., *Rola biblioteki w pracy naukowej Jana Uphagena w świetle analizy literatury źródłowej jego dzieła „Parerga historica”*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 63–100.
- Piśmiennictwo techniczne polskie*, „Przegląd Techniczny” 1908, nr 81, s. 380.
- Pitala A., *Kolegium pijarów w Krakowie*, Kraków 1994.
- Plaszczyńska K., *Jak spojrzeć na starą oprawę książkową*, [w:] *Warsztaty Młodych Edytorów*, 21–23 listopad, Rabka 2008, Koło Naukowe Edytorów UJ, Kraków 2010, s. 11–18.
- Podhorodecki L., *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993.
- Posern-Zieliński A., *Kształtowanie się etnografii polskiej jako samodzielnej dyscypliny (do 1939 r.)*, [w:] *Historia etnografii polskiej*, red. M. Terlecka, Wrocław 1973, s. 29–113.
- Potocki A., *Polska literatura współczesna*, cz. 1, Warszawa 1911.
- Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk* [dok. elektr.], <http://www.ptpn.poznan.pl/> [odczyt: 8.07.2013].
- Ptaszyk M., *Z badań nad prywatnym księgozbiorem Samuela Bogumiła Lindego*, „Roczniki Biblioteczne” 2008, R. 52, s. 79–94.
- Puchalski J., *Literatura polityczna w siedemnastowiecznych księgozbiorach szlachty koronnej w świetle produkcji wydawniczej krajowych oficyn drukarskich z lat 1501–1732*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 43–84.
- Pułaski F., *Spory o bibliotekę i zapis Konstantego Świdzińskiego*, „Przegląd Historyczny” 1909, t. 8, s. 333–360.
- Purchla J., *Największa polska wystawa*, „Cracovia Leopoldis” 1995, nr 2, s. 6–7.
- Rabczun O., *Rodowa biblioteka Urbanowskich i Starzyńskich*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2009, t. 3, s. 197–209.
- Rausz M., *Książka francuska w repertuarze wydawniczym Galicji (1864–1914)*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 4, red. J. Jarowiecki, Kraków 1999, s. 74–87.
- Reizes-Dzieduszycki J., *Książka i biblioteka w działalności polskich towarzystw naukowych młodzieży akademickiej we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Katowice 2005.
- Reuter J., *Zapomniana księżna Lubomirska* [dok. elektr.], <http://tarnowskikurierkulturalny.blox.pl/2011/08/> [odczyt: 17.12. 2012].
- Rogała J., *Zbiory Korotyńskich i ich znaczenie dla badań varsavianistycznych*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1977, z. 3, s. 43–84.

- Rolak G., *Fragment księgozbioru Józefiny z Mniszchów Potockiej w zbiorach Działu Starych Druków ZNiO*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 2002, z. 13, s. 137–176.
- Rolak G., *W kręgu Potockich z Tulczyna*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2004, z. 15, s. 157–181.
- Rose E., *Księgozbiór Józefa Kalasantego Szaniawskiego zachowany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 33–62.
- Rożek M., *Stanisław Tomkowicz (1850–1933)*, [w:] *Ludzie, którzy uміłowali Kraków*, red. W. Bieńkowski, Kraków 1997, s. 191–197.
- Ród Tarnowski h. Leliwa and their Relatives* [dok. elektr.], <http://www.rod-tarnowski.com/gene/fam00060.html> [odczyt: 8.07.2013].
- Różycki E., *Alembekowie i ich księgozbiory*, Katowice 2001.
- Różycki E., *Biblioteki na Podolu w XVI i XX w.*, „Studia Bibliologiczne” 2000, t. 12, s. 45–67.
- Różycki E., *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku*, Wrocław 1994.
- Różycki E., *Księgozbiory szlachty na południowo-wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 2004, z. [21], s. 53–62.
- Różycki E., *O księgozbiórze Sobieskich (na podstawie inwentarzy króla Jana III oraz królewicza Konstantego Władysława)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, R. 39/40, s. 289–314.
- Różycki E., *Z dziejów XIX i XX-wiecznego intrologatorstwa we Lwowie*, „Biuletyn Informacyjno-Instrukcyjny” 1992, nr 3 (171), s. 21–37.
- Rudnicka J., *Biblioteka Ignacego Potockiego*, Wrocław 1953.
- Rybandt S., *Księgozbiór prymasa Stanisława Karnkowskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1991, z. 13, s. 117–130.
- Rygiel S., *Losy księgozbioru Ignacego Krasickiego*, „Ex Libris” 1922, z. 4, s. 1–43.
- Schuster K., *Biblioteka Łukasza Opalińskiego Marszałka Nadwornego Koronnego*, Wrocław 1971.
- Schuster K., *Fragment biblioteki Łukasza Opalińskiego w Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1955, z. 7, s. 219–244.
- Schnaydrowa B., *Fragment zbiorów Tulczyńskich w rękopisach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1969, R. 15, s. 89–102.
- Schnaydrowa B., Trejderowa A., *Księgozbiór i kolekcja graficzna Macieja Wodzińskiego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1966, R. 12, s. 101–125.
- Semkowicz A., *Intrologatorstwo*, Kraków 1948.
- Semkowicz A., *O tradycji zawodowej*, „Polska Gazeta Intrologatorska” 1929, R. 2, nr 5, s. 53–56.
- Semkowicz A., *Oprawa książek*, Kraków 1926.
- Serczyk J., *25 wieków historii. Historycy i ich dzieła*, Toruń 1994.
- Seweryn T., *Księgozbiór rodzinny Ostrowskich w Ujeździe*, „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 29–32.

- Siedemdziesiąt lat gmachu głównego Muzeum Narodowego w Krakowie, red. E. Ryżewska-Kulawik, Kraków 2004.
- Sinko Z., *Powieść zachodnioeuropejska w Polsce Stanisławowskiej na podstawie inwentarzy bibliotecznych i katalogów*, „Pamiętnik Literacki” 1966, R. 57, z. 3, s. 581–624.
- Sipayłło M., *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 9–30.
- Siudut G., *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 roku*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 260–280.
- Siudut G., *Warunki kształcenia inteligencji w lwowskich gimnazjach państwowych w dobie autonomii 1867–1914*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 1, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1995, s. 78–89.
- Skorupa E., *Książka jako źródło siły moralnej narodu*, [w:] *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej*, red. M. Kocójowa, Wrocław 1991, s. 131–155.
- Skorupska-Szarlej J., *Jubileusz gmachu głównego Muzeum Narodowego w Krakowie*, [w:] *Siedemdziesiąt lat gmachu głównego Muzeum Narodowego w Krakowie*, red. E. Ryżewska-Kulawik, Kraków 2004.
- Skrzypczak A., *Księgozbiory lekarzy warszawskich XIX wieku jako podstawa do oceny kultury naukowej środowiska*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, z. 7, s. 115–152.
- Skrzypczak A., *Księgozbiór Aleksandra Antoniego le Bruna lekarza warszawskiego z XIX wieku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 12, s. 137–169.
- Skrzypczak A., *Ruch wydawniczy we Lwowie w latach 1929–1939*, Warszawa 2013.
- Skrzypczak A., *Ulica Batorego. Z dziejów księgarstwa lwowskiego* [dok. elektr.], <http://www.lwow.home.pl/rocznik/92/batorego.html> [odczyt: 25.07.2012].
- Skrzypiek M., *Holbach*, Warszawa 1978.
- Ślodka E., *Księgozbiory domowe w pierwszej połowie XIX w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 5, s. 5–18.
- Ślomożyńska A., *Analiza księgozbioru im. Ernesta Bandrowskiego zachowanego w zbiorach MBP w Krakowie*, „Biuletyn Informacyjno-Instrukcyjny Miejskiej Biblioteki Publicznej w Krakowie” 1980, nr 124, s. 21–22 [dok. elektr.], <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/plain-content?id=18127> [odczyt: 6.02.2013].
- Sobański M., *Śp. P. Maria z Czarnomskich hrabina Stanisławowa Wodzicka*, Kraków 1929.
- Socha I., *Repertuar jako kategoria badawcza w polskiej nauce o książce*, [w:] *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie*, red. M. Banacka, Warszawa 2003, s. 90–101.
- Sokolewicz Z., *Szkoły i kierunki w etnografii polskiej*, [w:] *Historia etnografii polskiej*, red. M. Terlecka, Wrocław 1973, s. 115–167.
- Soszyński J., *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi – kontynuacja i zmiany*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2006, t. 1, s. 5–8.
- Spoczną i wstaną. Mogiły uczestników walk o niepodległość narodową na cmentarzu stanisławowskim*, zebrali J. Sokulski, L. Krzemieniecki, Stanisławów 1906.

- Spuścizna Stanisława Leszczyńskiego w zbiorach Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*, oprac. zespół biblioteki pod kier. R. Nowoszewskiego, Warszawa 2007.
- Stachnik L., *Zarys dziejów katalogu alfabetycznego Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1975, R. 25, s. 93–107.
- Stańczyk T., *Zabrane i pozostawione*, „Uważam Rze. Historia” 2012, R. 1, nr 3, s. 81.
- Starnawski J., *Pisarze jezuicy w Polsce (wiek XVI–XIX)*, Kraków 2007.
- Stec E., *Mariana Jerzego Toporowskiego (1901–1971) „Księgozbiór Świętokrzyski”*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1995, z. 16, s. 141–146.
- Stelmaszczyk E., *Księgozbiór Jana Koźmiana (1814–1877)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1994, z. 16, s. 125–132.
- Stępień M.B., *Poszukiwacze prawdy. Wolnomularstwo i jego tradycja*, Lublin 2000.
- Stępień P., „*Cegielki wawelskie*” po konserwacji, „Studia Waweliana” 1999, t. 8, s. 195–232.
- Stinia M., *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004
- Stolzman M., *Księgozbiory wileńskie w okresie międzypowstaniowym (1831–1863)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1986, R. 36, s. 133–145.
- Strutyńska M., *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, z. 14, s. 161–218.
- Struve H., *Życie i prace Józefa Kremera jako wstęp do jego dzieł*, Warszawa 1881.
- Suchodolski B., *Dzieje kultury polskiej*, Warszawa 1986.
- Szafranek Z., *Wędrowki intrologatorów polskich*, „Polska Gazeta Intrologatorska” 1928, R. 1, nr 5, s. 72–73.
- Szelińska W., *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i w początkach XVI w.*, Wrocław 1966.
- Szelińska W., *Ślązacy w Uniwersytecie Krakowskim w XV i XVI w. w świetle ich ksiązek i księgozbiorów*, Katowice 1997.
- Szelong K., *Proces ewidencji i opracowania bibliotecznych zbiorów ks. Leopolda Jana Szerznika*, „Roczniki Biblioteczne” 2000, R. 44, s. 87–134.
- Szocki J., *Charakterystyka księgozbioru domowego Józefa Przyborowskiego ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów księgoznawczych i literackich*, „Roczniki Biblioteczne” 1994, R. 38, z. 1/2, s. 123–136.
- Szocki J., *Domowy świat ksiązek*, Kraków 2000.
- Szocki J., *Książka historyczna w księgozbiorze domowym Józefa Szujskiego (1835–1883)*, „Roczniki Biblioteczne” 1990, [druk] 1991, R. 34, z. 1/2, s. 101–114.
- Szocki J., *Księgozbiory domowe inteligencji i ziemian w Galicji (1795–1914)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1996, z. 17, s. 51–126.
- Szocki J., *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1772–1918)*, Kraków 2001.
- Szocki J., *Księgozbiór domowy Józefa Przyborowskiego (1823–1896)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1994, z. 16, s. 75–112.
- Szocki J., *Księgozbiór domowy Józefa Szujskiego (w świetle sporządzonych jego ręką katalogów)*, cz. 1–2, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1989, R. 39, s. 101–119 oraz 1990, R. 40, s. 33–124.

- Szocki J., *Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2, red. H.W. Żaliński, Kraków 1998, s. 447–455.
- Szocki J., *Literatura i opracowania o tematyce antycznej w księgozbiorze domowym Jana Kantego Podoleckiego (1800–1855)*, „Meander” 1993, t. 48, nr 11/12, s. 565–571.
- Szołginia W., *Tamten Lwów*, t. 2, Wrocław 1993.
- Szostak J., Muster R., *Księgozbiory aptekarzy polskich w epoce Renesansu*, „Ze Skarbcza Kultury” 1981, z. 35, s. 7–65.
- Szust R., *Zainteresowania numizmatyczne we Lwowie (koniec XVIII–początek XX wieku)*, [w:] *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 4., red. K. Karolczak, Kraków 2002, s. 187–208.
- Szyndler B., *Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej w Chrobrzu*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1975, R. 11, s. 161–180.
- Szyndler B., *Biblioteka Załuskich*, Wrocław 1983.
- Tadeusiewicz H., *Bibliofilskie zamiłowania Polek. Właścicielki bibliotek w dawnej Polsce (XIII–XIX w.)*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja w kręgu kultury i edukacji*, red. E.B. Zybert, D. Grabowska, Warszawa 2008, s. 19–27.
- Tadeusiewicz H., *Kazimierz Piekarski jako bibliograf dzieł Jana Kochanowskiego*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 209–219.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 1–3, Warszawa 1978.
- Tazbir J., *Księgozbiór Stanisława Lubienieckiego*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1968, R. 4, s. 197–223.
- Trichel I., *Z dziejów jednego rękopisu*, „Przegląd Biblioteczny” 1953, R. 7, z. 3, s. 259–264.
- Truskołaska E., *Burmistrz siedemnastowiecznej Warszawy Karol Zabrzecki i jego księgozbiór*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, z. 15, s. 121–154.
- Tyszkowski K., *Biblioteka Chrzanowskich w Morocznie*, „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 4–8.
- Tyszkowski W., *Z problematyki badań proveniencyjnych. Fragment biblioteki ks. Lubomirskich w Przeworsku w zbiorach Starych Druków Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” 2001, z. 12, s. 185–187.
- Tytuł na książce*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1930, R. 3, nr 3, s. 41–44.
- Urban W., *Jan Chryzostom Printz a Buchaw i jego biblioteka z XVII wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 1977, R. 21, z. 1/2, s. 191–218.
- Verešagin V.A., *Staryj Lvov*, Petrograd 1915.
- Walasek S., *Szkołnictwo i oświata*, [w:] *Pod zaborami 1795–1914*, red. M. Derwich, Warszawa–Wrocław 2003, s. 120–121.
- Walczak K., *Druki łużyckie w księgozbiorze Alfonsa Parczewskiego*, Kalisz 1985.
- Walczak-Niewiadomska A., *Książdz Jan Sobczyński i jego księgozbiór*, Kalisz 2007.
- Wańka D., *Czasopisma w księgozbiorze Alfonsa Parczewskiego*, Kalisz 1985.
- Więckowska H., *Joachim Lelewel*, Warszawa 1980.
- Wilczyńska M., *Zbiór Jana Nepomucena Janowskiego (1803–1888) w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1986, R. 36, s. 117–138.
- Wilgosiewicz-Skutecka R., *Warsztaty opracowania starych druków, Poznań 2010*, „EBIB” 2010, nr 9 [dok. elektr.], <http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/> [odczyt: 12.12.2011]

- Włodzimierz Baworowski [dok. elektr.], <http://genealogia.grocholski.pl/gd/osoba.php?id=036970> [odczyt: 8.07.2013].
- Wojakowski J., *Biblioteka koziennicka Stanisława Augusta*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, z. 5, s. 99–138.
- Wojakowski J., *Kolekcja jako źródło historyczne*, [w:] *Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie, Cieszyn 20–22 września 1995*, red. B. Bienkowska, A. Nowicka, Cieszyn 1995, s. 22–29.
- Wojakowski J., *Księgozbiory Eustachego Kajetana Sapiechy (1797–1860) i Wacława Seweryna Rzewuskiego (1785–1831)*, Warszawa 1996.
- Wojciechowski M.J., *Eklibris godło bibliofila*, Wrocław 1978.
- Wojtylak M., *Zbiory biblioteczne Władysława Tarczyńskiego w Łowiczu*, Łowicz 1993.
- Woleński J., *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985.
- Wolska H., *Księgozbiór Konstancji Sapieżyny w świetle inwentarza z 1757 roku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1976, z. 2, s. 133–154.
- Wotowski S.A., *Tajemnice masonerii i masonów*, Warszawa 1926.
- Wójcik E., *Józef Tuleja – księgarz, antykwariusz i bibliofil lwowski*, [w:] *Wspólnota pamięci*, red. J. Gwioździk, J. Malicki, Katowice 2006.
- Wójcik E., *Wkład antykwaryusza lwowskich w upowszechnianie książki w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętka, Kraków 2005, s. 117–131.
- Wrońska K., *Pedagogika klasycznego liberalizmu. W dwugłosie John Locke i John Stuart Mill*, Kraków 2012.
- Wujczyk W., *Pasaże Lwowa* [dok. elektr.], <http://www.lwow.com.pl/brama/pasaze/pasaze.html> [odczyt: 12.07.2012].
- Wyrozumski J., *Franciszek Piekosiński (1844–1906)* [w:] *Ludzie, którzy umiłowali Kraków*, red. W. Bienkowski, Kraków 1997, s. 156–173.
- Zajączkowski W., *C.K. Szkoła Politechniczna we Lwowie*, Lwów 1894.
- Zaleski Z., *Biblioteka Jana Kasprowicza w Muzeum Miejskim w Poznaniu*, Poznań 1930.
- Zalewska E., *Polonika w księgozbiorze Jakuba Henryka Fleminga*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1988, z. 10, s. 147–170.
- Zapaśnik S., *Filozofia a kultura Francji XVIII w.*, Warszawa 1982.
- Zarzębski T., *Biblioteka Rzeczypospolitej Załuskich zwana. (Fakty z dziejów)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1991/1992, [druk] 1994, R. 27/28, s. 45–62.
- Zbiory Henryka Markiewicza w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie*, red. C. Judek, Szczecin 2009.
- Z Heleną i Krzysztofem Skarbińskimi rozmawiają Janusz M. Paluch i Andrzej Chlipalski*, „Cracovia–Leopolis” 2008, nr 2 [dok. elektr.], <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=rozmowy&id=1737> [odczyt: 19.02.2013].
- Zgryzek B., Pracka J., *Księgozbiór Kazimierza Smogorzewskiego w zbiorach Biblioteki Śląskiej*, t. 1–2, Katowice 2002.
- Ziejka F., *Hipolit w Krakowie (O dyrektorach Muzeum Narodowego w Krakowie)* [dok. elektr.], <http://www.muzeum.krakow.pl/Historia.9.o.html> [odczyt: 5.04.2011].

Bibliografia

- Zima I., *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011.
- Złote gody w introligatorstwie lwowskim*, „Polska Gazeta Introligatorska” 1932, R. 5, nr 9, s. 121–122.
- Żbikowska-Migoń A., *Historia książki w XVIII wieku*, Warszawa 1989.
- Żbikowska-Migoń A., *W kręgu bibliologii XVIII w.: Johann Carl Conrad Oelrichs (1722–1798), jego prace bibliologiczne i księgozbiór*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, R. 27, z. 1/2, s. 159–191.
- Żbikowska-Migoń A., *Wrocławski księgozbiór Johanna Ephraima Scheibla w kręgu zainteresowań Uniwersytetu Wileńskiego na początku XIX wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 2005, R. 49, s. 389–396.
- Żurkowa R., *Księgozbiory mieszczan krakowskich w XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1967, R. 13, s. 21–51.
- Żurkowa R., *Księgozbiór Józefa Antoniego Częczkiewicza*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1971, R. 17, s. 17–43.
- Żurkowa R., *Losy biblioteki humanisty krakowskiego Anzelma Ephoryna*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1992, R. 37, s. 5–10.
- Żurkowa R., *Miejsce literatury historyczno-politycznej w księgozbiorach mieszczan krakowskich XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1974, R. 20, s. 73–83.
- Żurkowa R., *Stare druki z księgozbioru Cypriana Walewskiego w Bibliotece PAN w Krakowie. Cz. 1*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1999, R. 44, s. 45–59.
- Żurkowa R., *Stare druki z księgozbioru Cypriana Walewskiego w Bibliotece PAN w Krakowie z XVII i XVIII w. Cz. 2*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2000, R. 45, s. 417–447.
- Żurkowa R., *Stare druki z księgozbioru Cypriana Walewskiego w zbiorach Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie. Cz. 3*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2001, R. 46, s. 105–129.
- Żurkowa R., *Z dziejów biblioteki Jana Innocentego Petrycego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1968, R. 14, s. 43–63.
- Żurkowa R., *Z dziejów biblioteki Teodora Konstantego Orzechowskiego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk” 1978/1979, R. 24, s. 161–179.

Spis tabel

Tabela 1	
Zasięg terytorialny druków z XVI wieku	282
Tabela 2	
Podział chronologiczny druków z XVI wieku	283
Tabela 3	
Zasięg terytorialny druków z XVII wieku	284
Tabela 4	
Podział chronologiczny druków z XVII wieku	287
Tabela 5	
Zasięg terytorialny druków z XVIII wieku	288
Tabela 6	
Podział chronologiczny druków z XVIII wieku.	291
Tabela 7	
Zasięg terytorialny druków z XIX wieku	293
Tabela 8	
Podział chronologiczny druków z XIX wieku	297

Spis tabel

Tabela 9	
Zasięg terytorialny druków z XX wieku	298
Tabela 10	
Podział chronologiczny druków z XX wieku	301
Tabela 11	
Podział książek Heleny Dąbczańskiej według treści	308

Spis wykresów

Wykres 1	
Podział księgozbioru na druki i rękopisy	302
Wykres 2	
Druki według zasięgu chronologicznego	302
Wykres 3	
Podział druków na polskie i zagraniczne	304
Wykres 4	
Podział druków według kryterium językowego	305

Spis ilustracji

Rycina 1 Dom, w którym urodziła się Helena Dąbczańska, odsprzedany rodzinie Wolskich (stan z 2011 roku)	95
Rycina 2 Ulica Cytadelna we Lwowie; w głębi willa Dąbczańskiej (stan z 2011 roku)	97
Rycina 3 Grobowiec Dąbczańskich na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie (obecnie grób rodziny Miedyńskich).	102
Rycina 4 Fotografia dwunastoletniej kolekcjonerki	165
Rycina 5 Ekslibris	169
Rycina 6 Pieczętki proveniencyjne	170
Rycina 7 Proveniencje rękopiśmienne w formie inicjału	170

Spis ilustracji

Rycina 8 Proweniencje rękopiśmienne.	171
Rycina 9 Wyklejka książki ze znakami własnościowymi H. Dąbczańskiej.	172
Rycina 10 Grzbiety książek z biblioteki Korduli Potockiej.	228
Rycina 11 Szafa biblioteczna	249
Rycina 12 Pokój biblioteczny	251
Rycina 13 Sala muzealna	252
Rycina 14 Oprawa wykonana przez Mikołaja Górskiego.	260

ANEKS NR 1

Wykaz polskich wydawców druków z XVIII wieku

Miejscowość	Nazwa wydawcy
Częstochowa	Drukarnia Jasnogórska w Częstochowie
Gdańsk	Jan Fryderyk Bartels, Jan Emanuel Fryderyk Müller (wdowa), Tomasz Jan Schreiber
Kalisz	Drukarnia Kolegium Towarzystwa Jezusowego
Kraków	Krzysztof Bartel, Drukarnia Akademicka, Drukarnia Anny Dziedzickiej i Sukcesorów, Drukarnia Seminarium Biskupio-Akademickiego, Drukarnia Stanisława Stachowicza, Franciszek Gertner, Antoni Grebel, Ignacy Grebel
Lublin	Drukarnia J.K.M. Kolegium Towarzystwa Jezusowego, Drukarnia J.K. Mci Księży Trynitarzy
Lwów	Drukarnia Bractwa św. Trójcy, Drukarnia Jezuitów, Jan Filipowicz, Paweł Józef Golczewski, Michał Gröll (filia), Antoni Piller, Józefa Piller, Tomasz Piller
Łowicz	Drukarnia J.O. Xcia Jmci Prymasa Arcybiskupa Gnieźnieńskiego
Nieśwież	Drukarnia Książęca Kolegium Towarzystwa Jezusowego
Poczajów	Drukarnia Poczajowska W:W: OO: Bazyliańców Unitów
Poznań	Drukarnia Akademicka, Drukarnia I.K.M. Kolegium Poznańskiego Towarzystwa Jezusowego
Przemysł	Drukarnia Towarzystwa Jezusowego
Sambor	Drukarnia Jego Cesarsko-Królewsko Apostolskiej Mości
Sandomierz	Drukarnia Kolegium Towarzystwa Jezusowego
Supraśl	Drukarnia WW. OO. Bazyliańców, Józef Rogowski
Warszawa	Drukarnia Jezuitów, Drukarnia Nadworna, Drukarnia Pijarów, Piotr Dufur, Michał Gröll, Tomasz Lebrun, Stefan Łuskina, nakł. Jana Baudouin de Courtenay, Wolna Drukarnia Jana Potockiego
Wilno	Drukarnia J.K.M. Akademicka Societatis Jesu
Wrocław	Drukarnia Akademicka Kolegium Towarzystwa Jezusowego, Gotfryd Gründer

Wykaz wydawców druków z XIX wieku opublikowanych na ziemiach polskich

Miejscowość	Nazwa wydawcy
Bochnia	Wawrzyniec Pisz
Gniezno	Ernest Günther
Gródek Jagielloński	Jan Czaiński
Jarostaw	Verlag des k.u.k. Infanterie-Regimentes No 9
Jasto	Nakł. Franciszka Wiesiołowskiego
Kraków	Akademia Umiejętności, W.L. Anczyc i Sp., Jerzy Samuel Bandtkie, Kazimierz Bartoszewicz, Stanisława Byczewska, S. Cichocki, „Czas”, Józef Czech, „Diabeł”, Tadeusz Djakowski, Drukarnia Związkowa, Daniel Edward Friedlein, Galicyjskie Ogólne Towarzystwo Ubezpieczeniowe, G. Gebethner i Spółka, Stanisław Gieszkowski, Ambroży Grabowski, Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej, Franciszek Grzybowski, Izaak Mendel Himmelblau, Józef Hotubowicz, Władysław Jaworski, Kasa Pomocy im. J. Mianowskiego, Komitet Pomnika [Adama Mickiewicza], Wincenty Kornecki, Krakowskie Towarzystwo Techniczne, Stanisław Andrzej Krzyżanowski, Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Katolickich i Naukowych, Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Katolickich, Naukowych i Rolniczych, Jan Maj, Jan Matecki, Jan Matejko, „Misje Katolickie”, H. Müldner, Margrabia Myszowski, nakł. autora (Franciszek Ksawery d'Abancourt, Zygmunt Cieszkowski, Marian Gorzkowski, Oskar Kolberg, Jakub F. Kulczycki, Ludwik Łętowski, Franciszek Piekosiński, Teofil Rewoliński, Franciszek Rychlicki, Józef Skarbek Borowski, Stanisław Smolka, Stanisław Tarnowski, Leon Węgliński, Michał Wiszniewski, Stanisław Załęski, Marian Zdziechowski), Aleksander Nowolecki, Paweł Popiel, „Przegląd Powszechny”, Jacek Przybylski, Spółka Wydawnicza Księgarzy w Warszawie, Spółka Wydawnicza Polska, Aleksandra Strutyńska, „Świat”, Towarzystwo Dobroczynności Krakowskie, Towarzystwo Numizmatyczne, Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczniów UJ, Uniwersytet Jagielloński, Verlag des Kościuszko-Vereines, Fr. Ryszard Werner, Wydaw. Biblioteki Polskiej; Wydaw. Dzieł Tanich i Pożytecznych, Wydaw. „Dziennika Powieści”, J.K. Żupański & K.J. Heumann

Aneks nr 2. Wykaz wydawców druków z XIX wieku opublikowanych na ziemiach polskich

Miejscowość	Nazwa wydawcy
Leszno	Ernest Günther
Lwów	Herman Altenberg, J. Andrzejewicz, Mieczysław Baranowski, F. Bąkowski, Władysław Betza, August Bielowski, Centralny Komitet Jubileuszowy, C.k. Rada Szkolna Okręgowa Miejska, Ces. Król. Drukarnia Eraryalna, Józef Chęciński, Czytelnia Akademicka, Mieczysław Darowski, Wojciech Dąbrowski, Józef Dembicki, Drukarnia Ludowa, Drukarnia Udziałowa, Drukarnia Związkowa, Dyrekcja Teatru hr. Skarbka Dyrekcja Teatru Lwowskiego, „Dziennik Literacki”, „Dziennik Polski”, „Economista Polski”, Fundacja im. śp. Felicji z Wasilewskich Boberskiej, Franciszek Galiński, „Gazeta Narodowa”, Franciszek Głodziński, Gmina Królewskiego Stołecznego Miasta Lwowa, Gubrynowicz & Schmidt, St. Gučkovskij, Zelaman Igiel, Instytut Stauropigiański, Bartomiej Jabłoński, Kajetan Jabłoński, Jakubowski & Zadurwicz, Adam Kaczurba, H.W. Kallenbach, Komitet Jubileuszowy, Edward Kreutz, Księgarnia Polska, Kuhn i Milikowski, „Kurier Lwowski”, „Kwartalnik Historyczny”, Antoni Lech, Horacy Le-tronne, Henryk Lubomirski, Władysław Łoziński, Klemens Łukasiewicz, A.J. Madfes i H. Bodek, Antoni Matecki, Wojciech Maniecki, Jan Milikowski, Muzeum Imienia Dzieduszyckich, nakł. autora (Sadok Barącz, Jan Beiser, Józef Białynia Chotodecki, Karol Cieszewski, Aleksander Czołowski, Wojciech Dzieduszycki, Alojzy Feliński, Jan Grzegorzewski, Julian Jakubowski, A. Jaworski, Antoni Jeziorański, Antoni Kaczowski, Bernard Kalicki, Edmund Łoziński, Antoni Matecki, Zdzisław Onyszkie-wicz, Edward Pawłowicz, Dionizja Poniatowska, Jan Nepomucen Prawdźic-Policki, Fr.S. Reichman, Józef Rogosz, Henryk Schmitt, Stanisław Schnür-Pełowski, Kazimierz Stadnicki, Leopold Starzeński, Włodzimierz Stebelski, Aleksander Weryha Darowski, Dyon Węglowski, Antoni Zaleski, Piotr Zbrażek, Pauli Żegota), „Naprzód”, Feliks Niederreiter, „Nowiny”, „Nowy Robotnik”, Julian Obirek, Franciszek Piller, Józef Jan Piller, Kornel Piller, Piotr Piller, Piller i Spółka, W. Pobjuda, Edward Podol-ski, J. Leon Pordes, Michał Franciszek Poremba, Jan Nepomucen Prawdźic Policki, „Prawo Ludu”, „Promień”, „Przegląd Lwowski”, Franciszek Henryk Richter, Atanazy Józef Ostoją Rogosz, „Równość”, Leon Rzewuski, Józef Schnayder, Selbstverlag des Regiments, Senat Akademicki C.K. Uniwersytetu Lwowskiego, Seyfarth i Czajkow-ski, „Słowo Polskie”, Paweł Starzyk, Karol Stupnicki, Kazimierz Sulatycki, „Śmigus”, Towarzystwo Archeologiczne Krajowe, Towarzystwo Historyczne, Towarzystwo im. Stanisława Staszica, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, Towarzystwo Pe-dagogiczne, Towarzystwo „Przyjaciół Oświaty”, Towarzystwo Wydawnicze, F. Twar-dowski, Franciszek Borgiasz Twardowski, „Tydzień”, Aleksander Vogiel, Karol Wild, Wydział Krajowy, Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Począjów	Drukarnia Bazylianów
Poznań	Biblioteka Kórnicka, Wilhelm Decker (właśc. Wilhelm Rosenstiel), „Dziennik Po-znański”, Wincenty Gołębiowski, N. Kamieński i Spółka, Józef Ignacy Kraszewski, Księgarnia Nowa, Ludwik Merzbach, Nowa Księgarnia J.A. Munka, Towarzystwo Przyjaciół Nauk, „Tygodnik Wielkopolski”, Jan Konstanty Żupański, nakł. aut. (Jó-zef Ignacy Kraszewski, Leon Władysław Wituski)
Przemysł	Drukarnia Biskupia, Michał Dzikowski, Jan Gołębiowski, Adam Kaczurba
Puławy	Drukarnia Biblioteczna (A.J. Czartoryskiego)
Sambor	Gmina Miasta Sambor
Sanok	Karol Pollak
Tarnopol	Leopold Gileczek

Aneks nr 2. Wykaz wydawców druków z XIX wieku opublikowanych na ziemiach polskich

Miejscowość	Nazwa wydawcy
Tarnów	Adam Kaczurba
Toruń	Franciszek Tadeusz Rakowicz
Wadowice	Franciszek Foltyn
Warszawa	Piotr Barycki, „Biblioteka Warszawska”, Józef Błaszowski, J. Bratman, Jan Breslauer, Antoni Brzezina, Gabriel Centnerszwer, Stanisław Dąbrowski, Wiktor Dąbrowski, Franciszek Salezy Dmochowski, Drukarnia Artystyczna Saturnina Sikorskiego, Drukarnia Banku Polskiego, Drukarnia „Gazety Korespondenta Warszawskiego” [F.S. Dmochowski], Drukarnia Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Drukarnia Pijarów, Drukarnia nr 646 przy Nowolipiu [T. Mostowski], Drukarnia przy ulicy Krakowskie Przedmieście nr 385, Drukarnia przy ul. Mazowieckiej nr 1346, Drukarnia Rządowa, Drukarnia Spółki C.D.N., Drukarnia Szkolna, Adam Dzwonkowski, A. Gałęzowski i Komp., Gebethner i Wolff, G. Gebethner i R. Wolff, Aleksander Gins, Jan Glücksberg, Michał Glücksberg, Natan Glücksberg, Granowski i Sikorski, Franciszek Grzymata, Rafał Jabłoński, Jan Jaworski, Józef Kaufman, Ignacy Klukowski, Klukowski i Rafalski, Karol Korwell, K. Kowalewski, „Kronika Rodzinna”, Księża Pijarzy, Tomasz Lebrun, Salomon Lewental, Onfury Łątkiewicz, Samuel Henryk Merzbach, Mostowski Tadeusz, nakł. autora (Edmund Chojecki, Łukasz Gotębiowski, Adam Pług, Kazimierz Wójcicki), Henryk Natanson, Jan Noskowski, Samuel Orgelbrand, Teodor Paprocki, Teodor Paprocki i Ska, „Przegląd Naukowy”, „Przedgląd Tygodniowy”, Józef Puksza, Gustaw Senewald, Hipolit Skimborowicz, Franciszek Spiess i Spółka, Spółka Nakładowa, Spółka Wydawnicza Polska, Wojciech Szymanowski, Tomasz Ujazdowski, Józef Unger, Józef Unger i Władysław Barnarski, Władysław Weryho, August Wilkoński, Jan Wróblewski, Zakład Litograficzny Teodora Viviera, Zawadzki i Komp., Zawadzki i Węcki
Wilno	Drukarnia S. Blumowicza, Drukarnia A. Marcinowskiego, Drukarnia B. Neumanna, Teofil Glücksberg, Fryderyk Moritz, Maurycy Orgelbrand, Ruben Rafałowicz, Towarzystwo Typograficzne, Józef Zawadzki, Aleksander Żółkowski
Wrocław	Wilhelm Bogumił Korn, Księgarnia Schlettera (H. Skutsch), Josef Max und Komp., nakł. aut. (Walery Wielogłowski), Eduard Trewendt, Zygmunt Schletter,
Złoczów	O. Zukerkandel i Syn, Wilhelm Zukerkandel

Wykaz polskich wydawców druków z XX wieku

Miejscowość	Nazwa wydawcy
Brody	Księgarnia Feliksa Westa
Kraków	Administracja „Naprzodu”, Akademia Umiejętności, Drukarnia „Czasu”, Drukarnia Narodowa, G. Gebethner i ska, St. Gajewski, Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej, Księgarnia D.E. Friedleina, Księgarnia Naukowa, Księgarnia S.A. Krzyżanowskiego, Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, Księgarnia Stefana Kavki, nakł. autora (Józef Borowski, Artur Górski, Cezary Jellenta, Ksawery Milieski, Stanisław Tarnowski, Stanisław Wyspiański, Stanisław Załęski), nakł. członka rodziny autora (Stanisław Czerwiński, Helena Ziemiałkowska), nakł. rodziny (Władysława Ponińskiego, Stanisława Wyspiańskiego), nakł. tłumacza (Feliks Piestrak), Pierwszy Zjazd Przemysłowy, red. „Architekta”, red. „Krytyki”, red. „Misji Katolickich”, Sekcja Turystyczna Towarzystwa Tatrzańskiego, Spółka Wydawnicza Polska, Towarzystwo Sztuk Pięknych w Krakowie, Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego im. Adama Mickiewicza, Wydawnictwo „Nowa Forma”, Wydawnictwo Towarzystwa Bratniej Pomocy Uczniów Akademii Sztuk Pięknych
Lwów	Drukarnia „Dziennika Polskiego”, Drukarnia M. Schmitta i S-ki, Drukarnia Nowoczesna, Drukarnia Polska, „Globus”, Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, Gmina Miasta Lwowa, Gubrynowicz i Schmidt, H. Altenberg, Komitet Lwowskiej Wystawy Praskiej, Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Księgarnia i Składnica Pomocy Naukowych, Księgarnia Narodowa, Księgarnia Polska B. Połonieckiego, B. Laskownicki i Z. Hałaciński, Maniszewski i Meinhart, Feliks Mrawinczyc, nakł. Karola Badeckiego, nakł. Maksymiliana Goldsteina, nakł. Józefa Pitulko, nakł. Romana Sanguszki, nakł. „Filomaty”, nakł. „Kuriera Lwowskiego”, nakł. „Słowa Polskiego”, nakł. „Związku Wydawniczego”, nakł. autora (Józef Białynia Chołodecki, Mikołaj Budzanowski, Bronisław Czarnik, Aleksander Czołowski, Wojciech Dzieduszyci, Stanisław Moraczewski, Edward Pawłowicz, Antonina Petrykiewicz, Władysław Sotowij, Aleksander Wybranowski), Polskie Towarzystwo Naktadowe, Red. „Kuriera Lwowskiego”, Red. „Promienia”, Red. „Przedświtu”, Wydaw. „Gazety Lwowskiej”, Wydaw. „Nasz Kraj”, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, Towarzystwo Ludoznawcze, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Towarzystwo Przyjaciół Sztuki Pięknej, Towarzystwo Wydawnicze, Verlag des Militär-wissen. und Casino-Vereins, Wydawnictwo „Kultura i Sztuka”, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Zienkowicz & Chęciński, Związek Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich

Aneks nr 3. Wykaz polskich wydawców druków z XX wieku

Miejscowość	Nazwa wydawcy
Poznań	Wydawnictwo Polskie
Przemysł	Komitet Restauracji Katedry, Towarzystwo Przyjaciół Nauk
Racibórz	Drukarnia Reinharda Meyera
Stanisławów	Księgarnia Mariana Hasklera
Warszawa	Michał Arct, Władysław Bukowiński, Centnerszwer i Spółka, „Chimera”, Stefan Demby, Drukarnia A.T. Jezierskiego, Drukarnia i Litografia Jana Cotty, Jan Fiszer, Kelman Fiszer, Gebethner i Wolff, Franciszek Juliusz Granowski, Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Księgarnia A.G. Dubowskiego, Księgarnia Ferdynanda Hoesika, Księgarnia Nakładowa Alfreda Zonera, Księgarnia Naukowa, Piotr Laskauer i S-ka, „Łowca Polski”, Jakub Mortkowicz, „Myśl Niepodległa”, A. Niemojewski, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Teodor Paprocki i S-ka, W. Podwiński, Redakcja i Administracja Biblioteki Dzieł Wyborowych, Red. „Wisty”, Synowie St. Niemiry, Towarzystwo Akc. S. Orgelbranda S-ów, E. Wende i Sp., Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim, Wydawnictwo „Myśli Niepodległej”, Wydawnictwo „Poradnika dla Czytających Książki”
Wilno	Drukarnia Józefa Zawadzkiego, Nakł. Korwina (Hipolit Korwin Milewski), Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Tow. Udz. „Kurier Litewski”
Wrocław	Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum
Zamość	Zygmunt Pomarański i Spółka, „Księgarnia Polska” Z. Pomarańskiego i Ski

Schemat klasyfikacyjny utworzony dla ksiązek Dąbczańskiej

A. Dział ogólny

- A. 1. Encyklopedie. Leksykony
- A. 2. Bibliologia. Bibliotekarstwo
- A. 3. Muzea. Wystawy
- A. 4. Organizacje. Stowarzyszenia
- A. 5. Inne

B. Filozofia. Psychologia

- B. 1. Filozofia
- B. 2. Psychologia

C. Religia

- C. 1. Organizacja Kościoła
- C. 2. Historia Kościoła
- C. 3. Pismo Święte i inne teksty religijne
- C. 4. Teologia i inne zagadnienia
- C. 5. Religie niechrześcijańskie

D. Nauki społeczne

- D. 1. Polityka
- D. 2. Prawo
- D. 3. Etnografia
- D. 4. Inne

E. Nauki matematyczno-przyrodnicze

E. 1. Geografia

E. 2. Inne

F. Nauki stosowane i wiadomości praktyczne

F. 1. Medycyna

F. 2. Inne

G. Sztuka. Rozrywka

G. 1. Malarstwo

G. 2. Architektura

G. 3. Inne dziedziny sztuki

G. 4. Rozrywka

H. Literatura. Językoznawstwo

H. 1. Literatura polska

H. 2. Literatura francuska

H. 3. Inne literatury

H. 4. Językoznawstwo

I. Historia. Archeologia

I. 1. Historia Polski

I. 2. Historia poszczególnych krajów

I. 3. Historia powszechna

I. 4. Historia starożytna

I. 5. Archeologia

J. Czasopisma

Indeks osób

(nie zawiera haseł: *Dąbczańska Helena, Dąbczańscy*)

- Abancourt Franciszek Ksawery d' 209, 511
Abancourt Helena d' 299
Abgarowicz Kajetan 270
Abicht Jan Henryk 336
About Edmond 429
Abrantès Laure Junot 445
Adamczyk Danuta 200, 202, 203, 242
Adamczyk Eugeniusz 25, 209, 212, 317
Agnelli Giuseppe 385
Aikin Lucy 428
Ajdukiewicz Kazimierz 82
Albertrandi Jan 294, 432, 449
Albin Janusz 311
Aleksander I car Rosji 325
Aleksander I król Polski 358
Aleksander Macedoński 448
Aleksandrowicz Alina 409
Aleksandrowicz Tadeusz 37
Aleksandrowska Elżbieta 314, 316
Aleksiewicz Anna 202
Aleksiński Jan 31
Alembekowie 37
Alembert D' 333, 335, 338, 346
Alexander ab Alexandro 367
Alletz Pons-Augustin 310
Altenberg Herman 184, 198, 200-204, 321, 392, 397, 427, 451, 472
Altenberg Zuzanna 202
Altenbergowie 88
Amicis Edmond de 462
Anc Józefa 300
Anczyc Władysław Ludwik 188, 209
Andrejew Adolf 26
Andrysiak Ewa 32
Angelico Fra bł. 380
Anna Boleyn królowa Anglii 444
Antommarchi François 445
Antoniewicz Jan Bołoz 82, 125, 319, 330, 390
Antoniewicz Mikołaj Bołoz 399, 426
Araszkiewicz Feliks 39
Arciszewski Bazyl 353
Arciszewski Krzysztof 434
Arct Stanisław 292, 308
Arct Zbysław 435
Arctowski Henryk 85
Ariosto Lodovico 300, 421
Arlincourt Charles-Victor Prévost d' 412
Arndt Johann 352
Artychiewicz A. 296
Arystoteles 76
Askenazy Szymon 82, 140
Asnyk Adam 32, 68, 397
Atanazy Wielki św. 352

- Aubert de La Chesnaye Des Bois
 François-Alexandre 374
- Aubery Antoine 444
- Auer Alois 318
- August III król Polski 389, 421, 437, 439
- Augustyn św. 290
- Aulnoy Marie-Catherine d' 290, 406
- Aussy Pierre Jean-Baptiste Legrand d' 364
- Avenel Georges d' 299
- Babeau Albert 319
- Bachańska Jolanta 34, 40
- Bachórz Jacek 328
- Badecki Karol 179, 321, 515
- Baedeker Karl 373
- Bakałowicz Jan 378
- Baldry Alfred Lys 380
- Balzac Honoré de 188, 414, 428
- Balzer Oswald 82, 85, 88, 111, 243, 362, 367
- Bałucki Michał 174
- Banacka Marianna 307
- Bandera Stepan 156, 157
- Bandrowska-Turska Ewa 139
- Bandrowski Ernest 168
- Bandtkie Jerzy Samuel 29, 52, 316, 318,
 331, 460
- Bandurski Władysław 327
- Bar Adam 130, 277
- Baraniecki Adrian 13, 86, 149, 166
- Baranowski Kazimierz 113, 114, 127, 163,
 164, 248-252, 284, 306
- Baranowski Mieczysław 377
- Barącz Roman 85
- Barącz Sadok 347, 512
- Barącz Stanisław 90, 303, 400, 425, 461
- Barbiers Jules 294
- Barclay John 245, 286
- Bardare Leone Emanuele 296, 422
- Bardolf Carl von 137
- Barrozi da Vignola Giacomo 384
- Barry du 445
- Bartel Kazimierz 83, 509
- Barthélemy-Hadot Marie-Adélaïde 411
- Bartoszewicz Adam Dominik 88, 174, 183,
 189, 190, 194, 198-201, 203, 204, 427,
 472
- Bartoszewicz Julian 23, 25
- Bartoszewiczowa Lea Klotylda 183, 194,
 200
- Bartoszewiczowie 39
- Bartoszewski Witold 232
- Bartusówna Maria 89, 303, 397, 425
- Barwiński Bohdan 237
- Barwiński Eugeniusz 316, 317
- Barwiński Henryk 127
- Barwiński Józef [Alfred] 236, 237
- Barycz Henryk 38
- Baryka Piotr 213
- Batowski Aleksander Benedykt 34, 40,
 235, 435
- Batowski Stanisław 108, 138
- Batowski Zygmunt 124, 170, 214, 273, 390
- Battaglini Nicolò 383
- Battistini Mattia 141
- Baworowscy 84, 164
- Baworowski Wiktor 11, 24, 25, 30, 86, 111,
 237, 273, 295, 321
- Baworowski Włodzimierz 237
- Bayle Pierre 332
- Bąkowszczyk 164, 344, 464
- Bąkowski Franciszek 512
- Bąkowski Jan 176, 224, 225, 247, 356, 368,
 376, 386, 390, 409, 475
- Beaumarchais Pierre 409, 428
- Beaumont-Vassy Édouard-Ferdinand de
 364
- Bécu Salomea 109
- Bednarska-Ruszejowa Krystyna 15, 23, 43,
 48, 50, 74, 281
- Bednarski Stanisław 241
- Beethoven Ludwig van 453
- Begas Reinhold 387
- Beham Hans Sebald 373
- Behr Bernhard 200

- Bellarmin Robert 352
 Belleval Louis-Charles de 429
 Bellicard Jérôme Charles 449
 Belmont Leo 294
 Belot Adolphe 415
 Below Georg von 441
 Bełza Stanisław 371
 Bełza Władysław 85, 88, 89, 111, 303, 392,
 397, 404, 425, 512
 Bem Józef 13, 96, 242, 365, 382, 436, 437
 Benefial Marco 109
 Benincasa Francesco 346
 Beniowski Maurycy August 290, 370
 Bentkowski Feliks 294, 403
 Berent Waław 400, 425
 Berger-Mayerowa Janina 38, 238
 Berington Simon 428
 Berkeley George 332
 Bernacki Ludwik 52, 82, 84, 153, 179, 213,
 214, 221, 321, 405
 Bernatowicz Feliks 396, 426
 Bernatowicz Ludwik 290
 Bernhardt Sarah 417
 Bernstein J. 189
 Bernstein Karol 189
 Bersohn Mathias 237
 Bertall 364
 Bertotti Scamozzi Ottavio 383
 Bertrand Élie 374
 Besenval Pierre 445
 Bialic Dominik I. 219
 Biały Agnieszka 256
 Białynia Chołodeccy 215
 Białynia Chołodecki Józef 94, 100, 132, 134,
 136, 163, 165, 213, 215, 216
 Biedrzycka Agnieszka 138, 149, 152, 219
 Bielińska Maria 316
 Bielowski August 94, 455, 512
 Bielski Marcin 437
 Bieńkowska Barbara 12, 16, 22, 33, 41, 49–
 52, 193, 272, 289
 Bieńkowski Tadeusz 28, 75, 76
 Bieńkowski Wiesław 348
 Biernacki Mikołaj 89
 Biesiadecki Franciszek 37, 46, 111
 Bieś Andrzej Paweł 241
 Bilczewski Józef 85
 Bilikiewicz Tadeusz 39
 Birkenmajer Aleksander 38, 45, 46, 256,
 311, 316
 Birnbaum Max 378
 Bitschnau Otto 349
 Bizouard Joseph 341
 Björnson Björnstjerne Martinus 300
 Blachard August 372
 Blancourt Jean Haudicquer de 388
 Blaschke Engelbert 138
 Blass Karl von 141
 Blaustein Norbert 187, 199
 Bliziński Józef 303, 399, 426
 Blum Joseph 349
 Błażejewicz Olena 26, 34
 Błocki Włodzimierz 108, 138
 Błoński Franciszek 38
 Bobrinskij Mihail 135
 Bochnak Adam 220
 Böcklin Arnold 381
 Boczyliński Ignacy 424
 Bodek Hersz 186, 197
 Bodek Leon 194, 461, 462
 Bodek Rebeka 186, 196, 471
 Boelcke Józef Ignacy 290
 Bogacki Feliks 340
 Bogatyński Władysław 161
 Bogusławski Wojciech 27, 421
 Bohomolec Franciszek 437
 Boileau Despréaux Nicolas 406
 Boisgobey Fortuné du 415
 Bojko Jakub 91
 Bondy Franciszek 446
 Bonnet Charles 343, 344
 Borkowski Leszek 179, 233, 242, 278, 376,
 476
 Borowski-Skarbek Józef 511

- Bossowski Franciszek 139
 Böttcher Lucjan 341
 Bouchardat Apollinaire 377
 Bouchot Henri 364
 Boudard Jean-Baptiste 207
 Boudier de Villemert Pierre-Joseph 366
 Bouillet Nicolas 313
 Bourdonné de 344
 Bourget Paul 416
 Brandes Georg 295
 Branicki Ksawery 111, 137
 Bredius Abraham 140
 Bremer Fredrik 210
 Briasson Antoine-Claude 289
 Brijulow Jurij 321
 Brispot Pierre-Florentin-Lambert 354
 Brockhaus Friedrich 311
 Brockhaus Friedrich Arnold 200, 311, 393,
 427
 Brockhaus Heinrich 311
 Brockwell Maurice Walter 380
 Brodacz Misiek 196
 Brodowski Aleksander 290
 Brodzczy 222
 Brodziński Kazimierz 394
 Brodzki Eugeniusz 23, 222
 Brodzki Wiktor 221, 222
 Brożek Jan 168, 220, 374, 461
 Bruchnalski Wilhelm 82, 212, 218
 Bruck S. L. 195
 Brückner Aleksander 140, 277, 405
 Brueys David-Autustin de 352
 Brunicki Julian 127
 Brunicki Konstanty 137
 Brykalska Maria 26, 274, 275, 340
 Brzdękiewicz Maria 34, 40
 Brzezińska Leokadia 236
 Brzozowski Stanisław Korab 201, 342, 345
 Brzozowski Wincenty Korab 90
 Buckle Henry Thomas 338
 Buczek Karol 38
 Buczyński Grzegorz 296
 Budka Włodzimierz
 Budzanowski Mikołaj 367, 515
 Budzynowski Leon 101
 Budzynowski Włodzimierz 101, 122, 209,
 210, 217
 Budzyński Michał 243
 Buffon Georges Louis Leclerc de 374
 Bujak Jan 181
 Bujwid Odo 378
 Bulwer-Lytton Edward G. 420
 Bułhak Henryk 45
 Buonarroti Michelangelo 379
 Burckhardt Jacob 295, 385, 448
 Burne-Jones Edward Coley 380
 Bury Richard Girard de 423, 443, 448
 Bussy-Rabutin Roger de 406
 Butler Fanni 408
 Butler R. Robertson 124
 Byron George 295, 420
 Bytkowski-Bromberg Zygmunt 402, 426
 Cabaj Jarosław 327
 Caccianiga Antonio 429
 Caesar Julius Caius 448
 Calderón de la Barca Pedro 296
 Callier Aleksandra 300
 Cammarani Salvatore 422
 Campan Madame 445
 Canova Antonio 387
 Canova Natalia 236
 Caraccioli Louis-Antoine de 444
 Carducci Giosuè 300
 Caro Jecheskiel 85, 361
 Carrel Armand 244
 Castér Jean-Henri 444
 Caunter John Hobart 371
 Celińscy 238
 Celiński Antoni 237, 238
 Cepnik Henryk 326
 Cervantes Saavedra Miguel de 296, 408
 Cervus Joannes 284
 Cezary Franciszek Mł. 357, 423

- Cezary Franciszek St. 285
 Cham karykaturzysta 372, 387
 Chamberlain Houston Stewart 329
 Chamera-Nowak Agnieszka 30
 Champin litograf 372
 Charas Moyse 377
 Chassang Alexis 313
 Chateaubriand François-René de 352, 410, 445
 Chazet René de 258
 Chełmoński Józef 107
 Chemin-Dupontès Jean-Baptiste 355
 Chęciński Jan 294, 296
 Chlipalski Andrzej 257
 Chmiel Adam 45
 Chmielewski Longin 186, 198, 472
 Chmieliński Józef 128, 139
 Chmielnicki Bohdan 118
 Chmielowski Benedykt 311
 Chmielowski Piotr 179, 269, 294, 340, 341, 404
 Chober Halina 34, 47
 Chochlik **Patrz** Zagórski Władysław
 Chodyncki Ignacy 190
 Chodyński Stanisław 67
 Chodyński Zenon 67
 Chodźko Ignacy 395, 426
 Chodźko Leonard 433, 449
 Choisy François-Timoléon de 445
 Chołoniewska Kamilla 99
 Chołoniewski Ksawery 376
 Chomętowski Stanisław 295
 Chomiński Antoni 294
 Chopin Fryderyk 124, 387, 391
 Choroś Alicja 30
 Chrościński Wojciech Stanisław 286, 422
 Chrzęstowski Roman 47
 Chwalewik Edward 46
 Chyżyńska M. 295
 Ciborowska Lidia 320
 Cicero Marcus Tullius 385
 Ciechanowski Wincenty 294
 Cieszewski Karol 389, 512
 Cieszkowski August 32, 337
 Ciszewski Adam 303
 Clarke Edward 331
 Clavius Christoph 373
 Cleynaerts Niclas 423
 Clodd Edward 300
 Closs Adolf 372
 Cochem Martin von 354
 Comte August 338
 Comte Paul Vasili (pseud. zbiorowy) 364
 Conan Doyle Arthur 420, 421
 Condillac Étienne Bonnot de 333-335
 Condorcet Jean Antoine Nicolas de Caritat de 335
 Cook James 370, 372
 Cooper James Fenimore 429
 Corneille Pierre 406
 Correggio Antonio da 380
 Cortez Fernando 372
 Coudrette Christophe 345
 Courtenay Jan Baudouin de 291, 509
 Crasset Jean 238
 Crébillon Claude-Prosper Jolyot de 408
 Cretineau-Joly Jacques 345
 Crowe Joseph Archer 381
 Cubrzyńska-Leonarczyk Maria 26
 Cuchet Gaspard-Joseph 289
 Cumberland Richard 344
 Custine Astolphe de 429
 Czacki Tadeusz 362
 Czaiński Jan 413, 511
 Czajkowski Damian 181, 198, 199, 201, 203, 378, 386, 390, 423, 429, 451, 472, 512
 Czajkowski Michał 187, 395, 425, 426
 Czapnik Marianna 27, 34, 40
 Czapska Maria 276
 Czaradzki Grzegorz 357
 Czarnecki Zygmunt 30, 47
 Czarnik Bronisław 84, 212, 278
 Czarnomski Mikołaj 431
 Czarnowska Maria 286

- Czarnowski Ludwik 127
 Czartoryscy 11, 435
 Czartoryska Izabela 103, 105, 149, 409, 466
 Czartoryski Witold 112
 Czartoryski Władysław 350
 Cząstka-Klapyta Justyna 479
 Czepulis-Rastenis Ryszarda 206, 287
 Czerkas Marian 138
 Czerkawski Julian 136
 Czerwiński Marcin 347
 Czernecki Jan 189
 Czernecki Józef 437
 Czerniakowska Małgorzata 48
 Czernicki Gustaw 295
 Czernicki Jan 268
 Czerwiński Albert 389
 Czerwiński Ignacy Lubicz 366, 462
 Czeżowski Tadeusz 82
 Czołowski Aleksander 85, 86, 93, 136, 143,
 144, 319, 330, 361, 368, 436, 451
 Czołowski-Dąbczański Stefan 143, 148
 Czubek Jan 296
 Czuczyński Aleksander 438
 Czyński Czesław 341
 Czyński Jan 395, 426
- Dachtera Teresa 32
 Daelen Eduard 389
 Dahl Svend 318, 352
 Dainville D. 443
 Dalye Césaire 384
 Damhoudere Joost de 359
 Danczowski Dezyderiusz 124, 129
 Daniell William 371
 Dardoize Émile 388
 Darowski Mieczysław 218, 512
 Daru Pierre 442
 Darwin Charles 295, 338
 Dash Comtesse 244, 413, 429
 Daszyński Ignacy 91
 Daudet Alphonse 415
 Daun Berthold 387
- David Jakob Julius 388
 Dąbczańska Maria 209
 Dąbczańska Natalia 96, 207, 305
 Dąbczański Antoni 13, 93, 94, 96, 99, 100,
 208, 209, 360, 423
 Dąbczański Józef 94
 Dąbczański Leszek 94, 95
 Dąb-Dąbczańscy 94, 163, 165
 Dąbrowski Mieczysław 328
 Dąbrowski Paweł 216, 217
 Dec Renata 37
 Defregger Franz von 380
 Degen Dorota 256
 Delaroche A. L. 207
 Delavigne Casimir 412
 Delavigne Germaine 412
 Delille Jacques 409
 Delisle de Sales Jean-Baptiste-Claude 446
 Delpit Albert 462
 Dembowski Ignacy 294
 Derwich Marek 80, 98, 101
 Deschamps Emile 412
 Deszczyńska Martyna 241
 Dezallier d'Argenville Antoine-Nicolas
 384
 Diani August 124
 Dianni Jadwiga 168, 220, 374
 Diderot Denis 149, 300, 309, 310, 333, 344
 Didierjean Jean-Baptiste 347
 Didot Firmin 289
 Didur Adam 139
 Digby Kenelman 377
 Diodati Ottaviano 310
 Dippel Stefan 189, 192, 199
 Długosz Józef 30, 191, 221, 222, 238
 Dmochowski Franciszek Ksawery 71
 Dmowski Roman 360
 Dmuszewski Ludwik Adam 294
 Dobrowolski Józef 353
 Dobrowolski Kazimierz 45
 Dobrowolski Odo 108, 129
 Dobrzański Jan 89

- Dobrzański Julian 135, 139
 Dobrzański Stanisław 303, 399, 426
 Doleczek Antoni 30
 Dolmetsch Heinrich 264
 Domańska Hanna 34
 Domańska-Kubiak Irena 276, 375, 425,
 430
 Domoradzki Stanisław 220
 Donimirska Domicela 94
 Donnant Denis-François 344
 Döring Gottfried 353
 Dostojewski Fiodor 300
 Drewniak Antoni 266, 268, 270
 Drexler Ignacy 139, 153, 213, 216, 436
 Drexler Luna 138, 216
 Drexlerowa Zofia 138
 Drozdowicz Zbigniew 332, 334
 Dróżdż Andrzej 36
 Duchesne Nicolas-Bonaventure 289
 Duchński Franciszek Henryk 347
 Ducis Jean François 294
 Dumas Alexandre 294, 412, 413, 416, 462
 Dumas Alexandre syn 416
 Dunin Cecylia 150, 303, 463, 476
 Dunin Janusz 303, 463, 476
 Dunin-Borkowski Jerzy Sewer 85
 Dunin-Borkowski Leszek 233, 242, 376,
 476
 Dunin-Borkowski Stanisław 254
 Durand Alice Marie Céleste **Patrz** Gréville
 Henry
 Dürer Albrecht 380
 Duret Teodor 167
 Duruy Victor 441
 Dusińska Halina 27
 Dużyk Józef 338
 Dworak Maks 140
 Dworzecka Julia 376
 Dybowski Benedykt 82
 Dyck Anton van 379
 Dydyński Teodor 367
 Dymnicka-Wołoszyńska Hanna 230
 Dynak Władysław 427
 Dzbańska Anna 108
 Dzbański Konstanty 108
 Działyński Jan 24, 235
 Działyński Tytus 11, 12, 29, 167, 272
 Dzieduszyccy 84, 86, 273
 Dzieduszycka Anastazja 295
 Dzieduszycka Karolina 138
 Dzieduszycka Ludwika 295
 Dzieduszycka Paulina 398, 426
 Dzieduszycki Józef 86
 Dzieduszycki Maurycy 349
 Dzieduszycki Paweł 321
 Dzieduszycki Włodzimierz 86, 111, 196
 Dzieduszycki Wojciech 303, 383, 397
 Dziedzicki Ludwik 376
 Dziekoński Tomasz 442
 Dzierwa Zofia 240
 Dzierzkowski Józef 210, 395, 426
 Dzikowski Mieczysław 399, 426
 Dzwonkowski Adam 454, 513
 Ebers Georg 240, 372, 419
 Ebner Theodor 441
 Echard Laurence 291
 Edwards Amelia Ann Blanford 295
 Eeden Fryderyk van 300
 Eger Feliksa 266, 325
 Ehrlich Norbert 458
 Elias od św. Józefa 288
 Elkanowa Eleonora 99
 Elsner Józef 235
 Elzewirowie 465
 Elżbieta I królowa Anglii 444
 Eminowicz Ludwik 139
 Encausse Gérard (Papus) 341
 Erazm z Rotterdamu 76
 Estienne Jacques 289
 Estreicher Karol St. 66, 178, 253, 254, 314,
 357, 426
 Ettinger Paweł 38
 Eurypides 300

- Ewald Johann Ludwig 366
 Ewers Hans Heinz 243, 298
 Eybel Josephus Valentinus 348
- Falb Rudolf 295
 Faleński Felicjan 294, 300
 Falicka Krystyna 410
 Falkenstein Karl 438, 461
 Falloppio Gabriele 377
 Farrere Claude 417
 Favai Luigi 191, 390
 Favre de Vaugelas Claude 423
 Federowski Michał 34, 41
 Fedrus 71, 422, 428
 Fedunio Klemens 257, 263, 266, 268, 269, 473
 Feldman Ferdynand 128
 Feldman Wilhelm 91, 188, 303, 401, 405
 Feldmanowa Maria 300
 Feliński Alojzy 186, 512
 Fénelon François 234, 352
 Feuillet Octave 416
 Féval Paul 416
 Fidiasz 387
 Fielding Henry 420, 428
 Fijałek Jan 140
 Fijałek Józef 14, 16, 101, 152, 164
 Filipowicz Benedykt 399, 426
 Filipowicz Jan 288, 357, 509
 Finkel Ludwik 85, 321, 436
 Fischer Adam 143, 234
 Fischer Christian 246
- Fischer Gustaw 128
 Fischer Jan 516
 Fischer Ludwik 192, 206
 Flammarion Camille 266, 294, 373
 Flassan Gaétan de Raxis de 240, 362
 Flaubert Gustave 275, 414, 415
 Fleury Claude 364
 Florian Jean-Pierre Claris de 294, 408
 Floryan Władysław 410
- Fontenelle Bernard de 332
 Forster Ernst 385
 Förster Georg 285
 Forstner Dorothea 174
 Fortin François 389
 Foster Karol 258
 France Anatole 298-300, 417
 Franciszek I, król Francji 230
 Franciszek Józef I, cesarz austriacki 141, 321
 Franciszek Ksawery św. 347
 Franciszek Salezy św. 353, 354, 360
 Franke Jan Nepomucen 374, 461
 Franko Iwan 179
 Fras Zbigniew 234
 Fredro Aleksander 210, 229, 233, 396, 426
 Fredro Andrzej Maksymilian 288
 Fredro Jan Aleksander 210, 304, 399, 426
 Fredro Zofia 233, 369
 Friedlein Daniel Edward 188, 414, 511, 515
 Frommer Leon 188
 Fryderyk II Wielki, król Prus 296
 Furetière Antoine 423
- Gabryś Anna 121
 Gagnier Jean 355
 Gajkowska Cecylia 328, 329, 455
 Galilei Galileo 222
 Galletti Johann Georg August 311
 Gałęzowski Józef 319, 320
 Garcin de Tassy Joseph Héliodore 355
 Garramone Vincenzo 191
 Garvani Paul 236
 Gaszyński Konstanty 395
 Gauger Nicolas 388
 Gawalewicz Marian 233
 Gawarecki Wincenty Hipolit 436
 Gawecki Bolesław Józef 343
 Gawroński Franciszek Rawita 90, 270
 Gay Sophie 429
 Gągola Eugenia 184, 198
 Gąssowski Szczepan 88

- Gebethner Gustaw 188, 436, 511, 513, 515
 Gebhart Émile 299
 Geffroy Gustave 299, 319
 Gellert Christian Fürchtegott 244
 Gendre Louis Le 364
 Genlis Stéphanie Félicité du Crest 294,
 364, 368, 410, 428
 German Juliusz 90
 German Ludomił 295
 Gersaint Edme-François 323
 Gerson Wojciech 116, 233
 Gertner Franciszek 328, 329, 509
 Gervais François Louis Paul 374
 Getritz Aleksander 258, 262, 265, 268-270
 Getritz Stanisław 269
 Gębarowicz Marek 45
 Gębarowicz Mieczysław 153, 214
 Giacosa Giuseppe 296, 422
 Gibbon Edward 448
 Gide André 417
 Gierowski Andrzej 94
 Gieryński Jan 92
 Gilbert John 175
 Gillies John 448
 Giotto di Bondone 380
 Giovio Paolo 442
 Girard Gabriel 423
 Giraudeau Pierre 366
 Girtler Józef 290, 444, 448
 Giżycka Karolina 192
 Giżycki Franciszek Ksawery 294
 Glayre Maurycy 437
 Gloger Zygmunt 314
 Glücksberg Michał 210, 454, 513
 Głombiowski Karol 12, 48, 279
 Gnatowski Jan 122
 Gobineau Arthur 174
 Godebski Cyprian 394
 Godlewski Emil 82
 Goethe Johann Wolfgang 295, 418
 Goetz Walter 386
 Golberg Mieczysław 320
 Golczewski Paweł Józef 288, 509
 Goldoni Carlo 421
 Goliński Zbigniew 310, 311
 Gołębiowski Łukasz 255, 362, 363, 368, 513
 Gołuchowski Agenor 141
 Gołuchowski Józef 337
 Goncourt Edmond i Jules 415
 Gondek Elżbieta 315
 Gorecki Antoni 132, 210, 393
 Gorkij Maksim 300
 Gorzkowski Marian 382, 511
 Gostkowska Józefa 466
 Gostomski Walery 404
 Goszczyński Seweryn 297, 393, 425, 455
 Gottis Augustine 429
 Gottlieb Maurycy 383, 391
 Goya Francisco de 380
 Góra Barbara 46, 99
 Góralska Małgorzata 30
 Górską Agnieszka 29
 Górski Ludwik 371
 Górski Mikołaj 185, 257-262, 268-271, 452,
 457, 473
 Górski Władysław 24, 25, 235, 254
 Grabowska Dorota 254
 Grabowski Andrzej 107
 Grabowski Edward 294
 Grabowski Ignacy Oksza 325
 Grabowski Wojciech 107
 Grabscheid Izaak 107, 175, 196, 471
 Graff Grzegorz 479
 Grajnert Józef 296
 Granowski Julian 313, 516
 Graziola Pietro 383
 Grebel Antoni 509
 Green John 372
 Gregori Ferdinand 388
 Gregorovius Ferdinand 295
 Grekowicz-Hausnerowa Michalina 217
 Greslon Adrien 443
 Gréville Henry 237, 415, 416, 429
 Griesinger Theodor 346, 348

- Grimm Friedrich Melchior von 333
 Grisot Jean-Urbain 294, 354
 Grocholski Ludgard 389
 Grochowalski Adolf 396
 Grodecki Roman 37
 Grodziski Stanisław 237
 Groicki Bartłomiej 357
 Gröll Michał 165, 310, 311, 421, 509
 Grotowska Helena 300
 Grottger Artur 13, 96, 125, 131, 192, 274, 321, 381, 382, 391, 399
 Groza Aleksander 394, 425
 Gruca Anna 16, 20, 39, 40, 189
 Gruchała Irena 17, 77, 99, 166, 232
 Gruczyński Jerzy Stanisław 27, 49
 Grudziński Stanisław 397, 425
 Grund Dawid 195-197
 Grysiewicz Wojciech 266
 Gryziecki Feliks 96, 209
 Gryzio Beata 28
 Grzebień Ludwik 245
 Grzegorz z Nazjanzu św. 352
 Grzymała-Siedlecki Adam 300
 Grzymska Barbara 184, 200
 Gubrynowicz Bronisław 82, 139
 Gubrynowicz Władysław 88, 174, 175, 182, 198-201, 203-205, 244, 370, 390, 392, 397, 427, 429, 451, 472
 Guer Jean-Antoine 344
 Guevara Antonio de 296
 Guglielmino Bernardo 352
 Guicciardini Francesco 442
 Guillot Ernest 329
 Guizot François 440, 441
 Gumpłowicz Ludwik 360
 Guranowski Julian 246
 Gwioździk Jolanta 40, 179
 Gyp 416
- Habsburg Jerzy Franciszek 141
 Hadaczek Karol 139
 Hagemann Carl 388
- Hahn Wiktor 311, 313
 Hailingen Emil Hailig von 365
 Hajdecki Aleksander 219, 220
 Hajduk Agnieszka 292
 Hajdukiewicz Leszek 33, 40, 47, 57-60
 Haller Józef 93
 Haller Stanisław 93
 Hals Franz 380
 Hałaciński Kazimierz 267, 271
 Hamerling Robert 295
 Hamilton Mary 428
 Handelsman Marcelli 16
 Hanfstaengl Franz 452
 Harasimowicz Marcelli 108, 126, 138, 139
 Hartleb Kazimierz 46, 179
 Hasenauer Karl 141
 Hass Ludwik 325
 Hauptmann Gerhard 295
 Hauptmann Gerhart 263, 419
 Hauser Alois 198
 Hausner Witold 297
 Heck Johann Georg 311
 Heck Kornel Juliusz 404
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 336
 HeGESIPPOS 447
 Heigl Ferdinand 354
 Heijermanns Herman 300
 Heilmeyer Alexander 298, 387
 Heine Heinrich 174, 175, 419
 Hejnic Josef 27
 Heller Ludwik 127, 128
 Helvétius Claude-Adrien 333, 334, 343
 Henne am Rhyn Otto 329
 Henrion Mathieu-Richard-Auguste 348
 Henryk IV, król Francji 443
 Henryk VIII, król Anglii 444
 Hernas Czesław 88, 100, 215, 274, 339, 403
 Heumann Konstanty J. 189, 394, 511
 Heweliusz Jan 48
 Heydel Paulina 109
 Hildebrand Adolf von 298, 387
 Hillenbrand Walerian 198

- Hind Charles Lewis 380
 Hirschberg Aleksander 84
 Hoene-Wroński Józef Maria 337
 Hoensbroech Paul von 349
 Hoesick Ferdynand 382
 Hoesick Ferdynand Wilhelm 184
 Hoffmanowa Klementyna 366
 Hogue Louis Gilles de la 351
 Holbach Paul Henri Dietrich
 Holbein Hans 380
 Hölzel Izidor 179, 192, 197
 Hölzel Marek 107, 175, 179, 197, 460, 461, 469, 471
 Hołon Maria 14
 Hołubowicz Józef 347, 511
 Homer 48, 76, 296, 449
 Hoogenhuysen Andre de 225
 Horatius Flaccus Quintus 306
 Horoch Tadeusz 230
 Hoschek Wilhelm 184, 185, 198, 201, 472
 Hozjusz Stanisław 352
 Hryniewiecki Bolesław 38
 Huber Johannes 346
 Huber Maksymilian 83
 Hübner Josef Alexander von 294
 Hufeland Christoph Wilhelm 291, 377
 Hugo Victor 411-413
 Hume David 332
 Hutnikiewicz Artur 81
 Hys Jolanta 308
- Ibsen Henryk 296, 419
 Igel Dawid 178
 Igel Hersz 177
 Igel Józef 177
 Igel Leib 175, 177, 178, 197, 462, 471
 Igel Munisz 177
 Igel Zelman 177, 190, 462
 Ignacy Loyola św. 345
 Ilnatowicz Ireneusz 174
 Ilgen Karl David 318
 Ilmurzyńska Halina 32, 40
- Irzykowski Karol 90, 400, 425
 Iwaszkiewicz Jarosław 34, 40
 Iwbul Ludwik 108
- Jabłonowska Anna 238
 Jabłonowski Antoni 392
 Jabłonowski Jan Stanisław 288
 Jabłońska Władysława 376, 466
 Jabłoński Adolf 439
 Jabłoński Tadeusz 246
 Jabłoński Zbigniew 104, 220
 Jachowicz Stanisław 238
 Jacobs Joseph 355
 Jaenicke Friedrich 198
 Jaglarz Monika 282
 Jahoda Robert 269
 Jakobi Roman 268
 Jakowicz Jan 87
 Jakub I, król Anglii 441
 Jakubowski Kaźmirz Stanisław 184, 185, 198, 199, 201, 203, 472
 Jan Beyzym bł. 347
 Jan III Sobieski, król Polski 12, 40, 87, 149, 176, 357, 358, 436, 437
 Jan Kazimierz, król Polski 395
 Jan Olbracht, król Polski 432
 Janiak Małgorzata 20
 Janicjusz Klemens 76
 Janidło Jakub 348
 Jankowerny Wojciech 209, 224, 392, 458
 Janosz-Biskupowa Irena 316
 Janota Eugeniusz 347
 Janowski Stanisław 108, 138, 151
 Janusz Bohdan 280
 Januszowski Jan 282
 Januszowski Zygmunt 299
 Janville Sibylle Gabrielle de Martel de
Patrz Gyp
- Jaquetot Isaac 344
 Jarecka Maria 121
 Jarecki Henryk 88
 Jarecki Tadeusz 121

- Jarecki Zygmunt 121
 Jarosławiecka-Gąsiorowska Maria 45
 Jarosz Adam 236
 Jaroszewicz Zoja 34, 42
 Jarowiecki Jerzy 89, 430
 Jäsche Gottlob Benjamin 335
 Jasiński Feliks 113
 Jastrzębski Bogdan 34
 Jaszowski Stanisław 455
 Jaworek Kazimierz 245
 Jaworska Janina 189
 Jaworski Franciszek 85, 113, 118, 122, 123, 125, 128, 179, 221, 248, 385, 436, 451, 465, 467
 Jaworski Roman 457
 Jaxa-Ronikier Bogdan 304, 400, 426
 Jedlicz Józef 139, 217, 304, 400, 425, 457
 Jellenta Cezary 303, 402, 426, 515
 Jeske-Choiński Teodor 304, 400, 426
 Jezierski Franciszek Salezy 360, 516
 Jeż Tomasz Teodor 397, 462
 Jędrzejowczyk Maciej 285
 Jędrzejowska Anna 45, 288
 Joczowa Maria 341
 Jodko-Narkiewicz Witold 236
 Jodkowie 236
 Jopkiewicz Andrzej 47
 Jordan Eugeniusz 108, 327
 Joyant Maurice 452
 Jókai Mór 210, 462
 Józef Flawiusz 283, 447
 Józef II, cesarz austriacki 123
 Józef Sebastian Pelczar św. 325, 349
 Judek Cecylia 41
 Julien Félix 349
 Juszczyński Jędrus 361
 Juszyński Michał Hieronim 30
- Kaczkowski Zygmunt 90, 395, 425, 462
 Kaczurba Adam 438, 512
 Kaczyńska Ludwika 295
 Kainz Joseph 388
- Kalinka Walerian 433
 Kamińska-Czubała Barbara 27, 43, 50, 104,
 Kamiński Adam 316
 Kamiński Jan Nepomucen 88, 190, 295, 296, 394
 Kamiński Julian Aleksander 210
 Kamiński Kazimierz 128
 Kamionka-Straszakowa Janina 369
 Kant Immanuel 335, 336, 344
 Kapuściński Józef **Patrz** Jedlicz Józef
 Karamzin Nikolaj Mihajlovič 296
 Karasowski Maurycy 387
 Karaszewicz-Tokarzewski Michał 157
 Kardec Allan 341, 344
 Karkowski Bogumił 178
 Karkucińska Wanda 34
 Karłowicz Jan 363
 Karol Beile 186, 196
 Karol V, król Hiszpanii 442
 Karolczak Kazimierz 87, 92, 98, 123, 194
 Karpeles Gustav 258
 Karwicz Józef Dunin 304
 Karwowski Joachim 290
 Kasprowicz Jan 39, 82, 85, 89, 90, 141, 179, 196, 201, 294, 300, 303, 400
 Kaszewski Kazimierz 295
 Katarzyna II, caryca Rosji 227, 359, 407, 444
 Kawecka-Gryczowa Alodia 28, 40, 46, 63-65, 282, 283
 Kawecki Zygmunt 83, 303, 402, 426
 Kawyn Stefan 338
 Kazimierz Jagiellończyk, król Polski 432
 Kazimierz Wielki, król Polski 436
 Kazimirski Wojciech 296
 Kąccy 55
 Keferstein Halina 27
 Kemper Marian 108, 175, 178
 Kerner Justinus 295
 Kętrzyński Wojciech 24, 25, 83
 Kiczman Adam 296
 Kieffer-Kostanecka Maria 246
 Kielesiński Wincenty 279

- Kielisiński Kajetan Wincenty 167
 Kieniewicz Antoni 276
 Kipa Emil 84
 Kipling Rudyard 300, 420, 429
 Kirkor Adam 449
 Kisielewski Jan August 402, 426
 Kisielewski Zygmunt 91
 Kitowicz Jędrzej 438, 439, 461
 Klaczko Julian 300
 Kleczewski Arkadiusz 267
 Kleczyński Jan 387
 Klein Franciszek 145, 146
 Klemens XIV, papież 290, 346
 Klemensiewicz Edmund 116
 Klinger Max 380
 Kłodziński Adam 23
 Kłosiński Józef Adam 47
 Knackfuss Herman 379
 Knapski Grzegorz 259
 Knaus Ludwig 380
 Koch Aleksander 452
 Kochanowski Jan 28, 66, 75, 76, 240, 264, 404
 Kock Paul de 414, 428
 Kocowski Bronisław 15, 46, 311
 Kocójowa Maria 15, 17, 23, 40, 45, 77, 166, 425
 Koepf Friedrich 448
 Kohl Johann Georg 363
 Kolberg Oskar 362, 363, 368, 511
 Koller Jerzy 139
 Kolumb Krzysztof 372
 Kołaczkowski Julian 177, 232, 476
 Kołłątaj Hugo 336, 434
 Kołodziejowa Bolesława 86, 166, 167, 255
 Kołodziejowski J. 295
 Kołodzińska Ewa 32
 Kołosowska Olga 197
 Komasara Irena 34, 40
 Komoniewski Seweryn 246
 Komornicka Maria 303
 Komornicki Stanisław 45
 Komorowska Gertruda 396
 Komorowski Bronisław 194, 399, 426
 Konarska Barbara 239
 Konarska Krystyna 188
 Konarski Stanisław 222, 360
 Konarski Stanisław (XX w.) 342
 Konczyński Tadeusz 303, 402
 Koni Fedor Alekseevič 296
 Koniecpolski Stanisław 370
 Konopczyński Władysław 94
 Konopka Maria 85, 174, 183, 184, 189, 193, 194, 197, 200, 201, 462
 Konopka Stanisław 27, 178, 476
 Konopkowie 178, 235
 Konstantyn Wielki, cesarz rzymski 448
 Kopera Feliks 114-117, 119, 144, 147, 165, 172, 188, 212, 275
 Kopernik Mikołaj 35, 294, 373
 Koreywo Bolesław 191
 Kortum Karl Arnold 300
 Korwell Karol 455, 513
 Korzeniowski Józef 396, 426
 Korzon Krystyna 25, 214, 235, 272
 Korzon Tadeusz 140
 Kosętka Halina 46, 77, 99, 183, 194, 202, 232, 462
 Kosicki Modest Watta 294
 Kosiński Józef Adam 30, 47, 435
 Kosk Henryk 227
 Kosman Bogumiła 167, 254
 Kosman Marcelli 167, 254
 Kossa cenzor 203
 Kossak Juliusz 383, 391, 392
 Kossak Wojciech 141, 151
 Kostanecka Halina 27
 Kostecki Janusz 204
 Kostiuk Jan 265, 270
 Kostkiewiczowa Teresa 310, 336
 Koszutski Stanisław 64
 Koszyc Wacław 90
 Kościuszek Tadeusz 321, 322, 330, 398, 438, 461

- Kotarbiński Józef 340
 Kotarbiński Tadeusz 82
 Kotłobułatowa Irina 183, 185-187, 193, 205
 Kotowski Feliks 185
 Kotula Rudolf 46, 47, 321
 Kotzebue August 295
 Kotzebue Moritz von 294
 Kowacz Marian 464
 Kowalczykowa Alina 328, 414, 428, 450
 Kowaliszyn Franciszek 125
 Kowalska-Urbankowa Zofia 29
 Kowkiel Lilia 36
 Kownacka Olimpia Augusta 168
 Kownacki Hipolit 296
 Kownacki Józef 168
 Koy Michał 116
 Koziębrodzki Józef 321
 Koziębrodzki Władysław 304, 399, 426
 Kozięrowski Stanisław 344
 Kozłowski Feliks 396
 Kozłowski Franciszek 405
 Kozłowski Jan 33
 Kozłowski Władysław Mieczysław 342, 343
 Kozłowski Włodzimierz 111
 Kozubek Wiktor 268
 Koźmian Stanisław 360, 457
 Kożuchowski Leszek 295
 Kraemer Hans 329
 Krafft Guido 295
 Krajewski Marcei 382
 Kramarz Henryka 87, 126
 Krasicki Ignacy 37, 295, 296, 306, 311, 461, 463 471
 Krasieński Józef 372
 Krasieński Zygmunt 296, 306, 337, 391, 393, 396, 404, 456, 462
 Kraszewski Józef Ignacy 88, 210, 259, 277, 303, 304, 367, 395, 397, 404, 424, 425, 443, 456, 459-463, 471, 512
 Kraszewski Mateusz 290
 Kraushar Aleksander 434, 437
 Krechowiecki Adam 216, 400, 401, 426, 457
 Kremer Józef 210, 211, 337, 338, 344
 Kremer Małgorzata 31
 Krickmeyer E. 297
 Kromer Marcin 436
 Krosnowscy 164, 176, 224, 226, 247, 258, 352, 356, 367, 373, 376, 377, 379, 407, 408, 410-412, 419, 429, 432, 433, 441, 446, 475
 Krosnowska Antonina 226, 420, 429, 445, 453
 Krosnowska Daniela 225
 Krosnowski Adolf Tobiasz 396
 Krosnowski Ignacy 226
 Krosnowski Marcei Wincenty 225, 226
 Krosnowski Wincenty 226
 Królikowski Karol 200
 Krysińska Anna 185
 Krzemieniecki Leon 212, 213
 Krzyżanowski Czesław 139
 Krzyżanowski Julian 88, 100, 215, 274, 339, 403
 Ksenofont 225, 278, 447
 Kubala Ludwik 140, 446
 Kubrakiewicz Michał 361, 362
 Kuczabiński Michał 266
 Kuczabiński Wincenty 257, 263, 266, 268-271, 273
 Kuczyński Alojzy 294
 Kuczyński Stefan K. 215
 Kukiel Marian 31, 48
 Kulak Teresa 80, 101
 Kulczycka-Saloni Janina 339
 Kulczycki Tomasz 454
 Kupczyński Piotr Tadeusz 156
 Kurczyński Zygmunt 138
 Kurnatowski Jerzy 342
 Kuś Damian Augustyn 187, 202
 Kutalek Michał 269
 Kuzio Bazylej 257
 Kuźmina Dariusz 16

- Kwiatkowska Joanna 308
 Kwiatkowski Eugeniusz 83
 Kwiatkowski Józef 117, 151
 Kwiatkowski Kajetan 290

 L'Aulnaye François-Henri-Stanislas de 326
 L'Ecluse Charles de 374
 La Fontaine Jean de 177, 406
 La Lande Jérôme de 325
 La Rue Charles de 290, 351
 Lacroix Paul 428
 Lafontaine August 418
 Lam Jan 89
 Lamartine Alfonse de 411
 Lambinus Dionysius 422
 Lamezan Robert 137
 Lanckoroński Karol 370
 Landerset Pierre 346
 Lang Maria 124
 Langer Hanna 37
 Langner Władysław 154
 Larcher Pierre Henri 333
 Larousse Pierre 423
 Laskiewicz Antonina 207
 Laskiewicz Eleonora 208
 Laskiewicz Ignacy 208
 Laskiewicz Natalia 13, 96, 206, 207, 208,
 390
 Laskiewicz Teresa 351
 Laskiewiczowa Tekla 208
 Laskiewiczowie 99, 208, 365, 369, 440
 Lassalle Ferdinand 186
 Laszczka Konstanty 138
 Laubespain Emmanuel de 313
 Lautenbach Konrad 283
 Laveaux Jean-Charles 290, 444
 Lavoisier Jean Baptiste 296
 Le Brun Aleksander Antoni 70-72
 Le Paige Louis-Adrien 345
 Lech Marian J. 34
 Lecomte Louis 371
 Legeżyński Józef 257, 266
 Legeżyński Kazimierz 257, 258, 269, 271,
 273
 Legis Gustaw Thormod 355
 Leguat François 370
 Lehmann Hans 323
 Leightona of Stretton Frederic 380
 Lelewel Joachim 16, 45, 46, 52, 238, 254,
 315, 316, 331, 384, 432, 433, 435, 449,
 459-461, 463, 471
 Lelewel Prot 238
 Lémery Nicolas 378
 Lenartowicz Teofil 393, 396
 Lenoir Alexandre 325, 381
 Leo Juliusz 327
 Lercel Władysław 424
 Lesage René 408
 Lespinasse Julie de 300
 Lessing Gotthold Ephraim 174, 431
 Leszczyńska Maria, królowa Francji 310
 Leszczyński Stanisław, król Polski 32, 294,
 336, 436, 444
 Leśkiewiczowie 440
 Leti Gregorio 444
 Lewandowski Kazimierz 400, 425
 Lewental Salomon 338, 513
 Lewestam Fryderyk Henryk 295
 Lewicka-Kamińska Anna 29, 33, 45-47
 Lewicki Antoni 172
 Lewicki Karol 29, 216, 218
 Lewicki Witold 85
 Lewis Matthew Gregory 380, 429
 Leżańska Krystyna 31
 Libański Edmund 295
 Libelt Karol 337, 338, 344, 461, 463, 472
 Liger Louis 378
 Linde Bogumił Samuel 27, 315
 Lipiński Karol Józef 386
 Lipska Helena 59, 174
 Lisak Agnieszka 100
 Lisiecki Andrzej 357
 Liske Ksawery 82, 233, 444
 Liszt Ferenc 294, 387

- Littré Emile 338
 Litzmann Berthold 388
 Livius Titus 447
 Lloret Jeronimo 351
 Locke John 331, 332, 344
 Lossnitzer Max 387
 Loth Roman 303, 314
 Lothar Rudolph 388
 Lotti Pierre 417
 Löw Ryszard 192
 Lubodziecka F. L. 300
 Lubomirscy 11, 27, 30, 38, 55, 84, 86, 111,
 118, 150, 153, 170, 319, 436
 Lubomirska Maria Anna 177, 224, 229, 230
 Lubomirski Andrzej 321
 Lubomirski Henryk 86
 Lubomirski Jerzy 222
 Lucretius Carus Titus 76, 422, 428
 Ludwik XIV, król Francji 359, 406, 444, 445
 Ludwik XV, król Francji 310, 444, 445
 Ludwik XVI, król Francji 121, 367, 444, 445
 Luini Bernardino 380
 Luis de Granada 351
 Lülfling Hans 49
 Luter Marcin 350
 Lutosławski Wincenty 366
 Lutteroth Henri 346
 Lyon William Peneman 295

 Łabęcki Adam 294, 347
 Łada Jan Patrz Gnatowski Jan
 Łada-Cybulski Adam 112
 Ładowski Maciej 357
 Łańcucki Piotr 176, 180, 195, 471
 Łaskarzewska Hanna 22
 Łempicki Stanisław 82, 84
 Łękański Teofil 385
 Łętowski Ludwik 384, 511
 Łopaciński Hieronim 67
 Łopuszańska Irena 299
 Łoś Włodzimierz 123
 Łoziński Walery 99, 277

 Łoziński Władysław 84, 85, 111, 457
 Łubieński Tomasz Wentworth 296
 Ługowska Anna 34, 41
 Łukasiewicz Jan 82
 Łukaszewicz Klemens 185, 196, 198, 199,
 201, 204, 451, 472, 512
 Łukaszewicz Lesław 403
 Łukijaniuk Ilona 34
 Łuszczkiewicz Władysław 114
 Łysiak Waldemar 256, 262, 271

 Macaulay Catherine 441
 Macaulay Thomas Babington 295, 441
 Machiavelli Niccolò 187, 300, 442
 Maciej z Miechowa 12, 33, 40, 47, 57
 Maciej z Rożana 296
 Maciejowski Waclaw Aleksander 34, 47, 297
 Mackiewicz Witold 342
 Macpherson James 295
 Macquer Pierre Joseph 374
 Madaj Dawid Samuel 290
 Madaliński Wojciech 356
 Maeterlinck Maurice 299
 Majeranowski Konstanty 396, 426
 Majerski Jan 124
 Makuszyński Kornel 121, 141
 Malczewski Antoni 297, 393, 425
 Maleczyńska Kazimiera 12, 14, 42, 85, 104,
 105, 164, 244, 254, 292, 424, 425, 459, 466
 Malherbe François 406
 Malicki Jan 179
 Mallet Paul Henri 355
 Małecki Antoni 81, 84, 85, 88, 99, 111, 179,
 209, 211, 392, 404, 423, 424
 Małgorzata, królowa Nawarry 405
 Manning Henry Edward 348
 Mantegazza Paolo 344
 Mantegna Andrea 380
 Manutius Aldus 318
 Manzi Michel 452
 Manzoni Giacomo 318
 Mańkowska-Wygodzina Zofia 121, 213, 215

- Mańkowski Tadeusz 124, 139, 170, 213, 214,
273, 356, 385, 390
- Marciniak Ryszard 29
- Maresz Barbara 47, 221
- Margueritte Victor 416
- Maria Antonina, królowa Francji 444, 445
- Maria Stuart, królowa Szkocji 444
- Maria Teresa, cesarzowa Austrii 444
- Mariańscy 121
- Marivaux Pierre de 299, 409
- Markiewicz Henryk 41, 403
- Markowski Jan 131
- Markowski Józef 124, 139, 159, 273
- Marlitt Eugenie 246, 419
- Marmontel Jean François 208, 235
- Marnius Claudius 423
- Marrene Waleria 296
- Mars 387
- Marsy François-Marie de 446
- Masen Jacob 245
- Mason James 380
- Massi Ercole G. 318
- Massillon Jean-Baptiste 351
- Matejko Jan 13, 108, 112, 167, 168, 274, 327,
382, 383, 391, 511
- Mattis Carl 295
- Matuszewski Wincenty Topor 295
- Matuszyński Leopold 294
- Maulpertsch Anton Franz 109
- Maupassant Guy de 299, 415
- Mayer Anton 318
- Mayer Józef 27
- Mazzotta Nicolao 353
- Meissner Franz Hermann 380, 381
- Melanowski Władysław Henryk 236
- Ménéstrier Claude-François 388
- Menkes Aron 185, 196, 429, 471
- Menkes Edward 185
- Mennechet Edouard 264
- Menzel Adolph von 380
- Mercier Louis Sébastien 443
- Méré Elisabeth Brossin de 411
- Merunowicz Teofil 361
- Méry Joseph 189
- Metastasio Pietro 421
- Meusy Victor 386
- Meyer Alfred Gotthold 387
- Meyer Joseph 312, 313
- Méyet Leopold 393
- Meyrac Albert 443
- Meyrink Gustav 243
- Mękicki Rudolf 111, 466, 467
- Michalewska Anna 238
- Michalik Stefan 268
- Michał Wiśniowiecki, król Polski
- Michelet Jules 222, 345, 440
- Michellessi Dominicus 290
- Miciński Tadeusz 303
- Mickiewicz Adam 31, 33, 67, 87, 118, 126,
207, 257, 294, 296, 306, 337, 338, 371,
391, 392, 396, 404, 424, 426, 456, 459-
463, 471, 472
- Mickiewicz Władysław 118, 140, 244, 257,
296, 392
- Miedynscy 102
- Mieleszko-Maliszkiewicz Adam 238, 367
- Mien Jules 296
- Mierosławski Ludwik 221
- Mieroszewscy 235, 476
- Mieroszewski Jan 239
- Mieroszewski Krzysztof 239
- Mieroszewski Stanisław 239
- Mierowie 176
- Mignet François-Auguste 444
- Mignot Vincent 290
- Migoń Krzysztof 15, 21, 27, 43, 49, 51, 53
- Mikolasch Henryk 108, 135, 158, 176, 178
- Mikołajczak Aleksander Wojciech 283
- Milieski Ksawery 220, 403, 426, 515
- Milikowski Jan 198, 512
- Mill John Stuart 295, 332, 338-340, 344,
446
- Millot Claude François Xavier 446, 448
- Milton John 290, 419

- Minasiwicz Florian 288, 353
 Mirabeau André-Boniface 355
 Mirabeau Octave 387
 Mirandola Franciszek 299
 Mironowski Adam 303
 Mitterwurzer Friedrich 388
 Mlekicka Marianna 15, 40, 206, 287
 Młodecki Stefan 29
 Mniszchowie 30, 47, 164, 179, 190, 224, 230, 231, 247, 279, 307, 344, 356, 364-369, 371, 374, 376, 378, 379, 388, 390, 405-409, 420, 422, 423, 428, 442, 443, 446, 447, 464, 476
 Mniszech Jan Karol 230
 Mniszech Józef Jan Tadeusz 230
 Mniszech Katarzyna 230, 369
 Mniszech Michał 231
 Mocarski Zygmunt 35, 41, 52
 Mochnacki Józef 382
 Mochnacki Maurycy 404
 Moczulska Agnieszka 34
 Modrzejewska Helena 127
 Modrzewski Andrzej Frycz 76
 Mokronowski Jędrzej 325
 Moleville Antoine François Bertrand de 445
 Molière 244, 407
 Moll Jan Ignacy 294
 Molmenti Pompeo 385
 Moniuszko Stanisław 391
 Montagnani Pietro Paolo 318
 Montagu Mary Wortley 371
 Montaigne Michel 405
 Montalembert Charles Forbes 296
 Montjoie Galart de 444
 Moraczewski Jędrzej 346
 Moraczewski Stanisław 218, 368, 515
 Morawski Jan 353
 Morawski Stefan 210
 Moreri Louis 450
 Morin Etienne 326
 Morin Pierre 378
 Moriollles Alexandre Nicolas de 299
 Morwitz Zygmunt 108
 Mossakowski Stanisław 29
 Moszyński Piotr 27, 104
 Mościcki Ignacy 83
 Mousseaux Gougenot de 355
 Mrożek Sławomir 240
 Mściwujewski Adam 216
 Muchliński Antoni 437
 Mueller Antoni Stanisław 90
 Müller Hermann Alexander 386
 Mund Majer 257, 264, 270, 473
 Münnich Tadeusz 321
 Murawiew Michał Mikołajewicz 296
 Muret Marc-Antoine 405
 Murillo Bartolomé Estéban 380
 Musset Alfred de 411
 Muster Renata 30
 Muszyńska Krystyna 227
 Muther Richard 381
 Mycielska Ludwika 295
 Mycielski Jerzy 140, 320

 Nanke Czesław 300
 Napoleon I, cesarz Francji 210, 234, 294, 359, 440, 442, 444, 445, 450
 Narbutt Teodor 442, 443
 Nargielewicz Jan 221, 222
 Naruszewicz Adam 290, 432, 447, 449
 Narutowicz Gabriel 140
 Nawrocki Józef 303
 Necker Jacques 366
 Neron, cesarz rzymski 447
 Neuman Józef 131, 137
 Newton Isaac 332
 Nidecka Władysława 299
 Nieciowa Elżbieta 237
 Niedźwiecki Julian 82
 Niemcewicz Julian Ursyn 290, 432, 449, 462
 Niemczycka-Babel Wanda 119, 120, 124
 Niemczycki Stanisław 124, 273
 Niementowski Stefan 83
 Niemojewski Andrzej 203, 303, 324, 403, 516

- Niesiecki Kasper 177, 450
 Nietzsche Friedrich 342, 345
 Niewiadomski Eligiusz 140
 Niezabitowski Kajetan 294, 374
 Nodier Charles 412
 Nofer-Ładyka Alina 100
 Norwid Cyprian 391, 393, 396, 426
 Noskowski Władysław 396
 Novello Ivor 128
 Nowacki Jan 128
 Nowacki Roman 243
 Nowaczyński Adolf 303, 304, 401, 402, 426
 Nowak Adam 27
 Nowak Mieczysław 269
 Nowak Zbigniew 27
 Nowakowski Zygmunt 141
 Nowicka Alicja 16, 41
 Nowicki Andrzej 125, 159, 213
 Nowicki Ryszard 32
 Noyers Pierre Des 294
 Nusbaum-Hilarowicz Józef 82, 99, 132, 133, 374

 Obertyńska Beata 98, 141, 142, 247, 248
 Oborska Zofia 466
 Obrębowicz Kazimierz 328
 Obrębski Andrzej 29, 35, 46, 66, 67
 Ochmańska Aleksandra 32
 Ochorowicz Julian 340, 341
 Ociczek Renarda 38
 Odrzywolska Zofia 121
 Odrzywolski Kazimierz 121
 Odyniec Antoni Edward 295
 Odyniec Jan Kazimierz 238, 295
 Oertel Richard 380
 Okopień Jan 189, 209, 224, 392, 458
 Oktawian August, cesarz rzymski 219, 400
 Olesnyc'kyj Ėvhenij 92
 Oleśnicki Eugeniusz **Patrz** Olesnyc'kyj Ėvhenij
 Oleśnicki Zbigniew 437

 Olexiński Stanisław 234
 Olkiewicz Joanna 309, 311-314
 Olonne d' 354
 Olschki Leo S. 458
 Ongania Ferdinand 318
 Onyszkiewicz Zdzisław 243, 303, 512
 Opaliński Andrzej 38, 438
 Opaliński Łukasz 12, 30, 40, 47
 Opalek Mieczysław 130, 139, 175, 178, 179, 190-192, 194-196, 257
 Opolski Wiktor 360
 Oppman Artur 304
 Opuchlak Ferdynand 263, 268
 Ordon Władysław 295
 Orgelbrand Maurycy 246, 513
 Orgelbrand Mieczysław 313
 Orgelbrand Samuel 313, 513
 Orgelbrandowie 313
 Orkan Władysław 201, 400, 425
 Orłowska Cygenberg Antonina **Patrz** Radziwiłłowa Antonina 225
 Orłowski Aleksander 322
 Orłowski Józef 209, 216, 303, 397, 425
 Ortwin Ostap 90, 183, 457
 Orzechowicz Bolesław 87, 112, 136
 Orzechowski Stanisław 290
 Orzeszkowa Eliza 398, 425, 462
 Osiński Alojzy 355
 Osiński Kazimierz 219, 449
 Osiński Tadeusz 219
 Ossoliński Jerzy 437
 Ossoliński Józef Maksymilian 12, 222, 224, 403, 458, 475
 Ostini Fritz von 380
 Ostrowska Bronisława 90
 Ostrowski Krystyn 239, 296
 Ostrowski Laurenty Justynian 245
 Oświęcim Stanisław 370
 Otwinowska Dorota 31, 48
 Overbeck Friedrich 207
 Ovidius Naso Publius 422
 Oznam Jacques 227, 374

- Pachoński Jan 228, 329
 Paczyńska Magdalena 45, 267
 Paderewski Ignacy 124, 209, 327
 Pagaczewski Julian 114, 212, 220, 388
 Pagan Blaise-François de 373
 Pajczkowski Franciszek 89, 161, 317
 Pajgert Adam 295
 Pakosz Antoni 140, 159, 254
 Paléologue Maurice 386
 Palladio Andrea 383
 Pallavicino Pietro Sforza 348
 Paluch Janusz M. 257
 Pałasiński Józef 144
 Pankowicz Anna 106, 127, 161, 253, 476
 Pannenkowa Irena 151
 Papée Fryderyk 82
 Paprocki Teodor 198, 513
 Paradowska-Gachet Małgorzata 296
 Parfait François 388
 Parny Évariste de 410
 Paszkiewicz Urszula 35, 40, 41, 46, 60-63
 Paszkowski Franciszek 438
 Patelski Józef 439
 Patin Charles 227, 378
 Patuzzi Aleksander 349
 Pauli Gustav 386
 Pauli Żegota 386, 512
 Paweł II, papież 348
 Pawiński Adolf 434
 Pawlikowscy 84, 277
 Pawlikowska-Brożek Zofia 220
 Pawlikowski Mieczysław 401
 Pawlikowski Tadeusz 88, 89, 127, 128, 457
 Pawłowicz Edward Bonifacy 436
 Pawłowicz Weronika 37
 Pawłowiczowa Maria 27, 42
 Pawłowska Eugenia 292, 308
 Perrault Charles 406
 Perthes Clemens Theodor 232
 Pertney Antoine Joseph 240
 Perzyński Włodzimierz 89, 300
 Petity Jean-Raymond de 310
 Petlura Simon 144
 Petrosch Johann 353
 Petrozolin-Skowrońska Barbara 320
 Petrykiewicz Antonina 303, 403, 426, 515
 Peyer im Hof Friedrich 383
 Pfaff Karol Bogusław 190
 Piave Francesco 296, 422
 Piątkowski Henryk 383
 Piątkowski Walerian 285
 Piber Andrzej 209, 324
 Piderit Theodor 343
 Pidtypczak-Majerowicz Maria 40, 47
 Pieczątkowski Feliks 185, 188, 189
 Piekarski Kazimierz 15, 28, 37, 38, 43-47,
 52, 65, 66, 180, 223, 231
 Piekosiński Franciszek 347, 348, 367
 Pieńkowska Krystyna 253, 254
 Pierling Paul 349
 Piestrak Feliks 300, 515
 Pietkiewicz Antoni 233
 Pietraszkiewicz Ignacy 370
 Piétri Constantin de 353
 Pietsch Ludwig 380
 Piganiol de La Force Jean-Aimar 384
 Pilat Roman 81, 214, 405, 456
 Pilat Stanisław 94
 Piliński Adam 350, 365
 Piliński Stanisław 350
 Piller Antoni 288, 509
 Piller Franciszek 386, 390, 512
 Piller Józefa 288, 509
 Piller Piotr 329
 Piller Tomasz 288, 509
 Pillerowie 357
 Piłsudski Józef 91, 137
 Pini Tadeusz 82
 Piniński Leon 110, 111, 115, 127, 230
 Pinturicchio 380
 Piotr I, car Rosji 347
 Piotrkowczyk Andrzej Mł. 285
 Piotrkowczyk Andrzej St. 282
 Piotrowska Elżbieta 27, 35, 40, 53, 54

- Piotrowski Jan 438
 Piotrowski Józef 124, 273
 Piron Alexis 409, 428
 Pirożyński Jan 285
 Pitala Adam 245
 Pitschmann Józef 109
 Pitułko Józef 217, 515
 Pius IX, papież 349
 Pizarro Francisco 372
 Plantin Krzysztof 350
 Plater Stanisław 295
 Plater Władysław 237, 319, 362
 Platina 348
 Platon 124, 213, 300
 Plinius Secundus Caius 245, 331
 Plutarch z Cheronei 361, 447, 448
 Płachcińska Krystyna 240
 Płaszczyńska Katarzyna 256, 267
 Pług Adam **Patrz** Pietkiewicz Antoni
 Pocoli, firma wenecka 191
 Podhorodecki Leszek 80, 81, 131, 144, 155, 229
 Podhorodeński Józef Bożydar 447
 Podlaszewska Krystyna 182
 Podolecki Jan Kanty 39
 Podwysocki Konstanty 24, 190, 235
 Poilloüe de Saint-Mars Anne Gabrielle de **Patrz** Dash Comtesse
 Poklewska Krystyna 233
 Pol Wincenty 394
 Polanowski Aleksander 437
 Poloński Marian 300
 Połoniecki Bernard 88, 183, 190, 194, 198-201, 203-205, 339, 342, 375, 380, 390, 429, 472
 Pomezkańska Maria 396, 426
 Poniatowski Józef 322, 378, 435, 437
 Poniński Aleksander 136
 Poniński Kalikst 176
 Ponlevoy Armand de 347
 Pontanus Ludovicus 286
 Ponte Lorenzo da 422
 Popiel Paweł 296, 511
 Porajski Seweryn 294
 Poratyński Jan 108
 Pordes Leon J. 462, 512
 Porębowicz Edward 294
 Posern-Zieliński Aleksander 363, 369
 Postruska Cecylia 414
 Poszakowski Jan 242
 Potoccy 35, 136, 396
 Potocka Józefina 30, 47
 Potocka Kordula 177, 224, 228, 229, 247, 344, 368, 408, 410, 413, 414, 420, 423, 428, 443-445, 475
 Potocki Adam 108
 Potocki Aleksander 426
 Potocki Antoni 298, 382, 451
 Potocki Ignacy 12, 33, 54-57
 Potocki Jan 370
 Potocki Leon 396
 Potocki Mikołaj 239, 240, 369, 447
 Potocki Roman 141
 Potocki Szczęśny 240
 Potocki Teodor 228
 Potocki Wacław 286
 Poznański Zygmunt 295
 Pracka Joanna 41
 Prawdzic-Policki Jan Nepomucen 368, 512
 Prévost Antoine François 408
 Prévost Marcel 417, 429
 Prokopczyc Eustachy 209
 Prokopowicz Antoni Maksymilian 290
 Propertius Sextus 76
 Proyart Liévain Bonaventure 444
 Prus Bolesław 12, 32, 39, 40, 277, 304, 341, 345, 398, 425
 Pruszcz Piotr Jacek 349, 461
 Przesmycki Zenon 300
 Przeworski Jakub 189
 Przeździecki Karol 296
 Przyborowska Zofia 299
 Przyborowski Józef 27, 36, 73, 75
 Przyborowski Walery 295

- Przybylski Jacek 290, 296, 511
 Przybyszewska Dagny 300
 Przybyszewski Stanisław 89, 201, 300, 303,
 401, 402, 425, 426, 457
 Ptaszyk Marian 27
 Ptaśnik Jan 52, 85
 Puchalski Jacek 35
 Puente Luis de la 351
 Puksza Józef 411, 513
 Pułascy 398
 Pułaski Franciszek 24
 Purchla Jacek 321
 Püttner Richard 372
 Puzyna Józef 85
 Puzynina Gabriela 399, 426
- Quesne Henri du 370
 Quinet Edgar 345
- Rabczun Oksana 36, 40
 Rachwał Stanisław 217, 218, 383
 Racine Jean 294
 Raczyńscy 25, 32
 Raczyńska Konstancja 294
 Raczyński Edward 11, 12
 Raczyński Józef Jan 290, 406
 Radziwiński Zygmunt Luba 123
 Radziszewski Bronisław 83
 Radziwiłł Krzysztof 437
 Radziwiłł Ludwik 224, 225, 475
 Radziwiłłowa Antonina 176, 224-226, 475
 Radziwiłłowie 28, 34, 164, 228, 229, 385,
 464
 Raffaello Sanzio 318
 Rakowska Maria 299
 Ramson S. 389
 Ranke Leopold von 295, 349
 Rapacki Wincenty 389
 Rapsilber Maximilian 387
 Raszka Jan 129
 Rausz Monika 430
 Ravignan Xavier de 346, 347
- Raynouard François 412
 Regnard Jean-François 409
 Reisinger Aleksander 82
 Reizes-Dzieduszycki Jerzy 242
 Rej Mikołaj 76, 405
 Rejchan Alojzy 109
 Rejchan Józef 109
 Rejchan Stanisław 108, 138
 Rembrandt Harmenszoon van Rijn 87, 107,
 323, 379
 Remondini Antonio 422
 Renan Ernest 354, 367
 Repnin Nikołaj Vasil'evič 434
 Reuter Jerzy 229
 Reychman Józef 150
 Reymont Władysław 400, 425
 Reyzner Mieczysław 108
 Ribadeneira Pedro de 347
 Ribera José de 87
 Riccoboni Marie Jeanne 408, 428
 Richelet Pierre 423
 Richelieu Armand-Jean du Plessis de 412,
 440, 445
 Richer Adrien 446
 Richer François 358
 Richter Christian Zygmunt 290, 377
 Richter Franciszek Henryk 184, 198, 200,
 201, 204, 397, 456, 472
 Richter Luise Marie 386
 Riml Franz 136, 137
 Rios Irma 297
 Risbeck Johann Kaspar 371
 Rittner Tadeusz 89
 Robert Clémence 297
 Robertson William 442, 443
 Rodin Auguste 387
 Rodoć **Patrz** Biernacki Mikołaj
 Rogala Jan 35
 Rogosz Józef 382, 512
 Rohozińska-Owczarek Krystyna 233
 Rolak Grażyna 30, 47
 Rolfs Wilhelm 386

- Rolle Antoni Józef 303, 304, 398, 404, 426, 435
- Rolle Karol 152
- Rolle Michał 90, 179
- Rollin Charles 446
- Roman Władysław 128
- Romani Felice 421
- Romaniuk Kazimierz 47, 215
- Romer Eugeniusz 82, 298
- Romney George 380
- Rosa Salvatore 107
- Rose Elżbieta 35
- Rosenberg Adolf 380, 387
- Rosenheim Jan 187
- Rosenwerth Różycki Wł. de 320
- Rosenzweig Józef 304
- Ross Juliusz 108
- Ross Philipp Peter zw. Rosa do Tivoli 107
- Rossowski Jan 285, 356
- Rossowski Stanisław 303, 400, 425
- Rostand Edmond 294, 417
- Roszkowska Teresa 47
- Roszkowska-Sykałowa Wanda 338
- Roszkowski Antoni Feliks 296
- Rousseau Jean Jacques 48, 274, 332-336, 340, 366, 407, 408, 428
- Roussel Pierre 377
- Rożański Feliks 364
- Rożek Michał 384
- Różycki Edward 28, 35, 37, 40, 42, 45, 52, 77, 242, 267, 288
- Różycki Karol 439
- Rubens Peter Paul 87, 380
- Rucker Jan Jerzy 137
- Rudnicka Jadwiga 54-57
- Rudy Nachum 196
- Ruffer Józef 90
- Ruskin John 295, 300
- Ruszkowski Ryszard 303, 399, 426
- Ruthner Anton von 372
- Rutkowski Jan 123
- Rutkowski Roman 294, 408
- Rutowski Tadeusz 87, 125, 126, 131, 134, 139, 179, 196
- Rybandt Stanisław 35
- Rybkowski Alfred 234
- Rybkowski Jan 234
- Rybkowski Tadeusz 107, 108, 126, 127, 138, 140, 234
- Rychlicki Franciszek 438, 511
- Rychter Tadeusz 138, 158
- Rychter-Janowska Bronisława 158
- Rydel Lucjan 89, 303, 402, 426, 457
- Rydygier Ludwik 82
- Rygiel Stefan 37
- Ryżewska-Kulawik Ewa 115, 148
- Rzewuska Konstancja 177, 224, 229, 475
- Rzewuski Henryk 395, 404, 425, 461, 463, 471
- Rzewuski Seweryn 229, 336
- Rzewuski Wacław Seweryn 28
- Sacrobosco Johannes de 373
- Sadowski Hieronim 171
- Sadzewicz Adolf 400
- Saint-Cère Jacques 244
- Saint-Lambert Jean François de 294
- Sakowska Maria 153
- Salvandy Narcisse Achille de 294
- Sand George 413, 428
- Sanguszko Roman Damian 240
- Sanguszko Szymon Samuel 240
- Sanguszko Władysław 240
- Sanguszkowie 240
- Sapieha Aleksander 234
- Sapieha Eustachy Kajetan 28
- Sapieha Lew 437
- Sapiehowie 34, 136
- Sapieżyna Konstancja 36, 69, 70
- Sarnecki Napoleon 235, 236
- Sarnecki Zygmunt 299, 396
- Sarnicki Stanisław 296
- Sarpi Paolo 242, 348
- Sas-Zubrzycki Jan 385, 387

- Sauvé Louis François de 297
 Sawicki Stefan 403
 Schaefer Louis 454
 Scharffenberg Mikołaj 282
 Schedel Krzysztof 285
 Schelling Ernest 124
 Schelling Friedrich Wilhelm von 336
 Schiller Friedrich 174, 175, 295, 418, 431, 456
 Schindler Willy 458
 Schinkler Karl Friedrich 380
 Schleicher Filip 131
 Schleinitz Otto 380
 Schliemann Heinrich 449
 Schlosser Friedrich Christoph 446
 Schmager Gustaw 259, 263, 265, 268, 269, 271
 Schmid Christoph von 207
 Schmid Max 380
 Schmidt Friedrich August 294
 Schmidt Władysław 174, 175, 182, 198, 199, 203, 205, 244, 370, 390, 392, 397, 427, 429, 451, 472
 Schmitt Henryk 435, 437, 512
 Schnayder Józef 329
 Schnaydrowa Bogumiła 31
 Schnitzler Arthur 300
 Schnür-Peplowski Stanisław 382, 436, 512
 Schönowa, lichwiarka 175
 Schoonebeeck Adriaan 365
 Schramm Karol 268
 Schröder Friedrich Ludwig 388
 Schröder-Devrient Wilhelmine 388
 Schroeder Artur 127
 Schrott Emil 268
 Schudt Jacob Johann 364
 Schultess Józef A. 200
 Schuré Édouard 299
 Schuster Kamila 30, 40, 47
 Schwaldopler Johann 295
 Schweiger-Lerchenfeld Amand von 295
 Scipio Karol 299
 Scoto Girolamo 331
 Scott Walter 420, 428, 429, 444
 Scribe Eugène 294, 412
 Seabra da Silva José de 346
 Sedaine Michel-Jean 428
 Seeck Otto 448
 Seemann Ernst Arthur 386, 452
 Ségur Sophie 429
 Seidel August 295
 Seidl Arthur 298
 Seifert Franciszek 174
 Sembratowicz Michał 268, 269
 Semetkowski Stanisław 234
 Semetkowski Władysław 234
 Semkowicz Aleksander 83, 256, 257, 261, 263, 266, 268, 269, 271, 272
 Serczyk Jerzy 440
 Serednicki Antoni 88, 89
 Seruga Józef 52
 Servaes Franz 380
 Servet Michał 352
 Seweryn Tadeusz 38
 Seyfarth Gustaw 181, 198-201, 203, 377, 386, 390, 423, 429, 451, 472, 512
 Shaftesbury Anthony 332
 Shakespeare William 175, 462
 Siarczyński Franciszek 290, 435
 Sichulski Kazimierz 153
 Sidler Godefroy 323
 Siemieński Lucjan 425, 455
 Sienkiewicz Henryk 277, 297, 306, 398, 425, 435, 459, 461
 Sigaud de la Fond Joseph-Aignan 290, 366
 Sigonius Daniel 65
 Sikorski Józef 453
 Sikorski Saturnin 313, 513
 Sikorski Władysław 83, 141, 157
 Silvestre Armand 323
 Simonis Johann 237
 Sinding Stephan 387
 Singer Hans Wolfgang 381
 Sinko Zofia 336, 408, 428, 430

- Sipayłło Maria 15, 44, 47, 104, 180
 Siudut Grzegorz 92, 98
 Sizeranne Robert de la 299
 Skałkowski Adam 123
 Skałkowski Tadeusz 439
 Skarbak Stanisław 88
 Skarbińska Helena 257
 Skarbiński Krzysztof 257
 Skarga Piotr 349, 351
 Skimborowicz Hipolit 456, 513
 Skomorowski Teodor 295
 Skorupa Ewa 425, 427
 Skorupska-Szarlej Janina 115
 Skotnicka Alicja 182
 Skrochowski Eustachy 177, 232, 279
 Skrzypczak Andrzej 35, 42, 70-73, 186
 Skrzypek Marian 334
 Sławiczek Henryk 124, 139
 Sławiński Janusz 403, 427
 Słodkowska Elżbieta 35
 Słomczyńska Alicja 168
 Słoński Michał 288, 357
 Słowacki Juliusz 109, 141, 296, 297, 322,
 330, 337, 390-393, 396, 404, 424, 426,
 456, 459-461, 463, 471, 472
 Smith Thomas 376
 Smith William 372
 Smogorzewski Kazimierz 41, 56
 Smolka Franciszek 91, 94, 437
 Smólski Grzegorz 214, 363
 Sobański Michał 431
 Sobczyński Jan 41, 67, 69
 Sobieski Wacław 298, 434
 Sobieszkański Franciszek Maksymilian
 109, 250, 254, 372
 Socha Irena 307
 Sochaniewicz Kazimierz 123, 213-215, 354,
 356, 363
 Sokolewicz Zofia 363
 Sokołowski Marian 114
 Sokołowski Stanisław 282, 350
 Sokulski Justyn 94, 138, 213
 Solecki Łukasz 123
 Solikowski Jan Dymitr 290
 Solski Ludwik 403
 Sołowij Tadeusz 218
 Sołowij Władysław 218, 515
 Somma Antonio 421
 Sorel Bel 141
 Sosnkowski Kazimierz 91, 93, 154
 Sosnowska Ludwika 290
 Soszyński Jacek 36
 Sowiński Wojciech 387
 Spanheim Frederic 253
 Spányi Bela 382
 Spencer Herbert 338
 Spielhagen Friedrich 419
 Spindler Karl 419
 Spożarski Michał 268, 269
 Srokowski Konstanty 303, 403, 426
 Stablewski Bolesław 246
 Stachl Herman 187
 Stachnik Leokadia 66
 Stachowicz Michał 107
 Stadion Franz 94
 Stadnicki Stanisław 402, 512
 Staël-Holstein Anne Louise Germaine de
 344, 410, 428
 Staff Leopold 89, 90, 201, 300
 Stahl Leonard 131
 Staley John Edgcumbe 380
 Stand Izydor 186, 196, 471
 Stanisław August, król Polski 36, 432
 Stanisław z Łowicza 40
 Stankiewicz Maurycy 189, 190
 Stankiewicz Witold 324
 Stańczyk Tomasz 112
 Stapiński Jan 91
 Starkel Juliusz 295, 339
 Starnawski Jerzy 349
 Starykoń-Kasprzycki S. J. 225
 Starzecki Franciszek 266, 268-270
 Starzeński Adam 110
 Starzeński Leopold 210, 303, 512

- Starzewski Franciszek 268
 Starzyk Paweł 198, 512
 Starzyńscy 36
 Starzyńska Teresa 414
 Starzyński Kalikst 414
 Starzyński Stanisław 131
 Staszic Stanisław 12, 35, 40, 60-63, 290, 336
 Stadius Publius Papinius 422
 Stawiarski Ignacy Franciszek 295
 Stebelski Włodzimierz 89, 303, 397, 425, 512
 Stec Elżbieta 35, 41
 Steele Richard 354
 Stefan Batory, król Polski 395, 432, 438
 Stefanowicz Kajetan 138
 Steinmann Ernst 380, 386
 Stelmaszczyk Elżbieta 35
 Sten Jan 300
 Stendhal 381, 414
 Stepnowska Agnieszka 40
 Stępień Maciej B. 325, 326
 Stępień Piotr 148
 Stęszewski Jan 479
 Stieler Karl 372
 Stinde Julius 429
 Stinia Maria 98
 Stoffel-Ozogowa Ewa 189
 Stojałowski Stanisław 91
 Stolzman Małgorzata 29
 Strachocki Antoni 376
 Strack Hermann Leberecht 355
 Strojnowski Stanisław 294
 Strojny Aleksander 80
 Strutyńska Maria 35
 Struve Henryk 211, 338
 Stryk Samuel 348
 Strzelecka Maria 359
 Strzelecki Aleksander 359
 Stuck Franz 381
 Stwosz Wit 387, 391
 Styka Jan 382, 397, 425
 Suchodolski Bohdan 368, 478
 Sue Eugène 413, 414, 429
 Suffczyński Kajetan 398, 426
 Sulimierski Filip 236, 294
 Sulpicjusz Sewer 352
 Supiński Józef 94, 367, 369
 Surowiecki Karol 295
 Swift Jonathan 295
 Swinden Tobiasz 353
 Sydow Johann von 364
 Sygietyński Antoni 300, 339
 Sylvian Charles 349
 Syrokomla Władysław 404
 Syropoulos Silvestros 348
 Szafranek Zdzisław 268
 Szajnocha Karol 435
 Szancer Wacław 90
 Szaniawski Józef Kalasanty 35, 240, 241, 336
 Szarama-Swolkień Maria 336
 Szarski Henryk 116
 Szczepanowska Helena 121
 Szczepanowski Stanisław 121
 Szczepański Alfred 381
 Szczygielski Wacław 228
 Szelong Krzysztof 27
 Szelińska Wacława 32, 33
 Szembekowie 38
 Szeptycki Andrzej 87
 Szkaradek, woźny 144
 Szlegel Kornel 107, 108
 Szmerglewski Mikołaj 241
 Szmurło Eugeniusz 136
 Szocki Józef 14, 22, 27, 29, 36, 39, 42, 73, 74, 75, 80, 85, 105, 111, 164, 233, 234, 237, 241, 376, 465-467
 Szolginia Witold 196
 Szornel-Dąbrowska Barbara 160
 Szostak Jan 30
 Szujski Józef 27, 29, 433, 457
 Szukiewicz Wojciech 295, 300
 Szust Roman 123

- Szybiński Dominik 290
 Szydłowski Tadeusz 114
 Szyfman Arnold 403, 426
 Szymanowski Wacław 295
 Szymanowski Wojciech 453
 Szymański Stanisław 290
 Szymonowicz Władysław 131, 139
 Szyndler Bartłomiej 28, 273
 Szyszko-Bohusz Adolf 147, 148, 151
- Śniadecki Jan 336, 437
 Śniadecki Jędrzej 336
 Śniegocka Cecylia 135
 Świderkówna Anna 422
 Świdziński Konstanty 23, 24, 32, 190
 Świeżawska-Wojciechowska Maria 45
 Świętochowski Aleksander 340
- Tacitus Publius Cornelius 240, 289, 290, 447
 Tadeusiewicz Hanna 66
 Taine Hipolit 294, 300, 338, 339, 343, 344
 Talowski Teodor 82
 Tarasiewicz Michał 127, 128, 139
 Tarczyński Władysław 41
 Tarnawiecka Stanisława 113
 Tarnowscy 11, 236, 439
 Tarnowski Jan 365
 Tarnowski Stanisław 187, 295, 368, 382, 404, 457
 Tarski Alfred 82
 Tasso Torquato 421
 Tatkiewicz Władysław 322, 332, 334, 335, 337, 339, 342, 343
 Tazbir Janusz 28
 Tazbir Stanisław 292, 308
 Tchórznicki Jan 359
 Tegnér Esaias 296
 Tencin Claudine-Alexandrine Guérin de 290
 Teniers David 380
 Teodozjusz Wielki, cesarz rzymski 400
- Tepa Bruno 217, 218, 383, 391
 Tepa Franciszek 107
 Tepowa Tekla 107, 108, 119
 Téramond Guy de 276
 Terentius Afer Publius 422
 Teresa św. 191
 Teresińska Izabella 324
 Terlecka M. 363
 Tetmajer Kazimierz 304, 399, 401, 425
 Texier Edmond 372
 Thalasso Adolphe 381
 Thierry Augustin 440
 Thiers Adolphe 440
 Thode Heinrich 380
 Thomas Antoine Leonard 290
 Thulie Maksymilian 82
 Thun-Hohenstein Karolina 240
 Thun-Hohensteinowie 240
 Tibullus Albius 76
 Tiepolo Giovanni Battista 380
 Tillinger Józef 266, 268
 Tintoretto Jacopo 380
 Tissot David 377
 Tiziano Vecellio 294
 Tofolli, antykwariusz z Wenecji 191
 Tokarski Jacek 80
 Tokarz Wacław 434
 Tolstoj Lev L'vovič 387, 429
 Tomanek Włodzimierz 180, 195, 197, 471
 Tomasik Józef 107, 135, 175, 179, 196, 471
 Tomasz Apostoł św. 215
 Tomicki Piotr 33, 40, 47
 Tomkowicz Stanisław 384
 Toporowski Marian Jerzy 35, 71
 Torvaldsen Bertel 387
 Toso, antykwariusz włoski 191
 Tott François de 290
 Towiański Andrzej 337
 Trąpczyński Włodzimierz 295
 Treichel Irena 14, 152, 164, 174, 183, 186, 187, 314, 429
 Trentowski Bronisław 337

- Treter Mieczysław 84, 153, 321
 Tretiak Józef 300
 Treuvé Simon Michel 353
 Tristan de Saint-Amant Jean 329
 Trojanowski Jerzy 149
 Trollope Frances Milton 364
 Trotz Michał Abraham 289
 Trubnikov Aleksandr 141
 Truskolaska Ewa 36
 Trzynadlowski Jan 311
 Tudela Benjamin de 369
 Tukanowicz Wanda 185
 Tukidydes 278, 447
 Tuleja Józef 175, 179, 196, 197, 471
 Turgot Anne-Robert-Jacques 333, 367
 Turner William 380
 Turowska Teresa 308
 Twardowski Kazimierz 82, 343
 Tyrowicz Marian 319, 362
 Tyszkowski Kazimierz 38, 123
 Tyszkowski Wiesław 30
 Tyszyński Aleksander 344
- Ubell Hermann 387
 Udziela Seweryn 149, 169, 368
 Uhde Fritz von 381
 Uhma Antoni 439
 Ujejski Kornel 203, 394
 Unger Józef 314, 435, 513
 Uphagen Jan 27, 35, 40, 53, 54
 Urban Wincenty 27
 Urbanowscy 36
 Urbańczyk Stanisław 344
 Urbański Aureli 90
 Urbański Wojciech 83
 Uruski Seweryn 224, 226
- Vacquerie August 239
 Vadé Jean-Joseph 428
 Vágó Paweł 382
 Valgrisi Felice 421
 Valton Edmond 388
- Vaux Kazimierz de 136
 Velloso Lucas 350
 Veneroni Giovanni 289
 Verešagin Vasilij Andreevič 464
 Verne Jules 415, 462
 Vernet Jacob 344
 Veronese Paolo 380
 Vigny Alfred de 412
 Vilbort Joseph M. 429
 Ville Antoine de 365
 Villon François 231, 405
 Vincenzi Geminiano 191
 Vinci Leonardo da 116, 380
 Vivant François 354
 Vod'art Élise 429
 Voigt Waclaw 336
 Voltaire 294, 332, 333, 336, 344, 407, 408, 428
 Wrangel Nikolaj Nikolaevič 133
 Vrtel-Wierczyński Stefan 84
- Waga Jakub 294
 Waga Teodor 208
 Wagner Arkadiusz 45
 Wagner Richard 342, 453
 Walasek Stefania 98
 Walczak Krzysztof 32
 Walczak-Niewiadomska Agata 41, 67-69
 Wańka Danuta 32
 Wasilewski Edmund 393
 Wasylewski Stanisław 84, 105, 106, 144, 153, 179, 180, 259
 Watteau Jean Antoine 87, 380
 Wawrzyniec z Wszerecza 65
 Wazow Iwan 300
 Wąż Edward 236
 Wąż Jodko 235
 Wechel Andrea 422
 Wechslerowa Stefania 244
 Weigel Józef 107
 Weinfeld Ignacy 298
 Weiss François Rodolphe de 344

- Weiss Wojciech 151
 Wereszczagin Wasilij Andrejewicz **Patrz**
 Verešagin
 Wermiński Feliks 300
 West Feliks 186, 187, 199
 Węgrzynkowicz Jan 286
 Wężyk Franciszek 439
 Wieland Christoph Martin 418
 Wielgut-Walczak Jadwiga 20
 Wielhorscy 225
 Wielhorski 176, 224, 225, 447
 Wielopolska Maria 141, 215, 361, 368
 Wieriesajew Wiktor **Patrz** Veresaev 300
 Wiertz Anton 323
 Wierzbicka-Michalska Karyna 229
 Wierzbicki Ludwik 269
 Wierzbicki Władysław 269
 Wiesenberg Jan 383
 Wietor Hieronim 318
 Więckowska Helena 238, 315
 Wilbrandt Adolf von 295
 Wilczyńska Maria 29
 Wild Karol 182, 183, 196, 204, 244, 390,
 394, 413, 423, 429, 441, 451
 Wild Karol syn 182, 198-204, 244, 472
 Wild Leonia 203
 Wilde Oskar 300
 Wildowie 182
 Wilgosiewicz-Skutecka Renata 46
 Wilson Thomas 325
 Wimmer Ludvig Frands Adalbert 329
 Winiarz Edward 182
 Winterowski Leonard 107
 Wisłocki Władysław 65
 Wisłocki Władysław Tadeusz 84
 Wiszniewski Michał 403, 511
 Wiśniowski Franciszek 360
 Wiśniowski Teofil 436
 Witkiewicz Kazimierz 166, 167
 Witkiewicz Stanisław 383, 388, 401
 Witkowsy 171
 Witte Jan de 177, 224, 226, 475
 Witte Józef de 226, 227
 Witte Zofia de 227, 409
 Witte'owie 226, 227, 344, 369, 374, 377-
 379, 388-390, 406, 410, 423, 443, 444,
 447, 464
 Witwicki Władysław 124, 125, 139, 142, 151,
 152, 154, 158, 159, 213, 254, 273, 274, 278,
 300, 305, 343, 345
 Władysław IV Waza, król Polski 437
 Władysław Jagiełło, król Polski 327, 432
 Włodzimirski Karol 257
 Włyński Zygmunt Aleksander 290
 Wodyński Józef 138
 Wodzicka Maria 138
 Wodzicka Teresa 398, 426
 Wodzicki Kazimierz 374, 398, 426
 Wodzicki Ludwik 457
 Woermann Karl 323
 Wojakowski Józef 16, 28, 33, 36, 41, 50
 Wojciechowski Konstanty 82
 Wojciechowski Marian Jan 225
 Wojciechowski Stefan 186
 Wojtylak Marek 41
 Woleński Jan 343
 Wolf Peter Philip 346
 Wolff Bolesław Maurycy 188, 393, 436, 513,
 516
 Wolscy 95, 121
 Wolska Benigna 121
 Wolska Hanna 36, 69
 Wolska Maryla 90, 92, 93, 98, 122, 303,
 400, 425
 Wolska Zofia 188
 Wolski Piotr 44, 65-67
 Wolski Wacław 90, 98, 121, 122
 Wolszczanowa Hanna 240
 Woronczak Ewa 237
 Woronicz Jan Paweł 394
 Wotowski Stanisław Antoni 324, 325
 Wójcicki Kazimierz Władysław 388, 404,
 513
 Wójcik Ewa 46, 99, 179, 194

- Wrangel Nikołaj Nikołajewicz **Patrz** Vrangel
 Wrońska Katarzyna 332, 340
 Wrotnowski Feliks 294
 Wszelaczyński Władysław 177, 181-183, 186, 191, 210, 232, 235, 247, 265, 279, 307, 344, 356, 368, 372, 375, 387, 390, 392, 393, 395, 397, 403, 408, 413, 416, 433, 455, 476
 Wujcyk Wołodymyr 178
 Wujek Jakub 282, 290, 350, 351
 Wybranowski Aleksander 217, 398, 426
 Wybranowski Leoncjusz 241, 440, 445
 Wyczółkowski Leon 151
 Wydźga Jan Stefan 438
 Wygoda Benedykt 121, 139, 215
 Wygrzywalski Feliks 138
 Wyleżyńska Aurelia 300
 Wyrozumski Jerzy 348
 Wyrzykowska-Malczewska Wanda 181, 429
 Wysłouch Bolesław 89, 135, 242, 322
 Wysłouchowa Maria 91, 242, 438
 Wysocki Alfred 300
 Wypiański Stanisław 12, 39, 40, 89, 303, 401, 426
 Yriarte Charles 386
 Zabel Eugen 380
 Zabłocki Franciszek 214, 405
 Zaborowski Stanisław 284
 Zacconi Ermete 128
 Zachariasiewicz Grzegorz 290
 Zachariasiewicz Jan 303, 397, 461-463, 472
 Zachariewicz Julian 86
 Zaduwowicz Władysław 184, 185, 198, 199, 204, 270, 472
 Zagórski Władysław 89
 Zagórski Włodzimierz 210, 397, 425
 Zajączek Józef 241, 322
 Zajączkowski Liberat 89
 Zajączkowski Władysław 83
 Zakrzewski Walenty 174, 296
 Zaleski Antoni 394
 Zaleski Jozafat 245
 Zaleski Józef Bohdan 393, 425
 Zaleski Wacław 386
 Zaleski Zygmunt 39
 Zalewska Ewa 36
 Zalewski Stanisław 325
 Zaltieri Marcantonio 377
 Załęski Stanisław 325, 346, 511, 515
 Załuscy 12, 33, 34, 111, 228, 231, 273, 470
 Załuski Andrzej Stanisław 227
 Załuski Józef Andrzej 227, 314, 315, 405, 443
 Zamojska Katarzyna 369
 Zamoyski Jan 434, 437, 438
 Zaorska Bożena 189
 Zapałowicz-Zalplachta Jan 94, 163
 Zapaśnik Stanisław 333
 Zapolska Gabriela 89, 91, 138, 304, 401, 402, 426
 Zarewicz Stanisław 466, 467
 Zarzębski Tadeusz 228
 Zawadzki Władysław 295
 Zawalska Maria 358
 Zawirski Zygmunt 82
 Zbierzchowski Henryk 90
 Zbrożek Piotr 242, 512
 Zdrada Jerzy 111, 115, 230, 239, 361
 Zelwerowicz Aleksander 300
 Zetzner Lazarus 422
 Zeyer Julius 300
 Zgryzek Barbara 41
 Ziejka Franciszek 114
 Zielińska Zofia 229
 Zieliński Władysław Kornel 210, 303
 Ziemiałkowski Florian 91
 Zienkowicz Leon 363, 515
 Zięba Andrzej A. 218
 Zięba Michał 85
 Ziller Hermann 380
 Zima Iwona 85, 86, 319
 Zimmermann Robert 344
 Zimorowicz Józef Bartłomiej 404

Indeks osób

- Ziółkowski Tadeusz 67
Zola Emil 415
Zorn Anders 380
Zrębowicz Roman 457
Zuber Rudolf 82
Zukerkandel Wilhelm 186, 513
Zyblikiewicz Mikołaj 360
Zygmunt I Stary, król Polski 40, 434
Zygmunt II August, król Polski 12, 37, 40, 43, 63, 64
Zygmunt III Waza, król Polski 432, 434, 435
- Żaliński Henryk W. 87, 92, 98, 237
Żbikowska-Migoń Anna 25, 27, 42, 48, 51
- Żebrowska Zofia 188, 246
Żelazowski Roman 127, 139, 140
Żeleński Tadeusz 300
Żeleński Władysław 327, 396
Żencykowski Marcei 259
Żeromski Stefan 81, 400, 425
Żółkiewski Stanisław 195, 385
Żuchowski Stefan 358
Żuławski Jerzy 89, 91, 303, 403, 426
Żupański Jan Konstanty 207, 392, 394, 511, 512
Żupański Stefan 189
Żurkowa Renata 31, 42
Żyga Aleksander 274

Redaktor prowadzący
Anna Poinc-Chrabąszcz

Adiustacja językowo-stylistyczna
Józefa Kunicka-Synowiec

Korekta
Magdalena Jankosz

Projekt typograficzny i łamanie
Marta Jaszczuk

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-23-83